

**DİVAN ŞİİRİNDE LAFZÎ ÂYET ve HADİS
İKTİBASLARI**

Reyhan KELEŞ

Doktora Tezi

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Prof. Dr. Turgut KARABEY

2013

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ ve SANATLARI ANABİLİM DALI

Reyhan KELEŞ

DİVAN ŞİİRİNDE LAFZÎ ÂYET ve HADİS İKTİBASLARI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Turgut KARABEY

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

03/08/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
 Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
 Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezin tamamı her yerden erişime açılabilir.

[03.08.2013]

[Reyhan KELEŞ]

F-83/00/22.02.2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Turgut KARABEY danışmanlığında, Reyhan KELEŞ tarafından hazırlanan bu çalışma 05 / 07 / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Turgut KARABEY

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Süleyman TULUCU

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Orhan BAŞARAN

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	XVI
ABSTRACT	XVII
KISALTMALAR	XVIII
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	XIX
ÖNSÖZ	XX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİVAN ŞİİRİNDE LAFZÎ ÂYET İKTİBASLARI

1.1. FÂTIHA SÛRESİ	12
1.1.1. Fâtiha Sûresi 1. Âyet	12
1.1.2. Fâtiha Sûresi 2. Âyet	16
1.1.3. Fâtiha Sûresi 4. Âyet	17
1.1.4. Fâtiha Sûresi 5. Âyet	18
1.1.5. Fâtiha Sûresi 6. Âyet	19
1.1.6. Fâtiha Sûresi 7. Âyet	21
1.2. BAKARA SÛRESİ	21
1.2.1. Bakara Sûresi 1. Âyet	21
1.2.2. Bakara Sûresi 2. Âyet	22
1.2.3. Bakara Sûresi 31. Âyet	24
1.2.4. Bakara Sûresi 34. Âyet	25
1.2.5. Bakara Sûresi 37. Âyet	26
1.2.6. Bakara Sûresi 38. Âyet	27
1.2.7. Bakara Sûresi 69. Âyet	28
1.2.8. Bakara Sûresi 107. Âyet	28
1.2.9. Bakara Sûresi 115. Âyet	29
1.2.10. Bakara Sûresi 116. Âyet	32
1.2.11. Bakara Sûresi 117. Âyet	32
1.2.12. Bakara Sûresi 119. Âyet	36
1.2.13. Bakara Sûresi 138. Âyet	37
1.2.14. Bakara Sûresi 152. Âyet	38

1.2.15. Bakara Sûresi 155. Âyet	39
1.2.16. Bakara Sûresi 156. Âyet	39
1.2.17. Bakara Sûresi 173. Âyet	40
1.2.18. Bakara Sûresi 201. Âyet	41
1.2.19. Bakara Sûresi 222. Âyet	42
1.2.20. Bakara Sûresi 256. Âyet	42
1.2.21. Bakara Sûresi 285. Âyet	43
1.2.22. Bakara Sûresi 286. Âyet	44
1.3. ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ	44
1.3.1. Âl-i İmrân Sûresi 4. Âyet	44
1.3.2. Âl-i İmrân Sûresi 12. Âyet	45
1.3.3. Âl-i İmrân Sûresi 14. Âyet	45
1.3.4. Âl-i İmrân Sûresi 26. Âyet	46
1.3.5. Âl-i İmrân Sûresi 34. Âyet	47
1.3.6. Âl-i İmrân Sûresi 41. Âyet	47
1.3.7. Âl-i İmrân Sûresi 50. Âyet	48
1.3.8. Âl-i İmrân Sûresi 51. Âyet	48
1.3.9. Âl-i İmrân Sûresi 57. Âyet	48
1.3.10. Âl-i İmrân Sûresi 181. Âyet	49
1.3.11. Âl-i İmrân Sûresi 200. Âyet	50
1.4. NİSÂ SÛRESİ	50
1.4.1. Nisâ Sûresi 36. Âyet	50
1.4.2. Nisâ Sûresi 48. Âyet	51
1.4.3. Nisâ Sûresi 58. Âyet	51
1.4.4. Nisâ Sûresi 78. Âyet	52
1.4.5. Nisâ Sûresi 103. Âyet	52
1.5. MÂİDE SÛRESİ	53
1.5.1. Mâide Sûresi 3. Âyet	53
1.5.2. Mâide Sûresi 35. Âyet	54
1.5.3. Mâide Sûresi 99. Âyet	54
1.5.4. Mâide Sûresi 119. Âyet	55
1.6. EN'ÂM SÛRESİ	55

1.6.1. En‘âm Sûresi 1. Âyet	55
1.6.2. En‘âm Sûresi 52. Âyet	56
1.6.3. En‘âm Sûresi 55. Âyet	57
1.7. A‘RÂF SÛRESİ	57
1.7.1. A‘râf Sûresi 12. Âyet	57
1.7.2. A‘râf Sûresi 54. Âyet	58
1.7.3. A‘râf Sûresi 89. Âyet	58
1.7.4. A‘râf Sûresi 143. Âyet	59
1.7.5. A‘râf Sûresi 172. Âyet	63
1.7.6. A‘râf Sûresi 179. Âyet	66
1.7.7. A‘râf Sûresi 203. Âyet	67
1.7.8. A‘râf Sûresi 205. Âyet	68
1.8. ENFÂL SÛRESİ	68
1.8.1. Enfâl Sûresi 12. Âyet	68
1.8.2. Enfâl Sûresi 17. Âyet	69
1.8.3. Enfâl Sûresi 22. Âyet	70
1.8.4. Enfâl Sûresi 40. Âyet	71
1.8.5. Enfâl Sûresi 45. Âyet	72
1.9. TEVBE SÛRESİ	73
1.9.1. Tevbe Sûresi 40. Âyet	73
1.9.2. Tevbe Sûresi 72. Âyet	74
1.9.3. Tevbe Sûresi 100. Âyet	75
1.9.4. Tevbe Sûresi 112. Âyet	76
1.9.5. Tevbe Sûresi 120. Âyet	77
1.9.6. Tevbe Sûresi 129. Âyet	77
1.10. HÛD SÛRESİ	78
1.10.1. Hûd Sûresi 1. Âyet	78
1.10.2. Hûd Sûresi 41. Âyet	79
1.10.3. Hûd Sûresi 56. Âyet	79
1.10.4. Hûd Sûresi 70. Âyet	80
1.10.5. Hûd Sûresi 72. Âyet	81
1.10.6. Hûd Sûresi 112. Âyet	82

1.10.7. Hûd Sûresi 114. Âyet	83
1.11. YÛSUF SÛRESİ	83
1.11.1. Yûsuf Sûresi 53. Âyet	83
1.11.2. Yûsuf Sûresi 87. Âyet	84
1.11.3. Yûsuf Sûresi 91. Âyet	84
1.12. RA'D SÛRESİ	85
1.12.1. Ra'd Sûresi 29. Âyet	85
1.12.2. Ra'd Sûresi 39. Âyet	85
1.12.3. Ra'd Sûresi 43. Âyet	86
1.13. İBRÂHİM SÛRESİ	87
1.13.1. İbrâhim Sûresi 7. Âyet	87
1.13.2. İbrâhim Sûresi 28. Âyet	88
1.13.3. İbrâhim Sûresi 40. Âyet	88
1.14. HİCR SÛRESİ	88
1.14.1. Hicr Sûresi 1. Âyet.....	88
1.14.2. Hicr Sûresi 27. Âyet.....	89
1.14.3. Hicr Sûresi 29. Âyet.....	90
1.14.4. Hicr Sûresi 72. Âyet.....	91
1.14.5. Hicr Sûresi 87. Âyet.....	92
1.15. NAHL SÛRESİ	94
1.15.1. Nahl Sûresi 40. Âyet	94
1.15.2. Nahl Sûresi 43. Âyet	94
1.15.3. Nahl Sûresi 90. Âyet	95
1.16. İSRÂ SÛRESİ	96
1.16.1. İsrâ Sûresi 1. Âyet	96
1.16.2. İsrâ Sûresi 70. Âyet	97
1.16.3. İsrâ Sûresi 82. Âyet	98
1.16.4. İsrâ Sûresi 101. Âyet	99
1.17. KEHF SÛRESİ	99
1.17.1. Kehf Sûresi 60. Âyet	99
1.17.2. Kehf Sûresi 65. Âyet	101
1.18. MERYEM SÛRESİ	101

1.18.1. Meryem Sûresi 1. Âyet	101
1.18.2. Meryem Sûresi 2. Âyet	102
1.18.3. Meryem Sûresi 54. Âyet	103
1.18.4. Meryem Sûresi 59. Âyet	103
1.19. TÂHÂ SÛRESİ	104
1.19.1. Tâhâ Sûresi 1. Âyet	104
1.19.2. Tâhâ Sûresi 4. Âyet	106
1.19.3. Tâhâ Sûresi 5. Âyet	107
1.19.4. Tâhâ Sûresi 6. Âyet	108
1.19.5. Tâhâ Sûresi 10. Âyet	109
1.19.6. Tâhâ Sûresi 12. Âyet	110
1.19.7. Tâhâ Sûresi 63. Âyet	111
1.19.8. Tâhâ Sûresi 77. Âyet	111
1.19.9. Tâhâ Sûresi 82. Âyet	112
1.19.10. Tâhâ Sûresi 114. Âyet	112
1.20. ENBİYÂ SÛRESİ	113
1.20.1. Enbiyâ Sûresi 23. Âyet	113
1.20.2. Enbiyâ Sûresi 30. Âyet	114
1.20.3. Enbiyâ Sûresi 33. Âyet	114
1.20.4. Enbiyâ Sûresi 69. Âyet	115
1.20.5. Enbiyâ Sûresi 91. Âyet	116
1.20.6. Enbiyâ Sûresi 92. Âyet	117
1.20.7. Enbiyâ Sûresi 107. Âyet	117
1.20.8. Enbiyâ Sûresi 108. Âyet	120
1.21. HAC SÛRESİ	120
1.21.1. Hac Sûresi 7. Âyet	120
1.21.2. Hac Sûresi 29. Âyet	121
1.21.3. Hac Sûresi 77. Âyet	121
1.22. MÜ'MİNÛN SÛRESİ	122
1.22.1. Mü'minûn Sûresi 1. Âyet	122
1.22.2. Mü'minûn Sûresi 14. Âyet	122
1.22.3. Mü'minûn Sûresi 53. Âyet	123

1.22.4. Mü'minûn Sûresi 108. Âyet	124
1.23. NÛR SÛRESİ.....	124
1.23.1. Nûr Sûresi 35. Âyet	124
1.23.2. Nûr Sûresi 36. Âyet	127
1.23.3. Nûr Sûresi 43. Âyet	128
1.24. FURKÂN SÛRESİ	128
1.24.1. Furkân Sûresi 1. Âyet	128
1.24.2. Furkân Sûresi 48. Âyet	129
1.24.3. Furkân Sûresi 53. Âyet	130
1.24.4. Furkân Sûresi 58. Âyet	131
1.25. ŞUARÂ SÛRESİ	132
1.25.1. Şuarâ Sûresi 89. Âyet	132
1.25.2. Şuarâ Sûresi 213. Âyet	133
1.26. NEML SÛRESİ	133
1.26.1. Nempl Sûresi 1. Âyet	133
1.26.2. Nempl Sûresi 16. Âyet	134
1.26.3. Nempl Sûresi 30. Âyet	134
1.27. KASAS SÛRESİ	135
1.27.1. Kasas Sûresi 30. Âyet	135
1.27.2. Kasas Sûresi 71. Âyet	136
1.27.3. Kasas Sûresi 88. Âyet	137
1.28. ANKEBÛT SÛRESİ	139
1.28.1. Ankebût Sûresi 69. Âyet	139
1.29. RÛM SÛRESİ	139
1.29.1. Rûm Sûresi 12. Âyet	139
1.29.2. Rûm Sûresi 50. Âyet	140
1.30. LOKMÂN SÛRESİ	141
1.30.1. Lokmân Sûresi 19. Âyet	141
1.31. SECDE SÛRESİ	142
1.31.1. Secde Sûresi 30. Âyet	142
1.32. AHZÂB SÛRESİ	142
1.32.1. Ahzâb Sûresi 35. Âyet	142

1.32.2. Ahzâb Sûresi 72. Âyet	143
1.33. SEBE' SÛRESİ	144
1.33.1. Sebe' Sûresi 13. Âyet	144
1.34. FÂTİR SÛRESİ	144
1.34.1. Fâtır Sûresi 34. Âyet	144
1.34.2. Fâtır Sûresi 39. Âyet	145
1.35. YÂSÎN SÛRESİ	145
1.35.1. Yâsîn Sûresi 1. Âyet.....	145
1.35.2. Yâsîn Sûresi 39. Âyet.....	147
1.35.3. Yâsîn Sûresi 46. Âyet.....	149
1.35.4. Yâsîn Sûresi 59. Âyet.....	149
1.35.5. Yâsîn Sûresi 69. Âyet.....	150
1.35.6. Yâsîn Sûresi 78. Âyet.....	150
1.36. SÂFFÂT SÛRESİ	152
1.36.1. Sâffât Sûresi 1. Âyet	152
1.36.2. Sâffât Sûresi 2. Âyet	153
1.36.3. Sâffât Sûresi 48. Âyet	153
1.37. SÂD SÛRESİ	154
1.37.1. Sâd Sûresi 5. Âyet	154
1.38. ZÛMER SÛRESİ	154
1.38.1. Zümer Sûresi 53. Âyet	154
1.38.2. Zümer Sûresi 73. Âyet	156
1.39. MÛ'MİN SÛRESİ	157
1.39.1. Mü'min Sûresi 1. Âyet	157
1.39.2. Mü'min Sûresi 3. Âyet	158
1.39.3. Mü'min Sûresi 15. Âyet	159
1.39.4. Mü'min Sûresi 16. Âyet	160
1.39.5. Mü'min Sûresi 32. Âyet	161
1.39.6. Mü'min Sûresi 60. Âyet	161
1.40. ŞÛRÂ SÛRESİ	162
1.40.1. Şûrâ Sûresi 11. Âyet	162
1.40.2. Şûrâ Sûresi 19. Âyet	162

1.40.3. Şûrâ Sûresi 23. Âyet	163
1.41. ZUHRUF SÛRESİ	163
1.41.1. Zuhruf Sûresi 32. Âyet	163
1.41.2. Zuhruf Sûresi 38. Âyet	165
1.42. DUHÂN SÛRESİ	165
1.42.1. Duhân Sûresi 10. Âyet	165
1.42.2. Duhân Sûresi 54. Âyet	166
1.43. AHKÂF SÛRESİ	168
1.43.1. Ahkâf Sûresi 33. Âyet	168
1.44. MUHAMMED SÛRESİ	169
1.44.1. Muhammed Sûresi 15. Âyet	169
1.45. FETİH SÛRESİ	170
1.45.1. Fetih Sûresi 1. Âyet	170
1.45.2. Fetih Sûresi 2. Âyet	172
1.46. KÂF SÛRESİ	172
1.46.1. Kâf Sûresi 1. Âyet	172
1.46.2. Kâf Sûresi 16. Âyet	173
1.46.3. Kâf Sûresi 30. Âyet	175
1.46.4. Kâf Sûresi 41. Âyet	176
1.47. ZÂRİYÂT SÛRESİ	177
1.47.1. Zâriyât Sûresi 50. Âyet	177
1.48. TÛR SÛRESİ	177
1.48.1. Tûr Sûresi 1. Âyet	177
1.48.2. Tûr Sûresi 3. Âyet	178
1.48.3. Tûr Sûresi 4. Âyet	179
1.48.4. Tûr Sûresi 5. Âyet	180
1.48.5. Tûr Sûresi 6. Âyet	180
1.49. NECM SÛRESİ	180
1.49.1. Necm Sûresi 1. Âyet	180
1.49.2. Necm Sûresi 5. Âyet.....	182
1.49.3. Necm Sûresi 9. Âyet.....	182
1.49.4. Necm Sûresi 10. Âyet.....	191

1.49.5. Necm Sûresi 11. Âyet.....	193
1.49.6. Necm Sûresi 14. Âyet.....	193
1.49.7. Necm Sûresi 15. Âyet.....	194
1.49.8. Necm Sûresi 17. Âyet.....	195
1.49.9. Necm Sûresi 39. Âyet.....	198
1.50. KAMER SÛRESİ	198
1.50.1. Kamer Sûresi 1. Âyet	198
1.51. RAHMÂN SÛRESİ	200
1.51.1. Rahmân Sûresi 1. Âyet	200
1.51.2. Rahmân Sûresi 2. Âyet	200
1.51.3. Rahmân Sûresi 15. Âyet	201
1.51.4. Rahmân Sûresi 26. Âyet	201
1.51.5. Rahmân Sûresi 29. Âyet	204
1.51.6. Rahmân Sûresi 41. Âyet	205
1.51.7. Rahmân Sûresi 72. Âyet.....	205
1.52. VÂKİA SÛRESİ	206
1.52.1. Vâkıa Sûresi 10. Âyet	206
1.52.2. Vâkıa Sûresi 28. Âyet	206
1.52.3. Vâkıa Sûresi 29. Âyet	207
1.52.4. Vâkıa Sûresi 30. Âyet	207
1.52.5. Vâkıa Sûresi 37. Âyet	208
1.52.6. Vâkıa Sûresi 43. Âyet	208
1.52.7. Vâkıa Sûresi 64. Âyet	208
1.52.8. Vâkıa Sûresi 85. Âyet	209
1.52.9. Vâkıa Sûresi 90. Âyet	209
1.52.10. Vâkıa Sûresi 95. Âyet	210
1.53. HADÎD SÛRESİ	211
1.53.1. Hadîd Sûresi 3. Âyet	211
1.53.2. Hadîd Sûresi 13. Âyet	212
1.53.3. Hadîd Sûresi 18. Âyet	212
1.54. HAŞR SÛRESİ	213
1.54.1. Haşr Sûresi 2. Âyet	213

1.55. SAF SÛRESİ	214
1.55.1. Saf Sûresi 13. Âyet	214
1.56. CUM‘A SÛRESİ	216
1.56.1. Cum‘a Sûresi 9. Âyet	216
1.57. TALAK SURESİ	217
1.57.1. Talak Sûresi 7. Âyet	217
1.57.2. Talak Sûresi 12. Âyet	217
1.58. TAHRÎM SÛRESİ	218
1.58.1. Tahrîm Sûresi 5. Âyet	218
1.58.2. Tahrîm Sûresi 8. Âyet	219
1.59. MÛLK SÛRESİ	220
1.59.1. Mülk Sûresi 2. Âyet	220
1.59.2. Mülk Sûresi 3. Âyet	220
1.59.3. Mülk Sûresi 5. Âyet	221
1.59.4. Mülk Sûresi 21. Âyet	222
1.59.5. Mülk Sûresi 29. Âyet	222
1.59.6. Mülk Sûresi 30. Âyet	223
1.60. KALEM SÛRESİ	224
1.60.1. Kalem Sûresi 1. Âyet	224
1.60.2. Kalem Sûresi 4. Âyet	226
1.60.3. Kalem Sûresi 51. Âyet	227
1.61. HÂKKA SÛRESİ	227
1.61.1. Hâkka Sûresi 6. Âyet	227
1.62. NÛH SÛRESİ	228
1.62.1. Nûh Sûresi 26. Âyet	228
1.63. KIYÂMET SÛRESİ	229
1.63.1. Kıyâmet Sûresi 10. Âyet	229
1.63.2. Kıyâmet Sûresi 16. Âyet	229
1.63.3. Kıyâmet Sûresi 17. Âyet	230
1.63.4. Kıyâmet Sûresi 27. Âyet	231
1.64. İNSAN SÛRESİ	231
1.64.1. İnsan Sûresi 1. Âyet	231

1.64.2. İnsan Sûresi 3. Âyet.....	233
1.64.3. İnsan Sûresi 5. Âyet.....	235
1.64.4. İnsan Sûresi 10. Âyet.....	235
1.64.5. İnsan Sûresi 18. Âyet.....	236
1.64.6. İnsan Sûresi 21. Âyet.....	236
1.64.7. İnsan Sûresi 26. Âyet.....	238
1.65. MÜRSELÂT SÛRESİ	238
1.65.1. Mürselât Sûresi 1. Âyet.....	238
1.65.2. Mürselât Sûresi 5. Âyet.....	239
1.66. NEBE' SÛRESİ	240
1.66.1. Nebe' Sûresi 1. Âyet	240
1.66.2. Nebe' Sûresi 12. Âyet	240
1.66.3. Nebe' Sûresi 13. Âyet	241
1.66.4. Nebe' Sûresi 40. Âyet	242
1.67. NÂZİ'ÂT SÛRESİ	243
1.67.1. Nâzi'ât Sûresi 1. Âyet.....	243
1.67.2. Nâzi'ât Sûresi 34. Âyet.....	244
1.68. TEKVÎR SÛRESİ	245
1.68.1. Tekvîr Sûresi 1. Âyet.....	245
1.69. BURÛC SÛRESİ	245
1.69.1. Burûc Sûresi 1. Âyet.....	245
1.70. TÂRIK SÛRESİ	247
1.70.1. Târik Sûresi 9. Âyet.....	247
1.71. FECR SÛRESİ	248
1.71.1. Fecr Sûresi 1. Âyet.....	248
1.71.2. Fecr Sûresi 27. Âyet.....	248
1.71.3. Fecr Sûresi 28. Âyet.....	249
1.71.4. Fecr Sûresi 29. Âyet.....	252
1.71.5. Fecr Sûresi 30. Âyet.....	252
1.72. ŞEMS SÛRESİ	253
1.72.1. Şems Sûresi 1. Âyet	253
1.73. LEYL SÛRESİ	256

1.73.1. Leyl Sûresi 1. Âyet.....	256
1.74. DUHÂ SÛRESİ	260
1.74.1. Duhâ Sûresi 1. Âyet	260
1.74.2. Duhâ Sûresi 5. Âyet	263
1.75. İNŞİRÂH SÛRESİ	264
1.75.1. İnşirâh Sûresi 1. Âyet.....	264
1.75.2. İnşirâh Sûresi 5. Âyet.....	266
1.76. TÎN SÛRESİ	267
1.76.1. Tîn Sûresi 1. Âyet	267
1.76.2. Tîn Sûresi 2. Âyet	268
1.76.3. Tîn Sûresi 4. Âyet	268
1.76.4. Tîn Sûresi 5. Âyet	272
1.77. ALAK SÛRESİ	273
1.77.1. Alak Sûresi 5. Âyet	273
1.77.2. Alak Sûresi 19. Âyet	273
1.78. KADR SÛRESİ	274
1.78.1. Kadr Sûresi 1. Âyet	274
1.79. ÂDIYÂT SÛRESİ	275
1.79.1. Âdiyât Sûresi 1. Âyet.....	275
1.80. KÂRIA SÛRESİ	276
1.80.1. Kâria Sûresi 5. Âyet	276
1.81. TEKÂSÜR SÛRESİ	277
1.81.1. Tekâsür Sûresi 5. Âyet	277
1.81.2. Tekâsür Sûresi 7. Âyet	278
1.82. FÎL SÛRESİ	280
1.82.1. Fîl Sûresi 1. Âyet.....	280
1.83. MÂÛN SÛRESİ	281
1.83.1. Mâûn Sûresi 7. Âyet	281
1.84. KEVSER SÛRESİ	281
1.84.1. Kevser Sûresi 1. Âyet	281
1.84.2. Kevser Sûresi 3. Âyet	282
1.85. TEBBET SÛRESİ	282

1.85.1. Tebbet Sûresi 1. Âyet	282
1.85.2. Tebbet Sûresi 4. Âyet	283
1.86. İHLÂS SÛRESİ	284
1.86.1. İhlâs Sûresi 1. Âyet.....	284
1.86.2. İhlâs Sûresi 2. Âyet.....	286
1.86.3. İhlâs Sûresi 3. Âyet.....	287
1.86.4. İhlâs Sûresi 4. Âyet.....	288
1.87. FELAK SÛRESİ	288
1.87.1. Felak Sûresi 1. Âyet.....	288
1.88. NÂS SÛRESİ	289
1.88.1. Nâs Sûresi 5. Âyet.....	289

İKİNCİ BÖLÜM

DİVAN ŞİİRİNDE SÛRE ADLARI

2.1. FÂTİHA SÛRESİ	290
2.2. BAKARA SÛRESİ	295
2.3. ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ	296
2.4. YÛSUF SÛRESİ	296
2.5. TÂHÂ SÛRESİ	297
2.6. NÛR SÛRESİ	298
2.7. FURKÂN SÛRESİ	301
2.8. NEML SÛRESİ	302
2.9. YÂSİN SÛRESİ	303
2.10. DUHÂN SÛRESİ	303
2.11. FETİH SÛRESİ	305
2.12. TÛR SÛRESİ	308
2.13. RAHMÂN SÛRESİ	309
2.14. KALEM SÛRESİ	311
2.15. MÛRSELÂT SÛRESİ	311
2.16. ŞEMS SÛRESİ	312
2.17. LEYL SÛRESİ	313
2.18. DUHÂ SÛRESİ	314

2.19. TÎN SÛRESİ	315
2.20. KEVSER SÛRESİ	315
2.21. NASR SÛRESİ	316
2.22. İHLÂS SÛRESİ	317
2.23. NÂS SÛRESİ	318

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİVAN ŞİİRİNDE LAFZÎ HADİS İKTİBASLARI

3.1. BEYNE'L-MÂ'İ VE'T-TÎN	319
3.2. EL-CİHÂDÜ'L-EKBER	320
3.3. ED-DÂLLÜ ALE'L-HAYRİ KE-FÂ'İL	322
3.4. EL-EMRÜ Bİ'L-MA'RÛFİ VE'N-NEHYÜ ANİ'L-MÜNKER	322
3.5. ENE EFSAH	323
3.6. ESTAĞFİRÜ'LLÂH EL-AZÎM	324
3.7. EVVELÜ MÂ HALEKA'LLAH	326
3.8. EL-FAKRU FAHRÎ	327
3.9. FE'LYÜKRİM DAYFEHÛ	328
3.10. FÎ AHSENİ SÛRET	328
3.11. HÂDİMÜ'L-LEZZÂT	329
3.12. EL-HASÛDÜ LÂ YESÛD	330
3.13. HAYRÜ'L-UMÛRİ EVSATUHÂ	331
3.14. HUBBÜ'L-VATAN	332
3.15. İNNEME'L-A'MÂLÜ Bİ'N-NİYYÂT	334
3.16. KENZÜN LÂ YEFNÂ	335
3.17. KÜNTÜ KENZEN LÂ U'REFU FE-AHBEBTÜ	337
3.18. LÂ HAVLE VELÂ KUVVETE İLLÂ Bİ'LLÂH	343
3.19. LAHMÜKE LAHMÎ	346
3.20. LÂ NEBİYYE BA'DÎ	348
3.21. LÂ SEYFE İLLÂ ZÜLFİKÂR VE LÂ FETÂ İLLÂ ALÎ	348
3.22. LÂÜBÂLÎ	352
3.23. LEBBEYK	352
3.24. LEM TE'UDNÎ	356

3.25. LEV-LÂKE LEV-LÂK.....	357
3.26. LEVLEM TÜZNİBÛ	361
3.27. LÎ ME‘ALLÂH	362
3.28. LİVÂ‘Û‘L-HAMD.....	364
3.29. MÂ AREFNÂKE.....	365
3.30. MEN AREFE NEFSEHÛ FEKAD AREFE RABBEHÛ.....	366
3.31. MEN ENE MEVLÂH	371
3.32. MEN RE‘ÂNÎ FEKAD RE‘A‘L-HAK.....	372
3.33. MÛTÛ KABLE EN TEMÛTÛ	373
3.34. NEFSÎ NEFSÎ	374
3.35. RA‘EYTÛ RABBÎ	375
3.36. ES-SABRU MİFTÂHU‘L-FEREC	375
3.37. SEYYİDÛ‘L-KAVMİ HÂDİMÛHÛM	376
3.38. SEVÂDÛ‘L-VECH	377
3.39. ES-SİYÂMU LÎ	378
3.40. ÜMMÛ‘L-HABÂİS.....	378
3.41. VAHDEHÛ LÂ ŞERÎKE LEH	379
3.42. ZILLU‘LLÂH	379
SONUÇ	382
EKLER	395
KAYNAKÇA	460
DİZİN	481
ÖZGEÇMİŞ	503

ÖZET
DOKTORA TEZİ
DİVAN ŞİİRİNDE LAFZÎ ÂYET ve HADİS İKTİBASLARI
Reyhan KELEŞ
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Turgut KARABEY
2013, XXII + 505 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Turgut KARABEY
Prof. Dr. Süleyman TULÜCÜ
Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK
Doç. Dr. Orhan BAŞARAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

Bu çalışma yirmi iki Divan şairinin Türkçe şiirlerinde yaptıkları lafzî âyet ve hadis iktibaslarını içermektedir. Bu şairler her yüzyılda öne çıkmış şahsiyetler başta olmak üzere, mutasavvıf, sultan, şeyhülislâm ve kadın şairlerden seçilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde geçmişten günümüze kadar yapılan iktibas tanımları ile iktibas çeşitleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde yirmi iki Divan şairinin şiirlerinde yer verdikleri lafzî âyetler Kur'ân-ı Kerîm'deki düzene göre verilmiş ve incelenmiştir. Ayrıca bir âyet farklı şairler tarafından iktibas edildiğinde verdiğimiz örnekler şairlerin kronolojik hayatlarına paralel olarak sıralanmıştır. Bir şairin Divan'ındaki tüm âyet lafızlarının sayısını belirlemek için incelemeye almadığımız âyetlerin yerleri dipnotta özellikle belirtilmiştir. Bu uygulama ikinci ve üçüncü bölümlerde de aynen tatbik edilmiştir. İkinci bölümde Kur'ân-ı Kerîm'deki düzene dikkat edilerek Divan şairleri tarafından iktibas edilen sûre adlarına yer verilmiştir. Üçüncü bölüm hadis iktibaslarına ayrılmıştır. Sayıları âyetlerden az olan hadis iktibasları ise alfabetik olarak sıralanmış ve incelenmiştir. Sonuçta ise tespit edilen âyet, sûre adı ve hadis iktibaslarının sayıları başta olmak üzere, hangi lafızların daha çok iktibas edildiği, bu iktibasların hangi nazım şekillerinde kullanıldıkları tablolar hâlinde hazırlanmıştır. Ayrıca en çok âyet ve hadis iktibas eden şairlerimizle, en az âyet ve hadis iktibas eden şairlerimiz belirlenmiş ve bunların nedenleri üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada aynı zamanda ekler bölümüne de yer verilmiş ve burada Divanlarını incelediğimiz şairlerin biyografileri ve eserleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İktibas, âyet, hadis, sûre adları, Divan, Divan şairi.

ABSTRACT
Ph. D. DISSERTATION
LITERAL VERSE and HADİTH QUOTATIONS in the DIWAN POETRY

Reyhan KELEŞ

Advisor: Prof. Dr. Turgut KARABEY

2013, Page: XXII + 505

Jury: Prof. Dr. Turgut KARABEY

Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK

Assoc. Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Assist. Prof. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

This study includes literal verse and hadith quotations that twenty two Diwan poets referred to their Turkish poems. Especially personalities are well-known in their each century these poets has been chosen from sufi, sultan, shaykh al-Islam and women poets.

In the introductory section of the study given information about quote definitions and quote varieties from the past to the present. At the first section literal verses which has been referred from twenty two Diwan poets in their poems, are given according to order in the Koran and examined. Also when a verse has quoted from different poets, the examples that are given, ordered in paralel with cronological life of poets. The places of verses which haven't examined to determine the number of the all verse literals in the own Diwan of a poet, stated at the footnote especially. This application has also been performed by the same token in the second and third sections. In the second section by paying attention to the order of the Koran have been given names of the sura which were quote by Diwan poets. Third section has been devoted to hadith quotations. The hadith quotations which were less than verses were given in alphabetical order and were examined. At the end, it has been prepared in tables numbers of verse, name of sura and hadith quotations that be detected, be quoted more many of which wordings, that these quotations are used in the which poetic forms. Also our poets who was quoted the most verse and hadith and was quoted the less verse and hadith have been determined and dealt with the factors of them.

This study also has additions and it has been referred biographies and works of Diwan poets that have been examined.

Keywords: Quotation, verses, hadith, names of sura, Diwan, Diwan poet.

KISALTMALAR

AKM	: Atatürk Kùltür Merkezi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhû
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğum
<i>DİA</i>	: <i>Diyanet İslâm Ansiklopedisi</i>
Ed.	: Editör
E.T.	: Erişim tarihi
Haz.	: Hazırlayan
hş.	: Hicrî-Şemsî
Ltd. Şti.	: Limited Şirketi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
nr.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
Trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
v. dğr.	: Ve diğçerleri
Yay.	: Yayınları, Yayınevi

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

آ - ا	: a - ā
أ - ا	: a - e
ء	: ' (glottal stop)
ث	: ṯ
ح	: ḥ
خ	: ḫ
ذ	: ḏ
ص	: ṣ
ض	: ḏ - ḏ̣
ط	: ṭ
ظ	: ṣ̣
ع	: ' (glottal stop)
غ	: ġ
ق	: q̣
و	: v (o - ö - u - ū)
ی	: y (i - i - ī)

ÖNSÖZ

*Bâkî-i mu‘ciz ne hâcet dîn-i Hak isbâtına
Âlem içre mu‘ciz-i bâkî yeter Kur‘ân sana*

(Fuzûlî, Gazel-6/4)

Şair ve ediplerimiz, manzum veya mensur kaleme aldıkları eserlerde ilim ve tefekkür kaynağı olan Kur‘ân-ı Kerîm hakkındaki düşüncelerini ifade ederken, Kur‘ân da onların eserlerinde temel kaynak olarak ilk sırayı almıştır. Edebî şahsiyetlerin bol bol istifade ettikleri birer hazine ve ilham kaynağı olan âyetlerden başka, cihan Peygamberi’nin şüphe götürmez hadisleri de bu edebiyatın ilk kaynakları arasındadır.

Bu iki kaynaktan istifade edebilme yollarından birisi iktibas sanatı iledir. Geçmişten bugüne iktibas hakkında yapılan araştırmalarda iktibasın dar ve geniş anlam olmak üzere iki başlık altında incelendiği görülmüştür. Biz yapılan bu tanımlar arasında âyet ve hadislerden yapılan alıntıları lafzî iktibaslar başlığı altında incelemeye çalıştık. Araştırmamıza konu olan şairleri ise İslâmî Türk edebiyatının bir kolunu oluşturan Divan şiirinin temsilcilerinden seçtik.

Edebiyatın büyük bir kısmını ihtiva eden Divan şiiri ilk mahsüllerini XIV. yüzyılda vermeye başlamış, XVI ve XVII. yüzyıllarda en verimli çağını yaşamış ve XX. yüzyıla gelindiğinde etkisini iyice yitirmesine rağmen az da olsa örneklerine rastlanmıştır. Çalışmamıza XIV. yüzyılı temsilen iki şair, XV. yüzyılı temsilen dört şair, XVI. yüzyılı temsilen dört şair, XVII. yüzyılı temsilen beş şair, XVIII. yüzyılı temsilen üç şair, XIX. yüzyılı temsilen üç şair ve XX. yüzyılı temsilen bir şair olmak üzere toplam yirmi iki şair seçilmiştir. Şairler belirlenirken bazı kıstaslar göz önünde bulundurulmuştur. Bu kıstaslar; her yüzyılda öne çıkan şairler, mutasavvıf şairler, sultan şairler, şeyhülislâm şairler ve kadın şairler olmak üzere beş kategoride toplanmıştır.

Her yüzyılda öne çıkan şahsiyetler arasında XIV. yüzyıldan Kadı Burhâneddin, XV. yüzyıldan Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâtî Bey, XVI. yüzyıldan Bâkî, Fuzûlî ve Nev‘î, XVII. yüzyıldan Nâbî ve Nef‘î, XVIII. yüzyıldan Kânî ve Şeyh Gâlib, XIX. yüzyıldan ise Yenişehirli Avnî araştırma dâhiline alınmıştır.

Tasavvûfî kimlikleri ile ön plana çıkan şairlerimiz belirlenirken önce genel manada Divan şairleri arasında yaygın olan tarikatlar belirlenmiş ve daha sonra bu tarikatları temsil eden mutasavvıf şairler seçilmiştir. Nitekim hemen her yüzyıldan örnek vermeye çalıştığımız bu şairler ve tarikatları şöyledir: XIV. yüzyıldan Hurûfliği

temsilen Nesîmî, XV. yüzyıldan Rûşenîliği temsilen Dede Ömer Rûşenî, XVII. yüzyıldan Mevlevîliği temsilen Cevrî ve Halvetîliği temsilen Sunullâh-ı Gaybî, XVIII. yüzyıldan Nakşîliği temsilen Âsaf, XIX. yüzyıldan Şemsîliği temsilen Sûzî ve XX. yüzyıldan Üveysîliği temsilen Şeyh Hâlid alınmıştır.

Diğer kategorileri oluşturan sultan şairlerden Muhibbî, Şeyhülislâm şairlerden Yahyâ ve kadın şairlerden ise Leylâ Hanım seçilmiştir.

Bu şairler kendi buldukları kategoriye temsil etmekle birlikte diğer kimlikleri ile de göz önünde bulundurulmuşlardır. Örneğin Kadı Burhâneddin kendi çağının öne çıkmış şahsiyeti olmakla birlikte aynı zamanda sultan bir şairdir de. Yine Leylâ Hanım kadın şairler arasında telakkî edilirken Mevlevî kimliği ile de değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde şairlerin *Divan*larında iktibas ettikleri âyetler Kur'ân-ı Kerîm'deki sûre sıralanışına göre verilmiş olup iktibas örnekleri, şairlerin yaşadıkları yüzyıllara göre kronolojik bir sıra içerisinde değerlendirilmiştir. Bu şairlerin iktibas ettikleri âyetlerin önce tam metinleri daha sonra meali verilmiş ve bu âyeti iktibas eden şairin şiirleri incelemeye tâbi tutulmuştur.

İkinci bölümde âyetlerden farklı olarak sûre adlarına yer veren şairlerimizin beyitlerinden örnekler verilmiştir. Nitekim bu sûre adları da âyetlerde olduğu gibi Kur'ân'daki düzen takip edilmek suretiyle verilmiştir.

Üçüncü bölüm ise hadis iktibasından oluşmuştur. Sayıları âyetlere nazaran az olmakla birlikte hadislerdeki tasnif alfabetik olarak hazırlanmıştır.

Bu üç bölümde iktibas edilen âyet ve hadis metinleri transkripsiyon alfabesine çevrilerek yazılmıştır. Ayrıca ekler bölümünde *Divan*larını incelidiğimiz yirmi iki şairin kısaca biyografi ve eserlerine de yer verilmiştir.

İktibas sanatına *Divan*larında yer veren şairler farklı yüzyıllarda yaşamaları ile birlikte farklı duygu ve düşünce âlemlerine sahip oldukları için bazen aynı âyet ya da hadis lafızlarını kendi dünyalarında farklı algılayıp kullanmışlardır. Ancak Divan şairi her şeyden önce âşıktır. Yaşadığı aşk ister beşerî ister ilâhî olsun yaşanan acı ortak olduğu için iktibas edilen âyet ve hadislerin aynı duygulara tercüman olduğu da görülecektir. Nitekim bu çalışmada öncelikli olarak âyet veya hadislerin seçilmiş yirmi iki şairin hayâl dünyasında nasıl şekil bulduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca âyet ve hadis lafızlarının hangi nazım şekilleri ile kullanıldığı, bu âyet ve hadis lafızlarından hangilerinin daha çok tercih edildiğinin tespit edilmesi de amaçlanmıştır.

Ayrı ayrı geçen bütün lafızlar incelemeye tabi tutulurken, bir şairin aynı âyet veya hadis lafzını *Divanında* birçok yerde iktibas etmesi durumunda birkaç örnek verildikten sonra diğer lafızlar yer numaraları ile birlikte dipnotta belirtilmiştir. Yer numaraları şairlerin yazdıkları nazım türlerine göre sıralanmıştır. Örneğin Nesîmî *Divanında* 25. gazelde yer alan bir âyet lafzı (Nesîmî, Gazel-25/5) şeklinde gösterilmiştir. Nazım türü belirtilmeyen bazı *Divanlarda* ise *Divanı* yayınlayan yazarın vermiş olduğu şiir numarası dikkate alınmıştır. Örneğin Şeyh Hâlid *Divanında* 35. sırada yer alan bir şiirde âyet lafzı geçmişse yer numarası (Hâlid, 35/5) şeklinde gösterilmiştir.

Konunun tespitinden hazırlanmasına kadar her zaman yanımda olan danışmanlarım Prof. Dr. Turgut Karabey'e ve emekli Prof. Dr. Naci Okcu'ya teşekkür ederim. Özellikle tezde karşımıza çıkan zorlukların aşılmasında maddî-manevî sonsuz yardımlarını gördüğüm hocam Doç. Dr. Orhan Başaran'a teşekkür ederim. Böyle bir konunun çalışılması gereğini hatırlatıp bu süreçte yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Süleyman Tülücü, Prof. Dr. Hülya Küçük, Prof. Dr. Veyis Değirmençay, Prof. Dr. Metin Akkuş, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Göktaş ve Yrd. Doç. Dr. Hilal Kalkandelen'e teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmada tespit edebildiğimiz tüm lafzî âyet ve hadis iktibaslarının bu konuya ilgi duyan araştırmacılara ve ilim dünyasının saygı değer hocalarına faydalı olması dileği ile.

GİRİŞ

Milletlerin oluşumunda, gelişiminde ve değişiminde en önemli etkenlerden birisi hiç kuşkusuz dindir. Bir dinden başka bir dine geçen toplumların kabul ettikleri yeni din, onların hayatları üzerinde birtakım değişiklikler meydana getirmiştir.¹ Nitekim Türkler İslâm dinini kabul ettikten sonra bu yeni dinin camiası içine girince benliklerinden ve hususiyetlerinden birçok fedakârlıkta bulunmuşlar, İslâmiyet'in vücuda getirdiği yeni telakkîleri, yeni mefhumları ve yeni bilgileri kabul edip kısa sürede benimsemişlerdir.² Bu yeni telakkîler, mefhumlar ve bilgiler hayatın her sahasına yansımış, kültürde, sanatta ve dolayısıyla edebiyatta ilk ürünlerini de vermeye başlamıştır.

Türk milletinin fikrî, edebî ve ideolojik hayatı üzerinde büyük değişiklikler yapan İslâm medeniyeti, bu millet için hakikî bir dönüm noktası yani bir merhale olmuştur. İlk anda dikkati çeken değişme dil sahasında yaşanmıştır. Türklerin bu yeni dini ve medeniyeti iyi tanımak için Arapça'yı ve bir İslâmî edebiyat dili olan Farsça'yı iyi bilmeleri gerekmiştir. Nitekim Türkler kısa sürede zengin bir edebiyat vücuda getirmişlerdir ve bu edebiyat eskisinden çok farklı tarihî, coğrafî ve sosyal bir hayatın edebiyatı olmuştur.³

Nazarî ve estetik esaslarını İslâmî kültürden alarak meydana gelen Türk Edebiyatı çeşitli isimlerle adlandırılmakla birlikte⁴ Banarlı, Köprülü, Pekolcay gibi pek çok araştırmacı tarafından İslâmî Türk Edebiyatı adı ile varlığını devam ettirmiştir. Bu adlandırma, İslâm medeniyetine ve milletlerine olduğu gibi edebiyata da hayat veren en önemli kaynağın Kur'ân-ı Kerîm olduğunun da açık bir ifadesi sayılmıştır.⁵ Nitekim bu edebiyatın ilim ve fikir kaynağı başlangıçta tamamen Kur'ân'dır.⁶ Levend'e göre bu gerçek "Eski metinlerde hemen hiçbir sayfa yoktur ki içinde Kur'ân'dan bir âyet,

¹ Zülfikar Güngör, "Türk-İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur'ân-ı Kerim", *İslâmî İlimler Dergisi I. Kur'an Sempozyumu (14-15 Ekim 2006)*, İslâmî İlimler Dergisi Yay., İstanbul 2007, s. 178.

² Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, (4. Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 8.

³ Naci Okcu, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, Erzurum 1982, s. 1.

⁴ Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 389.

⁵ Mustafa Uzun, "Kur'ân ve Türk Edebiyatı", (Ed. Bedreddin Çetiner), *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2001, s. 23.

⁶ Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2004, I, 102.

Peygamber hadisinden bir cümle bulunmasın ve düşünceler bunlara bağlanmış olmasın”⁷ sözleri ile ifade edilmiştir.

İslâm dininin kabulü ile Kur’ân-ı Kerîm, Türk-İslâm edebiyatına damgasını vurmuş ve İslâmlaşma sonrası yazılan her eserde mukaddes kitabın izi belirgin bir şekilde müşahede edilmiştir.⁸ Kur’ân, bu edebiyatın şekle ait birtakım özelliklerinden muhtevasına ve bazı türlerin ortaya çıkışına kadar hemen hemen her sahada temel kaynak olmuştur.⁹

İslâmî Türk edebiyatının ilk eserlerinden olan *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü’l-Hakâyık* muhtevasını Kur’ân’dan almıştır.¹⁰ XI. yüzyılda ilk eserlerini vermeye başlayan bu edebiyat daha sonraki yüzyıllarda da gerek nazım gerek nesir sahasında yazılmış eserler ile Kur’an’dan beslenmeye devam etmiştir.

Kur’ân’ın verdiği bilgiler, içerdiği hükümler ve anlattığı kıssalar edebî eserlerin de bilgi kaynağı olmuştur. Özellikle Kur’ân kıssaları ve o kıssalarda adı geçen peygamberler, klâsik şiirin sıkça başvurduğu malzemelerden oluşmuştur.¹¹

İslâmî Türk Edebiyatı’nın kaynakları arasında ikinci sırada hiç kuşkusuz Hz. Peygamber’in hadisleri gelir. Sünneti oluşturan hadisler, Divan şairinin inanç sistemi kadar, ifade ve üslûbunu da yönlendiren esaslar olarak şiirde yerini almıştır.¹² İslâm dininin çağları kucaklayan ilâhî emirleri ve cihan Peygamberi’nin şüphe götürmez hadisleri şair ve ediplerin bol bol istifade ettikleri birer hazine ve ilham kaynağıdır.¹³ Bu temel kaynaklardan beslenme ve bilgi birikiminden yararlanma usulü ise edebî sanatların bir kolunu oluşturur ki bu da ancak iktibas ve telmih gibi sanatlar ile mümkün olur.¹⁴

⁷ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, (5. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008, s. 24.

⁸ Güngör, “Türk-İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur’ân-ı Kerim”, s. 179.

⁹ Mustafa Uzun, “Kur’an: Edebiyat”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 414.

¹⁰ Uzun, “Kur’an: Edebiyat”, s. 415.

¹¹ Ali Yılmaz, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı’nda Âyet ve Hadis İktibasları Çerçevesinde İşlenen Konular”, 2. *Uluslararası Siirt Sempozyumu İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2008, s. 137.

¹² H. İbrahim Şener ve Alim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003, s. 281.

¹³ İskender Pala, *Divan Edebiyatı*, (12. Baskı), Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 35.

¹⁴ Metin Akkuş, “Divan Edebiyatında ‘İktibas’ ve ‘Şiirde Lafzî Âyet İktibasları’ Üzerine Bir Deneme”, *Dergâh, Edebiyat, Sanat, Kültür Dergisi*, IV (42), (Ağustos 1993), s. 10.

Arap belâgatına bağlı olarak İran ve Türk edebiyatlarına intikal eden iktibas¹⁵ sözlükte “İlim almak, öğrenmek, alıntı yapmak, ateş yakmak üzere bir yerden kor almak” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶

Terim olarak ise iktibas “Bir şair veya nâsirin ifadeyi süsleyip manayı kuvvetlendirmek maksadıyla âyet veya hadislerden bir kısmını alması” demektir.¹⁷

İktibas hakkında söylenmesi gereken bir husus da şudur: Kaynaklarda iktibas hakkında “İfadeyi süsleyip manayı kuvvetlendirmek için şair ya da nâsirin âyet veya hadislerden bir kısmını alması” tanımı yapılmıştır. Ancak özellikle günümüze yakın hazırlanan kaynaklarda bu tanımın yerini “Başkasına ait bir ifadeyi kısmen veya tamamen söz içinde kullanmaya iktibas veya alıntı denir”¹⁸ ifadesi almış ve iktibas sanatının sınırları genişletilmiştir. Bir diğer tanıma göre iktibas “Genel manada söze güç ve güzellik katmak için başkasına ait veya anonim olan meşhur bir ibareyi, bir sözü

¹⁵ Mustafa Uzun, “İktibas: Türk Edebiyatı”, *DİA*, İstanbul 2010, XXII, 52.

¹⁶ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh I-IV*, (Nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut 1984, III, 960; Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, Çağrı Yay., İstanbul 1987, s. 518; İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab I-XV*, Beyrut 1990, VI, 167; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995, s. 683; Alî Ekber Dihhudâ, *Lugat-nâme I-L*, Tahran 1346 hş., I, 3152.

¹⁷ İsmail Ankaravî, *Miftâhu Belâga ve Misbâhu Fesâha*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1284, s. 146-147; Miralay Süleyman Bey, *Mebâni'l-İnşâ I-II*, İstanbul 1288, II, 77-78; Rezaizade Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, Mihran Matbaası, İstanbul 1299, s. 331-332; Diyarbekirli Said Paşa, *Mizânü'l-Edeb*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1305, s. 374; Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Me'ânî*, Matbaatü Abdullah Efendi, İstanbul 1307, s. 450; Mehmed Rifat, *Mecâmi'ü'l-Edeb I-III*, Kasbar Matbaası, Dersaadet 1308, IV, 381; Seyyid Şerîf Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, Ahter Matbaası, İstanbul 1308, s. 15; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, (Haz. Turgut Karabey ve Mehmet Atalay), Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 118; Muhammed Şerîfî, *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârisî*, (3. Baskı), Tahran 1388, s. 188; Hatîb el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi, Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*, (Haz. Nevzat H. Yanık, v. dğr.), Huzur Yay., İstanbul, ts., s. 167; D. B. Macdonald, “İktibas”, *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, V/II, 959; Seyit Kemâl Karaalioglu, *Edebî Sanatlar Antolojisi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1969, s. 107; Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, (Haz. Kemâl Edib Kürkcüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 61; Nasrullah Hacımüftüoğlu ve Rebîha Çelebi, *Teshilü'l-Belâga (Maanî, Beyân, Bedî')*, Anadolu Matbaası, İzmir 1996, s. 46; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*, (2. Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 268; Şadi Eren, *Güzel Konuşmanın Sırları*, (2. Baskı), Nesil Yay., İstanbul 1999, s. 84; Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 205; İsmail Durmuş, “İktibas”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 52; Okcu, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, s. 4; Akkuş, 10; Selami Ece, “İktibas”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, 2002, s. 40; Ahmet Mermer ve Neslihan Koçkeskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 45; Cüneyt Eren ve M. Vecih Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar, Belâgat*, Sütün Yay., İzmir 2006, s. 188; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, (8. Baskı), Gökkubbe Yay., İstanbul 2010, s. 274; Nusrettin Bolelli, *Belâgat, Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri, Arap Edebiyatı*, (6. Baskı), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2011, s. 435; Hasan Aktaş, *Klâsik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Yort Savul Yay., Edirne, ts., s. 201; Mehmet Bağış, *Edebî Sanatların Kur'ân-ı Kerîm ve Çağdaş Türk Edebiyatı Eserleri Açısından Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, s. 51; Abdulhadi Timurtaş, *Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr'in Dîvân Kitâbeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, s. 237; Şener ve Yıldız, 319.

¹⁸ Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, Dergâh Yay., İstanbul 2007, s. 177.

yahut tam bir cümleyi alıp eserde nakletmek”¹⁹ olarak tanımlanmıştır. Ancak şu söylenebilir ki Arap edebiyatından Türk edebiyatına intikal eden iktibas sanatı, yapılan her iki tanımında da sınırları belli olmayan bir sanata dönüşmüştür. Bu problemin farkında olan bazı araştırmacılar bu şekilde yapılan tariflerin, diğer sanatlarla özellikle *tazmin* sanatıyla karıştırılma ihtimali olduğundan bu tanımları uygun görmemişlerdir.²⁰

Kaynaklarda âyet ve hadisten iktibas üç şekilde tasnif edilmiştir. İlk tasnif âyet veya hadislerin aynen alınıp alınmaması ile ilgili, ikinci tasnif âyet veya hadislerin asıl anlamlarının kastedilip kastedilmemesi ile ilgili ve son olarak üçüncü tasnif ise lafız ve mana ile ilgilidir.

Âyet veya hadislerin aynen alınıp alınmaması ile ilgili tasnif iki kısma ayrılır:

1- Tam İktibas: Söz içerisinde âyet veya hadis tam bir mana ifade edecek şekilde alınmışsa buna tam iktibas denir.²¹ Örneğin Nesîmî’ye ait şu şiirde Rahmân sûresinin 29. âyetinde geçen *külle yevmin hüve fî şe’n* âyeti tam olarak iktibas edilmiştir:

Dürlü dürlü ton içinde gördüm anı dem-be-dem

*Şive birle **külle yevmin hüve fî şe’n** gösterür*

(Nesîmî, Gazel-43/6)

2- Nâkıs İktibas: Vezin veya başka sebeplerden dolayı anlamın bozulmaması şartıyla iktibasda artırma, eksiltme veya kelimelerin yerlerinde değişiklik yapmaktır.²² Örneğin Sûzî’ye ait aşağıdaki beyitte Zümer sûresi 53. âyette geçen *lâ taḳneṭū min rahmeti’llâh* âyetinin yalnızca *lâ taḳneṭū* lafzı nâkıs olarak iktibas edilmiştir.

*Hem dahi **lâ taḳneṭū** emrinle*

Kullara kaldın beşâret yâ Mugîs

(Sûzî, 66/10)

¹⁹ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Sütun Yay., İstanbul 2011, s. 272.

²⁰ Vedat Ali Tok, *Edebî Sanatlar Ansiklopedisi*, Literatürk [Yay.], Konya 2011, s. 83; İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, (6. Baskı), Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2008, s. 61.

²¹ Külekçi, 205; Mehmed Rifat, IV, 381; Tâhirü’l-Mevlevî, 61; Bilgegil, 269; Zülfiyar Güngör, “Gülzâr-ı Manevî’de Âyet İktibasları Üzerine Değerlendirmeler”, Ali Çavuşoğlu (Ed.), *İbrahim Tennurî: Kayseri 2011 Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Melikgazi Belediyesi [Yay.], Kayseri 2011, s. 238; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, (17. Baskı), Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 229; Akkuş, “Divan Edebiyatında ‘İktibas’ ve ‘Şiirde Lafzî Âyet İktibasları’ Üzerine Bir Deneme”, s. 10; Ece, s. 41.

²² Külekçi, 206; Mehmed Rifat, IV, 382; Tâhirü’l-Mevlevî, 61; Bilgegil, 269; Güngör, “Gülzâr-ı Manevî’de Âyet İktibasları Üzerine Değerlendirmeler”, s. 238; Durmuş, “İktibas”, s. 52; Uzun, “İktibas: Türk Edebiyatı”, s. 53; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 229; Akkuş, “Divan Edebiyatında ‘İktibas’ ve ‘Şiirde Lafzî Âyet İktibasları’ Üzerine Bir Deneme”, s. 10; Ece, 41.

Âyette yer alan lafızları yer değiştirmek sûretiyle anlamda bir bozulma olmaması şartı ile nazma veya nesre katmak ulemâca caiz görülmüştür.²³ Örneğin Rahmân sûresi 26. âyette geçen *küllü men ‘aleyhâ fân* lafzı Nesîmî’nin bir şiirinde *men ‘aleyhâ küllü fân* şeklinde iktibas edilmiştir:

Hakdan âgâh ol ki Hakdur câvidân
*Hak buyurdu **men ‘aleyhâ küllü fân***
Koy cihânı gel ki fânîdür cihân
Gör neçe her gün gider her kârvân
 (Nesîmî, Tuyuğ/254)

Âyet veya hadislerin asıl anlamlarının kastedilip kastedilmemesi ile ilgili olarak iktibas iki kısımda incelenmiştir.

1- Müstahsen İktibas: Şeriat ve İslâm âdabına uygun olmak şartı ile şair veya nâsirin söylediği söz ile âyet veya hadis arasındaki uygunluk dinleyen veya okuyan üzerinde güzel bir tesir bırakıyorsa buna müstahsen iktibas denir.²⁴ Bu iktibas ikiye ayrılır:

a- Ahsen İktibas: Anlamı faydalı bir öğüt taşımak şartıyla şair veya nâsire ait ibare ile alınan âyet veya hadis arasındaki uygunluğa denir.²⁵

Ne denlû suçlu ise ohı geh gâh
*Elâ **lâ taknetû min rahmeti’llâh***
 (Rûşenî, Mesnevî-4/11)

Dede Ömer Rûşenî’ye ait olan bu şiirde şair, bir kişinin suç işlemesi hâlinde *lâ taknetû min rahmeti’llâh* âyetini hatırlayıp, Allah’tan ümidi kesmemesini tavsiye etmiştir.

b- Hasen İktibas: Öğüt niteliği taşımayan ancak şair veya nâsire ait ibare ile alınan âyet veya hadis arasındaki bağ şeriat ve İslâm adabına uygun ise buna hasen

²³ Rezaizâde Mahmud Ekrem, 332; Hatîb el-Kazvînî, 168; Hacımüftüoğlu ve Çelebi, 47; Macdonald, 959; Bolelli, 435.

²⁴ Bilgegil, 268; Uzun, “İktibas: Türk Edebiyatı”, s. 53; Külekçi, 206; Okcu, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, s. 4.

²⁵ Süleyman Bey, 78; Bilgegil, 268; Uzun, “İktibas: Türk Edebiyatı”, s. 53; Külekçi, 206; Okcu, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, s. 4.

iktibas denir.²⁶ Örneğin Fuzûlî'ye ait olan şu şiirdeki Mülk sûresi 2. âyette geçen *haleka'l-mevte ve'l-hayat* lafzı hasen iktibasa örnek verilebilir:

Vaslın bana hayat verir firkatın memât
Subhâne hâliki haleka'l-mevte ve'l-hayât
 (Fuzûlî, Gazel-39/1)

2- Müstehcen İktibas: Şair ya da nâsirin şeriat ve İslâm adabına uymayan bir ibaresinde âyet veya hadisin yer alması demektir.²⁷ Örneğin Nesîmî'ye ait olan şu şiirde "İçenlere lezzet verir" anlamındaki *lezzetün li's-şāribîn* âyeti ile dudağı şaraba benzeyen sevgili arasında ilgi kurulmuştur:

İy lebün enhârı hamrun lezzetün li's-şāribîn
Cennet içre yoh durur hüsnün teki turvanda hûr
 (Nesîmî, Gazel-64/3)

İktibas ile ilgili olarak yapılan son tasnif lafız ve mana olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Ancak telmih ile karıştırılmaması için mana yollu iktibas yerine mealen iktibas demek daha uygun olabilir.

1- Lafzî İktibas: Âyet veya hadis metninden bir parça alınması ile yapılan iktibastır.²⁸ Örneğin Kânî'nin Bakara sûresi 115. âyette geçen *semme vechü'llāh* lafzını aynen iktibas etmesi gibi:

İste Mevlânâ yüzinden semme vechü'llāh yüzün
Tâ olasın hân-kâh-ı fitratun pervânesi
 (Kânî, Gazel-189/17)

2- Mealen İktibas: Âyet veya hadisin lafzı yerine anlamının alınarak şiir ya da nesirde iktibas edilmesidir. Bazı kaynaklarda manevî iktibas şeklinde de geçmektedir.²⁹ Örneğin Hz. Peygamber'in *مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا* hadisini³⁰ lafzen değil mealen iktibas eden Gaybî şiirinde şunları söylemektedir:

Ölmeden ön ölmeğin ma'nisini zevk idesin
Bildüğünü öldürse gör kalmasun andan eser
 (Gaybî, 18/4)

²⁶ Süleyman Bey, 78; Bilgegil, 268; Uzun, "İktibas: Türk Edebiyatı", s. 53; Külekçi, 206; Okcu, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, s. 5.

²⁷ Süleyman Bey, 80; Recaizâde Mahmud Ekrem, 333; Bilgegil, 268; Uzun, "İktibas: Türk Edebiyatı", s. 53; Külekçi, 206; Okcu, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, s. 5.

²⁸ Akkuş, "Divan Edebiyatında 'İktibas' ve 'Şiirde Lafzî Âyet İktibasları' Üzerine Bir Deneme", s. 10.

²⁹ Akkuş, "Divan Edebiyatında 'İktibas' ve 'Şiirde Lafzî Âyet İktibasları' Üzerine Bir Deneme", s. 10.

³⁰ Bkz. bu çalışmada s. 373.

İktibas sanatı ile ilgili olarak söylenmesi gereken mevzulardan biri de Kur'ân-ı Kerîm veya hadis-i şerîften alınan her ibarenin iktibas sanatına girip girmeyeceği sorusudur. Belâgat kitaplarında iktibas konusu tartışılırken bu hususta herhangi bir şey zikredilmemiştir. Ancak şiiirlerde telaffuz edilen bazı ifadeler var ki bunlar Kur'ân ve hadis metinlerinde geçmekle birlikte burada iktibas sanatının uygulandığını söyleyemeyiz. Nitekim Akkuş bu hususa dikkat çekmiş ve şu değerlendirmede bulunmuştur:

Nebât-ı la'î sözünden zülâl olur deryâ

Tebârekallâh eğer şeker ise ancak ola

(Şeyhî, Gazel-155/4)

“Beyitte geçen tebârekallâh ‘Allah mübarek etsin’ ifadesi, Kur'ân'ın bazı âyetlerinde geçen bir kelimedir (A'râf/54; Mü'minûn/14). Oysa beyitte bir temenni (dua) şeklinde kullanılmıştır. Bunu bir âyet iktibası olarak değil, Arapça bir ifadenin alıntısı şeklinde telakkî etmek gerekir.”³¹ Bu örnekleri biraz çoğaltalım:

Hâk-i pâyn tûtiyâ-yı dide-i hûn-bâr imiş

Ĥamdülillâh kim görecek gözlerimiz var imiş

(Necâfî Beg, Gazel-248/1)

Dilde dâim âteş-i aşkı yakar dâg üzre dâg

Ĥamdülillâh rûzgâr ol şevk ocağın bozmadı

(Şeyhülislâm Yahyâ, Gazel-397/2)

Ĥamdülillâh nevâ-i şâhîden

Hüner erbâbı hisse-dâr oldu

(Gâlib, Tarih-51/3)

Necâfî Bey, Yahyâ ve Gâlib'e ait olan yukarıdaki şiiirlerde Fâtiha sûresinde yer alan *Ĥamdülillâh* lafzına yer verilmesi bu lafzın iktibas olduğu anlamı taşımamaktadır. Nitekim bu şiiirlerde *Ĥamdülillâh* lafzı dua ve şükür gereği ifade edilmiş Arapça birer sözden ibarettir.

Sultân-ı Gâzî Hân Murâd şâhen-şeh-i âlî-nijâd

*Bagdâd fethinde edip çün **fi-sebîllâh** cihâd*

(Şeyhülislâm Yahyâ, Tarih-12/1)

³¹ Akkuş, “Divan Edebiyatında ‘İktibas’ ve ‘Şiiirde Lafzî Âyet İktibasları’ Üzerine Bir Deneme”, s. 11.

Bez-i mâl itdi fî-sebîlillâh

Nâyil-i ecr-i bî-hisâb oldu

(Cevrî, Tarih-35/3)

Bakara sûresi, Âl-i İmrân sûresi gibi daha pek çok sûre ve âyette zikredilen *fî-sebîlillâh* lafzı, yukarıda örneklerini verdiğimiz şiirlerde kullanılmış, ancak lafız, âyetten bir parça olmasına rağmen burada iktibas sanatı uygulanmamıştır.

Al-i İmran/13, Nûr/44 ve Haşr/2. âyetlerde “basîret sahipleri” anlamındaki *ulü’l-ebşâr* tamlaması da yine iktibas dâhilinde olmayan bir lafızdır.

Yüri nergis-sıfat necm-i sa ‘âdet gözle bâlâda

Ulü’l-ebşâr olanlar Nev’iyâ a ‘yânu gözlerler

(Nev’î, Gazel-76/5)

Nev’î’ye ait olan bu şiirde *ulü’l-ebşâr* lafzı, âyetteki anlamından farklı manada kullanılmış olduğu için iktibas olarak telakkî edilmemesi gerekir.

Ahmed Paşa’ya ait şu şiirde de *izâm-ı remîm* lafzına yer verilirken burada Yâsîn sûresi 36. âyette geçen *men yuhyî’l-izâme ve hiye ramîm* âyeti kastedilmemiş, şiirde İsâ Peygamber’in ölülere diriltmesi mucizesine telmihte bulunulmuştur.

Ger hem-dem olsa zülfün ile bir nefes sabâ

İsâ gibi izâm-ı remîme revân verir

(Ahmed Paşa, Gazel-94/4)

Yine Kadı Burhâneddin’e ait olan şu şiirde *izâm-ı remîm*’den kasıt âyeti iktibas etmek değildir. Nitekim bu şiirinde şair “çürümüş kemik” anlamına gelen Arapça bir ifadeye yer vermiştir.

Ne nefh-i sûr ki ol hûr ger terennüm ide

Kopa gele lâhidinden kamu izâm-ı remîm

(Kadı Burhâneddin, Gazel-772/5)

Bârekallâh, yed-i beyzâ, Allâhu ekber, cennetü’l-me’vâ, levh-i mahfûz, ulü’l-elbâb gibi lafızlar -şiirde şairin ne maksatla kullandığı tespit edildikten sonra iktibas dâhilinde değerlendirilmemesi gereken lafızlardan bazılarıdır.

Divan edebiyatının şairleri kendi inanç sistemlerini yansıtmak ve bu edebiyatın geleneğini devam ettirmek için özellikle tevhid, münacât ve naat türünde şiirler kaleme almışlar ve yazdıkları bu şiirlerde bol bol âyet ve hadis iktibasında bulunmuşlardır.

Bunu yaparken amaçları biraz da kendi fikirlerine destek bulmak, duygu ve düşüncelerini kuvvetlendirmektir. Hemen hemen her şairin *Divanı*nda âyet veya hadislerden örnekler bulmak mümkündür. Ancak özellikle Divan edebiyatının fikrî alt yapısını oluşturan unsurlardan biri olan tasavvuf âyet veya hadis iktibaslarının sayısı ile doğru orantılı olarak artmakta veya azalmaktadır. Mutasavvıf bir şair ile tasavvufî yönü olmayan şairlerin kullandıkları ortak âyet ve hadis iktibasları olduğu gibi mutasavvıf şahsiyetlerin hayata bakış açılarının farklılaşması ile bağlantılı olarak seçtikleri âyet ve hadis lafızları da farklı olabilmektedir. Özellikle bu farklılığı ortaya koyabilmek için *Divanları* incelenecek şairlerin belirlenmesi kolay olmamıştır.

Yapılan bu çalışmada önce beş başlık tespit edilmiş daha sonra bu başlıkların altına şairler seçilmiştir. İlk tasnif her yüzyılda öne çıkmış şairler başlığını taşımaktadır. Bu şairlerden XIV. yüzyılı temsilen seçilen Kadı Burhâneddin çağının güçlü şairleri arasında yer almakla birlikte hükümdar kimliği ile de dikkat çekmektedir. Kadı Burhâneddin'in bu çalışma için seçilmesinde önemli özelliklerden birkaçı şöyledir: Kadı Burhâneddin her şeyden önce Divan edebiyatının ilk ve önemli şairlerinden biridir. İslâm kültürünü, Arap ve Fars edebiyatlarını iyi bilen şair kendinden önceki Türk şiirine de vakıf bir şairdir.

XV. yüzyılı temsilen seçilen Şeyhî, kaynakların ortak kanaatine göre çağdaşlarından gözle görülür derecede farklılık arzietmekte ve bu yönü ile dikkat çekmektedir. Şeyhî, mutasavvıf bir kimliğe sahip olmamakla birlikte tasavvuf kültürünü şiirlerinde kullanan bir şairdir. O yaşadığı yüzyılın dinî-ictimâî ideolojisini, Kur'ân, hadis ve özellikle tasavvuf kültürünü şiirlerinde başarılı bir şekilde işlemiştir. Aynı yüzyılın diğer güçlü siması olan Ahmed Paşa, Divan şiirinin gelişiminde bir merhale olarak telakkî edilmektedir. Yazdığı şiirlerin çoğunda Türkçe'nin önemini yeniden gösteren şair Türkçeyi tam bir şiir diline dönüştüren şairdir. Ahmed Paşa teknik açıdan kusursuz, üslup açısından sağlam, ahenkli ve akıcı şiirleri ile devrinde dikkat çeken bir şairdir. Bu yüzyılın öne çıkan son şairi Necâtî Bey'dir. Necâtî Bey Türkçe'yi ilk defa ustalıkla kullanabilen ve aruzu da rahat ve akıcı bir yatkınlıkla uygulayabilen bir şairimizdir. Ayrıca Necâtî Bey kendine has zengin hayallerle süslü şiirlerinde rindâne tavrı ve nükteli ifadeleri ile çağdaşları tarafından da beğenilen bir şairdir.

XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok alanda olduğu gibi Divan şiiri sahasında da zirvenin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemin en usta şairi herkesçe

tanınan ve sevilen şair Bâkî'dir. Kendisine verilen "Sultânü's-su'arâ" unvanını fazlasıyla hak eden Bâkî, kasidelerinde usta bir şair olduğunu kanıtlamakla birlikte daha çok gazel şairi olarak bilinen âlim şairlerdendir. Divan şiiri çalışmalarında olmazsa olmaz şairler arasında yer alan Bâkî bu çalışmanın da önemli isimlerinden biridir. Bâkî ile aynı yüzyılda yaşayan Nev'î ilim ve fazilet sahibi olarak ün yapmış bir şahsiyet olması yanında hoş sohbetli, rind edalı ve temiz tıynetli bir şairdir. O, sade, duygulu ve âşıkane söyleyişleri ile devrinde sevilen ve sayılan bir şahsiyettir. Yine bu yüzyılın usta şairi Fuzûlî her şeyden önce âlim bir şairdir. Arapça, Farsça ve Türkçe'ye olan yatkınlığı bu dillerde verdiği eserleri ile kanıtlanmıştır.

XVII. yüzyılı temsil eden, kasideleri ve hicivleri ile ün yapmış şair Nef'î de bu çalışmada olması lâzım gelen şairlerden biridir. Yine bu yüzyılın önde gelen şairleri arasında yer alan Nâbî Divan şiiri ve edebiyatına kattığı önemli eserleri ile kendi çağına ve kendinden sonraki yüzyıllara ışık tutan başarılı kimliği pek çok araştırmacının dikkatini ve ilgisi çekmiştir. Böyle bir şairin bir de hakîmâne üslubu ile Divan şiirine kattığı hikemî tavrın daha sonra Nâbî ekolü adıyla anılacak olması Nâbî'yi Divan şiiri araştırmalarında ilk olarak alınması gereken şairlerden yapmıştır.

XVIII. yüzyıl Şeyh Gâlib'in aslında tek başına Divan şiirini dimdik ayakta tuttuğu bir yüzyıldır. Bu yüzyılı hakkıyla temsil eden şair Gâlib, sebk-i hindî üslubunu başarılı bir şekilde eserlerine yansıtan kimliği ile dikkat çekmiş bir şairimizdir. Bu yüzyılda önemli şairler arasında sayabileceğimiz bir diğer şairimiz Kânî'dir. Kânî Arapça, Farsça ve Türkçe bilgisini yazdığı şiirlerde ustalıkla gösterebilmiş ve bu yüzyılın hiciv üstadlarından sayılmıştır. Ayrıca bu yüzyılı temsil eden her iki şairimizin mevlevî kimlikleri de iktibas ettikleri âyet ve hadislerin sayısını artırmıştır.

XIX. yüzyıl Divan şiirinin son demlerini geçirdiği ve tanzimat sonrası Türk edebiyatının yaşandığı bir çağdır. Bu çağda yazdığı şiirleri ile dikkat çeken Yenişehirli Avnî özellikle duyuş, düşünüş, görüş ve tayahhül itibariyle çağdaşlarından gözle görülür derecede ayrılmaktadır.

Her yüzyılda öne çıkmış bu şahsiyetlerden sonra yaptığımız ikinci tasnif şairlerin mutasavvıf kimlikleri ile ilgili olmuştur. Divan şairleri arasında yaygın olan tarikatlardan belli başlıları belirlendikten sonra bu tarikatları temsil eden şairler seçilmiştir. İlk olarak XIV. yüzyılda hurûfî kimliği ile dikkat çeken ve şiirlerinde yaptığı özellikle âyet iktibasları ile *Divanını* âdeta Kur'ân âyetleri ile dolduran

Nesîmî'nin bu araştırmanın en önemli isimleri arasında yer aldığını söylemek yanlış olmaz. Nesîmî Kur'an-ı Kerim'e olan vukufiyeti tartışılmaz büyük bir şairdir. Bu Hurûfî lider, ideolog ve ideolojisi uğruna hayatını feda edecek kadar inanmış cesur bir şairdir.³² Ayrıca kaynaklarda onun hafız olduğuna dair bilgilerin de yer alması³³ şiirlerinde âyet iktibaslarını rahat ve başarılı bir şekilde kullanmasını sağlamıştır. Böyle bir şairin iktibas konulu araştırmalarda olmaması büyük eksiklik sayılacağından bu çalışmada Nesîmî önemli isimler arasında ilk sırayı almıştır.

Diğer tasavvufî kimliklere sahip şairlerimiz ve temsil ettikleri tarikatları ise şöyledir: XV. yüzyılda Dede Ömer Rûşenî Halvetiyye tarikatının Rûşeniyye kolunu temsil etmektedir. XVII. yüzyılda Cevrî mevlevî şairlerimizden olup bu tarikatın temsilcisi olarak tespit edilmiştir. Yine bu yüzyılda Halvetiyye tarikatını temsilen Kütahyalı Sunullâh-ı Gaybî seçilmiştir. XVIII. yüzyılda Nakşibendiyye tarikatının temsilcisi olarak şair Âsaf tercih edilmiştir. XIX. yüzyılda Sivaslı Ahmed Sûzî Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunu temsilen araştırmada yerini almıştır. Son olarak XX. yüzyılda Nakşibendiyye tarikatının Veysî kolunu temsilen Şeyh Hâlid'in *Divan*'ı incelemeye alınmıştır. Bu şairler özellikle eserlerinin çokluğu, kendi yüzyıllarının önemli isimleri arasında yer almaları ve Rûşenî, Hâlid ve Sûzî gibi şairlerin ayrıca temsil ettikleri tarikatlarının da şeyhleri olması yönüyle araştırmanın farklı simaları arasında yer almışlardır.

Araştırma kapsamına alınan üçüncü başlık sultan şairler kategorisidir. Bu kategoriye temsilen *Divan*'ının hacmi ve gazelleri ile dikkat çeken muhteşem yüzyılın muhteşem sultanı Muhibbî tercih edilmiştir.

Dördüncü tasnifi oluşturan Şeyhülislâm şairler bölümünü olgun, hoş görülü, geniş fikirli bir din adamı olarak dikkat çeken ve altı asırlık Divan edebiyatı içerisinde özellikle gazelleri ile bu alanın üstadlarından sayılan Yahyâ temsil etmektedir.

Beşinci ve son tasnif kadın şairler kategorisidir. Divan edebiyatı içerisinde sayıları hiç de azımsanmayacak kadar olan kadın şairleri temsilen XIX. yüzyılda ayrıca mutasavvıf bir kimliğe sahip Leylâ Hanım seçilmiştir.

³² Mustafa Ünver, "Nesîmî'nin Şiirlerinde Kur'ân'a Referans Sorunu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24-25, 2007, s. 117.

³³ İbrahim Olgun, *Nesîmî Üzerine Notlar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, s. 206.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİVAN ŞİİRİNDE LAFZÎ ÂYET İKTİBASLARI

1.1. FÂTIHA SÛRESİ

1.1.1. Fâtiha Sûresi 1. Âyet:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“Rahmân ve rahîm olan Allah’ın adıyla.”³⁴

Besmele Yüce Allah’ın adını, Kur’ân-ı Kerîm’de bu ad yerine en çok kullanılan ve doksan dokuz esmâ-i hüsnâ dizisinde ikinci sırayı alan *rahmân* ile hemen onun ardından gelen *rahîm* isimlerini toplamış kutsal bir metindir. “Esirgeyen, bağışlayan, lütuf, merhamet ve ihsanını eksiltmeyen” anlamındaki rahmân ve rahîm isimleri ilâhî rahmet ve koruyuculuğun bütün âlemi kucakladığını ifade etmektedir.³⁵

Fâtiha sûresindeki bismelenin Fâtiha’dan bir âyet olup olmadığı hususunda tam bir görüş birliği yoktur.³⁶ Biz bu tartışmalara girmeden *Divan*larını incelediğimiz şairlerin şiirlerinde besmeleye nasıl yer verdiklerini ele alalım:

Şairler besmeleyi gerek nâkıs gerekse tam olarak iktibas etmiş ve kullanmışlardır.

XIV. yüzyılın yetiştirdiği Hurûfî şairlerden Nesîmî bir şiirinde,

Zülf ü kaş u kirpügündür yidi hat Ümmü’l-Kitâb

*Fazl imiş bâ-yı **bi’smillâhi’r-rahmâni’r-rahîm***

(Nesîmî, Gazel-267/2)³⁷

derken, âyeti tam olarak iktibas etmiştir. Nesîmî’ye göre insan sûreti, besmeledir. Bu durumda insan yüzü Mushaf ise bunun yazısı da *bi’smillâh*’dır.³⁸ Bu tezahürün hâli³⁹ ise beyitte de ifade edildiği gibi besmeledeki *bâ* harfidir.

³⁴ Bu çalışmada verilen âyet mealleri Hayreddin Karaman, v. dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-V*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, adlı çalışmadan alınmıştır.

³⁵ Suat Yıldırım, “Besmele”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 531.

³⁶ Fâtiha sûresi için hadislerde geçen *es-Seb’u’l-mesânî* (Buhârî, Tefsir, 1; Ezân, 109) ve *Ümmü’l-kitâb* gibi ifadelerle göre ve Mekke ve Kûfeli kıraat âlimlerine göre besmele Fâtiha’dan bir âyet sayılmış ve böylece Fâtiha sûresi 7 âyetten oluşmuştur. Fâtiha sûresinin başındaki besmele konusunda üç farklı görüş vardır. Bunlar: Besmele Fâtiha’dan bir âyettir, Besmele müstakil bir âyettir, Besmele ne Fâtiha’dan bir âyettir, ne de müstakil bir âyettir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hayreddin Karaman, v. dğr., 53-54; Mustafa İslâmoğlu, *Kur’ân Sûrelerinin Kimliği*, (11. Baskı), Akabe Vakfı Yay., İstanbul 2011, s. 18-20.

³⁷ Nesîmî ile ilgili verilen şiirler Hüseyin Ayan, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni I-II*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2002, adlı çalışmadan alınmıştır.

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Hülya Küçük ve Yusuf R. Saraç, “İbn Arabî’nin Kitâbü’l-Bâ Adlı Eseri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2)*, Sayı: 23, 2009, 687-699.

³⁹ Mustafa Ünver, *Hurufîlik ve Kuran, Nesîmî Örneği*, Fecr Yay., Ankara 2003, s. 172.

Yüzün Mushaf, yüz hatlarının besmele, yüzdeki benin *bā* harfindeki nokta ve sözlerin de rahmân ve rahîm olduğunu Nesîmî bir başka şiirinde şöyle ifade eder:

*Yüzi Mushaf hattı **bi'smillâh** hâli noktadır*

*Sözi **rahmâni'r-rahîm** mecmû'-ı Kur'ân gösterür*

(Nesîmî, Gazel-43/3)

Besmele Yüce Allah'ın adını, Kur'ân-ı Kerîm'de bu ad yerine en çok kullanılan ve doksan dokuz esmâ-i hüsnâ dizisinde ikinci sırayı alan *rahmân* ile hemen onun ardından gelen *rahîm* isimlerini toplamış kutsal bir metindir. “Esirgeyen, bağışlayan, lütuf, merhamet ve ihsanını eksiltmeyen” anlamındaki rahmân ve rahîm isimleri ilâhî rahmet ve koruyuculuğun bütün âlemi kucakladığını ifade etmektedir.⁴⁰ Bu bağlamda Nesîmî rahmân ve rahîmin bir rahmet hazinesi olduğunu şöyle söylemiştir:

Er-rahîm** ohı anla **er-rahmân

Bîş ü kem yoh genc-i rahmetdür

(Nesîmî, Gazel-105/2)⁴¹

XV. yüzyıl şairi Şeyhî, rahmân ve rahîm sıfatlarının yapraklar üzerinde nasıl tecellî ettiğini ve bu âyetlerin besmele çekilerek okunması gerektiğini şöyle gözler önüne serer:

***Bi'smillâh** imdi bâğa ger âyât okur isen*

*Gör nice yazılı yaprağı **rahmân** ile **rahîm***

(Şeyhî, Musammat-2/1-8)⁴²

Fâtiha, Kur'ân-ı Kerîm'de öngörülen bütün temel prensipleri özlü ve kapsamlı bir şekilde içermekte⁴³ ve bundan dolayı da Fâtiha sûresine Kur'ân'ın özü, özeti denmektedir. Ahmed Paşa da bir şiirinde;

Bi'smillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Oldu çü unvân-ı Kelâm-ı Kadîm

(Ahmed Paşa, Kaside-1/1)⁴⁴

⁴⁰ Yıldırım, “Besmele”, s. 531.

⁴¹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-4/10, Gazel-36/2, Gazel-205/13, Gazel-278/1, Tuyuğ/235.

⁴² Bu çalışmada Şeyhî'ye ait olan şiirler Mustafa İsen ve Cemâl Kurnaz, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990, adlı çalışmadan alınmıştır.

⁴³ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı, Meal-Tefsir*, (Çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul 2002, s. 1.

⁴⁴ Bu çalışmada Ahmed Paşa'ya ait olan şiirler Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992, adlı çalışmadan alınmıştır.

derken, besmele için Kur'ân'ın unvanı ifadesini kullanmıştır.

XV. yüzyılın yetiştirdiği önemli şairlerden Necâtî Bey ise şu beytinde bir daha günah işlemek üzere tövbe ettikten sonra besmele çekerek yeni hayata başlanmasını şöyle ifade eder:

Gel yemin et bir dahi bu cürmü etme der isen
*Pâdişâhum tevbe **bi'smillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm***
 (Necâtî Beg, Gazel-352/3)⁴⁵

Şairler genellikle *Divan*larına besmele ile başlarlar. Bu gelenek aslında nesirlerde daha çok kullanılsa da manzum eserlerde de bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Nitekim sultan şairlerimizden Muhibbî geniş hacimli *Divan*'ına başlarken ilk gazelinde besmele lafzına şöyle yer vermiştir:

*Zikr-i **bi'smillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm***
Âşikâr u gizlüye sensin alîm
 (Muhibbî, Gazel-1/1)⁴⁶

Şiirinde Muhibbî, sözlerine besmele çekerek başladığını ve gizli, açık her şeyin bilgisinin Yüce Allah'ta olduğunu söylemiştir.

Kânî bir *kasidesinde* *bi'smillâh* lafzına yer verirken bu lafzı Zümer sûresi 53. âyette yer alan “Allah'tan ümit kesmeyin” mealindeki *lâ taḳneṭü min raḥmeti'llâh* âyeti ile beraber iktibas etmiştir.

Gör anda nükte-i lâ taḳneṭü min raḥmeti'llâh'ı
*Niçe nezdîkdür **Allâh'a bak Raḥmân-ı bi'smillâh***
 (Kânî, Kaside-1/7)⁴⁷

Kânî “bi'smillâh” redifli bu şiirinden sonra *Divan*ında yer verdiği diğer “bi'smillâh” redifli şiirinde *bi'smillâh*'ın gönlüne ay gibi doğduğunu ve gönlüne yine *bi'smillâh*'ın parlak ışıklarının aksettiğini şu beyti ile dile getirir:

*Tulû' itdi derûna çün meh-i tâbân-ı **bi'smillâh***
*Ana aks itdi zîrâ pertev-i raḥşân-ı **bi'smillâh***
 (Kânî, Kaside-2/1)

⁴⁵ Bu çalışmada Necâtî Bey'e ait olan şiirler Ali Nihat Tarlan, *Necâtî Beg Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992, adlı çalışmadan alınmıştır.

⁴⁶ Bu çalışmada Muhibbî'ye ait olan şiirler Coşkun Ak, *Muhibbî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, adlı çalışmadan alınmıştır.

⁴⁷ Bu çalışmada Kânî'ye ait şiirler İlyas Yazar, *Kânî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, adlı çalışmadan alınmıştır.

Bir diğerk şiirinde de Kânî, zahir, batın bütün zaferlerin *bi'smillâh* lafzından feyz aldığı ve ayrıca bu lafzın hayırlı işlere mübarek bir kapı olduğunu ifade etmiştir:

Fütûhât-ı zuhûr u bâtın andan feyz alur dâ'im
*Mübârek bâbdur her emr-i hayra kâr-ı **bi'smillâh***
 (Kânî, Kaside-3/3)⁴⁸

Gâlib, dudakları *besmele* ile açılan insanlara, padişahın devletinin devamı için dua etmelerinin farz olduğunu şöyle hatırlatmaktadır:

Farz-ı evveldir du'â-yı devleti munsiflerin
*Lafz-ı **bi'smillâh** ile tev'em leb-i gûyâsına*
 (Gâlib, Kaside-31/26)⁴⁹

Mevlevî şairlerimizden Yenişehirli Avnî, ehl-i beyte düşkünlüğü ile bilinmekte ve bu konuda kaleme aldığı pek çok şiiri bulunmaktadır. Nitekim Hz. Ali için yazdığı bir *gazelinde* Avnî, Kur'ân-ı Kerîm'deki büyük hadiseler ile besmeledeki *bâ* harfi arasında şöyle ilgi kurmuştur:

*Bâ-ı **bi'smillâh** Kur'ân-ı şu'ûn-ı âliyât*
Nokta-i vahdet medâr-i devre-i kübrâ Ali
 (Yenişehirli Avnî, Gazel-450/5)⁵⁰

Sûzî de besmelenin *bâ* harfine dikkat çektiği şu şiirinde “*Bi'smillâh*’ın *be*’si ile (işe) başla ve *lâm elif* le işlerini tamamla” diyerek şöyle nasihatte bulunmuştur:

*Be: Bâ-ı **bi'smillâh** ile et ibtidâ*
Lâm elif: Lâm elifle bul umûra intihâ
 (Sûzî, 15/2)⁵¹

Bu şiirde *lâm elif*’ten kasıt *lâ*’dır. “*Lâ*, vahdet-i vücûd açısından Allah’tan başka varlığın bulunmadığını, O’ndan gayrisinin yokluğunu ifade etmektedir. Varlıklar kendi başlarına var olamazlar; var olmaları ancak Allah iledir. Diğerk varlıkları silmek ve

⁴⁸ Bu âyetle ilgili Kânî’ye ait olan diğerk iktibaslar için bkz. Kaside-1/1-6, Kaside-1/8-12, Kaside-2/2-5, Kaside-3/1-2, Kaside-3/4-5.

⁴⁹ Bu çalışmada Şeyh Gâlib’e ait olan şiirler Naci Okcu, *Şeyh Galib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divânın Tenkidli Metni) I-II*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, adlı çalışmadan alınmıştır. Ayrıca bu âyetle ilgili Gâlib’e ait olan diğerk iktibas için bkz. Kaside-31/1.

⁵⁰ Bu çalışmada Yenişehirli Avnî’ye ait olan şiirler, Lokman Turan, *Yenişehirli Avnî Bey Divânı’nın Tahlili (Tenkitli Metin), Encümen-i Şuarâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998, adlı çalışmadan alınmıştır.

⁵¹ Bu çalışmada Sûzî’ye ait olan şiirler *Sûzî Divânı*, Mustafa Efendi Matbaası, İstanbul 1290, adlı çalışmadan alınmıştır.

Allah'ı var kılmak sûfilerde kelime-i tevhîd zikriyle şuur hâline getirilir. Buna nefy ü isbât zikri denir. Özellikle Nakşî ve Halvetîlerde “Lâ ilâhe” sözcüğü ile birlikte, kulun kendi vücudu dâhil her şeyi fani ve yok ettiğini; “illallah” ifadesi ile de o yokluğun yerini Allah'ın aldığını görüyoruz. Bu şekilde Allah'tan başka varlık olmadığını tefekkür etmek ve şuur hâline getirerek, dünya hayatını ona göre değerlendirmek tasavvufta tevhîdin temel esası hâline gelmiştir.”⁵²

1.1.2. Fâtiha Sûresi 2. Âyet:

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.”

“Övme ve teşekkür etme” anlamlarına gelen *hamd* kelimesini kullanmayan şair hemen hemen yok gibidir. Sevdiğine kavuşma, baharın gelmesi, sevilen insanların makam, mevki sahibi olması gibi durumlarda şairlerimiz şükür ifadesi olarak *hamdülillâh* veya *elhamdülillâh* ibarelerine yer vermişlerdir. Ancak bunların çoğunlukla Fâtiha sûresinden iktibas olmayıp Arapça söylenmiş bir şükür ifadesi olarak kullanıldığı kanaati, çok sayıda geçen bu ifadelerden hangilerinin iktibas olduğu sorusunu hatırlatmıştır. Buna göre:

Hamdülillâh kim erişti yine devrân-ı kerem

Baht ile çıktı şeref tahtına sultân-ı kerem

(Necâtî Beg, Kaside-18/1)

Dilde dâim âteş-i aşkı yakar dâğ üzre dâğ

Hamdülillâh rûzgâr ol şevk ocağın bozmadı

(Şeyhülislâm Yahyâ, Gazel-397/2)⁵³

Mansıb-ı vuslatdan olduksa aceb mi dûr eger

Hamdülillâh câh-ı hecr oldı mukarrer âşika

(Âsaf, Gazel-872/4)⁵⁴

⁵² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (5. Baskı), Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 391.

⁵³ Bu çalışmada Şeyhülislâm Yahyâ'ya ait olan şiirler Rekin Ertem, *Yahyâ Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1995, adlı çalışmadan alınmıştır.

⁵⁴ Bu çalışmada Âsaf'a ait olan şiirler Hasan Kaya, *XVIII. yüzyıl Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitledi Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, adlı çalışmadan alınmıştır.

Şimdi Gâlib feyz-i Mevlânâyile

Ĥamdülillāh şād u hurremdir gönül

(Gâlib, Gazel-227/6)

gibi beyitlerde *ĥamdülillāh* lafzı şükür ifade ederken, özellikle Nesîmî gibi Hurûfî bir şairde bizzat âyetten iktibas edildiği görülmüştür. Örneğin şair;

Seb‘u’l-meşānīdür yüzün innā fetahñādur hatun

Elĥamdülillāhdür dişün kim ma‘den-i her kân budur

(Nesîmî, Gazel-54/6)

derken, Fâtiha sûresinin 2. âyetinden iktibas yapmış ve bu âyetle dişler arasında ilgi kurmuştur. Yine bir başka şiirinde Nesîmî bu âyetin alınla münasebetini şöyle dile getirmiştir:

Alnuna elĥamdülillāh yazdı Rabbü’l-‘ālemīn

Koydı ışkun yolu çün hāzā şırāṭun müstaṭīm

(Nesîmî, Gazel-278/2)⁵⁵

1.1.3. Fâtiha Sûresi 4. Âyet:

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

“Ödül ve ceza gününün tek hâkimi.”

Yevmi’d-dīn “ödül ve ceza günü”, Yüce Allah’ın insanları hesaba çekip haklarında hüküm verdiği âhiret günü demektir. Şair Nesîmî âyetin bu yönüne dikkat çekerek *yevmi’d-dīn* ifadesini sevgilinin yüzüne benzetmiş, din gününün ayan beyan görüldüğü o günde her şeyin ispatlanacağını şöyle ifade etmiştir:

Yevm-i dīn oldı cemâlün tâ-ebed iy dil-rûbâ

Dīn iyân oldı bu gün Hakdan çü bürhân gösterür

(Nesîmî, Gazel-41/5)

Âhiret hayatı dünyada zulüm gören, haksızlığa uğrayan inanmış kullar için gerçek adaletin uygulanacağı, dolayısıyla haklının haksızdan hesap soracağı yerdir. Âşıklar da bu günün gelmesini diğer insanlar gibi arzulamakta ve dünyada kendilerine zulmeden

⁵⁵ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-11/4, Gazel-11/6, Gazel-42/2, Gazel-163/1, Gazel-311/3, Gazel-321/7, Gazel-332/9, Gazel-350/4, Gazel-375/1, Gazel-376/1.

sevgililerinden hesap sormayı sabırsızlıkla beklemektedirler. Nitekim bu durumu Nesîmî ifadelerine şöyle yansıtmıştır:

Yevm-i dîn oldı ki âşıklar bu dîne geldiler

Secde için hem cemâliünden Nesîmî buldı câ

(Nesîmî, Gazel-3/9)⁵⁶

1.1.4. Fâtiha Sûresi 5. Âyet:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

“(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.”

*Divan*larını incelediğimiz şairler arasında Fâtiha sûresinin 5. âyetine yalnız Nesîmî’de rastladık. Nesîmî gibi Hurûfî şairlerin eserlerinde insan ön plandadır. Hurûfîlerin insana verdikleri bu önem Kur’ân’daki “Biz insanı en güzel biçimde yarattık” (Tîn, 4) âyetinden kaynaklanır. İnsan eşref-i mahlûkattır ve tüm İslâmî kaynaklarda mahlûkatın en üstünde yer alır. Bundan dolayı Kur’ân ve insan arasında önemli benzerlikler kuran Hurûfîler insanı âdetâ Kur’ân olarak kabul ederler.⁵⁷ Nesîmî’nin Fâtiha sûresini diğer şairlerden daha fazla iktibas etmesinin temelinde de bu vardır. Ayrıca Hz. Ali’ye atfedilen: “Allah’ın tüm sırları semâvî kitaplardadır. Semâvî kitaplarda ne varsa Kur’ân’da, Kur’ân’da ne varsa Fâtiha’dadır. Fâtiha’da olan her şey besmelede ve besmelede olan her şey besmelenin *be*’sindedir. Besmelenin *be*’sinde ne varsa *be*’nin altındaki noktadadır. Ve ben *be*’nin altındaki noktayım”⁵⁸ sözü de bu şairlerin Fâtiha’ya verdikleri önemi artırmaktadır.

Nesîmî bir şiirinde,

Kıblemüzdür sûretün elhamdülillâh iy nigâr

Tâ-ebed iyyâke na ‘büd min cemâlik nesta ‘în

(Nesîmî, Gazel-332/9)⁵⁹

diyerek, sevgilinin yüzünü Kâbe olarak tasavvur etmiştir. Yüzdeki kaşların şekil itibariyle mihrâbı andırması ile sevgilinin yüzü kibleye dönmüş, âşık da bu kibleye karşı boyun eğip, yalnız O’na kulluk eder ve yalnız O güzellikten yardım diler olmuştur.

⁵⁶ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-332/11, Tuyûğ-249/2.

⁵⁷ Fatih Usluer, *Hurufilik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabcacı Yay., İstanbul 2009, s. 263, 268.

⁵⁸ Usluer, 183.

⁵⁹ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-150/5, Tercî-i Bend-1/7-3.

1.1.5. Fâtiha Sûresi 6. Âyet:

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

“Bizi dosdoğru yola ilet.”

“Doğru yol”⁶⁰ anlamındaki *şirâṭ-ı müstaḳîm* ifadesi Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok âyette geçmektedir.⁶¹ Yalnız bu âyetlerden bazıları peygamberlerin doğru yola iletildiği⁶², Yüce Allah’ın doğru yol üzere olduğu⁶³, peygamberlerin insanları doğru yola davet ettiği⁶⁴, Yüce Allah’ın dilediğini doğru yola ileticeği⁶⁵ gibi anlamlar içermektedir. Fâtiha sûresi 6. âyetten iktibas eden Nesîmî bir şiirinde;

Hüsn-i ruh-sârun şirâṭu’l-müstaḳîm

Menzil-i a’lâya togrı râhsan

(Nesîmî, Gazel-341/5)⁶⁶

diyerek, doğru yolun sevgilinin yüzünde olduğunu, onu takip ederek yüce menzile varılacağını söylemiştir.

Halvetiyye tarikatının Rûşeniyye kolundan olan Dede Ömer Rûşenî ise seyr ü sülûkunu tamamlamak için girdiği yolda Yüce Allah’tan kendisini ve kendi gibileri doğru yola iletmesini istemektedir:

Sâliklerüz ki bize mekân oldı bu ribât

Yâ Vâhibe ’t-tarîk-i hüddâ ihdina’ş-şirâṭ

(Rûşenî, Beyit-4)⁶⁷

Muhibbî âyeti *ihdina’ş-şirâṭ* lafzı ile iktibas ettiği şu şiirinde kendisini rind-meşreb ve derviş ruhlu telakkî etmiş, meyhane yoluna “doğru yol” anlamındaki *ihdina’ş-şirâṭ* benzetmesini yapmıştır:

Biz lâübâli rind ü muhibb ü kalenderüz

Meyhâne azmini iderüz ihdina’ş-şirâṭ

(Muhibbî, Gazel-1321/3)

⁶⁰ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî I-II*, Çağrı Yay., İstanbul 2007, s. 823.

⁶¹ Bkz. Fâtiha/6; Bakara/142, 213; Âl-i İmrân/101; Mâide/16; En’âm/39, 87, 161; Yûnus/25; Hûd/56; Nahl/76, 121; Hac/54; Mü’minûn/73; Nur/46; Yâsîn/4; Sâffât/118; Şûrâ/52; Zuhruf/43.

⁶² Bkz. En’âm/87; Sâffât/118.

⁶³ Bkz. Hûd/56.

⁶⁴ Bkz. Mü’minûn/73; Şûrâ/52.

⁶⁵ Bkz. Bakara/142, 213; Âl-i İmrân/101; En’âm/39.

⁶⁶ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Mesnevî-1/43, Mesnevî-3/10, Gazel-3/7, Gazel-106/3, Gazel-259/8.

⁶⁷ Bu çalışmada Rûşenî’ye ait olan şiirler Semra Aydemir, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Divanı’nın Tenkidli Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990, adlı çalışmadan alınmıştır.

Şeyhülislâm Yahyâ ise Vezîr-i A‘zâm Mustafa Paşa (ö. 1053/1644) tarafından yaptırılan bir köprüye yazdığı *tarihte*, Mustafa Paşa'nın Allah yolunda bu köprüyü yapmaya muvaffak olduğunu ve Yüce Allah'ın kendilerini *şırât-ı müstaķîm*'e hidayet eylemesini şöyle ifade etmiştir:

Muvaffak oldu yapmaga bu cisri fî-sebîlillâh

*Ola hâdî **şırât-ı müstaķîme** Hazret-i Mevlâ*

(Şeyhülislâm Yahyâ, Tarih-9/3)

Sun‘ullâh-ı Gaybî şu şiirinde dinin zahirî yönüne ait kaideleri anlamına gelen şeriat ile iç âleme yönelik olan hakikat kavramlarını bir arada kullanmış ve *şırât-ı müstaķîm* yolundan ayrılmayanların mizanı gözlemeleri gerektiğini şöyle dile getirmiştir:

Şerî‘atle tısun tolu hakikatle derûnun hem

***Şırât-ı müstaķîm** üzre olıcak gözle mîzânı*

(Gaybî, 113/9)⁶⁸

Şeyh Gâlib, âyet-i kerîmeyi Sultan III. Selim Han (ö. 1223/1808)'ın kendisine hediye ettiği bir *Mesnevî-i Şerîf* üzerine bir *kaside* ile teşekkür ettiği şiirinde iktibas etmiş ve bu şiirinde Sultan'ın din ve dünya işlerini belli bir düzende idare ettiğini söyledikten sonra *şırât-ı müstaķîm* lafzına şöyle yer vermiştir:

Yoluyla tutdu tanzîm-i umûr-ı dîn ü dünyâyı

***Şırât-ı müstaķîme** re'y-i hâs-ı pâsbân verdi*

(Gâlib, Kaside-37/15)

Fâtiha sûresinin 6. âyetinde geçen “Bizi ilet” anlamındaki *ihdinâ* lafzını iktibas olarak kullanan Şeyhî ise bir şiirinde şunları söylemiştir:

*Koma bizi cihân zulümâtında **dâllîn***

*Nûr ile müstaķîm sırâtına **ihdinâ***

(Şeyhî, Kaside-5/50)

⁶⁸ Bu çalışmada Gaybî'ye ait olan şiirler Bilal Kemikli, *Sun‘ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, MEB Yay., İstanbul 2000, adlı çalışmadan alınmıştır.

1.1.6. Fâtiha Sûresi 7. Âyet:

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

“Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da doğrudan sapmışların yoluna da değil!”

“Doğru yolu şaşırması, günaha girmiş”⁶⁹ anlamına gelen *ḍāllīn* ifadesine *Divan*larını incelediğimiz şairler arasında sadece Şeyhî’de rastladık. Şeyhî’ye ait olan ve yukarıda da ayrıca değindiğimiz bu şiirde şair, zulümle dolu dünya hayatında yolunu şaşırması, günaha girmiş insanlardan olmamak için Yüce Allah’a niyazda bulunmaktadır:

Koma bizi cihân zülüümâtında ḍāllīn

Nûr ile müstakîm sırâtına ihdinâ

(Şeyhî, Kaside-5/50)

1.2. BAKARA SÛRESİ

1.2.1. Bakara Sûresi 1. Âyet⁷⁰:

ألَمْ

“Elif-lâm-mîm.”

Hurûf-ı mukattaadan oluşan bu ve benzer âyetler hakkında tarih boyunca çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Selef âlimlerinden bir gruba göre hurûf-ı mukattaa, te’vilini yalnızca Allah’ın bildiği müteşâbih âyetlerdendir ve bu harfler üzerinde yorum yapmak mümkün değildir. Nitekim bu âyetlere anlam vermekten kaçınanların en önemli gerekçeleri söz konusu harflerin müteşâbihattan olduğu, müteşâbihatin te’vilinin ise dinen yasaklandığı hususudur.⁷¹ Ancak hurûf-ı mukattaanın tefsir edilmesinin gerekliliğini savunan farklı görüşler de mevcuttur. Örneğin bu görüşlerden bazıları şunlardır: Mukattaa harfleri, başında buldukları sûrelerin isimleridir; hurûf-ı mukattaa iki sûreyi birbirinden ayırma işlevi görür; hurûf-ı mukattaa ebced hesabıyla bazı olayların tarihine işaret eder.⁷² Örneğin Bakara sûresinin 1. âyetiyle ilgili olarak, rivayete göre Yahudiler Allah Resûlü’ne gelerek buradaki *elif-lâm-mîm*’in sayı

⁶⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (20. Baskı), Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2003, s. 163.

⁷⁰ Aynı âyet için bkz. Âl-i İmrân/1; Ankebût/1; Rûm/1; Lokmân/1; Secde/1.

⁷¹ M. Zeki Duman ve Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 401-402.

⁷² Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Duman ve Altundağ, 402-404.

değerine göre İslâm ümmetinin yetmiş bir yıllık ömrü olduğunu iddia etmişler bunun üzerine Allah Resûlü Kur’ân-ı Kerîm’de *elif-lâm-mîm-şâd*, *elif-lâm-mîm-râ*, *elif-lâm-râ*’nın da bulunduğunu söyleyince bu harflerin toplamının yedi yüz yılı aştığını anlayıp oradan ayrılmışlardır.

Buna ilâveten *elif-lâm-mîm* âyeti hakkında şu görüşler de vardır. Örneğin *elif-lâm-mîm*’in *elif*’i Yüce Allah’ın “Allah”, *lâm*’ı Latîf”, *mîm*’i “Mecîd” ismine tekabül eder. Yine *elif-lâm-mîm* sırasıyla Allah, Cibrîl ve Muhammed isimlerinin kısaltmasıdır.⁷³

Bakara sûresinin 1. âyeti ile ilgili olarak yaptığımız taramada iki şairin bu âyeti iktibas olarak kullandığını gördük. Bu şairlerimiz *elif-lâm-mîm* hakkında söz söylerken leff ü neşr sanatı ile *elif* ile kad (boy); *lâm* ile zülf (saç); *mîm* ile dehân (ağız) arasında ilgi kurmuşlar ve şunları söylemişlerdir:

Mushafda kadd ü zülf ü dehânın mı gördü kim

Dil tıflı okuduğu elif-lâm-mîmdir

(Ahmed Paşa, Gazel-32/3)

Olduğuyçün kad ü zülfüne muşâbih âyet

Mushaf açıp sürerim yüziim elif-lâmlara

(Necâtî Beg, Gazel-464/6)

1.2.2. Bakara Sûresi 2. Âyet:

ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ فِيْهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ

“Bu kitap, hiç şüphe yok, sakınanlar için bir rehberdir.”

“Şüphesiz” anlamına gelen *lâ rayb* ifadesi Kur’ân-ı Kerîm’de on dört yerde geçmektedir. Yalnız bu âyetlerden bir kısmı Kur’ân hakkında hiçbir şüphenin olmadığı, olamayacağı yönünde nazil olmuşken; bir kısmı da kıyâmetin muhakkak kopacağı ve âhîret hayatının başlayacağı⁷⁴ yönünde yine hiçbir şüphenin olmadığı anlamında kullanılmıştır.

⁷³ Duman ve Altundağ, 404, 405.

⁷⁴ Kur’ân-ı Kerîm’in şüphesizliği hususundaki âyetler için bkz. Bakara/2; Yûnus/37; Secde/2; Âhîret ve kıyâmetin şüphesizliği hususundaki âyetler için bkz. Âl-i İmrân/9, Âl-i İmrân/25, Nisâ/87; En‘âm/12, İsrâ/99, Kehf/21, Hac/7, Mü‘min/59, Şûrâ/7, Câsiye/26, 32.

Kur'ân'ın hak olduğunu ve onun Allah'tan geldiğini belirterek bunda hiçbir şüphenin bulunmadığını ifade eden *lā raybe*⁷⁵ lafzı Nesîmî'nin şu şiirlerinde iktibas edilmiştir:

Küllü şey'in hâlikün lā raybe illā vecchū

Gör bu vechi kim ne vechün vechine bürhân olur

(Nesîmî, Gazel-95/14)

Lā raybe illā vecchū geldi anun vechinde uş

Âlemde hüsnün vechine men vech-i bürhân gelmişem

(Nesîmî, Gazel-255/'8)⁷⁶

Aynı âyetin هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ifadesinden iktibas yapan Nesîmî şu beytinde Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğine şüphe duymayan sakınanlar için, onun bir rehber olduğu hususunu şöyle vurgulamıştır:

Yakîn oldı ki bulmuşsan hidâyet

Delilün çün hûden li'l-müttakîndür

(Nesîmî, Gazel-135/6)

Bakara sûresi 2. âyetle birlikte Yûnus sûresi 37. âyet ve Secde sûresi 2. âyetlerden de iktibas yapan Ahmed Paşa bir şiirinde Kur'ân-ı Kerîm hakkında hiçbir şüpheye mahal olmadığını, hatta Kur'ân'ın en büyük ism-i a'zam olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Nâme-i lā raybe çü tuğrâ budur

Zann ederim k'a'zam-ı esmâ budur

(Ahmed Paşa, Kaside-1/3)

Ahmed Paşa bir başka şiirinde hakkında şüphe bulunmayan Kur'ân'ın mühür-dârı olan Peygamber Efendimiz hakkında şunları söylemiştir:

Rakam-sâz-ı mecmû'a-i gaybsın

Mühür-dâr-ı tevki'-i lā raybsin

(Ahmed Paşa, Kaside-2/33)

⁷⁵ Mustafa Ünver, "Nesîmî'nin Şiirlerinde Kur'ân'a Referans Sorunu", s. 175-176.

⁷⁶ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-27/1, Gazel-352/7.

1.2.3. Bakara Sûresi 31. Âyet:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا...

“Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti.”

Yüce Allah, kendinin bildiği ve meleklerin bilmediği hikmetler, gerekçeler sebebiyle meleklerin şahsında insanları gözlem, deney ve düşünceye yönlendirmeyi murat ettiği için bir imtihan düzenledi. Hz. Âdem’e bütün isimleri, yani maddî ve manevî varlıkların, kavramların isimleriyle bunların özelliklerini veya isim verme, dil icat etme kabiliyetini öğretti ve sonra bunları meleklerine gösterdi. Yüce Allah, meleklerden, Hz. Âdem’e verilen kabiliyetlerin fazlasıyla kendilerinde mevcut bulunduğu kanaatlerinde haklı ve isabetli iseler, bunların isimlerini bilip söylemelerini istedi. Fakat melekler kendilerine verilen ilimle Hz. Âdem’e verilen ilmin farklı olduğunu ve bu sebeple halife olmaya onun ehil olduğunu anlayıp, itiraf ettiler.⁷⁷

Hz. Âdem’in yaratılışı ile ilgili Bakara sûresinde geçen bu hadise pek çok şairimiz tarafından kullanılmış ve özellikle ‘*alleme’l-esmâ*’ şekliyle iktibas olarak beyitlerde yerini almıştır. Örneğin Nesîmî bir şiirinde;

‘Alleme’l-esmâ’e küil budur tamâm

Âdem’e öğretti Hak bil ve’s-selâm

(Nesîmî, Mesnevî-3/48)

diyerek, ‘*alleme’l-esmâ’e küil*’ ifadesini iktibas ederek, “Âdem’e öğretti” ifadesi ile de mealen iktibas yapmıştır.

Yine bir başka beyitte şair, Hz. Âdem’in yaratılışındaki olaylara telmihte bulunarak meleklerin topraktan yaratılmış olan Hz. Âdem’den isimleri öğrendiklerini ifade ederken, bu isimleri öğrenmeyenleri ateşten yaratılmış şeytanlara benzetmektedir.

Âdem-i hâkîden esmâ öğrenenlerdür melek

Dîvün aslı od idi öğrenmedi esmâmuzu

(Nesîmî, Gazel-438/2)

⁷⁷ Karaman, v. dğr., I, 105.

Nesîmî birçok şiirinde insanın değerini âyetlerle birlikte anlatmıştır. Nitekim şair şu şiirinde Allah'ın Âdem'in simasında insanoğluna bütün isimleri yani ismin taşıdığı anlamları ve bu anlamların gizlediği sırrı öğrettiğini şöyle hatırlatır⁷⁸:

Çün beyân oldı rumûz-ı ‘alleme’l-esmâ bize

Rûşen oldı nükte-i sırr-ı şeb-i İsrâ bize

(Nesîmî, Gazel-400/1)⁷⁹

Divanını incelediğimiz XVI. yüzyılın güçlü şairlerinden Nev‘î bir şiirinde;

Ne bilsün râz-ı vahdet nüktesin öğrenmeyen âdem

Makâm-ı ‘alleme’l-esmâda sırr-ı ilm-i Sübhânı

(Nev‘î, Kaside-47/2)⁸⁰

derken, Yüce Allah'ın ilim sırrını ‘alleme’l-esmâ makamında öğrenmeyen âdemin, vahdet sırrındaki manayı anlayamayacağına vurgu yapmıştır.

Şair Gaybî'ye göre *külleḥā* lafzına muhatap olan insanoğlunun, Yüce Allah'ın lütfuyla kendisinde bütün isimler toplanmış ve şanı artmıştır.

Cümleten esmâyı câmi ‘nüshadur zâtun seniün

Zât-ı Hak’dan şanına nâzil degül mi külleḥā

(Gaybî, Kasîde-1/35)

Yenişehirli Avnî'ye göre ise ‘alleme’l-esmâ’dan maksat, kendisine ad verilmiş olan şeylerin idrakine varabilmektir:

Sûret ü ma’nâyı temyîz itmeyen âdem midür

‘Alleme’l-esmâdan idrâk-i müsemmâdur garâz

(Yenişehirli Avnî, Gazel-191/3)

1.2.4. Bakara Sûresi 34. Âyet:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ...

“Meleklerle ‘Âdem’e secde edin’ dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler.”

⁷⁸ Fuzuli Bayat, “Ezoterik Bilgi Bağlamında Seyyid Nesîmî”, Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığımayan Ozan Nesîmî, I. Uluslararası Seyyid Nesîmî Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006, s. 66.

⁷⁹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-207/5, Gazel-296/4, Gazel-438/3, Tuyuğ-148/1.

⁸⁰ Bu çalışmada Nev‘î'ye ait olan şiirler Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri, *Nev‘î; Divan Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1977, adlı çalışmadan alınmıştır. Ayrıca bu âyetle ilgili Nev‘î'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-4/2, Gazel-221/3.

Hız. Âdem'in yaratılışı ile ilgili bu ikinci âyette geçen *üscüdü*⁸¹ lafzını Nesîmî dört farklı yerde iktibas ederek kullanmıştır. Şiirlerinde bu olaya telmihte bulunan Nesîmî, Hız. Âdem'e secde edilmesi emri geldiğinde şeytanın bu emri dinlemediğine vurgu yapıp, insanların da bu emri dinlemeleri gerektiğini aksi takdirde şeytandan bir farklarının kalmayacağını söylemiştir.

Çün üscüdü buyurdu Âdem hakkında Hak gel

Hakkun hitâbın işit kıl secde olma şeytân

(Nesîmî, Gazel-326/13)

Hilkatün şânında münzel oldu emr-i üscüdü

Bilmedi şeytân bu remzün şükürini oldu gayûr

(Nesîmî, Gazel-157/3)⁸²

1.2.5. Bakara Sûresi 37. Âyet:

فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Bunun üzerine Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); Rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır.”

İnnehû hüve't-tevvâb ifadesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmektedir. İlki yukarıda da belirtildiği gibi Hız. Âdem'in, eşi Hız. Havva ile Cennet'ten çıkarıldıktan sonra Yüce Allah'ın tövbelerini kabul buyurup onları affettiği yönündedir. İkinci âyet ise yine Bakara sûresi 54. âyette geçmektedir ki burada Hız. Mûsâ'nın, kavmine, buzağıya tapmamaları gerektiği uyarısını yapınca kavminin tövbe etmesi hâlinde Yüce Allah'ın onları affedeceği, O'nun rahmetinin sınırsız olduğu yönündedir. Her iki âyette de işlenen günahların ardından samimi bir şekilde yapılan bütün tövbeleri Yüce Allah'ın kabul edeceği vurgulanmıştır.

Bakara sûresi 37. âyetten iktibas yapan Şeyhî bir şiirinde “gül zamanı” diye ifade ettiği bahar vaktinde eğlence meclisleri kurulmuşken, güzeller gül bahçelerinde raks ederlerken, sâkîlerin mey sunduğu bir demde tövbe etmenin reva olup olmayacağı

⁸¹ Aynı anlam çerçevesinde kullanılan diğer âyetler için bkz. A'râf/11; Kehf/50; Furkân/60.

⁸² Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-350/6, Tuyuğ/185.

hususunda tereddütünü dile getirdikten sonra Yüce Allah’a samimi ve ihlâslı bir şekilde “Tövbe ettim, sen tövbeleri kabul buyuransın” demektedir.

Revâ mı tevbe dem-i gülde mülden ey sâkî

*Feküntü tübtü ileyhi **innehû hüve't-tevvâb***

(Şeyhî, Kaside-15/24)

1.2.6. Bakara Sûresi 38. Âyet:

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبَعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Onlara şöyle dedik: ‘Oradan muhakkak inin. Benden size muhakkak bir yol gösterici gelecektir.’ Kim benim gönderdiğim rehberine uyarsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.”

Âyette geçen *lâ havfün ‘aleyhim ve lâ hüm yahzenün* ifadesini Yüce Allah mallarını Allah yolunda harcayanların, iman edip, salih amel işleyenlerin, Allah yolunda cihad eden gazilerin, Allah’a karşı gelmekten sakınanların, ‘Rabbimiz Allah’tır diyenlerin şahsında birçok âyette⁸³ kullanmıştır. Yüce Allah, doğru yolundan ayrılmayan bu kulların korkuya uğramayacaklarını ve mahzun da olmayacaklarını vaad etmiştir.

Bakara sûresi 38. âyette de yine kendilerine gönderilen peygamberlerin izinden gidenlere korku ve hüznün gelmeyeceği müjdesi verilmiştir. Bu âyeti iktibas eden Fuzûlî bir şiirinde;

Gözlerin ser-hoş olanda bâde-i pür-hûn içer

*Zîr-i lebde çağrışır sâki **ve lâ hüm yahzenün***

(Fuzûlî, Gazel-233/4)⁸⁴

diyerek, yüreği aşk derdiyle yanan, çektiği ıstıraptan dolayı gözleri âdeta kan çanağına dönen bir âşığın mey yerine kan dolu bâde içtiğini, bu manzara karşısında âşığın her

⁸³ Diğer âyetler için bkz. Bakara/62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmrân/170; Mâide/69; En‘âm/48; A‘râf/35; Yûnus/62; Zümer/61; Zuhruf/68; Ahkâf/13.

⁸⁴ Bu çalışmada Fuzûlî’ye ait olan şiirler Kenan Akyüz, v. dğr., *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990, adlı çalışmadan alınmıştır.

hâline şahit olan sâkînin de dilinden *ve lâ hüm yahzenûn* (onlar üzülmeyecekler) âyetini düşürmediğini ifade etmiştir.

Aynı âyette geçen *lâ havf* lafzını iktibas eden, Halvetî tarikatına mensup mutasavvıf şairlerimizden Gaybî ise Hak yoluna kendini adanmış âşıkların korkudan emin olduklarını şöyle söylemiştir:

Evliyâ-yı Hak olanlar mazhar-ı lâ havf olur
Havfi hüznü geçmişüz biz dâr-ı râhat bulmuşuz
 (Gaybî, 51/3)

1.2.7. Bakara Sûresi 69. Âyet:

... قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ

“... Mûsâ, ‘O buyuruyor ki: Rengi parlak sarı, bakanların içini açan bir inek olacak’ dedi.”

İsrâiloğulları ile ilgili bir hadiseyi haber veren Bakara sûresinin 67-74. âyetlerinde Hz. Mûsâ’nın kavmine Allah için bir inek kesmelerini söylemesi üzerine o kavmin çeşitli sorularla işi yokuşa sürdükleri anlatılmıştır. Bakara sûresinin 69. âyetinde de bir türlü istekleri bitmek bilmeyen bu kavmin kesilecek ineğin rengini sormaları üzerine Yüce Allah “Rengi parlak sarı, bakanların içini açan bir inek olacak” diye buyurmuş ve kesilecek ineği tarif etmiştir.

Bakara sûresinin 69. âyetinden iktibas edilen kısım ise “bakanların içini açan” anlamındaki *tesurru’n-nâzirîn* lafzıdır. Şairlerimizden Kânî, yazdığı bir *beyitte* “Sararmış yüzüm o kara yağız güzeli görüp, şimdi ‘bakanların içini açan’ın sırrı ne imiş bildim, demiş” ve âyeti şöyle iktibas ederken

Rûh-ı zerdüm görüp ol şûh-ı siyeh-çerde dimiş
Şimdi bildüm ne imiş sırr-ı tesurru’n-nâzirîn
 (Kânî, Beyit/64)

1.2.8. Bakara Sûresi 107. Âyet:

... أَلَمْ نَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ...

“Yine bilmez misinki göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız Allah’ındır...”

“Göklerin ve yerin mülkü O’na aittir” mealindeki *lehū mülkü’s-semāvāti ve’l-arz* lafzı aynı anlam çerçevesinde Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz yerde⁸⁵ daha geçmektedir. XVI. yüzyılın Mevlevî şairlerden olan Kânî bu âyeti bir şiirinde şöyle iktibas etmiştir.

Lehū mülkü’s-semāvāti vemā fi’l-arzdan anla

Bu hürmen-gehde bir dânem seçilmez mâşdan mâ şu

(Kânî, Gazel-149/3)

Kânî bu şiirinde *fi’l-arz* lafzından önce yine başka âyetlerde⁸⁶ de çokça geçen *vemā* lafzını da eklemiştir.

1.2.9. Bakara Sûresi 115. Âyet:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَانَّهُ وَجْهُ اللَّهِ...

“Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır.”

Yaptığımız araştırmada “Allah’ın zâtı oradadır” anlamına gelen *fe-semme vechü’llāh* ifadesini pek çok şairimizin *Divan*larında iktibas ettiklerini gördük. Bu şairlerimizden Nesîmî bir şiirinde âyetin *tüvellü semme vechü’llāh* lafzını alıp, *fe-semme*’deki *fe* lafzını bırakmak suretiyle iktibas yapmış ve şunları söylemiştir:

Çün tüvellü semme vechü’llāhdur nass-ı kelâm

Bunu bilmeyen tapar tahkîk şeytân sûretin

(Nesîmî, Gazel-352/4)⁸⁷

Bu âyet hakkında bazı rivayetlerde, kıblenin hangi yönde olduğunun bilinmemesi veya bilinse bile hastalık, yolculuk, savaş gibi özel durumlar sebebiyle o yöne dönmenin güç ya da imkânsız olması gibi hallere ilişkin özel bir hüküm belirlediği ifade edilmiştir.⁸⁸ Nitekim sultan şairlerimiz arasında hacimli *Divanı*yla öne çıkan Muhibbî bir şiirinde, *semme vechü’llāh*’ı iktibas ederken Allah’ın nereye tecellî ederse etsin kendisinin orada hazır bulunacağını, *semme vechü’llāh*’ı gördükten sonra da mâsivâya tenezzül etmeyeceğini şöyle beyan etmiştir:

⁸⁵ Diğer âyetler için bkz. Mâide/40; A’râf/158; Tevbe/116; Furkân/2; Zümer/44; Zuhuruf/85; Hadîd/2, 5; Burûc/9.

⁸⁶ Bkz. Bakara/255, 284; Âl-i İmrân/29, 109, 129; Nisâ/126, 131, 132, 171; Mâide/97; Yûnus/68; Nahl/49; Tâhâ/6; Hac/64; Lokmân/20; Sebe’/1; Câsiye/13... gibi.

⁸⁷ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Mesnevî-3/150, Gazel-27/6, Gazel-101/1.

⁸⁸ Karaman, v. dğr., I, 195.

Her neye kulsan nazar biz rûy-ı Hakka nâzırız

Semme vechü'llāh gördük mâsivâya bakmazuz

(Muhibbî, Gazel-1099/4)

Bu âyeti *Divanında* iki yerde iktibas eden Gaybî, ilk beyitte “*Semme vechü'llāh* ile dünya ve âhiretin ayn-ı Hak olduğunu bildik, bunun için dünyalık hiçbir şeye başımızı eğmedik ve ârımız yoktur”, demektedir. Diğer beyitte ise şair “Sen bizi inkâr edersen de biz seni Hak biliriz, *nereye dönerseniz Allah oradadır* remzini sırlarımız ortaya çıkarır” demektedir.⁸⁹

Semme vechü'llāh ile bildün dü âlem ayn-ı Hak

Anun için bir şey'e baş eğmedük yok ârumuz

(Gaybî, 48/11)

Sen bize inkâr idersen biz seni Hak bilirüz

Semme vechü'llāh remzün keşf ider esrârumuz

(Gaybî, 49/4)

Nâbî bu âyeti bir *rubâîsinde* iktibas ederken, âşığın yanında tezat unsuru olarak yer alan⁹⁰, kuru ve şekli ibadetle meşgul olan, daima yaptıklarıyla övünen ve riyakâr⁹¹ bir insan tipi olarak karşımıza çıkan zahitleri eleştirmektedir. Ona göre zahit, *semme vechü'llāh*'ın manasını bilse gerçeğin peşinden ayrılmaz, dönecek başka bir yön de aramaz.

Meşhûdı budur ârif-i cân-âgâhun

Bir cânibedür teveccühi güm-râhun

Olurdu benümle hem-nazar zâhid-i huşk

*Ma'nâsını bilse **semme vechü'llāhun***

(Nâbî, *Rubâî-111*)⁹²

Nâbî bir başka *rubâîsinde* aynı âyetin “hangi yöne dönerseniz” anlamındaki *eynemâ tüvellû* lafzını iktibas olarak kullanmıştır. Bu *rubâîde* şair *eynemâ tüvellû* sırrına vakıf olmayan bir gözün nereye bakarsa baksın, nereye yönelirse yönelsin gerçeği, Hakk'ı göremeyeceğini şöyle ifade etmiştir:

⁸⁹ Kemikli, *Sun 'ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 144.

⁹⁰ Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, s. 50.

⁹¹ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlili*, MEB Yay., İstanbul 1996, s. 117.

⁹² Bu çalışmada Nâbî'ye ait olan şiirler Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divanı I-II*, (2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2011, adlı çalışmadan alınmıştır.

Eyler taraf-ı aslına her fer‘ şitâb
Emvâc-ı nefesle pâ-be-pâ mevce-i âb
*Lüb bilmese **eynemâ tüvellû** sırrın*
Olmazdı iki cânibi kışrun mihrâb
 (Nâbî, Rubâî-14)

Kânî de *semme vechü’lîlâh*’ı iktibas ettiği bir şiirinde;
*İste Mevlânâ yüzünden **semme vechü’lîlâh** yüzün*
Tâ olasin hân-kâh-ı fitratun pervânesi
 (Kânî, Gazel-189/17)⁹³

derken, “*Semme vechü’lîlâh* yüzünü, Mevlânâ yüzünden iste; böylece yaratılış hangâhının pervanesi olabilirsin” demiştir.

***Semme vechü’lîlâhla** burhân-ı yakîn*
Ka‘be-i kûyî matâf-ı ârifîn
 (Gâlib, Tarih-12/3)

Gâlib, Şeyh Ârif Efendi’nin ölümünden sonra yazdığı yukarıdaki *tarihte* “cümle evliyanın serveri” olarak övdüğü şeyhin dergâhını ârif insanların tavâf yeri olarak tasvir etmiştir. Nitekim bu dergâhın kutsiyeti *semme vechü’lîlâh* ile de kuvvetlendirilmiştir.⁹⁴

*Sülûk-ı râh-ı aşkı **semme vechü’lîlâhdan** öğren*
Tarîk-i vahdeti bir mürşid-i âgâhdan öğren
 (Yenişehirli Avnî, Kıt‘a-9/1)

Yenişehirli Avnî bu beyitte tasavvuf yolcusunun aşk yoluna girmeyi *semme vechü’lîlâh*’dan öğrenmesi gerektiğini ve vahdet yolunun da ancak bir mürşidden öğrenilebileceğini söylemiştir.

Sûzî ise *semme vechü’lîlâh* ifadesini,
Her bir eşyâdan tecellî âşikâr
*Lâ mekândan **semme vechü’lîlâhı** gör*
 (Sûzî, 119/4)

beytiyle ifade ederken, Yüce Allah’ın varlığının ve tecellisinin yaratılmış her bir eşyada âşikâr olduğuna vurgu yapmıştır.⁹⁵

⁹³ Bu âyetle ilgili Kânî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-95/5.

⁹⁴ Mücahit Kaçar, *Fuzûlî ve Şeyh Gâlib’de İslâmî Kaynaklı Sözler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2006, s. 66.

⁹⁵ Reyhan Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, (Ed. Alim Yıldız), *Sivaslı Sûfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi (26 Mayıs 2012)*, Buruciye Yay., Sivas 2012, s. 153.

1.2.10. Bakara Sûresi 116. Âyet:

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَّهُ قَانِتُونَ

“Allah, çocuk edindi’ dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehdir. Bilâkis, göklerde ve yerde ne varsa O’nundur. Hepsi de O’na boyun eğmişlerdir.”

Bakara sûresi 116. âyette ve Bakara sûresi 255, Nisâ sûresi 171, Yûnus sûresi 68, İbrâhim sûresi 2, Tâhâ sûresi 6, Hac sûresi 64, Sebe’ sûresi 1, Şûrâ sûresi 4, 53, Haşr sûresi 24. âyetlerde de “Göklerdeki her şey O’nundur” anlamında kullanılan *lehū mā fi’s-semāvāti* lafzı Nesîmî *Divanında* şöyle iktibas edilmiştir:

Otuz iki hatundur şol âlem kim

Lehū mā fi’s-semāvāti’l-ulâdur

(Nesîmî, Gazel-148/11)

1.2.11. Bakara Sûresi 117. Âyet:

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“O göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona ‘Ol’ der, hemen olur.”

“Ol (der) o da olur” anlamına gelen *kün feyekün* âyeti *Divanlarda* en çok iktibas edilen âyetlerden biridir. Bu âyet Kur’ân-ı Kerîm’de aynı anlamda yedi âyette⁹⁶ daha geçmektedir. *Kün*, Yüce Allah’ın gücünü, kudretini ifade eden bir âyettir. Yüce Allah yaratmayı irade ettiği vakit bunu *kün* kelimesi aracılığı ile yapar ve yaratır. İki harften (kâf u nûn) oluşan bu kelime iki ele, yani Hakk’ın failiyet ve mefuliyetine, diğer bir deyişle vücûp ve imkân hazretlerine işaret eder.⁹⁷ Âyetin *Divanlarda* yer alış şekli genellikle *kün* ve *kün feyekün*’un mazi şekli olan *kün fekân* şeklindedir.

Kün (كُنْ) kelimesi Hurûfî şairlerde en çok iktibas edilen âyetlerden biridir. Hurûfîlik sistemine göre *kün* kelimesinin yorumu yapılırken bu kelimeyi oluşturan iki harfin Arapça okunuşu (kâf nûn) esas alınır ve böylece altı harf ortaya çıkmış olur (– ك – ن – ف – ن – و – ن). Bu şekilde elde edilen altı sayısı altı yönü temsil eder; altı yön ise

⁹⁶ Bkz. Âl-i İmrân/47, 59; En’âm/73; Nahl/40; Meryem/35; Yâsîn/82; Mü’min/68.

⁹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2001, s. 200, 222.

mekânın aslî özelliklerinden olduğuna göre Allah'ın *kün* emriyle oluşur ve âlemin nasıl meydana geldiği de ifade edilmiş olur.⁹⁸

Hurûfî şairlerimizden Nesîmî'nin *Divanı*nda da çokça karşılaştığımız bu âyet bir *mesnevî*de şöyle iktibas edilmiştir:

Gör sen seni kim ne cism ü cânsan

*Maksûd-ı vücûd-ı **kün fekân**san*

(Nesîmî, *Mesnevî*-1/21)

Bir başka şiirde Nesîmî gizli bir hazine olduğunu, *kün fekân*'ın yine kendi olduğunu, bu sırrı da gizli gizli söylediğini şöyle ifade eder:

Genc-i pinhânem bu sırrı men ne pinhân söylerem

*Cism ü cânam **kün fekân**em vâcibem hem mümkinât*

(Nesîmî, *Gazel*-26/5)

Nesîmî bir diğer şiirinde *rahmeten li'l-âlemîn* olan Hz. Peygamber'in yüzünün aydınlığı ile *kün fekân* âyetinin ziyaya gark olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Rahmeten li'l-âlemînsen seyyid-i kevneyn hem

*Şem-i rûh-sârundan oldı **kün fekân** gark-ı ziyâ*

(Nesîmî, *Gazel*-6/10)

Bu şiirde Nesîmî, “Sen olmasaydın bu kâinatı yaratmazdım” anlamındaki *lev-lâke* hadisine de telmihte bulunmuştur

Kün feyekûn'un başlı başına bir sır olduğu, bu sırta ise *kâf* ve *nûn* harflerini anlayarak erileceği düşüncesi yine Nesîmî'nin gönlünden şöyle yansır:

*Bu künc-i vahdete gir gör sıfât-ı **kün feyekûn***

Ki kâf u nûna irişen özin iyân eyler

(Nesîmî, *Gazel*-159/4)

Âşığın dileği gerçek sevgiliye ulaşmaksa yolu *kün fekân*'dan geçmelidir:

Eger mahbûba istersen ulaşmak

*Gelüp geçmek gerekse **kün fekân**dan*

(Nesîmî, *Gazel*-336/2)

⁹⁸ Hüsamettin Aksu, “Hurûflik”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 409.

Kün feyekün âyeti bazen de *kün* kelimesini meydana getiren *kâf* ve *nûn* harfleriyle zikredilir. Örneğin Nesîmî şu şiirlerinde on sekiz bin âlem, kâinat ve insanların *kün* emriyle yaratıldığını⁹⁹ şöyle ifade eder:

Cûş kıldı akl-ı kül geldi vücûda kâ'inât

Kâf u nûn emrinden oldu bu cihân yek-bâr mest

(Nesîmî, Gazel-22/5)

Kâf ile nûndan yaratdun on sekiz min âlemi

Kudretünden erba'in günde tamâm oldu cesed

(Nesîmî, Gazel-36/6)

Nesîmî şu şiirinde “Her şeyi ihata eden benim. Adım Âdem'dir, ben Âdem'im. Tûr ile *kün fekân* da benim. Ben bu mekâna sığmam”¹⁰⁰ diyerek âyeti Hurûfî söylemlerle birlikte şöyle iktibas etmiştir:

Gerçi muhût-i a'zamam adum âdem durur âdemem

*Tûr ile **kün fekân** menem men bu mekâna sıgmazam*

(Nesîmî, Gazel-270/8)¹⁰¹

XV. yüzyıl şairlerimizden Şeyhî, Cenâb-ı Hakk'ın insanları, cinleri ve tüm kâinatı *kün* emri ile yarattığını bir şiirinde şöyle dile getirir:

Hallâk-ı ins ü mûcid-i cin vâhibü'l-hayât

*Çün kıldı **kâf u nûn** ile tekvîn-i kâyinât*

(Şeyhî, Musammat-1/1-1)¹⁰²

Sultan şairlerimizden Muhibbî de Şeyhî gibi Yüce Allah'ın *kün* emri ile yeri ve göğü yarattığına dikkat çeker ve bu durum karşısında şükrünü şöyle eda eder:

*Zâhir oldu **kün** didün bir dem semâ ile zemîn*

Hamd-i bî-hadd şükr-i bî-add sana Rabbü'l-âlemîn

(Muhibbî, Gazel-2169/1)

⁹⁹ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 74.

¹⁰⁰ Hüseyin Ayan, “Seyyid Nesîmî ve Hurûflik”, Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyid Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006, s. 55.

¹⁰¹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait diğer iktibaslar için bkz. Mesnevî-3/56, Mesnevî-3/121, Gazel-8/4, Gazel-96/5, Gazel-118/8, Gazel-179/13, Gazel-194/5, Gazel-202/2, Gazel-241/2, Gazel-241/3, Gazel-242/8, Gazel-270/7, Gazel-273/3, Gazel-306/3, Gazel-317/9, Gazel-320/3, Gazel-320/5, Gazel-321/5, Gazel-331/5, Gazel-349/2, Gazel-350/5, Gazel-388/5, Gazel-410/6, Gazel-418/9, Gazel-423/1, Gazel-438/15, Gazel-439/4, Gazel-447/1, Tercî-i Bend-2/2-2, Tercî-i Bend-3/4-10, Tuyuğ/13, Tuyuğ/111, Tuyuğ/225, Tuyuğ/253. Tuyuğ/295.

¹⁰² Bu âyetle ilgili Şeyhî'ye ait diğer iktibas için bkz. Kaside-3/16.

Osmanlı'nın hemen hemen her sahada zirve olduğu XVI. yüzyıl, edebiyat sahasına da yansımış, bu yüzyıl çok güçlü şairler yetiştirmiştir. Nitekim Divan edebiyatında XVI. yüzyıla damgasını vuran şairlerimizden Bâkî, Sultan II. Selim (ö. 982/1574) için kaleme aldığı bir *kasidesinde kün fekân* lafzını iktibas etmiş ve sultanın temiz zâtının, bu *kün fekân*'ın kaynağından beslendiğini şöyle ifade etmiştir:

Eyleyüpdür feyz-i hûrşîd-i kemâl-i sun' ile
*Zât-i pâkün gevherin perverde kân-ı **kün fekân***
 (Bâkî, Kasîde-22/22)¹⁰³

Nev'î, Vezîr-i A'zâm Ali Paşa (ö. 972/1565) için yazdığı bir *kasidesinde;*
*Maksûd idiip müdebbir-i ahkâm-ı **kün fekân***
Âsâyiş-i ma'îşet-i cumhûr-ı ins ü cân
 (Nev'î, Kaside-39/1)

diyerek, onun insanlar arasındaki asayiş *kün fekân* hükmünün tedbiri ile sağladığını söylemiştir.

Şeyh Gâlib şu *gazelinde;*
*Cümleten eşyâ nidâ-yı **künden** olmuş âşikâr*
Gûş-ı hûşu nâya ver kim sırr-ı ihyâdır semâ
 (Gâlib, Gazel-179/6)

derken, cümle eşyanın *kün* emri ile vücuda geldiğini ifade etmiştir. Bir diğer *gazelinde* ise, kâinattaki her şeyin meydana gelişinin ve görünmesinin ancak *kün* emri ile olduğunu şöyle söylemiştir:

*Cümle bir **künden** nümâyândır vücûd-ı kâ'inât*
Bâis-i icâd-ı kevn olan hitâb oldur ki ol
 (Gâlib, Gazel-222/3)¹⁰⁴

Şair aynı zamanda ikinci mısradaki *kün* emrinin anlamını “ol” ifadesi ile vermiş ve mealen iktibas da yapmıştır.

Nesîmî'den sonra bu âyete *Divanında* en çok yer veren diğer şairimiz Yenişehirli Avnî'dir. Yaklaşık on yerde bu âyeti iktibas eden şair “gönül” redifli bir *gazelinde*

¹⁰³ Bu çalışmada Bâkî'ye ait olan şiirler Sabahattin Küçük, *Bâkî Dîvânı, Tenkitli Basım*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1994, adlı çalışmadan alınmıştır.

¹⁰⁴ Bu âyetle ilgili Şeyh Gâlib'e ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-21/3.

“Ömrün nakdi *kün fekān*, âlemin ruhu ise gönüldür, Rahmânî bir nefes gibi gönül gizli bir sırdır” demektedir:

*Nakd-i ömr **kün fekān**dur rûh-ı âlemdür gönül*

Nefh-i Rahmânî gibi bir sırr-i mübhemdür gönül

(Yenişehirli Avnî, Gazel-252/1)

Yine bir başka şiirinde Avnî, “Yüce Allah bir an tecelli etmese, *kün fekān* çarhının dönüşü durur” diyerek âyeti şöyle iktibas etmiştir:

Sende bu hâlet ki var bir ân tecellî itmesen

*Devr-i çarh-i **kün fekān**a mûcib-i ta‘îl olur*

(Yenişehirli Avnî, Müfredât-24)¹⁰⁵

1.2.12. Bakara Sûresi 119. Âyet:

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ...

“Doğrusu (ey Peygamber), biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik...”

Âyet-i kerîmede geçen “Biz seni gönderdik” anlamındaki *erselnâke* lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de Bakara sûresi 119. âyetle birlikte, Nisâ/79, Ra‘d/30, İsrâ/105, Enbiyâ/107, Furkân/56, Ahzâb/45, Sebe’/28, Fâtır/24 ve Fetih/8. âyetlerde Yüce Allah’ın sevgili Peygamber’i övmesi ile ilgili olarak geçmektedir. Şairlerimizden Nâbî ve Yenişehirli Avnî de bu manayı kastederek Yüce Allah’ın bu âyeti Peygamber Efendimiz hakkında indirdiği, onun her türlü övgüye lâyık olduğu hatta *lev-lâke*’nin muhatabı olduğu yönüne vurgu yapmışlardır.

Sadr-ârâ-yı hâne-i lev-lāk

*Mest-i câm-ı hitâb-ı **erselnâke***

(Nâbî, Mesnevî-7/38)

Şeh-i mülk-i bekâsun efserün tâc-ı le-‘amrükdür

*Serîr-ârâ-yı **erselnāk** sensün yâ Resûlallâh*

(Yenişehirli Avnî, Gazel-408/2)

¹⁰⁵ Bu âyetle ilgili Yenişehirli Avnî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Kaside-6/37, Kaside-21/6, Kaside-25/4, Kaside-35/4, Kaside-41/5, Mesnevî-15/5, Gazel-85/3, Gazel-179/6, Kıt’a-43/10.

1.2.13. Bakara Sûresi 138. Âyet:

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ

“Allah’ın boyasıyla boyandık. Boyaca O’ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O’na kulluk ederiz’ (deyin).”

“Allah’ın boyası” anlamına gelen *şibgatellâh* lafzı müfessirlere göre dolaylı olarak Hristiyanların vaftiz uygulamalarının yanlış olduğuna işaret etmektedir. Hristiyanlar yeni doğan çocukları sarı renkle boyalı bir suya batırarak gerçek Hristiyanlığa soktuklarına inanırlar. Ancak Kur’ân’a göre böyle sembolik uygulamalarla gerçek dindarlığa, imana ulaşılmaz. Gerçek iman Allah’ın boyasıyla boyanarak, Allah’ın insanın temiz fitratına aşıladığı hak dinle kazanılır. Allah’ın insanlığa verdiği böyle bir din ile boyanıp bezenmekten daha güzel bir şey de yoktur.¹⁰⁶

Araştırdığımız şairler arasında ilk olarak bu lafza Nesîmî’nin *Divanı*nda rastlıyoruz. Âyetin *şibgatellâhi vemen ahsenu* kısmını iktibas ettiği şiirinde Nesîmî şunları söylemektedir:

Şibgatellâhi vemen ahsenu Hakdan yüziine

Ârif ol sıbgaya hem sıbga-i Sübhân didiler

(Nesîmî, Gazel-86/7)

Şeyhülislâm şairlerimiz arasında yer alan Yahyâ da *Sâkinâme* adlı şiirinde bu âyete yer vermiş ve “O şarap küpü *şibgatellâh*’ın kaynağıdır; onu boş anlayan yolunu şaşırmıştır” demiştir:

Tehî anlayan anı gümrâhdır

O hum menba‘-ı şibgatellâhdır

(Şeyhülislâm Yahyâ, Sakinâme-29)

Son olarak sûfî-meşreb şairimiz Sûzî’de lafzî olarak rastladığımız *şibgatellâh* tamlamasına şair aynı zamanda mana olarak da telmihte bulunmuş ve şunları söylemiştir:

Boyanmış şibgatellâha kamusu

Sürh sebz sefîd ak esfâr

(Sûzî, 11/3)¹⁰⁷

¹⁰⁶ Karaman, v. dğr., I, 222.

¹⁰⁷ Bu âyetle ilgili Sûzî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. s. 169.

1.2.14. Bakara Sûresi 152. Âyet:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَ

“Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin. Bana nankörlük etmeyin.”

Âyette geçen “Artık siz beni anın” anlamındaki *fezkürünî* lafzı iki mutasavvıf şairimiz tarafından iktibas edilmiş ve kullanılmıştır. Halvetiyye’nin Rûşenî kolunu kuran ve bu isimle tanınan Dede Ömer Rûşenî bir *mesnevî*sinde Yüce Allah’ın *fezkürünî* âyetini dememesi hâlinde O’nun hakkıyla anlaşılamayacağını söylemiştir:

Dimesen fezkürünî yâ İlâhî

Kim ana biledi sen pâdişâhı

(Rûşenî, Mesnevî-1/18)

Fezkürünî emri hem kalple hem dille hem de eylemle olur. Kalple yapılan anma işi yani zikir, her türlü tutum ve davranışta Allah’ı hatırlamakla; dille yapılan zikir, Allah’ın isimlerini ve sıfatlarını, tesbih ve dua cümlelerini dilde tekrar etmekle; eylemle zikir ise, Allah’ın iradesine uygun yaşamakla olur. Özellikle tasavvufta zikrin her üç çeşidine de önem verilmiştir.¹⁰⁸ Tasavvufta zikrin faydaları sıralanırken, İslâm’ın ruhu olan sevgi ve muhabbeti temin etmesi, kurtuluş ve saadetin kaynağı olması bakımından zikir önemli sayılmıştır. Cenâb-ı Allah her şey için bir sebep yaratmıştır. Sevginin husûlü için de zikir gereklidir. Her kim Allah’ın sevgisine mazhar olmak isterse zikre devam etmelidir.¹⁰⁹ Nitekim Nakşî tarikatına bağlı Üveysî meşreb şairimiz Şeyh Hâlid de bir şiirinde Yüce Allah’ın katında anılma lütfuna mazhar olabilmenin yolunun dünyada O’nu çokça zikretmekten geçtiğini bir şiirinde şöyle söylemiştir.

Hak yanında zikr olunmak diler isen ey dilâ

Zâkir ol kim fezkürünî âyet-i Hak’dır inan

(Hâlid, 154/4)¹¹⁰

¹⁰⁸ Karaman, v. dğr., I, 237.

¹⁰⁹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (4. Baskı), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 130.

¹¹⁰ Bu çalışmada Şeyh Hâlid’e ait olan şiirler Alim Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, Asitan Yay., Sivas 2011, adlı çalışmadan alınmıştır.

1.2.15. Bakara Sûresi 155. Âyet:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ
الصَّابِرِينَ

“And olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!”

Âyetin nüzûlüne baktığımızda Müslümanların Mekke’den Medine’ye göç ettikleri sırada başlarına gelen birtakım sıkıntılardan ve bu sıkıntılara sabretmeleri neticesinde de Yüce Allah’ın müjdelerinden bahsedilmektedir. Mekke’den Medine’ye göç etmek zorunda kalan Müslümanların bir kısmı mallarını, evlatlarını geride bırakmak zorunda kalırken bir kısmı yokluktan, fakirlikten dolayı açlık çekmiş, bir kısmı da yapılan savaşlarda canını vererek şehit olmuştur. Yüce Allah’ın bu âyette korku, açlık, mal ve canla imtihanının neticesinde sabredenler için kurtuluş müjdesi de gönülleri ferahlandırmıştır.

Bu âyette geçen *cû’* lafzına¹¹¹, *Divan*larını incelediğimiz şairlerden sadece Gâlib yer vermiş; o da devrin vâizlerini eleştirdiği şu şiirinde şehrin vaizinin ağzına yemek vasfının yaraştığını, fakat *cû’* âyetinin tefsirini oruçlunun yaptığını şöyle dile getirmiştir:

Ağzına vâ‘iz-i şehrin yaraşır vasf-ı ta‘âm

Lîk cû‘ âyeti tefsîrini tutdurdı sıyâm

(Gâlib, Gazel-245/1)

1.2.16. Bakara Sûresi 156. Âyet:

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

“Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, ‘Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz’ derler.”

Yüce Allah’ın “And olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!” âyetinden sonra başlarına gelen musibetlerden dolayı sabredip, Allah’ın “Onları müjdele” lütfuna mazhar olanlar “*innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci‘ün*” derler.

¹¹¹ Bu âyet başka sûrelerde de geçmekle birlikte Gâlib’in beyitte kullandığı iktibas ile aynı anlamda değildir. Bkz. Nahl/112; Gâşiye/7; Kureyş/4.

Zıll-ı sânidür saçun innâ ileyhi râci'ün

Ḳul kefanun âfitâbı hoş ma'ânî gösterür

(Nesîmî, Gazel-42/3)

Hurûfî şairimiz Nesîmî bu şiirinde *innâ ileyhi râci'ün* lafzı ile saç arasında ilgi kurup sıkıntıya uğramış kullar için *Ḳul kefanun* (deki: Allah yeter) güneşinin hoş manalar göstereceğini söylemiştir.

Sen Fuzûlî yâr yolunda can verirsin âkibet

İşitenler diyeler innâ ileyhi râci'ün

(Fuzûlî, Gazel-233/5)

Fuzûlî ise bu gazelinde sevgili uğruna canından geçtikten sonra kendisinin ardından, insanların *innâ ileyhi râci'ün* diyeceklerini söylemiştir. Nitekim Allah'a âşık olan Fuzûlî bu aşkın uğruna canından vazgeçip böylece sevgiliye kavuşacağı hayalinde iken, İslâmî söylem gereği bunu duyan diğer insanlar da “Hepimiz bir gün O'na döneceğiz” demişlerdir.

1.2.17. Bakara Sûresi 173. Âyet:

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ
وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ

“Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”

Bakara sûresi 173. âyette geçen “kim zorda kalırsa” anlamındaki *meni'dturra*¹¹² lafzını sultan şairlerimiz arasında yer alan XIV. yüzyılın usta şairi Kadı Burhâneddin, *Divanı*nda bir yerde iktibas ederek kullanmıştır.

Zarûret oldı bana uşda olmışam güstâh

Buyurmuş âhı meni'dturra mâ aleyhi cünâh

(Kadı Burhâneddin, Gazel-318/6)¹¹³

¹¹² Bu lafız, aynı anlamlarda Mâide/3; En'âm/145; Nahl/115. âyetler de geçmektedir.

¹¹³ Bu çalışmada Kadı Burhâneddin'e ait olan şiirler Muharrem Ergin, *Kadı Burhâneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980, adlı çalışmadan alınmıştır.

Şiirde de ifade edildiği gibi insanın başına zor durumda kalacağı bir iş gelirse Yüce Allah'ın *meni'dturra* kelâmının yeterli olacağı zira Allah'ın kulunu bundan sorumlu tutmayacağı vurgulanmıştır. Beyitte aynı zamanda *mâ aleyhi cünâh* ifadesine de yer verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette *felâ cünâhe aleyhi*¹¹⁴, *felâ cünâhe aleyhimâ*¹¹⁵, *felâ cünâhe aleyküm*¹¹⁶, *feleyse aleyküm cünâhun*¹¹⁷ gibi lafızlar geçmekle birlikte bu âyetler farklı anlamlar da ihtiva etmektedir. *Mâ aleyhi cünâh* lafzının beyite kattığı anlam zaruret durumunda eylemin yapılmasında bir günah olmadığı şeklindedir.

1.2.18. Bakara Sûresi 201. Âyet:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

“İnsanlardan öyleleri de vardır ki, ‘Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru’ derler.”

Âyet-i kerîme'de yer alan “Ve bizi koru” mealindeki *ve kınâ*¹¹⁸ ifadesini şairlerimizden Kânî kullanmıştır. Nitekim o, şu şiirinde sevgilinin uğruna ayrılık ateşine düşen âşğın, sabah, akşam dilinden *ve kınâ* virdini düşürmediğini söylemiştir:

Düşdüm firâk-ı âteşine ol perîveşün

Vird-i zebân-ı subh u mesâm oldı ve kınâ

(Kânî, Beyit-52)

Vird, bilindiği gibi düzenli bir şekilde belli zamanlarda okunmak üzere âyet, hadis ve ermişlerin sözlerinden derlenmiş dua, hizip, zikir demektir. Her tarikatın kendine özgü bir virdi vardır. Nitekim tarikat ehline ve sûfilere göre herkesin bir virdi olmalıdır.¹¹⁹ Mevlevî şairimiz Kânî'ye göre, kendi gibi Hak âşğın olan tasavvuf yolcusunun sabah ve akşam vakitlerindeki virdi *ve kınâ* dır. Öyle ki bu vird, vird-i zebân'dır, yani lisânın çokça ve sık sık okuması¹²⁰ gerektiği bir zikirdir. Şair aynı zamanda birinci mısırda geçen ayrılık ateşi ile âyet-i kerîme de geçen cehennem ateşine telmihte bulunmaktadır.

¹¹⁴ Bkz. Bakara/158.

¹¹⁵ Bkz. Bakara/229, 230, 233; Nisâ/128.

¹¹⁶ Bkz. Bakara/233, 234, 235, 240; Nisâ/23.

¹¹⁷ Bkz. Bakara/282; Nisâ/101.

¹¹⁸ Aynı âyet için bkz. Âl-i İmrân/16.

¹¹⁹ Uludağ, 374.

¹²⁰ Uludağ, 374.

1.2.19. Bakara Sûresi 222. Âyet:

... إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“... Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.”

İnna'llâhe yuhibbu't-tevvâbîn lafzını tam olarak iktibas eden şairimiz Gaybî bir şiirinde şunları söylemektedir:

Her bir şey'ün cihânda mû-sütresi zâhirdür

Eşyayâ sen nâzır ol Hak göziyle bâhirdür

İnne'llâhe yuhibbu't-tevvâbîn hem tâhirdür

Sırr-ı Kur'ân'a iriş kanı itdüğün misâk

(Gaybî, 64/3)

Buna göre, dünyada mevcut olan her şeyin örtüsü bellidir. Zira insanoğlu eşyaya Hakk'ın nazarından bakabilirse bu örtüleri aralayıp eşyanın hakikatine vakıf olabilir. Bunları göremeyen insan elest bezminde verdiği söze uyarsa Kur'ân'ın sırrına erişir ki, Allah masiva ve gaflet uykusuyla oluşan günahların bağışlanmasını dileyenleri ve şirkten temizlenenleri sever.¹²¹

1.2.20. Bakara Sûresi 256. Âyet:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”

“Kopmaz ve sağlam kulp” anlamına gelen *el-'urvetü'l-vüşkâ* Kur'ânî ifadeyle, sahil düşünce ve sağlam görüş neticesinde Hakk'a sımsıkı yapışma demektir.¹²² Ancak Nesîmî'nin şu şiirinde bu anlam kaybolmuş ve *el-'urvetü'l-vüşkâ* ile saç arasında ilgi kurulmuştur.

Eşigün âşıklara Beytü'l-harâmun Mervesi

Ka'be yüzün oldı zülfün 'urvetü'l-vüşkâ imiş

(Nesîmî, Gazel-207/6)

¹²¹ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 145.

¹²² Mustafa Ünver, *Hurufîlik ve Kuran, Nesîmî Örneği*, s. 184.

Aynı lafzı Yenişehirli Avnî bir *gazelinde* şöyle iktibas etmiştir:

Bâb-ı Firdevs-i nübüvvet ‘urvetü’l-vüṣṣkâ Alî

Mehbit-i nûr-i meveddet sırr-ı fi’l-ḳurbâ Alî

(Yenişehirli Avnî, Gazel-450/1)

Hız. Ali’ye ve ehl-i beyte olan düşkünlüğü ile bilinen Mevlevî-meşreb şairimiz Yenişehirli Avnî bu şiirinde *el-‘urvetü’l-vüṣṣkâ* ve *fi’l-ḳurbâ* âyetlerini Hız. Ali ile ilişkilendirerek vermiştir.

1.2.21. Bakara Sûresi 285. Âyet:

... وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

“... Ve ‘İşittik, itaat ettik, bağışlamamı dileriz Rabbimiz, gidiş sanadır’ dediler.”

“İşittik ve itaat ettik” mealindeki *semi’nâ* ve *aṭa’nâ* lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de bu âyetten başka üç yerde¹²³ daha geçmektedir. Yaptığımız araştırmada şairlerimiz arasında Necâtî’de rastladığımız bu iktibası şair iki ayrı şiirinde hemen hemen aynı anlam çerçevesinde kullanmıştır. Buna göre şair;

Haddinle kadin yâdına bang eylese bülbül

Cânâ gül ü serv ayda semi’nâ ve aṭa’nâ

(Necâtî Beg, Kaside-1/2)

derken, bülbülün sevgilideki boy ve yanağı hatırlayıp feryat etmesinden sonra gül ve servinin bunu işitip, buna itaat ettiklerini söylemelerini;

Bağa ger bang urasın bülbüle cevır etme diye

Gül ü serv işi semi’nâ ve aṭa’nâ mı degil

(Necâtî Beg, Kaside-17/22)

şiiriyle de bülbülün sıkıntı çekmesine daha fazla dayanamayıp bağırınlar karşısında yine gül ve servinin işitip itaat ettiklerini vurgulamıştır.

Tasavvuf yolcusu girdiği zahmetli yolunda ilerleyebilmek ve gerçek sevgiliye kavuşabilmek için türlü sıkıntılardan geçer. Bu zahmetlere sabırla karşılık verebilen âşık, ancak vuslat günü mâşukuna kavuşabilir. Bu yol zorlu ve meşakkatlidir. Âyet-i kerimede Allah’a ve Resûlüne çağırıldıklarında mü’minlerin سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا “İşittik ve

¹²³ Diğer âyetler için bkz. Nisâ/46; Mâide/7; Nur/51.

itaat ettik” demeleri gibi tasavvuf yolcusunun da her türlü emre itaati şarttır. Nitekim bu konuda mutasavvıf şairimiz Sûzî,

*Her ne emretse **semi'nā** deyüben teslîm olur*

Hizmetinde sâdikâne Sûzîyâ devrân eder

(Sûzî, 103/5)

diyerek, her emri “işittiğini”, ona teslim olup, bu hizmeti sadık bir kul gibi yerine getirmek için sürekli dönerek devran ettiğini ifade etmiştir.¹²⁴

1.2.22. Bakara Sûresi 286. Âyet:

... رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا ...

“Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma.”

Şairlerimiz arasında Kânî, bu âyeti *lā tu'āhiz in-nesinā* şeklinde bir gazelinde şöyle iktibas etmiştir:

Hatâ vü sehvi Kânî i 'tirâf it nezd-i Bârî' de

*Du 'ânun efdali çün **lā tu'āhiz in-nesinā**dur*

(Kânî, Gazel-60/3)

Şair bu şiirinde “Ey Kânî! Hata ve yanılırları Allah’ın huzurunda itiraf et; duanın en faziletlisi ‘unuttuğumuzda bizi hesaba çekme’ duasıdır” demiştir.

1.3. ÂL-İ İMRÂN SÜRESİ

1.3.1. Âl-i İmrân Sûresi 4. Âyet:

... إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

“... Bilinmeli ki Allah’ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.”

‘Azîzün zü’ntikām lafzı bir *Divanda* iktibas olarak kullanılmıştır.

‘Azîzün zü’ntikām ismin netîce zîb-i hâl itme

Afüvv ismine hem-dem kul halîm ismin sabûr ismin

(Kânî, Gazel-135/4)

Burada şair Yüce Allah’a seslenerek “Her ne kadar senin adın ‘mutlak intikam sahibi’ anlamına gelen ‘azîzün zü’ntikām dahi olsa senin ‘merhametli, hiçbir

¹²⁴ Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 155.

sorumluluk kalmayacak şekilde günahları çokça bağışlayan¹²⁵ anlamındaki ‘*afüvv*’, acele ve kızgınlıkla muamele etmeyen, hep yumuşak olan ve yumuşak davranan¹²⁶ anlamındaki *halîm*; ‘her şeyi vakti gelince ve belli miktarı ile yaratan, bu hususta acele etmeyen, kendisine şirk koşan ve isyan edenleri cezalandırmaya gücü yettiği halde ceza vermekte acele etmeyen’¹²⁷ anlamındaki *sabûr* isimlerin vardır” demektedir.

1.3.2. Âl-i İmrân Sûresi 12. Âyet:

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتٌ لَّيْسَ لَهُمْ شُرَكَاءُ فِي سَعَتِهِمْ وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُخَشِّئِينَ لِقَوْمٍ كَافِرِينَ

“(Resûlüm!) İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlûp olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir kalacak yerdir.”

Âl-i İmrân sûresi 12. âyette geçen *bi’sse’l-mihâd* lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de dört farklı sûrede¹²⁸ de geçmektedir. Bu âyetlerin tümünde *bi’sse’l-mihâd* lafzı cehennem ehli insanların kalacakları yer olarak tasvir edilen “Orası ne kötü bir dөşektir, ne kötü bir kalacak yerdir” anlamlarında kullanılmıştır.

XVII. yüzyılın güçlü şairlerinden Nâbî bu lafzı bir şiirinde şöyle iktibas etmiştir:

Bulup ol kavm-i bî-tehbîre bir takrîb ile firsat

Biri birisinin me’vâların bi’sse’l-mihâd itdi

(Nâbî, Tarih-135/4)

Nâbî, Moskova Antlaşması’nın bozulması üzerine yazdığı bu *tarihte*, karşı tarafın gerek bu dünyada gerekse cehennemde kalacakları yerin ancak *bi’sse’l-mihâd* gibi bir yer olacağını ifade etmiştir.

1.3.3. Âl-i İmrân Sûresi 14. Âyet:

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ...

“Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılındı...”

¹²⁵ İbn İsâ Saruhânî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, (Haz. Numan Külekçi), Akçağ Yay., Ankara, ts., s. 17.

¹²⁶ Saruhânî, 20.

¹²⁷ Saruhânî, 26.

¹²⁸ Bkz. *vele bi’sse’l-mihâd*: Bakara/206, ve *bi’sse’l-mihâd*: Âl-i İmrân/197; Ra’d/18, *fe bi’sse’l-mihâd*: Sâd/56.

Âyette geçen “soylu atlar” anlamındaki *ve'l-ḥayli'l-müsevvemeti* lafzı *ḥayl-i müsevvem* terkihi ile Şeyhî ve Ahmed Paşa tarafından iktibas edilmiştir. Şeyhî, Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta*,

Kîş-i mā rameyteden atsan kazâ okun

Ḥayl-i müsevvemin ede dîn düşmenin hebâ

(Şeyhî, Kaside-5/14)

diyerek, *mā rameyte* lafzını kaza oku ile birlikte değerlendirmiş ve Peygamberimiz'in soylu atı ile din düşmanlarını hezîmete uğrattığını ifade etmiştir.

Ahmed Paşa da Emir Seyyid Sultan'ı övdüğü *kasidesinde* Sultan'ın soylu atının düşmanı kalbinden vurduğunu mübalağa sanatı ile şöyle dile getirmiştir:

Kavs-i vemā rameyteden attın çü sır okun

*Zahm urdu kalb-i hasmına **ḥayl-i müsevvemin***

(Ahmed Paşa, Kaside-6/3-6)

1.3.4. Âl-i İmrân Sûresi 26. Âyet:

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ ...

“De ki: ‘Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın...’”

Halvetî şair Gaybî bir şiirinde Âl-i İmrân sûresi 26. âyette yer alan “mülkün sahibi” anlamındaki *mālikü'l-mülk* lafzını iktibas ederken, Hurûfî şair Nesîmî de *ḳuli'llāhümme mālik* âyetini kısmen iktibas ederek kullanmıştır. Buna göre Nesîmî

Ḳuli'llāhümme mālik çün mana ta 'vîz ü hîrz oldı

Halâs oldum yüvesvisden gider sende bu vesvâsı

(Nesîmî, Gazel-407/9)

diyerek, *ḳuli'llāhümme mālik*'in kendisini âdeta zırh gibi koruduğunu, onun kendisi için bir sığınak olduğunu, dolayısıyla üzerindeki vesveseden bu şekilde kurtulduğunu ifade ederken, Gaybî ise;

Mālikü'l-mülk ol durur varlık anun

Anladuk kim cân u ten agyârimuz

(Gaybî, 47/3)

beytiyle, can ve tenin bize emanet olarak verildiği, bunlarla birlikte her şeyin tek sahibinin Yüce Allah olduğuna vurgu yapmıştır.

1.3.5. Âl-i İmrân Sûresi 34. Âyet:

... وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“... Allah işiten ve bilendir.”

“Allah her şeyi işitir” anlamındaki *Allāhu semī‘un* lafzı Kur’ân’da *va’llāhu semī‘un*¹²⁹ ve *inna’llāhe semī‘un*¹³⁰ şeklinde birçok âyette geçmektedir. Necâtî Bey *Divanı*nda rastladığımız bu âyet bir şiirde şöyle iktibas edilmiştir:

Lutf edip dost duâcılarına söğdükce

Dile tekrâr gelir âyet-i Allāhu semī‘

(Necâtî, Gazel-261/3)

Beyitte sevgili kendisine iyi dileklerde bulunanlara sövdükçe âşık, Yüce Allah’ın âyetine sığınarak “Allah her şeyi işitendir” demektedir.

1.3.6. Âl-i İmrân Sûresi 41. Âyet:

... وَادْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ

“... Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.”

Zekeriya Peygamber’in çocuğunun olması için Allah’a yalvardığı ve Yüce Allah’ın da kendisine “İnsanlarla üç gün konuşma, işaretleş ve Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et” mealindeki kelâmını söylediği bu âyette geçen *bi’l-‘aşıyyi ve’l-ibkâr* lafzını bir şairimiz iktibas olarak kullanmıştır. Aynı zamanda bu lafız Kur’ân-ı Kerîm’de Mü’min sûresi 55. âyette de geçmektedir. Yalnız ilk âyette muhatap Hz. Zekeriya iken Mü’min sûresinde kastedilen Hz. Muhammed’dir.

Necâtî Bey *Divanı*’nda rastladığımız bu âyet A‘râf sûresi 205. âyette geçen *bi’l-ğuduvvi ve’l-âşâl* lafzı ile birlikte şöyle kullanılmıştır:

Der-i gazâda durur bi’l-‘aşıyyi ve’l-ibkâr

*Reh-i vegâda durur bi’l-ğuduvvi ve’l-âşâl*¹³¹

(Necâtî Beg, Na‘t/64)

¹²⁹ Bkz. Bakara/224, 256; Âl-i İmrân/121; Tevbe/98, 103; Nur/21, 60.

¹³⁰ Bkz. Bakara/181, 227, 244; Enfâl/17, 53; Hac/61, 75; Lokmân/28; Hucurat/1; Mücâdele/1.

¹³¹ Bu beyit Necâtî Bey *Divanı*nda: *Der-i gazâda durur bi’l-‘aşıyyi ve’l-ibrâr/Reh-i vegâda durur bi’l-gaddi ve’l-asâr* şeklinde yanlış geçmektedir. Bkz. Tarlan, *Necatî Beg Divanı*, s. 47.

1.3.7. Âl-i İmrân Sûresi 50. Âyet:

... فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا

“... Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.”

Kur’ân-ı Kerîm’de Âl-i İmrân sûresinden başka toplam on yerde¹³² daha geçen “Bana itaat edin” anlamındaki *et’ûni* âyeti bir şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Kânî yazdığı bir tarihte Yüce Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de *et’ûni* buyurduğunu, peygamberlere ve ulü’l-emre de itaat edilmesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

Hak Te’âlâ çün et’ûni didi Kur’ân’da

Enbiyâya hem ulü’l-emre itâ’atdür be-cây

(Kânî, Tarih-53/5)

1.3.8. Âl-i İmrân Sûresi 51. Âyet:

إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

“Kuşkusuz Allah benim de Rabbidir, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O’na kulluk edin, işte doğru olan yol budur.”

“Doğru olan yol budur” mealindeki *hâzâ şırâṭun müstaḳîm* âyeti Kur’ân’da başka sûrelerde¹³³ de geçmekle birlikte sadece şair Nesîmî tarafından iktibas edilmiş ve kullanılmıştır. Nitekim o, bir şiirinde *elḥamdülillâh* ile alın arasında ilgi kurarken Yüce Allah’ın “Doğru olan yol budur” buyruğunu aşk yolu olarak okumuştur.

Alnuna elḥamdülillâh yazdı Rabbü’l-âlemîn

Koydı ışkun yolu çün hâzâ şırâṭun müstaḳîm

(Nesîmî, Gazel-278/2)¹³⁴

1.3.9. Âl-i İmrân Sûresi 57. Âyet:

وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

“İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, Allah onlara mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zalimleri sevmez.”

¹³² Bkz. Şuarâ/108, 110, 126, 131, 144, 150, 163, 179; Zuhruf/63; Nûh/3.

¹³³ Bkz. Meryem/36; Yâsîn/61; Zuhruf/61, 64.

¹³⁴ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-267/5.

*İmdi hânım çeşmüne bî-cürm zulmi itmesün
Hak dimişdür hod bilürsen lā yuḥibbū'z-zālimîn*

(Nesîmî, Gazel-351/5)

Nesîmî bu şiirde “Allah zalimleri sevmez” anlamındaki *lā yuḥibbū'z-zālimîn*¹³⁵ lafzını iktibas ederek kullanmıştır.

Beyitte sevgili için kullanılan bu ifade, genel olarak Divan şiirinde âşğın, sevgili için kullandığı tabirlerden biridir. Sevgili, âşğa acı ve ıstırap verir. Daima âşğın gönlüne cevri okunu atar, doğrudan doğruya cana kasteder, zulüm ve eziyet namına elinden ne gelirse geri koymaz. Bu manada yapmış olduğu şeyleri kimse ondan soramaz. Hatta bunlar günah olsa bile, melekler tarafından deftere yazılmaz. Hiçbir zaman âşka yar olmaz, gönlü taş gibi katıdır, ağlamak, inlemek ona kâr etmez, merhametsiz ve gaddardır. Bütün bu cevri ü cefâlar sebepsizdir veya sebebi bilinmez. Üstelik zulmettiği kimseler zavallı, bî-günah kimselerdir.¹³⁶ Nitekim Nesîmî'nin beyitte tasvir ettiği bu sevgili de Allah'ın *zâlim* hitabını fazlasıyla hak etmiş birisidir.

1.3.10. Âl-i İmrân Sûresi 181. Âyet:

... وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ

“... Ve ‘yakıcı azabı tadın’ diyeceğiz.”

‘*Azābü'l-ḥarîk*’ lafzı bu sûreden başka Enfâl/50, Hac/9, 22 ve Burûc/10. âyetlerde de geçmektedir. Bu âyetlerde muhatap cehennem ehlidir ve ebedî kalacakları yer olan cehennemde “Bu azabı tadın” kelâmı onlar için hak olacaktır.

Yenişehirli Avnî’de rastladığımız bu âyet bir yerde şöyle iktibas edilmiştir:

Nâr-i mahabbetünle yanan mübtelâ-yı gam

Hoşnûd olur belâ-yı ‘azābü'l-ḥarîk’den

(Yenişehirli Avnî, Gazel-300/3)

Aşk ve muhabbet arzusuyla yanan ve bundan dolayı her daim gama müptela olan âşğın gönlü beyitte de ifade edildiği gibi Yüce Allah'ın ‘*azābü'l-ḥarîk*’ buyruğuyla hoşnut olmuştur. Dünyada sevgiliden çeken âşık, elbet bir gün bunun hesabının

¹³⁵ Aynı âyet için bkz. Âl-i İmrân/140; Şûrâ/40.

¹³⁶ Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, (2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 150.

sorulacağı günün geleceğini, o zaman sevgilinin dünyada âşığına neler çektirdiğini anlayacağını bilmekte ve bundan ötürü rahatlamaktadır.

1.3.11. Âl-i İmrân Sûresi 200. Âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun, Allah’a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.”

Kur’ân-ı Kerîm’de bir yerde geçen *işbirû ve şâbirû* âyetine *Divanlarını* incelediğimiz şairlerden Gaybî’de rastladık.

İşbirû ve şâbirû hükmüyle abdiyyet gerek

Tâ sonunda kendüye kılar seni rabtıyla ribat

(Gaybî, 59/5)

Gaybî, bu şiirinde “Sabredin ve sabırlı olun” anlamındaki *işbirû ve şâbirû* tabirine uymak gerektiğini ancak bu şekilde Yüce Allah’a sağlam bir bağ ile bağlanılacağını söylemiştir.

1.4. NISÂ SÛRESİ

1.4.1. Nisâ Sûresi 36. Âyet:

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا ...

“Allah’a kulluk edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın.”

Ve’budû “Kulluk edin” buyruğunu Nesîmî, *Divanı*nda bir yerde iktibas ederek kullanmıştır. Bu lafız Kur’ân-ı Kerîm’de Hac/77 ve Necm/68. âyetlerde de “Allah’a kulluk edin” emriyle geçmektedir. Şair şiirinde;

İy Nesîmî secde kıl şol mâha kim Hakdan sana

Ve’budû iyyâhu ve’scüd va’kterib geldi hitâb

(Nesîmî, Gazel-13/11)

diyerek, Alak sûresi 19. âyetten de iktibas yapmıştır. Hem mealen hem de lafzen “Secde et” emrine iktibas olarak yer veren Nesîmî, bu emrin Hak’tan geldiğini, bu hitabın karşısında kulluk edilmesi ve secde edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

1.4.2. Nisâ Sûresi 48. Âyet:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ
إِثْمًا عَظِيمًا

“Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah’a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”

Âyette geçen *يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ* “İşte bunların dışındakileri bağışlar” ifadesini şair Sûzî bir şiirinde şöyle kullanır:

Buyurdun yağfiru mâ dūne zālîk

Dahi lâ tağnetū va ‘dler ayânî

(Sûzî, 261/15)

Şair ilk mısradaki Yüce Allah’ın şirk dışındaki bütün günahları bağışlayacağı yönüne vurgu yaparken, ikinci mısradaki yine yüreklere su serpmiş ve “Ümidinizi kesmeyin” mealindeki âyet-i kerîmeyi iktibas olarak kullanmıştır.¹³⁷

1.4.3. Nisâ Sûresi 58. Âyet:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ...

“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...”

*Divan*larını incelediğimiz şairler arasında tek hanım şairimiz olan Mevlevî-meşreb Leylâ Hanım, âyet-i kerîmede geçen “iade etmeniz, teslim etmeniz” anlamındaki *en tü’eddū* lafzını *Divan*ında iki yerde iktibas olarak kullanmıştır. Edirne Valisi için kaleme aldığı bir *tarihte* Leylâ Hanım;

İzz ile bu sâl Edirne mansıbın tevcîh idüp

En tü’eddū nassının ma ‘nâsını kaldı ayân

(Leylâ Hanım, Tarih-10/6)¹³⁸

¹³⁷ Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 153.

¹³⁸ Bu çalışmada Leylâ Hanım’a ait olan şiirler Mehmet Arslan, *Leylâ Hanım Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, adlı çalışmadan alınmıştır.

derken, bu yıl Edirne'ye devlet hizmeti için gönderilen valinin *en tî'eddū* buyruğunun manasını aşikâr ettiğini söylemiştir. Aydın valisi Tâhir Paşa (ö. 1267-1268/1851) için yazdığı bir *tarihte* ise şair;

En tî'eddūyı idince tefsîr

Ehline kıldı emânet i 'tâ

(Leylâ Hanım, Tarih-12/3)

diyerek, bu valinin *en tî'eddū* buyruğu gereği âyette de aynen beyan edildiği gibi emanetleri ehillerine teslim ettiğini vurgulamıştır.

1.4.4. Nisâ Sûresi 78. Âyet:

... وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا قُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ ...

“...Kendilerine bir iyilik dokunsa ‘Bu Allah’tan’ derler, başlarına bir kötülük gelince de ‘Bu senden’ derler. ‘Hepsi Allah’tandır’ de...”

Yahudiler, başlarına güzel şeyler geldiğinde kendilerini Allah’ın seçkin kulu görüp “Bu Allah’tandır” diyorlar, başlarına kötü bir şey geldiğinde ise bunun suçunu Peygamber Efendimize atıyorlardı. Yüce Allah’ın yukarıdaki buyruğu üzerine “Hepsi Allah’tandır” denildi ve Yahudilerin ve onlar gibi düşünenlerin sözleri boşa çıktı.

Âyet-i kerîmede geçen *قُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ* lafzını şair Nesîmî *kul küllün mina’llâh* şeklinde bir müstezâdında iktibas etmiş ve şunları söylemiştir:

Tecrîd olup aytdum ki tevekkeltü ‘ala’llâh

Ḳul küllün mina’llâh

(Nesîmî, Müstezâd-2/4)

1.4.5. Nisâ Sûresi 103. Âyet:

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ ...

“Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah’ı anın...”

Yüce Allah’ı anmak sadece namaz haline mahsus değildir. Müslüman her durumda Allah’ı anmalı, gönlünde ve şuurunda O’nunla beraber olmalıdır. “Korku namazının imam arkasında rükûlu, secdeli kılınması şart değildir, imkânın elverdiği ölçüde kılınır” diyenlere göre bu kısmın çevirisi “namazı kılmak istediğinizde...”

şeklinde olup, bu da “Korku namazı ayakta, oturarak ve yatarak kılınabilir” anlamına gelmektedir. Kıyas yoluyla hastalık vb. mazeretlerde de namazın böyle kılınabileceği sonucuna varılmıştır.¹³⁹

Mutasavvıf şairlerimizden biri olan Şeyh Hâlid bir şiirinde yatarken, otururken veya gezerken insanın sürekli Allah’ı anması gerektiğini bu âyetin mealindeki *fe’züküru’llâhe kıyâmen* kısmını iktibas ederek şöyle beyan etmiştir:

Yatar oturur gezerken zikre kâim ol dedi
Fe’züküru’llâhe kıyâmen şâhidimdir bu ayân
 (Hâlid, 154/6)

Şair bu beytin birinci mısraında, Nisâ sûresi 103. âyeti mealen iktibas ederken, ikinci mısraında aynı âyetin *fe’züküru’llâhe kıyâmen* kısmını lafzen iktibas etmiştir.

1.5. MÂİDE SÛRESİ

1.5.1. Mâide Sûresi 3. Âyet:

... **الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا** ...

“...Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim...”

Vedâ Hacci’nda nâzil olduğuna dair rivayetlerin yer aldığı bu âyette *el-yevme ekmeltü leküm dîneküm* lafzı Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir. *El-yevme ekmeltü leküm* ile *dîneküm* lafzı arasına bir kelimenin getirilmesi ile yapılan bu iktibasta şair,

El-yevme ekmeltü lekümdür istivâda dîneküm
Şükr eyleyüz Hak nimetün rızk-ı halâl ü mâline
 (Nesîmî, Gazel-376/4)

diyerek, ikinci mısra da Yüce Allah’ın helâl kıldığı nimetlere şükrettiğini ifade etmiştir. Bu mısra da aynı zamanda şair, yenilmemesi gereken hayvanların sıralandığı yukarıdaki âyet-i kerîmenin baş kısmına¹⁴⁰ da telmihte bulunmuştur.

¹³⁹ Karaman, v. dğr., II, 132-133.

¹⁴⁰ “Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla –henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yirticilerin yediği hayvanlar, dikili taşlar adına boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün kâfirler dininiz hakkında ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir”, Karaman, v. dğr., II, 202.

1.5.2. Mâide Sûresi 35. Âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaşmaya vesile arayın ve O’nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz.”

“Çaba harcayın” anlamındaki *câhidû* fiilinin masdarı olan cihad kelimesi İslâmî terminolojide, düşmana karşı uygun vasıtalarla savaş anında insanın Allah yolunda göstermiş olduğu her türlü gayretleri, kararlı davranışları da ifade eden bir kavram olarak kullanılır.¹⁴¹ Bu lafız Kur’ân-ı Kerîm’in Tevbe/41, 86 ve Hac/78. âyetlerinde de geçmektedir.

XVII. yüzyılın öne çıkmış Mevlevî şahsiyetlerinden olan Cevrî, Bayram Paşa (ö. 1048/1638-1639)’nın vefatı üzerine yazdığı bir *tarihte*, onun ömrü boyunca Allah yolunda, O’nun rızasını kazanmak için hayrâtta bulunduğunu, Yüce Allah’ın *câhidû* emri doğrultusunda yürüyüp, bu emre itina gösterdiğini şöyle ifade etmiştir:

Ömri oldukça li-vechillâh hayrât eyleyüp

Câhidû emrinde hem gösterdi sa’y u ihtimâm

(Cevrî, Tarih-38/3)¹⁴²

1.5.3. Mâide Sûresi 99. Âyet:

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ

“Peygamber’in görevi, tebliğ etmekten ibarettir. Allah ise açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilir.”

Peygamberlerin görevlerinin *ille’l-belâğ* buyruğunda da ifade edildiği gibi tebliğ etmek olduğu hususu Kur’ân-ı Kerîm’de beş ayrı sûrede¹⁴³ daha geçmektedir.

Mutasavvıf şairlerimizden Dede Ömer Rûşenî bu âyet-i kerîmeyi bir *gazelinde* şöyle iktibas etmiştir:

Halka direm ışk ile irün Haka

Leyse ale’l-muhbiri ille’l-belâğ

(Rûşenî, Gazel-36/6)

¹⁴¹ Karaman, v. dğr., II, 267.

¹⁴² Bu çalışmada Cevrî’ye ait olan şiirler Hüseyin Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1981, adlı çalışmadan alınmıştır.

¹⁴³ Bkz. Nahl/35; Nur/54; Ankebût/18; Yâsîn/17; Şûrâ/48.

Şiirde Rûşenî, insanların aşk ile Hakk'a ermelerini, O'na bağlanmalarını söylerken bu talebin, görevi tebliğ etmek olan peygamberlerden geldiğini söylemiştir.

Eyle teblîğ şevk ile tokınma sakın zülfüne

Mâ ale'l-meb 'ûsi min-savbi 'l-hevâ ille'l-belâğ

(Kânî, Gazel-94/3)

Bir başka tasavvuf ehli şairimiz Kânî ise bu şiirinde tebliğ işleminin şevk ile yapılması gerektiğini, nitekim bu emrin *savb-ı hevâ*'dan geldiğini söylemektedir.

1.5.4. Mâide Sûresi 119. Âyet:

... رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“... Allah onlardan hoşnuttur, onlar da O'nun rızasını kazanmaktan ötürü mutludurlar. İşte büyük kurtuluş budur.”

Sûzî, *Divanı*nda bir yerde, âyette geçen رَضُوا ifadesine yer vermiştir. “Razı oldu” anlamına gelen bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de farklı sûrelerde¹⁴⁴ geçmekle birlikte Mücâdele sûresi 22 ve Beyyine sûresi 8. âyetlerde Mâide sûresi 119. âyetle hemen hemen aynı anlamda kullanılmıştır. Sûzî beytinde arzusu fenâ fi’llâh olan tasavvuf yolcusunun her şeye razı olmasını, bunun neticesinde Yüce Allah’ın da tıpkı Kur’ân’da bildirdiği gibi onlardan razı olacağını ifade etmiştir. Nitekim Allah’ın kullarından razı olması demek, Cennet’te kendilerine verilecek nimetlerden daha iyi bir müjde demektir. Sûzî’nin bu âyeti iktibas olarak kullandığı beyti şöyledir¹⁴⁵:

Seyr-i fillâhdır makâmı râziya fehmi eyle gel

Nass-ı Kur’ânda razû olmuşdurur şâhid bana

(Sûzî, 287/99)

1.6. EN‘ÂM SÜRESİ

1.6.1. En‘âm Sûresi 1. Âyet:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ

“Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah’a mahsustur. Ama yine de kâfir olanlar (putları) Rablerine eş tutuyorlar.”

¹⁴⁴ Bkz. Tevbe/58, 59, 87, 93, 100; Yûnus/7.

¹⁴⁵ Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 160.

Elḥamdülillāhillezī ḥaleka's-semāvāti'l-ulâ

K'andan tapar hâk-i zemin feyz-i bahâr-i dil-güşâ

(Fuzûlî, Kasîde-8/1)

“Hamd gökleri yaratan Allah’a mahsustur” anlamındaki *elḥamdülillāhillezī ḥaleka's-semāvāti* lafzını yukarıdaki *kasidesinde* iktibas eden Fuzûlî, yerin, göğün ve cümle kâinatın tek sahibi olan Yüce Allah’a baharın gelmesiyle birlikte âdeta yeniden doğan toprağın hamdettiğini söylemiştir.

En‘âm sûresi 1. âyette ve yirmi bir âyette¹⁴⁶ daha geçen *ḥaleka's-semāvāti ve'l-arz* lafzını ise Ahmed Paşa Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatında ḥaleka'l-arza ve's-semâ* şeklinde iktibas etmiştir. Burada şair yeryüzünde Yüce Allah’ın kapısını, eşliğini gören aklın bu durum karşısında hayranlığını gizleyemeyip “Yeri ve göğü yaratan Allah’a hamdolsun” dediğini şöyle beyan etmiştir:

Rûy-ı zemînde süddeni gördü dedi hîred

Sübḥâne hâlikin ḥaleka'l-arza ve's-semâ

(Ahmed Paşa, Kaside-3/26)

1.6.2. En‘âm Sûresi 52. Âyet:

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْوَةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ...

“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na yalvaranları kovma!...”

Ve'd-duḥâ verdüine ve'l-leyl ohıram sünbülüne

Rûşenî viridi budur külle gadâtin ve 'aşıyy

(Rûşenî, Gazel-76/11)¹⁴⁷

Aydınlı Dede Ömer Rûşenî'nin tevşih olarak bestelenmiş *naatının* makta‘ beyti olan, bu şiirde adları zikredilen *Duhâ* ve *Leyl* sûrelerinde Hz. Peygamber’in İslâmiyet’i insanlara getirmesi karanlıktan aydınlığa geçişe benzetilerek anlatıldığından bunlar şair tarafından ismen beyte yerleştirilmiştir.¹⁴⁸ İkinci mısradaki ise şair En‘âm sûresi 52.

¹⁴⁶ Bkz. En‘âm/73; A‘râf/54, Tevbe/36, Yûnus/3, Hûd/7; İbrâhim/19, 32; Nahl/3; İsrâ/99; Furkân/59; Neml/60; Ankebût/61; Lokmân/25; Secde/4; Yâsîn/81; Zümer/5, 38; Zuhuruf/9; Ahkâf/33; Hadîd/4; Tegâbün/3.

¹⁴⁷ Bu âyetle ilgili olarak Rûşenî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-77/9.

¹⁴⁸ Uzun, “Kur‘ân: Edebiyat”, s. 415.

âyette ve Kehf sûresi 28. âyette yer alan *bi'l-gadâti ve'l-aşıyy* lafzını, *gadâtin ve 'aşıyy* şeklinde iktibas etmiştir.

Rûşenî'nin bu *gazelini* tahmis eden Kânî ise yukarıdaki bu beyti beşleyerek şunları söylemiştir:

Bülbül oldu kalem-i Kânî-i bî-dil gülüne
Şemme-i feyzünü bahş it n'olur ol bülbülüne
Yüz karalığını bağışla siyeh fülfulüne
Ve'd-đuhâ verdüne ve'l-leyl okudum sünbülüne
Rûşenî virdi budur külle gadâtin ve 'aşıyy
 (Kânî, Tahmis-21/9-3)

1.6.3. En'âm Sûresi 55. Âyet:

وَكَذَلِكَ نَفَصَّلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ

“Böylece suçluların yolu belli olsun diye âyetlerimizi iyice açıklıyoruz.”

Âyet-i kerîmede yer alan *sebîlü'l-mücrimîn* lafzı şairlerimizden Nesîmî tarafından bir gazelde şöyle iktibas edilmiştir:

Küllü şey'in hâlikün ma'nâsını anla dürüst
Kılma cevri key sakın tutma sebîü'l-mücrimîn
 (Nesîmî, Gazel-351/6)

Şiirde Nesîmî Kasas Sûresi 88. âyette geçen “Her şey yok olacaktır” anlamındaki *küllü şey'in hâlikün* lafzını da iktibas etmiş ve “*Küllü şey'in hâlikün*’ün manasını iyi anla; cefâ kılma, suçluların yolunu tutma” diyerek nasihatta bulunmuştur.

1.7. A'RÂF SÛRESİ

1.7.1. A'râf Sûresi 12. Âyet:

قَالَ مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ

“Allah buyurdu: ‘Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?’ (İblîs), ‘Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın’ dedi.

Yüce Allah'ın Hz. Âdem'i yaratıp, meleklerden ona boyun eğmelerini istediği vakit, içlerinden sadece iblis bu emre karşı gelmiş ve gerekçe olarak da yukarıdaki âyette ifade edilen “Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” sözünü söylemiştir.

Necâfî Bey bir şiirinde “Onu çamurdan yarattın” anlamındaki *halektehū min tīn* âyetini *halektehūm min tīn* şeklinde iktibas etmiş ve âyetin kastettiği anlamdan farklı olarak sultan makamının misk ve güzel kokudan yapıldığını, onun topraktan olmadığını şöyle ifade etmiştir:

Lev hâşe'llâh makâm-ı sultânî

Bârekallâh cemâline tahsin

...

Müşğ ü anberle yapılıptır bu

*Bu değildir **halektehūm min tīn***

(Necâfî Beg, s. 142)

1.7.2. A'râf Sûresi 54. Âyet:

... تَبَارَكَ اللهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“... Âlemlerin Rabbi olan Allah yüceler yücesidir.”

Âyet-i kerîmede geçen ve Cenâb-ı Hakk'ın yüce şanı için zikredilen *tebâreke* lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de altı¹⁴⁹ yerde daha geçmektedir. Sadece Nesîmî *Divanı*nda rastladığımız bu âyeti şair diğer âyetlerden de iktibasta bulunarak şöyle zikretmiştir:

*Vaşfuna ve's-şemsî ve'n-necmî **tebârek** söyledi*

Şânuna tãhã vü yâsîn geldi Hakdan beyinât

(Nesîmî, Gazel-19/5)¹⁵⁰

1.7.3. A'râf Sûresi 89. Âyet:

... رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ

“... Ey Rabbimiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın.”

¹⁴⁹ Bkz. Furkan/1, 10, 61; Zuhuruf/85; Rahmân/78; Mülk/1.

¹⁵⁰ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-1/4, Gazel-57/2.

İki kişi ya da iki topluluk arasında anlaşmazlığa sebep olan bir durum söz konusu olduğunda bu davayı karara bağlamak için buyrulan “ey Rabbimiz, aramızı aç” mealindeki *Rabbene ’ftaḥ beynenā* lafzına sadece Nesîmî *Divan*ında rastladık. Nesîmî bu şiirde âyeti hurûfî motiflerle¹⁵¹ örmüş ve şunları söylemiştir:

Rabbene ’ftaḥ beynenā yüzün beyânı uş beyân
 Uşta Keşşâf uşta mantık uşta âyât-ı Zebûr
 (Nesîmî, Gazel-64/7)

1.7.4. A‘râf Sûresi 143. Âyet:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ
 إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى
 صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

“Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuştuğunda o, ‘Rabbim! Bana görün; sana bakayım’ dedi. Rabbi, ‘Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin’ buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti. Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: ‘Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.’”

Hz. Mûsâ’nın Yüce Allah’ı dünyada iken görmek istemesi üzerine başına gelen hadiselerin anlatıldığı A‘râf sûresi 143. âyeti, *Divan* şairlerimizin en çok iktibas ettikleri âyetlerden biri olmuştur. Özellikle *erinî* lafzı ile *Ien terânî* lafzını iktibas eden şairlerimizin beyitlerinde yer verdikleri ifadeler şöyledir:

“Bana göster” anlamındaki *erinî* lafzı üç şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Bunlardan Nesîmî bir şiirinde Allah’ta fani olunan, kulun beşerî vasıflardan ve aşağı arzularından sıyrılıp ilâhî vasıflarla donandığı fenâ fi’llâh¹⁵² makamında iken *sûfî*, *sâfî*, *kâfî*, *şâfî* ve *erinî* lafızlarının kendinde toplandığını, derdin de dermanın da kendinde olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Sûfî menem sâfî menem kâfî menem şâfî menem
Ernî menem hayrân menem derd ile dermân olmuşam
 (Nesîmî, Gazel-253/5)

¹⁵¹ Mustafa Ünver, *Hurufîlik ve Kuran, Nesîmî Örneği*, s. 192.

¹⁵² Uludağ, 134.

İy likâdan ayru düşmiş erinîyi terk eyle kim

Vâdî-i Makdisde erinî Mûsâ-i İmrân didi

(Nesîmî, Gazel-401/15)¹⁵³

Burada Nesîmî, sevgilisinin vechinden ayrı düşmüş âşığın artık *erinî*'yi terk etmesi gerektiğini, çünkü Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında gerçek sevgiliyi görmek için *erinî* dediğini ifade etmiştir.

Dede Ömer Rûşenî şu şiirinde *erinî* lafzını iktibas ederken tasavvuf yolcusuna nasihatte bulunmuş ve “Er isen dava sözünü bir kenara bırak, nitekim Allah *erinî* lafzının manasını (o zaman) gösterir” demiştir.

Er isen ko sözünü da 'vânun

Gösterür Hak erinî ma 'nânun

(Rûşenî, Kaside-5/1)

Erinî lafzını iktibas eden diğer şairimiz Yenişehirli Avnî ise bir gazelinde;

Len terânî idi gâhice sözün gâh erinî

Çeşm-i Mûsâ sen idiün nûr-i tecellâ sen idiün

(Yenişehirli Avnî, Gazel-228/12)

derken, gerek *erinî* suali karşısında *len terânî* ile cevap verenin, gerekse Hz. Mûsâ'nın gözlerinin ve yeryüzüne tecelli eden nurun Yüce Allah olduğunu ifade etmiştir.

XIV. yüzyılın öne çıkmış şairlerinden Kadı Burhâneddin bir şiirinde *len terânî* lafzına yer vermiş ve Yüce Allah'ın tecelli etmesiyle Tûr dağı bile yerinde duramazken, âşıklara Allah'ın cevabının *len terânî* olduğunu söylemiştir.

Tecellisine Tûr tağı döyimez

Çü uşşâka hitâbı len terândur

(Kadı Burhâneddin, Gazel-35/3)

Âyet-i kerîmeyi âdeta gözler önüne seren Nesîmî, iki şiirinde Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında *erinî* suali üzerine Yüce Allah'ın *len terânî* kelâmı ile peygamberine cevap verdiğini şöyle ifade etmiştir:

¹⁵³ *Erinî* âyeti ile ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-334/7, Gazel-371/5.

*Geldi Mûsâ'ya **len terânî** cevâb*

***Erinî** vakti Tûr dağından*

(Nesîmî, Gazel-334/7)

***Rabbi ernî**ün cevâbı **len terânî** çün gelür*

Sende gör dîdârı senden özge dîdâr isteme

(Nesîmî, Gazel-371/5)¹⁵⁴

Şeyhülislâm Yahyâ bir *kıtasında* bu âyeti iktibas olarak kullanırken, kişinin gönül alçaklığı içinde olması gerektiğini, büyülenen insanları Allah'ın sevmediğini ve kibrin karşısında Yüce Allah'ın verdiği cevabın *len terânî* olduğunu şöyle beyan etmiştir:

Gönül alçaklığın eyle ziyâde

Büyüklense kişi Hak sevmez anı

Konulmuşdur kibir üstünde bu levh

*Yazılmış anda hatt-ı **len terânî***

(Şeyhülislâm Yahyâ, Kıt'a/28)

Türk edebiyatında kasideleri ve hicivleriyle meşhur olan XVII. yüzyıl şairimiz Nef'î, Peygamber Efendimiz için yazdığı "sözüm" redifli bir *naatında*: "Nükteli ince söz söylemede, kimse bana eş olamaz; çünkü benim her sözüm, *len terânî* cevabı gibidir" demektedir. Şair aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın, Tûr dağında Hz. Mûsâ'ya yönelttiği "Beni göremeyeceksin" hitabının cevabı olduğunu belirterek sözünü şöyle yüceltmektedir¹⁵⁵:

Nüktede âlem harîf olmaz bana gûyâ benim

*Her ne söylersem cevâb-ı **len terânî**dir sözüm*

(Nef'î, Kaside-1/19)¹⁵⁶

Gaybî ise şu beytinde kendisine hitaben "Ey Gaybî senin yüzünü görüp de sözünü işiten 'beni göremezsın' tasasını çekmeyip, sevinçli olsun"¹⁵⁷ demektedir:

Mâ-hasal yüzün görüp sözün işiden Gaybiyâ

***Len terânî** gussasın çekmeye ola şâd-mân*

(Gaybî, 90/15)

¹⁵⁴ *Len terânî* âyeti ile ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-444/6, Tercî-i Bend-1/6-2.

¹⁵⁵ Hasan Aktaş, "Nef'î'de Benlik Algılamasının Şiirine ve Hayatına Yansımaları Necip Fazıl Örneği ile Karşılaştırma", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 46, 2011, s. 42.

¹⁵⁶ Bu çalışmada Nef'î'ye ait olan şiirler Metin Akkuş, *Nef'î Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1993, adlı çalışmadan alınmıştır.

¹⁵⁷ Kemikli, *Sun 'ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 146.

Kânî, Sultan Abdülhamid Han (ö. 1203/1789)'ın oğlu Şehzade Mahmud (d. 1119/1785)'un doğumu üzerine yazdığı şu *tarihte* Abdülhamid Han (ö. 1203/1789)'ın başına kötü işler geldiği zaman onun *len terânî'*den söz etmesini ve karşısındakilere Yüce Allah'ın bu kelâmıyla cevap vermesini istemektedir:

Ebu'l-ihsân ya 'ni Hazret-i Abdü'l-hamîd Hân kim

*Îsâ'etler zamânında dem ursun **len terânî**den*

(Kânî, Tarih-49/2)

Nakşibendiyye tarikatının yolcusu olan XVIII. yüzyıl şairi Âsaf, bu lafzı iktibas ederken Yüce Allah'ın temiz zâtını *len terânî* ile gizlediğini, buna sebep olarak da Hz. Mûsâ'nın bu tecelliye vasıl olmak arzusunda olduğunu söylemiştir.

***Len terânî** diyü setr itdi çü zât-ı pâkini*

Bu tecellîye sebep Mûsâ-i Âl-İmrân nedür

(Âsaf, Gazel-283/5)

Şeyh Gâlib'de de rastladığımız bu lafız şairin daha çok âşık-sevgili ilişkisi üzerine kaleme aldığı bir *gazelinde* iktibas edilmiştir. Nitekim o bir şiirinde;

***Len terânî**dir bana va 'd-i visâl*

Tâlib-i dîdâr-ı küstâhî menem

(Gâlib, Gazel-243/4)

derken, sevgiliye kavuşma arzusunda olan âşığın *len terânî* sözü ile karşılaştığını, bu küstahlığa ise âşığın bile bile talip olduğunu ifade etmiştir. Zaten âşık sevgilinin umursamaz tavırlarına alışıktır. Fakat bir başka şiirde âşık sevgilinin âdeta huyu suyu hâline gelmiş *len terânî* tavırları karşısında iyice karamsarlığa düşmüş ve şunları söylemiştir:

***Len terânî**-sencî-i tenzîh idi çünkim murâd*

Yâ niçün dil âb-ı şerm-i kûh-ı Tûr etdin beni

(Gâlib, Gazel-367/8)

Şairlerimiz arasında en çok Yenişehirli Avnî'de rastladığımız *len terânî* lafzı *Divanda* yaklaşık sekiz yerde iktibas edilmiştir. Bir *gazelinde* Gâlib gibi sevgiliden yakınan Avnî, sevgilinin etrafında iştihak ile dönen âşığın, bunun karşılığında sadece *len terânî* gördüğünü şöyle ifade etmiştir:

Ey çerâg-ı ârızun pervâne-cûy-ı iştîyâk
*Bu nikâb-ı **len terânî** reng-i istignâ nedür*
 (Yenişehirli Avnî, Gazel-64/4)

Yenişehirli Avnî şu şiirlerinde ise daha çok Hz. Mûsâ'nın Yüce Allah'ı görmek istemesi üzerine başına gelen hadise ile ilgili âyete telmihte bulunarak bu âyetteki *len terânî* lafzını iktibas etmiştir:

Eger nûr-ı ruhun pertev-dih-i çeşm-i kelîm olsa
*Hicâb-ı **len terânî** çâk olur berk-i **tecellâdan***
 (Yenişehirli Avnî, Kaside-13/2)
*Zerresinden sad hicâb-ı **len terânî** çâk olur*
*Tûr-i dilde tâbiş-i berk-i **tecellâ** başkadur*
 (Yenişehirli Avnî, Gazel-79/2)
*Tecellî-zâr-ı dil-âşûb-gâh-ı **len terânî**dür*
Bu vâdî vâdî-i Eymen degüldür Tûr yâ Mûsâ
 (Yenişehirli Avnî, Müfredât-177)¹⁵⁸

A'râf sûresi 143. âyette yer alan *erinî* ve *len terânî* lafızlarından başka "Tövbe ettim" anlamındaki *tübtü ileyk* lafzı da bir şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Rûşenî şu şiirinde, Hz. Mûsâ'nın Yüce Allah'ı göremeyeceğine kanaat getirip tövbe ettiğini ifade ederken âyetin *tübtü ileyk* lafzını şu şekilde iktibas etmiştir:

*Kâni' olup didi Mûsâ-yı Nebî **tübtü ileyk***
Sen didiün yâ Rabbi zidnî dimeyüp yâ Rabbi bes
 (Rûşenî, Kaside-2/8)

1.7.5. A'râf Sûresi 172. Âyet:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

"Rabbin Âdemoğulları'ndan onların sırtlarından zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"

¹⁵⁸ *Len terânî* âyeti ile ilgili Yenişehirli Avnî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-66/5, Gazel-69/4, Gazel-74/2, Gazel-228/12.

‘Elbette öyle!’ dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz.”

Bu âyet-i kerime ile ilgili olarak, gerek ruhlar âleminde Yüce Allah’ın ruhlarla yaptığı sözleşme şeklinde, gerekse her yeni doğan insana Allah’ın kendi varlığını, birliğini hatırlatıcı fitratı vermesi şeklinde bir takım yorumlar yapılsa da¹⁵⁹ bu sözleşme sırasında Yüce Allah’ın **أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ** “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” suali ile bu sual karşısında kulların, Yaratıcıya **قَالُوا بَلَى** “Evet! Sen bizim Rabbimizsin” cevabı şairlerimiz tarafından çokça iktibas edilen âyetlerden olmuştur.

Sürekli gam derdiyle hemhâl olan âşığın gönlü, Nesîmî’nin şu şiirinde *elest* kadehinden sarhoş olmuştur:

Sevdân ile mest olmuşam hem içmişem gamdan müdâm

*Mest-i **elestün** câmıyam niçün ki tугyân gelmişem*

(Nesîmî, Gazel-255/6)

Tasavvuf edebiyatında ruhların beden kalıbına girmeden önce toplandığı meclisin sâkîsi, mürşid; şarabı da, ilâhî aşk olarak ele alınır.¹⁶⁰ Bundan dolayı âşık *elest* bezminden beri günele âşık ve sarhoştur. Nitekim Nesîmî de *elest* meclisinde “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sualini işittikleri günden beri Hak âşığı dervişlerin sarhoş olduklarını şöyle beyan etmiştir:

*Çün **elestü Rabbüküm** gûş itdiler dervişler*

Pes alup vahdet meyün nûş itdiler dervişler

(Nesîmî, Gazel-158/1)¹⁶¹

*Gelmişem **kâlû belâdan** mey-perest*

*Âşıkam mestem velî mest-i **elest***

İy gözün sevdâlarından fitne mest

Sünbülün her târesi ma ‘nîde şest

(Nesîmî, Tuyuğ/15)¹⁶²

¹⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., II, 623-625.

¹⁶⁰ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na ‘t*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 100.

¹⁶¹ *Elestü birabbiküm* âyeti ile ilgili Nesîmî’ye ait diğer iktibas için bkz. Gazel-422/5, Tuyuğ/15.

¹⁶² *Kâlû belâ* âyeti ile ilgili Nesîmî’ye ait diğer iktibaslar için bkz. Gazel-22/4, Gazel-63/2, Gazel-145/8, Gazel-202/7, Gazel-322/1, Gazel-339/3, Gazel-355/5, Gazel-367/8, Gazel-370/6, Gazel-376/11, Gazel-387/5, Gazel-389/3, Gazel-415/9, Gazel-453/11.

Elest bezminde gerçek güzelliğe vurulan âşığın dünyadaki vakti bu Sevgili'yi arayıp bulmakla geçer ve âşık devamlı o güzelliğin sarhoşluğunu yaşamaktan ibaret olan bir ömür sürer. Bazı âşıklar, aşklarının daha ezel bezminde başladığını, yani o vakit verdikleri sözden asla dönmediklerini, aşklarında sabitkadem olduklarını tekrar ederken aslında bunu söylemekte ve Hak âşığı olduklarını dile getirmektedirler. Hatta onlara göre ruh, gerçek vatanda kurulan elest meclisinden ayrılıp dünya gurbetine geldiğinde bir vuslat özlemi başlamış olur. Gurbetin süsüne aldanıp vatani unutanlar ise bu imtihanda kaybolurlar. Çünkü gerçek âşık, vatanda tanıdığı Sevgili'den ayrılmanın acısını, azabını, elemi ve derdini çekerek bu gurbeti yaşayan âşıktır. Dünya işte bu sınavın verildiği bir gurbetten ibarettir.¹⁶³

*Âşıkam **ḳālū belādan** ırma yolundan beni*

Kimsenin hakkı değil takdîri tağyîr eylemek

(Necâtî Beg, Gazel-312/2)

Nev'î *ḳālū belā* lafzını, Mihâloğlu Süleyman Bey'in Rum ilinde yaptırdığı bir cami üzerine kaleme aldığı *kasidede* iktibas etmiştir. Şair bu şiirde elest mülkü içinde *ḳālū belā* demek için toplanıldığını ve oradan da '*alleme'l-esmā*'nın hatibi olarak arş kürsüsüne çıkıldığını yani insanın yeryüzüne gönderildiğini ifade etmiştir.

*Turaldan mecma '-ı **ḳālū belā** milk-i elest içre*

*Çıkaldan minber-i arşa hatîb-i '*alleme'l-esmā**

(Nev'î, Kaside-4/2)

Nâbî, Necâtî Bey'in ifadesine benzer bir şekilde âşıkların, sevgiliye tutkun fena-meşreb rindler olduklarını ve *ḳālū belādan* beri elest kadehinin içkisiyle sarhoş olduklarını ifade etmiş ve bu durumu şöyle gözler önüne sermiştir:

Biz rind-i fenâ-meşreb-i cânâne-perestüz

Ḳālū belādan** cür'a-keş-i câm-ı **elestüz

(Nâbî, Gazel-333/1)

Âsaf ise *elest* bezminde iken sorulan suale *belā* diyerek feryat ettiğini bir *gazelinde* şöyle ifade eder:

¹⁶³ İskender Pala, "Tavan Arası: Kâlû Belâ'da Aşk...", *Zaman Gazetesi*, (12 Aralık 2002), s. 17.

Bu ceza ' ile feza ' hâlin anup dâd eyledüm

*Kim **beli** diyü **elest** ahdinde feryâd eyledüm*

(Âsaf, Gazel-689/1)

Mutasavvıf şairimiz Sûzî şu şiirinde, *elest* bezminde *belâ* dedikleri günden beri sarhoş olduğunu, yine o günden beri aklını yitirmiş, gönlünün ise yaralı olduğunu söyler:

*Çün **elest** bezminde **belâ** ahdi mest etdi bizi*

Aklı yağma eyledik hem sînemizi çâk çâk

(Sûzî, 179/2)

Sûzî bir başka şiirinde yukarıdaki söylemlerden farklı olarak *elest* bezminde Allah'a söz veren kulların sözlerinde durup durmadıklarının yarın Hakk'ın huzuruna çıktıkları zaman belli olacağını ise şöyle söyler:

*Böyle bulduk kardaş **kâlû belâdan***

Er yârın Hak dîvânında belli olur

(Sûzî, 107/12)

1.7.6. A'râf Sûresi 179. Âyet:

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أذانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

“And olsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapkındırlar.”

Yüce Allah'a inanmayan, hatta O'nun varlığını, birliğini bildikleri halde bir inat uğruna O'nu inkâr eden insanların ve cinlerin durumlarının anlatıldığı bu âyette onların hayvandan bile daha aşağı oldukları vurgulanmıştır. “Hatta daha sapkındırlar” mealindeki *bel hüüm ağall* lafzı hemen hemen aynı manada Furkân sûresi 44. âyette de geçmektedir. Bu ifadenin Divan şiirine yansımaları ise şöyledir:

Sen vücûdun âlemini bilmedün bahtun nedür
*Bilmeyen **bel hüm ağall**dür bil ana yevmü'n-nüşûr*

(Nesîmî, Gazel-64/8)¹⁶⁴

Nesîmî'nin de ifade ettiği gibi vücudundaki sırlara vakıf olamayan insanların durumu, Yüce Allah'ın Kur'ân'da buyurduğu üzere hayvanlardan da daha aşığıdır.

Şeyhülislâm Mehmed Efendi (ö. 1024/1615)'nin medhi için yazdığı bir *kasidede* Nef'î, ona boncuk tanesi kadar kıymet vermeyen akılsızları, “Hayvandan daha aşığıdırlar” âyetinin manasını doğrulayan kişiler olarak şöyle ifade etmiştir:

Lîk hur-ı mühre kadar kıymetini bilmezler
*Bir bölük bî-hured ü mâ-sadak-ı **bel hüm ağall***

(Nef'î, Kaside-53/46)

1.7.7. A'râf Sûresi 203. Âyet:

... قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي ...

“... De ki: ‘Ben sadece Rabbimden bana vahyedilene uyarım...’”

Âyet-i kerîmede müşriklerin azgınlıklarına, küstahlıklarına bir örnek olmak üzere burada onların, peygamberliğini kanıtlamak üzere Hz. Peygamber'in zaman zaman gösterdiği mucizeler karşısındaki inkârcı ve alaycı tavırları hatırlatılmaktadır. Onların gerçek amacı Hz. Peygamber'in peygamberliğini anlamak değildir. Peygamber Efendimiz onların seviyesine düşmeden olgun bir tavırla “Ben sadece Rabbimden bana vahyedilene uyarım” demiştir.¹⁶⁵ Bu âyet-i kerîmede geçen *kul innemâ* lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de on beş yerde¹⁶⁶ geçmekle birlikte şair Nesîmî'nin şu şiirinde yer verdiği bu lafız, anlam bağı itibariyle ele alındığında A'râf sûresi 203. âyetin yanı sıra Enbiyâ sûresi 45 ve Sâd sûresi 65. âyetlerden de iktibas olarak değerlendirilebilir. Nitekim şair bu şiirinde;

Fazl-ı Rabbü'l-âlemînün bir güzîde mazharı
*Âlim-i ilm-i ilâhî kâşif-i **kul innemâ***

(Nesîmî, Gazel-6/3)

¹⁶⁴ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait diğer iktibas için bkz. Gazel-222/8.

¹⁶⁵ Karaman, v. dğr., II, 652.

¹⁶⁶ Bkz. A'râf/33, 187; Ra'd/36; Kehf/110; Enbiyâ/108; Sebe'/46; Fussilet/6; Cin/20; En'am/19, 109; Yûnus/20; Neml/92; Ankebût/50; Ahzâb/53; Mülk/26.

diyerek, *kul innemā*'nın muhatabı olan Peygamber Efendimiz'i ilâhî ilimlerin âlimi olarak görmektedir.

1.7.8. A'râf Sûresi 205. Âyet:

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ
مِنَ الْغَافِلِينَ

“Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabbini zikret, gafillerden olma!”

Âyet-i kerîmede geçen *bi'l-ğuduvvi ve'l-âşâl* lafzını iktibas olarak bir şiirinde kullanan Necâtî şunları söyler:

Der-i gazâda durur bi'l-'aşıyyi ve'l-ibkâr

Reh-i vegâda durur bi'l-ğuduvvi ve'l-âşâl

(Necâtî Beg, Na't/64)

Necâtî, “sabah ve akşam” anlamlarındaki Âl-i İmrân sûresi 41 ve Mü'min sûresi 55. âyette geçen *bi'l-'aşıyyi ve'l-ibkâr*¹⁶⁷ lafzı ile A'râf sûresi 205, Ra'd sûresi 15 ve Nûr sûresi 36. âyetlerde geçen *bi'l-ğuduvvi ve'l-âşâl* lafzını birlikte zikrederek padişahın gazâ ve savaş vakitlerinde sabah akşam sürekli meşgul olduğunu söylemiştir.

1.8. ENFÂL SÜRESİ

1.8.1. Enfâl Sûresi 12. Âyet:

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَتَبَيَّنُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا
الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ

“O sırada Rabbin meleklere şunu vahyediordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlere sebat iradesi aşılaysın. Ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım, artık boyunlarının üzerinden vurun, onların bütün parmaklarına vurun.”

Âyet-i kerîmede Yüce Allah'ın Bedir savaşında Müslümanlara melekleriyle birlikte gönderdiği yardımdan söz edilmektedir. *Fa'dribū* “artık vurun” emr-i şerîfi ile ilgili Nesîmî bir *gazelinde*, Hak'tan gelen bu emirle türâbîlerin ellerine Zü'l-fikârı alıp düşmanlarının boyunlarını vurmalarını şöyle ifade etmiştir:

¹⁶⁷ Bkz. bu tezde Âl-i İmrân Sûresi 41. Âyet.

Tî türâbîler elinde Zü'l-Fekâr şemşîr-i tîz

Fa'dribû buyruldu Hakdan hem Muhammed Mustafâ

(Nesîmî, Gazel-4/3)

1.8.2. Enfâl Sûresi 17. Âyet:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً
حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da mü'minlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.”

Bedir veya Huneyn savaşında Müslümanlara yardım eden Yüce Allah, “Onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü” derken muhatabı olarak mü'minleri, *مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ* “Attığında da sen atmadın” derken de muhatabı olarak Hz. Peygamber'i almıştır. Hz. Peygamber'in yerden bir avuç toprak alarak düşmana doğru savurmasını Yüce Allah: “Attığında da sen atmadın, Allah attı” diyerek kendisinin bu olayları gerçekleştirdiğini söylemiştir.

XV. yüzyıl şairi Şeyhî, âyette geçen *mâ rameyte* lafzını iktibas ettiği şu şiirinde;

Kîş-i mâ rameyteden atsan kazâ okun

Hayl-i müsevvevin ede dîn düşmenin hebâ

(Şeyhî, Kaside-5/14)

diyerek, bu lafzı kaza oku ile birlikte değerlendirirken, aynı yüzyılın diğer şairi Ahmed Paşa da *ve mâ rameyte* lafzını yaya benzetip, Müslümanların düşmanlarını bu yayla vurduklarını söylemiştir:

Kavs-i ve mâ rameyteden attın çü sır okun

Zahm urdu kalb-i hasmına hayl-i müsevvevin

(Ahmed Paşa, Kaside-6/3-6)

Vemâ rameyte buyruğunu iktibas eden bir diğer şairimiz Nev'î'dir. O da bir şiirinde Hz. Peygamber'den bahsederek, onun *vemâ rameyte* lafzı ile düşmanlarının yüzüne toprak attığını söylemiştir.

Rasûl-i Hazret-i Bârî Muhammed-i Arabî
*Ki **mā rameyte** ile saçdı rûy-ı hasma katâm*

(Nev'î, Kaside-32/18)

Âyet-i kerîmede geçen “Attığında da sen atmadın” mealindeki *mā rameyte iz rameyte* lafzını şair Sûzî iktibas ettiği şu şiirinde,

O yed-i mu'ciz-nümâsı dest-i kudret olduğu
***Mā rameyte iz rameyte** nassı kılmışdır inbâ*

(Sûzî, 23/3)

diyerek, “Mucizeler gösteren elimin, Allah’ın kudret eli olduğunu *mā rameyte iz rameyte* âyeti haber vermektedir” demiştir. Hemen hemen aynı manayı teyid ettiği bir başka şiirinde Sûzî,

Ki desti dest-i kudretdir Habîbin anlasan sırrı
*Buyurdu **mā rameyte iz rameyte** sırrına Mevlâ*

(Sûzî, 32/11)

diyerek, beyitlerini âyet-i kerimenin anlamı ile aynı minvalde oluşturmuştur.¹⁶⁸

1.8.3. Enfâl Sûresi 22. Âyet:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

“Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır.”

Enfâl Sûresi 22. âyette geçen “canlıların en şerlisi” anlamındaki *şerrü'd-devāb* lafzı Enfâl sûresi 55. âyette de aynı anlamda kullanılmıştır. Her iki âyette geçen *şerrü'd-devāb* lafzını iktibas olarak bir şairimiz kullanmıştır. *Divanı*nda üç yerde bu âyetten bahseden Yenişehirli Avnî bir şiirinde en hayırlı kelâmı ayıplamak olan kötü dilli insanın *şerrü'd-devāb* lafzına muhatap olacağını söylemiştir.

Hayrû'l-keâmı ta'n olan insân-ı bed-zebân
*İnsân degül bi'aynihi **şerrü'd-devābdur***

(Yenişehirli Avnî, Kaside-44/7)

¹⁶⁸ Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 154.

Yine bir başka şiirinde Avnî, Yüce Allah'ın yarattıkları arasında en şerefli, en hayırlı olan insanoğlunun menfaat uğruna söyledikleri yalan sözlerle *şerrü'd-devâb* gölgesine takılıp gittiğini şöyle ifade etmiştir:

Menfa 'at-perdâzî-i nâs ile hayru 'n-nâs iken

Sâye-i dümbâle-i şerrü'd-devâb altındayuz

(Yenişehirli Avnî, Gazel-167/3)¹⁶⁹

1.8.4. Enfâl Sûresi 40. Âyet:

وَأَنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلِيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ

“Yüz çevirirlerse biliniz ki Allah sizin Mevlâ'nızdır, O ne güzel Mevlâ'dır, ne eşi bulunmaz yardımcıdır.”

Müslüman olmayanlar Müslümanların din özgürlüğüne dokunmadıkça ve saldırmadıkça onlarla barış içinde yaşanır, hatta hayırlı işlerde bir araya bile gelinir. Onlar barışı bozar veya savaşmayı tercih ederlerse Müslümanlar da dinlerini ve yurtlarını korumak için savaşacaklardır. Bu savaşı hak, hürriyet ve erdem için yola çıkanlar kazanacaktır, çünkü onların sığınağı, dostu, yardımcısı Yüce Allah'tır. O'ndan güzel dost, O'ndan güzel yardımcı, O'ndan daha güvenilir destek de yoktur.¹⁷⁰ Hac sûresi 78. âyette de geçen *ni'me'n-naşîr* “(Allah) ne güzel yardımcıdır” âyeti cihad esnasında Yüce Allah'ın Müslüman kullarına vaad ettiği nimetlerden biridir.

Nesîmî bir şiirinde Hurûfliğin kurucusu Fazlullâh ile birlikte çıktıkları aşk yolunda Yüce Allah'ın *ni'me'n-naşîr* buyruğu ile kendilerine yardımcı olacağını şöyle beyan etmiştir:

Mansûrî ışk yolında Nesîmî vü Fazl-ı Hak

*Anun mu 'îni âyet-i ni'me'n-naşîr ola*¹⁷¹

(Nesîmî, Gazel-10/6)

Bu âyetin Gâlib'in gönlünden kalemine yansması ise şöyle olmuştur:

¹⁶⁹ Bu âyetle ilgili Yenişehirli Avnî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-29/7.

¹⁷⁰ Karaman, v. dğr., II, 690.

¹⁷¹ Bu beyit Nesîmî Divanında: *Mansûrî ışk yolında Nesîmî vü Fazl-ı Hak/Anun mu 'îni âyet-i ni'me'l-basîr ola* şeklinde geçmektedir. Bkz. Ayan, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, I, 189.

Çekme gam dest-gîrdir Allâh

Kula ni'me'n-naşîrdir Allâh

(Gâlib, Gazel-335/1)

Beyitte Gâlib, insanın başına gelen birtakım sıkıntılardan dolayı ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini, Yüce Allah'ın bunu görüp, kendisine yardım elini uzatacağını söylemektedir.

Yenişehirli Avnî de bir şiirinde ümitsizlik hâlinde iken pîri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273)'nin kendisini bu karamsarlıktan kurtarmasını, elinden tutup bu sıkıntılı günlerinin ardından onu rahata çıkarmasını, çünkü onun *ni'me'n-naşîr* olduğunu şöyle beyan etmiştir:

Kulun dervîşinem sen dahî pîrüm dest-gîrürsün

Elüm tut kurtar Allâh aşkına ni'me'n-naşîrürsün

(Yenişehirli Avnî, Müseddes-2-2/2)

1.8.5. Enfâl Sûresi 45. Âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun.”

Âyet-i kerîmede “Ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun” mealindeki *ve'zükürü'llâhe keşîran* lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de Cum'a sûresi 10. âyette “Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı da çok anın ki kurtuluşa eresiniz”¹⁷² meali ile de geçmektedir. Her iki sûrede de lafız *ve'zükürü'llâhe keşîran* olmakla birlikte Şeyh Hâlid *Divanında* rastladığımız bu ifade *fe'zükürü'llâhe keşîran* şeklindedir.

Şair bu şiirinde Hakk'ı zikretmekten başka kimsenin bir kurtuluş yolu bulamayacağını ve Kur'ân'da da açıkça “Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun” âyetinin okunmasını ifade etmiştir.

Bulmadı kimse felâhı illâ zikr-i Hak ile

Fe'zükürü'llâhe keşîran oku Kur'ân'da ayân

(Hâlid, 154/3)

¹⁷² Karaman, v. dğr., V, 347-348.

1.9. TEVBE SÛRESİ

1.9.1. Tevbe Sûresi 40. Âyet:

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْعَارِ إِذْ يَقُولُ
لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا ...

“Siz Peygamber’e yardımcı olmasanız da Allah ona mutlaka yardım edecektir. Nitekim inkârcılar iki kişiden biri olarak onu yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına ‘Tasalanma! Allah bizimle beraberdir’ diyordu...”

Hicret esnasında Peygamber Efendimiz ve yol arkadaşı Hz. Ebû Bekir’in Sevr Mağarasına sığındıkları olayın anlatıldığı bu âyet-i kerîmede geçen *sāniye’sneyni iz hümā fi’l-gār* lafzı Kadı Burhâneddin tarafından bir *gazelde* tam olarak iktibas edilmiş ve şair bu şiirinde “O ikisi mağarada iken ikinin ikincisi can gözüyle âşina oldu” demiştir:

Cân göziyile âşinâ oldı

Şāniye’sneyni iz hümā fi’l-gār

(Kadı Burhâneddin, Gazel-1112/2)

Şairlerimiz arasında bir de Şeyh Gâlib’de rastladığımız bu âyet-i kerîme, şairin “Sıddîk” redifli *kasidesinde* Hz. Ebû Bekir’i anlatırken karşımıza çıkmıştır. Nitekim şair:

Şāniye’sneyn Muhammed dedi Hallâk-ı azîm

İz hümā kavlini seyr et ne hümâdır Sıddîk

(Gâlib, Kaside-2/2)

beytiyle, “Yüce Allah’ın Hz. Peygamberle birlikte ‘iki kişiden biri’ diye sözünü ettiği Hz. Ebû Bekir’e bak ve onun nasıl bir hümâ olduğunu anla” demektedir. Bu şiirde şair ayrıca yükseklik sembulü olan Hümâ’yı Hz. Ebû Bekir için kullanmak suretiyle onun kadrinin yüksekliğine de dikkat çekmiştir. Aynı âyette geçen *lā tahzen* “üzülme” lafzı da yine “Sıddîk” redifli bu şiirde şöyle iktibas edilmiştir:

Bir velidir ki ve lā tahzen ana oldu hitâb

Nass-ı Kur’ân ile makbûl-i Hüdüâdır Sıddîk

(Gâlib, Kaside-2/4)

Şiirde: “O öyle bir velidir ki, *lā tahzen* hitâbı ona yapılmıştır. Nitekim onun Hüdâ tarafından makbul olduğu, Kur’an nassıyla da sabittir” denilmektedir.

1.9.2. Tevbe Sûresi 72. Âyet:

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً
فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ...

“Allah mü’min erkeklere ve mü’min kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etmiştir...”

En belirgin anlamı ile adn “ikamet etme” veya “ikamet edilen yer” demektir ve Kur’an-ı Kerîm’de cennet ile birlikte zikredilmiştir.¹⁷³ ‘Adn cennetleri “İçinde güzel meskenlerin, tahtların, altın ve incilerle süslenmiş ince ipekten yeşil elbiselerin, sabah akşam ikram edilen türlü yiyeceklerin, eşlerine bağlı hûrilerin ve çeşitli ırmakların bulunduğu ebedî bir yurt” olarak tasvir edilmiştir.¹⁷⁴ Kur’an-ı Kerîm’de *cennâti ‘adnin*¹⁷⁵ ve *cennâtü ‘adnin*¹⁷⁶ şeklinde on bir yerde geçen bu lafız birçok şairimiz tarafından iktibas edilerek şiirlerde kullanılmıştır.

Bu şairlerden Nesîmî şu şiirlerde;

Yanagun hâzihi cennâtü ‘adnin

Yüzündür nûr-ı Hak hem cennet ü hûr

(Nesîmî, Gazel-49/5)

İy yüzün cennâtü ‘adnin vey boyun Tûbâ-revân

Fe’dhulûhâ hâlidîn andan bulındı câvidân

(Nesîmî, Gazel-296/1)¹⁷⁷

diyerek, *cennâtü ‘adn* ile insan yüzü arasında benzerlik kurmuştur.

Ahmed Paşa, Sultan II. Bâyezid (ö. 918/1512) için kaleme aldığı *kasidesinin* bahar tasvirlerine yer ayırdığı teşbib bölümünde, ‘Adn cennetine benzeyen gül

¹⁷³ Bekir Topaloğlu, “Cennet: Cennetin İsimleri”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 376.

¹⁷⁴ Karaman, v. dğr., III, 285.

¹⁷⁵ *Cennâti adnin* için bkz. Tevbe/72; Meryem/61; Sâd/50; Mü’min/8; Saf/12.

¹⁷⁶ *Cennâti adnin* için bkz. Ra’d/23; Nahl/31; Kehf/31; Tâhâ/76; Fâtır/33; Beyyine/8.

¹⁷⁷ Bu âyetle ilgili Nesîmî ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-3/6, Gazel-17/10, Gazel-43/4, Gazel-65/6, Gazel-72/2, Gazel-194/2, Gazel-212/4, Gazel-222/13, Gazel-241/1, Gazel-242/20, Gazel-307/2, Gazel-312/10, Gazel-328/4, Gazel-332/3, Gazel-350/1, Gazel-420/1, Gazel-455/3.

bahçesinde bülbülün “Bu ‘*Adn* cennetidir, ebedî kalmak üzere girin” diyerek öttüğünü şöyle ifade etmiştir:

Nağme-i bülbül yine remz eyledi gülşende kim

Hâzihi cennâtü ‘adnin fe’dhulühâ hâlidîn

(Ahmed Paşa, Kaside-23/9)

Ahmed Paşa ‘*Adn* cennetleri ibaresinin başına *hâzihi* kelimesini eklemiş, ardından da “ebedî olarak kalmak üzere oraya girin” mealindeki âyetin¹⁷⁸ bir parçasını eklemiştir. Böylece Sultan II. Bâyezid (ö. 918/1512) için yazılmış olan bu *bahâriyye*deki beyit, “Bahar geldiğinde gül bahçesinde öten bülbüllerin nağmeleri ‘işte bu bir cennet bahçesidir, haydi oraya gir ve ebedî olarak kal’ sözünün sembolik ifadesidir” anlamını vermektedir.¹⁷⁹

Necâtî’ye ait olan şu şiirde de Ahmed Paşa’da olduğu gibi gül bahçesi ile ‘*Adn* cenneti arasında ilgi kurulmuş ve aynı şekilde iktibas yapılmıştır:

Ma’kûli hatt ile yazmış bâb-ı gülşende çemen

Hâzihi cennâtü ‘adnin fe’dhulühâ hâlidîn

(Necâtî Beg, Kaside-20/5)

Kanunî ise bir beytinde ay yüzlü güzellerin gül bahçesinde dervişler gibi *cennâtü ‘adnin fe’dhulühâ hâlidîn* âyetini vird edindiklerini ve baharın, gül bahçesinin güzelliği karşısında bu âyeti okuduklarını söylemiştir.

Vird idinmiş gülşen içre bu sözi meh-pâreler

Hâzihi cennâtü ‘adnin fe’dhulühâ hâlidîn

(Muhibbî, Gazel-2278/6)¹⁸⁰

1.9.3. Tevbe Sûresi 100. Âyet:

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Muhacir ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O’ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.”

¹⁷⁸ Bkz. Zümer/73.

¹⁷⁹ Uzun, “Kur’ân: Edebiyat”, s. 415.

¹⁸⁰ Bu âyetle ilgili Muhibbî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-18/4.

“Altlarından (nehirler) akan” anlamındaki *taḥtehe’l-ehār* sözü Kur’ân-ı Kerîm’de otuz iki âyette¹⁸¹ geçmektedir. Dünya hayatında cenneti hak etmek için çalışan kullarına Yüce Allah’ın vaad ettiği müjdelerden biri olan bu sözü XVI. yüzyılın usta kalemlerinden Fuzûlî şöyle dile getirir:

Kamârî taḥtehe’l-ehār okur gül-zâr vasfında

Anâdil hâzihi cennât okur gül-zâr şânında

(Fuzûlî, Tercî-i Bend-4/2)

Şiirde kumruların gül bahçesini övmek için *taḥtehe’l-ehār* okuduklarını söyleyen şair, bülbüllerin de gül bahçesinin şanını yüceltmek için *hâzihi cennât* okuduklarından bahsetmektedir.

Aynı âyetin *tecrî taḥtehâ* ifadesini iktibas olarak kullanan Gâlib ise aşağıdaki beyitte Mihrişah Valide Sultan (ö. 1220/1805)’ın yaptırdığı bir çeşmeyi överken çeşmenin manzarası karşısında *tecrî taḥtehâ* âyetini şöyle iktibas eder:

Oldu bu yerde rû-nümâ mazmûn-ı tecrî taḥtehâ

Kıldı kerâmetle binâ ol dâver-i devlet-penâh

(Gâlib, Tarih-64/6)

1.9.4. Tevbe Sûresi 112. Âyet:

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“O tövbekârlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah’ın sınırlarını gözetenler; müjdele o mü’minleri!”

Âyet-i kerîmede geçen “tövbe edenler” anlamındaki *et-tâ’ibûn*, “rükû edenler” anlamındaki *er-râki’ûn* ve “secde edenler” anlamındaki *es-sâcidûn* lafızları şairlerimiz arasında sadece Kadı Burhâneddin *Divanı*nda bir arada iktibas edilmiştir. Nitekim şair bir *gazelinde* bu üç ifadeyi bir arada şöyle kullanmıştır:

¹⁸¹ Diğer âyetler için bkz. Bakara 266; Âl-i İmrân/15, 136, 195, 198; Nisa/12, 85, 119; Tevbe/72, 89, 100; Ra’d/35; İbrâhim/23; Nahl/31; Tâhâ/76; Hac/14, 23; Furkân/10; Ankebût/58; Zümer/20; Muhammed/12; Fetih/5, 17; Hadîd/12; Mücâdele/22; Saf/12; Tegâbün/9; Talâk/11; Tahrîm/8; Buruç/11; Beyyine/8.

Görelî özgeden olduh *tā'ibūn el-ā'ibūn*

Siz nola olur iseniüz *rāki'ātun sācidāt*

(Kadı Burhâneddin, Gazel-346/2)

Bir başka gazelde Kadı Burhâneddin yine üç lafzı bir arada kullanarak Allah'tan başkasına tapmamak üzere tövbe edip o güzelliğin önünde rükû ve secde ettiğini şöyle ifade etmiştir:

Senden özgeye *cânum et-tā'ibūn*

Dil yüzüne *rāki'ātun sācidāt*

(Kadı Burhâneddin, Gazel-248/2)

1.9.5. Tevbe Sûresi 120. Âyet:

... إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

“... Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz.”

Yüce Allah'ın hiçbir iyiliği ve güzel davranışı karşılıksız bırakmayacağı yönünün ifade edildiği Tevbe sûresi 120. âyette ve aynı zamanda Hûd/115 ve Yûsuf/90. âyetlerde de aynı anlamda zikredilen *lā yuḍī'u ecre'l-muhsinîn* lafzı Fuzûlî *Divanında* iktibas edilmiştir.

Şair, Kanunî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) için yazdığı bir *kasidesinde* “Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz” âyeti gereği böyle bir lütfun Sultan'a ebedî bir kâr getirmesini dilemektedir.

Göstere *sûd-i bekâ pirâye-i ihsân sana*

Muktezâ-yi *lā yuḍī'ullâhu ecre'l-muhsinîn*

(Fuzûlî, Kasîde-10/40)

1.9.6. Tevbe Sûresi 129. Âyet:

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

“Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka tanrı yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O büyük arşın sahibidir.”

“Büyük arşın Rabbi” anlamına gelen *Rabbü'l-'arşi'l-'azîm* lafzı Mü'minûn/86 ve Neml/26. âyetlerde de aynı anlamda geçmektedir. Arş, en üstün yönetim ve

hükümdarlık mevkiî anlamında kullanılmakla birlikte bütün müfessirler bunu fiziksel ve cismanî manada anlamamak gerektiğinde ittifak etmişlerdir.¹⁸² Nesîmî *Divanında* rastladığımız bu lafız şu şekilde iktibas edilmiştir:

Ne hüsn olur bu ne sûret zehî behişt-i na'îm
*Ne lütf olur bu ne ma'nî ne **Rabb-i 'arş-ı 'azîm***
 (Nesîmî, Gazel-276/1)

1.10. HÛD SÛRESİ

1.10.1. Hûd Sûresi 1. Âyet:

الرُّكَّابُ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

“Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır.”

Ayrıca Neml sûresi 6. âyette: “Şüphesiz ki bu Kur’ân sana hikmet sahibi, bilen Allah tarafından verilmektedir”¹⁸³ buyrulmaktadır. Her iki âyette de Kur’ân’ın Allah katından olduğu belirtilirken “katından” anlamında *min ledün* lafzı kullanılmıştır. Bu lafız Kur’ân-ı Kerîm’in farklı âyetlerinde “Allah katından bir rahmet”¹⁸⁴, “Allah katından temiz bir nesil”¹⁸⁵, “Allah katından büyük mükâfat”¹⁸⁶, “Allah katından dost”¹⁸⁷, “Allah katından yardımcı kuvvet”¹⁸⁸, “Allah katından şiddetli bir azap”¹⁸⁹ ve “Allah katından bir çocuk”¹⁹⁰ gibi farklı bağlamlarda da kullanılmıştır. Sadece Nesîmî *Divanında* rastladığımız *min ledün* lafzının iktibas edildiği beyit şöyledir:

*Iyân oldı rumûz-ı **min ledün** kim*
Lebün eyler ana şerh u beyânı
 (Nesîmî, Gazel-448/3)

¹⁸² Karaman, v. dğr., II, 536.

¹⁸³ Karaman, v. dğr., IV, 182.

¹⁸⁴ Bkz. Âl-i İmrân/8; Kehf/10.

¹⁸⁵ Bkz. Âl-i İmrân/38.

¹⁸⁶ Bkz. Nisâ/40.

¹⁸⁷ Bkz. Nisâ/75.

¹⁸⁸ Bkz. İsrâ/80.

¹⁸⁹ Bkz. Kehf/2.

¹⁹⁰ Bkz. Meryem/5.

1.10.2. Hûd Sûresi 41. Âyet:

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

“Nûh, ‘Haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah’ın adını anın. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir’ dedi.”

Nûh Peygamber’in ve kavminin başına gelenlerin anlatıldığı Hûd sûresinde Hz. Nûh’a inanan mü’minler gemiye binip kurtulmuşlar, ancak Allah katından gönderilen tufan inanmayanlar için bir felaket olmuştur. Bu sûrede geçen “Allah’ın adıyla yüzer ve durur” anlamındaki *bi’smillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ* lafzı iki şairimiz tarafından iktibas edilmiştir.

Kânî bir şiirinde bu tufan sahnesine işaret ederek, gönlünün deryada esen rüzgârın bir süvarisi olduğunu, bu aşk tufanından “Allah’ın adıyla yüzer ve durur, Allah selâmet versin” diyerek kurtulmayı ümit etmektedir.

Gönül oldun suvâr-ı bâd-pây-ı bahri-i deryâ

*Selâmet bâd **bi’smillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ***

(Kânî, Kaside-30/1)

Şeyh Gâlib de bir *kasidesinde*;

Sevâd-ı milketidir keştî-i Nûh-ı neciyyu’llâh

*Necât ümmîd edenler işte **bi’smillâhi mecrâhâ***

(Gâlib, Tarih-35/25)

diyerek, Hz. Nûh ile ilgili olan tufan hadisesine dikkat çekmiş ve “Allah’a dua eden Nûh’un gemisi, onun mülkünün şehirleridir. Kurtuluşu ümit edenler içim işte *bi’smillâhi mecrâhâ*” demiştir.

1.10.3. Hûd Sûresi 56. Âyet:

إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ ...

“Ben, benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah’a dayandım...”

Âyet-i kerîmede geçen “Allah’a dayandım” anlamındaki *tevekkeltü ‘ale’llâh* lafzı Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir. O, hakikat sayesinde dünyanın geçici olduğunu anladığını ve her türlü mâsivâdan tecrid olup Allah’a dayandığını bir *müstezâdında* şöyle ifade etmiştir:

Fânî ohıdum dñnyeni ez-rûy-ı hakâkat

Dîdâra degişdüm

*Tecrîd olup aytdum ki **tevekkeltü ‘ale’llâh***

Kul küllün min’allâh

(Nesîmî, Müstezâd-2/4)

Tevekkül, neticenin hâsıl olması için lüzumlu tedbirler alındıktan ve sebeplere tevessül edildikten sonra tedbir ve tevessülün kifayetini Allah’tan beklemektir. Tedbir alınmadan önce, tedbir alınırken ve alındıktan sonra, kısaca her an ve her zaman Allah’a güven esastır. *Tevekkeltü ‘ale’llâh* lafzı da tevekkül ehli olmak için söylenir.¹⁹¹ Tarikat ehlinin manevî yolculuğundaki mertebelerden biri olan hakikat kapısında âşık her şeyden sıyrılmış ve Allah’ın vasıfları ile vasıflanmıştır. Nitekim şiirde de Nesîmî, hakikat mertebesinde iken dünyanın geçiciliğini anlayıp tüm dünya unsurlarından sıyrıldığını ve işte o noktada *tevekkeltü ‘ale’llâh* ile Allah’a dayandığını ifade etmiştir.

1.10.4. Hûd Sûresi 70. Âyet:

فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَ لَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ
لُوطٍ

“Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. ‘Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik’ dediler.”

Âyette geçen “korkma” anlamındaki *lâ tehâf* lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de bu sûreden başka sekiz yerde daha geçmektedir. Kur’ân’da “korkma” buyruğuna muhatap olan kişiler Peygamberlerdir. Hûd sûresi 70. âyette Lût Peygamber’e Allah tarafından gönderilen elçiler Peygamber’in hazırladığı yemeği yemeyince, onun içine bir korku düşer. Bunun üzerine elçiler ona “Korkma! Biz Allah tarafından gönderildik” derler. *Lâ tehâf* lafzının geçtiği Ankebût sûresi 33. âyette de elçilerin yine Lût Peygamber’e “Korkma! Biz seni ve aileni kurtaracağız” dedikleri görülür. *Lâ tehâf* lafzı Kur’ân’da Hz. Mûsâ için de kullanılmıştır. Tâhâ sûresi 21 ve 68. âyetlerde, Neml sûresi 10. âyette ve Kasas sûresi 31. âyette Hz. Mûsâ’nın göstermiş olduğu mucizeye dikkat çekilir. Asası yılanı dönüşen Mûsâ Peygamber bu hadise karşısında korkunca Yüce Allah ona “korkma” diye hitap eder. Kasas sûresi 25. âyette ise Hz. Şuayb’ın Hz. Mûsâ’ya

¹⁹¹ Uludağ, 352.

“Korkma! O zalim kavimden kurtuldun” dediği görülür. Kur’ân-ı Kerîm’de *lâ teḥaf* lafzının diğer muhatabı Sâd sûresi 22. âyette geçen Hz. Dâvûd’dur. Ona da iki kişi gelince Peygamber korkar, bunun üzerine o iki kişiden biri “Korkma! Bizim aramızda adaletle hükmet” der. Son olarak bu hitap Zâriyât sûresi 28. âyette Hz. İbrâhim’e yapılır. Hz. İbrâhim de kendine gelen kimselerden korkunca onlar “korkma” diyerek Peygamberlerini bilgin bir oğulla müjdelerler. Görüldüğü gibi Kur’ân-ı Kerîm’deki *lâ teḥaf* lafizlarında Peygamberler muhatap alınmıştır.

Necâtî *Divanında* bu lafzın iktibas edildiği şiirde “‘korkmayın’ hitabına muhatap olan kurtulmuşlar, bu makama, ‘rahmetten ümit kesmeyin’ emrine uyararak ulaştılar”¹⁹² denilmekte ve yukarıda saydığımız Kur’ân’da geçen bu Peygamberler kastedilmektedir.

Korkuyu koy Necâti recâ ile buldular

Lâ tey’esû makâmını ashâb-ı lâ teḥaf

(Necâtî Beg, Gazel-269/6)

1.10.5. Hûd Sûresi 72. Âyet:

قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَاٰ عَجُوزٌ وَهَٰذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ

“Karısı: ‘Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım! Doğrusu şaşılacak bir şey!’ dedi.”

Âyette Hz. İbrâhim ve eşi Sâre’in yaşlı olmalarına rağmen çocuk sahibi olacaklarını işitmeleri üzerine şaşırıkları anlatılmaktadır. “Şaşılacak şey” anlamındaki *şey’ün ‘acîb* lafzı bir de Kâf sûresi 2. âyette geçmektedir. Orada ise kâfirlerin aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşırıkları ifade edilmiştir. Nesîmî *Divanında* rastladığımız *şey’ün ‘acîb* lafzı iktibas edilirken Hûd sûresi ve Kâf sûresinde geçen anlamlar kastedilmemiştir. Nitekim şair bir şiirinde;

Çün Nesîmî Tûr-ı Sînâda bulupdur âyetün

Yâre kıldı levh-ı Mûsâ innehû şey’ün ‘acîb

(Nesîmî, Gazel-12/9)

derken, kendisinin Tûr dağında âyet bulup bunu sevgiliye iletliğini ve Hz. Mûsâ’nın levhasının şaşılacak bir şey olduğunu ifade etmiştir.

¹⁹² Halil İbrahim Haksever, “Necâtî Dîvanında Ayetler”, *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (15-17 Nisan 2009) Basılmış Bildiriler*, Kocaeli 2009, s. 228.

Yine bir başka şiirinde de Nesîmî, Cebrâil'in getirdiği kitabın şaşılacak bir şey olduğuna vurgu yapmıştır:

Sûretün levhinden indürdi kitâbı Cebrâ'il
İy cemâlün Hak kitâbı innehû şey'ün 'acîb
 (Nesîmî, Gazel-17/5)

1.10.6. Hûd Sûresi 112. Âyet:

فَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın; çünkü Allah yaptıklarınızı çok iyi görmektedir.”

Bu âyette İslâm'ın esasını teşkil eden iki ilkeye yer verilmiştir. Bunlardan biri emrolunduğu gibi dosdoğru yaşamak diğeri ise haddi aşmamaktır. Rivayete göre Peygamber Efendimiz kendisine uygulanması bundan daha zor gelen bir âyet inmediğine işaret etmek için, “Hûd sûresi ve kardeşleri¹⁹³ beni ihtiyarlattı” buyurmuştur. Sûrenin nesinin kendisini ihtiyarlattığı sorulduğunda, “Sana emredildiği gibi dosdoğru ol!” mealindeki âyetin kendisini ihtiyarlattığını söylemiştir.¹⁹⁴

“Dosdoğru ol” anlamındaki *fe'stağim* lafzını Şeyhülislâm Bostan-zâde (ö. 1006-1007/1598) için yazdığı bir *kasidesinde* iktibas eden Nev'î, onun *fe'stağim* yolu üzere olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Tarîkat-güzâr-ı reh-i fe'stağimsin
Ricâli bu yolda kodun süst ü râcil
 (Nev'î, Kaside-57/4)¹⁹⁵

Bu âyeti iktibas eden bir diğerk şairimiz Yenişehirli Avnî'dir. Avnî de Münir Paşa (ö. 1315/1897) için yazdığı bir *kasidesinde* “*Fe'stağim* emri gereğince doğru söylemek gerekirse iddia ettiğim şey hakikat değil mübalağadır” demiştir.

Be-hakk-i fe'stağim iğrâ kadar mübâlagadur
Degül karîn-i hakikat şu itdigüm da 'vâ
 (Yenişehirli Avnî, Kaside-34/42)

¹⁹³ Hûd sûresinin kardeşleri olarak Vâkıa, Hâkka, Mürselât, Nebe' ve Tekvîr sûreleri kastedilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., III, 143.

¹⁹⁴ Karaman, v. dğr., III, 204-205.

¹⁹⁵ Bu âyetle ilgili Nev'î'ye ait diğerk iktibas için bkz. Kaside-12/39.

1.10.7. Hûd Sûresi 114. Âyet:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرٌ لِلذَّاكِرِينَ

“Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır.”

“Muhakkak iyilikler” anlamına gelen *inne'l-ḥasenât* lafzı Nesîmî tarafından bir şiirde iktibas edilmiştir. Nesîmî bu şiirde aşk içindeki iyiliğin, kötülükleri iyiliğe çevireceğine vurgu yapmıştır.

İnne'l-ḥasenâti işk içinde

Hüsn oldu Nesîmî seyyi'âtı

(Nesîmî, Tercî-i Bend-2/7-13)

1.11. YÛSUF SÛRESİ

1.11.1. Yûsuf Sûresi 53. Âyet:

وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي ...

“Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis Rabbimin acıyıp koruması dışında daima kötülüğü emreder...”

Âyet-i kerîmede Hz. Yûsuf'a atılan iftira sonucunda gerçeğin anlaşılıp da Hz. Yûsuf'un suçsuz olduğunun ortaya çıkması anlatılmıştır. Âyette geçen “emreden” anlamındaki *emmâre* kelimesi mutasavvıf şairimiz Sûzî tarafından iktibas edilmiştir. Tasavvufta nefsin yedi makamından ilki olan nefs-i emmâre ile âyetten iktibas edilen *emmâre* lafzı arasında yakınlık vardır ve mutasavvıflar nefsânî her türlü istek ve arzudan temizlenmek için mücadele etmişler, riyazet yapıp çile çıkarmışlardır.

Sûzî âyeti iktibas ettiği şiirinde, Yüce Allah'ın insanı yarattığında *emmâre*'yi de halk edip ten kafesine yerleştirdiğini şöyle dile getirmiştir:

Aceb sır halk edip ten kafesinde

*Ana Kur'ân'da **emmâre** diyen sen*

(Sûzî, 193/10)

1.11.2. Yûsuf Sûresi 87. Âyet:

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَآخِيهِ وَلَا تَأْيِسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَأْيِسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ

“Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez!”

Âyette geçen “Ümit kesmeyin” mealindeki *lā tey’esū* lafzı bir şairimiz tarafından iktibas edilmiştir.

Necâtî, insanın korku ve ümit arasında bulması gereken dengeyi âyet yardımıyla anlatırken: “Ey Necâtî korkuyu bırak. ‘Korkmayın’ hitabına muhatap olan kurtulmuşlar, bu makama, ‘rahmetten ümit kesmeyin’ emrine uyararak ulaştılar” demektedir.¹⁹⁶

Korkuyu koy Necâti recâ ile buldular

Lā tey’esū makâmını ashâb-ı lā tehaf

(Necâtî Beg, Gazel-269/6)

1.11.3. Yûsuf Sûresi 91. Âyet:

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ أَنْرَاكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ

“Dediler ki: ‘Allah’a and olsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz.’”

Yûsuf Peygamber’in kıssasının anlatıldığı bu sûrede, Yûsuf Peygamber kardeşleri tarafından istenmez, bu kardeşler onu daima babaları Hz. Yâkub’dan kıskanırlar. Bu yüzden Yûsuf Peygamber kuyuya atılır, daha sonra Mısır’a sultan olup kardeşlerinin karşısına çıkınca, kardeşler yaptıklarına pişman olurlar ve “Allah’a and olsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz” derler.

“Muhakkak Allah seni bize üstün kılmış” mealindeki *tellâhi lekad âşereke’llâhu* ‘aleynâ lafzı Şeyhülislâm Yahyâ *Divanı*nda tam olarak iktibas edilmiştir. Yahyâ bir araya gelmiş güzellerin Yûsuf’un güzelliği karşısında “Muhakkak Allah seni bize üstün kılmış” dediklerini bir beytinde şöyle dile getirir:

¹⁹⁶ Haksever, 228.

Mecmu' güzeller seni görüp dedi cânâ

Tellâhi lekad âşereke'llâhu 'aleynâ

(Şeyhülislâm Yahyâ, Beyit/8)

Yahyâ aynı zamanda bu beyitte Züleyhâ'nın kadınları bir araya toplayıp Yûsuf Peygamber'i onlara gösterdiğinde hayranlıklarını gizleyemeyen ve bu yüzden parmaklarını kesen kadınların durumunun anlatıldığı Yûsuf sûresi 31. âyete de telmihte bulunmuştur.

1.12. RA'D SÛRESİ

1.12.1. Ra'd Sûresi 29. Âyet:

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ

“İman edip iyi işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir.”

Ra'd sûresi 29. âyetten iktibas edilen kısım “Ne mutlu, varılacak güzel yurt onlar içindir” mealindeki *tûbâ lehüm ve hüsni me'âb* âyetidir. Şair Nesîmî şu şiirinde bu âyeti iktibas ederken vezin gereği ve lafzını zikretmemiştir:

Cennetem hem tûbîyam tûbâ lehüm hüsni me'âb

Şâhiyan şâhenşehinün şahid-i mestûriyam

(Nesîmî, Gazel-242/10)

1.12.2. Ra'd Sûresi 39. Âyet:

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ مَا يُرِيدُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ

“Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap O'nun katındadır.”

Gaybî Divanında rastladığımız “Ana kitap O'nun katındadır” mealindeki *'indehû ümmü'l-kitâb* lafzı bir yerde İhlâs sûresi 1. âyetle birlikte iktibas edilmiştir. Şair bu şiirinde, “Hakk'ın zâtıyım; vasfım, ‘De ki Allah birdir’ âyetidir. Gaybî'yim, ‘ana kitap O'nun indindedir’ âyetinde işaret edilen şey benim şânımdır”¹⁹⁷ demektedir.

Zât-ı Hakk'um vasfum oldu kul hüve'llâhu ehad

Gaybî'yem şânında münzel 'indehû ümmü'l-kitâb

(Gaybî, 4/7)

¹⁹⁷ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 142.

“Ana kitap” diye tercüme edilen *ümmü’l-kitâb* tamlaması, “kitabın anası, kitabın aslı” anlamlarına gelmektedir. Müfessirlere göre “ana kitap”tan maksat levhi mahfûzdur veya “Allah’ın ezeli ilmi”dir. Evrende değişecek veya değişmeyecek olan her şey O’nun ezeli ilminde mevcuttur.¹⁹⁸ Yenişehirli Avnî’nin, Midhat Paşa (ö. 1301/1884)’yı övdüğü şu *kasidesinde* ‘*indehü ümmü’l-kitâb*’ lafzını iktibas ettiği beyti şöyledir:

Dâver-i dâniş-ver-i âdil ki misli var ise

Hazret-i Allâhu a‘lem ‘indehü ümmü’l-kitâb

(Yenişehirli Avnî, Kaside-29/27)

1.12.3. Ra‘d Sûresi 43. Âyet:

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ

“O inkârcılar, ‘Sen peygamber değilsin diyorlar’. De ki: ‘Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter.’”

Bu âyette “De ki: (Allah) yeter” anlamındaki *kul kefâ* lafzı ile “kitap bilgisine sahip olanlar” anlamındaki *men ‘indehü ‘ilmü’l-kitâb* lafzı *Divanlarda* iktibas edilmiştir.

Kul kefâ Ra‘d sûresi 43. âyetle birlikte İsrâ sûresi 96 ve Ankebût sûresi 52. âyetlerde de geçmektedir. Sadece Nesîmî *Divanında* rastladığımız bu ifade *Divanda* yaklaşık on kez iktibas edilmiştir. Bir mesnevîde Nesîmî *kul kefâ*’nın sırrını anlamayanlardan söz ederken şunları söylemiştir:

Çün mahrem-i kul kefâ degülsen

Bîgânesen âşinâ degülsen

(Nesîmî, Mesnevî-1/32)

Bir başka şiirinde iki kez *kul kefâ* lafzına yer veren Nesîmî, Hz. Peygamber’in nübüvvetine inanmayan kâfirler için *kul kefâ* âyetinin yeteceğini şöyle ifade etmiştir:

Sensen ol zât-ı mutahher iy mübârek mâ’u tîn

Kul kefâ gelmiş senün şânunda Hak’dan kul kefâ

(Nesîmî, Gazel-6/8)¹⁹⁹

¹⁹⁸ Karaman, v. dğr., III, 297.

¹⁹⁹ *Kul kefâ* âyetiyle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-1/3, Gazel-42/3, Gazel-95/4, Gazel-118/2, Gazel-150/6, Gazel-435/6, Tuyuğ/5.

“Kitap bilgisine sahip olanlar” anlamındaki *men ‘indehū ‘ilmū’l-kitāb* lafzı da yine Nesîmî *Divanında* iktibas edilmiştir. Kimlerin kitap bilgisine sahip olduğu hususunda kaynaklarda üç görüş vardır. Bunlar: Tevrat ve İncil bilgisine sahip olan Yahudi ve Hristiyan âlimler, Varaka b. Nevfel gibi Mekkeliler’den olup Yahudi ve Hristiyan olmadıkları halde Tevrat ve İncil’i bilen kimseler ve Allah’ın vahyi, gönderdiği kitaplar konusunda bilgisi olanlar, bunları okuyup anlayarak hakkı batıldan ayırma ölçütü kazanmış bulunanlar. Daha çok bu son görüşün kabul gördüğü “kitap bilgisine sahip olanlar”dan bu durumda Kur’ân’ı okuyan ve bu kitap hakkında yeterli bilgiye sahip olanlar²⁰⁰ kastedilmektedir.

Nesîmî bir şiirinde bu “kitap bilgisine sahip olanlar” hakkında hurûfî söylemlere girerek yüzde bulunan kirpik, kaş ve saçların Kur’ân’dan birer âyet olduğunu ve bu ilmin de ancak “kitap bilgisine sahip olanlar” tarafından bilinebileceğini söylemiştir:

Kirpüğün kaşunla zülfün Hak kitâbıdur velî

*Ol kitabı kim bilür **men ‘indehū ‘ilmū’l-kitāb***

(Nesîmî, Gazel-13/6)²⁰¹

1.13. İBRÂHİM SÛRESİ

1.13.1. İbrâhim Sûresi 7. Âyet:

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

“Hani Rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!’ diye bildirmişti.”

“Mutlaka azabım pek şiddetlidir” mealindeki *inne ‘azābī leşedîd* âyetini Nesîmî bir şiirinde *inne ‘azābī şedîd* şeklinde iktibas etmiştir. Şair yazdığı *gazelde* bu âyet-i kerîmenin hicran âyeti olduğunu, dolayısıyla sevgiliden ayrılmanın verdiği acının bile bu âyetin yanında daha çetin ve şiddetli olmadığını vurgulamıştır.

İnne ‘azābī şedîd âyet-i hicrân imiş

Şiddet-i hecrün haçan sa ‘b u şedîd olmadı

(Nesîmî, Gazel-417/12)

²⁰⁰ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., III, 298-299.

²⁰¹ *Men indehū ilmū’l-kitāb* âyetiyle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Tuyuğ/5, Tuyuğ/8.

1.13.2. İbrâhim Sûresi 28. Âyet:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ

“Allah’ın lutfettiği nimete nankörlükle karşılık verip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere sürükleyenleri görmediniz mi?”

Âyette geçen “helâk yeri” anlamındaki *dârü’l-bevâr* lafzı şairlerimiz arasında Necâtî Bey tarafından iktibas edilmiştir. Şiirde padişahın hastalıktan kurtulmasıyla düşmanların kederlerinden helak olacak hâle geldikleri ifade edilirken gam ve âyette geçen “helâk yeri” arasında ilgi kurulmuştur.²⁰²

Sana şâh-ı cihândan nûş-dârû geldi sıhhatler

Gamun dârü’l-bevârında adûlar içdi şerbetler

(Necâtî, Gazel-207/10)

1.13.3. İbrâhim Sûresi 40. Âyet:

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ

“Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz duamı kabul et!”

“Kabul et” anlamındaki *teğabbel* lafzı Bakara sûresi 127. âyette de geçmekle birlikte burada Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil’in Kâbe’yi ilk inşa ettikleri sırada Allah’a yaptıkları dua olarak zikredilmiştir. Ancak Cevrî bir şiirinde İbrâhim sûresi 40. âyetteki *teğabbel* lafzını iktibas ederek, gönül ehli Hak âşıklarının mecliste yaptıkları dua karşısında cümle melek ve ruhların “Kabul et ya Rab” dediklerini şöyle ifade etmiştir:

Erbâb-ı dil itdükçe mecâlisde du’ânı

Ervâh u melâyik diye yâ Rabb teğabbel

(Cevrî, Kasîde-23/40)

1.14. HİCR SÛRESİ

1.14.1. Hicr Sûresi 1. Âyet:

الرَّأ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ

“Elif-lâm-râ. Bunlar kitabın ve apaçık bir Kur’ân’ın âyetleridir.”

²⁰² Haksever, 228.

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı sûrelerin başında yer alan hurûf-ı mukattaa harfleri âyette de buyrulduğu gibi Kur’ân’dan birer parçadır. Hurûfî şarilerimizden Nesîmî de Kur’ân’da yer alan âyetlerle insan sûreti ve bazı uzuvlar arasında ilişki kurmaktadır. O bir şiirinde ن (nun), ع (ayn), م (mim) ve د (dal) harfleri ile “Bunlar Kur’ân’ın âyetleridir” mealindeki *tilke âyâtü’l-kitâb* lafzı arasında ve levh-i mahfûz olarak nitelendirdiği insan yüzü ile âyette yer alan “apaçık bir Kur’ân” mealindeki ve *Ḳur’ânün mübîn* lafzı arasında ilgi kurmakta ve şunları söylemektedir:

Nûn u aynun mîm ü dâlin tilke âyâtü’l-kitâb

Levh-ı mahfûz oldı yüzün ve hüve Ḳur’ânün mübîn

(Nesîmî, Gazel-332/5)

Yine bir başka şiirinde Nesîmî,

Zülf ü kaşun kirpügündür tilke âyâtü’l-kitâb

Uşta Hakkun Mushafı gel bah anun âyâtına

(Nesîmî, Gazel-365/4)

diyerek, bu sefer de zülf, kaş ve kirpiğin yüz Mushafından birer âyet olduğunu ifade etmiştir.

1.14.2. Hicr Sûresi 27. Âyet:

وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ

“Cin türüne gelince daha önce onu da kavurucu ateşten yaratmıştık.”

“Kavurucu ateş” anlamındaki *min nâri’s-semûm* âyeti Nesîmî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Şiirde secde emrini dinlemeyen uğursuz şeytanın kavurucu ateşten yaratıldığını zikreden Nesîmî, şeytanın cehaletine de şöyle vurgu yapmıştır:

Secde emrin tutmayan şeytân-ı şûm

Hak yaratmış anı min nâri’s-semûm

Gelmedi şeytâna çün Hakdan ulûm

Ol cehûlün adıdur Hakdan zalûm

(Nesîmî, Tuyuğ/198)

1.14.3. Hicr Sûresi 29. Âyet:

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

“Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın.”

Hemen hemen aynı anlamda Sâd sûresi 72. âyette de geçen “Ona ruhumdan üfledim” mealindeki *nefahtü fîhi min rûhî* lafzı Nev‘î, Gaybî ve Âsaf tarafından iktibas edilmiştir. Nev‘î bir gazelinde “Nice ölü gönüller var ki, onlar *nefahtü fîhi min rûhî* kelâmının bir bûse gibi kendilerine can bahşetmesi için meylederler, fakat onların gayretleri boşunadır” demektedir. Bilindiği gibi bûsenin dikkat çeken en önemli özelliği ölüyü diriltmesi ve ona can vermesidir.

Nice meyl itmesünler mürde-diller ana kim virür

Nefahtü fîhi min rûhî kelâmundan nişân bûse

(Nev‘î, Gazel-419/3)

Gaybî *nefahtü fîhi min rûhî* lafzını iktibas ederken, Yüce Allah’ın insanoğluna bahşettiği *nefahtü fîh*’in aslında Allah’ın zâtı olduğunu ve *nefahtü fîh* ile insana nefes verildiğini bir şiirinde şöyle gözler önüne serer:

Bir noktadur yirden göğe bu âlem

Sıfâtdur ol zâtıdur cân-ı âdem

Nefahtü fîhden geldi bize gelen dem

Gönülde iste bul Hakk’ı didiler

(Gaybî, 37/4)

Gaybî bir başka şiirinde de “*Nefahtü fîhi min rûhî* âyetini oku ve onun sırrını duyup mekâna ihtiyacı olmayanı yani Yüce Allah’ı seyr et” demektedir.

Nefahtü fîhi min rûhîyi oku

Tuyup sırrını seyr it lâ-mekânı

(Gaybî, 114/3)

Âsaf ise *nefahtü fîhi min rûhî*’nin sırrını ancak irfan sahibi olanların anlayacağını bir gazelinde şöyle dile getirmiştir:

Nefahtü fîhi min rûhînün anlar

Rumûzın sâhib-i irfân olanlar

(Âsaf, Gazel-280/3)

1.14.4. Hicr Sûresi 72. Âyet:

لَعْمُرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ

“Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı.”

Lût Peygamber’in ve ona inanmayan kavminin başına gelenlerin anlatıldığı bu sûrede Allah’ın azabının gelip çattığı sırada son bir kez olsun kavmini doğru yola davet eden Hz. Lût elinden geleni yapmış, fakat azgın kavmini üzerlerine yağın pişmiş taşlardan kurtaramamıştır. Âyetteki yemin ifadesi de onların bu hallerinin artık ıslah edilemez olduğuna işaret etmektedir.²⁰³ Âyet-i kerîmede geçen “Ömrüne yemin olsun ki” anlamındaki *le-‘amrûke* lafzını iktibas olarak kullanan Şeyhî bir *kasidesinde* şunları söyler:

Ey fahr-ı halk kimde ola zehre medhine

Çün Hak dedi le-‘amrûke lev-lâke ve ‘d-duhâ

(Şeyhî, Kaside-5/2)

İkinci mısradaki âyet ve kutsî hadislerden iktibaslarla bulunan şair, ayrıca Allah katında peygambere gösterilen ilgiyi ve yakınlığı anlatarak onun en güzel şekilde övgüsünü yapmış ve: “Ey yaratılanların övüleni, seni övmeye kim cesaret edebilir. Çünkü sana Allah: *le-‘amrûke; lev-lâke; ve ‘d-duhâ* dedi”²⁰⁴ demiştir.

Âyet-i kerîmede her ne kadar Lût Peygamber anlatılsa da Yüce Allah’ın *le-‘amrûk* lafzını Peygamber Efendimiz için kullandığı yönünde rivâyetler bulunmaktadır.²⁰⁵ Nitekim Divan şairleri de şiirlerinde bu âyeti iktibas ederken Hz. Peygamber’i kastetmişlerdir. Bu şairlerimizden Cevrî de Şeyhî gibi Peygamber Efendimiz için kutsî bir hadiste söylenen *lev-lâke* lafzı ile birlikte *le-‘amrûke* âyetine yer vermiş ve şunları söylemiştir:

Hem ne haddümdür benüm kim vasfa cür’et eyleyem

Ol şehinşâh-ı le-‘amrûk-taht ü lev-lâk-efseri

(Cevrî, Kasîde-2/26)

²⁰³ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., III, 361.

²⁰⁴ Meheddin İspir, “Şeyhî Divanı’ndaki Kasidelerin Edebî Türler ve Tarzlar Açısından İncelenmesi I (Dinî Türler)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, 2008, s. 118.

²⁰⁵ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözlük (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 109.

Nâbî, *Divanı*nda Hz. Peygamber için yazdığı bir *naatta* “*Le-‘amrük* yemini senin şânında söylendi, sen bu âyetin lütfuna binlerce günahlıya şefaata et, onları günahlarından azat et” demektedir.

Ve le-‘amrük kasemi sâdır iken şânunda
Bin cihân müznibi it bend-i belâdan âzâd
 (Nâbî, Na‘t/151)

Şeyh Gâlib âyeti iktibas ettiği şiirinde Hz. Peygamber’i kastetmiş ve “Efendim, ilâhî divanda sen en önde gelirsin, nitekim senin bu durumun *le-‘amrük* ilanı ile kuvvetlenmiştir” demiştir.

Dîvân-ı ilâhîde ser-âmedsin efendim
Menşûr-ı le-‘amrûkle müeyyedsin efendim
 (Gâlib, Müseddes-1/2)

Son olarak Yenişehirli Avnî *Divanı*nda rastladığımız bu âyet yine Hz. Peygamber ile ilişkilendirilerek şöyle iktibas edilmiştir:

Şeh-i mülk-i bekâsun efserün tâc-ı le-‘amrûkdür
Serîr-ârâ-yı erselnâk sensün yâ Resûlallâh
 (Yenişehirli Avnî, Gazel-408/2)²⁰⁶

1.14.5. Hicr Sûresi 87. Âyet:

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

“Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan yedi (âyeti) ve yüce Kur’ân’ı verdik.”

Âyet-i kerîmede geçen “tekrarlanan yedi (âyet)” anlamındaki *seb‘an mine’l-meşânî* lafzı *Divan* şiirinde çokça bahsi geçen konulardan biridir. Bu ifade ile neyin kastedildiği hususunda farklı görüşler olmakla birlikte genel görüş Fâtiha sûresinde birleşmektedir. Nitekim Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes‘ud, İbn Abbas, Hasan, Ebu’l-Âli’ye, İbn Ebî Melik’e, “Ubeyd b. Umeyr ve bir cemaat demişlerdir ki, bu yedi Fâtiha âyetleridir. Übeyy b. Kâ‘b, Ebû Hüreyre rivâyetleri ile Hz. Peygamber’den: “Ümmü’l-Kur’ân (Fâtiha), o tekrarlanan yedi âyettir. Ve bana verilen yüce Kur’ân’dır” hadisi de

²⁰⁶ Bu beyit Yenişehirli Avnî Bey *Divanı*nda: *Şeh-i mülk-i bekâsun efserün tâcü’l-ömründür / Serîr-ârâ-yı erselnâk sensün yâ Resûlallâh* şeklinde yanlış geçmektedir. Bkz. Turan, 941.

vardır ki, Ebû Hüreyre (ö. 58-59/678)'nin rivâyet ettiği hadis *Sahih-i Buharî*'de de zikredilmiştir. Bundan dolayı “tekrarlanan yedi âyet”ten maksat Ümmü'l-Kur'ân olan Fâtiha sûresidir.²⁰⁷

Divan şairlerinin bu âyeti iktibas ederken kastettikleri mana genel olarak Fâtiha sûresi olmuştur.²⁰⁸ Ancak Hicr sûresi 87. âyetten iktibas edilmiş beyitler de vardır. Bunlardan ilki şair Nesîmî'ye aittir. Nesîmî şu beytinde,

Âyet-i seb'ü'l-meşânî çün yüzinden buldı ol

Ümmetine dönüben didi budur asl-ı kitâb

(Nesîmî, Gazel-11/4)

diyerek, âyet-i *seb'ü'l-meşânî* terkihi ile Hicr sûresi 87. âyetten iktibas yapmıştır.

Otuz iki rakamına hurûfilik açısından ayrı bir önem verilir. Onlara göre yüzde bulunan duyu organlarının taksimi yedidir. Bunların her birinin dört unsuru vardır. Dolayısıyla rakam yirmi sekize çıkar ve bu ilâhî kelimeye işaret eder. Dilin altındaki istivâ hattı hesaba katıldığında sekiz kısım ortaya çıkar ve dört unsur üzerinden hesaplandığında otuz iki ilâhî kelime hizasında otuz iki alâmet elde edilir.²⁰⁹ Nitekim şairimiz Nesîmî, yüzde beliren bu otuz iki alâmetle ilgi kurduğu *seb'ü'l-meşânî*'yi bir tuyuğunda şöyle gözler önüne serer:

Âyet-i seb'ü'l-meşânîdür yüzün

Otuz ikinün nişânîdur yüzün

Bâg-ı cennet ergevânîdur yüzün

Mihr ü mâhun armagânîdur yüzün

(Nesîmî, Tuyuğ/141)

Nesîmî *Divanında* rastladığımız bir diğer durum yüzün levh-i mahfûz olarak da kabul edildiği gerçeğidir. Hurûflere göre ezelde ve ebeddeki tüm bilgiler, kâinatın hükümleri, yüzde tasvir edilmiştir.²¹⁰ Şair, yüz ve levh-i mahfûz arasında kurduğu bağı bir *gazelinde* ifade ederken âyeti de aynen Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği gibi iktibas eder ve şunları söyler:

²⁰⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili I-X*, (sadeleştiren: İsmail Karaçam, v. dğr.), Çevik Matbaası, İstanbul 2007, V, 244-245.

²⁰⁸ Bu beyitler “Sûre ve Âyet Adları” bölümünde değerlendirilecektir.

²⁰⁹ Usluer, 278.

²¹⁰ Usluer, 278.

*Yüzün ezel güninde levhından oldu zâhir
Hakkun kelâmı ile seb'ân mine'l-meşânî*

(Nesîmî, Gazel-444/2)

Nef'î'de de rastladığımız bu âyet şairin “sözüm” redifli *kasidesinde* iktibas edilirken *seb'u'l-meşânî* inci tanelerine benzetilmiştir:

*Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm
Silk-i tesbîh-i dür-i seb'u'l-meşânîdir sözüm*

(Nef'î, Kaside-1/1)²¹¹

Şiirde Nef'î, “Benim sözüm bütün sözlerin yani şiirlerin başıdır, öncüsüdür. Bütün gizli sırlar, gaibden gelen ilham benim şiirimdedir. Sözümün düğümü çözülünce bütün gizli sırlar dağılır. Öteki şairler de sözlerimden yararlanırlar”²¹² demektedir.

1.15. NAHL SÜRESİ

1.15.1. Nahl Sûresi 40. Âyet:

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Biz bir şeyi murat ettiğimizde ‘ol’ dememiz yeterlidir, o da hemen olur.”

Nahl sûresi 40. âyette yer alan *innemâ* edatı Kur’ân-Kerîm’de yüz otuz yedi âyette geçmektedir. Fuzûlî *Divanında* rastladığımız şu beyitte;

*Hudâ'nın innemâ kavlinde halk içre veliahdı
Resûl'ün lahmüke lahmî ser-i hânında mihmânı*

(Fuzûlî, Kasîde-26/24)

ifadesiyle Fuzûlî, Nahl sûresi 40. âyette yer alan *innemâ* lafzını iktibas etmiştir. Fuzûlî, Sadrazam İbrahim Paşa (ö. 942/1536)’nın medhi için yazdığı bu *kasidede* Paşa’nın, Yüce Allah’ın *innemâ* kavli ile halk içindeki veliahtı ve Peygamber’in “Etin etimdir” sözüyle sofrasının başmisafiri olduğunu belirtmiştir.

1.15.2. Nahl Sûresi 43. Âyet:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorunuz.”

²¹¹ Bu âyetle ilgili Nef'î'ye ait diğer iktibas için bkz. Mesnevî-1/4.

²¹² Halûk İpekten, *Nef'î, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (3. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 107.

Nahl sûresi 43. âyette yer alan “O zaman ilim ehline sorun” mealindeki *fes’elû ehle’z-zikr* âyeti aynı anlamda Enbiyâ sûresi 7. âyette de geçmektedir. Âyet müşriklerin peygamberi kendileri gibi bir insan olduğu için inkâr etmeleri üzerine nazil olmuştur.

*Divan*larını incelediğimiz şairler arasında sadece Kânî’de rastladığımız bu âyet bir yerde iktibas edilmiştir. Şair bu şiirde;

Ba’dehû begden gelen begdür mü’eddâsınca Hakk

Fes’elû ehle’z-zikr tenbîhin idüp reh-nümây

(Kânî, Tarih-53/8)

diyerek, Yüce Allah’ın “O zaman ilim ehline sorun” tenbihini kendilerine rehber yaptıklarını söylemektedir.

1.15.3. Nahl Sûresi 90. Âyet:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِي ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ
يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah aklınızı başınıza alınız diye size böyle öğüt veriyor.”

Nâbî, Cenâb-ı Hakk’ın varlığı ve birliğini övmek ve yüceltmek için kaleme aldığı *Tevhid*’inde bu âyet-i kerîmenin iki lafzından iktibas yapmıştır. Nitekim şair, “Âdâleti ve ihsanı emreder” anlamındaki *ye’muru bi’l-’adli ve’l-ihsân* âyeti ile “Hayâsızlığı yasaklar” anlamındaki *yenhâ ‘ani’l-faḥşâ* âyetini bir arada şöyle kullanmıştır:

Melâik hâdimân-ı ye’muru bi’l-’adli ve’l-ihsân

Şeyâtîn dîdebân-ı fursat-ı yenhâ ‘ani’l-faḥşâ

(Nâbî, Kaside-1/42)

Beyitte meleklerin Allah’ın “Âdâleti ve ihsanı emreder” buyruğunun hizmetçisi olduğu, şeytanların ise Allah’ın “Hayâsızlığı yasaklar” buyruğu karşısında insanların gaflet anlarını yakalamak için fırsat kolladıkları ifade edilmiştir.

1.16. İSRÂ SÛRESİ

1.16.1. İsrâ Sûresi 1. Âyet:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ
لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten işitendir, görendir.”

Gerek Allah’ın gücü ve kudretine, gerekse hiçbir peygambere ve kula nasip olmayacak bir mucizeye dikkat çekilen bu âyetin daha çok *sübḥâne’l-lezî esrâ* lafzı iktibas edilmiştir. Nesîmi, *Divanında* bu âyeti iktibas ederken genellikle âyet ile hurûfî motifler arasında bağ kurar. Nitekim o şu *gazellerde*;

Zülfî sübhâne’l-lezîesrâ bi’ abdihi âyeti

Yanağı üzre müselsel hatt ile mestûr idi

(Nesîmî, Gazel-403/3)

Mu’anber zülfüne Hakdan kadîmî sabit olmuştur

Ki sübhâne’l-lezî esrâ anun şânında esrâdur

(Nesîmî, Gazel-117/9)

diyerek, *sübḥâne’l-lezî esrâ* âyeti ile zülf arasında ilgi kurarken;

İy cemâlün sûret-i rahmânumuz

Vey tudagun çeşme-i hayvânumuz

Kaşlarundur rûz-ı sübhâne’l-lezî

İy visâlün şerbeti îmânumuz

(Nesîmî, Tuyuğ/99)²¹³

şiiirinde de *sübḥâne’l-lezî esrâ* âyeti ile kaşlar arasında ilgi kurmuştur. Nesîmî şu şiiirinde ise âyetin *sübḥâne’l-lezî esrâ*, *‘abdihi leylen* ve *mescidi’l-aşşâ* kısımlarını bir arada kullanarak âdetâ âyetin bütününe dikkat çekmiştir:

İy cemâlün sırr-ı sübhâne’l-lezî esrâ imiş

‘Abdihi leylen tapundur mescid-i aşşâ imiş

(Nesîmî, Gazel-207/1)

²¹³ *Sübḥâne’l-lezî esrâ* âyeti ile ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-118/7, Gazel-200/13, Gazel-207/1, Gazel-385/4, Gazel-431/10.

Şairlerimiz arasında Necâtî Bey de bu âyeti iktibas ederken âyetteki *esrā bi'abdihi* *leylen* lafzı ile Leylâ arasında bağ kurarak, Leylâ'nın saçları arasında Mecnûn'un *esrā* sırrını bulduğunu şöyle ifade etmiştir:

Buldu Mecnûn saçında Leylâ'nın

Sırr-ı esrā bi-abdihi leylâ

(Necâtî, Gazel-7/3)

Mutasavvıf şairlerimizden Sûzî bu âyeti iktibas ederken, Hz. Peygamber'in temiz, pâk cisimleriyle o kutsî makama vâsıl olduğunu, bunun delili olarak da *sübhâne'l-lezî esrā*'nın yeteceğini iki ayrı beytinde şöyle beyan etmiştir²¹⁴:

Cism-i pâk ile makâm-ı kudse vâsıl olduğu

Nutk-ı sübhâne'l-lezî esrā yeter şâhid sana

(Sûzî, 23/4)

Bu aşkın sırrına mazhar olan vâsıl-ı hazretidir

Bu zâhir vuslata şâhid ki sübhâne'l-lezî esrā

(Sûzî, 32/10)²¹⁵

1.16.2. İsrâ Sûresi 70. Âyet:

وَأَقْدُ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَيَّ
كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“And olsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları kara da ve deniz de taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”

Âyet-i kerîmede insan, dünyada Allah'ın lütfuna en çok mazhar olmuş, en seçkin, en değerli varlık olarak gösterilmiştir. Tefsirlerde insana seçkinlik kazandıran özellikler, akıl, zekâ, düşünme, yazma gibi melekelerden başlayarak çeşitli psikolojik ve fizyolojik özelliklere, estetik zevklere, ahlâkî yatkınlıklara, canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine, ekonomik faaliyetlerde bulunma özelliğine, şehirler ve uygarlıklar

²¹⁴ Keleş, “Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 155.

²¹⁵ Bu âyetle ilgili Sûzî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Sûzî, 282/7.

kurma kabiliyetine kadar birçok meziyete sahip olmasıyla açıklanmıştır.²¹⁶ Âyette yer alan “And olsun biz şerefli kıldık” anlamındaki *ve lekad kerremnā* lafzı insan muhatap alınarak bir şiirde şöyle iktibas edilmiştir:

*İsînün aslın bilen Meryem'dedür
Hem Süleymân hikmeti hâtemdedür
On sekiz min âlemün sırrın bilen
Ve lekad kerrem benî Âdem'dedür*
(Nesîmî, Tuyuğ/81)

Yine bir başka şiirde Yüce Allah'ın insana *kerremnā* dediği bildirilmekte ancak insanoğlunun bu hitaptan sonra enâniyete kapılmaması gerektiği de hatırlatılmaktadır:

*Özüni tanıdun ise Hak sana kerremnā didi
Ger bilesen hakikatı kılmayasan enâniyet*
(Nesîmî, Gazel-23/6)²¹⁷

1.16.3. İsrâ Sûresi 82. Âyet:

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا

“Biz Kur’ân’dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o mü’minler için bir şifa, bir rahmettir; zalimlerin ise sadece zıyanını artırır.”

“Âyet-i kerîmede Yüce Allah, Kur’ân’ın getirdiklerini mü’minler için şifa ve rahmet olarak nitelemiştir. Müfessirler genellikle Kur’ân’ın şifa ve rahmet oluşunu manevî anlamda açıklamışlardır. Buna göre Kur’ân’da şifa vardır; yani o, iman, amel ve ahlâka ilişkin manevî hastalıkları iyileştirir, mü’minleri bunlardan korur; kalplerden cahillik örtüsünü kaldırır, Allah’ın valığı ve birliği konusunda kuşkuları ve tereddütleri giderir.”²¹⁸

Âyetten iktibas edilen kısım “Ve indiriyoruz” anlamındaki *ve-nünezzil* lafzıdır. Kânî, şu beytinde âyette geçen “O, mü’minler için bir şifa” mealini de hatırlatarak “Sırrımda *ve-nünezzil* âyeti okunmakta; kim bir damla şarabımdan içerse ona şifam var” demiştir:

²¹⁶ Karaman, v. dğr., III, 503.

²¹⁷ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Tuyuğ/308.

²¹⁸ Karaman, v. dğr., III, 515.

Sırrumda âyet-i ve-nünezzil okunmada

Kim nûş iderse katre meyümden şifâm var

(Kânî, Gazel-29/4)²¹⁹

1.16.4. İsrâ Sûresi 101. Âyet:

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسُئِلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا

“And olsun biz Mûsâ’ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi, İsrâiloğulları’na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, ‘Ey Mûsâ, demişti, senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum.’”

Âyette Hz. Mûsâ’nın inkârcı Firavun ve kavmine karşı Yüce Allah’ın izniyle gösterdiği dokuz âyât yani dokuz mucize vurgulanmıştır. Bunlar: Âsa, beyaz el, Sînâ dağı yani Tûr’un İsrâiloğulları’nı korkutması, tûfan, çekirge, haşarat, kurbağa, kan ve felk yani denizin ikiye yarılması²²⁰ mucizeleridir. “Dokuz mucize” anlamındaki *tis’a âyât* lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de Neml sûresi 12. âyette de aynı anlamda geçmektedir.

Nesîmî bir şiirinde bu âyeti iktibas ederken “dokuz mucize”, Hz. Mûsâ’nın ateşi ve yine onun levhasının sırrına ermek isteyenleri Mescid-i Aksâ’ya davet edip, orayı tavâf etmeleri takdirinde bu sırra vâkif olabileceklerini söylemiştir.

Tis’a âyât ateş-i Musî vü levhun sırrını

İster isen gel tavâf it mescid-i aksâmuzu

(Nesîmî, Gazel-438/8)

1.17. KEHF SÛRESİ

1.17.1. Kehf Sûresi 60. Âyet:

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقْبًا

“Bir vakit Mûsâ genç adamına, ‘ta ki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim’ demişti.”

²¹⁹ Beyitte geçen *ve-nünezzil* lafzı *Kânî Divanı (İnceleme-Metin)* adlı çalışmada *ve-tenezzil* şeklinde geçmektedir. Kanaatimize göre beytin işaret ettiği mana İsrâ sûresinin 82. âyeti ile daha iyi oturmaktadır.

²²⁰ Tufan, çekirge, haşarat, kurbağa ve kan mucizeleri için bkz. A’râf/133; beyaz el mucizesi için bkz. Neml/12, âsa mucizesi için bkz. Tâhâ/21; Neml/10; Kasas/31, felk mucizesi için bkz. Şuarâ/63, Sînâ Dağı mucizesi için bkz. Bakara/63. Yazır, VI, 140.

Âyet-i kerîmede Hz. Mûsâ ve rivâyete göre Hızır aleyhisselâmın iki denizin birleştiği yerde buluşup yapacakları yolculuk anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in bildirmesine göre, bir gün Hz. Mûsâ İsrâiloğulları'na hitap ederken kendisine, "İnsanların en bilgini kimdir? diye sorulur, o da "Allah bilir" demesi gerekirken "benim" diye cevap verir. Bunun üzerine Yüce Allah ona, "İki denizin birleştiği yerde bir kulum var, o senden daha bilgindir" diye vahyeder. Hz. Mûsâ, "Rabbim, onu nasıl bulabilirim?" deyince de Allah, "Bir balık al, sepete koy; balığı nerede yitirirsen işte kulum oradadır" diye cevap verir.²²¹ Bu kıssa Kehf sûresi 60. âyetten 82. âyete kadar Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılmaktadır.

Kehf sûresi 60. âyetin Divan şiirinde iktibas edilen kısmı "iki denizin birleştiği yer" anlamındaki *mecma'u'l-bahreyn* âyetidir. İlk olarak Nesîmî *Divanında* rastladığımız bu âyet bir yerde Peygamber Efendimiz kastedilerek şöyle iktibas edilmiştir:

Zehî sirâce-i terkîb-i mecma'u'l-bahreyn

Senün bu şânuna geldi çü âyet-i lev-lâk

(Nesîmî, Gazel-219/7)²²²

Şeyhülislâm Yahyâ da bu lafzı, âyette kastedildiği anlamda kullanmamıştır. Nitekim şair bu şiirde "Sevgilinin inci dişlerinin arzusu ve mercan dudağının hayali ile perişan olan âşığın iki gözünden akan yaşlar *mecma'u'l-bahreyn*'e dönüşmüştür" demektedir:

İki çeşmim yaşından kûyun etdi mecma'u'l-bahreyn

Hevâ-yı dürr-i dendânın hayâl-i la'l-i mercânın

(Şeyhülislâm Yahyâ, Gazel-212/3)

Gaybî ise zübde-i âlem olan âdemoğlunu övdüğü hemen hemen aynı anlamdaki iki şiirinde *mecma'u'l-bahreyn* lafzını kullanmıştır:

Mecma'u'l-bahreyn-i Haksın vâcib imkân sendedür

Sensün ancak müsta'id zât u sıfâtına fezâ

(Gaybî, Kasîde-1/44)

²²¹ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., III, 568-572.

²²² Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-385/13.

Mecma‘u’l-bahreyn-i Haksın sendedur zât u sıfât

Cümle eşyâ sendedir sensin zemîn ü âsmân

(Gaybî, 89/2)²²³

XX. yüzyılın Üveysî-meşreb şairi Şeyh Hâlid de Gaybî gibi bir şiirinde *mecma‘u’l-bahreyn* hitabına mazhar olan insan için: “Ey gönül, sen iki denizin birleştiği yerdin, şimdi ayıplanır oldun; hem sen çaresiz kaldın, gaflette bulunup aldandın” demektedir.

Mecma‘u’l-bahreyn iken oldun melâmet ey dilâ

Gâfil ü magrûr kaldın hem olup sen bî-nevâ

(Hâlid, 165/7)

1.17.2. Kehf Sûresi 65. Âyet:

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا اتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا

“Derken kullarımızdan bir birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.”

“Biz öğrettik” anlamındaki ‘*allemnâ*’ lafzı âyetten iktibas edilen kısımdır. Sunullâh-ı Gaybî tarafından iktibas edilen bu lafız Necm sûresi 10. âyette geçen *mâ evhâ* lafzı ile birlikte şöyle kullanılmıştır:

Tâlibâ pîr ile sohbet kıl ki ‘allemnâ budur

Kalbüne ilhâm olandan al ki mâ evhâ budur

(Gaybî, 43/1)

1.18. MERYEM SÛRESİ

1.18.1. Meryem Sûresi 1. Âyet:

كَهَيْعَصَ

“Kâf-hâ-yâ-‘ayn-şâd.”

Hurûf-ı mukattaadan oluşan bu âyetin kastettiği mana bilinmemektedir. Ancak bunun anlamı hakkında değişik birtakım rivayetler vardır. İbn Mürdeveyh (ö. 416/1026)’in tahririne göre Ümmühani, Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivayet

²²³ Bu âyetle ilgili Sunullâh-ı Gaybî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. 103/3.

etmiştir: (Allah’a hitaben) “Kâfîsin, hâdîsin yâ Âlim-i Sâdık!” Hz. Ali’nin de “Ey *kâf hâ yâ ‘ayn şâd*, beni bağışla” diye dua ettiği rivayet edilmiştir ki buna göre bu âyet, Allah’ın bir ismidir. Dil bakımından sözlük anlamı itibariyle bir anlam çıkmamakla birlikte akıl yoluyla bu konuda birçok ihtimal düşünülmüştür.²²⁴ Meselâ Ca’fer es-Sâdık’tan nakledilen bir rivayete göre *kâf*, “Allah bizim şîamıza kâfîdir”; *hâ*, “Onlara hidayet verendir”; *yâ*, “Onların dostudur”; *‘ayn*, “İtaatkâr olanları bilendir”; *şâd* ise “Onları yüksek makamlara ulaştırma sözünde sâdık olandır” şeklinde açıklanmıştır. İslâm dünyasında ilk temsilcileri Şîvî çevrelerden çıkan, havas ve hurûf ilimleriyle ilgilenen kişiler hurûf-ı mukattaaya özel bir önem vermişlerdir. Nitekim *kâf hâ yâ ‘ayn şâd*’ın manasını soran bir kimseye Muhammed b. Hanefiyye’nin, “Bunun tefsirini haber versem su üzerinde ayakların batmadan yürürsün” dediği nakledilmiştir.²²⁵ Bu âyetin Divan edebiyatına yansımaları da hurûfî şairimiz Nesîmî ile olmuştur. O, bir tuyuğunda bu âyeti şöyle iktibas etmiştir:

İy cemâlün kâf hâ yâ ‘ayn şâd
Ma ‘nî-i yâsîn saçundan müstefâd
Kadd-i mâ Tûbâ eyâ hûrî-nijâd
Secde-i vechünde mi ‘râcü’l-ibâd
 (Nesîmî, Tuyuğ/31)²²⁶

1.18.2. Meryem Sûresi 2. Âyet:

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكْرِياً

“Bu Rabbinin Zekeriya kuluna lutfettiği rahmetin anlatımıdır.”

Zekeriya Peygamber İsrâiloğulları’na gönderilen peygamberlerden biridir. Duanın, emreder gibi ve yüksek sesle değil, mütevazı bir şekilde alçak sesle ve yalvarıp yakararak yapılması Hz. Zekeriya’nın âdâbına daha uygun olduğu için, onun alçak sesle dua ettiği bildirilir.²²⁷ Nitekim Kânî bir şiirinde Hz. Zekeriya’nın alçak sesle yaptığı duaya telmihte bulunarak şu *gazelinde* ‘*abdehū Zekeriyyā*’ âyetini şöyle iktibas etmiştir:

²²⁴ Yazır, V, 447-448.

²²⁵ Duman ve Altundağ, 405.

²²⁶ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-3/1, Gazel-179/6, Gazel-426/2.

²²⁷ Karaman, v. dğr., III, 588.

Te'sîr-i zikr-i erre dimâgı ider tasîh
Men hanne 'abdehû Zekerıyyâdı der misin
 (Kânî, Gazel-136/15)

Beyitte âyet-i kerîmede geçen 'abdehû Zekerıyyâ lafzı iktibas edilirken aynı zamanda "Zikr-i erre ile yapılan yani hançereden testere sesi gibi bir ses çıkarılarak yapılan zikir²²⁸ beyni rahatsız etmekte, dolayısıyla Zekeriya kulunun yalvarması gibi dua eder misin?" denilmektedir.

1.18.3. Meryem Sûresi 54. Âyet:

وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا

"Bu kitapta İsmâil'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı; elçi-peygamberdi."

"Sözünde sadık olan" anlamına gelen âyeti kerîmedeki *şâdıku'l-va'd* lafzı Kânî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Meryem sûresi 54. âyet her ne kadar Hz. İsmâil ile ilgili olsa da Kânî şiirinde Peygamber Efendimiz'i kastederek *şâdıku'l-va'd* lafzına yer vermiştir.

Nitekim bu sıfat, dinî ve edebî kültürümüzde Hz. Peygamber için bir ad olmuştur. Hz. Peygamber'in dürüstlüğünü, doğru sözlülüğünü ve güvenilir şahsiyetini anlatan bu ismin²²⁹ Divan şiirine yansımaları da şöyle olmuştur:

Sen ol mesned-fürûz-ı şâdıku'l-va'di'l-emînsin kim
Kelâmun cümle sırra mâ-sadakdur yâ Resûlallâh
 (Kânî, Kaside-7/2)

1.18.4. Meryem Sûresi 59. Âyet:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا

"Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsanî arzulara uyan bir nesil geldi. Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır."

²²⁸ Uludağ, 386.

²²⁹ Yeniterzi, 111.

“Azgınlıkların cezası” anlamına gelen *ğayy* kelimesinin Cehennemde bir vadinin ismi olduğu rivayet edilmiştir.²³⁰ “Azgınlıklarının cezasını bulacaklar” diye tercüme edilen *yelkavne ğayyen* âyetini Nesîmî, şeytanı kastederek bir *gazelde* şöyle iktibas etmiştir:

Şeytân sırâtı görmedi yârun yüzinde müstakîm
Yelkavne ğayyendur cezâ dîv-i la ‘înün dâline
 (Nesîmî, Gazel-376/6)

1.19. TÂHÂ SÛRESİ

1.19.1. Tâhâ Sûresi 1. Âyet:

طه

“Tâ-hâ.”

Hurûf-ı mukattaadan oluşan Tâhâ sûresinin 1. âyeti Nesîmî, Nâbî, Muhibbî ve Fuzûlî tarafından iktibas edilmiştir. Aynı zamanda sûrenin de adı olan *tâhâ* lafzı Nesîmî’nin şiirlerinde hurûfî söylemlerle zikredilirken şair şu şiirlerde âyet ile sûret arasında ilgi kurmuştur:

Sûretün tâhâ vü yâsîn iy resûl-i mu‘teber
Fe’rtakîb mâ fi’s-semâ’i iy cemâlün kul kefâ
 (Nesîmî, Gazel-1/3)

Be-vasf-ı sûret-i tâhâ be-hüsn-i sûre-i Yûsuf
Be-hulk-ı bahr-ı muhît u be-ilm-i nokta-i pâk
 (Nesîmî, Gazel-219/9)

Sûretün tâhâ ile yâsîn imiş
İki kaşun sûre-i tāsîn imiş
Tûr imiş yüzün dişün ve’t-tîn imiş
Hak didi ârif seni ol hüsn imiş
 (Nesîmî, Tuyuğ/115)

Nesîmî *tâhâ* ile yüz arasında ilgi kurduğu bu şiirlerden farklı olarak şu beyitte *tâhâ* âyeti ile kaş ve kirpikleri kastetmiş ve şunları söylemiştir:

²³⁰ Karaman, v. dğr., III, 609.

*Yüzün ve 'ş-şems ü yāsīndür kaşunla kirpüğün **tāhā***

Tanugdur ellezī esrā bu mi 'rāc ü bu isrāya

(Nesîmî, Gazel-385/4)

Şairin gözlerle âyet arasında benzerlik kurduğu şiri ise şöyledir:

Saçun ve 'l-leyl yüzün ve 'd-ḍuḥādur

Tāhādur gözlerin Allāhu ekber

(Nesîmî, Gazel-73/2)

Tāhā lafzını insanın yüzünde mevcut olan hemen hemen bütün uzuvlara benzeten Nesîmî şu şiirinde ise saçlarla âyet arasında ilgi kurmuştur:

Levh ile Kur'ân yüzündür ve 's-selâm

Hak te 'âlâdan gelen sensen kelâm

Sûretün devrinde hüsn oldı temâm

*İy saçun **tāhā** yüzün Beytü 'l-harâm*

(Nesîmî, Tuyuğ/202)

Bu benzetmelerden farklı olarak **tāhā** âyeti ie şairin Peygamber Efendimiz'i kastettiği şiirleri de vardır:

Okuyan harf-i kitâb-ı hattını cân bildi kim

*Ahmed'e **tāhā** vü yāsīn Mûsîye ve 't-tûrdur*

(Nesîmî, Gazel-163/3)

Hel-etā, yāsīn, tāhā ve ve 'd-ḍuḥā âyetlerinin nüzul sebebi şaire göre Hz.

Muhammed ve Hz. Ali'dir:

*Şânunuzda geldi hem **tāhā** vü yāsīn hel etā*

Ve 'd-ḍuḥānun defterisüz yâ Muhammed yâ Alî

(Nesîmî, Gazel-430/4)²³¹

XVI. yüzyılın usta şairlerinden Fuzûlî de Nesîmî gibi **tāhā** lafzı ile Peygamber Efendimiz arasında ilgi kurmuş ve bu şiirlerinde Yâsîn sûresinin 1. âyetini de iktibas etmiştir:

²³¹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-3/1, Gazel-6/1, Gazel-19/5, Gazel-53/4, Gazel-117/8, Gazel-118/4, Gazel-148/8, Gazel-214/3, Gazel-296/4, Gazel-311/7, Gazel-337/1, Gazel-426/3, Gazel-435/11, Gazel-447/7, Tuyuğ/146.

Senden buluptur Ahmed-i Mürsel makâm-ı kurb

*Tahsîn ü yâ vü sîn ile teşrîf-i **tâ** vü **hâ***

(Fuzûlî, Gazel-2/6)

Nice takrîr edeyim vasfını ol şâhın kim

*Ana vassâf ola yâsîn ü mu‘arrif **tâhâ***

(Fuzûlî, Gazel-5/5)

Muhibbî ise “Senin hakkında *tâhâ* ve *yâsîn* nazil oldu; Cebrâil’in kanadının en uzun tüyü senin eşiğinin süpürgesidir”²³² dediği şiirinde *tâhâ* lafzını şöyle iktibas etmiştir:

*Oldı hakkunda senün nâzil çü **tâhâ** yâ vü sîn*

Hâk-rûb-ı âsitânun şehper-i rûhü’l-emîn

(Muhibbî, Gazel-18/1)

Nâbî, *Divânında* iki yerde iktibas ettiği âyete Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta* yer vermiş ve bu beyitlerde Hz. Peygamber’in temiz zatını ifade eden *tâhâ* lafzının varlığı tüm insanlar için yardım vesilesi olduğunu vurgulamıştır:

Tâli‘ u hâbit-i hestî vü bülend ü pestî

*Dergeh-i hazret-i **tâhâ**dan ider istimdâd*

(Nâbî, Kaside-2/23)

*İsm-i pâkinde olan ma‘nî-i **tâhâ** eyler*

Cümle eşyâda tulû‘ ile hübüta imdâd

(Nâbî, Kaside-2/24)

1.19.2. Tâhâ Sûresi 4. Âyet:

تَنْزِيلاً مِّمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ الْعُلَى

“O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peyderpey gönderilmiştir.”

Âyette geçen ve “yüce gökler” anlamındaki *ve’s-semâvâti’l-‘ulâ* lafzı Nesîmî tarafından bir beyitte İnsan sûresi 3. âyette geçen *innâ hedeynâhü’s-sebîl* ve Tâhâ sûresi 5. âyette geçen *er-Raḥmānū ‘ale’l-‘arş’i stevâ* ile birlikte iktibas edilmiştir:

²³² Coşkun Ak, *Muhibbî Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 46.

Saçların vasfı durur innā hedeynāhü's-sebīl
Ve's-semāvāti'l-'ulā r-Raḥmān 'ale'l-'arşi'stevā
 (Nesîmî, Gazel-3/2)

1.19.3. Tâhâ Sûresi 5. Âyet:

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

“Raḥmān olan Allah arşa istivâ etmiştir.”

“Arşa istivâ etti” anlamına gelen ‘ale'l-'arşi'stevā lafzı *istevā* ‘ale'l-'arşi şeklinde altı sûrede²³³ daha aynı anlamda geçmektedir. Nitekim Nesîmî şu *gazellerinde* âyetin tamamını şöyle iktibas etmiştir:

Elf-i Allâhdur cemâlin Sidre boyun müntehâ
Çün cemâlüdür senün Raḥmān 'ale'l-'arşi'stevā
 (Nesîmî, Gazel-4/1)

Zülf ü ruhsârundur er-Raḥmān 'ale'l-'arşi'stevā
Ka 'benün mihrâbı kaşun fitnelü aynun hatîb
 (Nesîmî, Gazel-17/3)

Te 'âlâ şânühü hüsnün sıfâtı kim mu 'allâdur
Ki er-Raḥmān 'ale'l-'arşi'stevā ol sahn-ı mevlâdur
 (Nesîmî, Gazel-117/1)

Âyet-i kerîmede Yüce Allah'ın yarattıkları üzerindeki hâkimiyeti anlatılmaktadır. Bir şeyi kaplamak, örtmek, istilâ etmek gibi anlamlara gelen *istivâ*, âyette Yüce Allah'ın emir ve hükmünün arşı kaplaması anlamında kullanılmıştır.

Buradan hareketle saçların insan vücudunun en üst noktası olan başı örtmesi arasında bir ilgi kuran Nesîmî bu saçları Hz. Peygamber'in insanları hidayete götüren doğru yoluna²³⁴ benzeterek şunları söyler:

Saçların vasfı durur innā hedeynāhu's-sebīl
Ve's-semāvāti'l-'ulā r-Raḥmān 'ale'l-'arşi'stevā
 (Nesîmî, Gazel-3/2)

²³³ Bkz. A'râf/54; Yûnus/3; Ra'd/2, Furkân/59; Secde/4; Hadîd/4.

²³⁴ Yeniterzi, 112.

Bu âyet edebiyatımıza Yüce Allah'ın sonsuz kudret ve hâkimiyetinin arşı kuşattığını, arşın gerçek sahibi olduğunu, tüm yaratıkların O'nun denetiminde bulunduğunu anlatmak için aktarılmıştır²³⁵:

Buldum 'ale'l-'arşi'stevā hem rahmet-i rahmân yakîn
Hakdan ıyân bilgil meni men arş-ı rahmân gelmişem
 (Nesîmî, Gazel-255/4)

Allah'ı insan sûretinde görme telakkisinde olan Hurûfler, arşı “ilâhî mekân”, istivâyı da “istilâ etmek, tamamen kaplamak” şeklinde anlamışlardır. Nitekim Nesîmî'nin şu şiirlerinde de insan yüzünü, Rahman'ın arşı olarak²³⁶ görmek mümkündür:

Ruhun vechindeki ol yiddi hatun
'Ale'l-'arşi'stevā Rahmânumuzdur
 (Nesîmî, Gazel-123/4)
'Ale'l-'arşi'stevā Rahmân yakîn kim
Yüzündür ol mekân bi'llâh degül mi
 (Nesîmî, Gazel-447/2)²³⁷

1.19.4. Tâhâ Sûresi 6. Âyet:

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى

“Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur.”

Tâhâ sûresinin bu âyeti ile birlikte on âyette²³⁸ daha geçen *lehū mā fî's-semāvāti* lafzı Nesîmî tarafından bir şiirde iktibas edilmiştir. Şair bu şiirinde,

Otuz iki hatundur şol âlem kim
Lehū mā fî's-semāvāti'l-'ulādur
 (Nesîmî, Gazel-148/11)

diyerek *lehū mā fî's-semāvāti* âyetine *el-'ulā* lafzını da eklemiştir.

²³⁵ Mehmet Yılmaz, 16-17.

²³⁶ Üstüner, 332.

²³⁷ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Mesnevî-1/41, Gazel-2/4, Gazel-6/9, Gazel-11/2, Gazel-148/8, Gazel-173/3, Gazel-199/6, Gazel-267/3, Gazel-296/7, Gazel-303/6, Gazel-307/1, Gazel-405/4, Gazel-426/1, Tercî-i Bend-2/4-4, Tuyuğ/77.

²³⁸ Bkz. Bakara/116, 255; Nisâ/171; Yûnus/68; İbrâhim/2; Hac/64; Sebe'/1; Şûrâ/4, 53; Haşr/24.

1.19.5. Tâhâ Sûresi 10. Âyet:

إِذْ رَأَى نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدٍ عَلَى النَّارِ
هُدًى

“Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: ‘Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu fark ettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum’”

Âyet, Hz. Mûsâ’nın Yüce Allah’tan aldığı ilk vahiyde başına gelenler hakkında bilgi vermektedir. Nitekim âyette Hz. Mûsâ, geceleyin ailesine bir ateş gördüğünü, ondan kendilerine bir parça getirebileceğini veya orada bir rehber bulabileceğini söylemektedir. Bu âyetin Divan şiirinde ele alınışı Kur’ân-ı Kerîm’de aynı anlamda iki yerde²³⁹ daha geçen *ānestü nāren* lafzı ile olmuştur. “Bir ateş gördüm” anlamındaki bu lafız şairlerimiz arasında Nesîmî tarafından birçok şiirde iktibas edilmiştir.

Hem menem Mûsîye âteş hem menem ānestü nār

Hem kelîmün nûrîyam men hem temennâyem necât

(Nesîmî, Gazel-26/4)

Nesîmî bu *gazelinde* âyeti iktibas ederken, bu âyetle alâkalı bilgileri de yan yana zikretmiştir. Nitekim o, Hz. Mûsâ’nın, *ānestü nār*’ın, Hz. Mûsâ’nın sıfatları arasında yer alan, hatta Tâhâ sûresinin de bir adı olan kelîm’in ve kurtuluş temennâsının kendisi olduğunu söylemiştir. Nesîmî’nin *Divan*’ında birçok yerde²⁴⁰ rastladığımız “Mûsâ benim, kelîm benim, Îsâ benim” gibi ifadeler tasavvuf ehli şahsiyetlerin vecd halinde söyledikleri ibarelerdendir. Hallac-ı Mansur (ö. 309/922)’un ene’l-Hak sözünü ifşâ etmesinden sonra öldürülmesi gibi Nesîmî de vecd halinde söylediği bu sözler neticesinde öldürülmüştür. Hâlbuki bu tarz ifadelerden maksat kendi varlığımızı da içeren eşyanın ilahî vücut ile kaim ve mutlak vücudun da ancak eşyada zâhir olduğuna işaret etmekten ibarettir.²⁴¹ Nitekim Nesîmî’ye ait bu tarz ifadeler fenâ²⁴² makamında vecd²⁴³ halinde söylenmiş sözlerdendir.

²³⁹ Bkz. Neml/7; Kasas/29.

²⁴⁰ Diğer ibareler için bu çalışmada bkz. s. 135, 173, 180, 310, 338 vs.

²⁴¹ Cavit Sunar, *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1974, s. 137.

²⁴² Fenâ: Kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fânî olup gerçek kul olma noktasına ulaşması demektir. Bkz. Mustafa Kara, “Fenâ”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 333.

²⁴³ Vecd: Sıkan, geçici bir müşâhedenin ardından meydana gelen coşku anlamına gelir. Bkz. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 577.

Düşdi çün ānestü nārın şu 'lesi ser-tâ-kadem

Mûsîye ol âteşi gör kim ne envâr itdi uş

(Nesîmî, Gazel-209/4)

Bu gazelinde Nesîmî yine *ānestü nār* âyeti ile bu âyetin muhatabı olan Hz. Mûsâ'yı bir arada zikrederken, o ateşte Hz. Mûsâ'ya ne aydınlıklar, ışıklar verildiğini ifade etmiştir.

Bir başka şiirinde Nesîmî, Hz. Mûsâ'nın *ānestü nāren*'i anlayamadığını, kendisinin hem nur, hem ateş olduğunu, dolayısıyla *ānestü nāren*'in kendinden sorulması gerektiğini hurûfî bir eda ile şöyle söylemiştir:

Ānestü nāren şerhine Mûsâ ne bilsün yâ şecer

Anı mana sor sen ki men ol nûr u ol nâr olmuşam

(Nesîmî, Gazel-251/2)

Ānestü nāren sırrını ifşâ eden kişinin kendi olduğunu söyleyen Nesîmî, şu gazelinde “Bu ateşe hem İbrâhîm oldum hem de Mûsâ benim” diyerek iki Peygamber'in ateşle bağlarının olduğu konusuna telmihte bulunmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ'yı ilgilendiren ateş, *ānestü nāren*'deki ateş iken, Hz. İbrâhim'i ilgilendiren ateş ise içine atılan, fakat onu yakmayan ateştir.

Hem menem ānestü nāren sırrını fâş eyleyen

Hem Halîl oldum bu nâra Mûsâ-i İmrân menem

(Nesîmî, Gazel-266/2)²⁴⁴

1.19.6. Tâhâ Sûresi 12. Âyet:

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى

“İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabbinim; artık papuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın”

Tâhâ sûresi 9-14. âyetlerde, Hz. Mûsâ'nın ailesiyle birlikte rivayetlere göre Mısır'a gitmek için yola çıktığı bir kış gününde, yolunu kaybettiği bir sırada ateşi fark edip, oraya yönelmesi ve ilk vahyi orada alması anlatılmaktadır. Aynı sûrenin 12. âyetinde geçen “Artık papuçlarını çıkar” anlamındaki *fe'hla' na'leyk* lafzı Divan

²⁴⁴ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-100/5, Gazel-216/3, Gazel-247/7, Gazel-250/5, Gazel-252/3, Gazel-255/5, Gazel-258/1, Gazel-315/5, Gazel-386/13, Gazel-389/1.

şiiirinde iktibas edilen kısım olmuştur. Dede Ömer Rûşenî *Divanında fe'hla' na'leyk* lafzının geçtiği beyit şöyledir:

Mûsâya dindi fe'hla' na'leyk yir yüzinde
Dindi sana semâda Arş üstine ko na'lîn
 (Rûşenî, Gazel-65/8)

1.19.7. Tâhâ Sûresi 63. Âyet:

قَالُوا إِنْ هَذَا لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ
 الْمُتْلَى

“Şöyle diyorlardı: ‘Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil.’”

Firavun’un sihirbazları tarafından Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn kastedilerek söylenmiş bir ifade olan ve âyette *in hâzâni lesâhirân* şeklinde geçen bu lafız Kadı Burhâneddin tarafından iktibas edilmiştir. Şair bu âyeti *inne hâzân lesâhirân* lafzı ile iktibas ederken, şiiirinde sevgilinin gözlerini fitne yayan iki uzuv olarak telakkî etmiş ve hemen akabinde bu iki fitne yayan gözü görenlerin “İşte bu iki sihirbazdır” dediklerini şöyle ifade etmiştir:

Gördiler gözlerinde fitmeleri
İnne hâzân lesâhirân didiler
 (Kadı Burhâneddin, Gazel-1283/2)

1.19.8. Tâhâ Sûresi 77. Âyet:

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ
 دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ

“Mûsâ’ya şöyle vahyetmiştik: ‘Kullarımla geceleyin yola çık, yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın onlara denizde kupkuru bir yol aç.’”

Âyet-i kerîmede Hz. Mûsâ’nın ve beraberindekilerin Firavun’dan kaçışları anlatılmış ve Yüce Allah’ın “Korku ve endişe duymayın” şeklinde Peygamber’ini teselli edişi zikredilmiştir. Âyetten iktibas edilen kısım da bu “korkmayın” anlamındaki *lâ tehâfu* hitabıdır. Nesîmî *lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ zülfikâr* lafzına yer verdiği

murabba’ında *lā teḥāfu* buyruğunu âyetle aynı doğrultuda kullanmış ve “Hz. Mûsâ, Allah’ın izni ile Sâmirî ve Firavun’a karşı mucize gösterdi; Allah’tan gelen vahiy ile elindeki asayı denize saldı; *lā fetā illā ‘Alī lā seyfe illā zülfiḳār* ismi ve duası da bu “korkmayın” buyruğu hakkında geldi” demiştir:

Sâmirî Fir‘avn için sihr itdi bâ-izn-i Hudâ

Hem nidâ Mûsâya geldi saldı elinden asâ

***Lā teḥāfu** hakkına geldi bu ism ilen du‘â*

Lā fetā illā ‘Alī lā seyfe illā zülfiḳār

(Nesîmî, *Murabba*‘-1/8)

1.19.9. Tâhâ Sûresi 82. Âyet:

وَأَنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَىٰ

“Şu da bilinmeli ki, ben tövbe edip yürekte inanan ve iyi işler yapan, sonra da doğru yolda sebat eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım.”

Mevlevî şairlerimizden Kânî bir *kıtas*ında âyette geçen *innî leḡaffārun limen tâbe* kısmı ile sondaki *ihtedâ* lafzını birleştirerek nâkıs iktibas yapmış ve Yüce Allah’a yalvararak tövbe ettiğini, O’nun yolundan ayrılmak istemediğini dua cümleleri ile şöyle ifade etmiştir:

Sensin bütûn haberlere yâ Rabb mübtedâ

İnnî leḡafferu limen tâbe ve ihtedâ²⁴⁵

Yâ Rabb beni sarây-ı ubûdiyyetünde ko

İtme harîm-i hâss-ı haremden beni cüdâ

(Kânî, *Kıt‘a*-75/1)

1.19.10. Tâhâ Sûresi 114. Sûre

... وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

“... Sana vahiy tamamlanmadan Kur’ân hakkında aceleci davranma ve ‘Rabbim! İlmimi artır’ de.”

“Rabbim artır” anlamındaki *Rabbi zidnî* lafzı Dede Ömer Rûşenî tarafından iki şiirde iktibas edilmiştir. İlkinde Rûşenî, Yüce Allah’ın güzelliğini, iyiliğini anlayıp O’na

²⁴⁵ Vezin bozuktur.

itaat edilmesi gerektiğinin idrâkine varınca *Rabbi zidnî*'nin sırrını anladığını söylemiştir.

Anlayup Tanrı Ta 'âlâ birrini

*Şimdi bildüm **Rabbi zidnî** sırrını*

(Rûşenî, Mesnevî-6/85)

İkincisinde ise şair Hz. Mûsâ'nın Yüce Allah'ı görmek istemesi üzerine başına gelen hadiselerden sonra "Tövbe ettim" anlamında O'na *tübtü ileyk* demesi ile Yüce Allah'ın "Yâ Rabbi yeter değil, ey Rabbim artır" denmesini istediği âyeti bir arada şöyle kullanmıştır:

Kâni' olup didi Mûsâ-yı Nebî tübtü ileyk

*Sen didiün yâ **Rabbi zidnî** dimeyüp yâ Rabbi bes*

(Rûşenî, Kaside-2/8)

1.20. ENBIYÂ SÜRESİ

1.20.1. Enbiyâ Süresi 23. Âyet:

لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ

"Allah yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir."

Âyette Yüce Allah'ın sorguya çekilemeyeceği buyurulmuştur, çünkü sorgulayanın daha üstün, bilgili ve yetkili olması gerekir. Nitekim Allah'tan üstün, bilgili ve yetkili bir varlık da yoktur.²⁴⁶ Âyet-i kerîmenin Divan şiirinde iktibas edildiği kısmı "Allah yaptığından sorumlu tutulamaz" anlamındaki *lā yūs'elü 'ammā yef'al* buyruğudur.

XVI. yüzyılın usta şairlerinden Nev'î bir şiirinde;

*Nakş idüp hatıra **lā yūs'elü 'ammā yef'al***

Çün kazâdur bu rızâ semtine niyyet idelüm

(Nev'î, Tercî-i Bend-8/28)

derken, semte benzettiği bu ilâhî buyruğun hafızalara nakşedildiğini belirtmiştir.

Diğer şairimiz Kânî ise sevgilinin açılmış güle benzeyen dudağından hiç bahsedilmemesini ve Yüce Allah'ın *lā yūs'elü 'ammā* buyruğu üzerine sual edilmemesi gerektiğini bir *gazelinde* şöyle ifade etmiştir:

²⁴⁶ Karaman, v. dğr., III, 673.

Üşküfte-gül-i bûseyi sorma dudagından
Lâ yüs'elü 'ammâdı su'âl itme şebelden
 (Kânî, Gazel-144/2)

1.20.2. Enbiyâ Sûresi 30. Âyet:

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ
 شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

“İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?”

Âyet-i kerîmede geçen “yarattık” anlamındaki *ce'alnâ* lafzı ile “her canlıyı” anlamına gelen *küllü şey'in hayy* lafzını ayrı ayrı iktibas eden şair Nesîmî bir şiirinde şunları söyler:

Ce'alnâ sâbit oldı kim tudagun vasfını söyler
Ki oldı küllü şey'in hayy tudagun ayn-ı âbından
 (Nesîmî, Gazel-321/8)

Nâbî, *Divanında*, Nâbî Efendi Çeşmesi için yazdığı bir *tarihte* bu âyeti *ve mine'l-mâ'i küllü şey'in hayy* lafzı ile iktibas ederken çeşmeden akan suyun tıpkı âyet-i kerîmede olduğu gibi insanlara can bahşettiğini söylemiştir.

İçene rûhdur bu âb-ı zülâl
Ve mine'l-mâ'i küllü şey'in hayy
 (Nâbî, Tarih-59/2)

1.20.3. Enbiyâ Sûresi 33. Âyet:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

“O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.”

Kur'ân-ı Kerîm'de “gökyüzünün âyetleri” diye ifade edilen ve her biri Allah'ın varlığını, sonsuz kudretini gösteren deliller, inkârcılar için birer fırsatken, onlar yüz çevrimeyi tercih etmişlerdir. Bu âyette canlıların hayatını doğrudan ilgilendiren

unsurlardan bazıları özel olarak zikredilmiştir.²⁴⁷ Gece, gündüz, güneş ve ayda var olan hikmetler saymakla bitirilemez.

Nesîmî bir şiirinde saç ve gece, yüz ve nur arasında ilgi kurarak;

Kâfir görünce zülf ü ruhun didi iy nigâr

*Âmentü billezî **haleka'l-leyle ve'n-nehâr***

(Nesîmî, Beyit/2)

demiş ve kâfirin, sevgilinin saçını ve yüzünü gördükten sonra imana gelip *haleka'l-leyle ve'n-nehâr* dediğini söylemiştir.

Şairlerimizden Nev'î bir şiirinde bu gökyüzü âyetlerinden gece ve gündüzü iktibas ederken Yüce Allah'ın gece ve gündüzü yaratıp bunu insanlara bağışladığını, onun da devleti için gece gündüz dua edebildiğini ifade etmiştir.

Nev'î du 'â-yı devletün eyler sabâh mesâ

*Bi'l-vâhibi 'llezi **haleka'l-leyle ve'n-nehâr***

(Nev'î, Kaside-53/16)

1.20.4. Enbiyâ Sûresi 69. Âyet:

فُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

“Biz de ‘Ey ateş, dedik, İbrâhim için serin ve zararsız ol!’”

“Serin ve zararsız (ol)” anlamındaki *berden ve selâmen* lafzı âyetin Divan şiirinde iktibas edilen kısmıdır. Âyet, Hz. İbrâhim'in kavmindeki putperestler tarafından ateşe atılıp, yakılmak istenmesi üzerine Yüce Allah'ın ateşe “Serin ol” emri ile ateşin Hz. İbrâhim'i yakmaması ile ilgilidir. Nâbî bir şiirinde Yüce Allah'ın vahyettiği bu mucizeye dikkat çekerek şunları söyler:

*Budur ol cilvegeh-i mu'cize-i **berd ü selâm***

Mehbit-i vahy-ı Hudâ mazhar-ı âyât-ı hüdâ

(Nâbî, Tarih-39/5)

Nâbî, Kethüdâ Hacı İbrâhim (ö. 1102/1690-1691)'in vefatı üzerine yazdığı bir *tarihte*, Hacı İbrâhim'in âhirete geç ettiğini, Yüce Allah'ın Hz. İbrâhim'i yakmadığı gibi onun yerinin de serin ve selâmette olması için dua etmektedir.

²⁴⁷ Karaman, v. dğr., III, 675.

Hâcî İbrâhîm âhir itdi azm-i ahiret

*Eylesün Allâh ta ‘âlâ menzilin **berd ü selâm***

(Nâbî, Tarih-40/1)²⁴⁸

Yenişehirli Avnî, *Divanında* bu âyeti iktibas ederken, Hz. İbrâhim, ateş ve Nemrut ifadelerine de yer vererek âyetin bütününe telmihte bulunmuştur. Nitekim o şu şiirinde sevgilinin güzel yüzünü kendisine yoldaş etmeden, İbrâhim için Nemrut’un ateşinin *berd ü selâm* olmayacağını şöyle ifade etmiştir:

Nûr-i dîdârı refîk olmadan İbrâhîme

*Gül-şen-i **berd ü selâm** olmadı nâr-i Nemrûd*

(Yenişehirli Avnî, Kaside-16/21)²⁴⁹

1.20.5. Enbiyâ Sûresi 91. Âyet:

وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ

“İffetini korumuş olan kadını da an! Ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık.”

Âyet-i kerîmede Hz. Meryem ve ona verilen büyük mucizelerden biri olan Hz. İsa hakkında bilgi verilmektedir. Bilindiği üzere Hz. Meryem Allah’ın izni ve iradesi ile Hz. İsa’yı babasız dünyaya getirmiş, bu durum da Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah’ın “Ona ruhumuzdan üfledik” âyeti ile gerçekleşmiştir. “Üfledik” anlamındaki *nefaḥnâ* lafzı Kur’ân’da Hz. İsa kastedilerek Tahrîm sûresi 12. âyette de geçmektedir.

Mevlevî şair ve aynı zamanda Mevlevî şeyhi olan Şeyh Gâlib *nefaḥnâ* lafzını iktibas ettiği bir şiirinde âyetle ney arasında bir ilgi kurmuştur. Mevlevîlik ve mevlevîlerde önemli bir çalgı âleti olan neyin hikâyesi kısaca şöyledir: “Ney bir zamanlar, kendi asıl vatanı sazlık, kamışlık bir bölgede hemcinsleri ile birlikte yaşamaktadır. Onu oradan keserler, pişsin, olgunlaşsın, içi boşalsın diye, gübre yığınının içine sokarlar; o karanlık ve pis yerde kalır. Çile çeker, sabır ve tahammül gösterir. Sonunda içi bomboş hâle gelir, rengi sapsarı olur. Oradan çıkarırlar, üzerine delikler açarlar. Ağız kısmından üfürülünce, kalpleri yakan bir sesle feryada başlar.”²⁵⁰

²⁴⁸ Bu âyetle ilgili Nâbî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Kaside-13/3, Elgaz-15/14.

²⁴⁹ Bu âyetle ilgili Yenişehirli Avnî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Kaside-22/31, Kaside-28/30, Kaside-30/3, Kaside-40/9.

²⁵⁰ Cebecioğlu, 480.

Şeyh Gâlib, Hayâlî (ö. 964/1557)'ye ait olan ve hemen hemen herkes tarafından bilinen “Şol mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler” mısralı şiirini tahmis ederek şu şiirinde *nefaḥnâ* âyetini iktibas ederken neyin başına gelen mucizevî olaylardan sonra yine onun çıkardığı mucizevî sese dikkat çekerek Hz. İsa'nın olağanüstü yaratılışı ile ney arasında ilgi kurmuş ve şunları söylemiştir:

Nefaḥnâ nefhasın gûş etmeyenler nâyî bilmezler

Miyân-ı cân u cânânda bu hûy-ı hâyî bilmezler

Nefes-nâ-âşinâlar gevher-i ma'nâyî bilmezler

Cihân-âra cihân içindedir arayî bilmezler

Şu mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler

(Gâlib, Tahmis-9/1)

1.20.6. Enbiyâ Sûresi 92. Âyet:

إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ

“Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabbinizim. Şu halde bana kulluk edin’ dedik.”

Âyette geçen “Ben sizin Rabbinizim” anlamındaki *ene Rabbüküm* lafzı, Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde daha geçmektedir. Âyetin, Enbiyâ sûresi 92. âyetle hemen hemen aynı anlamda kullanıldığı yer Mü’minûn sûresinin 52. âyetidir. Diğer âyet ise Hz. Mûsâ’ya karşı gelen Firavun’un kendi kavmini toplayıp onlara “Ben sizin Rabbinizim” dediği âyettir ki bu lafız Nâzi’ât sûresi 24. âyette geçmektedir.

Nesîmî bir *gazelinde* *ene Rabbüküm* lafzını iktibas ederken bu söz karşısında yandığını, ene’l-hakkın *ene Rabbüküm* yanında bir kıvılcım olduğunu söylemiştir.

Ene Rabbüküm adına neçe yanmasun Nesîmî

Bu ene’l-hakun çirâğı ebedî çü yanısardur

(Nesîmî, Gazel-126/14)

1.20.7. Enbiyâ Sûresi 107. Âyet:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

“Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”

“Yüce Allah enbiyâ ve evliyâ ruhları âlemi ıslah için ve âleme rahmet olarak göndermiştir. Bunun şahidi *إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ*’dir. Onlar her ne kadar bu anâsır âleminde bulunsalar da Hak’tan ayrılmış değildirler. Nasıl ki güneşin nûru yere düşmekle güneşten ayrılmıyorsa evliyâ da aynı hükümdedir.”²⁵¹

Hz. Peygamber bütün kâinatın peygamberidir ve onun âlemlere rahmet olarak gönderildiği bizzat Yüce Allah tarafından Kur’ân’da bildirilmiştir.²⁵² “Âlemlere rahmet olarak” anlamındaki *rahmeten li’l-‘âlemîn* buyruğunu iktibas eden Nesîmî bir *gazelinde* “Ey kerem sahibi güzel ve ey temiz su ve çamur, âlemlere rahmetsin ve sen âlemlere rahmetsin” demek sûretiyle aynı âyeti iki kez iktibas etmiştir.

İy mükerrem hüsn-i sûret vey mutahhar mâ’ u tîn

Rahmeten li’l-‘âlemîn sen rahmeten li’l-‘âlemîn

(Nesîmî, Gazel-332/1)²⁵³

Sultan şairimiz Muhibbî’nin bu âyeti iktibas ettiği şiirde, “güneş ve ay, gece ve gündüz senden ışık umarsa ne olur? Sen hem Allah’ın sevgilisi, hem de âlemlere rahmetsin” denmektedir.

Nûr umarsa nola senden rûz u şeb şems ü kamer

Hem habîb-i Haksın ü hem rahmeten li’l-‘âlemîn

(Muhibbî, Gazel-2251/2)²⁵⁴

XVIII. yüzyılın Mevlevî şairi Kânî bir şiirinde bu âyeti;

Hâzihi min-Cenneti’l-Firdevsi kasru’l-hâlidîn

Kâle merselnâke illâ rahmeten li’l-‘âlemîn

(Kânî, Kaside-20-3/2)

diyerek iktibas ederken şiirinde: “Bu Firdevs Cennetlerinden birinde bulunan ve ebedî köşklere biridir. Dedi ki: ‘Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik’” demiştir.

²⁵¹ Hülya Küçük, *Küpten Sızan Sırlar, İntihâ-nâme-i Sultan Veled*, Ataç Yay., İstanbul 2010, s. 309.

²⁵² Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 155.

²⁵³ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Mesnevî-3/107, Gazel-6/10, Gazel-64/1, Gazel-150/5, Gazel-199/3, Gazel-375/5, Tuyuğ/249.

²⁵⁴ Bu âyetle ilgili Muhibbî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-18/5.

Şair Sûzî, Hz. Peygamber'in muhatap alındığı bu âyete dikkat çekerek on sekiz bin âlemin padişahı ve şefaatchisi olarak Yüce Allah tarafından görevlendirildiğini, bunun için de âlemlere rahmet olduğunu bir şiirinde şöyle ifade etmiştir²⁵⁵:

On sekiz bin âleme şâh u şeft' kıldı seni
*Anınçün **rahmeten li'l-'âlemîn** dedi sana*
 (Sûzî, 23/5)

Hanım şairlerimizden Leylâ Hanım, Sıddîk Ali Baba (ö. 1244/1828-1829)'nın Peygamber Efendimiz'e yazmış olduğu bir *naatı* tahmis ederek bu âyetle ilgili şu ifadelerde bulunmuştur:

Cihân bâğında sultânım esîr-i gurbet olduk biz
Dil ü cândan dem-â-dem vakf-ı derd ü mihnet olduk biz
Yine sâyende şâhım dâhil-i cem'iyet olduk biz
Müeyesser oldı mı bir ümmete kim ümmet olduk biz
*Bu devlet **rahmeten li'l-'âlemîne** yâ Rasûlallâh*
 (Leylâ Hanım, Tahmis-1/2)

Şiirde Leylâ Hanım, dünya bahçesinde onsuz esarete olduğunu, gönlünün ve canının her vakit dert ve mihnet ile dolduğunu söylemiş ve ardından onun sayesinde bir topluluk olduklarını ifade etmiştir. Tahmis beytinde ise Sıddîk Ali Baba (ö. 1244/1828-1829), Leylâ Hanım'ın sözlerine ilâveten “Hiçbir ümmete nasip olmadı, ancak biz sana ümmet olma (şerefini) tattık” diyerek onun “âlemlere rahmet” bir Peygamber olduğunu söylemiştir.

Son olarak Şeyh Hâlid *Divanı*nda rastladığımız bu âyet iktibas edilirken, Peygamber Efendimiz hakkında nebîlerin efendisi denmekte, peygamberlerin ve evliyaların onun kapısına muhtaç olduğu vurgulanmaktadır.

***Rahmeten li'l-'âlemîn** sin enbiyânın seyyidi*
Kapının muhtâcıdır hep enbiyâ vü evliyâ
 (Hâlid, 22/2)

²⁵⁵ Keleş, “Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 155.

1.20.8. Enbiyâ Sûresi 108. Âyet:

قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“De ki: ‘Bana ilâhınız bir tek ilâhtır diye vahyediliyor; siz hâlâ teslim olmayacak mısınız?’”

Âyette yer alan *innemâ* lafzı Kur’an’da yüz otuz yedi yerde geçmektedir. Sadece şair Nesîmî *Divanında* rastladığımız bu lafzın hangi âyetler kastedilerek kullanıldığı ancak lafzın geçtiği şiiirlerden anlaşılmaktadır.

İmâm-ı ins ü cinn ü mîr-i Kevser

Ki Hakdan medhi anun innemâdur

(Nesîmî, Gazel-56/7)

Hem ol hatm-i imâm oldı hem oldur server-i meydân

Muhammed Mehdîyi cânâ vasî-i innemâ gördüm

(Nesîmî, Gazel-294/12)

Yukarıdaki beyitlerde Peygamber Efendimiz övülmüştür. Nitekim o, vahye mazhurdur ve Allah tarafından bizzat medih kaynağıdır. *İnnemâ* lafzının geçtiği yüz otuz yedi âyet bu bağlamda düşünüldüğünde Enbiyâ sûresi 108. âyet dâhil olmak üzere dokuz sûrede²⁵⁶ aynı anlam kastedilmiş, dolayısıyla şairimiz tarafından bu sûrelerden de iktibas yapılmıştır.

1.21. HAC SÛRESİ

1.21.1. Hac Sûresi 7. Âyet:

وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ

“Kıyâmet vakti şüphe yok ki gelip çatacaktır ve Allah kabirlerdekilere can verip diriltecektir.”

Bu âyette Yüce Allah, kıyâmet vaktinin muhakkak geleceğini, o gün kabirlerinde bulunan ölülerin Allah’ın emriyle tekrar dirileceğini söylemiştir. Âyet-i kerîmede yer alan “kabirlerindeki kimseler” mealindeki *men fi’l-ğubûr* lafzı Fâtır sûresi 22. âyette²⁵⁷ de geçmekle birlikte ölülerin diriltileceği anlamında kullanılmamıştır.

²⁵⁶ Bkz. Enbiyâ/108; Hac/49; Ankebût/50; Sâd/65, 70; Fussilet/6; Mülk/26; Nâzi‘ât/45; Gâşiye/21.

²⁵⁷ Fâtır sûresi 22. âyet: “Diriler ile ölüler de bir olmaz. Allah, dilediğine işittirir. Sen, kabirde bulunanlara işittirecek değilsin.” Bkz. Karaman, v. dğr., IV, 428.

*Kopdı hüsnünden kıyâmet iy hisâbın yanılan
Uyhudan dur kim irişdi va 'de-i men fi'l-ķubūr*

(Nesîmî, Gazel-39/11)

Nesîmî'nin şiirine baktığımızda şair: “Ey hesabı yanılan kişi, sevgilinin güzelliği ile kıyâmet koptu ve Allah'ın *men fi'l-ķubūr* va'di yerine geldi” demektedir.

1.21.2. Hac Sûresi 29. Âyet:

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

“Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi tavaf etsinler.”

Âyet-i kerîmede geçen “kadîm ev” diye tercüme edilen *beytü'l-'atîķ* lafzından kasıt Kâbe'dir. Hac görevleri hakkında Yüce Allah'ın bilgi verdiği bu âyette geçen *beytü'l-'atîķ* lafzı aynı sûrenin 33. âyetinde de geçmektedir.

Nesîmî *Divanında* rastladığımız bu lafız iktibas edilirken âyetle aynı anlamda kullanılmış ve *beytü'l-'atîķ'* a yapılan tavaftan bahsedilmiştir.

Tavâf emr oldı çün beytü'l-'atîķa

Resûl ol evi kıldı didi ma'mûr

(Nesîmî, Gazel-49/2)

1.21.3. Hac Sûresi 77. Âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize ibadet edin, iyi işler yapın ki kurtuluşa eresiniz.”

İktibas edilen “Secde edin” anlamındaki *ve'scüdū* emri aynı anlamda Fussilet sûresi 37. âyette de geçmektedir. Nesîmî *Divanında* rastladığımız bu emir âyetle hemen hemen aynı anlamda kullanılmıştır. Kendi gibi sûfilere seslenen şair, secde edilmesi gerektiğini, emrin bizzat Yüce Allah tarafından geldiğini ifade etmiştir.

Gel iy sūfî sūcūd eyle bu sîmîn-ber sehî-serve

Ki emr-i ve'scūdū geldi bu zîbâ kadd-i bâlâya

(Nesîmî, Gazel-385/9)

1.22. MÜ'MİNÛN SÛRESİ

1.22.1. Mü'minûn Sûresi 1. Âyet:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ

“Mü'minler kesinlikle kurtuluşa ermişlerdir.”

Mü'minûn sûresinin ilk âyeti olan *kad eflaha* lafzı bundan başka Yüce Allah'ın sözü olarak iki sûrede²⁵⁸ daha geçmektedir. Tâhâ sûresi 64. âyette de geçen bu lafız Firavun'un kavmi için söylediği sözdür ki, burada mü'minlerin kurtuluşa ermesi kastedilmemiştir.

Sadece Nesîmî *Divanında* rastladığımız bu âyet, bir şiirde saç ile ilgi kurularak verilmiştir:

Ruhun innâ fetahnâdür saçun ve'l-leyl ü kad eflah

Bu levhun ebcedin gör kim ohudı adını Kur'ân

(Nesîmî, Gazel-337/9)

1.22.2. Mü'minûn Sûresi 14. Âyet:

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ
أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ...

“Ardından nutfeyi alakaya çeviriyor, alakayı şekilsiz et yapıyor, bu şekilsiz etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere et giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık hâlinde inşa ediyoruz...”

İnsanın yaratılış sürecinin anlatıldığı âyet-i kerîmede “damla” anlamındaki النُّطْفَةُ, “cenin” anlamındaki الْمُضْغَةُ ve “embriyo” anlamındaki الْعَلَقَةُ aşamalarından sonra “Nihayet onu bambaşka bir yaratık hâlinde inşa ediyoruz” âyeti ile insan dünyaya gelmiş olmaktadır. *Sümme enşe'nāhu halkān āhara* âyeti tam olarak Nesîmî *Divanında* şöyle iktibas edilmiştir:

Hüsni levhında yazılmış hûblarun şâhu diyüp

Sümme enşe'nāhu halkān āhan meşhûr idi

(Nesîmî, Gazel-403/4)

²⁵⁸ Bkz. A'lâ/14; Şems/9.

Şiirde Nesîmî, sevgililerin şâhının levhasında, meşhur olan bu âyetin yazılı olduğunu söylemektedir.

1.22.3. Mü'minûn Sûresi 53. Âyet:

فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

“Ama insanlar arasında inanç bağlarını keserek gruplara ayırdılar. Her kesim kendi inancını beğenmektedir.”

“Çeşitli dinlerde zaman ve şartların değişmesine paralel olarak bazı uygulama farklılıkları olmakla birlikte bütün peygamberler temiz nimetlerden yiyip içmek ve güzel işler yapmakta birleştikleri gibi tevhid inancında ve Allah’a saygı duyup isyandan sakınmakta da birleşmişlerdir. Bunlar bütün dinlerin ortak ve mutlak ilkeleridir. Mü'minûn sûresi 53. âyetin bildirdiğine göre bu temel ilkelere rağmen zaman zaman insanlar arasındaki bu inanç birliği bozulmuş, çeşitli ümmetler, değişik dinler, inançlar, kitaplar türemiş, her zümre kendi benimsediği inancı, tuttuğu yolu en doğrusu olarak kabul edip kendisinin kazandığını, diğerlerinin ise kaybettiğini düşünmüştür.”²⁵⁹

Âyet-i kerîmede geçen “Her kesim kendi inancını beğenmektedir” mealindeki *küllü hizbin bimā ledeyhim ferihûn* âyeti²⁶⁰ Yenişehirli Avnî tarafından tam olarak iktibas edilmiştir. Avnî, şiirinde âyet-i kerîme ile aynı anlama gelen ifadelere yer vermiş, kâfirlerin kendi putlarıyla mutlu olduklarını, mü'minlerin haramdan kaçınmakla birlikte gösteriş yapmaktan memnun olduklarını, âşıkların ise gönlü ve gönlündeki sevgili ile kanaat ettiklerini dolayısıyla herkesin kendi inancını benimseyip beğendiğini ifade etmiştir.

Kâfir büt ü zünnâr ile şâd ü meftûn

Mü'min vera' u süm'asından memnûn

Âşık dil ü dil-dâr ile hursend-i cünûn

Küllü hizbin bimā ledeyhim ferihûn

(Yenişehirli Avnî, Rubâî-12)

²⁵⁹ Karaman, v. dğr., IV, 28.

²⁶⁰ Bu âyet aynı anlamda Rûm sûresi 32. âyette de geçmektedir.

1.22.4. Mü'minûn Sûresi 108. Âyet:

قَالَ اخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ

“Allah buyurdu ki: ‘Yıkılın karşımdan ve artık bana bir şey söylemeyin!’”

Âyet-i kerîmede, âhirette kâfirlerin Allah’a yalvarıp yakarmalarının boşuna olacağı, inanmayanların dünyada iken akıllarını başlarına almaları gerektiği, iş işten geçmişken bu yakarışların fayda sağlamayacağı vurgulanmıştır.

“Allah buyurdu ki, yıkılın karşımdan” anlamına gelen *ḳāle’ḥse’û fihā* âyeti bir şiirde iktibas edilirken ateş ehli insanların cehennemden çıkamayacağı, *ḳāle’ḥse’û fihā* âyeti ile onların kastedildiği söylenmiştir.

Anlar ki nâr eshâbıdır çıkmaz tamudan tâ-ebed

Ḳāle’ḥse’û fihā cevâb anlar nete kim yalına

(Nesîmî, Gazel-376/8)

1.23. NÛR SÛRESİ

1.23.1. Nûr Sûresi 35. Âyet:

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ
الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ
زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ
الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah göklerin ve yerin nûrudur. O’nun nûrunun misâli, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inci gibi parlayan bir yıldıza benzer; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”

“Bütün âlemi meydana getiren, kâinatı gösteren, hakikati bildiren, gözleri, gönülleri şenlendiren O’dur. O olmasaydı hiçbir şey bulunmaz, hiçbir hakikat sezilmez, hiçbir neşe duyulmazdı. Âlemde görünen âyetlerin en belirginini, duygu ve idrakimizi en çok kapsayanı, görüşümüzde bir etken olan ışık olayıdır. Işığın gözümüze teması anında dışımızdakiler ile özümüzdekilerin birbirine ulaşıp birleşmesi hâlinde parlayan ve genişlettiği cisimlerin dış yüzeylerini açığa çıkaran saydam ve güzel tecellisine de nûr

denilir ki, ışığın bir özel görünüşü olmak üzere, ışıktan farklı ve bazen ona karşıt olarak kullanılır. Şu halde nûr, güzel tecellî âyeti olan hoş bir ışık tecellisidir. Ve bundan dolayı, her zaman övme yerinde kullanılır.”²⁶¹

Nûr sûresi 35. âyette iki lafzın şairlerimiz tarafından iktibas edildiğini gördük. Bunlar “Allah nurdur” anlamındaki *Allāhu nūrun* ile “Nur üstüne nurdur” anlamındaki *nūrun ‘alā nūr* lafızlarıdır. Nur, dünyevî ve uhrevî nur olmak üzere iki kısımdır. Dünyevî nur, Allah’ın dilemesi ile maddî varlıklarda beliren nurdur. Uhrevî nur ise Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilen nurdur. Divan şiirinde insan güzelliği metafizik bir mahiyet içinde nur olarak kabul edilir. Genellikle yüz ve yanağın nur ile telakkî edildiği görülür.²⁶² Nitekim şair Nesîmî şu şiirlerde,

Allāhu nūrun âyeti vechündedir iyân

Ahsen bu hüsn ü lutfu te‘âlallâh iy kadîr

(Nesîmî, Gazel-63/3)

Sûretün levhında Hak kıldı zuhûr

Zülf ü ruh-sârundadır haşr ü nüşûr

İy yanagun âyet-i Allāhu nūr

İy boyun Tûbâ ruhun cennât u hûr

(Nesîmî, Tuyuğ/90)

diyerek, yüz ve *Allāhu nūrun* âyeti arasında ilgi kurarken, şu şiirlerinde ise

Gözleriin Allāhu nūrun kaşların kavseyin durur

Kirpüğünün ohlarıyla gör ki öldürdi şebâb

(Nesîmî, Gazel-18/5)

Gözleriin Allāhu nūrun âyetin tefsîr ider

İy bu ma‘niden habersiz sûret-i rahmân budur

(Nesîmî, Gazel-138/9)

diyerek, gözler ve nur arasında bağ kurmuştur. Yüz ne kadar nur ise saç da o kadar gölge ve karanlıktır:

İy saçun zıll-ı ilâhî vey ruhun Allāhu nūr

Ravzanun servi boyundur ‘indehâ cennât ü hûr

(Nesîmî, Gazel-39/1)

²⁶¹ Yazır, VI, 24.

²⁶² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 362.

“Nesîmî’nin şiiri Allah’ın nurunun yani Kur’ân’ın şerh edilmiş hâli gibidir. Bu sözlerdeki hikmeti ve inceliği bilmeyen kimselerin sonu cehennemdir. Nesîmî iddialı bir tavırla sözlerinin Kur’ân açıklaması olduğunu hatırlatmak ister. Nûr ve nâr kelimeleri güzel bir ilişkilendirmeye ustaca kullanılmıştır.”²⁶³ Şairin bu düşüncelerini yansıtan şiiri şöyledir:

*Nutkı Nesîmînin yakîn **Allâhu nûrun** şerhidür*

Her kim bu nûrı bilmedi Hakdan nasîbi nâr imiş

(Nesîmî, Gazel-202/14)²⁶⁴

Allah’ın nuru *nûrun* ‘*alâ nûr*’dur. Yani temsilden zannolunacağı gibi sınırlı mesela beş kat değildir, birisi veya tamamı da değildir. O’nun nuru sınırsız olarak her nurun kat kat üzerinde, sınırlanması ve bilinmesi mümkün olmayan bir nurdur.²⁶⁵ Âyet-i kerîmenin bu lafzının iktibas edildiği şiirler ise şöyledir:

Kadı Burhâneddin, *nûrun* ‘*alâ nûr*’ âyeti ile özünü bulduğunu şöyle ifade eder:

*Atdum özüm buldum ise **nûrun** ‘*alâ nûr*’*

Fânî eger oldum ise hayr ü selâmet

(Kadı Burhâneddin, Gazel-82/7)

Nesîmî ise, saç ve yüz birlikte *nûrun* ‘*alâ nûr*’ değilse, güneşin doğmayacağını, saçın her bir telinin karanlıkta kalacağını söylemektedir.

*Eger **nûrun** ‘*alâ nûr*’ degülse zülf ü ruh-sârun*

Ne ma ‘nîden güneş togmuş saçun her tîre târından

(Nesîmî, Gazel-324/8)²⁶⁶

Ahmed Paşa, Sultan II. Bâyezid (ö. 918/1512) için yazdığı bir *kasidede*, gözlerinin *nûrun* ‘*alâ nûr*’u hayâl ettiğini ancak, ayrılık ateşi yüzünden gönlünde yanan ateşin daha da alevlendiğini şöyle beyan etmiştir:

²⁶³ H. İbrahim Yakar, “Seyyid Nesîmî’nin Şiir Anlayışı”, Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006, s. 332.

²⁶⁴ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-162/5, Gazel-241/1, Gazel-315/11, Gazel-439/1, Gazel-439/10, Tuyuğ/89.

²⁶⁵ Yazır, VI, 31.

²⁶⁶ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-71/1, Gazel-134/2, Gazel-160/1, Gazel-324/8.

Gözde hayâli nûrun ‘alâ nûr idi veli

Dilde firâkı nâr kodu nârım üstüne

(Ahmed Paşa, Kaside-17/5)

Necâtî bir *gazelinde* sâkî'nin saf, katıksız bir şarap sunması ile çok memnun olduğunu *nûrun ‘alâ nûr* âyeti ile ifade etmiştir.

Şarâb-ı nâb ile dîdâr-ı sâkî

Zihî devlet zihî nûrun ‘alâ nûr

(Necâtî, Gazel-113/6)

Kânî'nin âyeti *nûru 'n-nûr* lafzı ile iktibas ettiği şiiri şöyledir:

Bendegânun cismi rûh u rûhı nûru 'n-nûr olur

Bende-i hâsun gamunla dâimâ mesrûr olur

(Kânî, Tesdis-5/1)²⁶⁷

Son olarak Yenişehirli Avnî, Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta*, onun makamının Yüce Allah'ın haremindedir olduğunu, güzelliğinin ise ululuk aynasından nur olarak yansıdığını şöyle söylemiştir:

Makâmı halvet-i kurb-ı Hudâda cem 'ü'l-cem

Cemâli âyine-i Kibriyâda nûru 'n-nûr

(Yenişehirli Avnî, Kaside-10/19)

1.23.2. Nûr Sûresi 36. Âyet:

فِي بُيُوتٍ أَدْنَى اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ

“Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar.”

Âyet-i kerîmde geçen *bi'l-ğuduvvi ve'l-âşâl* lafzı her ne kadar A'râf sûresi 205. âyette değerlendirilse de, Ahmed Paşa bir *gazelinde* bu âyetin *yüsebbiḥu lehū* kısmını da iktibas ettiği için *bi'l-ğuduvvi ve'l-âşâl* lafzı ayrı olarak burada da ele alınmıştır. Nitekim şair, Sultan II. Bâyezid (ö. 918/1512) için yazdığı bir *kasidede*, meleklerin devletin devamı için sabah akşam dua ettiklerini söylemektedir.

²⁶⁷ Bu âyetle ilgili Kânî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Kaside-36/57, Kaside-36/161.

*Melekler isteyip anun devâm-ı devletini
Yüsebbihū lehū bi'l-guduvvi ve'l-âşâl*
(Ahmed Paşa, Kaside-22/45)²⁶⁸

1.23.3. Nûr Sûresi 43. Âyet:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَّامًا فَتَرَى الْوَدُوقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ
وَيُنزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ
يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ

“Görmez misin ki, Allah bulutları yürütür, sonra onları birleştirir, sonra onları üst üste binip yoğunlaşmış bulut kümesi haline getirir. Bu sırada bulut aralıklarından çıkan şimşegi görürsün; gökten, oradaki bulut dağlarından dolu yağdırır da bunu dilediğine isabet ettirir, dileiğinden de onu uzaklaştırır, bu arada şimşeginin parıltısı neredeyse gözleri kör edecek.”

Âyet-i kerîmenin Divan şiirinde iktibas edilen kısmı “şimşegin parıltısı” anlamındaki *senâ berķihî* lafzıdır. Yenişehirli Avnî *Divanı*nda rastladığımız bu lafız bir *gazelde* şöyle iktibas edilmiştir:

Pinhân olur şuâ ‘-ı senâ berķ-i mihr-i Tûr

Dâg-ı dil-i hazîni iyân itdigüm zamân

(Yenişehirli Avnî, Gazel-351/3)²⁶⁹

Şiirde de ifade edildiği gibi “âşık, yaralı olan gönlünü ortaya bir çıkardı mı, Tûr’un güneşinden çıkan şimşegin parıltısı bile o gönlün yanında (utancından) gizlenir” denilmektedir.

1.24. FURKÂN SÛRESİ

1.24.1. Furkân Sûresi 1. Âyet:

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا

“Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkân’ı indiren Allah aşkıdır, cömerttir.”

²⁶⁸ Bu beyit Ahmet Paşa Divanında: *Melekler isteyip anun devâm-ı devletini /Yesbehune lehu bi'l-gadivvû ve'l-asâl* şeklinde geçmektedir. Bkz. Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, s. 74.

²⁶⁹ Bu âyetle ilgili Yenişehirli Avnî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-30/52.

Bu âyet-i kerîme Peygamber Efendimiz'e indirilen Kur'ân-ı Kerîm'le ilgilidir. Kur'ân'ın bir diğere adı da Furkân'dır. Furkân, "Hakkı bătıldan, doğru yolu yanlış yoldan, helâli haramdan ayırıcı bir ölçü"²⁷⁰ demektir.

Âyet-i kerîmede geçen "Furkân'ı indirdi" anlamındaki *nezzele'l-furkân* lafzı iktibas edilen kısımdır. Nitekim Nesîmî bir şiirinde yüzü *seb'u'l-meşânî*'ye yani Fâtiha sûresine benzettirmektedir. Fâtiha ise Kur'ân'ın özeti mahiyetinde olduğu için bu sûre ile *nezzele'l-furkân* yani Kur'ân kastedilmiştir.

İy yüzün seb'u'l-meşânî nezzele'l-furkân budur

Vahy-i mutlak Hak kelâmı kâf ve'l-Kur'ân budur

(Nesîmî, Gazel-138/1)

1.24.2. Furkân Sûresi 48. Âyet:

وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا

"Rüzgârları rahmetinin önünde müjdecî olarak gönderen O'dur. Gökten de tertemiz su indirdik."

"Tertemiz su" anlamına gelen *mā'en tahūrā* lafzı sadece Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir. Nesîmî bu âyetle ilgili bir şiirinde şunları söyler:

İy fakîh-i bî-tahâret gör bu gün mā'en tahūr

Gel tahâret kıl bu gün kim Fazl-ı Yezdân oldu fâş

(Nesîmî, Gazel-199/2)

Divan şiirinde zâhid ve sofî gibi tipler âşıklar tarafından pek sevilmez. Bunlara ilâveten ehl-i riyâ, ashâb-ı kâl, ehl-i münâcât, âbid, fakîh, münâfik vb. şekillerde ifade edilen tipler de zâhid ve sofî tipine benzedikleri²⁷¹ için sevilmezler. Nesîmî yazmış olduğu bir şiirde fakîhlerden bahsederek *mā'en tahūr* âyetini şöyle iktibas etmiştir:

İy fakîh indi semâdan ârife mā'en tahūr

Şübheden arın ki eyyâm-ı tahâretdür bugün

(Nesîmî, Gazel-331/6)

Şair burada fakîhe seslenip âriflere semadan *mā'en tahūr* yağdığını, bu temizlik günlerinde fakîhin şübheden arınması gerektiğini söylemiştir. Bir başka şiirinde yine

²⁷⁰ Karaman, v. dğr., IV, 107.

²⁷¹ Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*, s. 118.

Nesîmî fakîhlere yüklenerek, onların tehâretsiz olduklarını, bu yüzden *mâ'en tahûr*'un ne demek olduğunu anlamadıklarını şöyle ifade etmiştir:

Tanımaz mâ'en tahûn her tahâretsüz fakîh

Men sehâbından bu âbun arza maktûr olmuşam

(Nesîmî, Gazel-252/9)²⁷²

1.24.3. Furkân Sûresi 53. Âyet:

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخاً وَحِجْراً
مَخْجوراً

“Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O’dur.”

Âyet-i kerîmede “iki denizi salıveren” anlamındaki *merace'l-bahreyn* lafzı ile biri tuzlu, biri tatlı olan iki suyun birbirlerine karışmadan aktıkları ifade edilmiştir. Onlar birbirine yakın, bitişik ve geniş oldukları halde yine birbirine karışmazlar. Kudret-i ilâhiye ile ayrı ayrı cereyan edip dururlar. Nitekim ırmaklar ile denizler arasında da böyle bir fark görülmektedir. Irmak suları tatlı olmakla birlikte birçok deniz suyu acıdır. Bütün bunlar birer eser-i kudrettir.²⁷³

Merace'l-bahreyn lafzı Rahmân sûresi 19. âyette de geçmektedir. Kânî Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naat*ında “İki gözüm, ‘iki denizin birleşme noktası’ kalbim ‘yalın bir ateşten’dir” diyerek gözlerinden yaş yerine kan aktığını söylemektedir. Şair aynı zamanda Rahmân sûresi 15. âyette geçen “yalın bir ateşten” anlamındaki *mâricin min-nâr* lafzını da bu şiirde iktibas etmiştir.

Dü-çeşmüm merace'l-bahreyni kalbüm mâricün min-nâr

Sirişküm hûn ile sehlü'l-merecdür yâ Resûlallâh

(Kânî, Kaside-5/4)

Divan şiirinde bu âyetten iktibas edilen diğer lafızlar ise “lezzetli ve tatlı” anlamındaki *'azbün furât* ile “tuzlu ve acı” anlamındaki *milhun üçâc* lafızlarıdır. Şair

²⁷² Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-5/4, Gazel-48/1, Gazel-418/7.

²⁷³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri I-X*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, ts., V, 2423.

Bâkî bir *gazelinde* her iki ibareyi de iktibas ederken “Okyanusun ‘acı suyu’ senin ağzından lezzet alsa, ‘tatlı su’ akıtan çeşme ile yarışır” demiş ve şunları söylemiştir:

La ‘lünden alsa lezzeti milh-i ücâc-i bahr

Bahs eyler idi çeşme-i ‘azb-i furât ile

(Bâkî, Gazel-418/5)

Fuzûlî, Kanunî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) için yazdığı bir *kasidesinde milhun ücâc* lafzını iktibas ederken, padişahın farklı iki yönüne işaret etmiş ve onun kahrını “tuzlu ve acı” anlamındaki *milhun ücâcün*’e, lütfunu ise “akarsu” anlamındaki *mâ’in ma’in*’e benzetmiştir.

Der-behişt-i lutf u kahr-eş ber-cezâ-yi nîk ü bed

Kahruhu milhun ücâcün lütfuhu mâ’in ma’in

(Fuzûlî, Kaside-10/29)

1.24.4. Furkân Sûresi 58. Âyet:

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ ...

“Asla ölmeyecek olan O diri varlığa dayanıp güven ve O’nu hamd ile tesbih et...”

Âyet-i kerîmede geçen “asla ölmeyecek olan” anlamındaki *lā yemūt* lafzı, Yüce Allah’ın bir sıfatı olarak ifade edilmiştir. Tâhâ sûresi 74. âyette ve A’lâ sûresi 13. âyette de geçen bu lafız, cehennem ehlinin orada ne ölüp ne de dirileceği ile ilgilidir. Şairlerimiz Yüce Allah’ın bu sıfatından bahsetmek üzere *lā yemūt* lafzını iktibas etmişlerdir.

Nesîmî bir şiirinde;

Evvel ü âhır hüve’l-ḥayyü’llezîsen lā yemūt

Zâhir ü bâtın hüve’l-bâkî sen ve lem yūled seni

(Nesîmî, Gazel-36/3)

diyerek, Cenâb-ı Allah’ın “ölmez” anlamındaki *lā yemūt*, “daima diri” anlamındaki *el-ḥayyü’llezî*, “ebedî” anlamındaki *el-bâkî* ve “doğurulmadı” anlamındaki *ve lem yūled* lafızlarını bir arada kullanıp iktibas etmiştir.

Nesîmî şu şiirlerinde de Hak’tan gelen *lā yemūt* buyruğu ile kendisinin kastedildiğini hurûfî söylemlerle şöyle ifade etmiştir:

*Hakdan inen kelâmem ya 'nî ki **lâ yemûtem***

İlm u kitâb u harfem âyet ü beyyinâtem

(Nesîmî, Gazel-261/4)

Ay u güneş ü Arş u ferş arz u semâdan berü

*Işk ile **lâ yemûtem** akl ile hem-hayâtem*

(Nesîmî, Gazel-261/9)²⁷⁴

Lâ yemût lafzını iktibas eden bir diğer şairimiz Şeyh Hâlid'dir. O bir şiirinde, Cenâb-ı Hakk'ın ölümsüz ve daima diri olduğunu, gerisinin ise helâk olucu ve fânî olduklarını şöyle beyan etmiştir:

*Haydır **lâ yemûtdur** her anda Bâkî*

Gayrısı hâlikdir cümlesi fânî

(Hâlid, 113/9)

1.25. ŞUARÂ SÛRESİ

1.25.1. Şuarâ Sûresi 89. Âyet:

إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

“Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında.”

Âyet-i kerîme Hz. İbrâhim'in kavmine söylediği sözlerle ilgilidir. O, kavminin taptığı putların kendilerine ne bir fayda ne de bir zarar verebileceğini söylemiş, Yüce Allah'ın kendisini yarattığını, yedirip, içirdiğini, doğru yolu kendisine gösterdiğini, hastalandığında şifa verdiğini, bir gün canını alacağını ve yeniden diriltileceğini, işte o gün, Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında insanlara malın da evladın da fayda vermeyeceğini söylemiştir.²⁷⁵

Âyette geçen “gelen” anlamındaki *etâ* lafzı ile “temiz bir kalple” anlamındaki *bi-ğalbin selim* lafzını Nesîmî iktibas ederken “Gerek cevr ile öldür, gerekse yandır beni, ‘kalbi selim ile gelene’ gam, gussa yoktur” demiş ve bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Gerekse cevr ile öldür gerek meni yandır

*Ne gussa andan ana kim **etâ bi-ğalbi selim***

(Nesîmî, Gazel-276/6)

²⁷⁴ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-267/7, Gazel-273/4.

²⁷⁵ Bkz. Şuarâ/78-81.

1.25.2. Şuarâ Sûresi 213. Âyet:

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ

“O halde sakın Allah ile birlikte başka tanrıya kulluk edip yalvarma, sonra cezaya çarptırılanlardan olursun!”

Âyette geçen “O halde Allah ile birlikte (başka tanrıya) kulluk etme” anlamındaki *felâ ted’u me’a’llâh* lafzı aynı anlamda Cin sûresi 18. âyette de geçmektedir. Yüce Allah kendisinden başka ilâhlar edinilmemesini ve onlara tapılmamasını emretmektedir, aksi takdirde böyle davrananları elim bir cezaya çarptıracağını söylemektedir.

Nesîmî bir şiirinde bu sözü iktibas ederken hurûfî söylemleri ön planda tutarak, sevgilinin yüzünü Kâbe’ye benzetmiş, akabinde de “O halde Allah ile birlikte (başka tanrıya) kulluk etme” âyetini söylemiştir.

Misâl-i Ka’bedür yüzün felâ ted’u me’a’llâhi

Çü yitmiş yidi harf oldı yüzünden kâf hâ geldi

(Nesîmî, Gazel-426/2)

1.26. NEML SÛRESİ

1.26.1. Naml Sûresi 1. Âyet:

طس تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ

“Tâsîn. Bunlar Kur’ân’ın gerçekleri açıklayan kitabın âyetleridir.”

Âyet-i kerîmede geçen *tâsîn* ifadesi Kur’ân-ı Kerîm’deki hurûf-ı mukattaa harflerinden oluşmuş bir kelimedir. İlâhî bir sır olan bu lafız bir şairimiz tarafından iktibas edilmiştir.

Sûretün tâhâ ile yâsîn imiş

İki kaşun sûre-i tâsîn imiş

Tûr imiş yüzün dişün ve’t-tîn imiş

Hak didi ârif seni ol hüsn imiş

(Nesîmî, Tuyuğ/115)

Şiirde yüz *tâhâ* ve *yâsîn*’e, iki kaş *tâsîn* lafzına, dişler *ve’t-tîn* âyetine benzetilmiştir.

1.26.2. Naml Sûresi 16. Âyet:

وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا اَيُّهَا النَّاسُ عَلَّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ وَاوتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ اِنَّ هٰذَا لَهٗوَ الْفَضْلُ الْمُبِيْنُ

“Süleyman Dâvûd’un yerine geçti. Dedi ki: ‘Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.”

Naml sûresi 16. âyette de ifade edildiği gibi Süleyman Peygamber makam, ilim ve hikmet, peygamberlik ve hükümdarlık konularında Dâvûd Peygamber’e mirasçı olmuş ve kendisine Allah tarafınan nimetler verilmiştir. Süleyman Peygamber de Allah’ın verdiği bu lütuflardan faydalanarak peygamberlik görevini yerine getirmiştir.²⁷⁶

Âyette yer alan “Bu apaçık bir lütuftur” anlamındaki *hüve’l-fazlü’l-mübîn* lafzı Divan şiirinde iktibas edilen âyetlerden biri olmuştur. Nâbî *Divanı*nda rastladığımız bu âyet, şairin Şehzade Sultan III. Ahmed Han (d. 1084/1673)’ın doğumu üzerine yazdığı bir *tarihte* iktibas edilmiştir. Şair bu şiirinde “Fakîr (ey Nâbî) senin tarih düşürmene gerek yok, bu sevdadan ferâgat et, ona Hak kelâmındaki ‘bu apaçık bir lütuftur’ âyeti kâfi gelir” demiştir.

Yok seniün târîhüne hâcet fakîr

Ol bu sevdâdan birâz fârig-nişîn

Ana kâfidür işâret Nâbiyâ

Hak kelâmında hüve’l-fazlü’l-mübîn

(Nâbî, Tarih-23/9)

1.26.3. Naml Sûresi 30. Âyet:

اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنٍ وَاِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

“Mektup Süleyman’dan gelmekte, Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla başlamaktadır.”

Hz. Süleyman ile Sebe melikesi Belkıs’ın kıssasının anlatıldığı bu âyette, Süleyman Peygamber, halkı ile birlikte güneşe tapan Sebe melikesine bir mektup yazmış ve bu mektuba *besmele* çekerek başlamıştır.

²⁷⁶ Karaman, v. dğr., IV, 189.

Besmele lafzı her ne kadar Fâtiha sûresinde değerlendirilse de²⁷⁷ Necâtî Bey *Divanında* rastladığımız şu beyit Neml sûresi 30. âyete telmihte bulunurken aynı zamanda âyette geçen *bi'smillâh* lafzı da bu şiirde iktibas edilmiştir:

Sûre-i Neml ortasında medd-i bi'smillâhdır
Hatt-ı haddinde çekilmiş ol nişân-ı dil-sitân
 (Necâtî Beg, Gazel-431/6)

1.27. KASAS SÛRESİ

1.27.1. Kasas Sûresi 30. Âyet:

فَلَمَّا أَتَيْهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي
 أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısından (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: ‘Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben, evet yalnızca ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.’”

Âyet, Yüce Allah’ın Hz. Mûsâ’ya Tûr dağında seslendiği ve ilk emirlerini ona naklettiği hakkında bilgi vermektedir. Âyette geçen “Evet yalnızca ben Allah’ım” anlamındaki *innî ena’llâh* buyruğu Tâhâ sûresi 14. âyette *innenî ena’llâh* lafzı ile aynı anlamda geçmektedir.

Hurûfî şairimiz Nesîmî’de rastladığımız bu âyet birçok şiirde iktibas edilmiştir. Şair bir *gazelinde* *innî ena’llâh*’ın kendisi olduğunu, yanan ateşin nuru ve Hz. Mûsâ’nın da Tûr’u olduğunu Hurûfî söylem içerisinde şöyle bildirmiştir:

Âyet-i innî ena’llâham bu nârun nûrîyam
Hem münâcat-ı tecellî hem Kelîmün Tûrîyam
 (Nesîmî, Gazel-242/1)

“Nesîmî şiirlerinde söz, harf ve rakamlarla şerh edilen bütün kutsal sayılar, dinî hükümler insanda ve Mazhar-ı ilâhî olan insan yüzünde mevcuttur, fikri açık bir şekilde görülür. O halde insan Allah’ın tezâhür ve tecellîsini kendinde bulan, sırrı da kendinde koruyan varlıktır.”²⁷⁸ Şair bu durumu anlattığı bir şiirinde;

²⁷⁷ Bkz. bu çalışmada s. 12.

²⁷⁸ Bayat, 68.

İy kelâmullâh eşyâ nutk-ı Hakdur ser-be-ser

Kim ohı innî ena'llâhı ayıt nûr u şecer

(Nesîmî, Gazel-61/1)²⁷⁹

diyerek, *innî ena'llâh*'ın anlaşılması hâlinde nur ile ateş arasındaki gerçek ayrımın farkına varılabileceğini söylemiştir.

XVIII. yüzyılın usta şairi Gâlib de bir *rubâî*sinde bu âyeti iktibas ederken, âyetle ney arasında ilgi kurmuştur. Mevlevî şairimiz için ayrı bir önemi olan ney hakkında bir rivâyet anlatılır. “Rivâyete göre, Peygamber Efendimiz ilâhî aşk sırrını Hz. Ali'ye söylemiş. Bu sırrın yükü altında ezilen Hz. Ali, Medine dışında kör bir kuyuya gidip bu sırrı oraya anlatmış. Kör kuyu bu sır ile coşup köpürmüştü. Su her bir yeri kaplayınca kenarlarında kamışlar yetişmiş. Cıvardaki bir çoban, bu kamışlardan birini kesip, çeşitli yerlerinden delmiş ve üflemeğe başlamış. Çıkan ses kalplere coşku ve heyecan verip ilâhî sırrı anlatır olmuş.”²⁸⁰

Ey nây-ı aceb sırr-ı Hûdasın neysin

Hem nahl ü hem âteş-i Hûdasın neysin

Yahşa yaraşır innî enallâh sana

Mûsâ'sın âsâsın ejdihâsın neysin

(Gâlib, Rubâî-42)

Gâlib bu şiirinde neyi överken, onun içinde var olan ilâhî sırların üflendiğinde ortaya çıktığını, neyin âdeta “Ben Allah'ım” dediğini söylemektedir. Şiirde aynı zamanda neyin ilâhî bir sır olduğundan, onun hem ağaç, hem ateş olduğundan, *innî ena'llâh*'ın kendisine çok yakıştığından ve Hz. Mûsâ ve onun mucizeleri arasında yer alan âsâ ve ejderhâdan da bahsedilmektedir.

1.27.2. Kasas Sûresi 71. Âyet:

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ
أَفَلَا تَسْمَعُونَ

“De ki: Hiç düşündünüz mü, eğer Allah geceyi kıyâmete gününe kadar üzerinizde devamlı kılsa, Allah'tan başka size ışık getirecek bir tanrı var mıdır? Hâlâ söze kulak vermeyecek misiniz?”

²⁷⁹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait diğer iktibaslar için bkz. Gazel-12/7, Gazel-58/5, Gazel-256/2, Gazel-333/5, Tercî-i Bend-3/4-4.

²⁸⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 358.

Evrende var olan düzen amaca uygunluk bakımından olabileceklerin en mükemmelidir. Bunların tesadüfen olma ihtimalleri aklen mümkün değildir. Düzenin bozulmadan devam etmesi de tek bir kudretin elinden çıktığını gösterir. Yüce Allah evrende var olan bu düzenden zaman zaman Kur’ân-ı Kerîm’inde bahsetmekte ve ardından düşünmeyecek misiniz, akletmeyecek misiniz, kulak vermeyecek misiniz gibi ifadelerle yer vermektedir.

Âyette yer alan “Kulak vermeyecek misiniz?” anlamındaki *lā tesme‘ûn* lafzı Fuzûlî tarafından bir *gazelde* iktibas edilmiştir. Şair bu şiirinde;

Subh-dem gül-zâr içinde çaldı bülbül erganûn

Eyyühe’l-uşşâku kûmû inneküm lā tesme‘ûn

(Fuzûlî, Gazel-233/1)

diyerek, sabaha kadar gül bahçesinin içinde bülbülün org çaldığını söyleyip, âşıklara bu sesi “İşitmediniz mi?” diye sormaktadır.

1.27.3. Kasas Sûresi 88. Âyet:

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun kendinden başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O’nundur ve siz ancak O’na döndürüleceksiniz.”

“O’nun kendinden başka her şey yok olacaktır” mealindeki *küllü şey’in hâlikün illā vecchū* lafzı farklı şairlerimiz tarafından *küllü şey’, küllü şey’in hâlikün, illā vecchū* veya âyetin tamamı olmak üzere iktibas edilmiştir.

İlk olarak Nesîmî’de rastladığımız bu âyet, *küllü şey’in hâlikün* ile *illā vecchū* arasına *lā raybe* lafzının getirilmesi sûretiyle şöyle iktibas edilmiştir:

Küllü şey’in hâlikün lā raybe illā vecchū

Gör bu vechi kim ne vechün vechine bürhân olur

(Nesîmî, Gazel-95/14)

Şu beytinde de Nesîmî, *illā vecchū* lafzını iktibas ederken, *ye* ve *lām-elif* harflerine şu manaları yüklemiştir:

*Yi yüzün mâhiyyetidir âleme envâr-ı zât
Lâmelif lâ raybe illâ vecchû ana cihât*

(Nesîmî, Gazel-27/1)

Nesîmî yazdığı bir *tuyuğ*da, *küllü şey'in hâlikün* lafzını iktibas ederken vahdet-i vücûd düşüncesinin bir ifadesi olarak kendisini bâkî olarak değerlendirmiş ve şunları söylemiştir:

Mushafun harfî vü evrâkı menem

Küllü şey'in hâlikün bâkî menem

Mey menem sâgar menem sâkî menem

Âlemün semmi vü tiryâki menem

(Nesîmî, *Tuyuğ*/224)²⁸¹

Ahmed Paşa ise Nesîmî'nin hurûfî söylemlerinden farklı olarak şu *gazelinde* “*Küllü şey'in* manası her şeyde ortaya çıkmasaydı, her güzelin yüzünde O'nun güzelliğini görürdüm” demektedir:

Her hûb-rûda hüsnünü Ahmed görür idi

Her şeyde rûşen olmasa ma'na-yı küllü şey'

(Ahmed Paşa, Gazel-312/5)

Halvetî şairimiz Gaybî şu şiirinde, “Ey Gaybî, gel marifette fânî ol, ‘O’nun kendinden başka her şey yok olacaktır”²⁸² demiştir.

Gaybiyâ gel ma'rifetden fâni ol

Küllü şey'in hâlik illâ vecchû

(Gaybî, 96/7)

Son olarak şairimiz Sûzî, âyet-i kerimedeki *küllü şey'in hâlikün* lafzını iktibas olarak bir şiirinde şöyle kullanmıştır:

Küllü şey'in hâlikün illâki aşk bâkîdurur

Aşk rehber edinirsen bulasın her dem hüdâ

(Sûzî, 20/3)

Beyitte şairin de ifade ettiği gibi her şey yok olur, ancak aşk bâkîdir. Aşk kendine rehber edinirse bir kimse, gerçek sevgiliye o zaman kavuşmuş olur.²⁸³

²⁸¹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-332/4, Gazel-351/6.

²⁸² Kemikli, *Sun 'ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 146.

²⁸³ Keleş, “Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 156.

1.28. ANKEBÛT SÛRESİ

1.28.1. Ankebût Sûresi 69. Âyet:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

“Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.”

“Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenler” mealindeki *ve'l-lezîne cāhedū finā* âyeti Nesîmî tarafından bir tuyuğda iktibas edilmiştir. Mü'minler için anlamlı bir müjde olan bu âyet-i kerîmede her türlü baskı karşısında sabır gösteren ve çizgilerinden şaşmayan mü'minlere Yüce Allah tarafından bir mükâfat vardır. Nitekim Nesîmî de şiirinde marifet ehli olan insanları kastederek bu hitabın Allah tarafından kendilerine yapıldığını söylemiştir.

Ma 'rifet ehline Hak bînâ didi

Ve'l-lezîne cāhedū finā didi

Sen seni kendözüine hâr eyleme

Hak seniin hakkında kerremnā didi

(Nesîmî, Tuyuğ/308)

1.29. RÛM SÛRESİ

1.29.1. Rûm Sûresi 12. Âyet:

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ

“Kıyâmet koptuğu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler.”

Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde²⁸⁴ daha geçen “(kıyâmet) koptuğu gün” anlamındaki *yevme tekūmu* âyetinde genellikle cehennem ehlinin kıyâmet saatinde başlarına gelecekler ve onların bu gündeki çaresiz haykırışları anlatılmaktadır.

Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta*, O'nun bir üzgün, incinmiş bakışı karşısında dünyanın kıyâmet zelzelesi ile yerle bir olacağını bildiren Yenişehirli Avnî şunları söyler:

²⁸⁴ Bkz. Rûm/14, 55; Mü'min/46; Câsiye/27.

Kahrı ol rütbe ki yek-nazra-i âzârından
Çarhı lertzîde ider zelzele-i yevme teķūm
 (Yenişehirli Avnî, Kaside-8/30)

Peygamber Efendimiz'e olan sevgisini yoğun duygularla yaşayan Avnî, Tâîf'te Efendimiz'in taşlanması hadisesinde Dağlar Meleği Cibrîl'in Peygamber Efendimiz'e gelerek, "Ben Dağlar Meleği'yim! Rabb'in, dilediğini bana emredesin diye, beni sana gönderdi. Şimdi ne dilerse dile! Eğer, onların üzerine, iki dağı kapamamı dilerse dile" sözlerinin ardından merhamet Peygamber'inin "Hayır! Ben onların zürriyetlerinden yalnız Allah'a ibadet edecek, O'na hiçbir şeyi şirk koşmayacak kimseler çıkarmasını, dilerim"²⁸⁵ buyurduğunu dimağlarımız hatırlatmış ve bu hadiseye telmihte bulunmuştur.

1.29.2. Rûm Sûresi 50. Âyet:

فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتَىٰ وَهُوَ
 عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter."

Bu âyette geçen *fe'nzur*²⁸⁶ lafzını iktibas eden şair Nesîmî bir şiirinde;

Haçan ki katl idesen nefsiünü oda atasan
İrişe âyet-i fe'nzur döne hayâta memât
 (Nesîmî, Gazel-20/12)²⁸⁷

diyerek, *fe'nzur* emriyle Yüce Allah'ın yukarıdaki âyette de geçtiği gibi ölümü hayata dönüştüreceğini söylemiştir.

Fe'nzur lafzını iktibas eden bir diğer şairimiz Fuzûlî'dir. Fuzûlî bu lafzı iktibas ettiği bu şiirinde,

Mezâhir-i eser-i rahmet etti her tarafı
Kemâl-i kudret-i Hak fe'nzurû ulü'l-ebşâr
 (Fuzûlî, Kasîde-17/6)

²⁸⁵ M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi I-XVIII*, Şamil Yay., İstanbul 1987, V, 76.

²⁸⁶ Bu âyet Bakara/259; A'râf/84, 103; Yûnus/39, 73; Neml/14, 28, 51; Kasas/40; Sâffât/73, 102; Zuhruf/25. âyetlerde geçmekle birlikte beyitte iktibas edilen *fe'nzur* âyeti ile ilgili değildir.

²⁸⁷ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-449/5.

diyerek, Yüce Allah'ın kemâl-i kudretinin her tarafı rahmet eserleriyle dolu yerlere çevirdiğini söylemiştir.

Âyet-i kerîmede geçen “Toprağa nasıl can veriyor?” anlamındaki *keyfe yuhyi'l-arz* âyeti de bir başka şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Fuzûlî *Divan*ından rastladığımız bu âyeti şair, “Yeşil kalem yeryüzüne *keyfe yuhyi'l-arz* âyetini yazmış, bak ki bu aynı zamanda rahmet eserlerinden bir âyettir” diyerek iktibas etmiştir.

Zemîne keyfe yuhyi'l-arz yazmış hâme-i sebze

Nazar kıl kim bu hem âsâr-i rahmetten bir âyettir

(Fuzûlî, Tercî-i Bend-2/2)

Şiirde kalemin renginin özellikle yeşil seçilmesi tabiatın rengiyle ilgili olduğu içindir. Şiir başlı başına âyetin bizzat meali gibidir. Şair âyette geçen “Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor!” meali ile şiirindeki “Bak ki bu aynı zamanda rahmet eserlerinden bir âyettir” sözünü özdeşleştirmiştir.

1.30. LOKMÂN SÛRESİ

1.30.1. Lokmân Sûresi 19. Âyet:

وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

“Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşek sesidir.”

Hz. Lokmân ismi Kur'ân-ı Kerîm'de aynı adla zikredilen sûrenin 12 ve 13. âyetlerinde geçmektedir. Peygamber olup olmadığı yönünde çeşitli rivâyetler olmakla birlikte onun daha çok hikmet sahibi bilge bir kişi olduğu görüşü ağır basmaktadır. Lokmân sûresi 12 ve 19. âyetler arasında Hz. Lokmân'ın başta oğlu olmak üzere tüm mü'minlere birtakım tavsiyelerde ve öğütlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu öğütlerden biri de Lokmân sûresi 19. âyette yer alan “Sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşek sesidir” ifadesidir.

Şair Nesîmî bir *gazelinde* bu âyetin “seslerin en çirkini” anlamındaki *enkerü'l-eshvât* lafzını iktibas etmiş ve “Eşeğin çirkin sesine âşık olan ey kişi, tüm âfâkı saran sûrun sesini işit” demektedir.

Nefha-i sûrun sadâsı tutdı âfâkı işit
İy olan âşık hamîrün enkerü'l-esvâtına
 (Nesîmî, Gazel-365/6)

1.31. SECDE SÛRESİ

2.31.1. Secde Sûresi 30. Âyet:

فَاعْرِضْ عَنْهُمْ وَأَنْتَظِرُ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ

“Artık sen onlara aldırma ve bekle. Zaten onlar da bekliyorlar.”

Allah’a ve Resûlüne inanmamakta ısrar eden inkârcı kavmin tutumlarının ardından Peygamberine seslenen Yüce Allah, bu âyet-i kerîmede onlar için artık bir şey yapılamayacağını, onların söylediklerine, yaptıklarına Hz. Peygamber’in aldirmamasını ve beklemesini istemektedir.

Âyet-i kerîmede yer alan “Ve bekle” anlamındaki *ve’ntezir* lafzı bir şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Şiirde Nesîmî “Kavuşmanın delili Yüce Allah’ın nûrundadır” dedikten sonra sevgilinin nûra benzeyen yüzünü kastederek “Ey sevgili, senin yüzün Allah’ın ‘bekle’ âyetidir” demiş ve gerçek sevgiliye yani Allah’a kavuşması için beklemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Nûr-ı envâr-ı ilâhîdür visâlün âyeti
İy rûhun innâ hedeynâ fe’ntezirdur iy habîb
 (Nesîmî, Gazel-12/8)

1.32. AHZÂB SÛRESİ

1.32.1. Ahzâb Sûresi 35. Âyet:

... وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ
 وَالْخَاشِعَاتِ ...

“... İbadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar... (İşte bunlar için Allah hem bağışlama lütfu hem de büyük bir ödül hazırlamıştır.)”

Kâmil insan olmak bakımından Yüce Allah’ın katında kadınla erkek arasında hiçbir fark yoktur. Yeter ki insanlar Allah’ın yukarıdaki âyette sıraladığı kurallara

uysun ve böylece Cennet'te kendilerine vaat edilen nimetlere kavuşsunlar. Âyet-i kerîmeden iktibas edilen kısım “ibadet ve itaat eden erkekler,” anlamındaki *el-ķānitîne* ve “gönlünü ibadete vermiş erkekler,” anlamına gelen *el-hāşî'îne* âyetidir. Nesîmî tarafından iktibas edilen bu lafızlar Vâkıa sûresi 64. âyette “(yoksa) biz miyiz bitiren?” diye tercüme edilen *naħnû'z-zāri'ün* lafzıyla birlikte şöyle ifade edilmiştir:

Sana naħnû'z-zāri'ün oldı hıtâb dili ile

Cân için ol kim degüldür ķānitîne'l-hāşî'in

(Nesîmî, Gazel-351/2)

1.32.2. Ahzâb Sûresi 72. Âyet:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا
وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

“Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.

Kur'ân'da “emanet âyeti” diye de bilinen bu âyetteki emanet, en başta insandan daha büyük, güçlü ve dayanıklı gibi görülen göklerin, yerin ve dağların taşıyamayacağı kadar ağır ve önemlidir. Nitekim bu ağırlık ve önem arz eden emaneti insan yüklenmiştir. Çünkü insan, bir yandan bu yükü yüklenebilecek kabiliyet ve yetenektir, ancak öte yandan neyi yüklediğinin de farkında değildir. Bu yükü hakkıyla taşımada başarılı olamamaktadır. Kısacası insan şuursuz ve cahil olmamalı, yüklediği emanetin idrakinde olmalıdır.²⁸⁸

Bu âyet-i kerîmenin Divan şiirini ilgilendiren kısmı “çok zalim, çok bilgisiz” anlamındaki *ķalūmen cehūlā* lafzıdır. Bu lafzı bir *gazel*inde iktibas eden Nesîmî “Ey Yaratıcı'nın emanetini zayi eden! Sen bu ‘çok zalim, çok bilgisiz’ ismine lâıyk birisin” diyerek lafzı âyet-i kerîme ile aynı bağlamda kullanmıştır.

İy hālikun emānetini zāyi' eyleyen

Lāıyk durur adun ki ķalūmen cehūl ola

(Nesîmî, Gazel-391/8)

²⁸⁸ Karaman, v. dğr., IV, 405.

1.33. SEBE' SÛRESİ

1.33.1. Sebe' Sûresi 13. Âyet:

... إِعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

“... Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır.”

Âyette yer alan “Kullarım arasında şükreden pek (azdır)” anlamındaki ‘*ibâdiye*’ş-*şekûr* âyeti bir şair tarafından iktibas edilmiştir. Şair Nesîmî’nin bu âyeti İnsan sûresi 3. âyette yer alan *innâ hedeynâhü’s-sebîl* lafzı ile birlikte zikrettiği beyit şöyledir:

Hak yolında çün olan innâ hedeynâhü’s-sebîl

Şâkiran didi kitâbda yâ ‘ibâdiye’ş-şekûr

(Nesîmî, Gazel-64/6)

1.34. FÂTİR SÛRESİ

1.34.1. Fâtır Sûresi 34. Âyet:

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ

“Şöyle derler: ‘Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayıcı, şükürün karşılığını tam verendir.’”

Bu âyet-i kerîme, Yüce Allah’ın mü’min kullarına vadettiği Fâtır sûresi 33. âyette geçen Adn Cenneti’ne girecek Müslümanların sözlerini ifade etmektedir. Âyette “Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun” mealindeki *elhamdülillâhi’llezî ezhebe ‘anna’l-ğazen* lafzı tam olarak Kadı Burhâneddin *Divanı*nda iktibas edilmiştir. Yazdığı bir *gazelinde* Kadı Burhâneddin “Lütfü güzel, yaratması güzel, kendi güzel o güzel; (ey) bizden tasayı gideren Allah (sana) hamdolsun” demektedir.

Lutfi hasen hulki hasen hüsnî hasen ol hasen

Elhamdülillâhi’llezî ezhebe ‘anna’l-ğazen

(Kadı Burhâneddin, Gazel-631/1)

Aynı âyette yer alan “Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayıcıdır” anlamındaki *inne Rabbenâ leğafûr* lafzı bir başka şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Şairimiz Nev’î, Sultan II. Selim Han (ö. 982/1574)’ın Musâhib’i Celâl Bey (d. 1517-1519) için yazdığı bir *kasidede* bu âyeti iktibas ederken, vahşî hayvanların ve kuşların “Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayıcıdır” dediklerini şöyle ifade etmiştir:

Sadâ-yı na 'ra-i mest es-sabûh yâ ahbâb
Nidâ-yı vahş u tuyûr inne Rabbenâ legafûr
 (Nev'î, Kaside-22/12)

1.34.2. Fâtır Sûresi 39. Âyet:

... وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا

“... Kâfirlerin küfrü Rabbleri katında gazabı arttırmaktan başka bir sonuç doğurmaz; şu halde kâfirlerin küfrü ancak kendi ziyanlarını artırır.”

Yenişehirli Avnî bir beytinde âyette geçen “Kâfirlerin küfrü ancak kendi ziyanlarını artırır” mealindeki *lâ yezîdü'l-kâfirîne küfrühüm illâ hasâr* lafzını iktibas etmiş ve şunları söylemiştir:

Hatt-ı rûyî zâhir oldukca trâş eyler nigâr
*Lâ yezîdü'l-kâfirîne küfrühüm illâ hasâr*²⁸⁹
 (Yenişehirli Avnî, Müfredât-104)

Şiirde geçen hat kelimesi çizgi, yazı, el yazısı, mektup, ferman gibi anlamlarının dışında genç kimselerin yanağında, bıyığında çıkan tüy²⁹⁰ anlamına da gelmektedir. Yenişehirli Avnî bu beytinde yüzünde sakalları çıkmaya başlayan gencin, bu sakalları traş etmesinden bahsetmektedir. Şiirde sakal, rengi itibariyle ve yüzü kaplaması cihetiyle kâfire benzetilmiş, traş oldukça artan kıllarla da “Kâfirlerin küfrü ancak kendi ziyanlarını artırır” âyetindeki artırma eylemi kastedilmiştir.

1.35. YÂSÎN SÛRESİ

1.35.1. Yâsîn Sûresi 1. Âyet:

يٰسٓ

“Yâ-sîn”

Yâsîn sûresinin birinci âyetinde yer alan ve hurûf-ı mukattaadan oluşan bu âyet pek çok şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Bu şiirlerde *yâsîn* âyeti ile birlikte çoğu zaman Yâsîn sûresi de kastedilmiştir. Örneğin Kadı Burhâneddin şu şiirinde “gelin fetih

²⁸⁹ Bu beyit Yenişehirli Avnî Bey Divanında: *Hatt-ı rûyî zâhir oldukca trâş eyler nigâr/Lâ yezîdü'l-küfrühüm illâ hasâr* şeklinde geçmektedir. Bkz. Turan, 1022.

²⁹⁰ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (2. Baskı), (Haz. Cemâl Kurnaz), Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2004, s. 260.

için Fâtiha'yı okuyalım; düşman üstüne de niceleri Yâsîn'i okusun" diyerek âyetten ziyade Fâtiha ve Yâsîn sûrelerine telmihte bulunmuştur:

Gelün ki ohıyalum feth için bu Fâtihayı

*Ki niçeler ohıya düşmen üsdine **yâsîn***

(Kadı Burhaneddin, Gazel-32/4)

Bu şiirde şair aynı zamanda Hz. Peygamber'in Hicret esnasında Hz. Ebû Bekir ile evlerinden çıkarken yaşadığı hadiseye de telmihte bulunmuştur. Nitekim bu olayda, Peygamber Efendimiz kendilerine tuzak kuran düşmanlarının haberini almış ve yerden bir avuç toprak alarak düşmanlarının yüzlerine atmak suretiyle Yâsîn sûresinin birkaç âyetini okuyup, onların arasından yol arkadaşı Hz. Ebû Bekir ile ayrılmıştır.

Nesîmî ise pek çok âyette olduğu gibi *yâsîn* lafzı için de insanın uzuvlarını kastetmiş ve özellikle yüzdeki unsurlar ile âyet arasında ilgi kurmuştur. Örneğin şairin *yâsîn* lafzı ile kaşlar arasında benzerlik kurduğu şiirleri şöyledir:

Kaşun müdebbiri neçe çekmiş bu kavsi kim

***Yâsîni** yazamaya bu şekliyle bin debîr*

(Nesîmî, Gazel-63/5)

*Sûretiün innâ fetahñâ satr-ı **yâsîn** kaşunuz*

Hûb yaratmışdur te'alâ şânühû nakkâşunuz

(Nesîmî, Gazel-182/1)

Yâsîn lafzı ile yüz arasında kurulan bağa ise şair şöyle yer vermiştir:

*Yüzün ve'ş-şems ü **yâsîndür** kaşunla kirpügün **tâhâ***

Tanugdur ellezî esrâ bu mi'râc ü bu isrâya

(Nesîmî, Gazel-385/4)

Âşka îmân ile dîndür yüzün

Bir adı büt-hâne-i Çîndür yüzün

*Ebced ü **tâhâ** vü **yâsîndür** yüzün*

*Arş u kürsî **tûri sînîndür** yüzün*

(Nesîmî, Tuyuğ/146)²⁹¹

²⁹¹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-1/3, Gazel-6/1, Gazel-19/5, Gazel-117/8, Gazel-163/3, Gazel-214/3, Gazel-337/1, Gazel-430/4, Tercî-i Bend-2/4-11, Tuyuğ/31, Tuyuğ/115.

Sultan şairlerimizden Muhibbî *tâhâ* lafzı ile birlikte yer verdiği *yâsîn*'in Peygamber Efendimiz için nazil olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Oldı hakkında seniün nâzil çü tâhâ yâ vü sîn

Hâk-rûb-ı âsitânun şehper-i rûhü'l-emîn

(Muhibbî, Gazel-18/1)

Fuzûlî bir *gazelinde* “Cenâb-ı Hak onu Kur’ân-ı Kerîm’de Yâsîn ile en güzel şekilde tavsif etmiş ve Tâhâ ile de tarif etmişken, ben o şâhın vasfını nasıl söyleyebilirim ki”²⁹² diyerek *yâsîn* ve *tâhâ* lafızlarına birlikte şöyle yer vermiştir:

Nice takrîr edeyim vasfını ol şâhın kim

Ana vassâf ola yâsîn ü mu‘arrif tâhâ

(Fuzûlî, Gazel-5/5)²⁹³

Şeyh Gâlib şu beytinde Yâsîn sûresine değil, bizzat Yâsîn sûresinin 1. âyetini iktibas etmiş ve şunları söylemiştir:

Âyet-i yâsîni ye’s okur gelip hatt-ı ruhun

Bir gün ümmîdi kesersen dîde-i bîmârdan

(Gâlib, Beyit-62)

Beyitte “Âşığın hasta gözlerinden sevgili ümidini keserse, onun Mushafa benzeyen yüzündeki *yâsîn* yazısını ye’s şeklinde okur” denilmektedir. Âşık zaten çektiği aşk ıstırabından dolayı hasta ve yaralıdır. Hastalığı gözlerinden de okunan âşık, sevgilinin kendisinden ümidi kesmesiyle sevgilinin yüzünde yazılı olan *yâsîn* yazısını ümitsizce okumaktadır.

1.35.2. Yâsîn Sûresi 39. Âyet:

وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنْزِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ

“Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur.”

Âlemdeki kozmik düzenin işleyişini ve her gezegenin kendi yörüngesinde akıp gidişini Kur’ân âyetlerinin dışında açık bir şekilde ifade eden başka kutsal bir kitap yoktur.²⁹⁴ Bu âyet-i kerîmede ayın safhaları hakkında bilgi veren Yüce Allah, bu

²⁹² Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, (4. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 31.

²⁹³ Bu âyetle ilgili Fuzûlî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-2/6.

²⁹⁴ Mahmut Kaya, “Ay: Kur’ân ve Hadis”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 182.

safhalardan “yeni ayı” yani hilâl şeklindeki ayı misâl göstermiştir. Bilindiği gibi ayın dört safhası vardır. Bunları şu şekilde ifade edebiliriz: “Ay yer etrafındaki yörüngesi üzerinde güneş ile yer arasında aynı doğrultuda bulunduğu zaman güneş ile beraber doğar ve batar. Bu konumda bütün bir gün ufuk üzerinde bulunmasına rağmen güneş ışınları sebebiyle görünmez. Kısa bir süre sonra güneşin doğu tarafına geçer ve güneş battıktan sonra ince parlak bir hilâl şeklinde görülür. Ayın bu safhasına ‘yeni ay’ adı verilir.” Nitekim âyette kastedilen de budur. Ayın diğer safhaları ise, “ilk dördün”, “dolunay” ve “son dördün” safhalarıdır.²⁹⁵ Âyette aynı zamanda “hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı” ifadesi geçmektedir ki bu benzetme hakkında genelde şu yorumlar yapılır: “‘Urcun’ kelimesi hurma salkımı kesildikten sonra bu salkımın ağaçta kalan sapını ifade eder; bu odunumsu sap yıllandığında incelik, eğrilir ve sararır. Âyette ayın durumu bu üç açıdan ona benzetilmiştir.”²⁹⁶

Âyette yer alan bu benzetme hiç kuşkusuz Divan şiirinde de yerini almıştır. Nesîmî bir şiirinde âyetteki ‘*âde ke’l-’urcûn*’ lafzını iktibas ederken bu âyet ile kaşlar arasında ilgi kurmuştur. Nitekim kaşlar da şekil olarak ayın menzillerinden hilâle ve kurumuş hurma sapına benzemektedir.

Boyu Tûbâ yüzi cennet ‘âde ke’l-’urcûn kaşı

Gözleri ve’n-necm anun sînesi ve’t-’tûr idi

(Nesîmî, Gazel-403/6)

Şiirde aynı zamanda gözler *ve’n-necm* âyetine sîne ise *ve’t-’tûr* âyetine benzetilmiştir.

Meşhur “rûz u şeb” redifli *kasidenin* sahibi Şeyh Gâlib de bu *Tevhîdinde* âyette yer alan ‘*urcûni’l-’kadîm*’ lafzını iktibas etmiştir.

Mihr ü mâhî eyledi emri çü ‘urcûn-i kadîm

Oldular fermân-ı Mevlâya musahhar rûz u şeb

(Gâlib, Kaside-1/16)

Şiirde Gâlib, Yüce Allah’ın güneş ve ayı “hurma salkımının eğri sapı gibi” yaptığını ifade etmiştir. Dolayısıyla gece ve gündüz, kendi âlemleri olan güneş ve ayın bu şekilleri ile âdetâ Mevlâ’nın fermanına boyun eğmiş gözükmektedir. Nitekim eğri duran bu hurma sapının görüntüsünde boyun eğmiş bir insan şekli de tasavvur edilebilir.

²⁹⁵ Muammer Dizer, “Ay: Astronomi”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 183-184.

²⁹⁶ Karaman, v. dğr., IV, 495.

Gâlib'in yaşadığı XVIII. yüzyıl Osmanlı'nın pek çok sahada güç kaybettiği bir dönemdir. Gâlib, Sultan III. Selim (ö. 1223/1808)'in himmeti ile yaptırılan Top Arabacılar Kışlası için yazdığı bir *kasidede* bu kötü gidişata dur diyecek bir gelişme olarak gördüğü bu olayı *tarihinde* anlatırken '*urcūni'l-ḳadīm*' lafzına yer vermiştir. Şiirde Gâlib, devletin "hurma salkımının eğri sapı"na benzediğini ifade ederek, yapılan ihmaller ile âdetâ iki büküm olmuş bir devlet portresi çizmiştir.

Olmuş ihmâl ile çün gördü medâr-ı devlet
Şöyle efsürde ki mânende-i 'urcūn-i ḳadīm
 (Gâlib, Tarih-53/3)

1.35.3. Yâsîn Sûresi 46. Âyet:

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ

"Onlara Rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmeyedursun, illâ da ondan yüz çevirirler."

Âyet-i kerîmede "Rablerinin âyetlerinden bir âyet" diye çevrilen *min âyetin min âyâti Rabbihim* lafzı şairimiz Kânî tarafından *âyetün min-âyeti'llâh* lafzı ile iktibas edilmiştir.

Kânî, Sultan Abdülhamid Han (ö. 1203/1789)'ın oğlu Şehzade Mahmud (ö. 1255/1839) için yazdığı bir *tarihte* dünyaya teşrif eden Şehzade'nin temiz, pâk vasfı karşısında insanların *âyetün min-âyeti'llâh* dediklerini şöyle ifade etmiştir:

Didiler âyetün min-âyeti'llâh vasf-ı pâkinde
Olanlar vâye-mend esrâr-ı vahy-i âsmânîden
 (Kânî, Tarih-49/9)

1.35.4. Yâsîn Sûresi 59. Âyet:

وَأَمَّا زُورًا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ

"Ve 'ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!' denir."

İkinci kez sûra üfürüldükten sonra yaratılmışların diriltilip âhiret hayatının başladığı ve insanların mahşer meydanında toplandıkları vakit, Yüce Allah'ın inananla inanmayı birbirinden ayırırken "Ve 'ey günahkârlar, siz bugün şöyle ayrılın!'"

hitabındaki *وَامْتَأَزُوا* ifadesini âyetle hemen hemen aynı anlamda kullanan Sûzî bir şiirinde şunları söyler²⁹⁷:

Gele ve 'mtâzû hitâbı seçile mü'min kamu

Açıla sancâğ-ı Ahmed altına fermân ola

(Sûzî, 237/9)

1.35.5. Yâsîn Sûresi 69. Âyet:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ

“Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da. Ona vahyedilen, ancak bir öğüt ve apaçık Kur’ân’dır.”

Yâsîn sûresinin 69. âyetinden iktibas edilen kısım “zikir ve apaçık Kur’ân” anlamındaki *zîkrün ve Kur’ânün mübîn* lafzıdır. Bu lafız şairlerimizden Fuzûlî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Şair, bu şiirinde “Mülkün sahibini övüp, yüceltmek farzdır. Muhakkak ki, O’nun zikri (sözleri, kitabı) bizim için hayırlıdır ve apaçık (herkesin anlayabileceği) bir Kur’ân’dır”²⁹⁸ diyerek âyeti şöyle iktibas etmiştir:

Farzdır ol mâlik-i mülkün senâ-yı rif’atı

Innehu hayrûn lenâ zîkrün ve Kur’ânün mübîn

(Fuzûlî, Kasîde-10/17)

1.35.6. Yâsîn Sûresi 78. Âyet:

وَضْرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ

“Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve ‘şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?’ diyor.”

Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili tefsirlerde şu bilgi yer almaktadır: “Müşriklerin önde gelenlerinden biri Hz. Peygamber’e elinde çürümüş bir kemik parçasıyla gelir ve onu ufalayıp, ‘Böyle un ufak olduktan sonra Allah bunu diriltecek öyle mi?’ der. Resûl-i

²⁹⁷ Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 156.

²⁹⁸ Nilüfer Çelik, “Fuzûlî’nin Türkçe Divanında Geçen Âyetler ve Yorumları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, 2001, s. 144.

Ekrem de ‘Evet. Nitekim O seni de öldürecek, sonra diriltip cehenneme atacak!’ cevabını verir.”²⁹⁹

Âyette “Çürümüş kemiklere (kim) can verecekmiş” olarak mana verilen *yuhyi’l-izāme ve hiye ramīm* ibaresi Nesîmî *Divanında* iktibas edilmiştir. Nesîmî;

Görün bu çeşme-i hayvân-lebi ki şânında

Gelüpdür âyet-i yuhyi’l-izāme ve hiye ramīm

(Nesîmî, Gazel-276/3)

beytiyle, “âb-ı hayât akıtan dudağı görün ki, onun şânında “çürümüş kemiklere can veriyor” âyeti inmiştir” demektedir. Dudak *Divan* şiirinde en çok üzerinde durulan ve tasavvurlara konu olan bir güzellik unsurudur. Âşığın canını alan da, âşığa can veren de dudaktır. Onun âb-ı hayât ile olan ilgisi de bu can verme özelliğine dayanmaktadır. Beyitte yer alan *çeşme-i hayvân-ı leb* ifadesi ile dudağın ölümsüzlük bahşetmesi kastedilmiştir.³⁰⁰

Bir başka şiirinde Nesîmî, yukarıdaki özelliklerle hemen hemen aynı anlamda kullandığı âyet-i kerîmeye bu kez *yuhyi’l-izām* lafzı ile şöyle yer vermiştir:

İy lebün şânında münzel âyet-i yuhyi’l-izām

Can mıdur yâ Rab lebün yâ hâlik-ı cân-âferîn

(Nesîmî, Gazel-332/10)

Fuzûlî *Divanında* da rastladığımız bu âyet *yuhyi’l-izām* lafzı ile iktibas edilirken “Hayır, hayır, şüphesiz senin tavırların riyâdan uzaktır. Sende *yuhyi’l-izām* şerbetinin özelliği saklıdır” denilmiştir.

Yok yok etvârın münezzehdir riyâdan şüphesiz

Sende müzmerdir havâss-i şerbet-i yuhyi’l-izām

(Fuzûlî, Kasîde-35/12)³⁰¹

Şiirde şarabı muhatap alan şair, onun can bahşedici özelliğinden bahsetmiştir. *Divan* şiirinde şarabın aşk, ateş, ayrılık, dudak, gözyaşı, kan gibi birçok özelliği olmakla birlikte can bahşetme yönü çok karşılaşılan bir özellik değildir.

²⁹⁹ Karaman, v. dğr., IV, 514.

³⁰⁰ Sefercioğlu, *Nev’î Divânı’nın Tahlîli*, s. 187-188, 192.

³⁰¹ Bu âyetle ilgili Fuzûlî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kasîde-14/16.

1.36. SÂFFÂT SÛRESİ

1.36.1. Sâffât Sûresi 1. Âyet:

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا

“Sıra sıra dizilmiş olanlara and olsun.”

Âyet-i kerîmede Yüce Allah’ın kimi veya neyi kastettiği açık olarak bildirilmemiştir. Bu hususta müfessirler arasında da tam birlik yoktur. Onların bir kısmına göre Yüce Allah’ın sıra sıra dizilenlerden kastı meleklerdir, bir kısmına göre ise vahiydir. Vahiy görüşünü savunanlardan biri olan İslâmoğlu’na göre vahiy, saf bir amaca ulaşmak için yan yana dizilmeyi ifade eder. O bu konudaki iddiasını, pasajın diğer âyetlerinde vahyin mevzu bahis edilmesiyle kuvvetlendirmiştir.³⁰² Elmalılı Hamdi Yazır bu âyetle ilgili şu kanaattedir: “Allah’ın hükümrânlığında çeşitli mertebelerde tam bir düzen ile dizilip, vazife gören meleklerle yemin ediliyor ki, bunda İslâm için istenen cemaat, cihad, ilim kuvvetleri gibi teşkilatın esaslarına da işaret vardır. Bu durumda mana şu olur: Yemin ederim o meleklerle, o kuvvetlerle ki, saflar yapıp dizilmişlerdir. Bu saf, Allah’ın arşı etrafını donatmış olan meleklerden, ta dünya göğünü süsleyen gök cisimlerinde yer alarak vazife yapmak için Allah’ın emrine hazır bulunan meleklerle kadar hepsini içine almakta ve esaslı beş vakit namazlarda bağlanan saflarla temsil edilen millet ve cemaate işareti de içermektedir.”³⁰³

Âyet-i kerîmenin tefsiri ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte âyeti iktibas eden Nesîmî, bir şiirinde saf saf dizilenlerle kirpikler arasında ilgi kurmuştur. Kirpiklerin yan yana insicamı ile saf saf duran şeyler arasında benzerlik kuran Nesîmî bu şiirinde şunları söylemektedir:

Ve’s-şâffâti şaffen kirpüklerün safıdur

Fe’z-zâcirâti zecran cân hicrünün gamıdur

(Nesîmî, Gazel-114/1)

Nesîmî bir başka şiirinde ‘ayn (ع) ve mim (م) harfleri üzerinde oynayarak yüzdeki ‘ayn harfine benzeyen göz ve mim harfine benzeyen dudak ile cemâli ortaya koymuş; ortaya çıkan ‘amme âyetinden de *ve’s-şâffât’* a uzanmıştır.

³⁰² İslâmoğlu, 298.

³⁰³ Yazır, VI, 475-476.

*Çün cemâlünden Nesîmî ebcedi kıldı temâm
Ayn ü mîmün ‘ammesinden irdi ve’ş-şâffâta
(Nesîmî, Gazel-365/11)*

1.36.2. Sâffât Sûresi 2. Âyet:

فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا

“Ve de engellemeye çalışanlara (and olsun)”

Âyette engellemeye çalışanlardan maksat “meleklerin gök cisimlerini, en küçük bir sapmaya izin vermeksizin ilâhî buyruk ve yasalara itaat ettirmeleri, sevk ve idare etmeleri veya bütün kozmik ve dünyevî varlıkların ilâhî hüküm ve kanunlara boyun eğmelerini sağlamaları”³⁰⁴ şeklinde yorumlanmaktadır.

Yine âyetin tamamını iktibas eden şair Nesîmî bu kez şiirinde âyette ifade edilen “engellemeye çalışan” anlamındaki *fe’z-zâcirâti zecrâ* lafzı ile can ayrılığının gamı arasında ilgi kurmuştur.

Ve’ş-şâffâti şaffen kirpüklerin safıdur

Fe’z-zâcirâti zecran cân hicrünün gamıdur

(Nesîmî, Gazel-114/1)

1.36.3. Sâffât Sûresi 48. Âyet:

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ

“Yanlarında da eşinden başkasına bakmayan ceylan gözlü kadınlar bulunur.”

Âyet-i kerîmede geçen *kâşîrâtu’t-ṭarf* lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde daha geçmektedir. Sâd sûresi 52. ve Rahmân sûresi 56. âyetlerde de Cennet nimetleri anlatılırken bakışlarını farklı tarafa çevirmeyen, eşinden başkasını gözü görmeyen kadınlardan bahsedilmektedir.

Yenişehirli Avnî *kâşîrâtu’t-ṭarf* âyetini iktibas ederken Rahmân sûresi 72. âyette geçen *hûrun maşşûrât* âyetine de yer vermiş ve şunları söylemiştir:

³⁰⁴ Karaman, v. dğr., IV, 519.

Hür-i maşûrât olur Firdevs-i fikrümünden hacil

Ķâşırātu 't-tarf ider bîkr-i hayâlümünden hicâb

(Yenişehirli Avnî, Kaside-29/53)³⁰⁵

Şiirde Avnî “Fikir cennetimden ‘dışarıda dolaşmayan huriler’ utanır; bozulmamış, taze hayâlîmnden ‘başkasına bakmayan kadınlar’ utanır” demektedir.

1.37. SÂD SÛRESİ

1.37.1. Sâd Sûresi 5. Âyet:

أَجْعَلِ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ

“Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!”

Mekke müşriklerinin sözlerine yer verilen âyet-i kerîmede Hz. Peygamber’in onları tek Allah inancına davet etmesine rağmen, onların bu durumu şaşkınlıkla karşıladığı ifade edilmiştir. Nitekim putlara tapan ve bunu atalarından öğrendiklerini söyleyen müşrikler için bu durum gerçekten şaşılacak şeydir. Ancak onlar gerçeği öğrenmelerine rağmen atalarının dini üzerine devam etmeyi tercih etmişlerdir.

Âyet-i kerîmede geçen “şaşılacak şey” anlamındaki *şey’ün* ‘*ucâb*’ lafzı bir şiirde iktibas edilmiştir. Yenişehirli Avnî *Divanı*nda rastladığımız bu lafız şu şekilde zikredilmiştir:

İntizâm-ı kâr-gâh-ı âlemün isyânını

Eyledün bir günde ikmal innehu şey’ün ‘ucâb

(Yenişehirli Avnî, Kaside-29/17)

Şiir Yenişehirli Avnî’nin Midhat Paşa (ö. 1301/1884)’yı övmek için yazdığı *kasideden* alınmıştır. Nitekim şiirde Paşa övülürken âlemde çıkan bir kargaşayı onun bir günde bertaraf ettiği, bunun da doğrusu şaşılacak bir şey olduğu vurgulanmıştır.

1.38. ZÜMER SÛRESİ

1.38.1. Zümer Sûresi 53. Âyet:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ
جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

³⁰⁵ Bu âyetle ilgili Yenişehirli Avnî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-9/4.

“De ki (Allah şöyle buyuruyor): ‘Ey kendi aleyhlerine olarak haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.’”

Zümer sûresi 53. âyetten iki lafzı şairlerimiz şiirlerinde iktibas etmişlerdir. Bunlardan ilki “de ki, ey kullarım” anlamındaki *kul yâ ‘ibādī* lafzıdır. Nesîmî tarafından bir şiirde iktibas edilen bu lafız Mülk sûresi 3. âyette geçen “bir düzensizlik, bir çatlak” anlamındaki *min fütūr* lafzı ile beraber şöyle kullanılmıştır:

Uş kelâm u âyet-i Hak leyse fihâ min fütūr

*Mushaf-ı **kul yâ ‘ibādī**dir saçun sî-pâresi*

(Nesîmî, Gazel-439/5)

Şiirde Nesîmî “İşte söz ve Hakk’ın âyeti ki onda ‘bir düzensizlik’ yoktur; saçının otuz cüz’ü ‘de ki ey kullarım’ın Mushafıdır” demektedir.

Âyet-i kerîmeden iktibas edilen diğer kısım “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin” mealindeki *lâ taķnetū min rahmeti’llāh*’tır. Âyetin tamamını Dede Ömer Rûşenî bir mesnevîsinde şöyle iktibas eder:

Ne denlū suçlu ise ohı geh gâh

*Elâ **lâ taķnetū min rahmeti’llāh***

(Rûşenî, Mesnevî-4/11)

Şiirde Rûşenî, ne kadar suçlu olunursa olunsun Allah’ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Mevlevî şairlerimizden Kânî;

*Gör anda nükte-i **lâ taķnetū min rahmeti’llāh***

Niçe nezdîkdür Allah’a bak Rahmân-ı bi’smillāh

(Kânî, Kaside-1/7)³⁰⁶

beytinde, “‘Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin’ âyetindeki nükteyi; besmele’deki Rahmân sıfatının Allah lafzına yakınlığına bakarak anla” demektedir.

Şairlerimizden Sûzî ise âyette yer alan “Ümit kesmeyin” anlamındaki *lâ taķnetū* ifadesini iktibas etmekle yetinmiştir.

³⁰⁶ Bu âyetle ilgili Kânî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-4/8.

Hem dahi lā taḳnetū emrinle

Kullara kıldın beşâret yâ Mugîs

(Sûzî, 66/10)

Beytte de ifade edildiği gibi, Yüce Yaratıcı kullarına “Ümit kesmeyin” emriyle müjde vermektedir. Sûzî, bir başka şiirinde ise Allah’ın lütuf, ihsân, af, gufrân, rahîm ve rahmân sıfatlarını sıraladıktan sonra *lā taḳnetū* lafzına yer vermiştir³⁰⁷:

Senden olur lutf u ihsân

Şânındurur afv u gufrân

Rahîmsin hem dahi rahmân

Lā taḳnetū nutk-ı Kur’ân

(Sûzî, 285/5-1)³⁰⁸

1.38.2. Zümer Sûresi 73. Âyet:

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ

“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar hâlinde cennete sevkedilecek, nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, ‘Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!’ diyecekler.”

Âyet-i kerîmede birçok şairimiz tarafından iktibas edilen kısım “Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin” anlamındaki *fe’dhulühâ ḥâlidîn* lafızlarıdır.

Nesîmî *Divanı*nda çokça iktibas edilen bu âyet bir şiirde özellikle yüzün âyeti olarak zikredilmiştir:

İy yanagun sûresi ve ’ş-şems yüziün âyeti

Hâzihi cennâtü ‘adnin fe’dhulühâ ḥâlidîn

(Nesîmî, Gazel-332/3)

Bir başka şiirinde ise Nesîmî, Yüce Allah’ın daha yüzü nakşederken “Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin” âyetini söylediğini ifade etmiştir.

³⁰⁷ Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 157.

³⁰⁸ Bu âyetle ilgili Sûzî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Sûzî, 261/15.

Sûretün nakşini yazdı didi Rabbü'l-âlemîn

Hâzihi cennâtü 'adnin fe'dhulühâ hâlidîn

(Nesîmî, Gazel-350/1)³⁰⁹

Ahmed Paşa Sultan II. Bâyezid (ö. 918/1512) için yazmış olduğu *bahâriyyesinde* bu âyeti Nesîmî gibi *cennâtü 'adnin* lafzı ile beraber iktibas etmiş ve “Bahar geldiğinde gül bahçesinde öten bülbüllerin nağmeleri ‘işte bu bir cennet bahçesidir, ebedî olarak kalmak üzere buyur gir’” demiştir.

Nağme-i bülbül yine remz eyledi gülşende kim

Hâzihi cennâtü 'adnin fe'dhulühâ hâlidîn

(Ahmed Paşa, Kaside-23/9)

Beyitlerin ikinci mısraları her iki şairimizde de aynıdır. Nitekim Necâtî Bey de bu âyeti iktibas ederken aynı mısrai kullanmış ve şunları söylemiştir:

Ma'kalî hatt ile yazmış bâb-ı gülşende çemen

Hâzihi cennâtü 'adnin fe'dhulühâ hâlidîn

(Necâtî Beg, Kaside-20/5)

Sultan şairlerimiz arasında yer alan Muhibbî de bu geleneği bozmamıştır. O, bir şiirinde mahşer günü cennetten *cennâtü 'adnin* âyetinin duyulacağını ve *fe'dhulühâ hâlidîn* ile de ümmetin oraya yöneleceğini ümit etmektedir.

Rûz-ı mahşerde nidâ cennetden ire ümmete

Hâzihi cennâtü 'adnin fe'dhulühâ hâlidîn

(Muhibbî, Gazel-18/4)³¹⁰

1.39. MÜ'MİN SÛRESİ

1.39.1. Mü'min Sûresi 1. Âyet:

ح

“Hâ-mîm.”

Hurûf-ı mukattaatdan olan bu âyet Kur'ân-ı Kerîm'de altı sûrede³¹¹ daha peş peşe geçmektedir. Hz. Peygamber'in Ahmed, Mahmud ve Muhammed isimlerinde bu iki

³⁰⁹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-296/1, Gazel-351/7.

³¹⁰ Bu âyetle ilgili Muhibbî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-2278/6.

³¹¹ Bkz. Fussilet/1; Şûrâ/1; Zuhruf/1; Duhân/1; Câsiye/1; Ahkâf/1.

harf mevcuttur. Nitekim Şeyhî, Allah'ın Peygamberin adını anmak için sûrelere bu ismi verdiğini³¹² bir şiirinde şöyle belirtir:

*Adının iki harfine eyler işâreti
Anda ki yedi yerde Hudâ andı **mîm ü hâ***
(Şeyhî, Kaside-5/20)

Şeyhî bu şiirde aynı zamanda âyetin yedi yerde geçtiğine de vurgu yapmıştır.

Âyete *Divanı*nda yer veren bir diğer şairimiz Muhibbî'dir. Muhibbî de Şeyhî gibi bu âyetteki harflerden kastın Hz. Peygamber olduğunu söylemiş ve “*Hâ mîm* harfleri iki ismindir, senin işaretindir; *hâ*'ya Ahmed, *mîm*'e de Mustafa dediler”³¹³ demiştir.

***Hâ mîm** harfî dü-nâmundan işâretdür senün
Hâ 'ya Ahmed didiler mîm 'e dahi hem Mustafâ*
(Muhibbî, Gazel-26/4)

Nâbî bu lafzı bir yerde iki şairimizin düşüncesinden farklı olarak iktibas etmiştir. Nitekim o, “Vuslat bâzûsunda *hâ mîm* muskam olaydı, ben dahi düşman nazarından gam mı çekerdim” dediği şiirinde âyeti şöyle iktibas etmiştir:

*Ben dahi gam mı çekerdim nazar-ı a 'dâdan
Bâzu-yı vaslda ta 'vîzüm olaydı **hâ mîm***
(Nâbî, Kıt'a-65/4)

1.39.2. Mü'min Sûresi 3. Âyet:

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ ...

“(Kitabın indirilişi) günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, hem cezalandırması şiddetli hem lütfü bol olan Allah'ın katındandır...”

Âyet-i kerîmede geçen “günahı bağışlayan” anlamındaki *gâfirü'z-zenb* âyeti Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir.

*Küntü kenziin perdesinden **gâfirü'z-zenb** oldı fâş
Zâhid istigfâra geldi her dem eydür yâ gâfur*
(Nesîmî, Gazel-39/6)

³¹² İspir, 121.

³¹³ Ak, *Muhibbî Divanı*, s. 48.

Nesîmî bu şiirinde *küntü kenz*'in perdesinden “günahı bağışlayan” âyetinin açığa çıktığını, bunu gören zahidin ise Yüce Allah'ın bu lütfu karşısında bağışlanma dilemeye geldiğini ve her zaman yâ Gâfur dediğini söylemiştir.

1.39.3. Mü'min Sûresi 15. Âyet:

رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنذِرَ يَوْمَ
التَّلَاقِ

“O'nun dereceleri yüksektir, arşın sahibidir; buluşma günü hakkında uyarıda bulunmak için iradesiyle kullarından dilediğine vahyi indirir.”

Yüce Allah, kendisinin saygınlığını ve yüceliğini gösteren sayılamayacak derecede üstün özelliklere sahiptir. Bu sebeple dua ve ibadete ancak O lâyıktır. O'nun derecesine ulaşması düşünülemez varlıkları tanrı yerine koyup onlara tapmak ancak akılsızlıkla açıklanabilir. Âyet-i kerîmede yer alan “Dereceleri yüksektir” anlamındaki *refî'u'd-derecât* lafzı “Allah dereceleri yükseltendir” diye de çevrilmiştir. Nitekim Allah meleklerin, peygamberlerin, sevdiği ve himayesine aldığı kullarının derecesini yükseltir.³¹⁴ *Divan*larımızı incelediğimiz şairlerden Şeyhî ve Cevrî Mü'min sûresi 15. âyetin *refî'u'd-derecât* lafzını kullanmış ve iktibas etmişlerdir.

Şeyhî bir *gazelinde*;

Zülfünü menzil-i rûh etti refî'u'd-derecât

Kankı cân kim erer ana dilemez bula necât

(Şeyhî, Gazel-8/1)

derken, *refî'u'd-derecât* âyetini “Allah dereceleri yükseltendir” anlamında kullanmıştır. Şair burada “Dereceleri yükselten Allah, senin saçını ruhun mekânı yaptı, hangi can ona ererse kurtuluş bulmak istemez” demiştir. Saçın örgü hâlindeki boğumlarını ev gibi telakkî eden şair, âşğın bu evde yer bulmasından sonra başka hiçbir şey istemediğini söylemiştir.

Cevrî de Şeyhî gibi *refî'u'd-derecât* âyetini “Allah dereceleri yükseltendir” anlamında kullanmıştır. Cevrî, Nekâbet-i Muhammed Efendi için yazdığı bir *tarihte* onun nekâbet makâmına getirilmesiyle şereflendiğini, nitekim onu bu mertebeye eriştirenin “dereceleri yükselten Allah” olduğunu ifade etmiştir.

³¹⁴ Karaman, v. dğr., IV, 646.

Olundu câh-ı nekâbetle zâtına tekrîm
*Ani bu rütbeğe irgürdi **râfi' u' d-derecât***

(Cevrî, Tarih-55/2)

Âyet-i kerîmede yer alan *refi' u' d-derecât* lafzından sonra iktibas edilen bir diğer kısım “buluşma günü” anlamındaki *yevmü't-talâk* lafzıdır. Halvetî şairlerimizden Gaybî yazmış olduğu bir şiirde *yevmü't-talâk* vaktinin yani buluşma gününün geldiğini söyleyerek, tasavvufî yönü olmayan insanlara nasihat ederek, onları kavuşma yoluna davet etmiştir, çünkü buluşma günü yani kıyâmet vakti gelip çatmıştır.

Nokta birdür nüktelerince binden ziyâde
Cenneti hasen görüp iriş andan ziyâde
Lafz u ma'nâ birleşüp yorulma gel piyâde
*Vuslat yolun bunda bul geldi çün **yevmü't-talâk***
 (Gaybî, 64/4)

1.39.4. Mü'min Sûresi 16. Âyet:

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

“O gün onlar, Allah’a gizli kalan hiçbir şeyleri olmadan (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümler kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümler olan Allah’ındır!”

Âyet-i kerimenin Divan şiirine yansıyan bölümü “Hükümler kimindir?” anlamındaki *li-meni'l-mülk* lafzıdır. Kıyâmet koptuktan sonra insanlar tekrar diriltilip mahşer yerinde toplandıkları vakit “Bugün hükümler kimindir?” diye sorulacak ve “Elbette tek ve mutlak hükümler olan Allah’ındır!” cevabı verilecektir. Nesîmî yazmış olduğu bir *tercî-i bendde* bu âyeti şöyle iktibas etmiştir:

Vech-i âdemden özge cümleye hem
***Li-meni'l-mülk** didi kamu fenâ*
 (Nesîmî, Tercî-i Bend-3/7-7)

Şeyhî ise “lâ ilâhe illallâh” redifli *tevhidinde* *lâ ilâhe illallâh* minberinden *li-meni'l-mülk* hutbesinin okunduğunu ifade etmiştir.

***Li-meni'l-mülk** hutbesin ırlar*
Minber-i lâ ilâhe illallâh
 (Şeyhî, Kaside-1/8)

Gaybî *Divan*ında rastladığımız bu lafız iktibas edilirken aşkın yok edici vasfından dolayı varı yoğu harap olan âşığın “Bugün hükümlanlık kimindir?” âyetine hem soru hem de cevap olduğu söylenmiştir.

Varlığumuz mülkini kakhâr-ı aşk itdi harâb

Li-meni'l-mülk nüktesine hem su'âlüz, hem cevâb

(Gaybî, 3/3)

1.39.5. Mü'min Sûresi 32. Âyet:

وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ

“Ey kavmim! Sizin hakkınızda, insanların çığlıklar atacağı günden korkuyorum.”

Âyet-i kerîmede mü'min bir kişinin sözleri yer almaktadır. Bu kişinin kim olduğu hususunda şunlar söylenir: “Firavun’un ailesinden olduğu bildirilen bu mü'min kişinin, Firavun’un amcasının oğlu, Kıptî asıllı biri olduğu rivayet edilir. İbn Âşûr (ö. 1394/1973)’a göre ismi bilinmeyen bu kişi muhtemelen dinî arayışı olan, bu hususta düşünüp taşınan akliselim sahibi ve erdemli biridir.”³¹⁵ Âyette bu mü'min kişi kavmi için üzölmekte ve “insanların çığlıklar atacağı” gün olan kıyâmet vaktinde onlar için korkmaktadır.

“İnsanların çığlıklar atacağı gün” diye çevrilen *yevmü't-tenâd* lafzı kıyâmet isimlerinden biridir ve Yenişehirli Avnî tarafından iktibas edilmiştir.

Öyle bir âteşle yan kim gelmeden yevmü't-tenâd

İhtirâkın mihr-i rüstâ-hîzi mahcûb eylesün

(Yenişehirli Avnî, Gazel-322/4)³¹⁶

Şiirde Avnî, “insanların çığlıklar atacağı gün’ gelmeden dünyada öyle bir ateşle yan ki senin bu yanıp kül olman kıyâmet güneşini utandırсын” demektedir.

1.39.6. Mü'min Sûresi 60. Âyet:

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ ...

“Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, kabul edeyim...”

³¹⁵ Karaman, v. dğr., IV, 656.

³¹⁶ Bu âyetle ilgili Yenişehirli Avnî'ye ait olan diğeri iktibas için bkz. Kaside-25/26.

“Kabul edeyim” anlamındaki *estecib* lafzı Nesîmî tarafından bir şiirde iktibas edilmiştir. Şiirde sevgilinin dudağının âşığın ihtiyaçlarını yerine getirdiği ve buna kim temennâda bulunursa onun *estecib* buyruğuna mazhar olacağı söylenmiştir.

Kâdiyü'l-hâcât imiş la'lün meger kim âşika
*Her ne kim kıldı temennâ **estecib** geldi cevâb*
 (Nesîmî, Gazel-13/9)

1.40. ŞÛRÂ SÛRESİ

1.40.1. ŞÛrâ Sûresi 11. Âyet:

... فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“... O’na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür.”

“O’na benzer (hiçbir şey) yok” anlamındaki *leyse ke-mişlihî* âyeti Nesîmî tarafından bir gazelde iktibas edilmiştir.

Vâhid-i lâ-şerîk ile şol sanemün cemâlidür
***Leyse ke-mişlihî** anun nûn ile mîm ü dâlidür*
 (Nesîmî, Gazel-109/1)

Şiirde Nesîmî, *nun* (ن), *mim* (م) ve *dal* (د) harfleri üzerinde durarak sevgiliye hiçbir şeyin benzemediğini ifade etmiştir.

1.40.2. ŞÛrâ Sûresi 19. Âyet:

اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ

“Allah kullarına çok lütfkârdır, dilediğini rızıklandırır. Güçlü ve üstün olan da O’dur.”

“Allah kullarına karşı çok lütfkârdır” diye çevrilien *Allāhu laṭīfun bi’ibādihî* lafzı şairlerimiz arasında Kadı Burhâneddin tarafından iktibas edilmiştir. Şair âyeti iktibas ettiği şiirinde bir taraftan sâkîden kadehi doldurup kendisine vermesini isterken, diğer taraftan yaptığı şeyin günah olduğunu bildiği halde Yüce Allah’ın kullarına karşı lütfkâr olduğunu yani kendisini bağışlayacağını ummaktadır.

Toldur ayağı sâkî vü an-gâh be-mâ dih
*Hele nola **Allāhu laṭīfun bi’ibādih***
 (Kadı Burhâneddin, Gazel-667/1)

1.40.3. Şûrâ Sûresi 23. Âyet:

ذٰلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللّٰهَ عِبَادَهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ قُلْ لَا اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا
الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى ...

“Allah’ın iman edip iyi şeyler yapan kullarına verdiği müjde işte bu! De ki: ‘Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum’...”

Hz. Peygamber’in Yüce Allah’tan vahiyle aldığı müjdeyi insanlarla paylaştıktan sonra onlardan herhangi bir karşılık beklemediği ifade edilmiştir. Ancak bu getirilen müjdeyi toplumun hak etmesi için yapılan çağrılara insanların kulak vermeleri istenmektedir.

Bu âyetten iktibas edilen kısım “yakınlığa” anlamındaki *fi’l-ḳurbā* lafzıdır. Yenişehirli Avnî bir şiirinde bu lafza yer verirken aynı zamanda Bakara sûresi 256. âyette yer alan ‘*urvetü’l-vüṣṣâ*’ âyetini de iktibas etmiştir.

Bâb-ı Firdevs-i nübüvvet ‘urvetü’l-vüṣṣâ Alî

Mehbit-i nûr-i meveddet sırr-ı fi’l-ḳurbā Alî

(Yenişehirli Avnî, Gazel-450/1)

1.41. ZUHRUF SÛRESİ

1.41.1 Zuhruf Sûresi 32. Âyet:

اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ...

“Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık...”

Hz. Peygamber’in getirdiği Kur’ânı “Bu bir büyü, biz bunu kabul etmeyiz” diyerek inkâr edenler, Zuhruf sûresi 31. âyette yer alan “Bu Kur’ân şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!” demişler ve Hz. Peygamber’i küçük görmüşlerdir. Onların bu küstahlıklarına ise Kur’ân “Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş?” diye cevap vermiştir.

Âyet-i kerîmenin Divan şiirine yansıyan bölümü “Biz paylaştırdık” anlamındaki *naḥnü ḳasemnā* âyetidir. Nesîmî Yüce Allah’ın *naḥnü ḳasemnā* ile insanlara lütuf ve ihsanda bulunduğu kendisine nasip olarak sevgilinin cevr ü cefasının düştüğünü şöyle ifade etmiştir:

*Hüdâ **naĥnü ĩasemnâ** diyüben ĩunki atâ kıldı
Bihamdi 'llâh Nesîmîye senün cevrün müyesserdür
(Nesîmî, Gazel-165/5)*

Bir diğer Şiirinde de Nesîmî, Allah'ın paylaŐtırma eyleminde ne bir noksanlık ne de bir fazlalık olduğunu söylemiştir.

***Naĥnü ĩasemnâ**'da Hak her ne ki kasm eyledi
Zerrece ol kismetu naks u mezîd olmadı
(Nesîmî, Gazel-417/9)³¹⁷*

Necâtî Bey bir Şiirinde;

*Defter-i **naĥnü ĩasemnâ**de nasibe yok zevâl
Ey belâsı kismet-i lutf-i İlâhım gitme gel
(Necâtî Beg, Gazel-331/4)³¹⁸*

diyerek, Nesîmî gibi aynı düşünmüş ve *naĥnü ĩasemnâ* defterinde nasibe zeval gelmediğini ifade etmiştir.

Cevrî *Divanında* da rastladığımız bu âyet, Şairin bütün Őüphelerinden arınmasını sağlamıştır:

*Def' itdi bizüm Őübhemüzi **naĥnü ĩasemnâ**
Bî-sa 'y-i taleb muntazır-ı lutf-ı amîmüz
(Cevrî, Terkîb-i Bend-3-1/10)³¹⁹*

Kânî, *Divanında* bir yerde iktibas ettiği bu âyeti zikrederken;

*Fakr ehlinün ki **naĥnü ĩasemnâ**sıdur derün
Her fakr ehli muksimun iksâmına kasîm
(Kânî, Kaside-34/41)*

demiş ve âyet ile fakr ehli arasında ilgi kurmuştur. Şair burada, tasavvuf yolcusunun, her Şeyin gerçek mâlik ve sahibinin Allah olduğunu idrak etmesi demek olan fakr³²⁰ ile bu yola gönül vermiş fakr ehli sâliklerin *naĥnü ĩasemnâ* âyetine bağlı kaldıklarını ifade etmiştir.

³¹⁷ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-128/5, Gazel-279/7.

³¹⁸ Bu âyetle ilgili Necâtî Bey'e ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-604/7.

³¹⁹ Bu âyetle ilgili Cevrî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-16/20.

³²⁰ Uludağ, 131.

Yenişehirli Avnî şu şiirinde sarhoşların, sarhoşluğun verdiği sersemlik hâlinde bile, *naḥnû ḳasemnâ* âyetinin bir gereği olarak melul mahzun kalmadıklarını söylemiştir:

Bilenler mâ-cerâ-yı meclis-i naḥnû ḳasemnâyı

Humâr-i neşve-i idbârdan aslâ melûl olmaz

(Yenişehirli Avnî, Gazel-154/4)

1.41.2. Zuhruf Sûresi 38. Âyet:

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ

“Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- ‘Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!’ der; ne kötü bir arkadaş.”

Âyet-i kerîmede zikredilen “doğu batı arası kadar” anlamındaki *bu‘de’l-meşriḳayn* lafzı Necâtî Bey tarafından iktibas edilmiştir. O bu şiirde âyette kastedilen anlamın dışında “Ey gönül! Sevgiliye doğu batı arası kadar uzak olsan da gayret et. Çünkü âşıklara Bağdat uzak sayılmaz”³²¹ demiştir.

Dildâra senden olur ise bu‘d-i meşriḳayn

Sa‘y et gönül ki âşıka Bağdat ırak değil

(Necâtî, Gazel-335/2)

1.42. DUHÂN SÛRESİ

1.42.1. Duhân Sûresi 10. Âyet:

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ

“Göğün belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle”

Âyet-i kerîmede geçen “duman” anlamındaki *duḥân* kelimesinden ismini alan bu sûre 10. âyeti ile iktibas edilmiştir. Âyette Yüce Allah’ın duman mucizesini Peygamber Efendimiz zananında gerçekleştirdiğini söyleyen müfessirler olmakla birlikte, bu olayın kıyâmet günü vuku bulacağını söyleyenler de vardır. Bu âyet “Artık gökteki şeyi bekle” anlamında *fe‘rtakîb mâ fi’s-semâ’* şeklinde Nesîmî *Divanı*nda iktibas edilmiştir. Şiirde Nesîmî “Ey kendisine güvenilen elçi! Senin sûretin *tâhâ* ve *yâsîn*’dir. Ey cemâlin *ḳul*

³²¹ Haksever, 226.

kefâ! Artık gökteki şeyi bekle” derken Tâhâ ve Yâsîn sûreleri ile birlikte Ra‘d sûresi 43. âyeti de iktibas etmiştir.

Sûretün tãhâ vü yâsîn iy resûl-i mu‘teber

Fe’rtakîb mâ fi’s-semâ’ iy cemâlün kul kefâ

(Nesîmî, Gazel-1/3)

1.42.2. Duhân Sûresi 54. Âyet:

كَذٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عَيْنٍ

“Ayrıca onları ceylan gözü eşlerle birleştireceğiz.”

“İri gözlü, ceylan gözlü güzel” anlamına gelen *hürin* ‘*in* lafzı Tûr sûresi 20. âyette ve Vâkıa sûresi 22. âyette geçmektedir.

Nesîmî bir şiirde;

Hür-ı ‘îmîn sûreti fî hâzihi cennâti adn

Oldı bu gün hüsnüne âyîne-i gît-nüümâ

(Nesîmî, Gazel-3/6)

derken, güzel gözlü hurilerin sûretleri ile bu nimetin verileceği yer olan Adn Cennetlerini birlikte telakkî etmiştir.

Nesîmî bu âyete iki kez yer verdiği bir başka şiirinde “Ceylan gözlü güzellerin sûreti senin güzelliğine ayna oldu; bu sebepten Yüce Allah ceylan gözlü güzelleri halka sevdirdi” demektedir.

Hür-ı ‘îmîn sûreti âyîne oldı hüsnüne

Şol sebebden halka mergûb oldı Hakdan hür-ı ‘îm

(Nesîmî, Gazel-332/8)

Nesîmî şu şiirinde ise Cennet nimetlerinden olan *huru’l-‘in* adlı kara gözlü güzelleri, Yüce Allah’ın kullarına gönderdiği bir âyet olarak telakkî etmiştir:

Behiştün esvedü’l-ayni hûru’l-‘in durur adı

Yazılmış halka bir âyet cemâlün defterindendir

(Nesîmî, Gazel-137/6)³²²

Şeyhî de Nesîmî gibi *hür-ı ‘in* lafzı ile bu nimetin verileceği yer olan Adn cennetini birlikte telakkî etmiş ve şunları söylemiştir:

³²² Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-313/7, Gazel-372/6.

Beyâz-ı gurresidir nûr-ı ayn-ı cennet-i adn

*Sevâd-ı turresidir **hûr-ı ‘în** cemâline hâl*

(Şeyhî, Kaside-3/46)

“Senin haremine toprak olan yüzümü bir sürebilsem, nitekim ceylan gözlü güzellerin kirpikleri senin eşiğinin süpürgesidir” diyen Ahmed Paşa’nın, Emir Seyyid Sultan’ı övdüğü şiiri şöyledir:

Toprak yüzümü nice sürem şol harîme kim

*Cârûbdur eşiğine müjgân-ı **hûr-ı ‘în***

(Ahmed Paşa, Kaside-6-3/5)³²³

Necâtî Bey’in *hûr-ı ‘în* lafzına yer verdiği şiiri şöyledir:

Dediler kim tâlib-i ömr-i dırâz olanlara

*Dolaşırsa yeridir cennetde zülf-i **hûr-ı ‘în***

(Necâtî Beg, Kaside-20/29)

Fuzûlî, Sultan Süleyman (ö. 974/1566) için yazdığı şu kasidesinde *hûr-ı ‘în* olan güzellerin Cennet’te hizmet edeceklerini şöyle ifade etmiştir:

Her peri-peyker ki kâfirden müselmân eylemiş

*Olacaktır cennet içre hidmetiye için **hûr-ı ‘în***

(Fuzûlî, Kaside-10/31)

Bâkî’nin *hûr-ı ‘în* lafzını iktibas ettiği şiiri ise şöyledir:

Reşk-i Firdevs-i berîn oldı yine rûy-ı zemîn

*Âb-ı cû Kevser ana nergis ü gül **hûr-ı ‘în***

(Bâkî, Gazel-392/1)

Nef’î kendi şairliğini övdüğü şu şiirinde *kasidesinin* sonsuza kadar bâkî kalacağını söylerken, temiz, pâk olan şiirini Kevser suyuna ve ceylan gözlü güzellere benzetmiştir:

Bu Kasidem ravza-i huld-i ma’ânîdir benim

*Nazm-ı pâki âb-ı Kevser bîkr-i fikri **hûr-ı ‘în***

(Nef’î, Kaside-56/38)

Nâbî yazmış olduğu bir *tarihte* Ahmed Paşa gibi âyet lafzına yer verirken ceylan gözlü Cennet hurilerinin yüzleri ile süpürge arasında ilgi kurmuş ve şunları söylemiştir:

³²³ Bu âyetle ilgili Ahmed Paşa’ya ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-23/31, Kaside-29-5/1.

Sahnı bûs itmek ile pâynı zıllu'llāhun

Olsa carûbı sezâ nâsiye-i hūrü'l-'în

(Nâbî, Tarih-138/19)

Kânî oruç ve oruç ayından bahsettiği bir şiirinde mahşere kadar oruçtan dolayı gözleri yaşlı olanları kabuğu soyulmuş badem gözlü *hūr-ı 'în*'in gözlerine benzetmektedir.

Tâbe-mahşer şûr-ı rûz-ı rûzedden ter çeşm olan

Çeşm-i bâdâmi-i hūr-ı 'înveş makşûr olur

(Kânî, Kaside-36/85)

Son olarak Gâlib, Beyhan Sultan (ö. 1239-1240/1824)'ın sarayına yazdığı bir tarihte sarayın içerisinde mevcut olan bir çeşmeyi övmüş ve o çeşmenin beyaz gözelerinden nur bakışlı bir güzel gibi akan âb-ı latîf ile ceylan gözlü güzeller arasında ilgi kurmuştur.

Mevc urur nûr-i nıgeh-mânend ol âb-ı latîf

Kim beyâz-ı dîdeden kılmış ruhâmın hūr-ı 'în

(Gâlib, Tarih-72/6)

1.43. AHKÂF SÛRESİ

1.43.1. Ahkâf Sûresi 33. Âyet:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْزِبْ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ
الْمَوْتَىٰ بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Onlar düşünmüyorlar mı, gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratma konusunda acze düşmeyen Allah’ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? Şüphe yok ki O her şeye kadirdir.”

Âyetin Divan şiirinde iktibas edilen bölümü “Ölüleri diriltir” anlamındaki *en yuhyiye'l-mevtā* buyruğudur. Yüce Allah’ın gücünün her şeye yeteceği, ölüleri dirilteceği, kudret sahibi olduğu âyette vurgulanmaktadır. *En yuhyiye'l-mevtā* lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de Kıyâmet sûresi 40. âyette ve *yuhyi'l-mevtā* lafzı da aynı anlamda Hac/6 ve Şûrâ/9. âyetlerde geçmektedir.

Şair Nesîmî bir *gazelinde* Ahkâf ve Kıyâmet sûrelerinde geçen lafzı iktibas ederken bir taraftan Cebrâil'in nefhası ile sözler arasında ilgi kurmuş, diğer taraftan dudaklarda *en yuhyiye'l-mevtâ*'nın anlamı olduğunu söylemiştir. Nesîmî'nin, bu *gazelinde* Peygamber Efendimiz'i mi yoksa Fazlullâh-i Hurûfî (ö. 796/1394)'yi mi kastettiği tam olarak anlaşılmasa da hurûfî bir şair olması hasebiyle Hurûfliğin kurucusunu kastetmiş olması ihtimali daha ağır basmaktadır.

Sözleriniün her birisi nefha-i Rûhu'l-Kudüs

Lebleründe ma'ni-i en yuhyiye'l-mevtâ imiş

(Nesîmî, Gazel-207/2)

1.44. MUHAMMED SÛRESİ

1.44.1. Muhammed Sûresi 15. Âyet:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ
وَأَنهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى ...

“Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaad edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçe...”

Cennet nimetlerinin anlatıldığı âyet-i kerîmede inanan ve Cennet'i hak etmiş kullara “içenlere lezzet veren şarap ırmakları” şeklinde tavsif edilen içecekler sunulacağı ifade edilmiştir. Âyette yer alan “İçenlere lezzet verir” anlamındaki *lezzetün li's-şāribīn* lafzı Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir. Şair bu şiirinde dudaktan dökölen şarabın âyette de ifade edildiği gibi içenlere lezzet verdiğini şöyle beyan etmiştir:

İy lebün enhârı hamrun lezzetün li's-şāribīn

Cennet içre yoh durur hüsnün teki turvanda hûr

(Nesîmî, Gazel-64/3)

Bir başka şiirinde de “*lezzetün li's-şāribīn* hakikat şarabını iç de bir gör, ola ki ayıp etmeyesin, kavga ve kargaşalık çıkarmayasın” demektedir.

Lezzetün li's-şāribīn hamr-ı hakâ'ik içe gör

Ola kim ayb itmeyesen şûriş ü gavgâmuzı

(Nesîmî, Gazel-438/17)

1.45. FETİH SÛRESİ

1.45.1. Fetih Sûresi 1. Âyet:

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا

“Sana apaçık bir fetih ihsan ettik.”

Âyette geçen “Fetih ihsan ettik” mealindeki *innā fetahñā* ibaresi birçok şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Bu şairlerimizden Nesîmî bu âyeti iktibas ederken daha çok hurûfî söylemleri ön plana almış ve yüz ile *innā fetahñā* lafzı arasında şöyle ilgi kurmuştur:

Hak te ‘âlânun kelâmı sûretün tefsîridür

*İy yüzün **innā fetahñā** Hakdan açıldı bu bâb*

(Nesîmî, Gazel-13/5)

*Yüzün **innā fetahñādür** tebârek şânına münzel*

Bu veche ahsen-i sûret diyenler ehl-i irfândur

(Nesîmî, Gazel-57/2)

Bir başka şiirinde ise Nesîmî, kirpikle *innā fetahñā*, kaşla *naşrun mina’lîlâh*; saçla *fethun qarîb* ve gözle *mā zāğa’l-başar* arasında şöyle ilgi kurmuştur:

Kaşları naşrun mina’lîlâh çün saçı fethun qarîb

*Kirpügi **innā fetahñā** çeşmi mā zāğa’l-başar*

(Nesîmî, Gazel-61/9)

Yukarıdaki şiirlerinden farklı olarak Nesîmî bir yerde Peygamber Efendimiz’i iki âlemin padişahı olarak görmüş ve *innā fetahñā* âyetinin kendi şânında nâzil olduğunu ifade etmiştir.

İki âlemde sensen şâh-ı mutlak

***Fetahñā** şânuna geldi muhakkak*

(Nesîmî, Gazel-214/1)³²⁴

Bu âyeti iktibas eden şairlerimizden Nef’î, Sultan II. Osman (ö. 1031/1622)’ın cihadını tarif için yazdığı *kasidesinde* cenge çıktığında Cebrâil’in onun kılıcı ve miğferine *innā fetahñā* yı okuduğunu söylemiştir.

³²⁴ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-1/4, Gazel-44/2, Gazel-54/6, Gazel-173/2, Gazel-182/1, Gazel-207/4, Gazel-209/6, Gazel-278/3, Gazel-305/3, Gazel-337/9.

*Safder-i kişver-güşâ kim cenge çıkdıkça olur
Cebre'îl **innâ fetahñâ**-hân-ı tîg u miğferi*

(Nef'î, Kaside-14/25)

Nâbî de Feth-i Kamanîçe için kaleme aldığı bir *tarihte* bu zaferin *innâ fetahñâ* âyeti gereği kazanılacağını söylemiş ve âyeti *innâ fetahñâ lek* şekli ile iktibas etmiştir.

*Ol gonca-i gülzâr-ı taht ol gevher-i bâzû-yı baht
İnnâ fetahñâ lek didi la'l-i güher-mevfûr ile*

(Nâbî, Tarih-19/6)

Yenişehirli Avnî, *Divanında* iki yerde bu âyeti iktibas etmiştir. İlkinde “Cebrâîl, Kur’ân’da *innâ fetahñâ* âyetini okumadan önce, yüzünün hatlarını oluşturan âyetler aşk dilinin virdi idi” derken, ikincisinde ise Kerbelâ üzerine yazdığı bir mersiye de Yezid ve ordusuna kızan Avnî “Bir gaddara veliaht oldu; eğer elinde imkân olsa *innâ fetahñâ* sûresine tutar, galip gelirdi” demiştir.

*Âyet-i hatt-ı ruhun vird-i zebân-ı aşk idi
Cebra'îl **innâ fetahñâ**-hân-ı Kur'ân olmadan*

(Yenişehirli Avnî, Gazel-343/4)

*Veliahd oldu bir gaddâre kim imkânı olsaydı
Tutar kâhir iderdi sûre-i **innâ fetahñâyı***

(Yenişehirli Avnî, Mersiye-5/19)

Sûzî, *Divanında* bir yerde bu âyeti iktibas etmiştir. Şair bu şiirde İhlâs sûresi 1. âyeti de lafzen iktibas etmiş ve şunları söylemiştir:

*Cebhesinde sûre-i **innâ fetahñâ** âşikâr
Kul hüve'llâh nakş olunmuş sûret-i sübhâna bak*

(Sûzî, Rubâî-12/2)

Âyet-i kerîmedeki *innâ fetahñâ* lafzından başka “apaçık bir fetih” anlamındaki *fethan mübîn* lafzı da iktibas edilmiştir. Şeyhülislâm Yahyâ yazmış olduğu bir *tarihte* bu âyeti iktibas ederken, kendi çağında yapılan bir gazânın apaçık bir fetih müjdelediğini ifade etmiştir.

*Bu gazâ-yı mübâreke târîh
Oldu Naşr-ı azîz ü **feth-i mübîn***

(Şeyhülislâm Yahyâ, Tarih-1/9)

Nef'î de yazmış olduğu bir *kasidede* Sultan IV. Murad Han (ö. 1049/1640)'ın, sarayında sıhhatle gönül sefasını bulmasını diledikten sonra yaptığı seferlerde Hakk'ın ona apaçık bir fethi nasip etmesini şöyle dile getirmiştir:

Bula sıhhatle sarâyında safâ-yı hâtır

*Sefer etdikçe müyesser ede Hakk **feth-i mübîn***

(Nef'î, Kaside-47/41)

1.45.2. Fetih Sûresi 2. Âyet:

لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

“Senin geçmiş ve gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi için (sana apaçık bir fetih ihsan ettik.)”

“Geçmiş zaman, geçen şey” anlamına gelen *mā teḳaddem* lafzı Fetih sûresi 2. âyetin iktibas edildiği kısımdır.

Nesîmî bir şiirinde bu âyeti iktibas ederken Yüce Allah'ın *mā teḳaddem* buyruğu gereği suçları bağışlayacağını ifade etmiştir.

Nesîmî âsiye uyduk velî anı dahı duyduk

*Ki suçın bilene rahmet kılur Hak **mā teḳaddemden***

(Nesîmî, Gazel-347/17)

1.46. KÂF SÛRESİ

1.46.1. Kâf Sûresi 1. Âyet:

ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ

“Kâf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun!”

Âyet-i kerîmenin “Kâf, Kur'ân'a yemin olsun” anlamındaki *Ḳâf ve 'l-Ḳur'ân* lafzı, Nesîmî tarafından *Divanında* çok sayıda iktibas edilmiştir.

Hurûf-ı mukattaa harflerinden biriyle başlayan ve Yüce Allah'ın Kur'ân'a yemin ettiği bu âyet, diğer çoğu şiirlerinde olduğu gibi Nesîmî'nin elinde hurûfî söylemlerle birlikte şekil almıştır. Örneğin Nesîmî'nin bu âyet ile kaşlar arasında ilgi kurduğu şiiri şöyledir:

Yüzünde sûret-i rahmânı gördüm

*Kaşunda **Ķāf ve'l-Ķur'ân**'ı gördüm*

(Nesîmî, Gazel-263/1)

Nesîmî şu şiirlerinde bu âyeti yanaklara benzetmiştir:

***Ķāf ve'l-Ķur'ân** yanagundan bilindi gör bu gün*

Yiddi hat seb'u'l-meşânî oldı yüzünden ıyân

(Nesîmî, Gazel-296/3)

*Yüzün Mushafdur iy hûrî yanagun **Ķāf ve'l-Ķur'ân***

Budur Hakdan gelen Tâhâ budur Yâsîn ü er-Rahmân

(Nesîmî, Gazel-337/1)

Şu şiirinde ise Nesîmî, âyet ile yüz arasında şöyle ilgi kurmuştur:

***Ķāf ve'l-Ķur'ân**'dur ol mâhun yüzi*

Görmesün yavuz göz ol şâhun yüzi

Fânî olmaz hergiz Allâhun yüzi

Hâlik olsun dîv-i güm-râhun yüzi

(Nesîmî, Tuyuğ/300)

Bu şiirlerden ayrı olarak Nesîmî bir başka şiirinde bu âyetin aslında bizzat kendisi olduğunu hurûfî motiflerle birlikte şöyle zikreder:

Sûret-i rahmânı buldum sûret-i rahmân menem

*Vahy-i mutlak Hak kelâmı **Ķāf ve'l-Ķur'ân** menem*

(Nesîmî, Gazel-266/1)³²⁵

1.46.2. Kâf Sûresi 16. Âyet:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

“İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz, biz ona şah damarından daha yakınız.”

Kâf sûresi 16. âyette geçen “şah damarı” anlamındaki *ḥablü'l-verîd* lafzı âyetin şairlerimiz tarafından iktibas edilen kısmıdır.

³²⁵ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-1/4, Gazel-138/1, Gazel-207/4, Gazel-435/6, Tuyuğ/204.

Şeyhî yazdığı bir *kasidede* *ḥablü'l-verîd* lafzı ile urgan arasında ilgi kurarak “Ey Sultan! Dârâ senin düşmanın olsa onun şah damarını urgan yapıp ağaca asarsın” demiştir:

Tâcdârâ olsa Dârâ düşmenin dâra anı
Asmağa ḥablü'l-verîdi boynunun urganıdır
 (Şeyhî, Kaside-9/42)

Nef'î, Şeyhülislâm Esad Efendi (ö. 1034/1625) için yazdığı bir *kasidede* âyeti *ḥabl-i verîd* şeklinde iktibas ederken Esad Efendi (ö. 1034/1625)'nin adaleti ile fesatlığı ortadan kaldırdığını söylemiş ve ceza zincirine benzettiği *ḥabl-i verîd*'i fitnenin boynuna doladığını şöyle dile getirmiştir:

Adli ger nehy-i fesâd etse umûm üzre olur
Gerden-i fitnede zencîr-i cezâ ḥabl-i verîd
 (Nef'î, Kaside-54/30)

Kânî bir şiirinde Darphâne Emîni Yusuf Ağa (ö. 1222/1807)'yı överken, onun için yazdığı *kasidesinin* her bir mısraının, onun övgüsü noktasında boyundaki şah damarı mesabesinde olduğunu söylemiştir. Şah damarı boynun iki yanında olmakla birlikte şair yazdığı her mısraı ona şah damarından daha yakın bulmakta ve böylece kendi şiirini de övmektedir.

Her mısra '-ı makâle-i nazmum misâlde
Cîd-i senâya ḥabl-i verîd-i visâldür
 (Kânî, Kaside-33/60)

Bu lafza *Divanında* en çok yer veren şairimiz Yenişehirli Avnî'dir. Nitekim o bir şiirinde yüzlerce sıkıntı ve telaş içerisinde kendisine şah damarından daha yakın olan düşmanını feleğin dağıttını şöyle ifade etmiştir:

Ḥablü'l-verîd-i hasmını sad pîç ü tâb ile
Merbût-ı ukde-i hafekân itdi rûzgâr
 (Yenişehirli Avnî, Kaside-26/30)

Yenişehirli Avnî, Kerbelâ üzerine yazdığı şu *mersiyesinde*;

Bu musîbetle hazîn olmayan ehl-i kîniin
Halka-i lânet olur gerdenine ḥabl-i verîd
 (Yenişehirli Avnî, Mersiye-7/13)³²⁶

³²⁶ Bu âyetle ilgili Yenişehirli Avnî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Kaside-17/29, Kaside-26/30, Kaside-36/68, Gazel-15/7, Gazel-435/2, Müfredât-47.

diyerek, bu belâyâ üzülmeyenlerin şah damarlarının, boyunlarında lânet halkasına dönüştüğünü söylemiştir.

1.46.3. Kâf Sûresi 30. Âyet:

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

“O gün cehenneme, ‘Doldun mu?’ diyeceğiz, o ise cevap verecek: ‘Daha yok mu?’”

“Daha yok mu?” diye tercüme edilen *hel min mezîd* lafzını Necâtî Bey bir gazelinde iktibas ederken, “Biz sâkînin elinden *hel min mezîd* şarabını içeriz; bizi sarhoşluktan ağlar sanma biz ayıgız” demiştir.

İçeriz sâki elinden bâde-i hel min mezîd

Bizi ser-hoşluktan ağlar sanma biz ayıklarız

(Necâtî Beg, Gazel-214/5)

Dede Ömer Rûşenî de Necâtî gibi bu âyeti iktibas ederken âyetle şarap arasında bağ kurmuş ve “Vahdet şarabını iç, sürahinin şarabı boşaltırken çıkardığı sesi dinle; ki bu vahdet şarabından içen ‘daha yok mu?’ der” demiştir.

Şarâb-ı vahdeti nûş it surâhî gulgulın gûş it

Ki içen humm-ı vahdetden demi hel min mezîd olur

(Rûşenî, Gazel-8/3)

Necâtî ve Rûşenî yazmış oldukları şiirlerde *hel min mezîd* lafzını âyetin bahsettiği manadan farklı olarak kullanmış ve müstehcen iktibas yapmışlardır. Fuzûlî ise şu beytinde;

Bulmazdı kahrın açmasa hân-i siyâsetin

Hel min mezîd lokmasına dûzah iştihâ

(Fuzûlî, Gazel-2/5)

diyerek, *hel min mezîd* ile cehennemın söylediği sözü kastetmiş ve “Eğer senin kahrın siyaset (cezalandırma) sofrasını açmasa, cehennem ‘daha yok mu?’ lokmasına iştah duymazdı”³²⁷ demiştir.

Sultan şairlerimizden Muhibbî, “Ey şâhım, okun göğüs kafesime battıkça, can ve gönlüm her biri ‘daha da artır’ diye bağırsırlar”³²⁸ derken sevgilinin oka benzeyen

³²⁷ Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, s. 22.

³²⁸ Ak, *Muhibbî Dîvânı*, s. 136.

bakışları ile yaralanmış gönlünün, sevgiliyi görebilmek arzusuyla bu acıyı defalarca çekmeye razı olduğunu söylemiştir. Bilindiği gibi sevgili âşığa pek nazar etmez. Baktığı zaman ise oka benzeyen bakışları âşığın gönlünü deler, geçer. Âşık kendisine zaten çok az meyleden sevgilinin göndereceği oklara razıdır, yeter ki sevgili o bakışlarını âşığın üzerinden çekmesin.

Bu harîm-i sîneme tîrûn irişdükte şehâ

*Çağrışur bu cân u dil her biri dir **hel min mezîd***

(Muhibbî, Gazel-338/3)

Hel min mezîd lafzının iktibas edildiği bir diğer şiir Yenişehirli Avnî'ye aittir. Avnî âyeti iktibas ederken, “Yine ağzından ‘daha yok mu’ sözü düşmez; hayırsız gözlerinden tâlih nakışı çıkmaz” diyerek şunları söylemiştir:

*Düşmez ağzından yine âvâze-i **hel min mezîd***

Çeşm-i şûmundan hurûc itmez yine nakş-ı nevâl

(Yenişehirli Avnî, Kaside-6/5)

1.46.4. Kâf Sûresi 41. Âyet:

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ

“Seslenenin, yakın bir yerden seslendiği gün için dinlemede ol.”

Hz. Peygamber’in muhatap alındığı bu âyette Yüce Allah ondan, İsrâfil meleğinin sûra üfleyeceği sesi dinlemesini istemiştir. Nitekim bu buyruğun devamındaki âyet³²⁹ kıyâmet seslenişi olarak yorumlanmıştır.³³⁰

“Seslendiği gün” diye tercüme edilen *yevme yünâd* lafzı sadece Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir.

*Hâfız egerçi ohur **yevme yünâd** velî*

Sen bu nidâyı ana sor ki Bilâl’i bilür

(Nesîmî, Gazel-171/3)

Şair burada “Hafız eğer *yevme yünâd*’ı okursa; sen bu nidanın anlamını ona sor ki, o Bilâl’i bilir” demiştir.

³²⁹ Kâf sûresi 42. âyet: “O diriltlen sesi gerçekten işittikleri gün, işte o (ebedî hayata) çıkış günüdür.” Bkz. Karaman, v. dğr., V, 112.

³³⁰ Karaman, v. dğr., V, 113.

1.47. ZÂRİYÂT SÛRESİ

1.47.1. Zâriyât Sûresi 50. Âyet:

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ

“(Paygamber şöyle dedi): ‘Şu halde Allah’a sığın. Şüphesiz ben sizin için O’nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım.’”

Âyet-i kerîmede Hz. Peygamber’in, Allah’ın son elçisi ve apaçık bir uyarıcı olması ile insanları bir olan Allah’ın dinine davet etmesi açıklanmıştır. Hz. Peygamber “Şu halde sığın” anlamındaki *fe-firrū* buyruğu ile aslında insanları uyarmaktadır.

Nesîmî *fe-firrū* ile *ila’llâh* lafızlarını iktibas ettiği bir şiirinde âyetle aynı paralelde olarak Hz. Peygamber’in bu emr-i ilâhîsi ile her türlü mal, mülk, vatan ve makam arzusunu terk ettiğini ve Allah’a doğru yüz tuttuğunu söylemiştir.

Ez-gayb-ı hüviyet mana nutk-ı ehadiyyet

Aytdı ki fe-firrū

Terk eyledüm uş mülk ile mâl ü vatan u câh

Yüz tutdum ila’llâh

(Nesîmî, Müstezâd-2/3)

1.48. TÛR SÛRESİ

1.48.1. Tûr Sûresi 1. Âyet:

وَالطُّورِ

“Tûr’a and olsun!”

Süryânice’de dağ demek olan Tûr, müfessir Beydâvî (ö. 685/1286)’nin yorumuna göre “aynı zamanda madde âleminden mana âlemine veya gayb âleminden müşâhede âlemine uçan şey anlamını da ifade etmektedir.”³³¹ Ancak bu âyet-i kerîmedeki Tûr ifadesi, Kur’ân’da özellikle Hz. Mûsâ’nın vahiy aldığı yer olan Sînâ dağını anlatmak için kullanılmıştır.³³²

Şair Nesîmî bir şiirinde “Hattının kitabının harfini okuyan can şunu bildi ki, (bu harf) Ahmed’e *tâhâ* ve *yâsîn*, Mûsâ’ya *ve’t-tûr*’dur” diyerek *tâhâ* ve *yâsîn* âyetleri ile Hz. Peygamber’i, *ve’t-tûr* âyeti ile de Hz. Mûsâ’yı nitelendirmiştir:

³³¹ Yazır, VII, 296.

³³² Esed, 1074.

*Okuyan harf-i kitâb-ı hattını cân bildi kim
Ahmed'e tãhã vü yãsin Mûsîye ve't-tûrdur*
(Nesîmî, Gazel-163/3)

Nesîmî yazmış olduğu diğer bir şiirde Ashâb-ı Kehf ile Tûr dağı arasında ilgi kurmuştur. Ashâb-ı Kehf'in kıssasının geçtiği yer ile ilgili olarak çeşitli rivayetler vardır. İspanya, Cezayir, Mısır, Ürdün, Suriye, Afganistan ve Doğu Türkistan'da Ashâb-ı Kehf'e ait olduğu söylenen mağaralar vardır. Anadolu'da da Efes, Tarsus ve Efsûs (Afşin) olmak üzere üç yer gösterilmiştir.³³³ Howard Blum'un, *The Gold of Exodus, the Discovery of the True Mount Sinai* adlı çalışmasında ise Tûr dağındaki Mûsâ'nın mağarası ile Ashâb-ı Kehf'in kaldığı mağaranın aynı mağara olduđu³³⁴ ileri sürülmüştür. Nesîmî de şu şiirinde Ashâb-ı Kehf ile Tûr dağını kastetmiştir:

*Eshâb-ı Kehfün sırrını görmüş likâ-yı Tûra sor
Niçün ki ve't-tûr ehlinün kehfindedür Kıtımîrümüz*
(Nesîmî, Gazel-193/4)³³⁵

Vaizlerin de zahitler gibi Divan şiirinde eleştirildiği bilinmektedir. Onlar halka dini anlattıkları zaman cehennemle korkutmayı tercih etmişlerdir. Nitekim Gâlib bir şiirinde vaizin sözlerine *ve't-tûr* ile başladığını -ki âyetin devamında cehennem ehlinen bahsedilmektedir ve sözlerini Firavun'un başına gelen korkunç son ile bitirdiğini söylemiş, vaizleri bu tutumlarından dolayı eleştirmiştir.

*Ve't-tûr deyüp feth-i kelâm eyledi vâ'iz
Fir'avn'da takrîr-i tamâm eyledi vâ'iz*
(Gâlib, Gazel-176/1)

1.48.2. Tûr Sûresi 3. Âyet:

فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ

“Üzerine yazılı (kitaba and olsun).”

“Üzerine yayılmış veya yazılı” gibi anlamlarda kullanılan *rağkun menşûr* lafzı ile Hz. Mûsâ'ya verilen kitap, Kur'ân-ı Kerîm, Kur'ân'dan önce indirilmiş ilâhî kitaplar,

³³³ İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 467.

³³⁴ http://www.yaklasansaat.com/eski_kavimler/israilogullari/altin_avciları_gercek_tur_dagini_kesfetti.asp (E.T. 11 Kasım 2012)

³³⁵ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-242/2, Gazel-403/6, Tuyuğ/183, Tuyuğ/184.

levh-i mahfûz veya amel defteri³³⁶ gibi farklı manaların kastedildiği yorumlar yapılmıştır. *Rağkun menşûr* lafzına sadece Nesîmî *Divanında* rastlanılmıştır. Nesîmî âyeti iktibas ettiği şu şiirlerinde yukarıda yapılan yorumlardan Kur’ân-ı Kerîm’i kastederek *rağk-ı menşûr* ile yüz arasında ilgi kurmuş ve şunları söylemiştir:

Rağk-ı menşûrun kitâbı çün cemâlündür senün

Sûret-i esmâ ohudun sî ve dû hatt-ı Hudâ

(Nesîmî, Gazel-3/3)

Belî yâ Rab yüzündür rağk-ı menşûr

Muhammed şartı andan oldı meşhûr

(Nesîmî, Gazel-49/1)

Nesîmî’nin bu âyet ile Hz. Mûsâ’ya verilen kitabı anladığı ve yine yüz ile bağ kurduğu şiiri ise şöyledir:

Yüzündür Tûr-ı sînîni rağk-ı menşûr

Bilindi uşta gör nûrun ‘alâ nûr

(Nesîmî, Gazel-160/1)³³⁷

1.48.3. Tûr Sûresi 4. Âyet:

وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ

“Ve beytü’l-ma’mûra (and olsun).”

Rağkun menşûr’da olduğu gibi *beytü’l-ma’mûr* hakkında da farklı yorumlar yapılmıştır. Buna göre *beytü’l-ma’mûr* hakkında yapılan yorumlar şöyledir: *Beytü’l-ma’mûr* semada bulunan bir evin adıdır. Kâbe’nin izdüşümüne denk gelen bir yerde arşın hizasında bulunduğu, meleklerin ziyaretiyle şenlendiği bir yerdir. *Beytü’l-ma’mûr* Kâbe’nin adıdır. Son olarak da bu lafızdan kasıt mü’minin kalbidir.³³⁸

Nesîmî bir şiirinde bu âyete yer verirken *beytü’l-ma’mûr* ile Kâbe’nin izdüşümüne denk gelen bir yerde arşın hizasında duran evi kastetmiş olma ihtimali vardır. Nitekim şair *beytü’l-ma’mûr*’da cennet, huri ve gilmanların varlığından bahsetmektedir.

³³⁶ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., V, 142-143.

³³⁷ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Mesnevî-3/117, Gazel-65/1, Gazel-242/5.

³³⁸ Karaman, v. dğr., V, 143.

Göz ü kaşun *saḳf-ı merfū'* oldı agzun selsebîl
Cennet ile hûr u gılmân *beyt-i ma'mûnun* durur
(Nesîmî, Gazel-67/6)

1.48.4. Tûr Sûresi 5. Âyet:

وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ

“Ve yükseltilmiş tavana (and olsun).”

“Yükseltilmiş tavan” anlamına gelen *saḳfu'l-merfū'* lafzı ile gökyüzü anlaşılmaktadır. Nitekim Nesîmî şu şiirinde sema ile göz ve kaş arasında ilgi kurmuş ve gökyüzünü âdeta insan bakışına benzetmiştir:

Göz ü kaşun *saḳf-ı merfū'* oldı agzun selsebîl
Cennet ile hûr u gılmân *beyt-i ma'mûnun* durur
(Nesîmî, Gazel-67/6)³³⁹

1.48.5. Tûr Sûresi 6. Âyet:

وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ

“Kaynayan denize and olsun.”

“Kaynayan deniz” diye tercüme edilen *baḫrü'l-mescûr* âyeti yine Hurûfî şairimiz Nesîmî'nin *Divanı*nda karşımıza çıkmaktadır. Nesîmî, *saḳf-ı merfū'* yani sema ile aynı beyitte zikrettiği *baḫrü'l-mescûr* lafzıyla semanın da, fokur fokur kaynayan denizin de kendisi olduğunu söylemiştir.

Fer' u aslam ref' u nasbam cerr ü cezmem câvidân
Saḳf-ı merfū' am bu *baḫrun* nükte-i *mescûn*yam
(Nesîmî, Gazel-242/3)

1.49. NECM SÛRESİ

1.49.1. Necm Sûresi 1. Âyet:

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ

“İndiği sırada yıldıza and olsun.”

³³⁹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-242/3.

Âyet-i kerîmede Yüce Allah *necm*'e yani yıldızla yemin etmiştir. Burada yıldız diye çevrilen *necm* kelimesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bunlar: *Necm*'den maksat yıldız demektir; ağacın karşılığı olarak sapı olmayan ot ya da çemen manasına gelir; zaman aralıklarıyla parça parça verilen bir şeyin her bir parçasına denir; özellikle Süreyya yani Ülker yıldızına isim olarak verilir. Ülker yıldızı gökte üzüm salkımı gibi görünür ve ayın menzillerinden üçüncüsü sayılır. Süreyya, yıldızların en göze çarpanı ve menzillerin en meşhuru olması hasebiyle bazı müfessirler buradaki *necm*'i Süreyya yıldızı olarak da tefsir etmişlerdir. Ancak İbn Abbas (ö. 67-68/687), Mücâhid (ö. 104-105/723), Ferrâ (ö. 207-208/823) ve Kâdî Münzir b. Sâid (ö. 317-318/930) söz konusu âyetle ilgili olarak *necm*'den maksatın Kur'ân'dan inen miktar olduğunu ileri sürmüşlerdir ki Elmalılı Hamdi Yazır da bu görüştedir. Buna göre onlar âyetin tercümesini “O necme yemin olsun ki”³⁴⁰ şeklinde yapmışlardır.

Divan şiirine baktığımızda Nesîmî âyeti iktibas ederken, yıldız olarak telakkî ettiği *necm* ile gözler arasında ilgi kurmuş ve şunları söylemiştir:

Gözüne ve'n-necm yazdı kaşuna ve'n-nâzi'ât

Alnuna naşrun mina'llâh görünür 'ayne'l-yaķîn

(Nesîmî, Gazel-350/2)

Boyu Tûbâ yüzi cennet 'âde ke'l-'urcün kaşı

Gözleri ve'n-necmî anun sînesi ve't-tûr idi

(Nesîmî, Gazel-403/6)³⁴¹

Ve'n-necmî izâ hevâ şeklinde âyetin tamamını iktibas eden Şeyhî ise bir şiirinde, *necm* ifadesini Nesîmî gibi yıldız olarak telakkî etmiştir. Nitekim o şiirinde “Eskiden yıldızların geceleyin yolculuk yapanlara yön bulmada yardımcı olduğu gibi; Necm sûresinin de gaflet ve dalâlet yoluna gidenlerin yönünü hidayete çevirmek için ortaya çıkan bir nur olduğunu belirtmiş”³⁴² ve şunları söylemiştir:

Râh-ı dalâle varmağa değme ebü'l-heves

Göründü nûr-ı sûre-i ve'n-necmî izâ hevâ

(Şeyhî, Kaside-5/33)

³⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. Yazır, VII, 313-314.

³⁴¹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-19/5.

³⁴² Yeniterzi, 118.

1.49.2. Necm Sûresi 5. Âyet:

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى

“Onu çok güçlü biri öğretti.”

Âyet-i kerîmede “öğretti” anlamındaki ‘*allemehû*’ lafzı ile kastedilenin Cenâb-ı Allah mı Cebrâil mi olduğu yorumları yapılmakla birlikte genel görüş Cebrâil noktasında birleşmektedir. Âyette bildirildiğine göre Cebrâil, Peygamber Efendimiz’e Kur’ân’ı öğretmiştir. ‘*Allemehû*’ lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de üç yerde³⁴³ daha geçmekle birlikte buralarda kastedilen mana ile Nef’î *Divanında* rastladığımız beytin ifade ettiği anlam örtüşmemektedir. Nitekim şair;

Buk‘a-i ‘allemehû’ olsa nola medresesi

Dil-i dânâsı harîm-i hikemin mahremidir

(Nef’î, Kaside-2/9)

derken, âyette ifade edildiği gibi ‘*allemehû*’ lafzı ile Cebrâil’in Peygamber Efendimiz’e Kur’ân’ı öğretmesini kastetmiş hatta *harîm-i hikemin mahremi* ifadeleriyle de Miraç mucizesine telmihte bulunmuştur.

1.49.3. Necm Sûresi 9. Âyet:

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى

“O kadar ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu.”

Âyet-i kerîmede geçen *ķāb-ı ķavseyn* lafzı ile ilgili olarak çok sayıda yorum yapılmıştır. Ancak “iki yay kadar” diye tercüme edilen bu lafızdan anlaşılması gereken en yakın mana şöyledir: “Araplar Câhiliye döneminde bir ittifak kurmak üzere anlaşacakları zaman iki yay çıkarır, birini diğerinin üzerine koyarak ikisinin kâbını birleştirir, sonra da ikisini beraber çekip onlarla bir ok atarlardı. Bu onlardan birinin razı olacağı şeye diğerlerinin de razı olacağını, birisini kızdıran şeyin diğerlerini de kızdıracağını ifade eden bir birlik antlaşmasıydı ve aksi mümkün olmayacak tarzda söz birliği ettiğini gösteriyordu. Böyle düşünüldüğünde *ķāb* miktar manasında değil, üst üste gelen iki yayın birlikteliğini gözler önüne seren kabza ile kiriş arası demektir.

³⁴³ Bkz. Bakara/251, 282; Rahmân/4.

Nitekim bu mana hem diğ erinden daha fazla bir yakınlık tasvir etmekte, hem de manevî bir yakınlığı göstermektedir.”³⁴⁴

Tasavvufta da önemli addedilen bu âyet hakkında şöyle bir yorum yapılmaktadır: “*Ķāb-ı kavseyn zât-ı vâhidiyyeye* yani âlem-i sıfâta vusûle işarettir ki الله الصمد (İhlâs, 112/2) [Allah her şeyden müstağnî, her şey ise O’na muhataçtır] ile remz olunmuştur. Ev ednâ ise zât-ı ahadiyyeye yani âlem-i zâta vusûle işarettir ki الله احد (İhlâs, 112/1) [Allah tektir] ile ona telvîh olunmuştur. Efendimiz’e rü’yet hakîkati üzere ol makamda hâsıl olmuştur.”³⁴⁵

Bu âyet şairlerimizin *Divan*larında en çok yer verdikleri iktibaslardan biridir. Âyet her ne kadar Cebrâil’in Peygamber Efendimiz’e vahiy getirirken, ona olan yakınlığı hakkında olsa da, mutasavvıflar ve çoğu Divan şairleri tarafından farklı kullanılmıştır. Buna göre *fe kâne kâbe kavseyn* denildiğinde akla Hz. Peygamber’in Miraç mucizesinde Yüce Allah’a olan yakınlığı gelmektedir.

XIV. yüzyılın önde gelen ve hükümdar şairlerinden biri olan Kadı Burhâneddin, *Divan*ında bu âyeti iktibas ederken şekil yönünden ve iki kaşın birbirine yakınlığı cihetiyle *ķāb-ı kavseyn* lafzı ile kaşları ilişkilendirerek şunları söylemiştir:

*Zülfeynüne tolaşıp mi ’râc kıldı gönlüm
Çün kaşuna irişdi ne gördi **ķāb-ı kavseyn**
(Kadı Burhâneddin, Gazel-561/3)*

Âyet-i kerîmeye *Divan*ında en çok yer veren şairimiz Nesîmî’dir. Nesîmî Hurûfî olması hasebiyle âyetin neyi kastettiğ inden ziyade daha çok *ķāb-ı kavseyn* lafzı ile kavsa yani yaya benzeyen kaşlar arasında ilgi kurmuştur.

***Ķāb-ı kavseyn** iki kaşun vasfı **ķāb-ı kavseyn** ile
Hem elem neşrah leke şadrak buyurmuş Hak sana
(Nesîmî, Gazel-6/2)*

*Tal’atun nûr-ı tecellî ve ’d-đuĥānun mazharı
Ķāb-ı kavseyn oldı kaşun zülfün ev ednâ imiş
(Nesîmî, Gazel-207/3)*

³⁴⁴ Yazır, VII, 321.

³⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstulâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, (2. Baskı), (Haz. İhsan Kara), İnsan Yay., İstanbul 2013, s. 879-880.

*İrdüm kaşun mihrâbına kim **ķāb-ı ķavseyñ** ol durur
Vuslat şebinde gör meni ser-tâ-kadem nûr olmuşam
(Nesîmî, Gazel-249/4)*

*Kaşlarundur **ķāb-ı ķavseyñ** ü saçun leylen tavîl
İsmidür ve 'ş-şems yüzün şol mübârek hattı cîm
(Nesîmî, Gazel-278/4)*

***Ķāb-ı ķavseyñ** kaşlarun mihrâbıdur
İy imâmum gözlerin ni 'me 'l-imâm
(Nesîmî, Gazel-280/7)*

***Ķāb-ı ķavseyñ** iki kaşun yâyıdur
Ve 'd-duhânun şemsi yüzün ayıdur
Dünye vü ukbâ saçun bir tâbıdur
Dür bilür her kim ki ol deryâyıdur
(Nesîmî, Tuyuğ/72)*

Nesîmî *ķāb-ı ķavseyñ* lafzı ile kaş arasında benzerlik kurduğu bir başka şiirinde âyetin tam olarak neyi kastettiğini herkesin bilemeyeceğini, ancak bu sırta vâkıf olduğunda yaya kurban olunacağını şöyle ifade etmiştir:

*Kaşundur **ķāb-ı ķavseyñ** gör ki esrarı ne muğlakdur
Velî bu sırrı ol bildi ki kurbân oldu ol yâya
(Nesîmî, Gazel-393/3)*

Şu şiirinde ise Nesîmî yine şekil itibariyle yaya benzettiği hilâl ile *ķāb-ı ķavseyñ* lafzı arasında şöyle ilgi kurmuştur:

*Hilâlün **ķāb-ı ķavseyñ** ne kudret kavs imiş yâ Rab
Ki kurbân oldu ol yâya cihân u cân şikâr oldu
(Nesîmî, Gazel-415/3)*

Nesîmî'nin, *ķāb-ı ķavseyñ*'i kaş ve hilâle benzettiği bu şiirlerinden farklı olarak diğer pek çok şairimiz gibi *ķāb-ı ķavseyñ* ile Miraç mucizesini anladığı şiirleri ise şöyledir:

***Ķāb-ı ķavseyñe** degin gitdi vü turmadı hemân
Gördi Hakkun yüzini geldi dilinden bu hitâb
(Nesîmî, Gazel-11/3)*

*Hî hilâlün **ķāb-ı ķavseyn** kaşlarun mi 'râcdur
Vâv-ı vahdet nûrı yüzün saçlarun ve 'n-nâzi'ât
(Nesîmî, Gazel-27/2)*

*Leyletü 'l-mi 'râc zülfün **ķāb-ı ķavseyn** dur kaşun
Her kişi kim oldı münkir lâyık-ı kurbân budur
(Nesîmî, Gazel-162/4)³⁴⁶*

Âyette geçen “iki yay kadar” anlamındaki *ķāb-ı ķavseyn* lafzından başka “Hatta daha yakın (oldu)” anlamındaki *ev ednā* lafzı da iktibas edilmiştir. Nesîmî bir şiirinde İnsan sûresi 1. âyette geçen *hel etā* ile *ev ednā* âyetlerini birlikte iktibas ederken “*Hel etā* kitabı ve Kur’ân’ın sırrı; kaşın ve saçın *ev ednā* değil mi?” demiştir:

*Kitâb-ı hel etā vü sırr-ı tenzîl
Kaşunla zülfün **ev ednā** degül mi
(Nesîmî, Gazel-429/3)*

Bir başka şiirinde de Nesîmî yine İnsan sûresi 21. âyette geçen “Onlara içecek sundu” anlamındaki *seķāhüm* lafzı ile birlikte *ev ednā*’yı iktibas etmiş ve “Hasta gönül *seķāhüm* şerbetinden içti ve *ev ednā* seyrini bulduğunda kalbi kaydadı” demiştir:

*Tâ seķāhüm şerbetinden içdi bu hasta gönül
Seyr-i **ev ednā**’yı buldı kaydadı hum-hânesi
(Nesîmî, Gazel-424/3)³⁴⁷*

XV. yüzyılın önde gelen isimleri arasında yer alan Şeyhî bir şiirinde vaizleri eleştirerek, âşığın sevgilinin mihraba benzeyen kaşları karşısında *ķāb-ı ķavseyn*’e erdiğini, vaizin ise himmeti sebebiyle düşük minberde kaldığını söylemiştir:

*Kaşı mihrâbında âşık **ķāb-ı ķavseyn**e erer
Vâizin dūn himmetin gör ki dahı minberdedir
(Şeyhî, Kaside-36/2)*

Ķāb-ı ķavseyn’den ayrı olarak *ev ednā* lafzını da iktibas eden Şeyhî bir şiirinde bu âyet-i kerîme ile Hz. Peygamber’in Miraç mucizesini kastetmiş, özellikle *aksâ*, *uluvv-i*

³⁴⁶ *Ķāb-ı ķavseyn* âyeti ile ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-160/2, Gazel-183/1, Gazel-431/4, Gazel-438/13, Gazel-442/4, Gazel-444/9, Gazel-450/7, Tercî-i Bend-2/2-10, Tercî-i Bend-2/4-4, Tercî-i Bend-3/7-3.

³⁴⁷ *Ev ednā* âyeti ile ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-6/2, Gazel-207/3, Gazel-438/13, Gazel-450/7.

makâm, vusûl-ı kurb ve kemâl-i visâl kelimelerinin arka planlarında bu mucizenin sinyallerini vermiştir.

Merâm-ı gâyet-i aksâ zihî uluvv-i makâm

*Vusûl-ı kurb-ı **ev ednâ** zihî kemâl-i visâl*

(Şeyhî, Kaside-3/48)³⁴⁸

Necâtî Bey'in *Divanına* baktığımızda şairin her iki lafzı da iktibas ettiğini gördük. Şair diğer şairlerimiz gibi hem *ķāb-ı ķavseyn* lafzından hem de *ev ednâ* lafzından Miraç mucizesine telmihte bulunmuştur. Nitekim şair Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta*, Miraç hadisesine değinmiş ve bu yolculukta Hz. Peygamber'in karşılaştığı şeyleri de manzum olarak nakletmiştir.

*Çü buldu kabza-i kudretde **ķāb-ı ķavseyn***

Murâdı tîrine etti inâyeti per ü bâl

(Necâtî Beg, Na't/17)

Yukarıdaki şiirde de ifade edilildiği gibi "O'nun kudretinin pençesinde *ķāb-ı ķavseyn* yayı olunca, istek okuna da Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve yardımı kol kanat olur"³⁴⁹ denmiştir. Necâtî *ev ednâ*'yı iktibas ettiği şu şiirinde ise açık açık İsrâ gecesine yani Miraç mucizesine değinmiş ve şunları söylemiştir:

*Misâfir-i şeb-i İsrâ mukîm-i **ev ednâ***

Sana denildi sana merhaban te'âl te'âl

(Necâtî Beg, Na't/12)

Sultan şairimiz Muhibbî, *Divanı*nda iki yerde *ķāb-ı ķavseyn* lafzına yer vermiştir.

Nitekim o bir şiirinde;

***Ķāb-ı ķavseyn** olalıdan kaşların tākına ben*

Geçdi dil mihrâba karşı oldu uşşâka imâm

(Muhibbî, Muahmmes-11/3)

beyti ile "Ben kaşların kemerine *ķāb-ı ķavseyn* olalı, gönül mihraba karşı geçip, âşıklara imam oldu"³⁵⁰ demiş ve gerek kaş gerekse mihrap kelimeleri ile *ķāb-ı ķavseyn* lafzı arasında benzerlik kurmuştur.

Muhibbî diğer şiirinde;

³⁴⁸ *Ev ednâ* âyeti ile ilgili Şeyhî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-1/9.

³⁴⁹ Yeniterzi, s. 123.

³⁵⁰ Ak, *Muhibbî Dîvânı*, s. 822.

*Berât-ı nâme-i hüsnün yazaldan hattun ey dilber
Olupdur **ķāb-ı ķavseyñ**ün anun üstinde tugrası
(Muhibbî, Gazel-2645(a)/2)*

diyerek, “Ey sevgili, tüylerin güzellik mektubunu yazalı, *ķāb-ı ķavseyñ* onun üzerinde tuğrası olmuştur”³⁵¹ ifadesinde bulunmuştur.

Muhibbî’den sonra *Divanında ev ednā* lafzına rastladığımız şair Şeyhülislâm Yahyâ’dır. Yahyâ yazmış olduğu *naat-ı şerîfte* Peygamber Efendimiz için söylenen *lev-lāk* hadisi ile *ev ednā* âyetini birlikte şöyle iktibas etmiştir:

*Sana mahsûs lutfudur Hakkın
Tâc-ı lev-lāk u taht-ı **ev ednā**
(Şeyhülislâm Yahyâ, Kaside-1/2)*

Şair Nef’î, Sultan I. Ahmed Han (ö. 1026/1617) için yazdığı bir *kasidenin* dua bölümünde Sultan için “O kadar kadri yüce olsun ki dünya onun yerinin arş-ı alâ mı yoksa *ev ednā* mı olduğunu bilemesin” demiştir.

*Ol kadar kadri bülend olsun ki gerdûn bilmeye
Arş-ı a’lâ mı yeri yâ kurb-i **ev ednā** mıdır
(Nef’î, Kaside-7/41)*

XVII. yüzyılın Mevlevî şairlerinden Cevrî ise yazmış olduğu bir *tahmiste ev ednā* lafzı ile *ķāb-ı ķavseyñ* lafzını aynı bendde telaffuz etmiş ve bu ifadelerle Miraç hadisesine telmihte bulunmuştur.

*Matlab-ı a’lâ-yı **ev ednā**da cây itsen nola
Pîş-gâh-ı maksad-ı aksâda cây itsen nola
Sadr-ı halvet-hâne-i İsrâ’da cây itsen nola
Bir kademde menzil-i a’lâda cây itsen nola
Tîr-veş itdün mekâm-ı **ķāb-ı ķavseyñi** güzâr
(Cevrî, Tahmis-1/2)*

Sunullâh-ı Gaybî, *Divanında* bu lafızları iktibas ederken diğer şairlerimiz gibi âyeti ayrı ayrı yerlerde değil birlikte zikretmiştir. Gaybî, Miraç mucizesini kastettiği bu şiirinde Hz. Peygamber’in binek olarak kullandığı Burak’ı da anarak Miraç algısını kuvvetlendirmiştir.

³⁵¹ Ak, *Muhibbî Dîvânı*, s. 768.

Aşk Burâk'una süvâr ol gel yüzim mi 'râcına
*Kıl tamâşâ **ķābe ķavseyni ev ednā** bendedür*
 (Gaybî, 35/3)

Bir diğerk şiirinde Gaybî “Kaşlarını mihrap edip Hakk'ın adamlarını, ermiş kişileri kendine kible et; böylece bir nefes de olsa *ķābe ķavseyni ev ednā*'nın sırrına er” diyerek tasavvuf yolunu şöyle tavsiye etmiştir:

Kible it merdân-ı Hakk'ı kaşların mihrâb idiüp
***Ķābe ķavseyni ev ednā** sırrınâ ir bir nefes*
 (Gaybî, 52/2)

XVII. yüzyılın ünlü siması Nâbî, *mesnevî* nazım şekli ile yazdığı bir *naatta* Necm sûresi 10. âyette yer alan “vahyedeceğı şey” anlamındaki *mā evhā* ile *ev ednā* lafzılarını birlikte zikretmiş ve şöyle demiştir:

Şem '-i meclis-fürûz-ı mā evhā
*Şeb-çerâğ-ı serîr-i **ev ednā***
 (Nâbî, Mesnevî-1/46)

Kânî de Nâbî gibi *mā evhā* ile birlikte iktibas ettiği *ev ednā* lafzını, yazmış olduğu bir *kasidede* zikrederken Peygamber Efendimiz'i *ev ednā*'nın bir yetimi olarak görmüş ve şunları söylemiştir:

*Yetîm-i mehd-i **ev ednā** vuzû '-ı sedy-i mā evhā*
Bihîn-ma 'sûm-ı hâb-âyende-i zânû-yı istignâ
 (Kânî, Kaside-17/2)

Kânî bir başka şiirinde *ķāb-ı ķavseyn* lafzını iktibas etmiş ve Hz. Peygamber'in kemana benzeyen kaşları ile *ķāb-ı ķavseyn* arasında benzerlik kurmuştur.

*Mukâbil düşdigiyçündür nişân-ı **ķāb-ı ķavseyne***
Bir adı da o ebrûnun kemândur yâ Resûlallâh
 (Kânî, Kaside-11/4)³⁵²

Şeyh Gâlib, *Divanında* her iki lafzı da ayrı şiirlerde iktibas etmiştir. *Ev ednā* lafzının yer aldığı şu şiirde şair, bir taraftan kendi şiir söyleme kabiliyetini “Hayalimin Cebrâil'i ile büyüklüğün izindeyim” sözleriyle överken; diğerk taraftan “Ama ne

³⁵² *Ķāb-ı ķavseyn* âyeti ile ilgili Kânî'ye ait olan diğerk iktibas için bkz. Gazel-55/10.

söyleyeyim ki *ev ednâ*'da garibim” sözleriyle *ev ednâ*'yı aşmasının mümkün olmadığını da ifade etmiştir:

Cibrîl-i hayâlimle surâg-ı ceberûtum
Ammâ n'ideyim kurb-ı ev ednâda garîbim
 (Gâlib, Gazel-238/2)³⁵³

Ķāb-ı kavseyn'in iktibas edildiği şu şiirde ise Gâlib, “*Ķāb-ı kavseyn*'in pehlivanı, ucu eğri değneye benzeyen ay ile topa benzeyen güneştir; öyle ki onun atı yedi kat gökte gece gündüz dolaşır durur” demiştir.

Pehlevân-ı Ķāb-ı kavseyn mâh çevgân mihr gûy
Ol ki rahşî sidrede cevlân eyler rûz u şeb
 (Gâlib, Kaside-1/21)

Mutasavvıf şairimiz Sûzî farklı lafızlarda bu âyete dört ayrı şiirinde yer vermiştir. Şair,

Gönüldür maksad-ı aksâ dahi kavseyni ev ednâ
Kamû a 'lâlardan a 'lâ anı ârif bilir ancak
 (Sûzî, 14/4)

derken, aşk ateşiyle yanan gönlün son arzusunun, tıpkı Hz. Peygamber'in Miraç'ta Yüce Allah'a yaklaştığı gibi gerçek sevgiliye yakın olmak olduğunu söylemiştir. Bu yakın olma isteği âyette de ifade edildiği gibi iki yay kadar, hatta ondan da yakındır. Böylesine şiddetli bir arzuyla Allah'a kavuşmayı isteyen âşığın hâlinden de ancak kendi gibi âşık ârifler anlar.

Bir başka şiirinde Sûzî, bütün Müslümanlara şefaath kaynağı olan Peygamber Efendimiz'in peygamberlik mührü olarak, Miraç hadisesiyle en yüksek makama ulaşmasını ve bu yolculuğa da İsrâ ile başlamasını şöyle ifade etmiştir:

Hâtem-i sırr-ı nübüvvet şâfi '-i cümle ümem
Vâsıl-ı sidre-i ev ednâ sâhib-i seyr-i isrâ
 (Sûzî, 286/4)

Bu âyet, Divan şiirinde sevgiliye atfedilen güzellik unsuru olarak da kullanılır. Nitekim başta Nesîmî ve diğer pek çok şairimizin ifade ettiği gibi güzelin kaşları *Ķāb-ı*

³⁵³ *Ev ednâ* âyeti ile ilgili Şeyh Gâlib'e ait olan diğer iktibas için bkz. Tahmis-6/5.

ķavseyn gibi yaya benzer. Sûzî'nin *ķābe ķavseyni ev ednā* ile kaş arasında ilgi kurduğu Şiirleri ise Şöyledir:

Kaşındır ķābe ķavseyni ev ednā

Yüzündür sûre-i Raķmān nedendir

(Sûzî, 114/3)

O kaşı ķāb-ı ķavseyn dir dahi cebhesi ev ednā

Zamān ile mekān sorma o Őāhın hiç durağından

(Sûzî, 220/4)

Yenişehirli Avnî *Divan*ında da rastladığımız bu âyet sadece *ev ednā* lafzı ile iktibas edilmiştir. Avnî yazdığı bir *gazelde* “*Ev ednā*’nın yakınındaki haremde hakikat aynasısın; sen Allah’ın temiz bakışısın ya Resûlallâh” demiştir.

Harîm-i kurb-ı ev ednāda mir’ât-ı hakîkatsün

Nazar-gâh-ı Hudâ-yı pâk sensün yâ Resûlallâh

(Yenişehirli Avnî, *Gazel*-408/3)³⁵⁴

XX. yüzyıl *Divan* şairimiz Şeyh Hâlid de diğer pek çok şairimiz gibi *ķāb-ı ķavseyn* ve *ev ednā* lafzılarını birlikte zikretmiş ve Hz. Peygamber’in kutlu yolculuğuna telmihte bulunmuştur. Nitekim o bir Şiirinde;

Sivâdan gözlerin yumdun murâdın Hak idi zîrâ

Onun için ķāb-ı ķavseyn den geçip erdin ev ednāya

(Hâlid, 88/2)

derken, tek muradı Yüce Allah olan Hz. Peygamber’in Hak’dan gayrısına gözlerini yumduğunu, önce *ķāb-ı ķavseyn*’e ulaştığını sonra da *ev ednā* makamında muradına erdiğini söylemiştir.

Bir yerde daha bu âyeti iktibas eden Hâlid, Şeyhülislâm Yahyâ gibi “Sen olmasaydın bu dünyayı yaratmazdım” sözlerinin muhatabı Peygamber Efendimiz ile özdeşleşen *lev-lāk* lafzını birlikte zikretmiştir:

Okundu Şânına lev-lāk senin’çin halk olup âlem

Erişdin ķāb-ı ķavseyn e nazîrin yok Şu devletde

(Hâlid, 89/2)

³⁵⁴ *Ev ednā* âyeti ile ilgili Yenişehirli Avnî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. *Kaside*-4/20, *Kaside*-18/1.

1.49.4. Necm Sûresi 10. Âyet:

فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ

“O, kuluna vahyini ilettili.”

Necm sûresi 9. âyette “O kadar ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu” diye buyuran Yüce Allah, Cebrâil (a.s.)’ın vahiy getirirken Peygamber Efendimiz’e olan yakınlığına vurgu yapmış Necm sûresi 10. âyetle de Cebrâil (a.s.)’ın bu yakınlıktan vahiy Peygamber Efendimiz’e ilettilğini ifade etmiştir.

Âyet-i kerîmede geçen “(Vahyedeceği) şeyi vahyetti” anlamındaki *mā evhā* lafzı pek çok şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Bu şairlerimizden Nesîmî bir şiirinde *mā evhā* lafzını iktibas ederken âriflerin gönüllerinin yedi kat gökten daha âlâ olduğunu, nitekim o âlâ olan gönlün içinde de *mā evhā*’nın sırrını bulduklarını söylemiştir.

Yidi gökden dahı a ‘lâ gönüldür bi ‘llâh iy ârif

*Gönül içinde buldılar rumûz-ı sırr-ı **mā evhā***

(Nesîmî, Gazel-9/2)

Nesîmî yazmış olduğu bir gazelde bu lafzı üç kez zikretmek üzere iktibas etmiş ve âyet ile İsrâ gecesine yani Miraç mucizesine telmihte bulunmuştur.

*Saçundur leyletü ‘l-İsrâ kaşun esrâr-ı **mā evhā***

*Hanı Hakdan irişmiş cân bu **mā evhā** vü **evhā**ya*

(Nesîmî, Gazel-385/6)

Ķāb-ı kavseyn ve *mā evhā* lafzlarını birlikte zikrettiği diğeri bir gazelinde Nesîmî, “Ey cemâli, Rahmân’ın arşı ve kaşları, *ķāb-ı kavseyn* olan; nakkaş senin güzelliğine *mā evhā* resmini çizmiş” demiştir:

İy cemâlün arş-ı Rahmân ķāb-ı kavseyn kaşunuz

*Nakş-ı **mā evhā** yazupdur hüsnüne nakkâşunuz*

(Nesîmî, Gazel-183/1)³⁵⁵

Sunullâh-ı Gaybî *mā evhā* âyetini iktibas ederken;

Tâlibâ pîr ile sohbet kıl ki ‘allemnâ budur

*Kalbüne ilhâm olandan al ki **mā evhā** budur*

(Gaybî, 43/1)

³⁵⁵ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğeri iktibaslar için bkz. Gazel-226/15, Gazel-429/9.

beyti ile ‘Ey talep eden kişi, pir ile sohbet et ki, bize öğretilen budur; kalbine ilham olanı al ki, ‘vahyedilen şey’ budur” demiştir.

Nâbî, Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta* bu âyeti iktibas etmiş ve “*Mā evhā* medresesinde diz çöktü; üstadın önünde diz çökmediyse ne olmuş” diyerek *mā evhā* lafzının muhatabı olan Peygamber Efendimiz’i yüceltmıştır.

Oldı zânû-zede-i medrese-i mā evhā

Olmadıysa n’ola zânû-zen-i pîş-i üstâd

(Nâbî, Na‘t/41)

Nâbî genellikle Peygamber Efendimiz’le birlikte zikredilen *mā evhā* lafzını bu kez yazmış olduğu *Tevhid*’inde Yüce Allah’ı kastederek zikretmiştir. Şair;

Hurûş-ı rahmetinden müste‘âr ârâyiş-i hestî

Kelâm-ı izzetinden müstefâd esrâr-ı mā evhā

(Nâbî, Tevhid/25)³⁵⁶

beytinde, mevcudiyetin süsünü Allah’ın coşan rahmetinden bir parça olarak addetmiş ve *mā evhā*’nın sırrının O’nun üstün kelâmından istifade olduğunu söylemiştir.

Şair Kânî’nin *mā evhā* ile *ev ednā* lafzılarını aynı beyitte birlikte iktibas ettiği şiiri ise şöyledir:

Yefîm-i mehd-i ev ednā vuzû‘-ı sedy-i mā evhā

Bihîn-ma‘sum-ı hâb-âyende-i zânû-yı istignâ

(Kânî, Kaside-17/2)

Şeyh Gâlib *Divanında* da rastladığımız bu lafız iktibas edilirken diğer şairlerimizin düşüncelerinden farklı olarak karşımıza çıkmıştır. Nitekim şair piri Mevlânâ (ö. 672/1273)’nin Konya’da bulunan türbesi için yazdığı bir *tarihte mā evhā* ile Mevlânâ (ö. 672/1273) arasında ilgi kurmuştur. Nitekim şair;

Harîm-i hâsına ferş eyleyüp şehbâlini Cibrîl

Görölmüş nakş-ı meclâ-yı mücellâsına mā evhā

(Gâlib, Tarih-35/4)

diyerek, Cebrâil (a.s.)’in kanatlarını Mevlânâ (ö. 672/1273)’nin has dairesine yaydığını ve onun parlak aynasının nakşında *mā evhā* yazısının görüldüğünü söylemiştir.

³⁵⁶ Bu âyetle ilgili Nâbî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Mesnevî-1/46

Gâlib, “rûz u şeb” redifli meşhur *kasidesinde* *mā evḥā* âyetini sabah güneşinin nuru olarak telakkî etmiş ve “*Mā evḥā* sabahının güneşinin nuru ve İsrâ gecesinin ayı olan (kişi); senin aşkın olmasa gece ve gündüz zavallı bir şekilde dururlar” demiştir. Şair aynı zamanda bu şiirde İsrâ gecesine vurgu yaparak Hz. Peygamber’in Miraç mucizesini hatırlatmış ve *mā evḥā* lafzı ile bu olayı kastetmiştir.

Nûr-ı mihr-i subh-ı mā evḥā meh-i isrâ ki ol

Olmasa aşkı kef-i efsûs ederler rûz u şeb

(Gâlib, Kaside-1/20)

1.49.5. Necm Sûresi 11. Âyet:

مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى

“Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı”

Sadece Nesîmî *Divamında* rastladığımız “gördüğü şey” anlamındaki *mā re’ā* lafzı şu şekilde iktibas edilmiştir:

İy hâl ü hattun ḳul-kefā billāh imiş Hakdan nidâ

El-aynü mislün mā re’ā iy Türk-i mā zāğa’l-başar

(Nesîmî, Gazel-150/6)

Görüldüğü gibi Nesîmî Ra’d sûresi 43. âyette yer alan *ḳul-kefā billāhi* ve Necm sûresi 17. âyette geçen *mā zāğa’l-başar* lafzıları ile birlikte zikrettiği *mā re’ā* lafzını göze benzetmiştir.

1.49.6. Necm Sûresi 14. Âyet:

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى

“Sidretü’l-müntehâ’nın yanında.”

Âyette geçen *sidretü’l-müntehâ* tamlaması “Yaratılmışlarca bilinebilirlerin son sınırını işaretlediği kabul edilen hudut noktası; akıllara durgunluk verecek ölçüde hayreti arttıran makam”³⁵⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

Sidretü’l-müntehâ ulaşılabilecek en yüksek yer olduğu için Divan şiirinde bazen sevgilinin uzun boyu, bazen Padişahın yüceliği, bazen de şairin şiiri için birer temsil

³⁵⁷ Karaman, v. dğr., V, 162-163.

olarak görülmüş³⁵⁸ ve kullanılmıştır. Nitekim şair Nesîmî bir şiirinde *sidretü'l-müntehâ* lafzı ile sevgilinin boyu arasında benzerlik kurmuş ve şunları söylemiştir:

*Gel iy **sidretü'l-müntehâ** kim boyun*

Mübârek şecerdür mübârek şecer

(Nesîmî, Gazel-151/9)³⁵⁹

XVI. yüzyılın önde gelen şairi Bâkî de bir yerde iktibas ettiği *sidretü'l-mentehâ* ile boy arasında ilgi kurmuş ve *cennetü'n-na'îm* lafzını da sevgilinin kırmızı dudağı ve yüzüne benzetmiştir.

La 'l-i lebünle talatun ravza-i cennetü'n-na'îm

*Kaddiine Cebreîl-i akl **sidre-i müntehâ** didi*

(Bâkî, Gazel-528/4)

Âsaf sidre ve müntehâ lafzılarını ayrı ayrı zikrettiği *gazelinde* Bâkî ve Nesîmî gibi âyet ile boy arasındaki ilgiye dikkat çekmiş ve “Sevgililerin boyunun yanında Tûbâ ağacının boyu a'lâ olsa ne olur” demiştir:

***Müntehâsı** emel-i arş ile a'lâ mı olur*

*Dil-rübâlar var iken **sidre-i tûbâ** didüğün*

(Âsaf, Gazel-580/3)

1.49.7. Necm Sûresi 15. Âyet:

عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى

“Ki onun yanında huzur içinde kalınacak cennet vardır.”

Âyet-i kerîmede bir önceki âyetle bağlantılı olarak *sidretü'l-müntehâ*'nın yanında Yüce Allah'ın *me'vâ* Cennetinin yer alacağı ifade edilmiştir. *Sidretü'l-müntehâ* da yer alan, müttakilerin ve şehitlerin gidecekleri yer olarak belirtilen *cennetü'l-me'vâ*³⁶⁰ lafzı iktibas edilen âyetlerden biridir.

Nesîmî bir şiirinde İmâmiyye Şîası'nca hâlen gaybette olduğuna inanılan ve gelecekte mehdî olarak ortaya çıkıp dünyada adaletli bir düzen kuracağı söylenen on

³⁵⁸ Pala *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 404.

³⁵⁹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-1/4, Gazel-115/4.

³⁶⁰ Mustafa Ünver, *Hurufîlik ve Kuran, Nesîmî Örneği*, s. 236.

ikinci imam³⁶¹ Muhammed Mehdî el-Muntazar'dan bahsetmiştir. Hurûfî olan şairimiz Hurûfliğin bir öğretisi olarak Mehdî'den başka bir hidayet edici olamayacağına, söz konusu olan bu özelliğin Muhammed Mehdî'de zuhur ettiğine, ancak onunla birlikte kaybolan bu özelliğin Hurûfliğin kurucusu olan Fazlullâh'ta tekrar ortaya çıktığına³⁶² inanmaktadır. Nesîmî bu hurûfî söylemle yazdığı şiirinde bir taraftan *cennetü'l-me'vâ* âyetini iktibas ederken diğer taraftan Muhammed Mehdî gibi adalet ve lütuf dağıtan biri olmak için nasihatte bulunmuştur.

Şol Muhammed Mehdî kimi adl idüp lutf eylegil

*Hiç gümânsuz mesken ola **cennetü'l-me'vâ** sana*

(Nesîmî, Gazel-5/15)

Âyet-i kerîmede “Onun yanında cennet (vardır)” diye tercüme edilen ‘*indehâ cennetü*’ lafzı da yine Nesîmî tarafından bir şiirde ‘*indehâ cennâtü*’ şeklinde iktibas edilmiştir.

İy saçun zıll-ı ilâhî vey ruhun Allâhu nûr

*Ravzanun servi boyundur ‘**indehâ cennât** ü hûr*

(Nesîmî, Gazel-39/1)³⁶³

1.49.8. Necm Sûresi 17. Âyet:

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى

“Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı.”

Hz. Peygamber'in *sidretü'l-müntehâ*'da bulunduğu esnada âyette de ifade edildiği gibi gözü kaymamış, hedefinden de şaşmamıştı. Yani Resûlullah gözlerin kamaşacağı, akıllara sığmayacak ve insanı hayretler içinde bırakacak şeyler gördüğü hâlde sağa sola yönelmemiş, gördüğü olağanüstü şeylerin etkisiyle kendinden geçmemiş; aksine tam bir dikkatle etrafını müşahede etmiş ve sağlıklı tespitler yapmıştır. Bu âyetin yorumu ile ilgili olarak Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görme arzusu ile Hz. Muhammed'in burada yaşadığı olay arasında bir mukayese yapılmıştır. Buna göre Hz. Mûsâ örneğinde dağ

³⁶¹ Mustafa Öz, “Mehdî el-Muntazar”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 376.

³⁶² Usluer, 213-214.

³⁶³ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-4/25, Gazel-5/15, Gazel-156/7, Gazel-204/7, Gazel-400/7.

dayanamayıp parçalanmış, Hz. Mûsâ da bayılıp yere düşmüştür. Ancak Hz. Peygamber'in yaşadığı bu olayda böyle bir şey söz konusu olmamış³⁶⁴, onun gözleri bütün bu olağanüstü hallere şahitlik yapmıştır.

Nesîmî, *Divanı*nda bu âyet-i kerîmeyi “mā zāğa'l-başar” redifli bir gazel yazacak kadar önemsemiştir. “Göz kaymadı” anlamına gelen bu lafız Nesîmî *Divanı*nda “ey gözü kaymayan güzel” şeklinde ifade edilmiştir.

Sen mâh-rûy-ı dil-rübâ iy Türk-i mā zāğa'l-başar

Sen Husrev-i Şîrîn-likâ iy Türk-i mā zāğa'l-başar

(Nesîmî, Gazel-150/1)

matlai ile *gazeline* başlayan Nesîmî, “Ey gözü kaymayan güzel, sen gönül alan bir ay yüzüsün; ve ey gözü kaymayan güzel, sen Şîrîn'in Hüsrevi'nin yüzüsün” demiştir. *Gazelin* devamında güzeli övmeye devam eden Nesîmî şu beyitte güzelin, kendi gönlündeki sultan olduğunu söylemiştir:

Sen kible-i îmânumuz iy rûh-i cism ü cânumuz

Bu dilde sensen hânumuz iy Türk-i mā zāğa'l-başar

(Nesîmî, Gazel-150/2)

Âyette kastedilen anlamın tamamen dışına çıkan Nesîmî şu beyitte de “Ey can deryasının mücevheri, sen her zaman muvaffak olmaya mazharsın; ve ey gözleri kaymayan güzel, senin yüzün güvenilir bir ev gibidir” demiştir:

İy gevher-i deryâ-yı cân sen mazhar-ı sâhib-kırân

Oldı yüzün dârü'l-emân iy Türk-i mā zāğa'l-başar

(Nesîmî, Gazel-150/4)

Bu *gazelin*den başka bir yerde de *mā zāğa'l-başar* lafzını iktibas eden şair Nesîmî yine âyet-i kerîmeye farklı bir anlam yüklemiştir. Bu kez *mā zāğa'l-başar* ile göz arasında ilgi kuran Nesîmî şunları söylemiştir:

Kaşları naşrun mina'llâh çün saçı fetḥun qarîb

Kirpügi innâ fetahñâ çeşmi mā zāğa'l-başar

(Nesîmî, Gazel-61/9)³⁶⁵

³⁶⁴ Karaman, v. dğr., V, 163.

³⁶⁵ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-150/3, Gazel-150/5, Gazel-150/6, Gazel-150/7, Gazel-150/8, Gazel-150/9, Gazel-150/10, Gazel-150/11.

Şeyhî, *Divanında* bir yerde iktibas ettiği bu âyeti zikrederken, Hz. Peygamber'in Miraç gecesinin sırlarına ve nurlarına vakıf olan gözleri için âyet-i kerîmenin *mā zāğ'a'l-başar* lafzını, kalbi için de yine aynı âyette geçen *ve mā tağ'a* kısmını zikretmiş ve Hz. Peygamber'in görüşü ve yaratılışındaki ilâhî lütufları bir nişan olarak ele almıştır.³⁶⁶

*Çün ol seferde maksada tîz eyledin **başar***

Mā zāğ** oldu aynın u kalbin **ve mā tağ'a

(Şeyhî, Kaside-5/27)

Dede Ömer Rûşenî *Divanında* da rastladığımız bu lafız iktibas edilirken “kaymadı” anlamındaki *mā zāğ* lafzı dikkate alınmış ve “Ey uyuduğu halde gönlü uyanık, gözleri *mā zāğ* olan (yani kaymayan); bülbül senin gül yüzünü tanırken karga onu tanımaz” demiştir.

*İy uyur iken gönli uyah gözleri **mā zāğ***

Bülbül gül-i rûyun tanısın tanımayan zâg

(Rûşenî, Gazel-33/1)

Muhibbî *mā zāğ* lafzını sürme ile bağlantılı olarak iktibas ettiği şiirinde,

*Sürme-i **mā zāğ** oldu iki çeşm-i rûşenün*

Kilk-i sâni ' bağladı ruhsârun üzre reng-i âl

(Muhibbî, Gazel-1710/2)

“Senin iki parlak gözün *mā zāğ* sürmesi oldu; Yaratıcının kalemi ise yanağının üzerine kırmızı renk bağladı” demiştir.

Rûşenî de Muhibbî gibi *mā zāğ* âyeti ile göze çekilen sürme arasında ilgi kurmuş ve Yüce Allah'ın gözüne *mā zāğ* sürmesini çektiği için gözünün Hak'tan başkasını görmediğini, ayrıca göze çekilen bu sürme ile gözleri uyusa da gönlünün uyanık olduğunu ifade etmiştir:

Bir lahza gözün Hakdan ıralmasa aceb mi

*Çün çekdi Yedu'llâh gözüne sürme-i **mā zāğ***

(Rûşenî, Gazel-33/2)

*Sürme-i **mā zāğ** ile sürmeleyüp Hak gözün*

Uyur iken gözlerin gönlünü itmiş uyag

(Rûşenî, Gazel-34/3)³⁶⁷

³⁶⁶ Yeniterzi, 126.

³⁶⁷ Bu âyetle ilgili Rûşenî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-44/2.

Sunullâh-ı Gaybî de Rûşenî gibi *mā zāğa'l-başar* âyeti ile sürme arasında ilgi kurmuş ve şunları söylemiştir:

Kühl-i mā zāğa'l-başarla vir cilâ-yı müstamat
Çün buyurdu ol Nebiyy-i şâb-ı emredde katat
 (Gaybî, 59/1)

1.49.9. Necm Sûresi 39. Âyet:

وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ

“İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.”

“Çalışmasından, çabasından başka” diye tercüme edilen *illā mā se‘ā* lafzı iki şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Sultan şair Muhibbî,

Cedd ü cehd ile nigâra irişe mi didüm ol
Geldi hâtifden nidâ eydür ki illā mā se‘ā
 (Muhibbî, Gazel-61/3)

beyti ile “Azim ve çalışma sonucunda sevgiliye erişilebilir mi?” diye sormuş ve gaipen “Ancak çalıştığının karşılığı vardır” cevabını işitmiştir.

Kânî ise âyet-i kerîmede geçen *leyse li'l-insāni illā mā se‘ā* lafzının tamamını iktibas ettiği şu şiirinde “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder” sözünün kendisi için mutfak olduğunu, dolayısıyla parasız ve çabasız elde edilecek dünya lezzetlerini istemediğini ifade etmiştir.

Leyse li'l-insāni illā mā se‘ādur matbahum
Kâm-ı âlem bî-zer ü bî-zûr olsa istemem
 (Kânî, Gazel-124/8)

1.50. KAMER SÛRESİ

1.50.1. Kamer Sûresi 1. Âyet:

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ

“Vakit yaklaştı ve ay yarıldı.”

Sözlükte “yarılmak, bölünmek” gibi anlamlara gelen *inşikāk* ile “ay” manasına gelen kamer kelimelerinden oluşmuş *inşikāku'l-kamer* veya *şakku'l-kamer* “ayın iki

parçaya bölünmesi demektir.³⁶⁸ Bu âyetle ilgili olarak pek çok yorum bulunmaktadır. İslâm âlimlerinin bir kısmı âyette geçen ayın ikiye yarılması hadisesini Hz. Peygamber'den bir mucize bekleyen müşriklere karşı Hz. Muhammed'in gerçekleştirdiğini savunurken, bir kısmı bu hadisenin geçmişte vuku bulmadığını ancak gelecekte kıyâmete yakın bir tarihte gerçekleşeceğini iddia etmekte ve her iki görüş kendi iddialarını kanıtlayacak deliller getirmektedirler. Diyanetin hazırlamış olduğu tefsirde bu âyetle ilgili olarak farklı görüşlere yer verildikten sonra *inşikâk-ı kamer* konusundaki âyetin ifadesi diğer peygamberlerin gösterdiği mucizelere nazaran ihtimali gibi durduğundan ve konuya ilişkin haberlerin mütevâtirliği tartışmalı olduğundan bunun yalnızca bir ihtimalini, kesin bir iman konusu olarak ele almamak gerektiği³⁶⁹ savunulmuştur. Elmalılı ise “ay yarıldı” ifadesinin Sahabe, Tâbiîn ve Müteahhirîn'den bilinen bütün tefsirciler tarafından bu mucizeyi haber verdiğinde ittifak ettiklerini³⁷⁰ söylemiştir. Âyetle ilgili Esed, “Olayın mahiyeti ne olursa olsun âyette ifade edilen zaman o anda değil gelecekteki bir zamanda yani son saat yaklaşırken meydana gelecektir”³⁷¹ demektedir.

Tüm bu farklı yorumlar karşısında bizi ilgilendiren bu âyetin Divan şiirinde nasıl karşılık bulduğudur.

Hurûfî şairimiz Nesîmî şu şiirinde *istivâ* kelimesi ile *inşakka'l-kamer* lafzını birlikte kullanmak üzere âyeti şöyle iktibas etmiştir:

İstivâ hattını itdün zâhir inşakka'l-kamer

Çün sana geldi ve er-Raḥmân 'ale'l-'arşi's-tevâ

(Nesîmî, Gazel-6/9)

Nev'î *Divan*ında da karşılaştığımız bu lafzı şair iktibas ederken “Kalemim eğer ayı ikiye yarsa; rezil zümreler onu kaba bir şekilde yorumlarlar” demiş ve doğrudan olmamakla birlikte dolaylı olarak Hz. Peygamber'in gösterdiği mucizeye işaret etmiştir.

Göstere hâmem eger i 'câz-ı ve'nşakka'l-kamer

Haml ider taglîz-i hisse anı erzâl-i zümer

(Nev'î, Kaside-12/94)

³⁶⁸ İlyas Çelebi, “İnşikâku'l-kamer”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 343.

³⁶⁹ Karaman, v. dğr., V, 184.

³⁷⁰ Yazır, VII, 364.

³⁷¹ Esed, 1087.

1.51. RAHMÂN SÛRESİ

1.51.1. Rahmân Sûresi 1. Âyet:

الرَّحْمٰنُ

“Rahmân”

Yüce Allah’ın Rahmân ism-i şerîfi ile başlayan ve aynı zamanda sûrenin de adı olan *er-Rahmân* lafzı şairlerimizden Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir. Nesîmî *er-Rahmân* âyetini iktibas ettiği şiirlerinde farklı âyetlere de yer vermiştir. Bu şiirlerinden birinde Nesîmî *tâhâ* ve *er-Rahmân* âyetlerini nur elbisesi olarak telakkî etmiş ve bu elbiseyi giymeyen kişilerin tanınamayacağını şöyle ifade etmiştir:

Tâ libâs-ı nûr-er-Rahmân ü tâhâ geymedün

Bilmedi kimse seni kim hânümânı handadur

(Nesîmî, Gazel-118/4)

Diğer şiirinde şair yine *tâhâ* lafzı ile birlikte yer verdiği *er-Rahmân* âyetini şöyle iktibas etmiştir:

Nesîmî sırr-ı er-Rahmân ü tâhâ

Olupdur ortada mîzân degül mi

(Nesîmî, Gazel-435/11)³⁷²

1.51.2. Rahmân Sûresi 2. Âyet:

عَلَّمَ الْقُرْآنَ

“Kur’ân’ı öğretti.”

Sadece Nesîmî *Divanı*nda rastladığımız ‘*alleme’l-Kur’ân* lafzı anlamının dışında saçla ilişkilendirilerek bir şiirde şöyle iktibas edilmiştir:

Yüzündür kul hüve’r-Rahmân saçundur ‘alleme’l-Kur’ân

Aceb şol canların cânı ne kânun gevherindendür

(Nesîmî, Gazel-137/8)

Hurûfî söylemlerini devam ettirdiği şu şiirlerde de Nesîmî, âyet ile boy ve yüz arasında ilgi kurmuş ve şunları söylemiştir:

³⁷² Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-337/1.

Eyyühe 'n-nâsü 'allemel-ı-Kur'ân

Yüzi tefsîr ü boyı Fûrkândur

(Nesîmî, Gazel-60/7)

Kâmetünden kıyâmet oldı zuhûr

Eyyühe 'n-nâsü 'allemel-ı-Kur'ân

(Nesîmî, Gazel-327/2)

1.51.3. Rahmân Sûresi 15. Âyet:

وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ

“Cinleri de yalın ateşten yarattı.”

“Yalın, dumanı olmayan ateşten” diye çevrilen *mâricün min-nâr* lafzı şair Kânî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Âyet-i kerîme cinlerin neden yaratıldığı hususunda bilgi verirken, Kânî, Peygamber Efendimiz için yazdığı *kasidesinde* bu manayı kastetmemiştir. Nitekim şair,

Dü-çeşmüm merace 'l-bahreyni kalbüm mâricün min-nâr

Sirişküm hûn ile sehlü 'l-merecdür yâ Resûlallâh

(Kânî, Kaside-5/4)

diyerek, bu âyetle birlikte Furkân sûresi 53. ve Rahmân sûresi 19. âyette geçen *merace 'l-bahreyn* lafzını da zikretmiştir. Şiirde şair Peygamber Efendimiz'e seslenerek kalbinin dumanı olmayan bir ateş gibi yandığını, akan iki deniz gibi olan gözlerinden ise kanlar aktığını söylemiştir.

1.51.4. Rahmân Sûresi 26. Âyet:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

“Yeryüzünde bulunanların hepsi fânîdir.”

Yüce Allah, Rahmân sûresinde birçok dünya nimetini saydıktan sonra özellikle 26. âyette tüm bu nimetlerin geçiciliğinden söz etmiş, bunlara meyledilmemesi gerektiğinin de vurgusunu yapmıştır. Âyet-i kerîme Divan şiirinde pek çok şairimiz tarafından tam olarak iktibas edilmiştir.

Nesîmî şu şiirinde âyetteki lafızların yerlerini değiştirme yoluna giderek âyetin tümünü iktibas etmiş ve âyette kastedilen anlamla paralellik arz eden şu sözleri söylemiştir:

Hakdan âgâh ol ki Hakdur câvidân
*Hak buyurdu **men ‘aleyhâ küllü fân***
Koy cihânı gel ki fânîdür cihân
Gör neçe her gün gider her kârvân
 (Nesîmî, Tuyuğ/254)

Bir diğer şiirinde Nesîmî, İnsan sûresi 21. âyette geçen “Allah onlara içecek sundu” anlamındaki *seķāhüm Rabbühüm* lafzı ile birlikte *men ‘aleyhâ fân* lafzını iktibas etmiş ve “*Seķāhüm Rabbühüm*’ün şarabı senin kırmızı dudacağının şarabıdır; bu meydanda sarhoş olan herkes bildi ki ‘yeryüzünde bulunan şeyler fanidir’” demiştir.

Seķāhüm Rabbühüm hamrı leb-i la‘lün şerâbidur
*Bu meydan mest olan bildi ki hakdur **men ‘aleyhâ fân***
 (Nesîmî, Gazel-337/7)³⁷³

Nev‘î, Sultan III. Murâd Han (ö. 1003/1595) için yazdığı bir *kasidede* bu âyeti iktibas ederken, muharebe meydanında düşmana karşı duran Sultan’ın kılıcının dilinden “Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır” âyetinin döküldüğünü ifade etmiştir.

Adûya karşı turup arsa-gâh-ı rezmünde
*Lisân-ı tîgun okur **küllü men ‘aleyhâ fân***
 (Nev‘î, Kaside-38/29)

Şeyhülislâm Yahyâ ise yazmış olduğu bir *beyitte* “Gerçi dünya sarayı süslerle dolu bir evdir; fakat onun kitâbesinde ‘yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır’ yazmaktadır” demiş ve süs ve eğlence ile dolu olan dünya hayatının geçiciliğine vurgu yapmıştır.

Egerçi hâne-i pür-nakşdır bu sarây-ı cihân
*Velî kitâbeleri **küllü men ‘aleyhâ fân***
 (Şeyhülislâm Yahyâ, Beyit/75)

³⁷³ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Mesnevî-1/16.

Âyeti iktibas eden bir diğerk şairimiz Nâbî'dir. Ancak Nâbî'nin söylediğı beyit Şeyhülislâm Yahyâ'ninki ile aynıdır. Beyitin kime ait olduğı hususunda net bir bilgi olmamakla birlikte şu yorumu yapabiliriz: İki de aynı yüzyılın şairidir, ancak Yahyâ 1552 ile 1644 yılları arasında yaşamışken Nâbî 1642 ile 1712 yılları arasında yaşamıştır. Yani Yahyâ öldüğünde Nâbî daha iki yaşındadır. Bu durum dikkate alındığı takdirde beytin sahibi Şeyhülislâm Yahyâ gibi görünmektedir. Yalnız Nâbî beyti olduğı gibi alıp bırakmamış bu beyite iki mısra daha ekleyerek şiiri *kıta* şekline getirmiş ve şunları söylemiştir:

Egerçi hâne-i pür-nakşdır bu sarây-ı cihân

Velî kitâbeleri küllü men 'aleyhâ fân

Zamân mahall-i belâdur zemîn mahall-i elem

Vücûd nakşına ancak budur zemîn ü zamân

(Nâbî, Kıt'a-78/1)

XVIII. yüzyılın Mevlevî simalarından Kânî "kahve" redifli *gazelinde* âyeti iktibas ederken kahvenin insan vücuduna yaptığı zararla âyetin anlamı arasında bağ kurmuştur. Ona göre kahve, "Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır" okuyan kibirli bir kimse gibidir.

İder ifnâ vücûdın ba'd-ı cüst ü cû-yı vasl eyler

*Ferîde-hân-ı küllü men 'aleyhâ fân*dur kahve

(Kânî, Gazel-173/8)

Diğerk Mevlevî şairimiz Şeyh Gâlib ise âyeti Galata Mevlevîhânesi Şeyhlerinden olan Şeyh Hüseyin Efendi (ö. 1197/1782-1783)'nin ölümü üzerine yazdığı bir *tarihte* iktibas etmiştir. Şiirde Gâlib, Şeyh Hüseyin Efendi (ö. 1197/1782-1783)'yi sırlara vâkıf bir pîr-i fânî olarak telakkî etmiş, ancak buna rağmen onun da kulağına *küllü men 'aleyhâ fân* emrinin geldiğini yani her nefis gibi onun da Hakk'ın rahmetine kavuştuğunu söylemiştir.

Egerçi vâkıf-ı esrâr pîr-i fânî idi

Erişdi gûşına hem küllü men 'aleyhâ fân

(Gâlib, Tarih-13/4)

1.51.5. Rahmân Sûresi 29. Âyet:

يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ

“Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O’ndan ister. O her an yaratma hâlidir.”

Âyet-i kerîmeden iktibas edilen kısım “O her an yaratma hâlidir” anlamındaki *külle yevmin hüve fî şe’n* âyetidir. “O her an yaratma hâlidir” âyeti özellikle evrende bulunan her şeyin Yüce Allah’a muhtaç olduğu vurgusunu yapmaktadır. Üç şairimizin *Divan*larında yer alan âyet Kur’ân’da aynen geçtiği gibi iktibas edilmiştir. Şair Nesîmî bir şiirinde zaman zaman etrafın türlü türlü renklere bezendiğini görmüş ve Yüce Allah’ın devamlı yaratma hâlinde olduğunu ifade etmiştir.

Dürlü dürlü ton içinde gördüm anı dem-be-dem

Şîve birle külle yevmin hüve fî şe’n gösterür

(Nesîmî, Gazel-43/6)

Şiirde Allah’ın evrene koyduğu nizamdan bahsedilmiş, tabiatın kış mevsiminde âdeta ölüm gibi sessizliğe büründüğü, yazın gelmesiyle birlikte yeniden dirilişin simgelendiği ve etrafın bu mevsim geçişleriyle birlikte tonlarca renge büründüğü ifade edilmiştir.

Dede Ömer Rûşenî âyet-i kerîmeyi iktibas ettiği şiirinde, ahî (kardeşim) diye hitap ettiği kişiyi bu âyetin anlamını düşünmeye davet etmiş ve şunları söylemiştir:

Külle yevmin hüve fî şe’n iy ahî

Ne dimekdür bir kerem kıl duy ahî

(Rûşenî, Mesnevî-6/83)

Gaybî,

Çille-i halvet için ta’yîn-i vakt lâzım değül

Şimdi gel kim külle yevmin hüve fî şe’n devridür

(Gaybî, 27/9)

beyti ile, “çile ve halvet için vakit tayin etmek gerekmez; çünkü şu an, ‘O her an yaratma hâlidir’” demiştir. “Oluş ve yok oluş her an devam etmektedir. Bu nedenle sâlikin marifetu’llâha ulaşmasını kolaylaştıran yollardan biri olan çile ve halvet için özel

bir vakit tayin etmenin bir anlamı yoktur. Nitekim sâlik, içinde bulunulan her anı, ma‘rifetu’llâh için bir vesile ittihaz etmelidir.”³⁷⁴

1.51.6. Rahmân Sûresi 41. Âyet:

يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ

“Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.”

“Günahkârlar simalarından tanınır” mealindeki *yu‘refu’l-mücrimüne bi-simāhum* âyeti olduğu gibi sultan şairimiz Muhibbî tarafından iktibas edilmiştir. Muhibbî âyet-i kerîmeyi iktibas ettiği şiirinde, “O ay yüzlüm onu sevdiğimi bildi; çünkü ‘günahkârlar simalarından tanınır’” demiş, yaşadığı aşkın her türlü hâli yüzüne yansıyan âşığın bu vesile ile sevdiği tarafından fark edildiğini ifade etmiştir.

Bildi çün sevdiğümi ol mâhum

Yu‘refu’l-mücrimün bi-simāhum

(Muhibbî, Gazel-1836/1)

1.51.7. Rahmân Sûresi 72. Âyet:

حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ

“Otağlarına kapanmış hûriler var.”

Âyet-i kerîmede Cennet nimetleri arasında Yüce Allah’ın sunduğu yalnız eşleri için hasredilmiş hurilerden bahsedilmektedir. Âyette yer alan “(otağlarına) kapanmış huriler” anlamındaki *hūrun maqşūrāt* lafzı sadece Yenişehirli Avnî tarafından iktibas edilmiştir. Avnî’nin *hūrun maqşūrāt* lafzını, Sâffât sûresi 48, Sâd sûresi 52 ve Rahmân sûresi 56. âyetlerinde geçen ve yine Cennet nimetleri arasında yer alan “başkasına bakmayan kadınlar” anlamındaki *kāşırātu’t-ṭarf* âyeti ile birlikte zikrettiği şiirleri şöyledir

Kāşırātu’t-ṭarf-ı ilhâmun tutuk-bendi diliüm

Hūr-ı maqşūrāt-ı tahkîkun cemâlidür sözüm

(Yenişehirli Avnî, Kaside-9/4)

³⁷⁴ Kemikli, *Sun ‘ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 142.

Hür-ı maşûrât olur Firdevs-i fikrümnden hacîl
Ķāşırātu ’t-tarfider bîkr-i hayâlümden hicâb
 (Yenişehirli Avnî, Kaside-29/53)

1.52. VÂKIA SÛRESİ

1.52.1. Vâkıa Sûresi 10. Âyet:

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ

“Bir diğeri ise önde olandır; o önde olandır.”

Kıyâmet günü insanların başına gelecek olayların anlatıldığı Vâkıa sûresinde Yüce Allah o gün insanların üç gruba ayrılacağını bildirmiştir. Bunlar Vâkıa sûresi 8, 9, 10, 11 ve 12. âyetlerde şöyle sıralanmıştır: “Biri hakkın ve erdemin yanında olanlardır; ne mutlu o hakkın ve erdemin yanında olanlara! Diğeri bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlardır; ne kadar bedbahttır o bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlar! Bir diğeri ise önde olandır; o önde olandır. İşte onlar nimetlerle dolu cennetlerde (Allah’a) en yakın olanlardır.”³⁷⁵

Yüce Allah’ın üçüncü grup olarak bildirdiği bu insanlar amel defterleri sağdan verilen ve mertebesi yüksek olan kişilerdir. Âyet-i kerîme bütün bir şekilde Kânî tarafından iktibas edilmiştir. Şiirde şair “Allah ‘bir diğeri ise önde olandır; o önde olandır’ dedi diye, her gevşek ayaklı, tembel kişi irfan meclisinden geçmiş midir? İnsaf doğrusu!” demiştir.

Hak didi ve ’s-sâbîküne ’s-sâbîkûn insâf kim
Arsa-i irfânda her süst-pâ sâbîk midur
 (Kânî, Gazel-59/7)

1.52.2. Vâkıa Sûresi 28. Âyet:

فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ

“Onlar dalbastı kiraz ağaçları arasında”

Vâkıa sûresi 28. âyetten 37. âyete kadar Hakkın ve erdemin yanında olan insanlar için Yüce Allah’ın Cennet’te vaadettiği nimetler sıralanmıştır. Bu nimetlerden ilkini *sidr-i mahdûd* lafzı ile Nesîmî bir şiirinde şöyle kullanmıştır:

³⁷⁵ Karaman, v. dğr., V, 217-218.

Sidr-i maḥḍūdun içinde ṭalḥ-ı menḍūd olmuşam

Ol çekilmiş zıll-i memdūdun hilâli mendedür

(Nesîmî, Gazel-50/4)

Nesîmî, şiirde aynı zamanda Vâkıa sûresinin diğer âyetlerine de yer vermiş ve tüm bu Cennet nimetlerinin kendinde toplandığını ifade etmiştir.

1.52.3. Vâkıa Sûresi 29. Âyet:

وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ

“Ve meyve yüklü muz ağaçları arasında.”

Âyet-i kerîmede Cennet’teki meyve yüklü muz ağaçlarının varlığı zikredilmiş ve bu âyet *ṭalḥ-ı menḍūd* lafzı ile Nesîmî’nin şiirinde şöyle yer almıştır:

Sidr-i maḥḍūdun içinde ṭalḥ-ı menḍūd olmuşam

Ol çekilmiş zıll-i memdūdun hilâli mendedür

(Nesîmî, Gazel-50/4)

1.52.4. Vâkıa Sûresi 30. Âyet:

وَوَظِلٍّ مَّمْدُودٍ

“Kesintisiz gölgeler altında.”

Yine yukarıdaki şiirlerde de geçtiği üzere Nesîmî, Vâkıa sûresinde sıralanan nimetleri bir beytinde peş peşe sıralamış ve “kesintisiz gölgeler”in yer aldığı Cennet’te o mekânın hilâli olduğunu söylemiştir. Ayrıca Nesîmî, “gölge” anlamına gelen *zıll* kelimesi ile akşam ve dolayısıyla akşam çıkan ay arasında ilgi kurmuştur.

Sidr-i maḥḍūdun içinde ṭalḥ-ı menḍūd olmuşam

Ol çekilmiş zıll-i memdūdun hilâli mendedür

(Nesîmî, Gazel-50/4)

Ahmed Paşa *Divanı*nda da rastladığımız *zıll-i memdūd* âyeti bir *gazelde* şöyle iktibas edilmiştir:

Zülfün ki ruhuna saldı sâye

Çekdi güneş üzre zıll-i memdūd

(Ahmed Paşa, Gazel-30/2)

Şiirde Ahmed Paşa, sevgilinin yüzüne saçının gölgesinin düşmüş olmasını güneşin gölgelenmesi şeklinde tasvir etmiştir.

1.52.5. Vâkıa Sûresi 37. Âyet:

عُرْبًا أَثْرَابًا

“(Onları) eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıtlı (kılmışızdır).”

Nesîmî tarafından iktibas edilen bu âyet-i kerîme bir yerde ‘*urbün etrâb*’ lafzı ile zikredilmiştir:

Vâsılam şâbün katat hüsn ü cemâlün şem‘ine

Asl-ı hüsn-i ‘urbün etrâbün şimâli mendedür

(Nesîmî, Gazel-50/5)

1.52.6. Vâkıa Sûresi 43. Âyet:

وَضِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ

“Ve kapkara bir duman gölgesindedirler.”

Cennet ehli ve onlara Cennet’te verilecek olan nimetler sıralandıktan sonra bu âyet-i kerîmede Yüce Allah, Cehennem ehlinin kalacakları yer hakkında haber vermektedir. Nitekim orası âyette de belirtildiği gibi kapkara bir duman gölgesiyle kaplıdır. Âyet-i kerîmeyi *zıllin min yeħmūm* lafzı ile zikreden Nesîmî,

Tâ semûmun nârına yandurmuşam şeytânı men

Zıll min yeħmūm eshâbun şimâli mendedür

(Nesîmî, Gazel-50/2)

diyerek, amel defteri sol taraftan verilen ve yurtları kapkara bir duman gölgesinin içinde olan Cehennem halkının kendisinde olduğunu ifade etmiştir.

1.52.7. Vâkıa Sûresi 64. Âyet:

ءَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ

“Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz miyiz bitiren?”

Âyet-i kerîmede “İnsanın kendi varlığı ve yakın çevresinde her gün yararlandığı imkânlar üzerinde, bütün bu varlık ve oluşların hangi irade ve gücün eseri olduğu hakkında düşünmeye çağırın çarpıcı sorularla Yüce Allah’ın irade ve yaratma gücüne,

bunun da insana yüklediği kulluk görevine dikkat çekilmiştir.”³⁷⁶ Âyette Yüce Allah etrafta yetişen ekinler hakkında insanlara “Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz miyiz bitiren?” diye soru sormuş ve onları düşünmeye davet etmiştir.

Âyet-i kerîmeden iktibas edilen kısım ise “(Yoksa) biz miyiz bitiren?” diye tercüme edilen *naḥnü’z-zāri’ün* kısmıdır. Nesîmî tarafından iktibas edilen bu lafız Ahzâb sûresi 35. âyette sıralanan “huşû ile bağlanan erkekler” anlamındaki *el-ḳānītine* ve “huşû duyan erkekler” anlamına gelen *el-ḥāşî’ine* lafızlarıyla birlikte şöyle ifade edilmiştir:

Sana naḥnü’z-zāri’ün oldı hutâb dili ile

Cân için ol kim degüldür ḳānītine’l-ḥāşî’in

(Nesîmî, Gazel-351/2)

1.52.8. Vâkıa Sûresi 85. Âyet:

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ

“Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz göremezsiniz.”

Naḥnü eḳrabu lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de Kâf sûresi 16. âyette de geçmektedir. Ancak burada Yüce Allah: “İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz, biz ona şah damarından daha yakınız” buyurarak bu lafız ile insanı kastetmiştir. Vâkıa sûresi 85. âyette ise kastedilen ölümdür. Bu lafız sadece Nesîmî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Nesîmî;

Zâhir oldı sûret-i Hak uş Kelâmu’llâhı gör

Tâ beyân-ı naḥnü eḳrab bilesen iy zinde-cân

(Nesîmî, Gazel-296/8)

beytiyle, “Hakk’ın sûreti göründü, işte Allah’ın kelâmını gör; ey hayatta olan can! ‘biz daha yakınız’ izahını bilesin” demektedir.

1.52.9. Vâkıa Sûresi 90. Âyet:

وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ

“Eğer o Hakk’ın ve erdemın yanında olanlardan ise, (ona şöyle denir).”

³⁷⁶ Karaman, v. dğr., V, 225.

Vâkıa sûresinin bu âyetinden iktibas edilen kısım *min aşhâbi'l-yemîn* lafzıdır. Ashâb-ı yemîn'den kalplerini kötü huylardan ve süflî arzulardan arındırmış ilâhî inayetle ibadet etmeye muvaffak olan, ama sürekli mürakabe hâl ve makamına henüz ulaşamamış olanlar³⁷⁷ ve aynı zamanda amel defteri sağdan verilenler de kastedilmiştir.

Âyet, Nesîmî tarafından bir *tuyûğ*da iktibas edilmiştir. Şair bu şiirinde, “Eğer sen Hakk’ı yakından bilmek istersen; gel rehberini Nesîmî’den öğren; Eğer Hakk’ın ve erdemin yanında olanlardan olmak istersen, *Tûr-ı sînîn* âyetini te’vil et” demiştir:

Ger sen istersen Hakkı bilmek yakîn

Gel Nesîmîden apargıl reh-berin

Te’vil eyle âyet-i Tûr-ı sînîn

*Ger olam dersen **min aşhâbi'l-yemîn***³⁷⁸

(Nesîmî, *Tuyûğ*/250)

1.52.10. Vâkıa Sûresi 95. Âyet:

إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ

“Şüphesiz bu kesin gerçeğin ta kendisidir.”

Âyette yer alan “gerçek varlık, doğru hüküm” anlamındaki *hak* ile “gerçeğe uygun kesin bilgi” anlamındaki *yaqîn* kelimelerinden oluşan *hakka'l-yaqîn* terkîbi “İç duyu veya iç tecrübe yoluyla ulaşılan ve kesinlik bakımından en son merhaleyi teşkil eden doğru bilgi” demektir. Yukarıdaki âyette geçen bu lafız başta Kur’ân olmak üzere İslâmî gerçekleri yalanlayıp Hak’tan sapanların Cehennem’e atılacağı belirtilirken kullanılmış ve “Meydana gelmesi kesin olan bir hususun fiilen gerçekleşmesi” anlamında ele alınmıştır. Hâkka sûresi 51. âyette de geçen *hakka'l-yaqîn* lafzı ile, Kur’ân’ı yalanlayanların âhirette büyük pişmanlık duyacakları ve dolayısıyla azaba mâruz kalacakları haber verilirken bunun yaşanacak bir gerçek olduğu vurgulanmıştır.³⁷⁹ “İslâm düşünce tarihinde doğru bilginin kesinlik dereceleri ‘ilme’l-yaqîn, ‘ayne’l-yaqîn ve *hakka'l-yaqîn* olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. ‘ilme’l-yaqîn aklî veya naklî delil ile, ‘ayne’l-yaqîn duyu yoluyla elde edilen bilgiyi, *hakka'l-*

³⁷⁷ Uludağ, 48.

³⁷⁸ Bu mısra Nesîmî *Divanı*nda “Ger olam dersen *min aşhâbi'l-yaqîn*” şeklinde yazılmıştır. Bkz. Ayan, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, s. 849.

³⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Hakka’l-yaqîn”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 203.

yaķın ise iç duyu veya iç tecrübe vasıtasıyla insanda meydana gelen en kesin bilgiyi ifade eder.”³⁸⁰ Tasavvufta muhlislerin makamı olarak ‘*ilme’l-yaķın*, âriflerin makamı olarak ‘*ayne’l-yaķın* ve velilerin makamı olarak da *ħaķķa’l-yaķın* benzetmesi yapılırken bu terimlerin söz konusu âyetlerde hiçbir tasavvufî yan anlam taşımadıkları³⁸¹ da ifade edilmiştir.

Nesîmî, tasavvufî yönünün de ağır basması ile *ħaķķa’l-yaķın* lafzını iktibas ettiği şiiirinde *yaķın* lafzının üçüncü mertebesini kastetmiş ve *ħaķķa’l-yaķın*’i Hak ile vuslat makamı olarak görmüştür. Şaire göre o makama erişmek tarif edilemez bir ihsandır ve bu makama eren, bütün arzu ve isteklerine ulaşmış demektir³⁸²:

ħaķķa’l-yaķını gördüm Hakkile vâsıl oldum

Cümle murâda irdüm gör kim ne hoş atâdur

(Nesîmî, Gazel-48/6)³⁸³

Nev’î, herkesin kendisini *ħaķķa’l-yaķın*’e götürecek bir yol bulabildiğini ve bu yolun Hak’tan uzak olanlara Hakk’ı beyan ettiğini şöyle ifade etmiştir:

ħaķķa’l-yaķine her kişi devrinde buldı yol

Hak’dan irag olanlara itdi Hakk’ı beyân

(Nev’î, Terkîb-i Bend-4-5/7)

Mutasavvıf şairlerimizden Gaybî de *ħaķķa’l-yaķın* lafzı ile ilgili olarak kendini yok sayıp, Hakk’ı bilmiş³⁸⁴ ve şunları söylemiştir:

Kendini yok Hakk’ı var anlayacak *ħaķķa’l-yaķın*

Keşf olur cümle serâ’ir vasf olan tüblâ budur

(Gaybî, 43/4)

1.53. HADÎD SÛRESİ

1.53.1. Hadîd Sûresi 3. Âyet:

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir.”

³⁸⁰ Yavuz, “Hakka’l-yakîn”, 203.

³⁸¹ Annemarie Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, (2. Baskı), (Çev. Ergun Kocabıyık), Kabalıcı Yay., İstanbul 2004, s. 157.

³⁸² Üstüner, 136.

³⁸³ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-175/6, Gazel-63/6, Gazel-444/10.

³⁸⁴ Kemikli, *Sun ‘ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 143.

Yüce Allah'ın evvel, âhir, zâhir ve bâtın sıfatlarının sıralandığı âyet-i kerîmede *hüve'l-evvelü ve'l-âhîr* lafzı Nesîmî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Cenâb-ı Allah'ın evvel sıfatı “Varlığının başlangıcı olmayan; varlığından önce yokluk geçmeyen; hiçbir şey yok iken var olan”³⁸⁵ anlamına gelirken; âhir ise “Varlığının sonu olmayan; bütün eşyadan sonra bâkî kalacak olan, hiç yok olmayan”³⁸⁶ demektir. Lafzın Nesîmî tarafından iktibas edilen şiir ise şöyledir:

Hüve'l-evvelü ve'l-âhîr gider sende ikilik kim

Nesîmî yâr ile çün kim ulaştı külli yâr oldu

(Nesîmî, Gazel-415/14)

1.53.2. Hadîd Sûresi 13. Âyet:

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا
وَرَاءَكُمْ فَأَلْتَمِسُوا نُورًا ...

“O gün münafik erkeklerle münafik kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: ‘Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım’...”

Âhiret hayatı ile ilgili bilgilerin yer aldığı âyet-i kerîmede, dünyada iken münafıklık yapan kadın ve erkeklerin durumu anlatılmıştır. Âyetten iktibas edilen kısım ise bu insanların “Bizi bekleyin” diyerek mü’minlere seslendikleri *unzurünâ* lafzıdır. Nesîmî *Divanında* rastladığımız bu lafız, insanın Rahmân sûretinde yaratılışına işaretle yüz ile ilişkilendirilerek iktibas edilmiştir:

Hak kelâmı yüzün beyânıdır

Unzurünâ bi-sûreti'r-Rahmân

(Nesîmî, Gazel-327/3)

1.53.3. Hadîd Sûresi 18. Âyet:

إِنَّ الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُسَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ

“Karşılıksız yardımda bulunan erkeklere, karşılıksız yardımda bulunan kadınlara ve Allah’a güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır.”

³⁸⁵ Saruhânî, 19.

³⁸⁶ Saruhânî, 17.

Şeyh Gâlib “siddîk” redifli *kasidesinde* Hz. Ebû Bekir’e olan sevgi ve hürmetini ifade ederken bu âyet-i kerîmede geçen “Allah’a güzel bir ödünç verenler” anlamındaki *eḳrazu’llâh* lafzını iktibas etmiş ve Hz. Ebû Bekir’in kendisi muhtaç olduğu hâlde başkasına verdiği nimetlerle cömertliğini defalarca kanıtlayıp bu âyette kastedilen kişilerden olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Eḳrazu’llâhda sermâyesin etdi isâr

Sûret-i müntehab-ı fakr ü fenâdır Siddîk

(Gâlib, Kaside-2/11)

1.54. HAŞR SÛRESİ

1.54.1. Haşr Sûresi 2. Âyet:

... فَاَعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“... O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!”

Hicret’ten kısa bir süre sonra Peygamber Efendimiz Medine’ye yakın bir yerde oturan Nadîroğulları ile tarafsızlık antlaşması yapmıştı. Uhud savaşına kadar bu antlaşmaya sadık kalan Nadîroğulları Uhud savaşının Müslümanlar aleyhine sonuçlanması üzerine fikir değiştirerek antlaşmayı bozdular. Reisleri Kâ’b b. Eşref, yanına adamlarını alarak Mekke’ye gidip müşriklerin reisi Ebû Süfyân ile birleşti. Bu ihaneti haber alan Peygamber Efendimiz, onları hiç beklemedikleri bir anda kuşatma altına aldı. Bu âyet-i kerîmede Yüce Allah Müslümanlar için yakın bir tehlike oluşturan bu topluluğun bulunduğu yerden uzaklaştırılmasını mukadder kıldı. Nadîroğulları ise muhkem kalelerine, evlerinin çok sağlam olmasına ve diğer kabilelerden kendisine gelecek olan yardımlara güveniyordu. Ama hiçbir yerden yardım gelmedi, Yüce Allah onların kalplerine korku düşürdü ve Müslümanların kuşatması karşısında çaresiz kalıp yurtlarını terk etmeye razı oldular.³⁸⁷ Haşr sûresi 2. âyette bu hadise anlatıldıktan sonra Yüce Allah akıl sahiplerine seslenmiş ve “İbret alın!” nidasında bulunup mü’minleri uyarmıştır.

Âyet-i kerîmede yer alan “İbret alın” anlamındaki *fa’tebirû* lafzı iktibas edilen kısımdır. Nesîmî bir şiirinde akıl sahiplerine seslenerek *fa’tebirû* lafzını zikretmiş ve şunları söylemiştir:

³⁸⁷ Karaman, v. dğr., V, 285.

Gör *fa'tebirūdan* sen aç iy basar ehli gör
 Ne hüsn ile çıhdı gör ma 'şûka nikâbından
 (Nesîmî, Gazel-322/6)

Bir başka şiirinde ise Nesîmî, “İbret alın” anlamındaki *fa'tebirū* âyetini iktibas ederken onu herkesin idrak edemeyeceğini şöyle ifade etmiştir:

İnceden incedür bu söz *fa'tebirū* ki kendüden
 Dahl idemez bu mantıka her kişünün ibâreti
 (Nesîmî, Gazel-418/6)

Âyet-i kerîmenin diğer iktibas edilen parçası *ulü'l-ebşâr* lafzıdır. Âl-i İmran sûresi 13 ve Nûr sûresi 44. âyetlerde *liuli'l-ebşâr* lafzı geçmekle birlikte kastedilen anlam değişmemiştir. Nitekim birinci âyette Yüce Allah Bedir savaşındaki iki tarafa dikkat çekerek akıl sahiplerinin ibret almasını söylerken, ikinci âyette birbiri ardına gelen gece ve gündüzde akıl sahipleri için ibret alınacak hâller olduğu ifade edilmiştir. Âyeti iktibas eden şairimiz Fuzûlî bir şiirinde Yüce Allah'ın rahmet eserlerinin her tarafta zuhur ettiğini, akıl sahiplerinin bunlara bakıp ibret alması gerektiğini söylemiştir.

Mezâhir-i eser-i rahmet etti her tarafi
 Kemâl-i kudret-i Hak fe'nzurū *ulü'l-ebşâr*
 (Fuzûlî, Kasîde-17/6)

1.55. SAF SÛRESİ

1.55.1. Saf Sûresi 13. Âyet:

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi mü'minleri müjdele.”

“Allah'ın yardımı” anlamındaki *naşrun mina'llāh* ile “yakın bir fetih” anlamındaki *fethun qarīb* müjdeleri âyet-i kerimeden iktibas edilen iki parçadır.

Nesîmî'nin *naşrun mina'llāh* lafzı ile yüz arasında benzerlik kurarak hurûfî söylemlerle birlikte oluşturduğu şiirleri şöyledir:

İy yüzün *naşrun mina'llāh* iy saçun *fethun qarīb*
 İy beşer sûretlü Rahmân iy melek-sîmâ habîb
 (Nesîmî, Gazel-17/1)

Vey yüzün **naşrun mina 'llāh** iy saçun **fethun karīb**

Kul te 'âlâ şânuhû geldi yüzün şânında nûr

(Nesîmî, Gazel-64/4)

Nesîmî'nin bu âyet-i kerîme ile kaşlar arasında ilgi kurduğu şiiri ise şöyledir:

Kaşları **naşrun mina 'llāh** çün saçı **fethun karīb**

Kirpügi innâ fetahnâ çeşmi mâ zâğa'l-başar

(Nesîmî, Gazel-61/9)³⁸⁸

Fethun karīb lafzının iktibas edildiği Nesîmî'ye ait şu beyitlerde hurûfî motifler dikkat çekmekte ve âyet ile saç arasında benzerlik kurulmaktadır.

Vey yüzün **naşrun mina 'llāh** iy saçun **fethun karīb**

Kul te 'âlâ şânuhû geldi yüzün şânında nûr

(Nesîmî, Gazel-64/4)

Kaşları **naşrun mina 'llāh** çün saçı **fethun karīb**

Kirpügi innâ fetahnâ çeşmi mâ zâğa'l-başar

(Nesîmî, Gazel-61/9)

İy yüzün **naşrun mina 'llāh** iy saçun **fethun karīb**

İy beşer sûretlü Rahmân iy melek-sîmâ habîb

(Nesîmî, Gazel-17/1)³⁸⁹

Nesîmî **fethun karīb** ifadesi ile fetihlerde kullanılan kılıcı saça benzetmektedir. Nitekim Divan şiirinde güzellik unsurlarından biri olarak karşımıza çıkan saç, uzunluğu ve ucunun sivri oluşu ile kılıca benzetilirken, keskinliği ile âşığın gönlünü paramparça etmektedir.

Naşrun mina 'llāh âyetini iktibas eden diğer şairimiz Necâtî Bey bir şiirinde “Çok şükür ki, ezel üstadının eli senin kılıcında **naşrun mina 'llāh** âyetini resmeylemiş” demiştir:

Şükr lillah dest-i üstâd-ı ezelle eylemiş

Kılıcında âyet-i **naşrun mina 'llāh** irtisâm

(Necâtî Beg, s. 123)³⁹⁰

³⁸⁸ *Naşrun mina 'llāh* âyeti ile ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-12/3, Gazel-67/5.

³⁸⁹ *Fethun karīb* âyeti ile ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-67/5.

³⁹⁰ *Naşrun mina 'llāh* âyeti ile ilgili Necâtî Bey'e ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-7/9.

Âyetin *fethun karîb* lafzını da iktibas eden Necâtî Bey, bir şiirinde yakın bir fetihten dilinden *naşrun mina'llâh* âyetini düşürmeyen hançerden bahsetmiş ve âyet-i kerîmeyi şöyle iktibas etmiştir:

Dilinden âyet-i naşrun mina'llâh olmaz dûr
Hemîşe hem-dem-i feth-i karîb olan hançer
 (Necâtî Beg, Kaside-7/9)³⁹¹

Nev'î *Divanı*nda iktibas edilen *naşrun mina'llâh*, Vezir Sinan Paşa (ö. 1004/1596)'nın övüldüğü bir *kasidede* kullanılmıştır. Şiirde Sinan Paşa'nın, düşmanının yüzüne karşı kılıcının diliyle *naşrun mina'llâh* âyetini ezberden okuduğu ifade edilmiş, Paşa'nın serdarlığı bu beyitle övülmüştür.

Okur lisân-ı sinânı adûya karşı turup
Sevâd-ı âyet-i naşrun mina'llâh'ı ezber
 (Nev'î, Kaside-16/22)³⁹²

Kânî ise Ahmed Necib (d. 1204/1789)'in doğumu üzerine yazdığı bir *tarihte* Necâtî Bey gibi âyeti *feth-i karîb* lafzı ile iktibas etmiş ve şunları söylemiştir:

Eyledi üstürre-i tab'um bu ma'nâyı tırâş
K'ola ol ferzend-i es'ad mazhar-ı feth-i karîb
 (Kânî, Tarih-56/3)

1.56. CUM'A SÛRESİ

1.56.1. Cum'a Sûresi 9. Âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ...

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın...”

Cuma namazı vaktinde Yüce Allah'ın kullarından alışverişi bırakmalarını ve namaza koşmalarını emrettiği âyet-i kerîmede “Alışverişi bırakın” anlamındaki *zeru'l-bey'* lafzı Nesîmî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Nesîmî bu şiirde tâcirlere seslenerek kıyâmet gününün geldiğini, alışverişi bırakması gerektiğini, nitekim o günde satma ve satın alma işinin olmadığını ifade etmiştir.

³⁹¹ *Fethun karîb* âyeti ile ilgili olarak Necâtî Bey'e ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-25/3.

³⁹² *Naşrun mina'llâh* âyeti ile ilgili Nev'î'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-10/3.

Kıyâmet kopdı iy tâcir zeru'l-bey'
Ki yohdur ol günün bey' u şirâsı
 (Nesîmî, Gazel-425/9)

1.57. TALÂK SÛRESİ

1.57.1. Talâk Sûresi 7. Âyet:

... سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا

“... Allah bir güçlüğü ardından bir kolaylık sağlayacaktır.”

“Güçlükten sonra bir kolaylık (sağlamak)” anlamına gelen *ba'de 'usrin yüsrâ* lafzı aynı anlamda İnşirâh sûresi 5 ve 6. âyetlerde de geçmektedir. Âyet-i kerîmede Yüce Allah inanan kullarından ümidi kesmemelerini, zorluklar karşısında yılmamalarını istemiş bunun neticesinde Allah'a dayanıp güvendikleri takdirde kendilerine yardım elinin uzanacağını vaatmiştir. Ancak burada tedbirsiz ve tevekkülsüz bir dayanma kastedilmemiştir.

Âsaf *Divanı*nda karşımıza çıkan bu lafız şairin dilinde farklı yorumlanmıştır. Nitekim şair kendine seslenerek “Ey Âsaf sakın büyücüye aldanma, zira ‘güçlükten sonra bir kolaylık (gelir)’ âyeti hayale benzemektedir” demiş ve dünyanın aldaticılığına dikkat çekmiştir:

Fenâ sehhâredür aldanma Âsaf
'Usri yüsrân hayâl-i hâba benzer
 (Âsaf, Gazel-315/5)

1.57.2. Talâk Sûresi 12. Âyet:

... وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

“... Allah’ın ilminin her şeyi kuşattığını bilirsiniz.”

Âyet-i kerîmede geçen “ihata etme, kuşatma” anlamındaki *eḥāṭa* kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de dört ayrı yerde³⁹³ daha geçmekle birlikte buralarda Fuzûlî *Divanı*nda rastladığımız âyetin kastettiği anlam çerçevesinde kullanılmamıştır. Fuzûlî *eḥāṭa*

³⁹³ Bkz. İsrâ/60; Kehf/29; Fetih/21; Cin/28.

kelimesini iktibas ettiği şu şiirinde Talâk sûresi 12. âyeti kastederek “Ey ilmi bütün eşyayı ihata eden Allah, senin için ne bir başlangıç ne de bir son tasavvur edilebilir”³⁹⁴ demiştir.

*Yâ men **ehâta** ilmüke’l-eşyâe küllehâ*

Ne ibtidâ sana mutasavver ne intihâ

(Fuzûlî, Gazel-2/1)

1.58. TAHRÎM SÛRESİ

1.58.1. Tahrîm Sûresi 5. Âyet:

عَسَىٰ رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكَنَّ مُسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ
عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ تَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا

“Eğer sizi boşayacak olursa Rabbi ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan, Allah’a teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, kulluk eden, dünyada yolcu gibi yaşayan, dul ve bâkire eşler verebilir.”

Rivayete göre Peygamber Efendimiz eşlerinden Hz. Hafsa’ya bir sır vermiş, o da bu sırrı tutamayıp Hz. Âişe’ye iletmişti. Bu durum kendisine Allah tarafından bildirilen Peygamber Efendimiz, bir müddet eşlerinden uzak durmuş, fakat bu etrafa “Peygamber eşlerini boşadı” şeklinde yansımıştı. Bu duruma sevinen müşriklerin mutluluğu kısa sürmüş, Peygamber Efendimiz ders vermek istediği eşlerine tekrar dönmüştü. Tahrîm sûresi 1-5. âyetlerde Yüce Allah Peygamber Efendimiz zamanında gerçekteşen böyle bir probleme ışık tutmuş ve çözümlünü sağlamıştır.

Yukarıdaki âyetin Divan şiirine yansıyan kısmı “Allah’a teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden” şeklinde çevrilen *müslimâtin mü’minâtin kânitâtin tâibât* âyetidir. Nesîmî tarafından bir yerde iktibas edilen bu âyet-i kerîme “Mucizeden ötürü sevgililer yüzüne secde ettiler” mısraından sonra şöyle zikredilmiştir:

Vechüne mu’cizden ötrü kaldılar cânlar sücûd

Müslimâtin mü’minâtin kânitâtin tâibât

(Nesîmî, Gazel-24/2)

³⁹⁴ Tarlan, *Fuzûlî Divanı şerhi*, s. 20.

1.58.2. Tahrîm Sûresi 8. Âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحاً عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ
وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ
يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا آتِنَا لَنَا نُورَنَا وَآغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ

“Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin. Umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altlarından ırmaklar akan Cennetlerine koyar. O gün Allah, Peygamber’i ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nurları önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: ‘Rabbimiz! Nurumuzu arttır, eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.’”

Bu âyet-i kerîmeden iki ayrı lafız Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir. Bunlardan ilki “Allah’a tövbe edin” anlamındaki *tübû ila’llâh* lafzı, diğeri ise “Rabbimiz! Nurumuzu arttır, eksiltme” anlamındaki *Rabbenâ etmim lenâ nûrenâ* âyetidir.

Âyet-i kerîmede “Allah’a tövbe edin” anlamındaki *tübû ila’llâh* lafzı *nasuh* kelimesi ile birlikte zikredilmiş ve tövbenin nasıl olması gerektiği, Yüce Allah’ın kullarından nasıl bir tövbe istediği açıklanmıştır. Buna göre tövbe eden kişi, âyette de bildirildiği gibi içtenlikle ve kararlılık içinde olmalı, bir daha pişmanlık duyulan işe geri dönmemelidir. Nitekim Nesîmî de şu şiirinde *nasûh* tövbesi ile Allah’a tövbe ettiğini ifade etmiştir:

Nesîmî kıldısa bir katle tevbe

*Nasûhî tevbesi **tübû ila’llâh***

(Nesîmî, Gazel-375/10)

“Rabbimiz! Nurumuzu arttır, eksiltme” anlamındaki *Rabbenâ etmim lenâ nûrenâ* âyetinin Nesîmî tarafından iktibas edildiği şiir ise şöyledir:

Rabbenâ etmim lenâ andan bulındı nûrenâ

Gör bu hüsnî kim dirildür der-zemân azm-i ramîm

(Nesîmî, Gazel-267/6)

Bir başka şiirinde de Nesîmî cümle eşyanın Yüce Allah’tan aşikâr olan bu âyet-i kerîmeyi Cennet’te söyleyeceklerini âyetle hemen hemen aynı doğrultuda şöyle ifade eder:

Nâtik oldı cümle eşyâ Fazl-ı Hakdan âşikâr

Rabbenâ etmim lenâ nüren te'âlâ fi'l-cinân

(Nesîmî, Gazel-296/9)

1.59. MÜLK SÛRESİ

1.59.1. Mülk Sûresi 2. Âyet:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ

“Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur. O, güçlüdür, çok bağışlayandır.”

“Ölümü ve hayatı yarattı” anlamına gelen *haleka’l-mevte ve’l-hayat* âyeti iki şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Bu şairlerimizden Fuzûlî bir gazelinde “Kavuşma düşüncen bana hayat verir, ayrılığın ise ölüm. ‘Ölümü ve hayatı yaratan’ Yaratıcımı her türlü noksanlıktan tenzih ederim” demiştir.

Vaslın bana hayat verir firkatın memât

Subhâne hâliki haleka’l-mevte ve’l-hayat

(Fuzûlî, Gazel-39/1)

Gerçek sevgili olan Yüce Allah’a kavuşacağı gün için her şeyinden vazgeçen âşık, bu düşünce ile dünya hayatını bir engel olarak görmektedir. Nitekim dünyaya gelerek sevgilisinden ayrıldığını düşünen âşık bu duygular ile ölümü hissetmekte, ancak O’na kavuşacağı günü hayal ederek de hayat bulmaktadır.

Sabah akşam devletın bekâsı için dua eden şair Nev’î ise bu âyeti şöyle iktibas etmiştir:

Nev’î du’â-yı devletün eyler sabâh u şâm

Bi’l-vâhibi’llezî haleka’l-mevte ve’l-hayat

(Nev’î, Kaside-7/12)

1.59.2. Mülk Sûresi 3. Âyet:

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ

“Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O’dur. Rahmân’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”

Mülk sûresinin bu âyetinden iktibas edilen iki lafız vardır. Bunlardan ilki Nûh sûresi 15. âyette de geçen “tabakalar” anlamındaki *tibākan* lafzı, diğeri ise “bir bozukluk” anlamında olan *min fütûr* lafzıdır.

Her ikisi de Nesîmî tarafından iktibas edilen bu şiirlerde insan vücudunun bazı uzuvları ile âyetler arasında benzerlik kurulmuştur.

Ve 's-semā'i zāti'l-burūc ol saç u kaş u kirpiğün

*Hem ce'alnāhā **tibākan** seb'a eflākün durur*

(Nesîmî, Gazel-67/4)

Nesîmî bu şiirde Burûc sûresi 1. âyeti de iktibas etmiş ve yedi feleğin “Onu tabakalar hâlinde biz kıldık, yarattık” ifadesi gereği tam bir uygunluk içinde var olduğunu ifade etmiştir. Şiirde yüz, semâya; yüzde olan saç, kaş ve kirpikler burçlar sahibi göğe teşbih edilmiştir.

Diğer şiirde ise Nesîmî, “İşte kelâm ve Hakk’ın ‘onda bir bozukluk yoktur’ diye buyurduğu âyet” diyerek *min fütûr* lafzını şöyle iktibas etmiştir:

*Uş kelâm u âyet-i Hak leyse fihâ **min fütûr***

Mushaf-ı kul yâ 'ibādîdür saçun sî-pâresi

(Nesîmî, Gazel-439/5)³⁹⁵

1.59.3. Mülk Sûresi 5. Âyet:

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ

“Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik. Ayrıca bunlarla şeytanların taşlanmasını sağladık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık.”

Âyet-i kerîmede gökyüzü ve gökyüzü ile ilgili alâmetlerin bilgisi verilmiştir. Âyette geçen *ce'alnā* lafzı Kur’ân-ı Kerim’de yedi âyette³⁹⁶ daha geçmekle birlikte buralarda kastedilen mana gökyüzü alâmetleri ile ilgili değildir. Aşağıda Nesîmî’ye ait olan şiirde şair saç, kaş ve kirpiğin, yüz semasının burçları olduğunu ifade etmiştir. İkinci mısradaki şair yedi felek diğerek saç, kaş ve kirpikleri semanın tabakalarına benzetmiştir. Nitekim saçın bir, kaşların iki ve kirpiklerin dört tane olduğu düşünülürse

³⁹⁵ *Min fütûr* âyeti ile ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-39/9.

³⁹⁶ Bkz. Bakara/66; Yûnus/24; Enbiyâ/91; Hac/36; Ankebût/15; Sâffât/63; Vâkıa/73.

yedi rakamına ulaşılacaktır ki bu da *ve's-semā' zāti'l-burūc*'ün yedi feleğine denk gelmektedir.

Ve's-semā' zāti'l-burūc ol saç u kaş u kirpüğün

Hem ce'alnāhā tībākan seb'a eflākün durur

(Nesîmî, Gazel-67/4)

1.59.4. Mülk Sûresi 21. Âyet:

أَمَّنْ هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ

“Allah lütfettiği rızık kesirse size rızık verebilecek olan kim? Hayır! Onlar azgınlıkta ve haktan sapıp uzaklaşmakta ısrar ediyorlar.”

“Azgınlık ve haktan sapıp uzaklaşmak” diye çevrilen *'utuvvin ve nüfūr* âyeti *'utuvv ü nüfūr* şeklinde Şair Nâbî tarafından iktibas edilmiştir.

Nâbî bu şiirinde “Dinin parlaklığının azâmeti ve İslâm'ın şan ve kudreti, azgınlık ve haktan sapıp uzaklaşanların fırkasının ayakları altında kalır mı?” diyerek âyeti şöyle iktibas etmiştir:

Şükûh-ı kevkeb-i dîn şân u şevket-i İslâm

Olur mı pâ-zede-i fırka-i 'utüvv ü nüfūr

(Nâbî, Kaside-7/100)

1.59.5. Mülk Sûresi 29. Âyet:

قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا ...

“De ki: ‘O Rahmân’dır; biz O’na iman etmiş ve O’na güvenip dayanmışızdır.’”

Âyet-i kerimede yer alan “De ki: O Rahmân’dır” mealindeki *kul hüve'r-Rahmân* lafzı Nesîmî tarafından Rahmân sûresi 2. âyette yer alan “Kur’ân’ı öğretti” anlamındaki *'alleme'l-Kur'ân* lafzı ile birlikte iktibas edilmiştir. Bu şiirde yüz *kul hüve'r-Rahmân*'a, saç ise *'alleme'l-Kur'ân*'a benzetilmiştir.

Yüzündür kul hüve'r-Rahmân saçundur 'alleme'l-Kur'ân

Aceb şol canların cânı ne kânun gevherindendür

(Nesîmî, Gazel-137/8)

1.59.6. Mülk Sûresi 30. Âyet:

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ

“Bir de şunu sor: ‘Suyunuz çekilirse, size yerden kaynayan suyu kim getirebilir?’”

Mülk sûresi 30. âyetten iktibas edilen kısım “kaynayan, akan su” anlamındaki *mā’ün ma’in* lafzıdır. Nesîmî, Fuzûlî, Gâlib ve Yenişehirli Avnî tarafından iktibas edilen âyette Yüce Allah kullarına kudretini, lütfkârlılığını hatırlatmış, kendisinden başka yeryüzünde su yaratacak bir gücün bulunmadığına dikkatleri çekmiştir.

Nesîmî yazmış olduğu bir *gazelde* yaz mevsiminin verdiği harareti, sıcaklığı hatırlatarak, âyet-i kerîmede ifade edilen “akan suyu” şarabın yerine koyup tükettiklerini ifade etmiştir.

Yaz günü derdümüzün mā’ün ma’indir meyümüz

Sen ne bilürsen bu meyi çünkü humârın yohmuş

(Nesîmî, Gazel-208/8)

Bir diğer *gazelinde* Nesîmî kavrulmuş dudakların hürmetine *mā’ün ma’in* âyetinin nazil olduğunu söyleyip bu nimet karşısında şükretmektedir:

Şânuna elhamdülillâh geldi Hakdan nitekim

Leblerün yâdına münzel oldu min mā’in ma’in

(Nesîmî, Gazel-350/4)³⁹⁷

Fuzûlî, “tuzlu ve acı” anlamındaki *milhun üçâcün* lâfzı ile “akarsu” anlamındaki *mā’in ma’in*’i Kanunî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) için yazdığı bir *kasidesinde* şöyle iktibas etmiştir:

Der-behişt-i lutf u kahr-eş ber-cezâ-yi nîk ü bed

Kahruhu milhun üçâcün lütfuhu mā’in ma’in

(Fuzûlî, Kaside-10/29)

Şeyh Gâlib, III. Selim (ö. 1223/1808)’in kızkardeşi Beyhan Sultan (ö. 1239-1240/1824) için yeni baştan yapılan saraya yazdığı bir *tarihte* âyeti iktibas etmiş ve sarayda mevcut olan bir havuzu överek oradan can verici bir suyun aktığını ve o suyun âdeta Cennet’te yer alan akarsular gibi olduğunu ifade etmiştir:

³⁹⁷ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Mesnevî-2/8, Gazel-135/2, Gazel-332/7.

Âlem-i envârdır gûyâ o havz-ı cân-fezâ
Âb-ı gevher-nâbı Cennetden çıkan *mâ'-i ma'în*

(Gâlib, Tarih-72/5)

Yenişehirli Avnî yazdığı bir *münacâta* Yüce Allah'ın gücünü ve kudretini överken *nârdan güller bitirdin* ifadesi ile Hz. İbrâhim'in Nemrut tarafından ateşe atılması ve ateşin Hz. İbrâhim'i yakmaması mucizesine; *çûpdan izhâr-ı ejderhâ-yı Mûsâ eyledün* derken de Hz. Mûsâ'nın sopasının ejderhaya dönüştüğü mucizeye telmihte bulunmuştur. Bu şiirde şair aynı zamanda Hz. Mûsâ'nın asasını taşa vurarak oradan su çıkarması hadisesini de hatırlatmış ve âyette geçen *mâ'ün ma'în* lafzını şöyle iktibas etmiştir:

Nârdan güller bitirdün sengden mâ'-i ma'în

Çûbdan izhâr-ı ejderhâ-yı Mûsâ eyledün

(Yenişehirli Avnî, Kaside-1/24)

1.60. KALEM SÛRESİ

1.60.1. Kalem Sûresi 1. Âyet:

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

“Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına and olsun!”

Kalem sûresi, hurûf-ı mukattaa harflerinden olan ve bu harfler içerisinde ilk inen âyet³⁹⁸ olarak ifade edilen *nûn* (ن) lafzı ile başlamaktadır. *Nûn* müteşabih âyetlerden olduğu için hakkında birçok yorum yapılmıştır. Nitekim bir rivayete göre *nûn* balık demektir. İbn Abbas'a göre Allah ilk olarak kalemi yaratmış ve ona “yaz” demiştir. Daha sonra ise *nûn* yaratılmış ve bunun üzerine arz yayılıp döşenmiştir. Diğer bir rivayet yine İbn Abbas'a aittir. Ona göre *nûn*'dan kasıt yazı hokkası anlamında gelen divittir. Yine *nûn* hakkında *er-Rahmân* kelimesini oluşturan harflerin sonuncusu yorumu da yapılmıştır. Bir diğer rivayet Ca'fer-i Sâdık'a aittir. Ona göre *nûn* Cennet nehirlerinden bir nehirdir.³⁹⁹

Kalem sûresi 1. âyetle ilgili olarak yapılan yorumlardan birisi de *ve'l-kalem* lafzı hakkındadır. Nitekim bu lafızla ilgili olarak şu yorumlara yer verilmiştir: “Mekke müşrikleri şair, kâhin ve sihirbazların cinlerden bilgi ve ilham aldıklarına inanırlardı.

³⁹⁸ Karaman, v. dğr., V, 429.

³⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Yazır, VIII, 283-296.

Hız. Peygamber'in de onlar gibi cinlerin etkisi altına girdiğine ve söylediklerinin ona cinler tarafından telkin edildiğine inandıkları için ona şair, kâhin, sihirbaz ve mecnun diyorlardı. Bu sebeple Yüce Allah kaleme ve kalem ehlinin yazdığı satırlara yemin ederek onun, iddia edildiği gibi mecnun olmadığını, aksine Allah'ın lütfuna yani peygamberlik gibi bir şerefe erdiğini ifade buyurdu. Diğer yorum ise Elmalılı'ya aittir. Ona göre buradaki kalemde kasıt kalemin kendisi değil onun yazdıklarıdır.⁴⁰⁰

Tüm bu rivayetlerden sonra bu âyetin Divan şiirinde nasıl yer bulduğuna bakalım: Âyet-i kerîmeyi ilk iktibas eden XIV. yüzyıl şairlerimizden Nesîmî hem *nûn ve 'l-kalem* lafzını hem de *mâ yesturûn* lafzını birlikte iktibas etmiştir.

Evvelim nûn ve 'l-kalemdür âhırum mâ yesturûn

Sûre-i ve 't-tûnyam ve 't-tûnnun mestûriyam

(Nesîmî, Gazel-242/2)

Görüldüğü gibi şiirde Nesîmî, “Başlangıcım *nûn ve 'l-kalem*” diyerek yukarıda yapılan “Allah önce kalemi yarattı, daha sonra *nûn*'u yarattı ve arzı da onun üzerine yaydı” görüşünü destekler gibi görünmektedir. Nesîmî başlangıcını *nûn ve 'l-kalem*, sonunu ise *mâ yesturûn* gördükten sonra Tûr sûresinin 1. âyetinde yer alan *ve 't-tûr* lafzını da iki kez iktibas etmiş ve hurûfî bakış açısını bu âyetler üzerinde ortaya koymaya çalışmıştır.

Nesîmî *nûn ve 'l-kalem*'i iktibas ettiği bir diğer şiirinde ise *nûn* harfi ile kaş arasında şekilsel bir bezerlik olduğuna dikkatleri çekmiş ve bu unsurlara “ay” anlamına gelen bedir ve hilâl kelimelerini de eklemiştir.

Şânına nûn ve 'l-kalem münzel olupdur kaşun

Kim ki bu harfi ohur bedr ü hilâli bilür

(Nesîmî, Gazel-171/9)⁴⁰¹

Âyeti iktibas eden bir diğer şairimiz Ahmed Paşa da Nesîmî gibi bir şiirinde kaş ile *nûn* arasında ilgi kurmuştur. Bütün diğer güzellik unsurlarında olduğu gibi kaş bizzat bir harfe teşbih edilir.⁴⁰² Bu harf bazen *râ* bazen de *nûn*'dur.

⁴⁰⁰ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., V, 429-430.

⁴⁰¹ *Nûn ve 'l-kalem* âyeti ile ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-118/6, Gazel-159/6, Gazel-242/2.

⁴⁰² Tolasa, 187.

Aç hilâl ebrûnu kim nûn ve'l-ķalem tefsirini

Mâhî-i kilkim zebân-ı hâl ile takrîr ede

(Ahmed Paşa, Gazel-283/5)

XVI. yüzyılın şiir üstadı Bâkî, Destûr-i Ekrem Ali Paşa (ö. 972/1565) için yazdığı kasidesinde *nûn ve'l-ķalem* âyetini iktibas ederken daha çok bu âyetin yazı yazma vasıtalarından olan kalem üzerine dikkatleri çekmiştir. Ayrıca şair bu şiirde mühür anlamına gelen hâtemin ne bir kaleme ya da divite, ne de yazıyı güzel ve düzgün göstermek için çizgi çekmeye yarayan mıstara gerek duyduğunu ifade etmiştir.

Yazdı hoş âyet-i nûn ve'l-ķalem engüştünde

Ne midâd istedi ne hâme ne mıstâr hâtem

(Bâkî, Kaside-19/29)

Nef'î ise meşhur “sözüm” redifli kasidesinde,

Âyet-i nûn ve'l-ķalemdir Mushaf-ı sînemde yâ

Rüstem-i endîşemin tîr ü kemânıdır sözüm

(Nef'î, Kaside-1/10)

beyti ile “Sözüm, göğsümün kitabında yazılı olan *nûn ve'l-ķalem* âyetidir, (bu yüzden) sözüm Rüstem’e korku salan ok ve yay gibidir” demiştir. Şair bu şiirin birinci mısraında geçen *nûn* ile ikinci mısraında geçen yay arasında ve yine birinci mısraında geçen kalem ile ikinci mısraında geçen ok arasında ilgi kurmuş ve burada leff ü neşr-i müşevveş⁴⁰³ sanatına yer vermiştir.

1.60.2. Kalem Sûresi 4. Âyet:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

“Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.”

Hz. Peygamber’in muhatap alındığı bu âyette ahlâkı Kur’ân olan üstün bir ahlâktan bahsedilmiştir. Âyetin ‘*alâ ħuluķın* ‘*azîm* lafzı Nesîmî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Nesîmî bu şiirde sevgilinin güzelliğinin durumunu ifade için ‘*alâ ħuluķın* ‘*azîm* lafzının yeteceğini söylemiştir:

⁴⁰³ İpekten, *Nef'î, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 117.

Sûretün mâhiyyetin tefsîr ider innâ fetâh

Hüsniünün keyfiyyetüdür bes ‘alâ hulqın ‘azîm

(Nesîmî, Gazel-278/3)

1.60.3. Kalem Sûresi 51. Âyet:

وَأِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ

“O inkârcılar Kur’ân’ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, ‘Şüphe yok o bir delidir’ derler.”

Âyette de ifade edildiği gibi müşrikler kıskançlıklarından gözlerini Peygamber Efendimiz’e dikip, sanki oka benzeyen bakışları ile ona zarar vermek isterlerken Allah onların planlarını boşa çıkarmıştır. Kur’ân’ın üstünlüğü karşısında çaresiz kalan kâfirler ancak Peygamber Efendimiz’e iftira atıp “Şüphe yok o bir delidir” diyebilmişlerdir.

Kadı Burhâneddin bir gazelinde âyette geçen *ve in yekād* lafzını iktibas etmiş ve şunları söylemiştir:

Gözüne göz çün kıla ta‘vîd

Lebiün için ve in yekād ohıya

(Kadı Burhâneddin, Gazel-918/2)

Şair bu şiirinde göz değmesi ile nazar âyeti olan *ve in yekād* lafzı arasında ilgi kurmuştur.

Âyet-i kerîmede geçen “neredeysel, az kalsın” anlamlarındaki *in yekād* lafzı Mevlevî şair Cevrî tarafından da bir *gazelde* iktibas edilmiştir. Cevrî bu şiirde sevgiliye ait güzellik unsurlarından gamzeye değinmiş ve onun âşığa verdiği musibetlerden emin olmak istemiştir. Bunun için *in yekād* muskasına sığınmış ve canını bu âyete emanet etmiştir.

Ey hat gezend-i gamzeden eyle beni emîn

Ta‘vîz-i in yekād gibi hırz-ı cânım ol

(Cevrî, Gazel-160/2)

1.61. HÂKKA SÛRESİ

1.61.1. Hâkka Sûresi 6. Âyet:

وَأَمَّا عَادُ فَأَهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ

“Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi.”

Hâkka sûresi 5. âyette Semûd kavminin şiddetli bir depremle yok edildiğini ifade eden Yüce Allah, bu âyetinde de Âd kavminin dehşetli bir kasırga ile cezalandırıldığını bildirmiştir. Bu kavmin peygamberi Hz. Nûh'tan sonra yaşamış olan Hz. Hûd'tur. Âd kavmi, peygamberleri Hz. Hûd'u yalanlayıp onun getirdiği dini inkâr ettiği için şiddetli bir rüzgârla cezalandırılmışlardır.⁴⁰⁴ “Kasıp kavuran, çok gürültülü, dondurucu rüzgâr” anlamlarına gelen *şarşar* lafzı âyetin iktibas edilen kısmıdır. Şair Nev'î, Sultan Süleyman (ö. 973-974/1566) için kaleme aldığı ve savaş sahnesine yer verdiği şu beytinde “Savaş meydanında atının tırnaklarıyla düşman helâk olur (ki bu durum) Âd kavmini kahreden gürültüdeki rüzgâr gibidir” demiştir:

Rezmünde sümm-i esbün ile hasm olur helâk

Gûyâ ki bâd-ı şarşar-ı kahr ile kavm-i Âd

(Nev'î, Kaside-11/21)

1.62. NÛH SÛRESİ

1.62.1. Nûh Sûresi 26. Âyet:

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

“Nûh ‘Rabbim’ dedi, ‘Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi bırakma!’”

Âyette Nûh Peygamber’in Allah’a yaptığı dua zikredilmiştir. Bilindiği gibi Nûh Peygamber kavmine her türlü uyarıda bulunmasına rağmen, kavmi onun söylediklerine kulak kapamayı tercih etmiş ve inananları da yollarından çevirmek için onlara türlü tuzaklar kurmuştur. Nûh Peygamber Allah’a yalvararak eğer yeryüzünde inkârcıların kökünü kurutmazsa kendisine ibadet edecek kimsenin kalmayacağını söylemiştir. Allah da onların bu yaptıklarını karşılıksız bırakmamış ve onların üzerine tufanı göndermiştir.

Âyet-i kerîmede yer alan “Rabbim, bırakma” anlamındaki *Rabbi lâ tezer* lafzı Kadı Burhâneddin tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Kadı Burhâneddin bu lafzı iktibas ederken Nûh Peygamber’in başına gelen ve Kur’ân-ı Kerîm’de de bildirilen olaylara telmihte bulunarak, gemi, deniz, Nûh gibi kelimelerle desteklediği bu durumu şöyle gözler önüne sermiştir:

⁴⁰⁴ Celal Kırcı, “Âd”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 333-334.

*Nûh gibi bu gözlerüm denize gemi eyledi
El götürüp muhâlife didi ki **Rabbi lâ tezer**
(Kadı Burhâneddin, Gazel-678/2)*

1.63. KIYÂMET SÛRESİ

1.63.1. Kıyâmet Sûresi 10. Âyet:

يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ

“İşte o gün insan ‘Kaçacak yer var mı?’ diyecektir.”

Kıyâmet koparken ve kopuktan sonra evrenin ve insanoğlunun başına geleceklerin anlatıldığı bu sûrede insan “Kaçacak yer var mı?” diye soracak daha sonra gelen âyette de bildirildiği gibi “Hayır! Sığınacak bir yer yoktur” cevâb-ı ilâhî işitilecektir.

Âyetten iktibas edilen parça “Kaçacak yer var mı?” diye tercüme edilen *eyne’l-mefer* lafzıdır. Gaybî *Divanında* rastladığımız bu lafız âyetle aynı doğrultuda zikredilmekle birlikte kıyâmet günü sergilenecek olan bu sahneye de telmihte bulunulmuştur.

*Kendiyi kendiinde kendi ile bulmayan diye
Rûz-ı haşr oldukda feryâd eyleyüp **eyne’l-mefer**
(Gaybî, 17/4)*

Yukarıda da ifade edildiği gibi şair, kendini kendinde bulamayan kişinin rûz-ı mahşerde “Kaçacak yer var mı?” diye feryat edeceğini⁴⁰⁵ bildirmiştir.

1.63.2. Kıyâmet Sûresi 16. Âyet:

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ

“Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma.”

Peygamber Efendimiz’e vahiy geldiği zaman o, gelen vahyi hemen hafızasına yerleştirmek için tamamlanmasını beklemeden diliyle tekrar etmiş ve bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti indirerek vahiy geldiğinde ona nasıl davranması gerektiğini bildirmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ Kemikli, *Sun ‘ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 142.

⁴⁰⁶ Karaman, v. dğr., V, 509.

“Hareket ettirme, kımıldatma” gibi anlamlara gelen *lā tuḥarrık* lafzı ise âyetin Divan şiirinde iktibas edilen kısmı olmuştur. Nesîmî bir şiirinde,

Lā tuḥarrık âyeti indi beyânun şânına

Ol beyânı sen beyân itmek dilersen itmegil

(Nesîmî, Gazel-228/13)

diyerek, beyân karşısında nazil olan *lā tuḥarrık* lafzını söylemek isteyenleri yine bu âyet ile uyarmıştır. Bir başka şiirinde ise Nesîmî, âlemin bütün sırlarının *lā tuḥarrık* âyeti ile açığa çıktığını ifade etmiş ve şunları söylemiştir:

Lā tuḥarrık âyetinden oldı fâş esrâr-ı kevn

İstevâ arş üstine görgil ki rahmân oldı fâş

(Nesîmî, Gazel-199/6)⁴⁰⁷

1.63.3. Kıyâmet Sûresi 17. Âyet:

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ

“Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir.”

Kıyâmet sûresi 16. âyette de ifade edildiği gibi Hz. Peygamber’in gelen vahiy karşısında onu dili ile ezberlemeye çalışması Allah tarafından uyarılmış ve bu âyet ile de ne yapması gerektiği bildirilmiştir. Buna göre Yüce Allah Peygamber’inden, gelen vahiy sonuna kadar dinlemesini, onu zihninde toparlayıp, ezberlemesini sağlayacak ilmin kendisine verileceğini beyan etmiştir.⁴⁰⁸

Nesîmî bir yerde iktibas ettiği ‘*aleynâ cem‘ahū* lafzını bir önceki âyette geçen *lā tuḥarrık* lafzı ile birlikte şu şekilde zikretmiştir:

‘Aleynâ cem‘ahū bes lā tuḥarrık

Güneş müstagnîdür şerh u beyândan

(Nesîmî, Gazel-336/11)

⁴⁰⁷ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-336/11, Tuyuğ/127.

⁴⁰⁸ Karaman, v. dğr., V, 509.

1.63.4. Kıyâmet Sûresi 27. Âyet:

وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ

“‘Yok mu bir şifacı?’ dendiğinde;”

Âyet-i kerîme, ölüm döşeğine gelmiş insanlar için artık bir kurtarıcının olmadığını, ölümün bu kişi için kaçınılmaz hâle geldiğini ifade etmiştir. Âyet, olduğu gibi şair Gaybî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Şair bu şiirinde “Vahdet suyundan içen Hızır gibi ölümsüz bir hayata erer; ölüm korkusundan geçip Hakk’a kavuşur; sen Hakk’a âşıksın, maşûkuna ulaşmana engel olan perdeler nedir? ‘Yok mu bir şifacı’ denmeden perdeleri kaldır, gel ” demiştir:

Vahdet âbından içen Hızır-ı hayâta irer

Mevt korkusundan geçüp cemâl-i Hakk’a irer

Çünü Hakk’a âşıksın nedür yolda perdeler

*Ref'-i hicâbla gel dinmeden ve **kîle men râk***

(Gaybî, 64/5)

Gaybî, mutasavvıf şairlerimizdendir. O da her tasavvuf yolcusu gibi Hakk’a âşıktır ve O’na kavuşacağı gün için heyecanlanmaktadır. Ölüm insanı korkutur, ancak tasavvuf yolcusu ölüm ile sevdiğine kavuşacağı için mutludur. Onun için, dünya ayrılık yurdudur, âhiret ise kavuşma yurdu. Bu yüzden mutasavvıflar ölümü Mevlânâ (ö. 672/1273)’nın da dediği gibi şeb-i arûs olarak addeder ve bu düşünce ile dünyanın kahrını çekerler.

1.64. İNSAN SÛRESİ

1.64.1. İnsan Sûresi 1. Âyet:

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكُوراً

“Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir.”

İnsanın yaratılışı ile ilgili Yüce Allah’ın bilgi verdiği bu âyet-i kerîmede “Geldi geçti mi?” diye tercüme edilen *hel etâ* lafzı birçok şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. İnsana ve insanda var olan uzuvlara verdikleri önemle dikkat çeken hurûfler için bu âyet önem arz etmektedir. Çünkü bu âyet insanın yaratılış serüveni ile ilgili bilgi vermektedir. Nesîmî *hel etâ* lafzını iktibas ettiği bazı şiirlerinde bu âyetin Hz.

Muhammed şânında nâzil olduğunu söylerken bazı şiiirlerinde de âyetten kastın Hz. Ali olduğu vurgusunu yapmıştır. Nitekim şairin Hz. Muhammed’i kastettiği şiiiri şöyledir.

Ol kim anun hakkına min nûri vâhid söyledün

*Hem anun şânında Hakdan nâzil oldu **hel etâ***

(Nesîmî, Gazel-6/12)

Buhârî’de geçen bir rivayetten hareketle Hz. Peygamber zamanında *hel etâ* ‘ale’l-*insân* sûresi olarak da bilinen bu sûrenin⁴⁰⁹ 8. âyetinin Hz. Ali⁴¹⁰ hakkında nazil olduğu rivayet edilir. Nitekim “Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler”⁴¹¹ âyetinde muhatap alınan Hz. Ali, bir gün oruç olup hanesinde dört çöreği bulunduğu bir iftar vaktinde bir miskin, bir yetim ve bir esir kapıya gelmiş, Hz. Ali de dört çörekten üçünü onlara vermiş ve ailesine bir çörek kalınca bu âyet-i kerîme nazil olmuştur.⁴¹² Bu rivayetten hareketle *hel etâ* lafzını şiiirlerinde iktibas eden pek çok şairimiz bu lafızla Hz. Ali’yi kastetmişlerdir. Nitekim Nesîmî’nin şu şiiirinde *hel etâ* lafzı ile Hz. Ali muhatap alınmıştır:

Ma’den-i cûd u sehâsan iy velâyet meskeni

***Hel etâ** şânuna geldi yâ Aliyye’l-Mürtazâ*

(Nesîmî, Gazel-1/8)

Nesîmî aşağıdaki şiiirinde ise hem Peygamber Efendimiz’i hem de Hz. Ali’yi kastetmiş ve *hel etâ* ile birlikte *yâsîn*, *tâhâ* ve *ve’ð-duhâ*’nın da muhatabı olarak bu iki ismi göstermiştir:

*Şânunuzda geldi hem tâhâ vü yâsîn **hel etâ***

Ve’ð-duhânun defterisüz yâ Muhammed yâ Alî

(Nesîmî, Gazel-430/4)⁴¹³

Şeyhî, Peygamber Efendimiz için yazmış olduğu bir *naatta* dört halifeden bahsederken sıra Hz. Ali’ye geldiğinde tıpkı Nesîmî gibi Yüce Allah’ın *hel etâ*’yı onun vasfında ifade buyurduğunu söylemiştir:

⁴⁰⁹ İslâmoğlu, 446.

⁴¹⁰ Bir başka rivayete göre âyet-i kerîme Ebu’d-Dahdah hakkında nazil olmuştur. Bkz. Konyalı Mehmed Vehbî, *Hulâsatü’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân I-XVI*, (4. Baskı), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1969, XV, 6276.

⁴¹¹ Bkz. İnsan sûresi 8. âyet.

⁴¹² Konyalı Mehmed Vehbî, XV, 6276.

⁴¹³ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-8/3, Gazel-429/3.

Âlî menâkıbını Alînin kim ede şerh
*Hayy u alîm dedi çü vasfında **hel etâ***

(Şeyhî, Kaside-5/40)

Âyet, Nev'î *Divanında* da farklı algılanmamış ve Hz. Ali için söylenen *lâ seyf* lafzı ile birlikte şöyle iktibas edilmiştir:

*Serdâr-ı milk ü sâhib-i lâ seyf ü **hel etâ***
Leşker-keş-i vilâyet-i dîn mâlikü'r-rikâb
 (Nev'î, *Terkîb-i Bend-4/19*)

Mevlevî şairlerimizden Yenişehirli Avnî'nin görüşü de diğer şairlerimiz gibidir. Nitekim Avnî şu şiirinde *hel etâ*'nın Hz. Muhammed'in kendine vekil bıraktığı damadı Hz. Ali ile ilgisi olduğuna vurgu yapmıştır:

***Hel etâ** mesned hudûv-i men ene mevlâhu tâc*
Câ-nişîn-i Mustafâ dâmâd-ı müstesnâ Alî
 (Yenişehirli Avnî, *Gazel-450/2*)

XIV. yüzyıldan beri Nesîmî ile başlayan Hz. Ali ile *hel etâ* lafzı arasındaki münasebet XX. yüzyılda da devam etmiş ve bu yüzyılı temsil eden Şeyh Hâlid *Divanında* da bu görüş bozulmamıştır. Nitekim Hâlid'in Şâh-ı velâyet diye hitap ettiği Hz. Ali ile âyet arasında ilgi kurduğu şiiri şöyledir:

Ben ne mümkün vasf-ı hâlin bahs edem edip niyâz
*El-emân Şâh-ı velâyet vâsıfındır **hel etâ***
 (Hâlid, 86/3)

1.64.2. İnsan Sûresi 3. Âyet:

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

“Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör.”

“Doğru yolu gösterdik” ifadesinden tam olarak neyin kastedildiği hususunda müfessirler şu yorumlarda bulunmuşlardır: “Biz insana hidâyet ve dalâlet, hayır ve şer yollarını açıklayarak tanıttık; mutluluk ve mutsuzluk yollarını açıkladık; kâr ve zararını anlayacak yetenekte yarattık. Yüce Allah insanı akıllı, iradeli ve iyiyi kötüden ayırma kabiliyetine sahip değerli bir varlık olarak yaratmış; görevlendirdiği peygamberler ve

indirdiği vahiyle ona doğru yolu göstermiş, aynı zamanda kendisine irade ve seçme hürriyeti vermiştir. Artık Allah'ın gönderdiği doğru yola girip şükredici olmak veya şeytana ve nefse uyarak Allah'ın verdiği imkân ve kabiliyetleri baskı altına alıp nankör olmak insanın kendi elindedir.”⁴¹⁴

Âyet-i kerîmeden iktibas edilen kısım ise farklı yorumların yapıldığı “Doğru yolu gösterdik” anlamına gelen *innā hedeynāhü's-sebīl* âyetidir. Nesîmî tarafından birçok gazelde iktibas edilen bu âyetle ilgili olarak en çok saç benzetmesi yapılmıştır:

Anberin zülfün durur innā hedeynāhü's-sebīl

Kim bilür anun ile küfrinde îmân müşrikîn

(Nesîmî, Gazel-351/3)

İstivâsıdur saçun innā hedeynāhü's-sebīl

Cennet anundur ki kıldı şol sırât üzre ubûr

(Nesîmî, Gazel-39/7)

Saçların vasfi durur innā hedeynāhü's-sebīl

Ve's-semāvāti'l-'ulā r-rahmān 'ale'l-'arşi'stevā

(Nesîmî, Gazel-3/2)

Nesîmî şu şiirlerinde de *innā hedeynāhü's-sebīl* âyeti ile yüz arasında ilgi kurmuş ve şunları söylemiştir:

Lâ-mekânîdür vücûdun kul kefâ şehrinde uş

İy ruhun innā hedeynā bu beyânı handadur

(Nesîmî, Gazel-118/2)

Mâh-ı tâbândur yüzün innā hedeynāhü's-sebīl

Senden özge ümmî yohdur çâre-i bî-çâresi

(Nesîmî, Gazel-439/3)

Bu âyet-i kerîmeden iktibas edilen diğer bir kısım da *şâkirān*⁴¹⁵ lafzıdır. Nesîmî bu şiirinde “Doğru yolu gösterdik” âyeti gereği Hak yolundan ayrılmayan kişilerin şükrettiklerini şöyle ifade etmiştir:

⁴¹⁴ Karaman, v. dğr., V, 517.

⁴¹⁵ Bu âyet Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde daha geçmektedir. Bkz. Nisâ/147; Nahl/121.

Hak yolunda çün olan innâ hedeynâhü's-sebîl

Şâkiran didi kitâbda yâ 'ibâdiye'ş-şekûr

(Nesîmî, Gazel-64/6)⁴¹⁶

1.64.3. İnsan Sûresi 5. Âyet:

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا

“İyiler ise, içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler.”

Âyette de belirtildiği gibi Cennet'te Yüce Allah mü'min kullarına zencefil karışımı dolu kadehler sunacaktır. “Kadeh” anlamına gelen *ke'sen* lafzı aynı sûrenin 17. âyetinde de geçmektedir. Ayrıca bu lafız Kur'ân-ı Kerîm'de Tûr sûresi 23 ve Nebe' sûresi 34. âyette de hemen hemen aynı anlamda geçse de *ke'sen* lafzını iktibas eden şairlerimizden Nev'î “onun karışımı, muhtevası” anlamına gelen *mizâcühâ* lafzında yer verdiği için İnsan sûresinin bu âyetini iktibas etmiştir. Şair bu şiirinde “Seher vakti sâkînin eli nurun (güneşin) doğuşu gibidir; meyhanenin kadehi ise kâfûr karışımı bir kap, kadeh gibidir” demiştir:

Dem-i seher kef-i sâkî misâl-i matla'-ı nûr

Sifâl-i meykede ke'sen mizâcühâ kâfûr

(Nev'î, Kaside-22/11)

1.64.4. İnsan Sûresi 10. Âyet:

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا

“Biz, asık suratlı çetin bir günde Rabbimiz'den korkarız.”

Âyet-i kerîmede asık suratlı ve çetin bir gün diye tasvir edilen kıyâmet günü inanan mü'minlerin Rablerinden korkup O'na sığınacakları ifade edilmiştir. Âyette geçen “çetin” anlamındaki *kaṣṣarîr* lafzı Yenişehirli Avnî tarafından iktibas edilmiştir. Avnî yazmış olduğu bir *kasidede* büyük, küçük herkesin o çetin gün zuhur ettiğinde bu azamet karşısında bağırişip çağrışacaklarını şöyle gözler önüne sermiştir:

Fezâ-yı haşri tutar gulgul-i sığâr ü kibâr

Eder mehâbet ile yevm-i kaṣṣarîr zuhûr

(Yenişehirli Avnî, Kaside-10/61)

⁴¹⁶ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-12/8, Gazel-118/8, Gazel-150/8.

Bir diğér şiirinde de Avnî, vaizleri eleştirerek, onların kıyâmet gününden haber verdikleri sırada yüzlerine takındıkları asık surattan bahseder ve şunları söyler:

Bu çihre-i abûsa nedür vech-i iktizâ

*Vâ'iz efendi mu'tekid-i **kaṃṭarîr** ise*

(Yenişehirli Avnî, Gazel-394/3)

1.64.5. İnsan Sûresi 18. Âyet:

عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا

“İçindeki, orada adına selsebil denilen bir pınardan alınmıştır.”

İnsan sûresi 17. âyette Yüce Allah'ın Cennet ehline sunacağını söylediği “Zencefil karışımı dolu bir kadeh” ifadesinin bu âyette menbaı zikredilmiştir. Buna göre bu kadehin içini dolduran içecek, adı *selsebil* olan bir pınardan akmaktadır.

Bu âyetten iktibas edilen kısım “adına selsebil denilen pınar” anlamındaki ‘*aynen tüsemmâ selsebil*’ lafzıdır. Âyeti iktibas eden şairimiz Nesîmî, beytin birinci mısraında selsebil pınarı ile Divan şiirinde şekil itibariyle mim (م)‘e benzeyen dudak arasında ilgi kurmuş, yine ikinci mısra da Kevser ile dudak arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.

Ol şol mîm-i femün ‘aynen tüsemmâ selsebil

Şimdi Kevser la'lün oldı gel ki cennâtü'n-na'im

(Nesîmî, Gazel-278/5)

1.64.6. İnsan Sûresi 21. Âyet:

... وَسَقِيهِمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

“... Rableri onlara tertemiz bir içecek verir.”

Nesîmî tarafından pek çok şiirde iktibas edilen “(Rableri) onlara içecek verir” anlamındaki *seḳâhüm* lafzı şu şiirlerde kadehle ilişkilendirilerek ifade edilmiştir:

Câm-ı seḳâhüm içer dil-ber elinden müdâm

Kim ki anun sâkîsi şol gözi mestânedür

(Nesîmî, Gazel-131/6)

İy bâde-i seḳâhüm la'l-i lebün şerâbı

İkrâh iden bu meyden içdüğü ekşi haldür

(Nesîmî, Gazel-146/8)

*Ezelden içmişem câm-ı **seḳâhüm***

Anunçün söylerem her dem ene'l-hak

(Nesîmî, Gazel-214/6)

Tudagı gözidür anun ebedî şerâb u nuklüm

*Bu ne bade-i **seḳâhüm** bu ne kand ü gül-şekerdür*

(Nesîmî, Gazel-126/10)

Nesîmî tarafından iktibas edilen *seḳâhüm* lafzı bazen *seḳâhüm Rabbühüm* şekli ile şu şiirlerde şarap ve şerbet kelimeleriyle birlikte telaffuz edilmiştir

*Çün **seḳâhüm** şerbetin içdi Nesîmî der-ezel*

Sırrı keşf oldı rumûzı sırr-ı zât-ı kibriyâ

(Nesîmî, Gazel-5/20)

***Seḳâhüm Rabbühüm** hamrı tudagun Kevserindendür*

Bu meyden içenün nuklı hadîsün şekerindendür

(Nesîmî, Gazel-137/1)

***Seḳâhüm Rabbühüm** hamrı leb-i la'lün şerâbidur*

Bu meydan mest olan bildi ki hakdur men 'aleyhâ fân

(Nesîmî, Gazel-337/7)

Tudagun şerbeti ayn-i şifâdur

***Seḳâhüm Rabbühüm** min rahmeti'llâh*

(Nesîmî, Gazel-375/5)

*Ta **seḳâhüm** şerbetinden içdi bu hasta gönül*

Seyr-i ev ednâyı buldı kaynadı hum-hânesi

(Nesîmî, Gazel-424/3)

*İy **seḳâyhüm Rabbühüm** hamrından ikrâh eyleyen*

Tevbe kıl gaflet meyinden sindur ol peymâneyi

(Nesîmî, Gazel-453/4)⁴¹⁷

Kânî, *Divanında* bu âyeti iktibas ederken aslı *seḳâhüm Rabbühüm şerâben tahûrâ* olan âyeti aynen almakla birlikte vezin gereği *şerâben* yerine *şurben* kelimesini kullanmıştır. Şair, Yeğen Mehmed Paşa (ö. 1157-1158/1745) çeşmesi için kaleme aldığı

⁴¹⁷ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-2/3, Gazel-142/7, Gazel-275/3.

bir *tarihte* gönlünde hiçbir sıkıntıya düşmeden bu *tarihin* vücuda geldiğini şöyle ifade etmiştir:

Derûna geldi bâ-külfet bu târîh

Seķāhüm Rabbühüm ŧurben řahūrā

(Kânî, Tarih-52/14)

Âyetin yer aldığı mısra ebced hesabı ile 1186 (1772-1773) tarihine takabül etmektedir.⁴¹⁸ 1732 yılında yapılan Yeğen Mehmed Paşa (ö. 1157-1158/1745) çeşmesinin⁴¹⁹, Ağa Kapısı karşısında Sultan Abdülhamid Han (ö. 1203-1204/1789) tarafından yeniden ihyâ edildiğini söyleyen Kânî⁴²⁰, bu şiirinde İnsan sûresi 21. âyeti tarih düşürmüş ve bu olayın 1186 tarihinde vukû bulduğunu haber vermiştir.

1.64.7. İnsan Sûresi 26. Âyet:

وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا

“Gecenin bir kısmında O’na secde et ve gece boyunca O’nu tesbih et.”

Âyet-i kerîmede kastedilen kişi Peygamber Efendimiz’dir. Bu âyet Hz. Peygamber’in geceleri de secde edip, Yüce Allah’ı tesbih etmekle yükümlü olduğunu ifade etmektedir. Âyette “gece boyunca” diye çevrilen *leylen şavîl* lafzı bir şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Nesîmî’de rastladığımız bu lafız saçlarla bağlantı kurularak ele alınmış, saç rengi itibariyle geceye benzetilmiştir.

Kaşlarundur řāb-ı řavseyñ ü saçun leyllen şavîl

İsmidür ve ř-şems yüzün şol mübârek hattı cîm

(Nesîmî, Gazel-278/4)

1.65. MÜRSELÂT SÛRESİ

1.65.1. Mürselât Sûresi 1. Âyet:

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا

“Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere.”

Âyet-i kerîmede neyin üzerine yemin edildiği hususu bundan sonraki diğer âyetlerde belirtilmekle birlikte müfessirler tarafından tartışılmıştır. Bir grup tefsirciye

⁴¹⁸ Bkz. Yazar, 360.

⁴¹⁹ “Yeğen Mehmed Paşa”, http://tr.wikipedia.org/wiki/Ye%C4%9Fen_Mehmed_Pa%C5%9Fa (E.T. 01 Temmuz 2013).

⁴²⁰ Aynı şiirde bkz. Kânî, Tarih-52/1, 6.

göre üzerine yemin edilen şeylerden rüzgâr, fırtına, bulut gibi tabiat olayları kastedilmiş, diğer gruba göre ise Cebrâil, melekler, vahiy ve kitap kastedilmiştir.⁴²¹

Âyet XIV. yüzyılı temsil eden şairlerimizden Kadı Burhâneddin ve Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir. Kadı Burhâneddin yazmış olduğu bir *gazelde* alna dökülen saçlar ile *ve'l-mürselât* âyeti arasında ilgi kurmuştur. “Gönderilen” anlamındaki *mürselât* lafzı ile aşağıya doğru dümdüz inen kâküller arasındaki benzerliğe dikkat çeken şairimiz beytin ikinci mısraında da *ve'l-'âdiyât* lafzını iktibas etmiştir.

İy saçun turraları ve'l-mürselât

Cânumun şevki sana ve'l-'âdiyât

(Kadı Burhâneddin, Gazel-248/1)

Nesîmî de Kadı Burhâneddin gibi şiirinde *ve'l-mürselât* lafzı ile saçlar arasında şöyle benzerlik kurmuştur:

Ehl-i ulvî kavm-i süflî akl-ı küllî didiler

Yüzüne şemsü'd-duhâ hem saçuna ve'l-mürselât

(Nesîmî, Gazel-24/3)

Nesîmî bir diğer şiirinde ise bu benzetmeden farklı olarak Allah'ın varlığına ve birliğine inanan kişilerin, sevgilinin yüzüne *ve'l-mürselât* dediklerini ifade etmiş, yüz ve âyet arasında bağ kurmuştur.

Nûn ne mu'cizdür kıyâmet kametünden keşf olan

Mîm muvahhidler didiler yüzüne ve'l-mürselât

(Nesîmî, Gazel-27/3)

1.65.2. Mürselât Sûresi 5. Âyet:

فَالْمُؤْتَفَاتِ ذِكْرًا

“(Yemin olsun) vahiy iletenlere.”

Nesîmî tarafından tam olarak iktibas edilen bu âyet şairin bir şiirinde geçmektedir. Nesîmî “ey can” diyerek kendi nefesine seslendiği şiirinde “Güzelliğin nafakası *fe'l-mülkiyâti zikran*’dır; bu âyetin anlamını bilmekten uzak olan insan değildir” demiştir.

⁴²¹ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., V, 526.

Fe'l-mülkiyâtı zıkrân infâk-ı hüsnün iy cân
Âdem degüldür ol kim bu ma'nîden berîdür
 (Nesîmî, Gazel-114/2)

1.66. NEBE' SÛRESİ

1.66.1. Nebe' Sûresi 1. Âyet:

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ

“Birbirlerine neyi soruyorlar?”

Âyette Hz. Peygamber'in dini tebliğ ederken müşriklerin takındıkları tavır zikredilmiş ve birbirlerine bu yeni din hakkında sorular sordukları haber verilmiştir.

Halk arasında 'amme olarak da bilinen bu sûrenin ilk âyeti şair Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir. Nesîmî âyeti iktibas ettiği şiirinde, “neden, neyden” anlamındaki 'amme kelimesini oluşturan 'ayn (ع) ve mim (م) harfleri üzerinde durmuş, bu harflerin yan yana gelmesi ile de *ve's-şâffât* âyetine ulaştığını ifade etmiştir.

Çün cemâliünden Nesîmî ebcedi kıldı temâm
Ayn ü mîmün 'ammesinden irdi ve's-şâffâtına
 (Nesîmî, Gazel-365/11)

1.66.2. Nebe' Sûresi 12. Âyet:

وَبَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا

“Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık.”

Âyet Nesîmî tarafından sadece *vav* (و) harfi hariç *beneynâ fevķaküm seb'an şidâden* şeklinde iktibas edilmiştir. Yüce Allah'ın göğün yaratılışı ile ilgili vermiş olduğu bu bilgi hurûfî motiflerle birlikte şöyle ele alınmıştır:

Çün beneynâ fevķaküm seb'an şidâden o didi
Hem ce'alnâhâ sirâcen şol yidi hattun durur
 (Nesîmî, Gazel-67/2)

Âyetin “yedi sağlam (gök)” anlamına gelen *seb'un şidâd* lafzını iktibas eden Nef'î bir şiirinde “Erbâb-ı dilin kadr u kıymetini, yaşadığı dönemin insanları fark edemez;

erbâb-ı dil olanlar bu gök kubbeyle bir gölge bırakmazlar, bundan utanırlar (onların vasfı mahv-ı sûrettir, görünmemek, bilinmemektir)” demiştir:

Anınçün kadr-i erbâb-ı dili fark eylemez devrân

*Ki anlar sâye salmaz âr eder **seb'un şidâd** üzre*

(Nef'î, Kaside-44/47)

Bir diğer şiirinde ise Nef'î, Yüce Allah'ın yarattığı eşsiz sanatlara dikkat çekerek, bunlar arasında yedi kat sağlam göğü de zikretmiştir.

Be-hakk-ı sâni '-i yektâ ki sun '-ı kudretdir

*Bu bârgâh-ı mu'allâ revâk-ı **seb'-i şidâd***

(Nef'î, Kaside-30/45)

Âyeti iktibas eden şairimizden biri de Yenişehirli Avnî'dir. Avnî bir şiirinde gönülden bahsederken, yüce mevkilerde bulunan gönlün, yedi kat sağlam gökler gibi süslü ve gösterişli bir meskene meyletmeyeceğini ifade etmiştir.

Öyle âli-câhdur kim eylese meyl-i sükûn

*Kâbil-i kâşâne-i **seb'un şidâd** olmaz gönül*

(Yenişehirli Avnî, Gazel-247/2)⁴²²

1.66.3. Nebe' Sûresi 13. Âyet:

وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا

“Orada ısı ve aydınlık saçan bir lamba yarattık.”

Âyet-i kerîme, Yüce Allah'ın ısı ve ışık kaynağı olarak yarattığı güneş hakkındadır. Âyetten iktibas edilen kısım ise “Lamba yarattık” anlamına gelen *ce'alnâ sirâcen* lafzıdır. Nesîmî, Nebe' sûresi 12. âyeti de zikrettiği şiirinde *ce'alnâ sirâcen* âyeti ile yedi hat üzerinde bağ kurmuştur.

Çün beneynâ fevķaküm seb'an şidâden o didi

*Hem **ce'alnâhâ sirâcen** şol yidi hattun durur*

(Nesîmî, Gazel-67/2)

⁴²² Bu âyetle ilgili Yenişehirli Avnî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-25/46.

1.66.4. Nebe' Sûresi 40. Âyet:

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

“Biz insanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı, inkârcının da, ‘Keşke toprak olsaydım!’ diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık.”

Âyet-i kerîmede inkârcıların uzak zannettikleri âhiret hayatı gelip çattığında pişmanlıklarının fayda vermeyeceği, onların “Keşke toprak olsaydım” diyerek ağlayıp dövünecekleri haber verilmiştir.

Nesîmî bir *gazelinde* âyetin *yeğülü'l-kâfiru yâ leytenî küntü türâb* lafzını iktibas ederken âyetle aynı doğrultuda, kâfirlerin çok şiddetli bir ateşin içine düştükleri vakit “Keşke toprak olsaydım” diye bağıracaklarını söylemiştir.

Ohur yeğülü'l-kâfiru yâ leytenî küntü türâb

Nâr-ı cahîme taluban yanında nârun yalına

(Nesîmî, Gazel-376/7)

Ahmed Paşa'nın âyetin *yâ leytenî küntü türâb* lafzını iktibas ettiği şiiri şöyledir:

Çağırır Rûhu'l-kudüs yâ leytenî küntü türâb

Sen dökerken cür'a-i la'lin yere kanım gibi

(Ahmed Paşa, Gazel-306/5)

Şair bu şiirde, “Sen kanım gibi dudağının cür'asını dökerken, Cebrâil “Keşke toprak olsaydım söylemektedir” demiştir. Beyitte dudak anlamına gelen *la'l* kelimesi sevgilinin güzellik unsurlarından olmakla birlikte şair tarafından kırmızı rengi ve âşık için susuzluk giderici bir yer olması yönüyle ele alınmış ve âşığın kanı ile dudağın kırmızılığı arasında ilgi kurulmuştur.

Yenişehirli Avnî, Midhat Paşa (ö. 1301/1884)'nın medhi üzerine yazdığı bir *kasidede* Kur'ân'ın “Keşke toprak olsaydım” demesini ve zaten yolunun toprağı olmuş âşıklara sevgilinin bir kez tecellî etmesini istemiştir.

Bir tecellî eyle hâk-i râh olan âşıklara

Cevher-i kudsî disün yâ leytenî küntü türâb

(Yenişehirli Avnî, Kaside-29/62)

Şu şiirlerinde de Avnî, toz toprak içinde kalmış âşığa sevgiliden bir bakış atmasını talep etmiş, “Keşke toprak olsaydım” âyetinin de ilk şiirde Cebrâil’den diğer şiirde de Hz. İsa’dan zuhur etmesini istemiştir:

Bir nigâh it hâksâr-i aşka kim Cibrîlden

Subha-i yâ leytenî küntü tûrâb etsün zuhûr

(Yenişehirli Avnî, Gazel-76/6)

Hâkisâr-i aşka nefh it öyle bir dem kim hemân

Sayha-i küntü tûrâb itsün Mesîhâdan zuhûr

(Yenişehirli Avnî, Gazel-106/6)⁴²³

1.67. NÂZİ‘ÂT SÛRESİ

1.67.1. Nâzi‘ât Sûresi 1. Âyet:

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا

“Yemin olsun batmak üzere yükselenlere.”

Bu âyet-i kerîmede üzerine yemin edilenler hakkında müfessirlerin farklı yorumları vardır. Bu yorumlara göre *ve'n-nâzi'ât* tan kasıt, melekler, insanların nefisleri, gaziler veya elleri veya atları ki, elleri silahlarını doldurur çeker, oklarını, mermilerini kolayca atarlar, karada ve denizde yüzer giderler, düşmanla savaşta yarışmaları geçerler, sonra onların işlerini yönetirler. Bu özellikler gazilerin atlarında da düşünülebilir. Bir kısım tefsirciye göre ise âyette yıldızlar kastedilmiştir. Fakat bu görüş Elmalılı tarafından kabul görmemiş, daha çok âyetle meleklerin⁴²⁴ kastedildiği söylenmiştir.

Kadı Burhâneddin, hükümdar şairlerimizdendir. Nitekim o, bir şiirinde alna dökülen kâkülleri sıra sıra dizilişleri bakımından savaşta sıra sıra duran askerlere benzetmiştir. Şair bu benzetmeyi müfessirlerin *ve'n-nâzi'ât* lafzı hakkında yaptıkları gaziler yorumu ile ilişkilendirerek şöyle dile getirmiştir:

Niçe senden ben ırağ ola bilem

İy saçun turraları ve'n-nâzi'ât

(Kadı Burhâneddin, Gazel-248/5)

⁴²³ Bu âyetle ilgili Yenişehirli Avnî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-303/6.

⁴²⁴ Geniş bilgi için bkz. Yazır, VIII, 553-557.

Bir başka şiirinde Kadı Burhâneddin, “Beyim, saçın *ve'n-nâzi'ât*’i bizi kendine bağlar” diyerek yine saç ile *ve'n-nâzi'ât* lafzı arasında şöyle ilgi kurmuştur:

Begüm ve'n-nâzi'ât-i zülf çün kılır bizi beste

Nidelüm şems yüzünü eger sûre-i Raḥmāndur

(Kadı Burhâneddin, Gazel-660/5)

Âyeti iktibas eden diğer şairimiz Nesîmî de Kadı Burhâneddin gibi *ve'n-nâzi'ât* ile saç arasında ilgi kurduğu ve ayrıca *ḳāb-ı ḳavseyn* âyetini de iktibas ettiği şiirinde şunları söylemiştir:

Hî hilâliün ḳāb-ı ḳavseyn kaşlarun mi'râcdur

Vâv vahdet nûrı yüzün saçlarun ve'n-nâzi'ât

(Nesîmî, Gazel-27/2)

Nesîmî saçla ilişkilendirdiği *ve'n-nâzi'ât* lafzını bu kez kaşlarla bağlantı kurarak şöyle iktibas etmiştir:

Gözüne ve'n-necm yazdı kaşuna ve'n-nâzi'ât

Alnuna naşrun mina'llâh görinür 'ayne'l-yaḳîn

(Nesîmî, Gazel-350/2)⁴²⁵

1.67.2. Nâzi'ât Sûresi 34. Âyet:

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَى

“O büyük felâket geldiğinde;”

Kıyâmetten bahsedilen âyet-i kerîmede iktibas edilen kısım, kıyâmetin tasvir edildiği “büyük felâket” diye nitelendirilen *tâmmetü'l-kübrâ* lafzıdır. Şeyh Gâlib *Divanı*nda rastladığımız bu âyet iktibas edilirken âyetle aynı doğrultuda düşünülmüş ve kıyâmet sahneleri ile birlikte bir *kasidede* âyetten şöyle bahsedilmiştir:

Gelüp mevt-i irâdî 'ihn-i menfûş etmiş eczâsın

*Hüveydâ her yanından **tâmmetü'l-kübrâ**nın âsârı*

(Gâlib, Kaside-15/12)

⁴²⁵ Bu âyetler ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-24/1.

Gâlib, şiirinde “Gelecek olan ölüm gerçekleştiğinde, parçalarını ‘etrafa saçılmış renkli yünler’e çevirmiş. Her tarafından kıyâmetin eserleri görünüyor”⁴²⁶ demiştir.

Gâlib, Konya Şeyhlerinden Ebû Bekir Çelebi Efendi (ö. 1189/1775)’nin ölümü üzerine yazdığı bir *tarihte* de Şeyh’in ölümüne çok üzüldüğünü belirterek, “Sanki o anda kıyâmet koptu” demiş ve âyeti şöyle iktibas etmiştir:

Diyâr-ı Konyanın hırz-i emânydı o server kim
*Edince nakl-i Ukbâ kopdu ol dem **tâmmetü’l-kübrâ***
 (Gâlib, Tarih-11/5)⁴²⁷

1.68. TEKVÎR SÛRESİ

1.68.1. Tekvîr Sûresi 1. Âyet:

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ

“Güneş dürülüp karardığında;”

Âyet-i kerîme, kıyâmet günü dünya üzerinde gerçekleşecek olan bir olayı gözler önüne sermiş ve âyette güneşin ısı ve ışık özelliğini kaybedeceği ifade edilmiştir. Zaten güneşin bu fonksiyonlarını yitirmesi kıyâmetin habercisi demektir ki böyle bir durumda dünya üzerinde hiçbir canlı yaşayamayacak ve kıyâmet kopmuş olacaktır.

Âyet tam olarak Ahmed Paşa *Divanı*nda, Peygamber Efendimiz için yazılan bir *naatta* iktibas edilmiştir. Şair kıyâmet günü geldiğinde güneşin ışığını kaybedeceğini, hatta o gün Hz. Peygamber’in nûrunun güneşte parlaklık bırakmayacağını ifade etmiştir.

Nûnla beyân olunmuş ize’s-şemsü küvviret
Ol gün güneşde nûr-ı Muhammed komaz ziyâ
 (Ahmed Paşa, Kaside-3/30)

1.69. BURÛC SÛRESİ

1.69.1. Burûc Sûresi 1. Âyet:

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ

“And olsun burçlarla dolu göğe.”

Yüce Allah’ın yeminle söze başladığı sûrelerden biri de Burûc sûresidir. Âyet-i kerîmede üzerine yemin edilen burçlar modern astronomide yıldız kümeleri veya

⁴²⁶ Kaçar, 71.

⁴²⁷ Bu âyetle ilgili Şeyh Gâlib’e ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-10/5.

galaksiler⁴²⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Güneşin Dünya çevresinde döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri, güneşin bu seyri esnasında on iki çeşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime de bir ad vermişlerdir. Bunlar: Hamel (koç), sevr (boğa), cevzâ (ikizler), seretân (yengeç), esed (aslan), sünbüle (başak), mizân (terazi), akrep, kavs (yay), cedy (oğlak), delv (kova) ve hût (balık)'tır.⁴²⁹

Nesîmî tarafından bir *gazelde* tam olarak iktibas edilen âyet-i kerîme saç, kaş ve kirpik gibi hurûfî motiflerle birlikte şöyle zikredilmiştir:

Ve's-semâ' zâtî'l-bürûc ol saç u kaş u kirpügün

Hem ce'alnâhâ tîbâkaneb'a eflâkûn durur

(Nesîmî, Gazel-67/4)

Nev'î, âyeti *zâtü'l-bürûc* lafzı ile iktibas etmiştir. Bu şiirde şair on iki burca atıfta bulunarak yedi kat göğünde Zuhâl (Satürn) gezegeninin bekçi olduğunu ve *zâtü'l-bürûc*'un da on iki burcun en tepesini süslediğini şöyle dile getirmiştir:

Târem-i heftümde tâ kim ola keyvân pâsbân

Zeyn ide zâtü'l-bürûcî küngür-i isnâ aşer

(Nev'î, Kaside-12/98)

Nef'î, Şeyhülislâm Mehmed Efendi (ö. 1024/1615)'nin *Saadethânelerini* tarif ettiği bir *kasidesinde* âyeti evin kemer ve kubbelerini övdüğü sırada şöyle iktibas etmiştir:

Turra-i tâk u revâkı hem-ser-i zâtü'l-bürûc

Sâye-i sakf-ı bülendi hâb-gâh-ı ahterân

(Nef'î, Kaside-52/5)

Genelde devletin ileri gelenlerinin övüldüğü *kasidelerde* iktibas edilen *zâtü'l-bürûc* lafzı Kânî'nin şu şiirinde de Veliyyüddin Efendi-zâde Muhammed Emin Efendi (ö. 1220/1805) için söylenmiştir:

Senün bu nâzikâne tâc u hâccun ki zâtında

On iki terkdür zâtü'l-bürûcun tarh-ı zîbâsı

(Kânî, Kaside-35/18)

⁴²⁸ Karaman, v. dğr., V, 591.

⁴²⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 76.

Beyitte geçen terk kelimesi tasavvufî literatürde şu anlama gelmektedir: “Fakr ve fenâ ehli dervişlerin, başlarına giydikleri tâc ve külâhlar üzerinde, dikey iniş şeklinde alâmetler vardır. İşte bu dilim dilim görüntü veren alâmetlere terk veya terek denir. Bu dilimlerin sayısı tarikatlara göre değişirken Bektâşîlerde dilim sayısı on ikidir.”⁴³⁰ Rifâî, Bedevî, Desûkî ve Sa‘dî halifeleri de on iki terklı taç giymişlerdir. Hatta Sa‘dîlikteki on iki dilimli taç on iki burca işaret etmektedir.⁴³¹ Rumeli Kazaskerlerinden olan Veliyyüddin Efendi-zâde Muhammed Emin Efendi’nin (ö. 1220/1805) mezarı, Eyüp’teki Nakşibendîlik’in Müceddidiyye kolunun Anadolu’daki ilk merkezi olan Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi’nin haziresindedir.⁴³² Buradan hareketle Muhammed Emin Efendi’nin bağlı olduğu tarikatı husunda net bir şey söyleyemesek de şair Kânî, mezkûr şahsı överken yazdığı şiirinde “*zâtü’l-bürûc*’un süsü on iki terkdir” demiştir.

1.70. TÂRIK SÛRESİ

1.70.1. Târik Sûresi 9. Âyet:

يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ

“Bütün sırların ortaya döküleceği gün.”

Âyette insanın dünyada amel defterine ne yazılmışsa kıyâmet günü hepsinin ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. Gizli saklı hiçbir şeyin kalmayacağı o gün de Allah’ın belirlediği cezaya karşı durabilecek kimse bulunmayacaktır.

Âyet-i kerîmede yer alan “Ortaya çıkacak” anlamındaki *tüblâ* lafzı ile “sırlar” anlamındaki *serâ’ir* lafzı, birlikte bir şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Mutasavvıf şairimiz Gaybî, Vâkıa sûresi 95 ve Hâkka sûresi 51. âyetlerde geçen *hağğa’l-yağîn* lafzına tasavvufî anlam yükledikten sonra sırların ortaya dökülüp saçıldığı gün *hağğa’l-yağîn* kendisinin yok Hakk’ın var olduğunu açıkça anlayacağını söylemiştir.

Kendini yok Hakk’ı var anlayacak hağğa’l-yağîn

Keşf olur cümle serâ’ir vasf olan tüblâ budur

(Gaybî, 43/4)

⁴³⁰ Cebecioğlu, 653.

⁴³¹ Semih Ceyhan, “Taç: Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 365.

⁴³² Ahmet Semih Torun, “Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 34 (Aralık 2010), s. 125, 145.

1.71. FECR SÛRESİ

1.71.1. Fecr Sûresi 1. Âyet:

وَالْفَجْرِ

“Yemin olsun sabah aydınlığına.”

Âyet-i kerîmede “sabah aydınlığı” diye çevrilen fecr kelimesi masdar olarak “tan yerinin ağarması”, isim olarak “sabah aydınlığı, şafak vakti, tan yerinin ağarma zamanı” gibi anlamlara gelir. Tan yerinin ağarma zamanında ortalığın aydınlanmaya, canlıların uyanmaya başlaması bir çeşit yeniden dirilmeye benzediği için Cenâb-ı Allah bu âyet-i kerîmede sabah aydınlığına yemin etmiştir.⁴³³ Âyeti şairlerimizden Kânî, Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta* kullanmış ve bu şiirde Hz. Peygamber’in alnını ve ‘ş-şems’e, gönlünü ve ‘l-fecr’e, saçını ve ‘l-leyl’e, yüzünü ise ve ‘d-duhâ’ya benzeterek Kur’ân-ı Kerîm’de üzerine yemin edilen şeyleri de bu şiirde sıralamıştır.

Cebîniün sûre-i ve ‘ş-şems sînen matla’-ı ve ‘l-fecr

Saçun ve ‘l-leyl yüzün ve ‘d-duhâdur yâ Resûlallâh

(Kânî, Kaside-4/2)

1.71.2. Fecr Sûresi 27. Âyet:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ

“Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan!”

Yüce Allah Fecr sûresinin bu âyetinden önce kullarından bazı insan tiplerini eleştirerek onların âhiret günü geldiğinde yaptıklarına çok pişman olacağını bildirmiş, fakat iş işten geçtiği için onların pişmanlıklarının fayda vermeyeceğini ifade etmiştir. Fecr sûresinin bu âyetinde ise Yüce Allah, ileriki âyetlerde “Girin Cennetime” diye hitap edeceği insanlardan bahsetmiştir. Âyet-i kerîmede geçen *nefs-i muṭma’inne* terkihi daha sonra tasavvuf camiası tarafından kullanılacak ve nefsin mertebelerinden⁴³⁴ dördüncüsünü oluşturacaktır. Nitekim bu mertebede sâlik, kalbinde ilâhî aşk yerleşmiş,

⁴³³ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., V, 616-617.

⁴³⁴ Nefsin mertebeleri: Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülheme, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye, nefs-i merzıyye, nefs-i kâmile. Geniş bilgi için bkz. Kadir Özköse, (Ed.), *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yay. Ankara 2012, s. 343-361.

dünyayı ve orada olan her şeyi kalbinden çıkarmış, her şeyde Hakk'ın fiillerinin tecellilerini müşahede eder hâle gelmiştir.⁴³⁵

Âyet-i kerîmeyi *yâ eyyetühe 'n-nefsü* lafzı ile Kânî iki şiirinde iktibas etmiştir. Ayrıca şairin Fecr sûresi 28. âyette de geçecek olan *ilâ rabbik* lafzını zikrettiği bu şiirleri şöyledir:

Yâ eyyetühe 'n-nefsü ilâ rabbiki ûdî

İşitdi ol da 'veti avdet sana kaldı

(Kânî, Kaside-47/10)

Şemmeyledük kaldı mı hiç ûd u ûdî

Yâ eyyetühe 'n-nefsü ilâ rabbiki avdi

(Kânî, Beyit-26)

1.71.3. Fecr Sûresi 28. Âyet:

إِرْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً

“Sen O’ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabb’ine dön.”

Kaynaklarda, *irci’î* “dön” hitabında Yüce Allah muhatap olarak iyiliği kötülükten ayırt edebilmiş, Allah’a temiz bir kalple yaklaşan *nefs-i muṭma’inne* mertebesindeki kullara seslenmiştir.⁴³⁶ Nefsin bu dördüncü mertebesinde kalp, her şeyden emin olmuştur. Allah’a doğru giden nefis sahibinin kalbi, tam ve gerçek bir inanişâ sahiptir. Cömertlik, doğruluk, yumuşak gönüllülük, güler yüzlülük, tatlı dillilik gibi güzel sıfatlar kazanan kalp, daima tevekkül, tefvîz, teslîm, sabır ve rızâ halleri içindedir.⁴³⁷

Necâtî Bey *irci’î* lafzını iktibas ettiği bir *rubâî*de insanlara öğüt verirken, özellikle akıllı insana seslenmiş ve ona Yüce Allah’ın yaptığı “dön” hitabını dikkate almasını öğütlemiştir.

Âkil isen irci’î nidâsın sesle

Rihletde sana yoldaş olanı besle

Bu fânî cihân kimseye kalmaz bâki

Bâkiye düriş bâkiye sözüüm esle

(Necâtî Beg, s. 42)

⁴³⁵ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998, s. 137.

⁴³⁶ Cebecioğlu, 86.

⁴³⁷ Cebecioğlu, 475.

Nâbî bu âyeti iktibas ettiği bir şiirinde dervişlerin kayıtsız şartsız *irci'î* nidasını dinlediklerini takdir ederek şunları söyler:

Zihî bî-kayd dervîş-i hıred-sûz-ı mücerred kim

*Nidâ-yı **irci'î** gûş eyleyüp rûhı semâ' itdi*

(Nâbî, Tarih-18/7)

Şeyh Gâlib *irci'î* âyetini Musâhib Ahmed Dede (ö. 1203/1788-1789)'nin ölümü üzerine yazdığı bir *tarihte* iktibas etmiştir. Bu ölümün ardından çokça üzülen şair, Ahmed Dede (ö. 1203/1788-1789)'nin Yüce Allah'ın “dön” emrine uyararak, âhirete göç ettiğini söylemiştir.

Dirîga eyleyüp âheng-i rihlet

*Sadâ-yı **irci'î**den oldu bî-tâb*

(Gâlib, Tarih-21/2)

Mutasavvıf şairlerimizden Sûzî bir beytinde Cenâb-ı Hakk'ın isimlerini sayarken dördüncü ismin Hakk olduğunu ve bu isme tekabül eden nefsin mertebesinin ise *nefs-i muṭma'inne* olduğunu söyledikten sonra Yüce Allah'ın mutmain olan nefse *irci'î* diye hitap ettiğini şöyle ifade etmiştir⁴³⁸:

İsm-i râbî ' Hak olupdur mutma'in nefsi anın

***İrci'î** emriyle etdi çün hitâb Mevlâ ana*

(Sûzî, 287/106)

Bir diğer şiirinde Sûzî, *irci'î* hitabını duyan âşığın, giydiği ecel elbisesi ile neşelendiğini, arkadaşlarıyla vedalaştıktan sonra gerçek sevgiliye, Yüce Allah'a kavuşacağını söylemiştir.

*Hitâb-ı **irci'î** erdi ki nûş etdi ecel câmen*

Vedâ' etdi çü ihvâna kim ister hazret-i Mevlâ

(Sûzî, 42/5)

Yenişehirli Avnî, Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhlerinden Mısırlı Şevki Dede (ö. 1283/1866)'nin vefatı üzerine yazdığı bir *tarihte* Gâlib gibi üzüntüsünü ifade ederken, Şevki Dede (ö. 1283/1866)'nin *irci'î* nidasını işittikten sonra terk-i diyâr ettiğini şöyle dile getirmiştir:

⁴³⁸ Keleş, “Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 159.

Secdesin der-dest idüp bir kûşede meşgûl iken

Gûşına irdi nidâ-yı İrci'î göçdi hemân

(Yenişehirli Avnî, Tarih-10/5)

İrci'î âyetine *Divan*ında en çok yer veren şairimiz Leylâ Hanım'dır. Yenişehirli Avnî ve Gâlib gibi kendisi de Mevlevî olan hanım şairimiz Leylâ Hanım âyeti iktibas ettiği bütün şiirlerinde vefat eden kişilerin bu nidaya uyup, Rablerine kavuştuklarını söylemiştir. Bu şiirlerden birinde Leylâ Hanım cariyelerinden Seyyâre Hanım (ö. 1240/1824)'ın vefatı üzerine bir *tarih* yazmış ve bu şiirde annesi Hatice Hanım'ın da kendisi gibi üzüldüğünü ifade etmiştir:

Vâlidem anı çerâg itmek ümîdindeydi âh

İrci'î emrini gûş itdikde bulmadı rehâ

(Leylâ Hanım, Tarih-53/3)

Leylâ Hanım, *irci'î* lafzını küçük yaşta kaybettiği erkek kardeşi Hâlid için yazdığı bir *terkîb-i bendde* iktibas etmiş ve bu şiirdeki “eyvâh” ifadesi ile de bu duruma ne kadar üzüldüğünü gözler önüne sermiştir:

Eyledi azm-i bekâ Hâlid Efendi eyvâh

İrci'î ye olup ez-cân u gönül fermân-ber

(Leylâ Hanım, *Terkîb-i Bend*-5/2-9)

Leylâ Hanım yazdığı şu *tarih*lerde de sırasıyla Silahdâr-zâde Muhammed Bey (ö. 1243/1827-1828), Âhiretliği Andelîb Hanım (ö. 1242/1826-1827) ve Râgîba Hanım (ö. 1244/1828/1829)'ın vefatları ile ilgili olarak *irci'î* âyetini iktibas etmiş ve bu şiirlerde üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir:

Bulmayup derdine kat'â çâre âlemde tabîb

İrci'î ye imtisâlen dâr-ı adne basdı pây

(Leylâ Hanım, Tarih-37/4)

Nûr-ı çeşminden ayırmazken veliyy-i ni'meti

İrci'î emrini gûş itdikde virdi Hakk'a cân

(Leylâ Hanım, Tarih-41/5)

Câm-ı mevti nûş idüp dâr-ı fenâdan çekdi el

İrci'î ye imtisâlen eyledi teslîm-i cân

(Leylâ Hanım, Tarih-50/5)

Fecr sûresinin bu âyetinde *irci'î* lafzından sonra iktibas edilen diğer kısım “Rabbine (dön)” anlamındaki *ilâ rabbiki* âyetidir. Sadece Kânî *Divanında* rastladığımız bu lafız iki şiirde iktibas edilmiştir. İlkinde Kânî, Yüce Allah’ın “Ey nefis Rabbine (dön)” davetini işiten insanların Rablerine döndüğünü şöyle ifade etmiştir:

Yâ eyyetühe 'n-nefsü ilâ rabbiki ûdî

İşitdi ol da 'veti avdet sana kaldı

(Kânî, Kaside-47/10)

Bir diğer şiirinde ise şair,

Şemmeyledük kaldı mı hiç ûd u ûdî

Yâ eyyetühe 'n-nefsü ilâ rabbiki avdi

(Kânî, Beyit-26)

diyerek, ortalıkta ne bir ûdun ne de iyi bir ûdünin kaldığını söylemiş ve bunun üzerine Yüce Allah’ın emrine döndüklerini ifade etmiştir.

1.71.4. Fecr Sûresi 29. Âyet:

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي

“Böylece has kullarımın arasına sen de katıl.”

Cevrî, âyet-i kerîmeyi tam olarak iktibas ettiği bir şiirinde Fecr sûresi 30. âyette de gelecek olan Yüce Allah’ın “Cennetime gir” buyruğunu birlikte telaffuz etmiş ve şunları söylemiştir:

Fe'dhulî fî 'ibâda dâhil olup

Ve'dhulî Cennetide ol hâzır

(Cevrî, Terkîb-i Bend-6-3/10)

1.71.5. Fecr Sûresi 30. Âyet:

وَادْخُلِي جَنَّتِي

“Cennetime gir!”

Yukarıda da ifade edildiği gibi sadece Cevrî *Divanında* rastladığımız Fecr sûresinin 29 ve 30. âyetleri birbirleriyle bağlantılı olarak şairin yazdığı bir *terkîb-i bendde* zikredilmiş ve Yüce Allah’ın “Böylece has kullarımın arasına sen de katıl”

emrine dâhil olup “Cennetime gir!” emri gereği Cennet’te hazır olunması gerektiğini söylemiştir.

Fe’dhulî fî ‘ibâda dâhil olup

Ve’dhulî Cennetide ol hâzır

(Cevrî, Terkîb-i Bend-6-3/10)

1.72. ŞEMS SÛRESİ

1.72.1. Şems Sûresi 1. Âyet:

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا

“Yemin olsun güneşe ve kuşluğuna.”

Yeryüzündeki hayatın temel kaynağı olan “güneş” isimli bir sûrenin Kur’ân-ı Kerîm’de bulunması insanlık adına dikkat çekici bir durumdur. Zira güneş, yakıcı sıcaklığı ve zararlı ışınlarıyla Yüce Allah’ın celâl sıfatının; hayat kaynağı oluşuyla da yine Yüce Allah’ın cemâl sıfatının ortak bir tecellisidir. Nitekim nûr ve nâr güneşte birlikte tecelli etmektedir.⁴³⁹

Yüce Allah’ın söze, güneşe yemin ederek başlaması hususunda şu yorum yapılmaktadır: Güneşi şahit tutarak söze başlanması, zımnen Allah’a ve vahye delalet eder. Zira güneş nasıl maddî hayat için ışık ve hayat kaynağı ise, Allah ve vahiy de manevî hayat için ışık ve hayat demektir.⁴⁴⁰ Âyet-i kerîme Divan şiirinde genellikle *ve’s-şems* lafzı ile iktibas edilirken, bazen *şems-i duhâ* lafzı ile de iktibas edildiği görülmüştür.

“Güneşe yemin olsun” anlamındaki *ve’s-şems* âyeti daha çok sevgili için telakkî edilmiş, sevgilinin güzellik unsurlarından olan yüzü güneşe benzetilmiştir. Örneğin Kadı Burhâneddin bir şiirinde sabâ rüzgârı ile sevgilinin savrulan saçlarının ardından güneş gibi yüzünün görüldüğünü bizlere şöyle sunmuştur:

Sabâ keşf itdi zülfinden yine ve’s-şems yüzini

Zihî eyledi billâh bize ve’l-leyl tefsîrin

(Kadı Burhâneddin, Gazel-932/7)

⁴³⁹ İslâmoğlu, 488.

⁴⁴⁰ İslâmoğlu, 489.

Bu benzetme unsuru Nesîmî'nin de şiirlerinde değişmemiş, şair *ve'ş-şems* ile, sevgilinin güneş gibi parlak yüzü arasında ilgi kurarak şunları söylemiştir:

Elem neşrah saçun ve'ş-şems yüzün

Boyun Tûbâ lebündür âb-ı Kevser

(Nesîmî, Gazel-72/3)

Sûretün Mushafdur iy dil-ber yüzün bedr-i münîr

Tal'atun şems-i duhâdur mâh-ı tâbân buldum uş

(Nesîmî, Gazel-212/3)

Âyet-i Tûbâ gelüpdür serv-kaddün hakkına

Yüzüne ve'ş-şems geldi saçuna hablü'l-metîn

(Nesîmî, Gazel-350/3)

Yüzün ve'ş-şems ü yâsîndür kaşunla kirpügün tâhâ

Tanugdur ellezî esrâ bu mi'râc ü bu isrâya

(Nesîmî, Gazel-385/4)⁴⁴¹

Şeyhî sevgilinin güzelliği ile ayın ışığı arasında ilgi kurduğu şiirinde, sevgilinin yüzünü *şemsü'd-duhâ* lafzı ile güneşe benzetmiştir:

Ger hüsnü bedr-i nûruna ede mukâbele

Yüzü ayıyla görüne şemsü'd-duhâ sühâ

(Şeyhî, Gazel-2/2)⁴⁴²

Ahmed Paşa tasavvufun dört kapısından ilki olan şeriat ile üçüncü kapısı olan hakikate yer verdiği şiirinde “Şeriat tepesinin baş tacı sensin; hakikat kalesine *şems-i duhâ*’sın” diyerek âyeti *şems-i duhâ* lafzı ile iktibas etmiş ve şunları söylemiştir:

Şeri'at farkının ser-tâcı sensin

Hakikat burcuna şems-i duhâsın

(Ahmed Paşa, Kaside-9/7)⁴⁴³

Sultan şairimiz Muhibbî'nin âyeti iktibas ettiği bütün şiirlerinde *ve'ş-şems*'in yüz ile olan ilişkisine değinilmiştir. Şair müretteb leff ü neşr yaptığı şu şiirinde bir taraftan

⁴⁴¹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-1/5, Gazel-2/11, Gazel-4/23, Gazel-19/5, Gazel-24/3, Gazel-33/6, Gazel-61/5, Gazel-67/1, Gazel-82/4, Gazel-150/3, Gazel-278/4, Gazel-332/3, Tercî-i Bend-3-7/10.

⁴⁴² Bu âyetle ilgili Şeyhî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-8/22.

⁴⁴³ Bu âyetle ilgili Ahmed Paşa'ya ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-36/18.

ve 'ş-şems, yüz ve mihr arasında ilgi kurarken diğer taraftan *ve 'd-đuhā*, alın ve mâh arasındaki benzerliğe de dikkat çekmiştir:

Çünkü denildi ana ve 'ş-şems dahi ve 'd-đuhā

Rûyuna alnuna mihr ü mâhı benzetsem nola

(Muhibbî, Gazel-4/4)

Bir diğer şiiirinde Muhibbî, “Mademki yüzüne *ve 'ş-şems*, saçına *ve 'l-leyl* denmiş; yanağın ve saçın varken geceyi ve gündüzü ne yapalım?”⁴⁴⁴ demiştir:

Yüzüne ve 'ş-şems dinmiş zülfüne ve 'l-leyl çün

Hadd ü zülfün var iken leyl ü nehârı neylerüz

(Muhibbî, Gazel-1086/3)⁴⁴⁵

Bâkî, *ve 'ş-şems* âyetine yer verirdiği şu şiiirinde “Ey sevgili! Bu Bâkî senin Mushafa benzeyen cemâlini gördükçe; yüzüne *ve 'ş-şems*, kaşına Nûn sûresini okur” diyerek cemâl ile *ve 'ş-şems* arasında ve kaş ile *nûn* harfî arasında ilgi kurmuştur:

Cemâlin Mushafını dil-berâ gördükçe bu Bâkî

Okur ve 'ş-şems yüzüne kaşuna sûre-i Nûn'ı

(Bâkî, Gazel-538/5)

Şairlerimizden Nef'î'nin *şems-i đuhā* lafzı ile âyeti iktibas ettiği şiiiri ise şöyledir:

Ahdi çemen-i memlekete mevsim-i nevrûz

Re 'yi felek-i saltanata şems-i đuhâdır

(Nef'î, Kaside-34/33)

Nef'î, Vezîr-i A'zâm Mehmed Paşa (ö. 1029/1619)'yı medhettiği bu *kasidesinde* “(Paşa'nın) ahdi (sözü), gül bahçesine benzeyen memleket için nevrüz mevsimi; görüşü ise saltanat feleğine *şems-i đuhâcî*” demiştir.

Şeyh Gâlib, Beyhan Sultan (ö. 1239-1240/1824)'ın sarayına yazdığı bir *tarihte* âyeti *şems-i đuhā* lafzı ile iktibas ederken “İrfan tacına, şeref incisinin tefekkür nuru; ikbalin şarkına, *şems-i đuhā*'nın himmet feyzi” demiş ve sarayı şöyle övmüştür:

Efser-i irfâna nûr-ı fikret-i dürr-i şeref

Hâver-i ikbâle feyz-i himmet-i şems-i đuhā

(Gâlib, Tarih-71/6)

⁴⁴⁴ Ak, *Muhibbî Dîvânı*, s. 347.

⁴⁴⁵ Bu âyetle ilgili Muhibbî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-277/2, Gazel-1712/4.

Yenişehirli Avnî Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatte şems-i duḥā* lafzı ile âyeti iktibas ederken şunları söylemiştir:

Kalmaz envâr-i cemâlünle gönüllerde zilâl

Nitekim bârika-i şems-i duḥādan zulümât

(Yenişehirli Avnî, Kaside-3/8)

Mutasavvıf şairlerimizden Sûzî'nin *şemsü'd-duḥā* lafzı ile âyeti iktibas ettiği şiiri şöyledir:

Ey cihân mahbûbu şâh-ı serveri şemsü'd-duḥā

Vey gönül matlûbu mâh-ı enveri bedrü'd-düçâ

(Sûzî, 23/1)

Beyitte Hz. Peygamber'in gelişiyle cihanın aydınlığa kavuştuğunu vurgulayan Sûzî, bir başka beytinde ise Yüce Allah'ın güneşe ve geceye yemin ettiği Şems ve Leyl sûrelerinin 1. âyetine şöyle yer vermiştir⁴⁴⁶:

Cemâlin vasfı ve's-şems-i duḥâdır

Saçın ve'l-leyl-i yeldâdır Muhammed

(Sûzî, 81/3)

1.73. LEYL SÛRESİ

1.73.1. Leyl Sûresi 1. Âyet:

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ

“Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye.”

Kur'ân-ı Kerîm'de üzerine yemin edilen diğer bir varlık da gecedir. Elmalı, üzerine yemin edilen bu âyetlerin sıralanışına dikkat çekmiştir. Bir önceki sûrede güneşe yemin ile başlanırken bu sûrede nurdan karanlığa geçilmiş, yok olma ve soyulup çıkarılma âleminde Allah'ı ve nefsi tanımaya giden yol gösterilmiştir.⁴⁴⁷

Âyet-i kerîme şiirlerde genellikle “kuşluk vakti” anlamındaki *duḥā* lafzı ile bazen de *ve's-şems* ile birlikte zikredilmiş, böylece gece ve gündüzün oluşturduğu tezatlığa da vurgu yapılmıştır. Âyetin tamamını Nesîmî iki şiirinde iktibas etmiştir. Bu şiirlerin ikisinde de âyet, rengi itibariyle saça benzetilerek iktibas edilmiştir:

⁴⁴⁶ Keleş, “Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 161.

⁴⁴⁷ Yazır, IX, 275.

İy saçun ve'l-leyl izā yağşā yüzündür ve'd-ḍuḥā
Yā vü sîn şânunda münzel hem beyânun tã vü hā
 (Nesîmî, Gazel-6/1)

Sûre-i şems-i ḍuḥā cânâ senün vechün durur
Âyet-i ve'l-leyl izā yağşā iki zülfün durur
 (Nesîmî, Gazel-67/1)

Bu âyet-i kerîme pek çok şairimiz tarafından *ve'l-leyl* lafzı ile iktibas edilmiştir. Kadı Burhâneddin'in şu şiirinde sevgilinin yüzü ay gibi olduğundan parlamakta ve bu yönüyle *ve'd-ḍuḥā*'ya benzetilmekte, saç ise siyahlığı ile geceye, dolayısıyla da *ve'l-leyl*'e nisbet edilmiştir.

Yüzüne yiter ve'd-ḍuḥā vü zülfüne ve'l-leyl tanuh
Bilüne ki varlıh virür bir âyet-i muhkem kanı
 (Kadı Burhâneddin, Gazel-1030/8)⁴⁴⁸

Nesîmî'ye ait olan şu şiirlerde de yüz parlaklığı ile *ve'd-ḍuḥā*'ya ve saç da rengi itibari ile *ve'l-leyl*'e benzetilmiştir:

Hat u hâlünde gördüm nûr u zulmet
Saçun ve'l-leyl ü yüzün ve'd-ḍuḥādur
 (Nesîmî, Gazel-56/4)

Saçun ve'l-leyl yüzün ve'd-ḍuḥādur
Tāhādur gözlerün Allāhu ekber
 (Nesîmî, Gazel-73/2)

Her dilde sağışum sûretün ve'd-ḍuḥāsıdur
Ve'l-leyl ohıram gice zülf-i siyâhını
 (Nesîmî, Gazel-437/5)⁴⁴⁹

Dede Ömer Rûşenî'ye ait şu şiirde bir taraftan sabah, yüz ve *ve'd-ḍuḥā* lafızları arasında benzerlik kurulurken, diğer taraftan bunlara tezat oluşturacak olan gece, saç ve *ve'l-leyl* lafızları birlikte zikredilmiştir:

⁴⁴⁸ Bu âyetle ilgili Kadı Burhâneddin'e ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-932/7, Gazel-1319/1.

⁴⁴⁹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-2/11, Gazel-214/2, Gazel-249/6, Gazel-337/9, Gazel-346/2.

Her şâm ohuruz saçına ve'l-leyl

Her subh yüzine ve'd-duhāy

(Rûşenî, Tercî-i Bend, 4-1/8)⁴⁵⁰

Zülûf ne kadar siyah ise zülfün etrafındaki uzuvlarda o kadar beyaz görünür. Necâtî Bey'e ait olan şu şiirde siyah saçlar dilberin beyaz yanağı üzerinde iken, bu güzellik unsurlarına benzetilen *ve'l-leyl* âyeti de *ve'd-duhā*'nın üzerinde olarak telakkî edilmiştir:

Zülf-i dilber kim izâr-ı dil-rübâ üstündedir

Sûre-i ve'l-leyldir kim ve'd-duhā üstündedir

(Necâtî Beg, Gazel-121/1)

Muhibbî'nin saç benzetmesi ile iktibas ettiği *ve'l-leyl* lafzının diğer sûrelerle birlikte telaffuz edildiği şiirleri ise şöyledir:

Göre ve'l-leyl diye kâkülüne

Baksa yüzine ve'd-duhā görünüür

(Muhibbî, Gazel-977/2)

Yüzüne ve's-şems dinmiş zülfüne ve'l-leyl çün

Hadd ü zülfün var iken leyl ü nehârı neylerüz

(Muhibbî, Gazel-1086/3)

Yüzüne ve'd-duhā didüm saçuna dahi ve'l-leyl

Anunçün âteş-i ışka gice gündüz yanar oldum

(Muhibbî, Gazel-1791/5)⁴⁵¹

Yukarıdaki şiirlerde de görüldüğü gibi sevgilinin güzellik unsurlarından olan saç daima *ve'l-leyl* ile, yüz ise bazen *ve'd-duhā* bazen de *ve's-şems* ile birlikte zikredilmiştir.

Şair Nev'î *ve'l-leyl* âyeti ile saç arasında benzerlik kurduğu şiirinde “Saçı *ve'l-leyl* olan güzele gönül bir zamanlar tutulmuştu (ki o zaman) Mecnûn aşk mektebinde ebced okuyan çocuklar gibiydi (yani mektebe yeni başlamış, acemi idi)⁴⁵²” demiştir.

⁴⁵⁰ Bu âyetle ilgili Rûşenî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-76/11.

⁴⁵¹ Bu âyetle ilgili Muhibbî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-61/2, Gazel-661/4, Gazel-1712/4.

⁴⁵² Mustafa Uzun, “Ebced”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 70.

Ol saçı ve'l-leyl şol demler ki dil meftûn idi

Mekteb-i ışk içre Mecnûn tufl-ı ebced-hân idi

(Nev'î, Gazel-531/1)

Kânî de bu ifadelerden farklı bir şey söylemediği şu şiirinde Hz. Peygamber'in saçlarını *ve'l-leyl* âyeti ile ilişkilendirerek bu benzerliği şöyle ifade etmiştir:

Cebînün sûre-i ve's-şems sînen matla'-ı ve'l-fecr

Saçın ve'l-leyl yüzün ve'd-đuhâdur yâ Resûlallâh

(Kânî, Kaside-4/2)⁴⁵³

Şeyh Gâlib "rûz u şeb" redifli kasidesinde bu âyeti iktibas ederken kuşluk vaktinin burcu olarak güneşi, gecenin burcu olarak da ayı görmüş ve gece gündüz meleklerin Peygamber Efendimiz için dua ettiklerini söylemiştir.

Mihr burc-ı ve'd-đuhâ vü mâh ve'l-leyl-i münîf

Es-salât eyler cenâbına melekler rûz u şeb

(Gâlib, Kaside-1/27)

Mutasavvıf şairimiz Sûzi de Gâlib gibi Hz. Peygamber'den bahsettiği bir şiirinde onun mübarek saçlarını *ve'l-leyl*'e, cemâlini ise *ve's-şems* âyetine benzetmektedir.

Cemâlin vasfı ve's-şems-i đuhâdır

Saçın ve'l-leyl-i yeldâdır Muhammed

(Sûzî, 81/3)

Buraya kadar bütün şairlerimiz *ve'l-leyl* ile *ve'd-đuhâ* lafızlarını bir arada iktibas etmişlerdir. Genelde saç rengi itibariyle *ve'l-leyl* teşbih edilirken yüz de parlaklığı cihetiyle *ve'd-đuhâ*'ya teşbih edilmiştir. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki saç ve yüzün insanlarda bir arada bulunuşuyla Leyl ve Duhâ sûrelerinin Kur'ân-ı Kerîm'de peşpeşe olması dikkat çekicidir. Nitekim Leyl Kur'ân'ın 92. sûresi iken Duhâ ise 93. sûresidir.⁴⁵⁴

Yenişehirli Avnî, Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta* önce onun, hiçbir şeye muhtaç olmayan Yüce Allah'a en yakın makamda bulunduğunu söyleyip Miraç mucizesine telmihte bulunmuş, daha sonra Cenâb-ı Allah'ın böyle bir olaya tanıklık eden Hz. Peygamber'in saçlarını kastederek *ve'l-leyl*'e yemin ettiğini söylemiştir:

⁴⁵³ Bu âyetle ilgili Kânî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Tahmis-21-9/3.

⁴⁵⁴ Nihat Öztoprak, "Divan Şiirinde Güzelin Saç Rengi", (Ed. Emine Gürsoy Naskali), *Saç Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s. 246.

Ol ŧâhid-i halvetgeh-i kurb-ı Samedî kim
Ve'l-leyl diyüp zülfüne Allah kasem eyler
 (Yeniŧehirli Avnî, Kaside-7/22)⁴⁵⁵

1.74. DUHÂ SÛRESİ

1.74.1. Duhâ Sûresi 1. Âyet:

وَالضُّحَىٰ

“Yemin olsun kuşluk vaktine.”

“Kuşluk” anlamına gelen *duhâ* kelimesi çoğu tefsirciye göre kendisinden sonra gelen gece anlamındaki *ve'l-leyl* âyetine alternatif olarak düşünölmüş ve böylece bu âyet ile gündüz vaktinin tamamı kastedilmiştir.⁴⁵⁶ Ayrıca burada Yüce Allah’ın yemin ettiği *duhâ* ile, hakikat güneşinin Hz. Muhammed’in ufkundan doğarak küfür karanlığını yok edip, hidâyet nurlarını yayması da anlaşılmıştır. Bu sebeple kendisi aslen nur olan Hz. Peygamber’in yüzü *ve'd-duhâ*⁴⁵⁷, saçları da *ve'l-leyl* dir.

Yüzüne yiter ve'd-duhâ vü zülfüne ve'l-leyl tanuh

Bilüne ki varlıh virür bir âyet-i muhkem kanı

(Kadı Burhâneddin, Gazel-1030/8)⁴⁵⁸

Kadı Burhâneddin’den sonra bu yorum Nesîmî’nin şiirlerinde de değişmez:

Hat u hâlünde gördüm nûr u zulmet

Saçun ve'l-leyl ü yüzün ve'd-duhâdur

(Nesîmî, Gazel-56/4)

Her dilde sağışum sûretün ve'd-duhâsıdur

Ve'l-leyl ohıram gice zülf-i siyâhını

(Nesîmî, Gazel-437/5)

Nesîmî’nin ŧu şiirlerinde ise yüz *ve'd-duhâ* iken saç bazen Kadir ve Berat geceleri ile birlikte telakkî edilir:

⁴⁵⁵ Bu âyetle ilgili Yeniŧehirli Avnî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-192/3.

⁴⁵⁶ Karaman, v. dęr., V, 638.

⁴⁵⁷ Yeniterzi, 217.

⁴⁵⁸ Bu âyetle ilgili Kadı Burhâneddin’e ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-1028/2.

Leyletü'l-Ḳadr sevâdı zülf-i pür-tâbındadur

Ve'd-ḍuḥānun âfitabı yüzi meh-tâbındadur

(Nesîmî, Gazel-141/1)

Zülfünün şâmunda ya'nî leyletü'l-Ḳadr ü Berât

Tal'atı şol ve'd-ḍuḥānun mâh-ı tabân buldum uş

(Nesîmî, Gazel-205/8)

Sûretünde vâzih olmuş iy perî nûr-ı ilâh

Ve'd-ḍuḥānun şemsi yüzündür saçun Ḳadr ü Berât

(Nesîmî, Gazel-29/2)⁴⁵⁹

Ve'd-ḍuḥā sûresi, Peygamber Efendimiz'e vahyin birkaç gün gecikmesi üzerine müşriklerin ileri geri konuşmaları sebebiyle nazil olmuştur. Pek çok yönden Hz. Peygamber'in üstünlüğünü ve Allah katındaki yüceliğini bildiren *ve'd-ḍuḥā* âyeti⁴⁶⁰ Şeyhî'nin bir şiirinde *le-'amrûke* ve *lev-lâke* lafızlarıyla birlikte zikredilmiştir.

Ey fahr-ı halk kimde ola zehre medhine

Çün Hak dedi le-'amrûke lev-lâke ve'd-ḍuḥā

(Şeyhî, Kaside-5/2)⁴⁶¹

Ahmed Paşa'ya ait şu şiirde yanak muayyen bir vaktin güneşine teşbih edilmiş⁴⁶² ve âşığın, rüyasında sevgilinin saçı ve yanağını görmesi üzerine *ve'd-ḍuḥā* sûresini okumaya başladığı, hatta bu rüyadan sonra sabah akşam *ve'd-ḍuḥā*'nın âşığın virdi haline geldiği ifade edilmiştir:

Dil görüp rüyâda zülf ü haddin okur ve'd-ḍuḥā

Bu kelânullâhı vird-i subh u şâm etsem gerek

(Ahmed Paşa, Gazel-171/2)

Rûşenî'nin bir şiirinde ise saç ile sümbül arasında benzerlik kurulmuş ve *ve'l-leyl* lafzı sümbülle ilişkilendirilirken, yanak ile de *ve'd-ḍuḥā* kastedilmiştir.

⁴⁵⁹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-6/1, Gazel-61/5, Gazel-73/2, Gazel-118/8, Gazel-122/2, Gazel-207/3, Gazel-214/2, Gazel-249/6, Gazel-280/8, Gazel-430/4, Tercî-i Bend-1/6-3, Tuyuğ/41, Tuyuğ/72, Tuyuğ/150, Tuyuğ/151.

⁴⁶⁰ Yeniterzi, 136.

⁴⁶¹ Bu âyetle ilgili Şeyhî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-10/32.

⁴⁶² Tolasa, 223.

*Ve'd-**duhā** verdüne ve'l-leyl ohuram sünbülüne*

Rûşenî viridi budur külle gadâtin ve 'aşıyy

(Rûşenî, Gazel-76/11)

Rûşenî bir diğêr şiirinde ise,

Her şâm ohuruz saçına ve'l-leyl

*Her subh yüzine **ve'd-**duhā****ı*

(Rûşenî, Tercî-i Bend, 4-1/8)⁴⁶³

diyerek, âyet ile bağlantısından dolayı sabahları sevgilinin yüzüne *ve'd-**duhā***, akşamları ise yine sevgilinin saçlarına *ve'l-leyl* sûrelerini okuduğunu ifade etmiştir.

Âyet-i kerîmeyi iktibas eden şairimiz Necâtî Bey'in zülûf ile *ve'l-leyl*, yanak ile *ve'd-**duhā*** âyetlerini ilişkilendirdiği şiiri şöyledir:

Zülf-i dilber kim izâr-ı dil-rübâ üstündedir

*Sûre-i ve'l-leyldir kim **ve'd-**duhā**** üstündedir*

(Necâtî Beg, Gazel-121/1)

Muhibbî âyet ile ilgili olarak bir şiirinde,

*Yüzün ve's-şems alnun **ve'd-**duhā****dur*

Aceb mi zülfün olsa leyl-i mi'râc

(Muhibbî, Gazel-277/2)

derken, yüzü güneşe, alını kuşluk vaktine benzetmiş ve bundan dolayı saçın Miraç gecesine benzemesinde şaşılacak bir şey olmayacağını ifade etmiştir. Muhibbî'ye ait olan diğêr bir şiirde ise “*ve'l-leyl* her an o kara saçından haber verir; *ve'd-**duhā*** yanağının tefsirini nasıl güzel açıklamış”⁴⁶⁴ denilerek saç ve *ve'l-leyl* âyeti, yanak ve *ve'd-**duhā*** âyeti ilişkilendirilmiştir.

Tîre zülfünden vire her lahza ve'l-leyl haber

*Ârızun tefsîrini key rûşen itmiş **ve'd-**duhā*****

(Muhibbî, Gazel-61/2)⁴⁶⁵

Kânî'ye ait olan aşağıdaki *naatta* şair Hz. Peygamber'in yüzü ile *ve'd-**duhā*** lafzı arasındaki ilişkiyi diğêr âyetleri de iktibas ederek şöyle gözler önüne sermiştir:

⁴⁶³ Bu âyetle ilgili Rûşenî'ye ait olan diğêr iktibas için bkz. Gazel-1/7.

⁴⁶⁴ Ak, *Muhibbî Dîvânı*, s. 59.

⁴⁶⁵ Bu âyetle ilgili Muhibbî'ye ait olan diğêr iktibaslar için bkz. Gazel-4/4, Gazel-977/2, Gazel-1791/5.

*Cebînüñ sûre-i ve 'ş-şems sînen matla '-ı ve 'l-fecr
Saçun ve 'l-leyl yüzün **ve 'd-duhâ**dur yâ Resûlallâh
(Kânî, Kaside-4/2)⁴⁶⁶*

Leyl sûresi 1. âyette de ifade edildiği gibi Âsaf'a ait olan aşağıdaki şiirde, sevgilinin saçları *ve 'l-leyl* ve yüzü de *ve 'd-duhâ* iken böyle bir sevgilinin âşığa kible değiştirtmesi de kaçınılmaz olmuştur:

*Sûre-i ve 'l-leyl zülfün **ve 'd-duhâ** rûyun görüp
Ka 'be 'den ebrûlarun mihrâb döndürdi yüzün
(Âsaf, Gazel-732/2)*

Yine Gâlib'e ait olan ve Leyl sûresi 1. âyette de bahsettiğimiz şu şiirde şair, *ve 'd-duhâ* ve *ve 'l-leyl* âyetlerini zikrettikten sonra meleklerin gece gündüz Peygamber Efendimiz için dua ettikleri söylemiştir:

*Mihr burc-ı **ve 'd-duhâ** vü mâh ve 'l-leyl-i münîf
Es-salât eyler cenâbına melekler rûz u şeb
(Gâlib, Kaside-1/27)*

Mutasavvîf şairlerimizden Hâlid'in *ve 'd-duhâ* lafzı ile ilgili yorumu diğer bütün şairlerimizin yaptığı yüz ve *ve 'd-duhâ* benzetmelerinden farklıdır. Nitekim Şeyh Hâlid bir şiirinde celîl sıfatını haiz Cenâb-ı Allah'ın âlemlerin sultanı olan Hz. Peygamber'e "Sen olmasaydın bu dünyayı yaratmazdım" buyurduğunu ve *ve 'd-duhâ*'yı da onun şânında indirdiğini ifade etmiştir.

*Öyle bir sultân-ı âlemsin ki şânında Celîl
Okudu lev-lâke lev-lâk gönderip hem **ve 'd-duhâ**
(Hâlid, 22/3)*

1.74.2. Duhâ Sûresi 5. Âyet:

وَأَسْوَفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ

“Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın.”

Peygamber Efendimiz'e bir süre vahyin gelmemesini haber alan müşriklerin ileri geri konuşmaları Hz. Peygamber'i üzmüş, bunun neticesinde Yüce Allah, Peygamber'ine hitaben bu âyeti göndermiştir. Buna göre vahyin kesilip, Hz.

⁴⁶⁶ Bu âyetle ilgili Kânî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Tahmis-21-9/3

Peygamber'in sonunun gelmesi şöyle dursun âyette de bildirildiği gibi Allah, Peygamberi'ne daha nice lütuflar vaatmiş ve onun da bundan hoşnut ve memnun olacağını ifade etmiştir.⁴⁶⁷

Bu âyet-i kerîmeden iktibas edilen lafız “Sen de memnun olacaksın” anlamındaki *feterdâ* âyetidir. Sadece Nâbî *Divanı*nda rastladığımız bu âyet Peygamber Efendimiz için yazılan bir *naatta* zikredilmiştir. Şair bu şiirinde Hz. Peygamber'e hitaben “Yüce Allah sana *feterdâ* (memnun olacaksın) demişken, senin merhametin, ateşlerin elinden cevri ü cefa çekmeme nasıl razı olur?” demiştir:

Çün *feterdâ* didi Hakk sana nice râzı olur

Re'fetün kim çekem ateşler elinden bî-dâd

(Nâbî, Na't/153)

1.75. İNŞİRÂH SÛRESİ

1.75.1. İnşirâh Sûresi 1. Âyet:

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

“Senin kalbini açıp genişletmedik mi?”

İnşirâh sûresinin bu âyeti ile ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Bunlardan birine göre âyet, Hz. Peygamber'in çocukluk döneminde sütannesinin yanında yaklaşık dört, beş yaşlarında iken veya ilk vahiy almaya başladığı sırada, bir rivayete göre de İsrâ gecesi miraca çıkmadan önce Cebrâil veya insan suretine girmiş iki meleğin⁴⁶⁸, göğsünü yarararak kalbinin çıkarılmasına, zezem suyu ile yıkandıktan sonra ilim ve hikmetle doldurularak tekrar yerine konulmasına işaret etmektedir. Diğer bir yoruma göre ise bu âyet cismanî bir müdahaleyi değil Hz. Peygamber'in ruhunun ilim ve hikmetle zenginleştirildiğini, üzüntü ve sıkıntısının giderilerek kalbine ferahlık verildiğini⁴⁶⁹ ifade etmektedir.

XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar *Divan*larını incelediğimiz şairlerimizden bu âyeti iktibas edenler olayın cismanî mi yoksa ruhanî mi vuku bulduğu tartışmasına girmemiş, âyeti olduğu gibi iktibas etmişlerdir. Nitekim Nesîmî, *Divanı*nda aşağıdaki

⁴⁶⁷ Karaman, v. dğr., V, 638.

⁴⁶⁸ Erdinç Ahatlı, “Şakk-ı Sadr”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 309.

⁴⁶⁹ Kâmil Yaşaroğlu, “İnşirâh Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 345.

şiiirde âyetin tamamını iktibas ederken bu ilâhî buyruğun Peygamber Efendimiz'e hitaben yapıldığını söylemiştir.

Ķâb-ı kavseyn iki kaşun vasfı ev ednâ ile

Hem elem neşrah leke şadrak buyurmuş Hak sana

(Nesîmî, Gazel-6/2)

Nesîmî bu şiirinde *ķâb-ı kavseyn* ve *ev ednâ* lafızları ile Hz. Peygamber'in göğsünün yarılma zamanı olarak İsrâ gecesine işaret etmiştir. *Fe kâne ķâbe kavseyn ev ednâ* âyeti ile *elem neşrah leke şadrak* âyeti arasında kurulan ilginin tasavvufî yorumu şöyle yapılmıştır: “*Ev ednâ* dan *ķâb-ı kavseyn*'e nüzûl vâki olursa libâs-ı Hak'la nüzûl eder ki Hak Teâlâ ne vechile ezdâdı cem' ettiyse 'O, ilk ve sondur; görünen ve görünmeyendir' (Hadîd, 57/3) gibi insân-ı kâmil dahi fark ve cem' ve halk ve hakkı cem' edip ahadühüma ve âhardan muhtecib olmazlar. الم نشرح (İnşirâh, 94/1) [Biz genişletmedik mi?] sırrı budur. Ve insan-ı kâmil bu mertebede davet ve tebliğ ile memur olur.”⁴⁷⁰ İfadelerden de anlaşılacağı vechile libâs-ı Hak giymiş bir insân-ı kâmilin birbirine zıt olan şeyleri bir araya toplama kabiliyeti olduğu gibi bu kişi vardığı en üst mertebede *elem neşrah* lafzının sırrına da vâkıf olur.

Nesîmî âyetin tamamını iktibas ettiği bir diğer şiirinde ise âyet ile Hz. Peygamber'in saçları arasında ilgi kurmuştur. Şair saçların iki yana ayrılarak taranmasını göğsün ikiye yarılması olarak telakkî etmiş ve bu hususta şunları söylemiştir:

Saçundan bil ki şerh oldı elem neşrah leke şadrak

Cemâlün şem'i yāsîndür yanagun nûrı tãhâdur

(Nesîmî, Gazel-117/8)

Nesîmî'nin sadece *elem neşrah* lafzını iktibas ettiği diğer şiirlerinde de saç ile âyet-i kerîme arasındaki bağ dikkat çekmektedir:

Aħsen-i takvîm sensen iy elem neşrah saçun

İy ruhun şakķu'l-ķamer çün togdı şemsü'd-đuhâ

(Nesîmî, Gazel-1/5)

⁴⁷⁰ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, 880.

Elem neşrah saçun ve 'ş-şems yüziin

Boyun Tûbâ lebündür âb-ı Kevser

(Nesîmî, Gazel-72/3)

Nev'î, Sultan III. Mehmed (ö. 1012/1603)'in Eğri Seferi'ni anlattığı bir *kasidesinde elem neşrah* lafzı ile birlikte İnşirâh sûresi 5. âyette geçen “zorluk, kolaylık” anlamlarındaki ‘*usr* ve *yüsr* lafzılarını da zikretmiş ve bu hususta şunları söylemiştir:

Bu sırrı sana elem neşrah ile şerh itdi

Zamân-ı 'usrî kılup vakt-i yüsr ile itmâm

(Nev'î, Kaside-32/19)

Şeyh Gâlib, meşhur “rûz u şeb” redifli *kasidesinde* Hz. Peygamber'in yaşadığı bu olayı farklı teşbih unsurları ile birlikte zikretmiştir. Nitekim şair, Hz. Peygamber'in aya benzettiği göğsünde *elem neşrah* lafzının aşk güneşi gibi parladığını şöyle ifade etmiştir:

Mâh-ı sadrında elem neşrah iyân çün mihr-i aşk

Kalb-i pâkın lî me'allâh ile hôş-ter rûz u şeb

(Gâlib, Kaside-1/36)

Şiirde Gâlib, “Hz. Peygamber'in gece gündüz her an Yüce Allah'a kalben bağlandığını, ayın ışığını güneşten aldığı gibi, onun ay gibi parlak olan göğsünde *elem neşrah* âyetinin de bir güneş gibi parladığını⁴⁷¹ söylemiştir.

1.75.2. İnşirâh Sûresi 5. Âyet:

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا

“Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır.”

Peygamber Efendimiz ve mü'minlerin, Mekke müşriklerinin kötü tutum ve davranışları yüzünden zor günler geçirdiği sırada Allah'tan gelen bir müjde ile bu zor günlerinin ardından rahat günlerin geleceği haberi onları oldukça sevindirmiş ve rahatlatmıştır. Talâk sûresi 7. âyette de ‘*usrin yüsrâ* lafzı ile geçen “Zorlukla beraber bir kolaylık vardır” âyeti Nev'î'nin bir şiirinde iktibas edilmiştir. Nev'î, Eğri Seferi'ni anlattığı şiirinde savaş sırasında Sultan III. Mehmed (ö. 1012/1603)'in “Demek ki

⁴⁷¹ Yeniterzi, 251.

zorlukla beraber bir kolaylık vardır” âyetini okuyup artık mızrak, ok ve keskin kılıçla konuşmaya başladığını şöyle gözler önüne sermiştir:

Okurdu inne me‘a’l-‘usri yûsran âyetini

Lisân-ı azb ile âfâka rumh u tîr ü hüsâm

(Nev‘î, Kaside-32/22)⁴⁷²

1.76. TÎN SÛRESİ

1.76.1. Tîn Sûresi 1. Âyet:

وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونَ

“Yemin olsun incire ve zeytine.”

Âyet-i kerîmede geçen incir ve zeytin kelimeleri hakkında farklı yorumlar yapılmış, kimi incir ve zeytin ağaçlarının çokça bulunduğu topraklar olan Akdeniz ile Filistin ve Suriye’yi simgelediğini söylemiş, kimi de *tîn* ile Mescid-i Haram’ın, *zeytûn* ile de Mescid-i Aksâ’nın kastedildiğini söylemiştir. Aslında şunu söyleyebiliriz ki Yüce Allah burada insanın maddî gıdalarından olan incir ve zeytine, daha sonraki âyetlerde de gelecek olan manevî gıdalardan da Sînâ dağı ve emin belde olan Mekke’ye⁴⁷³ dikkat çekmiştir.

Nesîmî *ve’t-tîn* lafzını iktibas ettiği bir *tuyuğ*unda dişleri incire benzetirken iki kaşı *tāsîn*’e, sûreti de *yāsîn* ve *tāhā*’ya benzetmiştir.

Sûretün t̄āhā ile yāsîn imiş

İki kaşun sûre-i tāsîn imiş

T̄ür imiş yüzün dişün ve’t-tîn imiş

Hak didi ârif seni ol hüsn imiş

(Nesîmî, Tuyuğ/115)

Yenişehirli Avnî *Divan*ında da yer alan bu âyet *tîn ü ve’z-zeytûn* lafzı ile zikredilmiş ve “yemin” anlamına gelen *kasem*, *sevgend* kelimelerinin tekrarı ile Yüce Allah’ın zeytin ve incir üzerine yemin etmesi vurgulanmıştır.

Kasem be-hikmet-i peyvend-i telh ber-şirîn

Yemîn be-âyet-i sevgend-i tîn ü ve’z-zeytûn

(Yenişehirli Avnî, Mersiye-15/41)

⁴⁷² Bu âyetle ilgili Nev‘î’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-32/19.

⁴⁷³ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., V, 646-647.

1.76.2. Tîn Sûresi 2. Âyet:

وَطُورِ سَيْنِينَ

“Sînâ dağına (yemin olsun).”

Âyet-i kerîmede Sînâ dağı için kullanılan *sînîn* kelimesinin Habeşçe veya Nabatça olduğu ve “verimli, bereketli, bol ağaçlı” veya “mübarek” anlamına geldiği⁴⁷⁴ ifade edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de *tûr* kelimesi ise Mü’minûn sûresi 20. âyette *tûri seynâ* lafzı ile geçerken Tîn sûresinin bu âyetinde *tûri sînîn* şeklinde geçmektedir. Yine Kur’ân’da Yüce Allah Tûr sûresi 1. âyet ile Tîn sûresi 2. âyette bu dağa yemin etmektedir.⁴⁷⁵ Sadece Nesîmî *Divanında* rastladığımız *tûri sînîn* lafzı daha çok yüzle ilişkilendirerek şöyle kullanılmıştır:

Yüzündür Tûr-ı sînîni rak-ı menşûr

Bilindi uşta gör nûrun ‘alâ nûr

(Nesîmî, Gazel-160/1)

Âşıkâ îmân ile dîndür yüzün

Bir adı büt-hâne-i Çîndür yüzün

Ebced ü tâhâ vü yâsîndür yüzün

Arş u kürsî tûri sînîndür yüzün

(Nesîmî, Tuyuğ/146)⁴⁷⁶

1.76.3. Tîn Sûresi 4. Âyet:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

“Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.”

Âyet-i kerimede geçen “en güzel biçim” anlamındaki *aḥsen-i taqvīm* ifadesi Allah tarafından insana verilen en güzel ve en mükemmel biçim ve yapıyı, bu sayede insanın, yeryüzü varlıkları içinde gerek fizyolojik gerekse ruhsal yetenekler bakımından en mükemmel ve en seçkin canlı olarak yaratılmış olmasını ifade eder.⁴⁷⁷ Yaratıkların en mükemmeli olan insandaki güzelliğin kaynağı bazı âyet ve hadislerde Allah’ın onu

⁴⁷⁴ Karaman, v. dğr., V, 647.

⁴⁷⁵ Mustafa Sinanoğlu, “Sînâ”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 222.

⁴⁷⁶ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Tuyuğ/250.

⁴⁷⁷ Karaman v. dğr., V, 647.

tesviye etmesi, kendi eliyle yaratıp ruhundan üflemesi⁴⁷⁸, kendi sûreti üzerine yaratması⁴⁷⁹ ve onu yeryüzünde kendine halife kılması⁴⁸⁰ gibi ifadelerle dile getirilmiştir. Abdülkerîm el-Cîlî (ö. 832/1428)'ye göre insanın en güzel oluşunun nedeni Hakk'ın nüshası olmasıdır. İnsanın sahip olduğu güzelliği hem ilâhî hem beşerî aşkın kaynağı olarak gören sûfiler bu güzelliğe duyulan mecazî aşkı hakikî aşkın vasıtası saymışlardır.⁴⁸¹ Elmalılı'ya göre "Gerek fizikî ve cismanî bakımdan, gerekse ahlâk ve maneviyat itibarıyla ruhanî bakımdan insan en güzel bir kıvama erebilecek en güzel bir biçimde yaratılmıştır. Gerçekten insanın mahiyet ve aslına, insanlık âlemine derin ve araştırmacı bir bakışla bakan ve onun dışında ve içinde bulunan incelikleri düşünüp fikir yürüten kimse onu bazı ulu kişilerin dediği gibi görünen ve görünmeyen âlemlerin aktıkları yerlerin birleşme noktası, ifade ve istifade feleklerinin iki nuru olan güneş ve ayın doğduğu yeri, Hak kalemi ile yaratılış kitabına yazılmış enteresan satırlardan oluşan metin ve ibareleri kapsayan ve onlardaki ilâhî sırların ve eşi benzeri olmayan güzelliklerin olmuş ve olacak manalarını açıklayan, kısa fakat birçok manaları toplayan bir nüsha olarak görür ve Hz. Ali'nin söylediği bildirilen şu mananın doğruluğundan haberdar olur:

*İlacın sendedir de farkında olmazsın
Derdin de sendendir fakat ki görmezsin
Sanırsın ki sen sade küçük bir cisimsin
Oysa sende dürülmüş en büyük âlem*"⁴⁸²

Yukarıdaki yorumlarla birlikte âyet-i kerîmeye Divan şairlerimizin penceresinden baktığımızda, Nesîmî'nin *aḥsen-i takvîm* olarak Hz. Peygamber'i gördüğünü söyleyebiliriz. Nitekim *elem neşrah* ile göğsü yarılan ve *şakku'l-kamer* ile ayı ikiye bölen bu Peygamber, Nesîmî'nin şu şiirinde *aḥsen-i takvîm* hitabına da lâyıktır:

*Aḥsen-i takvîm sensen iy elem neşrah saçun
İy ruhun şakku'l-kamer çün togdı şemsü'd-ḍuḥā*
(Nesîmî, Gazel-1/5)

⁴⁷⁸ Bkz. Sâd/72

⁴⁷⁹ Bkz. Buhârî, Ezân, 11; Müslim, Birr, 32.

⁴⁸⁰ Bkz. Bakara/30.

⁴⁸¹ Süleyman Uludağ, "Ahsen-i Takvîm", *DİA*, İstanbul 1989, II, 178.

⁴⁸² Yazır, IX, 338.

Bir diğler şiirinde Nesîmî, *sübḥāne 'l-lezî esrā* lafzı ile Miraç hadisesine telmihte bulunmuş ve bu makamı elde eden bir Peygamber'in de *aḥsen-i taḳvîm* olmasının kaçınılmaz olduğuna vurgu yapmıştır.

Aḥsen-i taḳvîm bil mektûb-ı sübḥāne 'l-lezî

Uşta mi 'râc-ı ulâsı lâ-mekânı handadur

(Nesîmî, Gazel-118/7)

Bu şiirlerden başka Nesîmî'ye göre *aḥsen-i taḳvîm*'den kasıt âyette de bildirildiği gibi insandır. İnsan Yüce Allah'ın ifadesiyle en güzel biçimde yaratılmıştır, ancak Yüce Allah'ın bu buyruğuna rağmen şeytan insana secde etmemiştir:

Aḥsen-i taḳvîme çün kılmadı şeytân sücûd

Uyma ana secde kıl la 'netini nâra at

(Nesîmî, Gazel-25/15)

Sûretün aḥsen-i taḳvîm ü yüzün kible imiş

Bu söze yoh diyenün adını şeytân dimişem

(Nesîmî, Gazel-257/4)

Divan şiirinde eleştirilen insan tiplerinden olan fakihin en büyük hatalarından birisi Nesîmî'ye göre insana değer vermemesidir. Yüce Allah yarattıkları içinde en büyük değeri insana vermiş hatta kendi buyruğuna göre onu *aḥsen-i taḳvîm* suretinde yaratmıştır, ancak fakih bunun farkında değildir.⁴⁸³

Aḥsen-i taḳvîmi inkâr eyler îmânsuz fakîh

Şol azâzîlün ki adın Hak didi şeytân budur

(Nesîmî, Gazel-138/10)⁴⁸⁴

Aḥsen-i taḳvîm ile insanın yüz güzelliği arasında bağlantı kuran Ahmed Paşa şu şiirinde insanın yüzünü gün aydınlığına benzetmiştir⁴⁸⁵:

Çün gün yüzüne aḥsen-i taḳvîm dedi Hak

Ahmed severse ahseni Yâ Rab hatâ mıdır

(Ahmed Paşa, Gazel-47/7)⁴⁸⁶

⁴⁸³ M. Celâl Varışoğlu, "Nesîmî Divanında Rind-Zâhid İkilemi ve Gerçek Âşığın Portresi", Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006, s. 316.

⁴⁸⁴ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğler iktibaslar için bkz. Gazel-51/6, Gazel-63/8, Gazel-77/5, Gazel-95/16, Gazel-108/6, Gazel-122/4, Gazel-156/2, Gazel-189/7, Gazel-352/2, Gazel-424/2, Tuyuğ/180, Tuyuğ/275.

⁴⁸⁵ Mehmet Gökteş, *Dîvân Şiirinde İnsan Telâkkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2003, s. 48.

⁴⁸⁶ Bu âyetle ilgili Ahmed Paşa'ya ait olan diğler iktibas için bkz. Gazel-227/5.

Necâtî Bey, *Divanında* bir yerde iktibas ettiği bu âyeti Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de insanın güzelliği olarak tarif ettiğini söyler:

Yegâne aḥsen-i taḳvīm diye her yerde
Cemâl-i yârı Kelâm-ı Kadim eder tarif
 (Necâtî Beg, Gazel-270/4)

Sultan şairimiz Muhibbî *aḥsen-i taḳvīm* âyetini iktibas ettiği şiirinde, kendilerini güzel yüzden men eden sofulara kızarak, yaratılmışların en güzelini inkâr etmenin doğru olmadığını söylemiştir:

Vech-i zîbâdan niçün men ' idesin sūfi bizi
Aḥsen-i taḳvîme inkâr eylemek takvâ mı ki
 (Muhibbî, Gazel-2764/3)

Şeyhülislâm Yahyâ'ya ait aşağıdaki şiirde güzel kişinin *aḥsen-i taḳvīm* üzere olduğu, ancak herkese kendi sevdiğinin güzel görüldüğü ifade edilmiştir:

Hakkâ o yâr aḥsen-i taḳvīm üzredir
Herkes egerçi yârını hûb u hasen bilir
 (Şeyhülislâm Yahyâ, Gazel-125/4)

Şair Nâbî *aḥsen-i taḳvīm*'in bütün özellikleri ile Yüce Allah'ın insan vücudunu son derece latif bir biçimde tertip ederek yarattığını⁴⁸⁷ şöyle gözler önüne sermiştir:

Hâsiyyetini aḥsen-i taḳvîmün ahz idüp
Hasr eylemiş vücûduna Sâni ' letâfeti
 (Nâbî, Kaside-16/76)⁴⁸⁸

Mutasavvîf şairlerimizden Sûzî şu beytinde *aḥsen-i taḳvīm* ifadesine yer verirken, en güzel biçimde yaratılan insanın, Cenâb-ı Hakk'ın en mükemmel sanat eseri olduğunu şöyle dile getirir⁴⁸⁹:

Olubsun aḥsen-i taḳvīm kamû mahlûk sana nâzır
Özün matlûb-ı Hak olmuş ki san 'at eyledi üstâd
 (Sûzî, 1/17)

Yine bir başka şiirinde Sûzî,

⁴⁸⁷ Gökteş, 49.

⁴⁸⁸ Bu âyetle ilgili Nâbî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Tarih-76/6, Gazel-641/2, Gazel-650/2.

⁴⁸⁹ Keleş, "Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı", s. 159.

Bu musavver aḥsen-i taḳvīm gör

Âdem olmuş adı insan nedir

(Sûzî, 98/2)⁴⁹⁰

diyerek, *aḥsen-i taḳvīm* olarak yaratılan insandan bahsetmiş, ilk insan Hz. Âdem ve onun yaratılışına da telmih de bulunmuştur.

1.76.4. Tîn Sûresi 5. Âyet:

ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ

“Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.”

“Aşağıların aşağısı” diye anlam verilen *esfel-i sāfilîn* lafzı ile şu gerçek ortaya konmuştur: İman etmeyen ve salih amel işlemeyen kimseler, Yüce Allah’ın insana verdiği, onu yaratılmışların en mükemmeli kılabilcek imkânları kötüye kullanmış oldukları için, hayatın başlangıç noktasından ileriye doğru gitmek, sürekli gelişme ve mükâfat alma imkânından yararlanmak yerine geriye, insandan daha aşağı canlılar âlemine doğru gitmeyi, alçalmayı tercih etmişlerdir.⁴⁹¹ Nitekim insan kendi yaptıkları yüzünden *esfel-i sāfilîn*’e *aḥsen-i taḳvīm* gibi bir mertebeden düşmüştür. Nesîmî her iki lafzı aynı beyitte iktibas ettiği şu şiirinde lânetlenmiş şeytanın *aḥsen-i taḳvīm* olan insanı tanımaması yüzünden, kovulduğu yer olan *esfel-i sāfilîn*’de esir olduğunu söylemiştir:

Dîv-i la’în ki aḥsen-i taḳvîmi bilmedi

Merdûd-vâr esfel-i sāfildedir esîr

(Nesîmî, Gazel-63/8)

Gaybî bir şiirinde “Seyr-i urûcunu tamamlayarak devrini neticelendiremeyen garip, daima *esfel*’de dönüp durduğu için, lütfun ve kahrın ne olduğunu nereden idrâk edecektir?”⁴⁹² diyerek âyet-i kerîmede geçen *esfel* lafzını iktibas etmiştir.

Devrün itmâm itmeyüp esfelde devr iden garîb

Kande idrâk ider o lutf ile kahrın neydigün

(Gaybî, 92/2)

⁴⁹⁰ Bu âyetle ilgili Sûzî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Sûzî, 24/2.

⁴⁹¹ Geniş bilgi için bkz. Karaman v. dğr., V, 647-648.

⁴⁹² Kemikli, *Sun ‘ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 146.

1.77. ALAK SÛRESİ

1.77.1. Alak Sûresi 5. Âyet:

عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

“(Rabbin) insana bilmediğini öğretti.”

Alak sûresinin ilk beş âyeti Peygamber Efendimiz’e nazil olan ilk âyetlerdir. İlk vahiy ve dolayısıyla Hz. Muhammed’in Peygamberlik görevi “oku” emriyle başlarken, Yüce Allah, Hz. Peygamber’in şahsında bütün insanlara hitap etmiştir ve insana kalemle yazmasını öğretmiştir. İnsan da bu kalem vasıtası ile Rabbi sayesinde bilmediğini öğrenmiş ve cehaletten aydınlığa bu sayede çıkmıştır.

Âyet-i kerîme tam olarak Nesîmî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Nitekim Nesîmî bu şiirinde Alak sûresinin ilk beş âyeti ile aynı doğrultuda düşünerek insanın Rabbi sayesinde kalemle yazmayı öğrendiğini ve bu sayede insanoğlunun bilmediklerinin farkına vardığını söylemiştir:

Rabb-i Ekrem çün sana ta’lîm eyledi kalem

‘Alleme’l-insâne mâ lem ya’lem ol ilmün durur

(Nesîmî, Gazel-67/3)

1.77.2. Alak Sûresi 19. Âyet:

كَأَلَّا لَا تُطِعُهُ وَأَسْجُدْ وَاقْتَرِبْ

“Sakin onun isteğine uyma! Secdeye kapan ve Allah’a yakınlaş.”

Âyet-i kerîmede “Sakin onun isteğine uyma!” diye bahsedilen kişi rivayete göre Ebû Cehil’dir. “Ebû Cehil, ‘Lât ve Uzzâ’ya yemin olsun, Muhammed’i namaz kılarken görürsem mutlaka ensesine binip yüzünü toprağa sürteceğim!’ diyerek onun namaz kılmasını engellemeye karar vermişti. Hz. Peygamber’i namaz kılarken gördüğünde yeminini yerine getirmek isteyince hemen geri döndüğü ve garip bir şekilde elleriyle kendini korumaya çalıştığı görülmüş; niçin böyle tuhaf hareketler yaptığı sorulunca, ‘Benimle onun arasında ateşten bir hendek, korkunç bir varlık ve bazı kanatlı şeyler meydana geldi’ demiştir. Hz. Peygamber, ‘Eğer bana yaklaşırdı melekler onu kapıp parça parça edeceklerdi!’ buyurmuş ve bu olay üzerine Alak sûresinin 6-19. âyetleri nazil olmuştur.⁴⁹³

⁴⁹³ Karaman v. dğr., V, 653.

Nesîmî, anlatılan bu olaya bir şiirinde telmihte bulunurken, Hz. Peygamber'e Yüce Allah'tan "Ona itaat etme" anlamındaki *lâ tuṭi'hu* âyetinin geldiğini ve peşinden de "Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş" diye çevrilen *ve'scüd va'ḳterib* emrinin buyrulduğunu söylemiştir:

Hakdan sana lâ tuṭi'hu geldi

Hem ve'scüd va'ḳterib denildi

(Nesîmî, Mesnevî-1/27)⁴⁹⁴

1.78. KADR SÛRESİ

1.78.1. Kadr Sûresi 1. Âyet:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

"Biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik."

Kadir sûresinin 1. âyetinde geçen *leyletü'l-Ḳadr* lafzı bu sûrenin 2 ve 3. âyetlerinde de geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in Ramazan Ayı'nın Kadir gecesinde indirilmeye başlandığı haberinin verildiği bu âyetlerde Kur'ân'ın tam olarak hangi günde indiği hususunda bilgi verilmemiştir. Hz. Âişe'ye isnad edilen bir hadiste ilk vahyin Ramazan'ın 27. gecesini indiği bilgisi yer alırken bazı rivayetlere göre Kadir gecesinin Ramazan'ın son on gününde aranması gerektiği söylenmiştir.⁴⁹⁵

Nesîmî *leyletü'l-Ḳadr* lafzını iktibas ettiği bir şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından olan saçları Kadir gecesine benzetmiş, hatta Kadir gecesinin karanlığını bu saçlardan aldığını söylemiştir:

Leyletü'l-Ḳadr sevâdı zülf-i pür-tâbındadır

Ve'd-ḍuḥânun âfitabı yüzi meh-tâbındadır

(Nesîmî, Gazel-141/1)

Bir başka şiirinde ise Nesîmî Kadir gecesini ile birlikte Berat gecesini de zikretmiş, ayla güneşin, sevgilinin suretinde parlayan nurun zerrelere olduğunu ve sevgilinin etrafa misk yayan kâküllerinin Kadir ve Berat gecelerine benzediğini söylemiştir.

⁴⁹⁴ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-13/11.

⁴⁹⁵ Karaman v. dğr., V, 658.

Sûretün envârına her zerresi şems ü kamer
*Turra-i anber-feşânun **leyletü'l-Ḳadr** ü Berât*
 (Nesîmî, Gazel-19/6)⁴⁹⁶

Cevrî, Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *kasidesinde* Hz. Peygamber’i Ramazan ayı içerisindeki Kadir gecesine benzetmiş ve “Âleme saadet veren Kadir gecesi gibisin; âlemi aydınlatan rahmet güneşi gibisin ki âlemi süsledin” demiştir:

***Leyletü'l-Ḳadr**-i sa‘âdetsin ki virdüñ âleme*
Şeb-çirâg-ı dûde-i rahmetle zîb u zîveri
 (Cevrî, Kaside-2/4)

1.79. ÂDİYÂT SÛRESİ

1.79.1. Âdiyât Sûresi 1. Âyet:

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا

“Yemin olsun nefes nefese koşanlara.”

Âyette bir rivayete göre savaş sırasında düşman üzerine saldıran atlar kastedilmiş ve onlar üzerine yemin edilmiştir. Eskiden savaşların insandan sonra en önemli unsuru olan atlar üzerine âyette yemin edilmesinden kasıt onların yararlı olması, insanların en çok sevdiği mallardan olması ve tüm bunları insanlara Yüce Allah’ın bağışlamış olmasıdır.⁴⁹⁷ Diğer rivayetlere göre “nefes nefese koşanlar” âyeti, geceleyin ihtiyaçları ve yemekleri için ateş yakan gaziler; ağır, heyecanlı sözler söyleyerek düşmanlık ateşi çakıp tutuşturan diller, aldatma ve hile ateşi çıkaran fikirler; süngü ve silahlar ve nihayet işi başarmış, istediklerini bulmuş, harp veya Hac her ne ise isteklerinde başarılı olmuş olanlar diye tefsir edilmiştir.⁴⁹⁸

“Koşanlara and olsun” mealinde olan *ve'l-‘âdiyât* lafzı XIV. yüzyılı temsil eden iki şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Bu şairlerimizden Kadı Burhâneddin aşağıdaki şiirin birinci mısraında sevgilinin alınına dökülen kâkülleri *ve'l-mürselât* âyetine benzetirken, ikinci mısraada Sultan şair, canına şevk veren şeyin *ve'l-‘âdiyât* yani “kıvılcım çıkaran atlar” olduğunu söylemiştir:

⁴⁹⁶ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-191/2, Gazel-205/8.

⁴⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Karaman v. dğr., V, 672.

⁴⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Yazır, IX, 409-410.

İy saçun turraları ve'l-mürselât

Cânumun şevki sana ve'l-'âdiyât

(Kadı Burhâneddin, Gazel-248/1)

Nesîmî ise *Divan*ında iki yerde bu âyeti iktibas etmiş ve her ikisinde de *ve'l-'âdiyât* lafzından askerlerin kastedildiğini söylemiştir. Şair aşağıdaki şiirinde “Hayalim, zülfünün sevdasına düşeli; hayatım *ve'l-'âdiyât* leşkerinin şevkini kaptı” demiş ve âyeti şöyle iktibas etmiştir:

Hî hayâlüm düşeliden zülfinün sevdâları

Hî hayâtum kapdı şevkun leşker-i ve'l-'âdiyât

(Nesîmî, Gazel-27/12)

Şair ikinci şiirinde *ve'l-'âdiyât*’ın askerleri ile belli bir insicamda duran kaşlar arasında ilgi kurmuş ve “*Ve'l-'âdiyât* leşkerini kaşların kahra uğratmıştır” demiştir:

Gözlerün gamzen mu ‘ayyen gösterür ve'n-nâzi‘ât

Kaşların makhûr idüpdür leşker-i ve'l-'âdiyât

(Nesîmî, Gazel-24/1)

1.80. KÂRIA SÛRESİ

1.80.1. Kâria Sûresi 5. Âyet:

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ

“Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür.”

Kâria sûresinin 1-5. âyetlerinde kıyâmet sahneleri tasvir edilmiş, kabirlerinden kalkan insanların sağa sola koşuşturdukları, dağların ise param parça olup atılmış renkli yün haline geleceği ifade edilmiştir.

Sadece Şeyh Gâlib *Divan*ında rastladığımız “etrafa saçılmış yünler” anlamındaki *'ihni'l-menfûş* âyeti bir yerde iktibas edilmiştir. Şair bu şiirini Sultan III. Selim Han (ö. 1223/1808)'a Galata Mevlevîhânesi'nin tamir edilmesi için sunmuş ve etkili olabilmek için de Mevlevîhânenin o anki tasvirini kıyâmet vakti harap olan dünyaya teşbihle ifade etmiştir:

Gelüp mevt-i irâdî 'ihn-i menfûş etmiş eczâsın

Hüveydâ her yanından tâmmetü'l-kübrânın âsârı

(Gâlib, Kaside-15/12)

1.81. TEKÂSÜR SÛRESİ

1.81.1. Tekâsür Sûresi 5. Âyet:

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ

“Hayır! Keşke kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız!”

Âyet-i kerîmede geçen ‘*ilme’l-yaqîn*’ terkîbi sözlükte “bir şeyi gerçek haliyle idrak etmek” anlamına gelen *ilim* ile “gerçeğe uygun kesin hüküm, inanç veya bilgi” anlamındaki *yaqîn* kelimelerinden meydana gelmiştir. Bu tanımlara göre ‘*ilme’l-yaqîn*, “Kesin olan aklî ve naklî delillerin ifade ettiği bilgi” demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Tekâsür sûresinin 5. âyetinde geçen bu lafız, insanların ölümle ilgili bilgilerini şuurlu ve sürekli hâle getirmeleri durumunda boş şeylerle övünüp ebedî saadetlerini ihmal etmeyeceklerini belirtir. Âlimler ‘*ilme’l-yaqîn*’in kesin bilginin ilk basamağını oluşturup bilgi ifade etmesine rağmen dış tecrübeye dayanan ‘*ayne’l-yaqîn*’ ile iç tecrübeye dayanan ‘*hakka’l-yaqîn*’ basamaklarının zihne gelen tereddütleri gidermede daha güçlü olduğu hususunda birleşmişlerdir.⁴⁹⁹ ‘*İlme’l-yaqîn*’ muhlislerin makamıdır⁵⁰⁰ ve tasavvufta zahirî ilimler ve şer’î hükümler hakkındaki kesin bilgi diye tanımlanmıştır.⁵⁰¹ Kısaca şunu söyleyebiliriz ki ‘*ilme’l-yaqîn*’ bir şeyi öğrenme yoluyla bilmek demektir. Örneğin deniz diye bir şeyin var olduğunu kitaptan öğrenmek gibi.⁵⁰²

Nesîmî şu beyitte, kâinatta kendini açık bir şekilde gösteren, zâhir olan, her şeyin yaratıcısı olan Allah’ı ‘*ilme’l-yaqîn*’ olarak bildiğini ve ‘*ayne’l-yaqîn*’ olarak da gördüğünü⁵⁰³ şöyle ifade etmiştir:

Biz Hudâyı bulmuşuz ‘ayne’l-yaqîn ‘ilme’l-yaqîn

Görmüşüz her şeyde zâhir hâliki’l-eşyâmuzu

(Nesîmî, Gazel-450/5)⁵⁰⁴

Âsaf *Divanında* da rastladığımız bu lafız ‘*ayne’l-yaqîn*’ lafzı ile birlikte iktibas edilmiştir. Şair, âşığın çektiği sıkıntı ve zorluklarla tecrübe sahibi olduğunu, ‘*ilme’l-yaqîn*’ ve ‘*ayne’l-yaqîn*’ bilgisine de bu düşe kalka edindiği tecrübe ile ulaştığını söylemiştir.

⁴⁹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “İlme’l-yakîn”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 137-138.

⁵⁰⁰ Schimmel, 157.

⁵⁰¹ Uludağ, 183.

⁵⁰² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 478.

⁵⁰³ Üstüner, 136.

⁵⁰⁴ Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-332/2, Gazel-63/6.

*Her ne yirde balsa sevse bir güzel melek-sıfât
 Bir yanadan yanaşur destin komaz ber-mühmelât
 Döndürür rûyını senden eyler ana iltifât
 Tecribemdür bilürem degül durur bu müşkilât
 Tuş olup gördüm hezâr ‘ilme’l-yaķın ‘ayne’l-yaķın
 (Âsaf, Muhammes-5/4)*

1.81.2. Tekâsür Sûresi 7. Âyet:

ثُمَّ لَتَرَوْهَا عَيْنَ الْيَقِينِ

“Sonra kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz.”

Âyet-i kerîmede geçen “müşahede etmek” anlamındaki ‘ayn ile “gerçeğe uygun bilgi” anlamındaki yaķın kelimelerinin yan yana gelmesiyle oluşan ‘ayne’l-yaķın terkîbi gözlem yoluyla bilmek veya yaķın’dan ibaret olan bir görüşle görmek demektir.⁵⁰⁵ ‘İlme’l-yaķın’ın daha ileri bir aşaması olan, görmeyle edinilen ve âriflerin makamı olan⁵⁰⁶ ‘ayne’l-yaķın, tasavvufta kalbin müşahede yoluyla hakîki vahdeti görmesi⁵⁰⁷ demektir. Yukarıdaki ‘ilme’l-yaķın tanımında yapılan deniz örneği bu lafza uyarlanacak olursa, ‘ayne’l-yaķın bilgisi bir şeyi gözüyle görerek bilmek olduğuna göre örneğin denizi sahile giderek seyredip öğrenmek⁵⁰⁸ bu bilgi ile elde edilmiş demektir. Buna göre ‘ilme’l-yaķın “bilmek”, ‘ayne’l-yaķın “görmek” ve Vâkıa sûresi 95. âyette de ifade edildiği gibi haķķa’l-yaķın de “olmak” demektir. Nesîmî bu üç lafzı birlikte zikrettiği şu beytinde okuma bilgisi olarak ‘ilme’l-yaķın’i, görme bilgisi olarak ‘ayne’l-yaķın’i ve tanıma bilgisi olarak haķķa’l-yaķın’i⁵⁰⁹ görmüş ve şunları söylemiştir:

*‘İlme’l-yaķın ile ohıyan vechün âyetin
 ‘Ayne’l-yaķın görür seni haķķa’l-yaķın tanır
 (Nesîmî, Gazel-63/6)*

⁵⁰⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Ayne’l-yakîn”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 269.

⁵⁰⁶ Schimmel, 157.

⁵⁰⁷ Uludağ, 58.

⁵⁰⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 478.

⁵⁰⁹ Üstüner, 135.

Bir başka şiirinde Nesîmî, sevgilinin güzelliğinin ebedî olduğunu, onun cemâlinin asla yok olmayacağını söyledikten sonra bu güzelliğin ezeli oluşunu *'ilme'l-yaķîn* ile bildiğini ve ebedî oluşunu *'ayne'l-yaķîn* ile de gördüğünü şöyle ifade etmiştir:

Devr-i hüsnün lem-yezeldür iy cemâlün lâ-yezâl
Bildüğüm 'ilme'l-yaķîndür gördüğün 'ayne'l-yaķîn
 (Nesîmî, Gazel-332/2)

Nesîmî şu şiirinde Cenâb-ı Hakk'ı *'ilme'l-yaķîn* ve *'ayne'l-yaķîn* ile bulduğunu söylemiştir:

Biz Hudâyı bulmuşüz 'ilme'l-yaķîn 'ayne'l-yaķîn
Görmüşüz her şeyde zâhir hâliku'l-eşyâmuzu
 (Nesîmî, Gazel-450/5)

Nesîmî'ye göre hakikat ehline *'ayne'l-yaķîn* ayan olmuştur:

Hakikat ehline 'ayne'l-yaķîn ıyân oldı
Yakîne ugrayan ayruh hatâ gümânı nider
 (Nesîmî, Gazel-153/8)

Hurûfî söylemlerin yer aldığı şu şiirde de Nesîmî, *ve'n-necm* âyetini göze, *ve'n-nâzi'ât* âyetini kaşa, *naşrun mina'llâh* âyetini alna benzettikten sonra tüm bunların *'ayne'l-yaķîn* bilgisi ile görülebildiğini şöyle dile getirmiştir:

Gözüne ve'n-necm yazdı kaşuna ve'n-nâzi'ât
Alnuna naşrun mina'llâh görünür 'ayne'l-yaķîn
 (Nesîmî, Gazel-350/2)⁵¹⁰

Âyeti iktibas eden diğer şairimiz Ahmed Paşa şu beytinde,

Hızr kim derler sen anun aynısın 'ayne'l-yaķîn
Çeşme-i hayvân bana la'l-i şeker-bârın gelir
 (Ahmed Paşa, Gazel-97/7)

diyerek, âb-ı hayâtı arayıp bulan ve böylece ebedî hayata kavuşan Hızır ile sevgilinin âşığa ebedîlik sunacak olan dudağı arasında ilgi kurmuş ve bu yakınlığın *'ayne'l-yaķîn* mertebesinde olduğunu söylemiştir.

⁵¹⁰ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için Mesnevî-3/52, Gazel-4/18, Gazel-43/2, Gazel-47/6, Gazel-77/3, Gazel-259/8, Gazel-271/6, Gazel-320/4, Gazel-444/7.

Necâtî Bey âyeti iktibas ettiği şu şiirinde “Gönül gözle görülür derecede bir aynadır; şüphesiz o, eşyayı aksettiren (gösteren bir ayna olmuştur)” demiştir:

Dil ki ‘ayne’l-yaķın âyinedir

Şeksizin oldu mazhar-ı eşyâ

(Necâtî Beg, Gazel-7/4)

Nâbî, her şeyin doğrusunun görülüp fark edildiği ‘ayne’l-yaķın mertebesi ile şüphenin birbirinden farklı şeyler olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Şek hem-cenâh-ı tâ’ir-i ‘ayne’l-yaķın midür

Ahvel-resa-yı mertebe-i râst-bîn midür

(Nâbî, Gazel-150/1)

Âsaf’a ait olan şu şiirde de ‘ayne’l-yaķın lafzı ‘ilme’l-yaķın ile birlikte şöyle zikredilmiştir:

Her ne yirde bulsa sevse bir güzel melek-sıfât

Bir yanadan yanaşur destin komaz ber-mühmelât

Döndürür rûyını senden eyler ana iltifât

Tecribemdür bilürem degül durur bu müşkilât

Tuş olup gördüm hezâr ‘ilme’l-yaķın ‘ayne’l-yaķın

(Âsaf, Muhammes-5/4)

1.82. FÎL SÛRESİ

1.82.1. Fîl Sûresi 1. Âyet:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ

“Rabbin filin yanındakilere neyi nasıl yaptı görmedin mi?”

Fîl sûresinde Yemen valisi Ebrehe’nin beraberindeki fil ordusuyla birlikte Kâbe’yi yıkmak üzere oldukları sırada Yüce Allah’ın üzerlerine ebâbil kuşlarını göndererek orduyu yenilmiş ekin yaprağı haline getirdiği anlatılmıştır. Âyet-i kerîmenin Divan şiirinde iktibas edildiği kısım “filin yanındakiler veya fil sahipleri” diye çevrilen *aşhâb-ı fîl* lafzıdır.

Şair Âsaf *aşhâb-ı fîl* lafzını bir yerde iktibas ederken bu şiirde âşığın gönlünü Kâbe’ye benzetmiş ve sevgilinin de fil ordusuyla birlikte o Kâbe’yi yıkmaya geldiğini ifade etmiştir.

*Adûyü güldürüp âzürde-dil itdi beni ol yâr
Yine yıkmaga geldi Kâ'be'yi aşhâb-ı fîl ile
(Âsaf, Gazel-967/4)*

1.83. MÂÛN SÛRESİ

1.83.1. Mâûn Sûresi 7. Âyet:

وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ

“(Onlar) hayra da engel olurlar.”

Bu âyet-i kerîmede Yüce Allah’a karşı gerçek anlamda kulluk görevlerini yerine getirmeyenler eleştirilmiştir. Aynı zamanda âyette namaz kılmalarına rağmen olumsuz tutumları yüzünden kınananlar da zikredilmiştir. Bunlar ibadetlerini gösteriş için yaptıklarından ve hayra engel olduklarından kınanmışlardır.⁵¹¹ *Mâ‘ûn* kelimesinin sözlük anlamından hareketle âyetle ilgili şunu söyleyebiliriz ki, âhireti inkâr eden kimselerin başkalarına küçük fedakârlıklarda dahi bulunmayacak kadar bencil bir karakterde oldukları vurgulanmıştır.⁵¹² Âyeti *Divanında* iktibas eden şairimiz Yenişehirli Avnî’dir. Avnî yazdığı bir *mersiyede* zamaneden şikâyet ederek hayra engel olanların hüküm sahibi olduklarını, hâlbuki aklın kemâle ermek için birtakım sebeplere talip olduğunu ifade etmiştir.

*Hired kemâl için oldukça tâlib-i esbâb
Zamânededen görünür hükm-i yümn-i el-mâ‘ûn
(Yenişehirli Avnî, Mersiye-15/29)⁵¹³*

1.84. KEVSER SÛRESİ

1.84.1. Kevser Sûresi 1. Âyet:

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

“Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik.”

Âyette erkek çocukları yaşamadığı için Peygamber Efendimiz’e müşriklerin “Soyu kesik” demeleri üzerine Yüce Allah’ın, üzülen Peygamber’ine kevseri ve dolayısıyla bitip tükenmez nimetler verdiği müjdelenmiştir. Âyette “Biz sana verdik”

⁵¹¹ Geniş bilgi için bkz. Karaman v. dğr., V, 697-698.

⁵¹² Kâmil Yaşaroğlu, “Mâûn Sûresi”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 175.

⁵¹³ Bu âyetle ilgili Yenişehirli Avnî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Mersiye-15/89.

anlamındaki *a'taynāke* lafzı Yenişehirli Avnî tarafından bir yerde iktibas edilmiştir. Şiirde Hz. Peygamber'den başka bir rehberi olmadığını ve bugün yapayalnız kaldığını söyleyen şair, Yüce Allah'ın buyurduğu *a'taynāk* âyetinin en güvenilir hazinesi olarak Peygamber Efendimiz'i gördüğünü şöyle ifade etmiştir:

Bu gün bî-çâre kaldum senden özge melce'üm yokdur

Emîn-i kenz-i a'taynāk sensün yâ Resûlallâh

(Yenişehirli Avnî, Gazel-408/6)

1.84.2. Kevser Sûresi 3. Âyet:

إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

“Asıl sonu gelmeyecek olan, sana karşı nefret duyandır.”

Araplar erkek çocuğu olmayan kimseleri “Sonu yok, sonu kesik” anlamında *ebter* kelimesi ile niteler ve bu tür lakaplarla anarlardı. Müfessirlerin anlattığına göre Hz. Peygamber'in erkek çocukları ölünce müşrikler onu da *ebter* lakabıyla anmaya başlamışlar, “O sonu gelmeyecek, sonu kesik bir adamdır” diyerek hakaret etmek istemişlerdir. Bunun üzerine Kevser sûresinin yukarıdaki âyeti nâzil olmuş ve her ne kadar erkek çocukları olsa da asıl sonu kesik olanların onlar olduğu bizzat Yüce Allah tarafından bildirilmiştir. Âyet-i kerîmede geçen *ebter* kelimesi Dede Ömer Rûşenî'nin Peygamber Efendimiz için yazdığı bir gazelde,

Üzüüb ırkı Ebû Cehl kimi ebter olur

Sen Ebu'l-Kâsım ile kim ki tutarsa güreşi

(Rûşenî, Gazel-76/7)

beyti ile iktibas edilmiştir. Şiirde Hz. Peygamber'in künyelerinden biri olan Ebu'l-Kâsım'a yer verilmiş ve her kim Ebu'l-Kâsım'la güreş tutmaya kalksa onun mağlup olacağı ve sonlarının Ebû Cehil gibi kesik olacağı ifade edilmiştir.

1.85. TEBBET SÛRESİ

1.85.1. Tebbet Sûresi 1. Âyet:

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ

“Ebû Leheb'in elleri kurusun! Kurudu zaten.”

Ebû Leheb Hz. Peygamber'in amcası olmakla birlikte karısı ile birlikte özellikle onun peygamberliğini tebliğ ettikten sonra ona yapmadıkları eziyet kalmamıştır. Bizzat Yüce Allah'ın hem Ebû Leheb'i hem de karısını lânetlediği bu âyette “Elleri kurusun” hitabına da yer verilmiş ve ona beddua edilmiştir. “Ebû Leheb'in elleri kurusun!” anlamındaki *tebbet yedā Ebī Leheb* âyeti XV. yüzyıl şairimiz Şeyhî tarafından bir *kasidede* iktibas edilmiştir. Şiirde,

Kim Mustafa yüzünde okuyaydı ve 'd-ḍuḥā

Tebbet yedā Ebī Leheb buldu Bü'l-Hikem

(Şeyhî, Kaside-10/32)

diyen Şeyhî, *tebbet yedā Ebī Leheb* (Ebû Leheb) ile Bü'l-Hikem (Ebu'l-Hakem) olan Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'in yüzünde yazılı olan *ve 'd-ḍuḥā* âyetini okuyamadıklarını yani bu gerçeği anlayamadıklarını söylemiştir. Burada iktibas edilen âyetle ilgili olarak şu üç yorum yapılmıştır: “Birincisi, ilk inen sûrelerden biri olan bu sûrede Ebû Leheb'in ve karısının Cehennem'e gireceğinin bildirilmesi ve yaklaşık on yıl sonra ölen Ebû Leheb'in de küfür üzerine ölmesidir. İkincisi, İslâmiyetin çok az taraftarının bulunduğu bir sırada Hâşimîler'in reisi Ebû Leheb gibi bir kişi hakkında bu kadar ağır bir ifadenin kullanılmasıdır. Üçüncüsü, Resûlullah'ın son derece kibar bir şahsiyet olmasına rağmen böyle ağır bir üslûba yer verilmesidir; bu ise din konusunda hiç kimseye boyun eğmemesi esasının bir gereğidir.”⁵¹⁴

1.85.2. Tebbet Sûresi 4. Âyet:

وَأَمْرَاتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ

“Dedikodu yapıp söz taşıyan karısı da.”

“Dedikodu yapıp söz taşıyan” diye çevrilen bu âyeti, Hz. Peygamber'e eziyet etmek maksadıyla diken, çalı çırpı toplayıp geceleyin Peygamber'in yoluna serdiği için “odun taşıyan” diye çevirenler de vardır. Bu mealde, insanların arasını bozmak amacıyla laf götürüp getirdiği ve Hz. Peygamber'i maddî sıkıntısı sebebiyle aşağıladığı için mecazî anlamda böyle nitelendirildiği yorumu da yapılmıştır.⁵¹⁵

⁵¹⁴ Abdülhamit Birışık, “Tebbet Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 212.

⁵¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Karaman v. dğr., V, 710-712.

Necâtî Bey *Divanında* rastladığımız *ḥammâlete'l-ḥaṭab* lafzı beyitte “odun taşıyıcı” olarak düşünülmüş ve bu sûrenin kendisinden sonra gelen İhlâs sûresi ile olan yakınlığına vurgu yapılmıştır.

Ben muhlisine yükler odun minnetin k'olur
İhlâşa yakın âyet-i ḥammâlete'l-ḥaṭab
 (Necâtî Beg, s. 133)

1.86. İHLÂS SÛRESİ

1.86.1. İhlâs Sûresi 1. Âyet:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

“De ki: ‘O, Allah’tır, tektir.’”

İhlâs sûresi İslâm’ın esası olan tevhid ilkesini özlü bir şekilde ifade ettiği için Peygamber Efendimiz tarafından Kur’ân’ın üçte birine denk olduğu ifade edilmiştir.⁵¹⁶ Birinci âyette geçen *eḥad* sıfatı Allah’a nisbet edildiğinde bu lafız O’nun birliğini, tekliğini, eşsizliğini ifade eder ve ayrıca bazı istisnalar dışında bu sıfatın Allah’tan başkasına nisbet edilemeyeceği söylenir.⁵¹⁷

Âyetin tamamını iktibas eden şairlerimizden Nesîmî daha çok bu âyetle yüz arasında ilgi kurmuş ve bunları hurûfî söylemlerle birlikte şöyle ifade etmiştir:

*Yüziün çün **ḳul hüve'llāhu eḥaddür***
Hakikat mu'cizi Hakdan gelensen
 (Nesîmî, Gazel-303/3)
*İy cemâlün **ḳul hüve'llāhu eḥad***
Sûretün nakşidür Allāhu'ş-şamed
Bir uci zülfün ezel biri ebed
Hüsnüne şeytân imiş men lâ-seced
 (Nesîmî, Tuyuğ/29)

Bir başka şiirinde Nesîmî kavuşmanın vasfını *ḳul hüve'llāhu eḥad*'de bulmuş ve ancak bu âyet ile visâlin gerçekleşeceğini söylemiştir.

⁵¹⁶ Karaman v. dğr., V, 714.

⁵¹⁷ Emin Işık, “İhlâs Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 537.

Ḳul hüve'llāhu eḫad kıldı visâlüñ vasfını

İy güneş sûretlü âdem derdümün kıl çaresi

(Nesîmî, Gazel-439/2)⁵¹⁸

Şeyhî bir gazelinde bu âyet-i kerîme ile besmelede yer alan Rahmân ve Rahîm sıfatlarını zikretmiş ve özellikle bu sıfatlara haiz Yüce Allah'ın kudretinde bir noksanlık olmadığını vurgulamıştır.

Ḳul hüve'llāhu eḫad hakkı vü Raḫmāñü'r-raḫîm

Kim kemâl-i kudretinde yok durur noksânlar

(Şeyhî, Gazel-62/6)

Dede Ömer Rûşenî, âyeti *hüve'llāhu eḫad* lafzı ile iktibas etmiş ve bu âyeti Yüce Allah'ın her şeyden müstağni, kendi dışındaki her şeyin O'na muhtaç olduğu sıfatlarından olan Ganî⁵¹⁹ ism-i şerîfiyle zikretmiştir:

Birleyüben hazretüñi Rûşenî

Didi hüve'llāhu eḫad iy Ganî

(Rûşenî, Mesnevî-2/25)

Necâtî Bey, gönlünde yaşadığı aşkın samimiyetine vurgu yaptığı beyitte haşhaş tanesinin üzerinde yazılı olan *Ḳul hüve'llāhu* lafzından da bahsetmiştir. Tüm kâinattaki her bir eşyada tecellisi olan Yüce Allah'ın zerre kadar olan haşhaş tanesinde bile kendi varlığını, birliğini anlattığı nice gizli sırlar vardır ki, bunu da ancak gönlü ihlâs ile dolu olan âşıklar anlamıştır:

Nakş eder ihlâsını dilde Necâtî gûyiyâ

Ḳul hüve'llāh yazar bir dâne haşhaş üstüne

(Necâtî, Gazel-550/6)

Mutasavvıf şairimiz Gaybî,

Zât-ı Hakk'um vasfum oldu Ḳul hüve'llāhu eḫad

Gaybî'yem şânumda münzel 'indehü ümmü'l-kitâb

(Gaybî, 4/7)

beyti ile, “Hakk'ın zatı benim; *Ḳul hüve'llāhu eḫad* benim vasfım oldu; Gaybî'yim; benim şanımda *'indehü ümmü'l-kitâb* âyeti nazil oldu” demiştir.

⁵¹⁸ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-36/2, Gazel-39/2, Gazel-120/3, Gazel-374/1, Gazel-375/1, Gazel-435/2.

⁵¹⁹ Saruhânî, 19.

Yine bir başka mutasavvıf şairimiz Sûzî'nin âyet ile ilgili söylediği beyit şöyledir:
Cebhesinde sûre-i innâ fetahñā âşikâr

Ƙul hüve'llâh nakş olunmuş sûret-i sübhâna bak

(Sûzî, Rubâî/12-2)

1.86.2. İhlâs Sûresi 2. Âyet:

اللَّهُ الصَّمَدُ

“Allah *şamed*dir.”

Âyet-i kerîmede geçen *şamed* lafzı “Bir kavmin ilk atası, herkesin kendisine ihtiyacını arzettiği, fakat kendisinin kimsenin yardımına muhtaç olmadığı ulu başkan” gibi anlamlara gelmektedir. Âyetteki ifadesine göre *şamed*, “Var oluş bakımından kimseye muhtaç olmayıp her şeyin varlığının kendisine borçlu olduğu vâcibü'l-vücûd” demektir. Bu ifadeden yola çıkılarak şunu söyleyebiliriz ki *şamed* kelimesi doğrudan doğruya *şamed* isminin açıklaması, daha sonra gelecek olan “Doğurmamış ve doğmamıştır” âyeti de *şamed* isminin bir açıklamasıdır.⁵²⁰

Allâhu's-şamed âyeti *Divan*larını incelediğimiz şairlerden sadece Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir. Hatta şair şu *gazelinde* İhlâs sûresinin *lem yelid*, *Allâhu's-şamed*, *lem yekün*, *lehū küfüven ehad* lafızlarını bir arada iktibas etmiş, beytini neredeyse sûrenin tamamından oluşturmuştur:

Lem yelid sensen ohıram iy Allâhu's-şamed seni

Lem yekün zât ü sıfâtundur lehū küfven ehad

(Nesîmî, Gazel-36/4)

Bir başka şiirinde de Nesîmî, “Şükürler olsun ki, senin hattın *hüve'llâhu's-şamed* dir; öyleki yüzündeki perde kalkınca güneş çıkmaya utandı” demiştir:

Hüve'llâhu's-şamed söyler hatun *elhamdülillâh kim*

Yüzünden perde ref' oldı güneş çıhdı hicâbından

(Nesîmî, Gazel-321/7)⁵²¹

⁵²⁰ Işık, “İhlâs Sûresi”, s. 537.

⁵²¹ Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Tuyuğ/29.

1.86.3. İhlâs Sûresi 3. Âyet:

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ

“O’ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).”

Yüce Allah ne doğmuştur ne de kendisinden bir çocuk olmuştur. Âyette özellikle O’nun bir ailesinin olmadığı vurgulanmıştır. Nesîmî âyette geçen *lem yelid* ve *ve lem yūled* lafızlarını birlikte zikrettiği şiirinde her iki âyeti güzellik lafzı ile yan yana zikretmiştir.

Işk imiş bâkî vü hüsnün lâ-yezâl
Işka sızmaz çün ü çend ü kâl ü kâl
***Lem yelid* hüsnün *ve lem yūled* cemâl**
Hüsnüne sübhânehû celle celâl
 (Nesîmî, Tuyuğ/190)

Nesîmî Yüce Allah’ın sıfatlarına yer verdiği şu şiirinde ise *ve lem yūled* âyetini iktibas ederken şunları söylemiştir:

Evvel ü âhur hüve ’l-ḥayyü ’llezîsen lâ yemût
*Zâhir ü bâtin hüve ’l-bâkîsen **ve lem yūled** seni*
 (Nesîmî, Gazel-36/3)⁵²²

Şair Sûzî’ye ait olan şu şiirde de Cenâb-ı Allah’ın İhlâs sûresinde geçen *eḥad* ve *şamed* sıfatlarına yer verildikten sonra “O’ndan çocuk olmamıştır, Kendisi de doğmamıştır” anlamındaki âyet iktibas edilmiştir.

Ey Vâhid ferd-i Ahad hem Samed
Lem yelid ve lem yūled
Ey Hâkim Hükm-i Kadîm külli ân
Lâ şerîke velâ nerâh
 (Sûzî, Müstezâd/10)

⁵²² Bu âyetle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-36/4.

1.86.4. İhlâs Sûresi 4. Âyet:

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

“O’nun hiçbir dengi yoktur.”

Bu âyet-i kerîme bir taraftan ilk âyetin açıklaması, bir taraftan da bütünüyle bu sûrenin bir özeti mahiyetindedir ve Yüce Allah’ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir dengi ve benzeri bulunmadığını ifade etmektedir. İhlâs sûresinin bu âyeti ile 2. ve 3. âyetlerini bir yerde iktibas eden şairimiz Nesîmî, “Sen *lem yelid*’sin, ey *Allāhu*’ş-*şamed* seni okuyorum; *lem yekün* senin zâtındır *lehū küfüven ehad* de senin sıfatındır” demiştir:

Lem yelid sensen ohiram iy Allāhu’ş-*şamed* seni

Lem yekün zât ü sıfâtundur *lehū küfüven ehad*

(Nesîmî, Gazel-36/4)

1.87. FELAK SÛRESİ

1.87.1. Felak Sûresi 1. Âyet:

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ

“De ki: ‘Sabahın Rabbine sığınırım.’”

Felak sûresi, gelebilecek her türlü kötülükten, gecenin, büyücülerin ve kıskanç kişilerin şerrinden Allah’a sığınılması öğütlenen bir sûredir. Sûre, felakın Rabbine sığınma emriyle başlamaktadır. Felak, kâinatın yokluk alanından bir patlama ile ilk meydana gelişini ve yaratılışını ifade etmektedir.⁵²³ Âyet-i kerîmenin iktibas edilen kısmı “sabahın Rabbi” diye çevrilen *Rabbü’l-felak* lafzıdır. Nesîmî tarafından bir yerde iktibas edilen âyet, Yüce Allah’ın varlığını, birliğini yok saymama öğüdüyle başlamış ve “sabahın Rabbi”nin inkâr edilmemesi hurûfî söylemlerle vurgulanmıştır:

Hakkı bâtil sanma Hak yohdur dime

Rab menem Rabbü’l-felak yohdur dime

Yazıcı yazan varak yohdur dime

Şem ‘ı yandur sen gasak yohdur dime

(Nesîmî, Tuyuğ/281)

⁵²³ Emin Işık, “Felak Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 302.

1.88. NÂS SÛRESİ

1.88.1. Nâs Sûresi 5. Âyet:

الَّذِي يُوسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ

“İnsanların kalplerine vesvese sokan (sinsi şeytanın şerrinden Allah’a sığınırım.)”

Yaratılmışları sinsice kötülüğe sürükleyen insanların ve cinlerin şerrinden Allah’a sığınmayı öğütleyen âyet-i kerîmenin Divan şiirine yansıyan lafzı “Öyleki (kalplere) vesvese sokuyor” anlamındaki *ellezî yüvesvisü* âyetidir. Sadece Nesîmî *Divanı*nda yer alan bu lafzı şair âyetle hemen hemen aynı bağlamda düşünmüş ve “Ey kalplere vesvese sokan! Senin yaptığın ibadetler boşunadır. Eğri olan yolun hak ve hakîkatten uzak, çürük olan sözün ise hata doludur” demektedir:

İy ellezî yüvesvis tâ‘atların hebâdur

Egri yolun dalâlet çürük sözün hatâdur

(Nesîmî, Gazel-147/1)⁵²⁴

⁵²⁴ *Yüvesvis* lafzı ile ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-407/9.

İKİNCİ BÖLÜM

DİVAN ŞİİRİNDE SÛRE ADLARI

2.1. FÂTIHA SÛRESİ

Sözlükte “açmak, açıklığa kavuşturmak, sıkıntı ve meşakkati gidermek, başlamak” gibi anlamlara gelen *fâtiha* kelimesi “bir şeyin evveli, baş tarafı, başlangıcı, giriş” anlamlarına da gelmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak Fâtiha sûresinin Kur’ân-ı Kerîm’in ilk sûresi olması yönüyle onun önsözü mahiyetinde olduğunu da söyleyebiliriz.⁵²⁵ Divan şiirinde bu sûre bazen Fâtiha adı ile zikredilirken bazen Fâtiha’nın bir diğer adı olarak telakkî edilen *seb’u’l-meşânî*⁵²⁶ lafzı ile bazen de *Ümmü’l-kitâb* terkibi ile zikredilmiştir.

Kadı Burhâneddin, *Divanı*nda bir *gazelde* yer verdiği Fâtiha adına şöyle yer vermiştir:

*Nigâra **Fâtiha** görelî lebleriinde gönül*

Beşâret oldı bu sayruya çünki buldı emin

(Kadı Burhâneddin, *Gazel*-939/3)

Hurûfî şairler, Hurûfliğin bir algısı olarak Fâtiha ve bu sûreyi oluşturan yedi âyet ile insan yüzü ve bu yüzdeki uzuvlar arasında bir ilgi kurmuş, yüzü Fâtiha sûresine benzetmişlerdir. Nitekim Hurûfî şairlerimizden Nesîmî de bir şiirinde bu durumu şöyle gözler önüne sermiştir:

*Yüzünde heft âyet kim **Fâtiha**dur adı*

Te’vîl-i kelâmu’llâh açıldı kitâbından

(Nesîmî, *Gazel*-322/3)

Nesîmî diğer bir şiirinde Fâtiha adına yer verirken Hz. Peygamber’in “Fâtiha sûresi okunmadıkça hiçbir namaz sahih olmaz”⁵²⁷ hadisine telmihte bulunmuş ve şunları söylemiştir:

*Hak **Fâtiha** ohıdı cemâlün*

Ansuz kabûl itmedi salâtı

(Nesîmî, *Tercî-i bend*-3-7/7)

⁵²⁵ Emin Işık, “Fâtiha Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 252.

⁵²⁶ Bkz. *Hicr*/87.

⁵²⁷ İbn Mâce, *İkâme*, 11; Tirmizî, *Mevâkıt*, 69, 115, 116.

Fâtiha sûresinin *seb‘u’l-meşânî* ile aynı şiirde birlikte zikredilmesi Nesîmî’nin *Divanında* karşımıza çıkmaktadır. Şair bir şiirinde yedi âyet olan Fâtiha’nın insan yüzünde feth olduğunu yani bu sûrenin âdeta insan yüzünden okunduğunu şöyle ifade etmiştir:

Fâtiha seb‘u’l-meşânî çün yüziinden feth ola

Rûşen ola sana bu ilm-i lediün ola savâb

(Nesîmî, Gazel-11/6)

Hicr sûresi 87. âyette geçen *seb‘u’l-meşânî* lafzından ayrı olarak Fâtiha sûresinin kastedildiği şiirler de vardır. İlk olarak Kadı Burhâneddin *Divanında* rastladığımız bu lafız zikredilirken, Fâtiha sûresi kastedilmiş, âşık, mihrâba benzeyen sevgilinin kaşlarına bakarak namaz kılariken Fâtiha’yı okuduğunu söylemiştir:

Namâzı kaşı mihrâbında kıldum

*Çü anda ohıdum **seb‘-i meşânî***

(Kadı Burhâneddin, Gazel-178/2)

Yine bir başka gazelinde Kadı Burhâneddin iki göz, iki kaş, iki yanak ve bir ağızdan oluşan toplam yedi uzuvla *seb‘-i meşânî*’deki yedi âyet arasında şöyle ilgi kurmuştur:

Gözleri vü kaşları ağzıyile yanahları

*Hattı ger yazar ise **seb‘-i meşânî** depredür*

(Kadı Burhâneddin, Gazel-462/6)⁵²⁸

Hurûflere göre insan vücudunun en faziletli ve en üstün uzvu yüzdür. Çünkü zahir ve batın tüm duyu organları yüzde bulunur. Yüzde bulunan bu duyu organlarının taksimi ise iki göz, iki kulak, iki burun ve bir ağız olmak üzere toplam yedidir.⁵²⁹ Hurûfî şairimiz Nesîmî de yüzde bulunan bu yedi rakamı ile *seb‘u’l-meşânî* arasında birçok şiirinde ilgi kurar ve şunları söyler:

*Kâh kelâmu’llâh ile **seb‘u’l-meşânî**dür yüzün*

Zülf ü kaş u kirpigündür yidi yidi hattuha

(Nesîmî, Gazel-4/22)

⁵²⁸ Bu âyetle ilgili Kadı Burhâneddin’e ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-665/4.

⁵²⁹ Usluer, 277-278.

Ḳāf ve'l-Ḳur'ân yanagundan bilindi gör bu gün
Yiddi hat seb'u'l-meşânî oldu yüzünden ıyân
 (Nesîmî, Gazel-296/3)

Hurûfî inancında insan yüzünde aynı zamanda yedi ümmî hat vardır. Bunlar saç, dört kirpik ve iki de kaştır.⁵³⁰ Toplam yedi olan bu sayı yine *seb'u'l-meşânî*'ye işaretir:

Yüzüne seb'u'l-meşânî ger ohırsam lâ dime
Kim kaşunla kirpüğün zülfünden oldu bu resîm
 (Nesîmî, Gazel-259/3)
Kaşunla kirpüğün zülfün yididür mevzi'ı yidi
Adı seb'u'l-meşânîdür ki el-hamd oldu ana şân
 (Nesîmî, Gazel-311/3)

Hurûfî öğretisinde yaratılışın sırrı Kur'ân'daki harflerde veya *seb'u'l-meşânî*'nin haflerinde; harfler de insanın yüzünde saklıdır⁵³¹ ve bu durum Nesîmî'de şöyle şekil bulur:

İy yüzün seb'u'l-meşânî nezzele'l-furḳân budur
Vahy-i mutlak Hak kelâmı ḳāf ve'l-Ḳur'ân budur
 (Nesîmî, Gazel-138/1)⁵³²

Nesîmî bazı şiirlerinde *seb'u'l-meşânî* lafzını sûre-i *seb'u'l-meşânî* terkibi ile zikrederek Fâtiha sûresine telmihte bulunmuştur:

Sûre-i seb'u'l-meşânîdür cemâlün iy güneş
Sûret ü ma'nî yüzün seb'u'l-meşânî gösterür
 (Nesîmî, Gazel-42/2)
Hâzihi cennâtü 'adnin fe'dhulühâ ḥâlidîn
Sûre-i seb'u'l-meşânî hûr-ı gılman gösterür
 (Nesîmî, Gazel-43/4)

Mevlevî şairlerimizden Cevrî, bir şiirinde yüzü Mushafa benzetirken, yüzdeki hatları da *seb'u'l-meşânî* yani Fâtiha sûresi olarak telakkî eder:

⁵³⁰ Usluer, 280.

⁵³¹ Bayat, 66.

⁵³² Bu âyetle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-4/22, Gazel-11/6, Gazel-54/6, Gazel-64/2, Gazel-118/3, Gazel-148/4, Gazel-157/1, Gazel-207/5, Gazel-233/10, Gazel-248/3, Gazel-296/10, Gazel-304/7, Gazel-305/3, Gazel-346/1, Gazel-424/2, Gazel-448/2, Tuyuş/139.

*Mushaf-ı hüsn ü melâhatdur cemâl-i rûşenün
Âhırında gûyîyâ seb‘u’l-meşânîdür hatun*

(Cevrî, Gazel-143/3)

Halvetî şairlerimizden Gaybî ise bir taraftan *seb‘u’l-meşânî*’yi yani yedi âyeti insan vücuduna benzetir, diğer taraftan bu âyetlerden biri olan gönlün, manaları yarattığını⁵³³ şöyle bildirir:

Vücûdudur seniün seb‘u’l-meşânî

Gönüldür anda hallâku’l-me‘ânî

(Gaybî, 114/1)

Son olarak Kânî *Divan*ında karşımıza çıkan yedi âyet anlamındaki *seb‘u’l-meşânî* lafzı, şairin diğer yedi ifadelerini bir araya getirmesiyle şöyle şekil alır:

Yedi viren olunca sebz-i bülbül

Yedi kez okıdı seb‘u’l-meşânî

(Kânî, Kaside-41/17)

“Kitabın aslı, temeli” anlamına gelen *Ümmü’l-kitâb* lafzı da hadislerde⁵³⁴ geçmekle birlikte bu tabirle Fâtiha sûresinin kastedildiği bilinmektedir.⁵³⁵ Nesîmî iki yerde *Ümmü’l-kitâb* lafzını Fâtiha ile birlikte zikretmiş ve bu şiirlerde şunları söylemiştir:

Evvel Ümmü’l-kitâb Fâtihadur

Ki mu‘ayyen bilindi hilkatdür

(Nesîmî, Gazel-105/4)

İy yüzün Ümmü’l-kitâb ü Fâtiha

Kaşların vahy ü hitâb ü Fâtiha

Sahlamış mâhı nikâb ü Fâtiha

Cân-fezâ la ‘lün şerâb ü Fâtiha

(Nesîmî, Tuyuğ/262)⁵³⁶

Şeyhî, Cebrâil’i Fâtiha okuyucusu olarak telakkî ettiği şu şiirinde devletin fethi için Fâtiha’nın tesbih gibi sürekli devrederek çekildiğini şöyle dile getirmiştir:

⁵³³ Kemikli, *Sun‘ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 147.

⁵³⁴ Bkz. Buhârî, *Ezân*, 109.

⁵³⁵ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., I, 53.

⁵³⁶ Fâtiha sûresi ile ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer şiirler için bkz. Gazel-342/4, Gazel-369/6.

*Fütûh-ı devletine Rûh-ı Kuds **Fâtiha**-hân
Sabâh-ı nusretinin çerh sübha-gerdânı
(Şeyhî, Kaside-14/19)*

“Fâtiha sûresinin her türlü hayırlı faaliyetlerin başında veya sonunda, çeşitli vesilelerle tertip edilen meclislerde, merasimlerde, kabirlerde vb. yerlerde dua niyetiyle okunması zamanla Müslümanlığın en köklü şiarlarından biri hâline gelmiş, ayrıca hemen bütün tekke ve tarikatların ezkâr ve evrâdı içinde mutlaka Fâtiha’nın da yer alması hususu tasavvuf geleneğinde kesintisiz olarak sürdürülmüştür.”⁵³⁷ Bu ifadeden hareketle Ahmed Paşa’ya ait olan şu şiirde Fâtiha’nın işlerin yola girmesi, ihtiyaçların giderilmesi için dua niyetine okunduğu şöyle ifade edilmiştir:

*Okur idim **Fâtiha** cânım kabûl etsin deyü
Hâsıl oldu hamdülillâh devletinde hâcetin
(Ahmed Paşa, Gazel-214/3)*

Necâtî Bey dervişlere seslendiği şu şiirinde Fâtiha sûresinin her ne kadar işlerin sonunda okunsa da, Kur’ân-ı Kerîm’deki yerine dikkat çekerek bütün büyük sûrelerden daha evvel geldiğini şöyle dile getirmiştir:

***Fâtiha** sûresini ey derviş
Mushaf aç gör nice mükerremdir
Her işe hâtime olur ammâ
A’zam-ı sûreden mukaddemdir
(Necâtî Beg, s. 33)*

Nev’î yazdığı bir *kasidede* yeşil yüzlü Mushafta yer alan Fâtiha sûresini güle benzettiğini ifade etmiş ve bu sûrenin âdetâ gül bahçesinde reyhanî hat ile yazıldığını şöyle gözler önüne sermiştir:

*Yazdı hat-ı reyhânî ile hâme-i bustân
Gül **Fâtiha**-i Mushaf-ı ruhsâr-ı çemenzâr
(Nev’î, Kaside-19/7)*

Mevlevî şairlerimizden Cevrî, Has oda için yazmış olduğu bir *tarihte* burada oturan sakinlerin günde üç İhlâs bir Fâtiha okuduklarından bahsetmiş ve şunları söylemiştir:

⁵³⁷ Işık, “Fâtiha Sûresi”, s. 254.

Günde üç İhlâş ile bir Fâtiha

Okuyup sıdk ile anda sâkinân

(Cevrî, Tarih-10/5)

Nef'î, Fâtiha lafzını Şeyhülislâm Mehmed Efendi (ö. 1024/1615) için yazdığı bir *kasidede* zikretmiştir. Şair bu şiirinde Cemşîd'e ait olan Fâtiha kadehinin her ayın başlangıcında dönmeye başladığını ve ayın sonu geldiğinde de bu kadehin kırıldığını şöyle gözler önüne sermiştir:

Gurresi Fâtiha-i gerdiş-i câm-ı Cemşîd

Selhi târih-i şikest-i hum-ı meyhâne-i Cem

(Nef'î, Kaside-51/11)

Kânî sosyal eleştiride bulunduğu şu şiirinde mezarda “el-Fâtiha” diyenin ücret beklediğini şöyle gözler önüne sermiştir:

Makbere üzre disen el- Fâtiha ücret umar

Zann ider hem bu fütûhât ola hem me'cûr olur

(Kânî, Kaside-36/144)

Şeyh Hâlid *Divanında* da yer alan Fâtiha lafzı şu şiirde ölünün arkasından okunan dua olarak yer almış ve şöyle ifade edilmiştir:

Sen de ey Hâlid-i zâr o hâli eyle tezkâr

Okuyup Fâtihalar şâd et rûh-ı İmâm'ı

(Hâlid, 49/9)

2.2. BAKARA SÛRESİ

İncelediğimiz *Divanlar* arasında Bakara sûresine rastlamadık. Ancak Âyete'l-kürsî olarak bilinen Bakara sûresinin 255. âyetine Nesîmî ve Necâtî Bey'in şiirlerinde yer verdiğini gördük. Bakara sûresinin tevhid akîdesini anlatan⁵³⁸ Âyete'l-kürsî Nesîmî'nin şu şiirinde hurûfî söylemlerle yer alırken âyetle yüz arasında ilgi kurulmuş ve şunlar söylenmiştir:

Yüzüdüür Âyete'l-kürsî anunçün

Kelâmu'llâh muharrem hânesidür

(Nesîmî, Gazel-149/3)

⁵³⁸ Mustafa Çetin, “Âyete'l-Kürsî”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 244.

Âyete'l-kürsî hakkında Kur'ân-ı Kerîm'in en büyük âyeti olduğuna dair hadisler vardır.⁵³⁹ Yatağa girerken okunduğunda Allah'ın o kişiyi koruyacağı ve şeytanın ona yaklaşmayacağı yine hadislerde mevcuttur.⁵⁴⁰ Diğer rivayetlere göre bu âyeti okuyan kişiye Allah'ın hemen bir melek göndereceği, ertesi güne kadar bu meleğin onun iyiliklerini yazacağı, kötülüklerini sileceği, farz namazlarının arkasından okuyanın da öldüğü zaman cennete gideceği ifade edilmiştir.⁵⁴¹ Şairlerimizden Necâtî Bey okunmasında büyük faziletler olan bu âyete bir şiirinde şöyle yer vermiştir:

Eğer ben Âyete'l-kürsî olursam

Ne mümkündür beni sen okuyasın

(Necâtî Beg, Gazel-419/5)

Şiirden de anlaşılacağı gibi şair âşıktır, maşûk ise vafasız. Âşık, Âyete'l-kürsî olsa bile maşûk yine tenezzül edip bu âyeti okumaz.

2.3. ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

Âl-i İmrân sûresinin Medine devrinde nazil olduğu ve peygamberlik konusuna açıklık kazandırmak, peygamberlerin Allah'a, birbirlerine ve ümmetlerine karşı görev ve sorumluluklarını belirlemek ve onlar hakkındaki yanlış görüş ve inanışları düzeltmek amacıyla nâzil olduğu söylenmektedir.⁵⁴² Bu sûrenin adına Hz. Ali için yazdığı bir *naatta* yer veren Necâtî Bey şu şiirinde imamların önderi diye hitap ettiği Hz. Ali'yi selâmladıktan sonra bir selam da Âl-i İmrân sûresine göndermiş ve şunları söylemiştir:

Esselâm ey pişvâ-yi evliyâ

Esselâm ey Âl-i 'İmrân esselâm

(Necâtî Beg, Na't-i Ali/7)

2.4. YÛSUF SÛRESİ

Hz. Yûsuf'un kıssasının anlatıldığı bu sûrede; Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması, onu kuyudan çıkaran kafîle tarafından Mısır'a köle olarak satılması, bir iftira sonucu hapse girmesi, Mısır kralının gördüğü rüyayı yorumlaması neticesinde hapisten çıkarılıp maliyeden sorumlu yüksek düzeyde yöneticiliğe getirilmesi, babası ve

⁵³⁹ Bkz. Müslim, Müsâfirîn, 258.

⁵⁴⁰ Bkz. Buhârî, Vekâlet, 10.

⁵⁴¹ Çetin, "Âyete'l-Kürsî", s. 245.

⁵⁴² Emin Işık, "Âl-i İmrân Sûresi", *DİA*, İstanbul 1989, II, 307.

kardeşleriyle yeniden buluşması gibi konular yer almaktadır.⁵⁴³ Bu kıssa Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel kıssası olarak telakkî edilmiş ve bu özelliği ile *Ahsenü'l-Kasas* olarak vasıflandırılmıştır.⁵⁴⁴ Yûsuf Peygamber yüzünün güzelliği ile de dikkat çeken bir peygamberdir. Hem kendinin hem adının yer aldığı sûrenin güzelliği şairlerin dikkatinden kaçmamıştır. Örneğin Nesîmî'nin Yûsuf sûresinin güzelliğine vurgu yaptığı şiiri şöyledir:

Be-vasf-ı sûret-i Tâhâ be-hüsn-i sûre-i Yûsuf

Be-hulk-ı bahr-ı muhît u be-ilm-i nokta-i pâk

(Nesîmî, Gazel-219/9)

Necâtî Bey bir şiirinde gönlünün, güzellik âyetini hoş bir sûretle takrir ettiğini ve Yûsuf sûresini sanki Hz. Osman'ın okuduğunu şöyle dile getirmiştir:

Âyet-i hüsnünü dil hoş vech ile takrîr eder

San ki Yûsuf sûresini Hazret-i Osman okur

(Necâtî Beg, Gazel-196/4)

Sûreye *Divanında* yer veren diğer şairimiz Nâbî de bir şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından olan yüze kıldan kalemle Yûsuf sûresinin yazıldığını şöyle ifade etmiştir:

Hat değil evvel nazarda söyledüm târîhini

Kıl kalemle sûre-i Yûsuf yazıldı rûyına

(Nâbî, Tarih-46/4)

2.5. TÂHÂ SÛRESİ

Bu sûre adını birinci âyette yer alan ve hurûf-ı mukattaadan sayılan *tâhâ* kelimesinden almıştır. Muhtevasının üçte ikisi Hz. Mûsâ'nın nübüvvetine, Firavun'la ve kendi kavmiyle mücadelesine dair olduğundan, Hz. Mûsâ için kullanılan kelîmullah nitelmesine işaretle Kelîm sûresi diye de bilinmektedir.⁵⁴⁵ Bazı rivayetlere göre *tâhâ* kelimesi iki ayrı harf değil, belli bir anlamı olan kelimedir. Bir görüşe göre bu kelime Arapça'nın bazı lehçelerinde “ey kişi, ey insan!” anlamına gelmektedir. Ayrıca bu kelimenin Yüce Allah'ın isimlerinden biri olduğu da ileri sürülmüştür.⁵⁴⁶ Şairlerimizden Nev'î bir şiirinde Tâhâ sûresinin adına yer verirken aynı beytinde nutk-ı Kelîm sıfatına

⁵⁴³ Karaman, v. dğr., III, 210.

⁵⁴⁴ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 484.

⁵⁴⁵ Bekir Topaloğlu, “Tâhâ Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 379.

⁵⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., III, 624.

mazhar Hz. Mûsâ'ya, Bathâ olarak da bilinen Mekke-i Mûkerreme'ye ve kendisine Zebûr verilen Hz. Dâvûd'a da dikkat çekmiş ve şunları söylemiştir:

*Bi-hakk-ı sûre-i **Tâhâ** vü hurmet-i Bathâ*

Bi-hakk-ı nutk-ı Kelîm ü bi-hakk-ı nûr-ı Zebûr

(Nev'î, Kaside-22/54)

Tâhâ lafzına yazdığı bir *tarihte* yer veren şairlerimizden Leylâ Hanım şu şiirinde şevket-meâb kapısının fetih ve zaferlerle açılmasını diledikten sonra Tâhâ sûresinin hakkı için düşmanların gözlerinin kapanmasını şöyle dile getirmiştir:

Açıldıkça der-i şevket-me'âbı feth u nusretle

*Kapansun dîde-i a'dâ be-hakk-ı sûre-i **Tâhâ***

(Leylâ Hanım, Tarih-19/10)

2.6. NÛR SÛRESİ

Nûr sûresi, adını 35. âyette yer alan ve Allah'ın gökleri ve yeryüzünü aydınlatan nurunu tasvir eden âyetten almıştır. Bu sûrede genel olarak fert, aile ve toplum hayatı açısından uygulanması gereken görgü kuralları yer almış, İslâmî değerlere bağlı sağlam bir aile ve toplum hayatının kurulmasında uyulacak ahlâkî esaslara dikkat çekilmiştir.⁵⁴⁷ Bu sûre Divan şiirinde genellikle Duhân sûresi ile birlikte zikredilmiştir. Nurun zıddı olan karanlık ve zulmet kelimelerini *duhan* lafzı karşıladığı için şairler Nûr sûresini, manaca zıddı olan Duhân sûresi ile birlikte ele almayı uygun görmüşlerdir. Bu şairlerimizden Nesîmî bir şiirinde,

*Zülf ü ruhsârundur iy cân sûre-i **Nûr** u Duḡân*

Ger bu ma'nîden ana şâm u seher dirsem nola

(Nesîmî, Gazel-392/9)

diyerek, zülf (saç), şam (akşam) ve Duhân (duman) kelimeleri ile ruhsâr (yüz), seher ve Nûr kelimeleri arasındaki ilgiye dikkat çekmiştir. Yine bir başka şiirinde şair zülf ve yüzün ne anlama geldiğini öğrenmek için Kur'an'a baktığında karşısına Nûr ve Duhân sûrelerinin çıktığını şöyle ifade etmiştir:

Zülfünle ruhun her neçe kim Mushafa bahdum

*Gördüm ki anun sûreleri **Nûr** u Duḡândur*

(Nesîmî, Gazel-59/7)⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Nûr Sûresi", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 247.

⁵⁴⁸ Nûr sûresi ile ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer şiirler için bkz. Gazel-449/5, Gazel-447/19.

Divan şiirinde yüz genellikle güzelliği ve parlaklığı ile güneşe, aya ve nura benzetilir. Şeyhî sevgilinin yüzünü nura benzetirken Nûr sûresinden ilham almış ve yüzdeki hatların Nûr sûresini çağrıştırdığını bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

Yüzünde hattına nola denirse sûre-i Nûr

Çün ol cemâl-i cemîlinden âyetin görünüür

(Şeyhî, Gazel-73/4)

Mutasavvıf şahsiyetlerden Dede Ömer Rûşenî Nûr ve Duhân sûrelerini birlikte kullanan şairlerimizdendir. *Divanında* iki ayrı yerde her iki lafzı birlikte kullanan şair şiirlerinin ilkinde rûy (yüz), Nûr ve rûz (gün) kelimeleri ile mûy (saç, kıl), Duhân (duman) ve şeb (gece) kelimelerini bir arada kullanırken diğer şiirinde zülf-Duhân-gadat (sabah) ile ruh (yanak)-Nûr-aşıyy (akşam) kelimeleri arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir:

Rûy u mûyun görelî ol lutf-ı Hakkun Rûşenî

Sûre-i Nûr u Duḡândur zikr ü fikri rûz u şeb

(Rûşenî, Gazel-3/6)

Rûşenî zülf ü ruhun yâdına tan mı ohusa

Sûre-i Nûr u Duḡân külle gadâtin ve 'aşıyy

(Rûşenî, Gazel-77/9)

Birbirlerinden pek de farklı şeyler söylemeyen şairlerimiz eğer sevgilinin yüzünün güzelliğinden bahsedeceklerse Nûr sûresi ile bu güzelliği ortaya çıkarmayı âdeta gelenek hâline getirmiş gibidirler. Bu şairlerimizden biri de Necâtî Bey'dir. O da bir şiirinde Mushafa benzettiği yüzün yanağını Nûr sûresine ve güzelliği tam olarak ortaya çıkaracak olan siyah saçları da Duhân sûresine benzetmiştir:

Cemâli Mushafın gördüm ruh u zülfî durur verdim

Gelin size sûre-i Nûr u Duḡâm bana öğretmen

(Necâtî Beg, Gazel-303/3)

Sultan şairlerimizden Muhibbî sevgilisinin yüzünü ve hatlarını ezberden okuduğunu, kendisini işitenlerin sanki Nûr ve Duhân sûrelerini okuduğunu zannettiklerini bir *gazelinde* şöyle gözler önüne sermiştir:

Hat u ruhsârun Muhibbî su gibi ezber okur

İşiden dir sûre-i Nûr u Duḡân ezberlemiş

(Muhibbî, Gazel-1236/5)

Nefî bir *kasidesinde* Nûr adına yer verirken güneş ile bu sûre arasındaki benzerliğe dikkat çekmiş ve şunları söylemiştir:

*Döndürür çarhı murâdınca hakîm-i akli
Sûre-i Nûr okutur mihre edîb-i re'yi*

(Nefî, Kaside-45/10)

Yenişehirli Avnî ise bir şiirinde yüzü Nûr sûresine benzetirken bu yüzün yukarısında bulunan kaşları ise Nûr sûresinin başındaki besmeleye benzetmiştir:

*Nâsiyende kaş degüldür hâme-i i'câz-ı hüsn
Medd-i bi'smillâh çekmiş sûre-i Nûr üstine*

(Yenişehirli Avnî, Gazel-410/2)

Nûr sûresi bazı şairlerimiz tarafından âyet-i Nûr şeklinde ifade edilmiştir. Nûr âyeti olarak anılan ve Yüce Allah'ın yerin ve göğün nuru olduğunu beyan eden: “Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun misâli, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inci gibi parlayan bir yıldıza benzer; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir”⁵⁴⁹ âyeti Nûr sûresinin 35. âyetidir ki bu âyet çeşitli düşünce akımlarının dikkatini çekmiş ve özel yorumlara da konu olmuştur.⁵⁵⁰ Sûre olarak değil de *âyet-i Nûr* lafzı ile bu sûreye telmihte bulunan şairlerimizden bazılarının şiirleri şöyledir:

Ahmed Paşa'nın örneği:

*Âyet-i Nûrdur ve sûre-i Fetih
Bana ol yârdan bu gün peygâm*

(Ahmed Paşa, Gazel-203/3)

Muhibbî'nin örneği:

*Kâtib-i kudret yazup ruhsâruna Nûr âyetin
Olmaya hattun gibi hiçbir hat-ı zîbâ latîf*

(Muhibbî, Gazel-1380/3)⁵⁵¹

Bâkî'nin örneği:

⁵⁴⁹ Karaman, v. dğr., IV, 79.

⁵⁵⁰ İlhan Kutluer, “Nûr: İslâm Düşüncesi”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 245.

⁵⁵¹ Nûr âyeti ile ilgili Muhibbî'ye ait diğer şiirler için bkz. Gazel-1326(a)/5, Gazel-2274/2.

*Beyâz-ı safha-i ruhsâra ol hatt-ı cemâlünle
Muhakkak hatt-ı Nûrî mi ki yazmış âyet-i Nûr*

(Bâkî, Gazel-547/2)⁵⁵²

Nev'î'nin örneği:

*Hat u ruhsârün için fâl idicek Mushaf'dan
Âyet-i Nûr ile bir safhada cem ' oldı Duḡān*

(Nev'î, Kaside-40/22)⁵⁵³

Âsaf'ın örneği:

*Münkir olmadı gönül âyet-i Nûr-ı ruhunu
Âsaf'a merhamet eyle hele îmânun için*

(Âsaf, Gazel-737/5)

Şeyh Gâlib'in örneği:

*Bir feyz edip ol pertev-i dîdârdan işrâk
Hep âyet-i Nûr oldu gelen taraf-ı lisâna*

(Gâlib, Tarih-39/5)

2.7. FURKÂN SÛRESİ

Bu sûre ismini birinci âyette geçen ve “Hak ile bâtlı birbirinden ayırma” anlamına gelen *furḡān* kelimesinden almıştır. Furkân aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in de bir adıdır.⁵⁵⁴ Âl-i İmrân sûresi 4. âyette ve Furkân sûresi 1. âyette geçen *furḡān* lafzı ile Kur'ân-ı Kerîm kastedilirken, Bakara sûresi 185. âyette Kur'ân'ın hakkı bâtıldan ayırma ve belirginleştirme işlevine vurgu yapılmıştır.⁵⁵⁵ Sadece Şeyh Gâlib *Divanında* rastladığımız Furkân sûresi, şairin yazmış olduğu bir *gazelde âyet-i Furḡān* lafzı ile geçmektedir.

*Zülf-veş kâfirdir ol da mezheb-i uşşâkda
Âyet-i Furḡān hüsne sihr-i ta 'bîr etdi hat*

(Gâlib, Gazel-174/2)

⁵⁵² Nûr âyeti ile ilgili Bâkî'ye ait diğer şiir için bkz. Tahmis-6/6.

⁵⁵³ Nûr âyeti ile ilgili Nev'î'ye ait diğer şiir için bkz. Kaside-36/3.

⁵⁵⁴ Emin Işık, “Furkân Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 221.

⁵⁵⁵ İbrahim Çelik, “Furkan”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 220.

2.8. NEML SÛRESİ

Neml sûresi adını Hz. Süleyman'ın ordusuna yol veren karıncayla ilgili kıssanın anlatıldığı 18. âyette geçen ve “karınca” anlamına gelen *neml* kelimesinden almıştır.⁵⁵⁶ Sûrenin ilk âyeti hurûf-ı mukattaadan sayılan *tâsîn* harfleri ile başlar. Şairlerimizden Nesîmî bir şiirinde *sûre-i tâsîn* ifadesine yer verirken Neml sûresine telmihte bulunmuş ve aynı zamanda *tâhâ*, *yâsîn*, ve *'t-tîn* âyetlerine de yer vererek şunları söylemiştir:

Sûretün tâhâ ile yâsîn imiş

İki kaşun sûre-i tâsîn imiş

Ûr imiş yüzün dişün ve 't-tîn imiş

Hak didi ârif seni ol hüsn imiş

(Nesîmî, Tuyuğ/115)

Necâtî Bey Neml adına yer verdiği şu şiirinde aynı sûrenin 30. âyetinde geçen *bismi'llâh* lafzını da iktibas etmiştir:

Sûre-i Neml ortasında medd-i bi'smillâhdır

Hatt-ı haddinde çekilmiş ol nişân-ı dil-sitân

(Necâtî Beg, Gazel-431/6)

Şeyh Gâlib, *Divanı*nda iki yerde Neml adına yer vermiştir. İlk şiirinde Gâlib sevgilinin ağzını ve dudağını nesih hattı ile yazılmış olan *vāv* (و) 'a benzetmiş ve bu *vāv* (و) ile Neml sûresi arasında ilgi kurmuştur; “yazmışlar” redifli ikinci şiirinde ise şair Neml sûresini oluşturan âyetlerin gümüş sayfalar üzerine yazıldığını şöyle ifade etmiştir.

Dehân u hatt-ı lebin vāv-ı neshe benzetsem

O vâva sûre-i ve 'n-Neml evveli derler

(Gâlib, Gazel-85/3)

Hat-ı rûyun ki dikkatlerle ta'zîm üzre yazmışlar

Meğer âyât-ı Nemli safha-i sîm üzre yazmışlar

(Gâlib, Gazel-116/1)

⁵⁵⁶ İshak Yazıcı, “Neml Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 553.

2.9. YÂSÎN SÛRESİ

Yâsîn sûresi adını 1. âyette geçen ve hurûf-ı mukattaadan oluşan *yâsîn* lafzından almıştır. Beyitlerde *yâsîn* lafzına çokça rastlanmakla birlikte bu lafızlar sûreye değil Yâsîn sûresinin 1. âyetine işaret etmektedir. İlk olarak Kadı Burhâneddin *Divanı*nda rastladığımız bu sûreye şair şu şiirinde yer verirken fetih için Fâtiha sûresinin ve düşman üstüne de Yâsîn sûresinin okunması gerektiğini şöyle dile getirmiştir:

Gelün ki ohıyalum feth için bu Fâtihâyı

*Ki niçeler ohıya düşmen üsdine **Yâsîn***

(Kadı Burhâneddin, Gazel-32/4)

Yâsîn adına yer veren bir diğer şairimiz Nesîmî'dir. Şairin Yâsîn sûresi ile birlikte Fetih sûresinden de bahsettiği şiiri şöyledir:

*Be-hakk-ı sûre-i **Yâsîn** be-hakk-ı sûre-i Feth*

Be-hakk-ı Ahmed ü Mahmûd be-sun'-ı sûret-i pâk

(Nesîmî, Gazel-219/12)

Necâtî Bey şu gazelinde bir taraftan *Yâsîn* sûresinin adına yer verirken diğer taraftan “ok u yasın” ve “oku *yâsîn*” kelimeleri arasında cinas yapmıştır:

Görücek yârın elde ok u yasın

*Benimçün hâce başla oku **Yâsîn***

(Necâtî Beg, Gazel-419/1)

Nâbî, yaşadığı devrin bozuk yönlerini eleştirdiği şu beytinde bir zamanlar güzel günlerin olduğunu ve insanların bu güzel günler için yâsîn okuduklarını, ancak şimdi perişan bir devirde olduklarını, güzel günlerin yerini akşama bıraktığını çarpıcı bir şekilde şöyle gözler önüne sermiştir:

*Gören **Yâsîn** okurken vakt-i hüsnin bir zamân yârın*

Gelüp devr-i perîşân hattı itdi rûz-ı hüsnin şâm

(Nâbî, Mu‘ammeyât/124)

2.10. DUHÂN SÛRESİ

“Duman” anlamına gelen *duhân* kelimesi sûrenin onuncu âyetinde geçmektedir. Söz konusu âyette *duhân*'ın gökyüzünden gelip insanların üzerine bir azap olarak çökeceği bildirilmiştir.⁵⁵⁷ Bu anlamından ziyâde Duhân sûresi beyitlerde sözlük

⁵⁵⁷ Emin Işık, “Duhân Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 548.

anlamıyla yer almış ve genelde Nûr sûresi ile birlikte zikredilmiştir. Birbirine anlamca zıt olan bu iki sûrenin çoğu zaman sevgilinin güzellik unsurlarından yüz ve saç ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Şairlerimizden Nesîmî'nin sûre isimleriyle benzetmeleri bir arada kullandığı şiirleri şöyledir:

*Saçunla ârızun cân Mushafıdur
Adı Nûr u **Duḥân** bi'llâh degül mi*

(Nesîmî, Gazel-447/19)

*Zülf ü ruhsârundur iy cân sûre-i Nûr u **Duḥân***

Ger bu ma'nîden ana şâm u seher dirsem nola

(Nesîmî, Gazel-392/9)⁵⁵⁸

Ahmed Paşa, Sultan II. Bâyezid (ö. 918/1512) için yazdığı bir *kasidede* Duhân sûresine işaret ederken yüzü Mushafa benzetmiş ve Sultan'ın yüzündeki tüyleri de rengi itibariyle (duman) anlamındaki Duhân'a benzetmiştir:

Mushaf-ı hüsnünün kenârında

*Yazılı sûre-i **Duḥân** buldum*

(Ahmed Paşa, Kaside-24/5)

Dede Ömer Rûşeni bir şiirinde,

Rûy u mâyun görelî ol lutf-ı Hakkun Rûşenî

*Sûre-i Nûr u **Duḥân**dur zikr ü fikri rûz u şeb*

(Rûşenî, Gazel-3/6)⁵⁵⁹

derken, rûy-Nûr-rûz kelimeleri ile mây-Duhân-şeb kelimeleri arasındaki tezatlığı güzel bir sanatla ifade etmiştir.

Necâtî, şu şiirinde “Sevgilinin Mushafa benzeyen cemâlini gördüm, onun yüzü ve saçları sürekli olarak benim virdim olmuştur; Artık bundan sonra sizler bana Nûr ve Duhân sûrelerini öğretmeye kalkmayın” diyerek yüzü parlaklığı cihetiyle Nûr sûresine, saç da rengi itibariyle Duhân sûresine teşbih ederek vermiş ve şunları söylemiştir:

Cemâli Mushafın gördüm ruh u zülfî durur verdim

*Gelin siz sûre-i Nûr u **Duḥân** bana öğretmen*

(Necâtî Beg, Gazel-303/3)

⁵⁵⁸ Duhân sûresi ile ilgili Nesîmî'ye ait diğer şiirler için bkz. Gazel-59/7, Gazel-296/4, Gazel-449/5.

⁵⁵⁹ Duhân sûresi ile ilgili Rûşenî'ye ait diğer şiir için bkz. Gazel-77/9.

Muhibbî de şu *gazelinde*, “(Sevgilinin) hattını ve yanağını Muhibbî su gibi ezberden okur; benim bu okuduklarımı duyanlar ‘Nûr ve Duhân sûrelerini ezberlemiş’ derler” demiş ve yüzdeki tüyleri rengi itibariyle Duhân’a, yanağı da parlaklığı ile Nûr’a benzetmiştir:

Hat u ruhsârun Muhibbî su gibi ezber okur

*İşiden dir sûre-i Nûr u **Duḥân** ezberlemiş*

(Muhibbî, Gazel-1236/5)

Nev’î bir şiirinde Nûr ve Duhân sûreleri ile gündüzün alâmeti olan mihr (güneş) ve gecenin alâmeti olan meh (ay) arasında ilgi kurmuş ve ayrıca sabah vakti karanlıktan aydınlığa geçişi yine Nûr ve Duhân sûreleri ile ilişkilendirerek şöyle zikretmiştir:

Mihr ile meh meş‘al-efrûz-ı der-i dîvân olup

*Âyet-i Nûr u **Duḥân** itse kırâ’et subh-dem*

(Nev’î, Kaside-36/3)⁵⁶⁰

Duhân sûresi 10. âyette geçen “Göğün belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle”⁵⁶¹ buyruğunu kıyâmet alâmetlerinden sayan rivayetler olduğu gibi bu olayın geçmiş zamanlarda meydana geldiğini söyleyen görüşler de mevcuttur. Şairlerimizden Kânî, yukarıda örneklerini sıraladığımız diğer şairlerimizden farklı olarak Duhân sûresine bir *kasidede* yer vermiştir. Şair bu şiirde kuvvetle muhtemel, anlamından ve nüzûl sebebinden ötürü kıyâmet gününü hatırlattığı için Duhân sûresi hakkında yapılan sohbetleri menfûr olarak nitelendirmiş ve şunları söylemiştir:

*Nesh olunmuşdur deyu ahkâm-ı âyât-ı **Duḥân***

Ol kadar bâya duhân sohbetleri menfûr olur

(Kânî, Kaside-36/77)

2.11. FETİH SÛRESİ

Fetih sûresi ismini birinci âyette geçen feth kelimesinden almıştır. Bu sûre “Hz. Peygamber’e Allah tarafından açık bir fethin ihsan edildiğini bildiren âyetle başlamıştır. Müfessirlerin çoğunluğu bu âyetteki *feth-i mübîn*’i Hudeybiye Antlaşması ile tefsir ederken bazıları Hz. Peygamber’e verilen nübüvvet ve İslâmiyet, Asr-ı saâdet’teki bütün fetihler, gerçekleşecek olan Hayber veya Mekke’nin fethi gibi önemli gördükleri

⁵⁶⁰ Duhân sûresi ile ilgili Nev’î’ye ait diğer şiir için bkz. Kaside-40/22.

⁵⁶¹ Karaman, v. dğr., IV, 793.

hususlarla da tefsir etmişlerdir.”⁵⁶² Bu sûre sûre-i *Feth* şeklinde *Divan*ların genellikle *kasâid* ve *gazeliyyât* bölümlerinde yer alırken şairler bazı şiirlerinde âyet-i *Feth* ile bu sûreye telmihte de bulunmuşlardır. Şairlerimizden Nesîmî'nin Fetih adına yer verdiği şiiri şöyledir:

Be-hakk-ı sûre-i Yâsîn be-hakk-ı sûre-i Feth

Be-hakk-ı Ahmed ü Mahmûd be-sun '-ı sûret-i pâk

(Nesîmî, Gazel-219/12)

Âşığın sevgiliden haber alması *Divan* şiirinde nadir görünen bir olaydır. Ahmed Paşa bir şiirinde sevgiliden haber aldığı günü Nûr ve Fetih sûreleri ile karşılarken, Nûr kelimesinde olduğu gibi gönlü aydınlanmış, Fetih kelimesi ile de âdeta bir zafer kazanmış gibidir.

Âyet-i Nûrdur ve sûre-i Feth

Bana ol yârdan bu gün peygâm

(Ahmed Paşa, Gazel-203/3)

Fetih sûresinin İslâm kültür tarihinde de önemli bir yeri vardır. Savaşa giden askerlerin, sûrede geçen zafer vaadinin kendileri için de gerçekleşmesi için savaş boyunca bu sûreyi okudukları bilinmektedir. Aynı zamanda kılıç, kalkan gibi savaş aletlerinin üzerine sûrenin ilk âyetinin, bazı hükümdar ve kumandanların da giydiği zırhlar üzerine de sûrenin tamamının yazıldığı bilinmektedir.⁵⁶³ Bu sûre sadece savaş vakitlerinde değil aynı zamanda bir işin hayırlısıyla olmasını murad eden kişiler tarafından da çokça okunan bir sûredir. Şairlerimizden Nev'î, Sultan III. Mehmed Han (ö. 1012/1603) için yazdığı bir *ıydiyyede* sabah vakti esen sabâ rüzgârının Fetih sûresini okuyup Padişahın kapısına üfürmesini ve bu sayede kapının kerâmet gösterip açılmasını dilerken şunları söylemektedir:

Sûre-i Feth okuyup üstine üfürse sabâ

Açılup dergâh-ı şâhitse kerâmet subh-dem

(Nev'î, Kaside-36/2)

Nev'î,

⁵⁶² Emin Işık, “Feth Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 456.

⁵⁶³ Emin Işık, “Feth Sûresi”, s. 457.

Feth-i Hayber olalı eylememiştir kimse

Zûr-ı bâzû ile bir böyle hisârı teshîr

(Nef'î, Kaside-40/2)

diyerek Hayber fethinden haber verdiği bir *kasidesinde* askerlerce okunan Fetih sûresini Cebrâil'in işittiğini, hatta Hızır ve İlyas Peygamber'in de dua ve tekbirlerle bu fethi iştirak ettiklerini şöyle ifade etmiştir:

*Başladı gûş edicek sûre-i **Feth**a Cibrîl*

Eyledi Hızr ile İlyâs du'â vü tekbîr

(Nef'î, Kaside-40/5)

Bu sûreye *Divanında* yer veren şairlerimizden biri de Şeyh Gâlib'tir. Gâlib yazmış olduğu bir *kasidede* Fetih adına değinirken bu sûrenin âdeti sevgilinin yüzünde yazılı olduğunu söylemiştir.

*Sûre-i **Feth** oldu hatt levh-ı ruh-ı zîbâsına*

Medd-i ebrû medd-i bi'smillâhdır bâlâsına

(Gâlib, Kaside-31/1)

Fetih sûresine âyet-i *Feth* veya sûre-i *innâ fetahnâ* gibi lafızlarla telmihte bulunan şairlerimiz de vardır. Bu örnekleri sıralayacak olursak:

Nesîmî'nin örneği:

Müşrik olup gümâna düşmegil iy yakînsüz

*Âyet-i **Feth**-ı bâbem sûre-i Mürselâtem*

(Nesîmî, Gazel-261/12)

Ahmed Paşa'nın örneği:

Tiğün yüzüne nokta-i zerrîn kodu hurşîd

*Çün dest-i kazâ âyet-i **Feth** eyledi imlâ*

(Ahmed Paşa, Kaside-11/60)⁵⁶⁴

Necâtî Bey'in örneği:

***Feth** âyetini yazsa izârına filmesel*

Benzer şu bir güzel hatı gelmiş cevâna tîğ

(Necâtî Beg, Kaside-11/10)

Bâkî'nin örneği:

⁵⁶⁴ Fetih âyeti ile ilgili Ahmed Paşa'ya ait diğer şiir için bkz. Kaside-16/28.

*Tazarru' demleri geldi Cenâb-ı Hakka ey Bâkî
İdüp **Feth** âyetin ezber dilin kılsun revân hançer*

(Bâkî, Gazel-155/7)

Nâbî'nin örneği:

*Gül-gonceler tilâvet-i âyât-ı **Feth** ider
Ol bâg-ı me'nevîde ki biz andelîbiyüz*

(Nâbî, Gazel-252/5)

Cevrî'nin örneği:

*Muzaffer-ceyş ü **Feth**-âyet cihân-gîr-i zafer-râyet
Cihân-dâr-ı kavî-nusret melek-hayl ü Hüddâ-yâver*

(Cevrî, Kaside-11/9)

Yenişehirli Avnî'nin örneği:

*Velâhd oldı bir gaddâre kim imkânı olsaydı
Tutar kâhir iderdi sûre-i **innâ fetahñāy***

(Yenişehirli Avnî, Mersiye-5/19)⁵⁶⁵

Sûzî'nin örneği:

*Cebhesinde sûre-i **innâ fetahñā** âşikâr
Kul hüve'llâh nakş olunmuş sûret-i sübhâna bak*

(Sûzî, Rubâî/12-2)

2.12. TÛR SÛRESİ

Bu sûre adını birinci âyette geçen ve “dağ” anlamına gelen *tûr* kelimesinden almıştır. Sûre, *ve't-tûr* olarak da bilinmektedir.⁵⁶⁶ Şairlerimizden sadece Nesîmî, *Divanında* iki yerde sûre-i *ve't-tûr* lafzına bir yerde de Tûr adına yer vermiştir. Şair ilk şiirinde birtakım öğütlerde bulunurken *ve't-tûr* sûresinin ve Tûr dağında Hz. Mûsâ'ya verilen kitabın tanınması gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

Yüzünü Hakdan çevürme Hakkı bil

*Sûre-i **ve't-tûn** tanı rakı bil*

Mustafânun parmagından şakkı bil

Selsebîl oldı tudagun zevkı bil

(Nesîmî, Tuyuğ/183)

⁵⁶⁵ Fetih sûresi ile ilgili Yenişehirli Avnî'ye ait diğer şiir için bkz. Kaside-36/23.

⁵⁶⁶ Bekir Topaloğlu, “Tûr Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 404.

Şair diğer şiirinde ise başka âyetleri iktibas etmiş ve *ve't-tūr* sûresini hurûfî söylemlerle birlikte şöyle telaffuz etmiştir:

Evvelüm nūn ve'l-ķalemdür āhırum mā yeŗturūn

Sūre-i ve't-tūnyam ve't-tūnnun mestūryam

(Nesîmî, Gazel-242/2)

Nesîmî son olarak *Tūr* adına yer verdiği Őu şiirinde aynı zamanda *ve't-tīn*, *tāsīn*, *yāsīn* ve *tāhā* lafızlarını birlikte zikretmiş ve Őu benzetmeleri yapmıştır:

Sūretūn tāhā ile yāsīn imiŗ

İki kaŗun sūre-i tāsīn imiŗ

Tūr imiŗ yüzūn diŗūn ve't-tīn imiŗ

Hak didi ārif seni ol hūsn imiŗ

(Nesîmî, Tuyuŗ/115)

2.13. RAHMÂN SŪRESİ

Rahmân sûresi adını ilk âyette geĀen ve “Her Őeyi kuŗatan, ilāhî rahmeti remzeden” *rahmân* isminden almıştır. Sûrenin hemen hemen tamamında ilāhî rahmetin yansımalarından söz edildiŗi iĀin bu adlandırma iĀerikle uygunluk göstermektedir.⁵⁶⁷ Őairlerimizden Kadı Burhāneddin bir *gazelinde* bu sūre adına yer verirken beraberinde Nāziāt sûresinin 1. âyetini de iktibas etmiş ve Őunları söylemiştir:

Begüm ve'n-nāzi'āt-i zūlf Āün kılur bizi beste

*Nidelüm Őems yüzūni eger sūre-i **Rahmāndur***

(Kadı Burhaneddin, Gazel-660/5)

Rahmân sûresine *Divanında* yer veren Őairlerimizden Nesîmî ise, daha Āok sūre ile insan sūreti arasında ilgi kurmuŗtur:

*Yazmış yüzünde sūre-i **Rahmānı** ve's-selām*

Arŗ ile kürsī levh u kalem olmadın henüz

(Nesîmî, Gazel-184/3)

Ene'l-Hak söylerem Hakdan 'ale'l-'arŗi'stevā geldi

*Yüzündür sūre-i **Rahmān** ale'r-rahmân alâ geldi*

(Nesîmî, Gazel-426/1)

⁵⁶⁷ M. Kāmil Yaŗaroŗlu, “Rahmân Sūresi”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 417.

Bir başka şiirinde de Nesîmî, hurûfî söylemleri ön plana çıkararak Rahmân sûresinin bizzat kendi zâtında olduğunu şöyle ifade etmiştir:

*Sûre-i **Rahmân** menem Hak mendedür*

Lâ yezâlî zât-ı mutlak mendedür

Küntü kenzün kenzi el-hak mendedür

Geldi Tûfân Nûh u zevrak mendedür

(Nesîmî, Tuyuğ/79)⁵⁶⁸

Şeyhülislâm Yahyâ, Rahmân sûresini bir şiirinde kaşlara benzetmiştir. Rahmân kelimesini oluşturan harflerden *râ* (ر) 'yı şekil itibariyle kaşlara benzeten şair, kâtib-i kudret olan Yüce Allah'ın, sevgiliyi eşi benzeri olmayan emsalsiz bir şekilde yarattığını şöyle dile getirmiştir:

*Degil ebrû yazılmış sûre-i **Rahmân**da bir meddir*

Misâlin yazmamışdır kâtib-i kudret ser-âmeddir

(Şeyhülislâm Yahyâ, Gazel-127/1)

Mutasavvıf şairlerimizden Sûzî, Rahmân adına yer verdiği şiirlerinde şair Nesîmî gibi yüzle sûre arasında ilgi kurmuş ve şunları söylemiştir:

Kaşındır kâbe kavseyni ev ednâ

*Yüzündür sûre-i **Rahmân** nedendir*

(Sûzî, 114/3)

Mazhar-ı zât olmuş insân gel beri Hakâna bak

*Vechi üstünde yazılmış sûre-i **Rahmâna** bak*

(Sûzî, Rubâî/12-1)

Şeyh Hâlid, girdiği tasavvuf yolunda Rahmân sûresinin hatrına Yüce Allah'tan niyazda bulunmuş ve bu sûrenin hakkı için vahdet denizinde bir katre olup, o denizin bir parçası haline gelmeyi, kesretten kurtulup vahdete yani vuslata ermeyi arzuladığını ifade etmiştir:

*Be-hakk-ı sûre-i **Rahmân** ayırma Hâlid'i senden*

Unudup kendini kalsın talıp ol bahr-i vahdetde

(Hâlid, 97/9)

⁵⁶⁸ Rahmân sûresi ile ilgili Nesîmî'ye ait diğer şiirler için bkz. Gazel-311/7, Tercî-i Bend-1/4-5.

2.14. KALEM SÛRESİ

Kalem sûresi adını ilk âyette geçen *kalem* kelimesinden almakla birlikte bu sûre *Nûn* ve *Nûn ve'l-kalem* olarak da bilinmektedir.⁵⁶⁹ Nitekim *Divan*larını incelediğimiz şairlerden Nesîmî ve Bâkî de Kalem sûresine sûre-i *Nûn* ve sûre-i *Nûn ve'l-kalem* lafızlarıyla yer vermişlerdir. Nesîmî'nin *lev-lâk* hadisi ile birlikte yer verdiği sûre-i *Nûn ve'l-kalem* lafzı şu şekilde iktibas edilmiştir:

Âyet-i lev-lâk ohı ve sûre-i Nûn ve'l-kalem

Tâ sana ma'lum ola cân u cihânı handadur

(Nesîmî, Gazel-118/6)

Şeyhî bir gazelinde Kalem sûresini kastederek sûre-i *Nûn* lafzına yer vermiş ve *nûn* harfi ile sevgilinin kaşları arasındaki benzerliğe dikkat çekerek şunları söylemiştir:

Dilim bu sûre-i Nûndan dahi nesneylemez tekrâr

Kaçan mihrâb-ı ebrûsu hayâliyle namâz etsem

(Şeyhî, Gazel-123/2)

Bâkî ise sevgilinin Mushafa benzeyen cemâlini gördükçe bu güzellik karşısında *ve's-şems* ve *Nûn* sûrelerini okuduğunu şöyle ifade etmiştir:

Cemâlin Mushafını dil-berâ gördükçe bu Bâkî

Okur ve's-şems yüzüne kaşuna sûre-i Nûn

(Bâkî, Gazel-538/5)

Şiirde sevgilinin yüzü parlaklığı yönüyle *ve's-şems*'e ve kaşları da şekli itibariyle *Nûn*'a teşbih edilerek verilmiştir.

2.15. MÜRSELÂT SÛRESİ

Sûre adını ilk âyette geçen ve “gönderilenler” anlamına gelen *mürselât* kelimesinden almıştır. Müfessirlere göre bu kelime âlemin idaresiyle görevli melekleri, rüzgârları, peygamberleri veya Kur'ân âyetlerini ifade etmektedir. Mevzû olduğu söylenen bir hadise göre bu sûreyi okuyan kimsenin siciline müşrikler grubunun girmediği hususunun kaydedildiği bildirilmiştir.⁵⁷⁰ Nitekim bu ifadeden hareketle Nesîmî şu şiirinde “Müşrik olup şüpheye düşme ey imansız; Fetih âyetinin kapısı ve Mürselât sûresi benim” demiştir:

⁵⁶⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Kalem Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 247.

⁵⁷⁰ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Mürselât Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 54, 55.

*Müşrik olup gümâna düşmegil iy yakînsüz
Âyet-i Fetḥ-i bâbem sûre-i **Mürselâtem***

(Nesîmî, Gazel-261/12)

Şair diğer şiirinde ise Mürselât sûresi ile sevgilinin saç ve beni arasında şöyle ilgi kurmuştur:

*İy yüzün âyât-ı envâr-ı sıfât
Zülf ü hâlün sûre-i **ve'l-mürselât**
Ayagun tozına degmez kâ'inât
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
(Nesîmî, Tuyuğ/16)*

2.16. ŞEMS SÜRESİ

Şems sûresi adını ilk âyette geçen ve “güneş” anlamına gelen şems kelimesinden almıştır. Sûre *ve's-şems* ve *ve's-şemsi* ve *duḥāhā* olarak da bilinir.⁵⁷¹ Bu ifadeden hareketle bazı şairlerimiz doğrudan sûre-i Şems lafzını tercih ederken bazıları da sûre-i *ve's-şems* ifadesine yer vermişlerdir. Nesîmî bir şiirinde ayrılık gecesinde parlayan yıldızlardan bahsetmiş ve bunlarla Şems sûresi arasında benzerlik kurmuştur:

*Leyl-i fürkatde tal'atun necmin
Sûre-i **Şems** ve 'd-duḥā gördüm
(Nesîmî, Tercî-i Bend-1/6-3)*

Usta şairlerimizden Bâkî bir şiirinde, yüzünde *ve's-şems* ve *ve'd-duḥā* yazan sevgilinin yanağının âşığa hoş safa verdiğini, böyle bir güzelin güzellik aynasının ay gibi parladığını, nitekim bu güzellik aynasına bulanıklığın erişemeyeceğini, öyle ki üzerine *nūr* âyetinin bile yazılabileceğini şöyle ifade etmiştir:

*Virmiş izâr-ı yâra safâ hatt-ı dil-güşâ
Yazmış ruhında sûre-i **ve's-şemsi** ve 'd-duḥā
Bulmuş cemâli âyinesi mâh-veş cilâ
Mir'ât-ı hüsne sanma keder irişe dilâ
Nūr âyeti yazılsa hat-ı müşg-bâr ile
(Bâkî, Tahmis-6/6)*

⁵⁷¹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Şems Süresi”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 510.

Bâkî bir *gazelinde* de Şems adına yer verirken bu sûrenin sevgilinin aya benzeyen yüzünde reyhan hattıyla yazılı olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Haddün ey meh şol hat-ı reyhânda

Sûre-i ve'ş-şemsdür Kur'ânda

(Bâkî, Gazel-476/1)⁵⁷²

Kânî, Şems sûresi ile birlikte *ve'l-fecr*, *ve'l-leyl* ve *ve'd-duhâ* âyetlerine de yer verdiği şiirinde Hz. Peygamber'in alnını Şems sûresine benzetmiş ve şunları söylemiştir:

Cebîniin sûre-i ve'ş-şems sînen matla'-ı ve'l-fecr

Saçun ve'l-leyl yüzün ve'd-duhâdur yâ Resûlallâh

(Kânî, Kaside-4/2)

Şeyh Gâlib “hatt” redifli *gazelinde*, “Davamız kıyâmet gününün akşamına kaldı, bugün hatt Şems sûresinin tefsirini karanlıkla yaptı” derken aşk karşısında düştüğü karamsarlığı dile getirmiştir:

Kaldı da 'vâmız kıyâmet rûzının ahşamına

Sûre-i Şemsi bugün zulmetle tefsîr etdi hat

(Gâlib, Gazel-174/3)

Yenişehirli Avnî de Gâlib gibi yazmış olduğu “hat” redifli bir *gazelinde* Şems adına yer vermiş ve “güneş” anlamına gelen Şems ile bunun zıddı olan “gece” anlamındaki Leyl sûrelerini birlikte mütalaa edip bu zıtlığı şöyle gözler önüne sermiştir:

Sûre-i ve'ş-şemsi hatm itdükde cemâl

Âyet-i ve'l-leyli tevcîh üzre tefsîr itdi hat

(Yenişehirli Avnî, Gazel-192/3)

Şair bu beytinde “Cemâl (sevgilinin yüz güzelliği) *ve'ş-şems* sûresini hatmetti; hat *ve'l-leyl* âyetini bütün yönleriyle tefsir etti” demiştir.

2.17. LEYL SÛRESİ

Sûre adını “gece” anlamına gelen ve birinci âyette yer alan leyl kelimesinden almıştır. Sûre *ve'l-leyl* ve *ve'l-leyli izâ yağşâ* sûresi olarak da bilinmektedir. Bu sûrenin Mekke döneminde Müslüman köleleri satın alıp âzat etmek suretiyle servetini Allah

⁵⁷² Bu sûre ile ilgili Bâkî'ye ait olan diğer şiirler için bkz. Gazel-476/1, Tahmis-6/6.

yolunda harcayan Hz. Ebû Bekir ile cimrilik yapıp malını ihtiyaç sahiplerinden esirgeyen Ümeyye b. Halef hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir.⁵⁷³

Nesîmî, Nûr ve Duhân sûreleri ile *fe'nzur* âyetine yer verdiği şu gazelinde saçları Leyl sûresine benzetmiş ve şunları söylemiştir:

Çelîpâ zülf ü hâlünden saçun Leylî durur ammâ

İrişdi âyet-i fe'nzur adı Nûr u Duḡân oldı

(Nesîmî, Gazel-449/5)

Necâtî Bey aşağıdaki şiirin birinci mısrasında sevgilinin yanağı üzerindeki saçlardan bahsetmiş ve bu durumu ikinci mısradaki *ve'd-duḡā* âyeti ile başlayan Duhâ sûresinin üzerindeki Leyl sûresi ile açıklamıştır. Sûrelerin Kur'ân'daki sıralanışına baktığımızda Duhâ sûresinden önce gelen Leyl sûresi saçlara, Duhâ sûresi ise sevgilinin yanaklarına benzetilmiştir:

Zülf-i dilber kim izâr-ı dil-rübâ üstündedir

Sûre-i ve'l-leylîdir kim ve'd-duḡā üstündedir

(Necâtî Beg, Gazel-121/1)

Mutasavvîf şairlerimizden Âsaf, sevgilinin geceye benzeyen saçlarını ve kuşluk vaktine benzeyen yüzünü gördükten sonra bu yüzdeki kaşların kendisine kible değiştirttiğini ifade etmiş ve şunları söylemiştir:

Sûre-i ve'l-leylî zülfün ve'd-duḡā rûyun görüp

Ka'be'den ebrûlarun mihrâb döndürdi yüzün

(Âsaf, Gazel-732/2)

2.18. DUHÂ SÜRESİ

Sûre, adını ilk âyette geçen ve “kuşluk vakti” anlamına gelen *duḡā* kelimesinden alırken *ve'd-duḡā* sûresi olarak da anılmıştır.⁵⁷⁴ Sûreye *Divan*larını incelediğimiz şairlerden Bâkî yer verirken *sûre-i ve'd-duḡā* lafzını tercih etmiş ve yazmış olduğu bu şiirde *ve'd-duḡā* ile sevgilinin yüzü arasında ilgi kurmuştur:

⁵⁷³ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Leyl Sûresi”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 155.

⁵⁷⁴ Emin Işık, “Duhâ Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 546.

Virmiş izâr-ı yâra safâ hatt-ı dil-güşâ
Yazmış ruhında sûre-i ve'ş-şemsi ve'd-đuhâ
Bulmuş cemâli âyinesi mâh-veş cilâ
Mir'ât-ı hüsne sanma keder irişe dilâ
Nûr âyeti yazılsa hat-ı müşg-bâr ile
 (Bâkî, Tahmis-6/6)

2.19. TÎN SÛRESİ

Sûre, adını 1. âyette geçen “incir” anlamındaki *tîn* kelimesinden almıştır.⁵⁷⁵ Sadece Kânî'nin *Divanı*nda rastladığımız bu sûre, sûre-i *ve't-tîn* lafzı ile zikredilmiştir. Kânî, âşığın gönlünü doğru, temiz, saf, pak gibi vasıflarla nitelendirdikten sonra bu vasıflara sahip gönül ile *ve't-tîn* sûresi arasındaki ilişkiye şöyle dikkat çekmiştir:

Ser-sûre-i vasf-ı dil-i pâkize-i siddik
Tahkîk-i ser-i sûre-i ve't-tîndür ammâ
 (Kânî, Gazel-2/12)

2.20. KEVSER SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in en kısa sûresi olan Kevser sûresi adını ilk âyette geçen ve “çok, pek çok; iyilik ve hayır” gibi anlamlara gelen *kevser* kelimesinden almıştır. Müfessirlere göre bu sûre Âs b. Vâil'in Peygamber Efendimiz hakkında müşriklere “nesli kesik” diye bahsetmesi; müşriklerin Kâ'b b. Eşref'e kendilerinin daha üstün olduğunu söyleyerek Peygamber'i aynı olumsuz sıfatla nitelemeleri veya Hz. Peygamber'in erkek çocuğunun vefatı üzerine düşmanlarının onun soyunun devam etmeyeceğini belirtmeleri üzerine nâzil olmuştur.⁵⁷⁶

Sûre adına, şairlerimizden Ahmed Paşa, Necâtî Bey ve Muhibbî yer vermiştir. Her iki şair nüzûl sebebinden ziyâde *kevser* kelimesi üzerinde durmuşlar ve sevgilinin dudağı ile bu sûre arasındaki bağa dikkat çekmişlerdir. Örneğin Ahmed Paşa şu şiirinde, “Dudağına misk kokulu tozlarla yazılı olan hattı okudum; güneş can çeşmesi üzerine Kevser sûresini yazmış” diyerek sevgilinin dudağını can bahşeden çeşmeye benzetmiş, dudak üzerinde yazılı olan hattı da Kevser sûresi ile ilişkilendirmiştir:

⁵⁷⁵ Abdülhamit Birışık, “Tîn Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 189.

⁵⁷⁶ İlyas Üzümlü, “Kevser Sûresi”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 345.

Okudum hattın lebinde kim gubâr-ı müşğ ile
*Çeşme-i cân üzre yazmış sûre-i **Kevser** güneş*
 (Ahmed Paşa, Kaside-19/55)⁵⁷⁷

Necâtî Bey ise şu şiirinde âb-ı hayât gibi insana ölümsüzlük bahşeden sevgilinin dudağı ile Kevser sûresi arasında şöyle bir bağ kurmuştur:

*Sûre-i **Kevser** hatın ser-çeşme-i cândır lebin*
Karanlıktır ötesi Âb-ı Hayvândır lebin
 (Necâtî Beg, Gazel-310/1)⁵⁷⁸

Muhibbî bir gazelinde *ve'l-leyl* lafzı ile birlikte *kevser* sûresine şöyle yer vermiştir:

Görüp zülf ü lebüni secde itdüm
*Okudum âyet-i ve'l-leyli **Kevser***
 (Muhibbî, Gazel-661/4)

Şair bu şiirde sevgilisinin saçlarını ve dudağını gördükten sonra secdeye kapandığını ve hemen *ve'l-leyl* âyeti ile *Kevser* sûresini okumaya başladığını söylemiştir. Şiirde aynı zamanda saçlar rengi itibariyle *ve'l-leyl'e*, dudak ise âb-ı hayât bahşetmesi ve bitmez tükenmez bir menba olması yönüyle *Kevser'e* benzetilmiştir.

2.21. NASR SÛRESİ

Bu sûre adını 1. âyette geçen ve “yardım” anlamına gelen nasr kelimesinden almıştır. Hz. Peygamber’in vefatına işaret ettiği için Tevdî (vedâ) sûresi olarak da bilinmektedir. “Bu sûrede ilâhî yardımın gelip fethin gerçekleştiği ve insanların gruplar hâlinde Allah’ın dinine girdiği belirtilmiş, Resûlullah’tan Cenâb-ı Hakk’ı övgü ifadeleriyle yüceltmesi ve bağışlanma talebinde bulunması istenmiştir.”⁵⁷⁹

Şeyh Gâlib Yeniçeri teşkilâtı içerisinde humbaracı olarak bilinen topçu erlerinin kaldığı Humbara-hâne için bir tarih yazmış ve bu şiirde gaybın askerlerinin Nasr sûresini teslim ettiklerini ve burada üretilen her bir humbara topunun birer yıldırım gibi aynı amaç için yola çıktıklarını şöyle gözler önüne sermiştir:

⁵⁷⁷ Bu sûre ile ilgili Ahmed Paşa’ya ait olan diğer şiir için bkz. Gazel-65/2.

⁵⁷⁸ Bu sûre ile ilgili Necâtî Bey’e ait olan diğer şiir için bkz. Gazel-564/3.

⁵⁷⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Nasr Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 416.

Yek-zebândır melekü'r-ra 'd ile her humbarası
Sûre-i Naşn eder leşker-i gayba teslîm
 (Gâlib, Tarih-52/8)

2.22. İHLÂS SÛRESİ

İhlâs sûresi adını İslâm dininin temel ilkesi olan tevhid inancının veciz bir ifadesi olan ihlâs kelimesinden almıştır. Sûre *kul hüve'llâhu ehad, kul hüve'llâh* veya *kul hü* şeklinde de adlandırılmaktadır.⁵⁸⁰ *Divan*larda genel olarak bu sûre hakkında üç kez okunduğuna dair görüşler yer almaktadır. Örneğin Necâtî Bey bir şiirinde,

Görmez misin ki her ne kadar nazik olsa vakt
Bir demde üç kez okunur İhlâs-ı bî-riya
 (Necâtî Beg, s. 133)

derken, sûrenin bir vakitte üç kez okunduğunu vurgulamıştır. Bir diğer şiirinde Necâtî İhlâs sûresinin Kur'ân'da Tebbet sûresinden sonra geldiğine dikkat çekerek kendi gibi muhlisleri Tebbet sûresinde yer alan *hataba* yani oduna benzetmiş ve şunları söylemiştir:

Ben muhlisine yükler odun minnetin k'olur
İhlâsa yakın âyet-i hammâlete'l-hatab
 (Necâtî Beg, s. 133)

İhlâs sûresini kurtuluş maksadıyla bin kere okuduğunu söyleyen Necâtî şu şiirinde gönlünün sevgilinin saçları arasında hapsediğini söylemiştir:

Halâs olamadı dil kayd-ı bend-i zülfünden
Hatından okudu bin kere sûre-i İhlâs
 (Necâtî Beg, Gazel-255/3)

Sultan şairlerimizden Muhibbî bir *gazelinde* İhlâs sûresinin ölümlerin arkasından okunduğunu ifade etmiş ve öldüğünde kendisi için de İhlâs-ı şerîfin okunmasını temennî etmiştir.

Râh-ı gamda ey refikân cân virürsem derd ile
Benüm için sûre-i İhlâs okun ez-halâs
 (Muhibbî, Gazel-1302/4)⁵⁸¹

⁵⁸⁰ Işık, "İhlâs Sûresi", s. 537.

⁵⁸¹ Bu sûre ile ilgili Muhibbî'ye ait olan diğer şiir bkz. Gazel-1299/4.

Şair Cevrî'nin Has odanın sakinlerinin günde üç İhlâs bir Fâtiha okuduklarını beyan ettiği *tarihi* şöyledir:

Günde üç İhlâş ile bir Fâtiha

Okıyup sıdk ile anda sâkinân

(Cevrî, Tarih-10/5)

Nâbî ise yazdığı şu *gazelinde* kendine seslenerek “Ey Nâbî, virdi İhlâs sûresi olanın, zelzele, yüksekliğine yol bulup onu sallayamaz” demiş ve bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Reh-yâb olamaz rif'atine zelzele Nâbî

Her kim ki anun virdi ola sûre-i İhlâş

(Nâbî, Gazel-361/6)

Son olarak Şeyh Gâlib “Sihirli gözlere elbette galip gelir; İhlâs âyetine sihir dayanabilir mi?” dediği şiirinde İhlâs adına şöyle yer vermiştir:

Gâlib gelir elbette hatı sâhir-i çeşme

Hîç âyet-i İhlâşa tayansun mı füsûndur

(Gâlib, Gazel-111/6)

2.23. NÂS SÛRESİ

Nâs sûresi, adını her âyetinin sonunda yer alan “insanlar” anlamındaki nâs kelimesinden almıştır. Bu sûrede kötülüklerinden Allah'a sığınılacak şeyler bildirilmiştir. Özellikle sûre fazileti, şifa verici oluşu ve koruyucu yönüyle dikkat çekmektedir.⁵⁸² Şairlerimiz arasında sadece Nesîmî, *Divanı*nda bir yerde bu sûreye yer vermiş ve bu şiirde,

Sûre-i Nâs u sûre-i Rahmân

Bu haber hüccetine bürhânâm

(Nesîmî, Terci-i Bend-1/4-5)

diyerek, kendisini Nâs ve Rahmân sûrelerinde bildirilen haberlere delil olarak göstermektedir.

⁵⁸² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Nas Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 392, 393.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİVAN ŞİİRİNDE LAFZÎ HADİS İKTİBASLARI

3.1. BEYNE'L-MÂ'İ VE'T-ṬĪN

كُنْتُ نَبِيًّا وَأَدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ⁵⁸³

“Henüz Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim.”

Bazı hadislerde Yüce Allah’ın ilk olarak Hz. Muhammed’in nurunu yarattığı⁵⁸⁴ yönünde açıklamalar yer almaktadır. IX. yüzyılda ilk defa Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) Bakara sûresinin 31, A’râf sûresinin 172 ve Nûr sûresinin 35. âyetlerini izah ederken “nûr-ı Muhâmmedî”den ve onun ilk mahlûk olduğundan bahsetmiştir. Bu ifadeye göre Allah ilk olarak Muhammedî nuru yaratmış, onun ardından her şey bu nurdan ve bu nur için yaratılmıştır.⁵⁸⁵ İbn Arabî (ö. 638/1240) ise Allah’ın yarattığı ilk varlığın Hz. Peygamber’in ruhu olduğunu ve diğer ruhların ondan sudûr ettiğini belirttikten sonra “Allah O’na peygamberliği müjdelidiği zaman, Âdem henüz yoktu. Su ile çamur arasındaydı... Hz. Muhammed daha o zaman şeriat sahibi idi. Çünkü hadiste ‘Âdem su ile çamur arasında iken ben nebî idim’ diyor, ben insandım veya vardım demiyor” açıklamasını yapmıştır.⁵⁸⁶

Şairlerimizden Nesîmî bu hadisi *beyne mâ’-i ṭīn* ve *mâ’ u ṭīn* lafızları ile iktibas etmiştir. Nesîmî bir şiirinde “Hz. Peygamber’in nuru Hz. Âdem su ile toprak arasında iken yaratıldı; o halde sen bütün evlatların (babası) binasisın” demiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in nuru bütün insanlardan, peygamberlerden ve hatta meleklerden önce var olduğu için Peygamber insanlığın manevî babası⁵⁸⁷, ebu’l-ervâh (ruhların babası) diye isimlendirilmiştir.⁵⁸⁸

Sensen ol nûrı ki Âdem beyne mâ’-i ṭīn iken

Ol zamân ebnâ kıldurdun cümleye sensen binâ

(Nesîmî, Gazel-6/5)

⁵⁸³ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlû’l-İlbâs I-II*, Beyrut 1351, II, 132, hadis nr. 2017.

⁵⁸⁴ Bkz. Aclûnî, I, 265, hadis nr. 827.

⁵⁸⁵ Süleyman Uludağ, “Nûr”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 244. Ayrıca bu çalışmada bkz. s. 326-327.

⁵⁸⁶ Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*, Yediveren Kitap, Konya 2001, s. 275.

⁵⁸⁷ Demirci, 180.

⁵⁸⁸ Kâşânî, s. 218.

Bir diğerk şiirinde Nesîmî “O temiz, pak yaratılışlı zat sensin” diyerek hitap ettiğı Peygamber Efendimiz için “*mā’ u tîn* sensin, Yüce Allah senin şânında *kul kefā* âyetini indirdi” demiştir.

*Sensen ol zât-ı mutahher iy mübârek **mā’ u tîn***

Ķul kefā gelmiş senün şânunda Hakdan kul kefā

(Nesîmî, Gazel-6/8)

Bu beyitle aynı paralelde söylediğı bir başka şiirinde ise şair Peygamber Efendimiz için mutahhar *mā’ u tîn* dedikten sonra onun âlemlere rahmet olduğunu zikretmiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in âlemlere rahmet oluşunun anlamı gizli bir hazine olan Cenâb-ı Hakk’ın bilinmeyi murat etmesi ve ilk olarak da Hz. Peygamber’in nurunu yaratmasında gizlidir.⁵⁸⁹

*İy mükerrem hüsn-i sûret vey mutahhar **mā’ u tîn***

Rahmeten li’l-‘âlemînsen rahmeten li’l-‘âlemîn

(Nesîmî, Gazel-332/1)

Fuzûlî, Sultan Süleyman (ö. 974/1566) için yazdığı bir *kasidede*, onun hükmünden toprağın ve denizin can bulduğunu, ayrıca su ve topraktan yaratılmış bedene ruhun faydalı olduğunu ifade etmiş ve bu şiirde berr ile tîn, bahr ile mâ’ arasında şöyle ilgi kurmuştur:

Oldı hükminden revân-perver fezâ-yı berr ü bahr

*Kad ifâde’r-rûh cismen kâne min **mā’in ve tîn***

(Fuzûlî, Kaside-10/16)

3.2. EL-CİHÂDÜ’L-EKBER

رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ قَالُوا وَمَا الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ قَالَ جِهَادُ الْقَلْبِ⁵⁹⁰

“(Hz. Peygamber bir gazveden dönerken) ‘Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz’ buyurdu. ‘Büyük cihad nedir?’ diye sordular. Hz. Peygamber de ‘Kalple (nefisle) cihaddır’ buyurdu.”

Arapça’da “Güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” anlamına gelen cihad kelimesi İslâmî literatürde “Dinî emirleri

⁵⁸⁹ Süleyman Uludağ, “Muhammed: İslâm Kültüründe Hz. Muhammed”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 449.

⁵⁹⁰ Aclûnî, I, 424, hadis nr. 1362.

öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tabliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” gibi anlamlara gelmektedir. Fıkıh ilminin cihad hakkındaki yorumu daha çok Müslüman olmayanlarla savaş yapmakken, tasavvufun cihada yaklaşımı nefs-i emmâreyi yenmektir.⁵⁹¹ Cihadı konu edinen âyetlerde “iman, hicret, Allah yolunda malla ve canla cihad” gibi unsurlar zikredilmekte ve bu özelliklere sahip bulunanların Allah ile olan dostluklarına sadık kaldıkları, ebedî mutluluğa ve her şeyin üstünde Allah rızasına ulaşacakları bildirilmektedir.⁵⁹² *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere birçok hadis kitabında cihadla ilgili hadisler “el-cihâd”, “fezâilü'l-cihâd”, “el-cihâd ve's-siyer”, “el-megazî” gibi özel bölümler hâlinde bir araya gelmiş, diğer bölümlerde de yeri geldikçe aynı konudaki rivayetler zikredilmiştir.⁵⁹³ Hz. Peygamber'in bir savaş dönüşünde söylediği belirtilen ve daha çok tasavvuf ehline önem atfedilen yukarıda zikrettiğimiz hadisin zayıf hatta uydurma olduğu ileri sürülmekle birlikte İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), “Mücahid nefsiyle cihad edendir”⁵⁹⁴ mealindeki hadise dayanarak kulun nefsiyle olan cihadının dış düşmanlara karşı gerçekleştirilen cihada nisbetle daha asıl olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁵

Kânî bir şiirinde hadisi *cihâd-ı ekber* lafzı ile iktibas ederken Hz. Peygamber'in de buyurduğu gibi en büyük cihadın nefisle olan mücadele olduğu vurgusunu şöyle yapmıştır:

Cihâd-ı ekber-i nefse azîmet eyle merdâne

İki yerden kuşan gayret kuşagın çık bu meydâne

(Kânî, Tahmis-57-2/1)

Şeyh Hâlid ise bir şiirinde iki cihan sultanı Hz. Peygamber'in nefis ile cihad etmeyi buyurduğunu, nitekim *gazâ-yı ekber*'in de bu olduğunu söylemiştir.

Gazâ-i ekberdir buyurdu bize

Ol sultân-ı kevneyn nefis ile cihâd

(Hâlid, 73/2)

⁵⁹¹ Ahmet Özel, “Cihad”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 527.

⁵⁹² Bkz. Nisâ/95, 96; Tevbe/20, 21; Hucurât/15.

⁵⁹³ Bekir Topaloğlu, “Cihad: Günümüzde Cihad”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 534.

⁵⁹⁴ Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 2.

⁵⁹⁵ Özel, 528.

3.3. ED-DĀLLŪ ‘ALE’L-ĤAYRĪ KE-FĀ‘İL

إِنَّ الدَّالَّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ⁵⁹⁶

“Hayra delâlet eden onu yapan gibidir.”

Sahih hadis kitaplarında yer alan Peygamber Efendimiz’e ait bu söz şairimiz Bâkî tarafından bir şiirde iktibas edilmiştir. Şair vezin gereği bu hadisi *ed-dâllü ‘ale’l-ĥayri ke-fâ’il* lafzı ile şöyle iktibas etmiştir:

Kaddüm gibi hâk-i kademün öpdi na’l-çen

Meşhûrdur ed-dâllü ‘ale’l-ĥayri ke-fâ’il

(Bâkî, Gazel-298/2)

Şiirde sevgilinin ayağının tozuna yüz sürüp onu öpmek isteyen âşığın durumu anlatılmıştır. Sevgilinin ayakkabısının altında çakılı olan nal-çe aslında âşığın yapmak istediği şeyi her vakit yaptığı için âşık tarafından şanslı addedilmiştir. Nitekim nal-çenin yerinde olmak isteyen âşık, Hz. Peygamber’in “Hayra delâlet eden onu yapan gibidir” sözünü zikrederek kendisi sayesinde nal-çenin sevgilinin ayağının tozunun toprağını öptüğünü söylemiştir.

3.4. EL-EMRŪ Bİ’L-MA‘RŪFĪ VE’N-NEHYŪ ‘ANĪ’L-MŪNKER

الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ⁵⁹⁷

“İyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek.”

Sahih hadis kitaplarında birçok yerde geçen bu lafız Kur’ân-ı Kerîm’de Âl-i İmrân sûresi 104 ve Tevbe sûresi 71. âyetlerde de بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ şeklinde geçmektedir. “İyiliği emredip, kötülüğü men etme” diye çevrilen *emir bi’l-ma’rûf nehyi ‘ani’l-münker* lafzı, dinî ve ahlâkî bütün buyruk ve yasakları içine alan geniş kapsamlı bir deyimdir. İslâmî literatürde ma’rûf “hayır”, münker de “şer” anlamında kullanılır. Buna göre hadis “İyi olanı emretme, iyiliği ve güzelliği yaymaya çalışma; kötülüğü yasaklama, kötülüğe karşı çıkma” anlamına gelmektedir.⁵⁹⁸ Hadisi *emr-i ma’rûf u nehy-i münker* lafzı ile şair Âsaf, *Divanı*nda bir yerde iktibas etmiştir. Şair şiirinde “O peri yüzlü sevgiliyi gördüm ki, o sitem edip duran ve âşık öldüren (bir güzeldir); o güzel

⁵⁹⁶ Tirmizî, İlim, 14.

⁵⁹⁷ Buhârî, Zekât, 23, Mezâlim, 22; Müslim, Libâs ve Zîne, 114.

⁵⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Karaman, v. dğr., I, 646-647.

kendine gönül verdiğimi bilse ki bu günah olarak bildirilmiştir; sevgili eğerki güneşe engel olsa; bu iyiliği emreder, kötülükten ise uzaklaştırır” demektir:

Gördüm ol âfet-i peri-rûyı

Ki bir ‘âşık-küş-i sitem-gerdür

Bilse ol şüh dildâdeligüm

Kim günâh olması mukarrerdür

Bâ‘is-i zecr olursa mihri nola

Emr-i ma‘rûf u nehy-i münkerdür

(Âsaf, Mukatta‘-4)

3.5. ENE EFŞAĞ

أَنَا أَفْصَحُ مَنْ نَطَقَ بِالضَّادِ بِيَدِ أَنِّي مِنْ قُرَيْشٍ⁵⁹⁹

“Ben aynı zamanda Kureyş’ten dâtı (dili) konuşanların en fasihiyim.”

Fesâhat kelimesi sözlükte “açık seçik olma” demektir ve bundan hareketle sözün kusurlarından arınmış olmasına fesahat, böyle söze veya onu söyleyene de fasîh denmiştir.⁶⁰⁰ Diğer insanlardan farklı bir ifade gücüne sahip olan Hz. Peygamber’in fasîh konuşmasında yetiştiği çevrenin büyük etkisi olmuştur. Nitekim Arap kabilelerinden her biri kendisini fesâhat ve belâgat ilminde mümtaz addetmişlerdir. Özellikle Araplar’ın Kureyş ve Hevâzin kabileleri kendilerini bu ilmin en fâiki görmüşlerdir. Bu kabilelerden Kureyş Hz. Peygamber’in kabilesi, Hevâzin ise onun aralarında yetiştiği kabiledir.⁶⁰¹ Nitekim Hevâzin kabilesi Hz. Peygamber’in sütanesi Halime’nin kabilesidir. İslâm’ın ortaya çıkışı esnasında görülen sütanneliği müessesesinin hedeflerinden biri çocuğun fasih konuşmasını sağlamaktı. O dönemde fasih konuşanlar, şehir hayatından uzak yaşayan, yabancılara karışmamış ve bundan dolayı dilleri bozulmamış kimselerdi.⁶⁰² Tüm bu hususları kendinde barındıran Peygamber Efendimiz de yukarıda kendisine isnad edilen söz ile dât lügatı da denilen Arapça’yı⁶⁰³ en iyi şekilde konuşan kişi olduğunu ifade etmiştir.

⁵⁹⁹ Aclûnî, I, 200, hadis nr. 609.

⁶⁰⁰ Mustafa Çuhadar, “Fesahat”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 423.

⁶⁰¹ Ali Yardım, *Peygamberimiz’in Şemâili*, (9. Baskı), Damla Yay., İstanbul 2011, s. 278.

⁶⁰² Çuhadar, 424.

⁶⁰³ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsû‘atü Keşşâfi Mustalahâti’l-‘Ulûm ve’l-Fünûn*, (Nşr. Ali Dahrûc), Mektebetü Lübnan, Beyrut 1996, s. 7.

“Ben en fasih konuşanım” anlamındaki *ene efşah* lafzının Divan şiirinde bulunduğu yer söz ustası Nefî ve Cevrî'nin *Divanlarıdır*. Her ikisi de aynı yüzyılın şairi olan Nefî ve Cevrî kaynaklarda bildirildiğine göre⁶⁰⁴ bir araya gelip, sohbet eden iki arkadaştır. Nefî *Divanı*'nda Peygamber Efendimiz için yazılan 2. kaside ile Cevrî *Divanı*nda yine Peygamber Efendimiz için yazılan 1. kaside hemen hemen aynıdır. Bu *kasidenin* aynı yüzyılda yaşayan ve sık sık görüşen iki arkadaştan hangisine ait olduğu tam bilinmese de her iki şiirde de *ene efşah* lafzı ufak tefek farklılıklarla zikredilmiştir. Nefî,

Ol ki sad-fehm ü hired bir sözünün mükremidir

Ene efşah haberi mu'ciz-i nutk-ı demidir

(Nefî, Kaside-2/1)

derken, Cevrî,

Ol ki sad-fehm ü hired bir sözünün mülzemidir

Ene efşah haber-i mu'ciz-i nutk u demidür

(Cevrî, Kasîde-1/1)

beytinde “Bir sözüyle yüzlerce akıl ve anlayış sahibini susturan Peygamber'in bu hadisle söz ve nefesindeki mucizeyi beyan ettiğini söylerken, haber kelimesini tevriyeli olarak hadis manasında kullanmıştır.”⁶⁰⁵

3.6. ESTAGFİRULLAH EL-‘AZİM

مَنْ قَالَ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ غُفِرَ لَهُ وَإِنْ كَانَ
فَرًّا مِنَ الزَّحْفِ⁶⁰⁶

“Kim, her zaman diri ve hiç kimseye ihtiyacı olmayan, kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'tan bağışlanma diler ve tövbe ederim derse savaştan kaçmış olsa bile Allah onu bağışlar.”

Arapça'da tevbe kelimesi “Geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak” gibi anlamlara gelmektedir ve “Dinde yerilmiş şeyleri terk edip övgüye lâyık olanlara yönelme” diye tanımlanmıştır.⁶⁰⁷ Yukarıdaki hadiste de bildirildiği gibi Yüce Allah savaştan kaçan kişileri eğer bağışlanma dilerlerse affedeceğini söylemiştir. Nitekim

⁶⁰⁴ Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, s. 31.

⁶⁰⁵ Yeniterzi, 146.

⁶⁰⁶ Tirmîzî, *De'âvât*, 118; Ebû Dâvûd, *Vitir*, 26.

⁶⁰⁷ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 279.

Hız. Peygamber'in Hicret'in VIII. yılında Tebük'e düzenlediği sefere hiçbir mazeretleri olmadığı halde katılmayan Kâ'b b. Mâlik ve iki arkadaşının tövbesi kabul edilmemiş, bunlar sosyal boykotla cezalandırılırken elli gün sonra Tevbe sûresi 116-117. âyetlerde de bildirildiği gibi ilâhî affa mazhar olmuşlardır.⁶⁰⁸ Hadiste de savaştan kaçanlar örneği verilmiş ve samimi bir şekilde Yüce Allah'a yapılan tövbelerin kabul edileceği bildirilmiştir.

Hadisin Divan şiirine yansıyan kısmı "Cenâb-ı Hak'tan kusurumun örtülmesini dilerim" anlamındaki *estağfiru'llâh el-'azîm* lafzıdır. Hadisi iktibas eden şairimiz Nesîmî şu şiirinde hata işledikten sonra *estağfiru'llâh el-'azîm* dediğini şöyle ifade etmiştir:

Rahm kılğıl sen Nesîmî'ye eyâ bedr-i münîr

*Ger hatâ kıldum ise **estağfiru'llâh el-'azîm***

(Nesîmî, Gazel-278/7)

Mutasavvıf şairlerimizden Sunullâh-ı Gaybî dörtlüklerle yazmış olduğu bir şiirinde *estağfiru'llâh el-'azîm* lafzını sekiz kere iktibas etmiş ve bu dörtlüklerde hatalardan arınıp Allah'a sığınılması gerektiği yönünde nasihatlerde bulunmuştur.

Bir söz var ki anda hatâ

Estağfiru'llâh el-'azîm

O iş ki oldu nâ-sezâ

Estağfiru'llâh el-'azîm

(Gaybî, 83/1)

Bâtılda itmedün karar

Hak'dan yana itdin firar

Şer'a muhâlif her ne var

Estağfiru'llâh el-'azîm

(Gaybî, 83/3)

Şer'i bırakmamış selef

Sonra gelen hayru'l-halef

Olmayalım biz de telef

Estağfiru'llâh el-'azîm

(Gaybî, 83/5)⁶⁰⁹

⁶⁰⁸ Topaloğlu, "Tövbe", s. 281.

⁶⁰⁹ Bu hadisle ilgili Sunullâh-ı Gaybî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. 83/2, 83/4, 83/6, 83/7.

Diğer mutasavvıf şairimiz Sûzî de *Divanında* on kez *estağfiru'llāh el-'azîm* lafzına yer vermiş ve bu şiirlerinde çok günahkâr olduğunu, bu yüzden tövbe edip Allah'ın Gafûr, Kerîm ve Celîl ism-i şerîflerine sığındığını şöyle ifade etmiştir:

Çok hatâlar eyledim cürm-i azîm

*Pes dedim **estağfiru'llāh el-'azîm***

Bunca günler neyledimse eyledim

*Tevbeler **estağfiru'llāh el-'azîm***

(Sûzî, 185/1)

Çün benim âsî günahkâr u zelîl

Sen Gafûrsun yâ Kerîm ü yâ Celîl

Gelmişim bu hâl ile etme hacil

*Tövbeler **estağfiru'llāh el-'azîm***

(Sûzî, 185/4)⁶¹⁰

3.7. EVVELÜ MĀ ḤALEKA'LLĀH

أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورَ نَبِيِّكَ مِنْ نُورِهِ⁶¹¹

“Allah her şeyden evvel senin peygamberinin nurunu kendi nurundan yarattı.”

Hakikat-i Muhammediyye de denilen Allah'ın ilk önce Hz. Peygamber'in nurunu yaratması fikri ilk olarak Sehl b. Abdullah et-Tüsterî tarafından *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı kitapta yer almıştır. “Vücûd-ı mutlakın taayyün ettiği ilk mertebeye hakikat-i Muhammediyye adı verilir. Hakikat-i Muhammediyye vücûd-ı mutlakın ahadiyyetini vâhidiyyete dönüştürmek suretiyle taayyüne başlamıştır. Vücûd-ı mutlak açısından bakıldığında bu mertebe var oluşun başlangıcıdır. Mevcûdat açısından bakıldığında ise gerçek yaratma fiili, vücûd-ı mutlakın hakikat-i Muhammediyye mertebesine tenezzülünden sonra olmuş ve her şey ondan yaratılmıştır.”⁶¹² Tasavvufun nûr-ı Muhammed hakkında yaptığı yorum da aynıdır. Buna göre Yüce Allah önce Hz. Peygamber'i yaratmış, sonra diğer varlıkların tümünü onun nurundan yaratmıştır.⁶¹³

⁶¹⁰ Bu hadisle ilgili Sûzî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. 185/2, 185/3, 185/5, 185/6, 185/7, 185/8, 185/9, 185/10.

⁶¹¹ Aclûnî, I, 265, hadis nr. 827.

⁶¹² Mehmet Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 179. Ayrıca bu çalışmada bkz. s. 319.

⁶¹³ Uludağ, 277.

“Allah kendi nûrundan Hz. Peygamber’in nûrunu, ondan da diğer varlıkları yarattı” sözünden hareketle *el-Nûru’l-Muhammedî*, *er-Rûhu’l-Muhammedî*, *el-Hakîkatu’l-Muhammediyye* gibi kavramlarla tanımlanmaya çalışılan bu düşünce; sonraları İbn Arabî (ö. 638/1240) tarafından yaygın adıyla *Vahdetu’l-Vücûd* adıyla sistemleştirilmiştir.⁶¹⁴

Bu gerçeği Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta* konu alan şair Nâbî şiirinde, “Senin nurun Allah’ın yarattığı ilk nurdur; ey çok çok ihsan eden nur! Seni nasıl idrâk edelim?” demiş ve hadisin *evvelü mâ haleka’llâh* lafzını iktibas etmiştir.

Evvelü mâ haleka’llâh ki senün nûrundur

Seni idrâk idecek kimdür eyâ nûr-ı cevâd

(Nâbî, Kaside-1/99)

3.8. EL-FAKRU FAHRÎ

الْفَقْرُ فَخْرِي وَبِهِ أَفْتَخِرُ⁶¹⁵

“Fakirlik benim övüncümdür, ben onunla övünürüm.”

Peygamber Efendimiz’e ait olup olmadığı hususu tartışmalı olan bu söz, Divan şiirinde iktibas edilen hadisler arasında yer almıştır. Peygamber Efendimiz’e nisbet edilen bu sözde fakirlik yüceltilmiş olmakla birlikte burada kastedilen mana malı mülkü olmamak veya maddî yoksulluk çekmek değildir. Burada kastedilen Yüce Allah’ın Fâtır sûresi 15. âyette: “Ey insanlar! Allah’a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir”⁶¹⁶ buyruğunda olduğu gibi, kişinin gerçek malik ve sahip olarak Yüce Allah’ı bilmesidir. Nitekim tasavvufun görüşü de böyledir. Tasavvuf edebiyatı fakirliği, “Kişinin kendisini mutlak surette Hakk’a muhtaç bilmesi, katında varlıklı olma ile yoksul olma hallerinin bir ve eşit olması, olunca şımarmaması, olmayınca üzülmemesi”⁶¹⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Tasavvufî anlamdaki fakirlik ile dünyevî anlamdaki fakirlik birbirinden farklıdır. Tasavvufa göre fakirin malı mülkü olabilir, ancak sûfî kendini fakir hissedebilmelidir. Çünkü sûfî, her şeyde Allah’a muhtaç olduğunu, mal, mülk ve her şeyin Allah’a ait olduğunu bilir.⁶¹⁸

⁶¹⁴ Uysal, s. 270.

⁶¹⁵ Aclûnî, II, 87, hadis nr. 1835.

⁶¹⁶ Karaman, v.dğr., IV, 458.

⁶¹⁷ Uludağ, 131.

⁶¹⁸ Uysal, 352.

Hadisi mutasavvıf şairlerimizden sadece Nesîmî iktibas etmiştir. Nitekim şair şu şiirinde *el-fakru fakrî* lafzı ile saçlar arasında ilgi kurmuş ve bu şiirde *sevâdü'l-vechi* hadisini de zikretmiştir:

Saçun el-fakru fakrîdür fakîre
Sevâdü'l-vechi fî'd-dâri'l-bekâdur
 (Nesîmî, Gazel-112/4)

3.9. FE'LYÜKRİM DAYFEHÛ

وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ⁶¹⁹

“Allah’a ve âhiret gününe inanan komşusuna ikram etsin.”

Hadiste “Komşusuna ikram etsin” anlamında geçen *fe’lyükrim dayfehû* lafzı şairlerimizden Nesîmî tarafından bir gazelde *ekrimu’d-dayfe* şeklinde iktibas edilmiştir. Şiirde Hz. Peygamber’in “Komşuya ikram ediniz” buyurduğunu hatırlatan Nesîmî bugün bu söze izzet ve alâka gösterildiğini, çünkü onun misafir olarak addedildiğini ifade etmiştir.

Ekrimu’d-dayfe emânet didi peygamber-i Hak
İzzet ilgil bugün ol nutka ki mihmân didiler
 (Nesîmî, Gazel-86/12)

3.10. FÎ AHSENİ ŞÛRET

أَتَانِي رَبِّي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ...⁶²⁰

“Rabbim bana en güzel şekilde göründü.”

Hz. Peygamber’in Yüce Allah’ı en güzel şekilde gördüğüne dair haber verdiği bu bilgi rivayetlerde uyku hâlinde gerçekleştiği bilgisi ile zikredilmiştir. İbn Abbas’dan rivayet edilen bu hadise göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Rabbim bana en güzel şekilde göründü ve: ‘Ey Muhammed!’ dedi. Ben de ‘Ey Rabbim, buyur emrine amadeyim’ dedim. Şöyle buyurdu: ‘Büyük ve ileri gelen melekler topluluğu hangi konuda tartışıyorlar?’ Ben de: ‘Bilmiyorum Ya Rabbi’ dedim. ‘Elini iki küreğimin arasına koydu ben iki elin soğukluğunu hissettim sonra

⁶¹⁹ Buhârî, Edeb, 31; Müslim, İmân, 74, 77.

⁶²⁰ Tirmizî, Tefsir, 39.

doğu ile batı arasında her şeyi bildim’ sonra, ‘Ya Muhammed!’ buyurdu. Ben de ‘Buyur Rabbim emrine amadeyim’ dedim, şöyle buyurdu: ‘Büyük ve ileri gelen melekler topluluğu hangi konuda tartışıyorlar?’ ‘Dereceler ve keffaretler konusunda’ dedim.⁶²¹

Bu hadis-i şerîfte Hz. Peygamber’in Yüce Allah’ı en güzel şekilde gördüğünü bildirmesi şair Nesîmî tarafından Miraç mucizesi ile birlikte telakkî edilmiştir. Şair bu şiirinde Hz. Peygamber’in Miraç gecesinde “Rabbimi gördüm” dediğini söylemiş ve “en güzel şekilde” ifadesine de yer vererek bu iki ayrı hadisi şöyle iktibas etmiştir:

Hem ra’eytü Rabbî didün Leyletü’l-Mi’râcda

Sensen ol fî şüretin ahsen gören vech-i likâ

(Nesîmî, Gazel-6/7)

3.11. HĀDİMŪ’L-LEZZĀT

أَكْثَرُوا ذِكْرَ هَادِمِ اللَّذَاتِ يَعْني الْمَوْتِ⁶²²

“Lezzetleri acılaştırın ölümü sık sık zikrediniz.”

Sadece Yenişehirli Avnî *Divanı*nda rastladığımız bu hadis “lezzetleri acılaştırın” anlamındaki *hādīmū’l-lezzāt* lafzı ile iktibas edilmiştir. Avnî, hadisi iktibas ettiği şiirinde,

Alup revânunı kullâb-ı hādīmū’l-lezzāt

Hemân ider seni dârü’l-gurûrdan mehcûr

(Yenişehirli Avnî, Kaside-10/49)

diyerek, lezzetleri acılaştırın kancanın nefsi alıp sürüklediğini ve hemen gururdan, kibirden uzaklaştırdığını ifade etmiştir. Tasavvufta tarikat yolcusu “Her nefis ölümü tadacaktır” (Ankebût/57) âyet-i kerîmesi gereği ölümü sıkça anmaktadır. Onlar hayalî bir surette kendilerini ölmüş gibi tahayyül ederek dünyanın her türlü kirinden ve pasından nefislerini arındırılmış oluyor, böylece kibre ve gurura kapılmaktan kendilerini alıkoyuyorlardır. Nitekim mutasavvıf şairimiz Avnî de bu şiirinde diğer tarikat ehli insanlar gibi “Lezzetleri acılaştırın ölümü sık sık zikrediniz” buyruğunu düstur edinerek gururdan ve kibirden uzaklaştığını söylemiştir.

⁶²¹ Abdullah Parlıyan, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi I-III*, Konya Kitapçılık, Konya 2004, III, 200.

⁶²² Tirmizî, *Kiyâme*, 26, Zühhd, 4.

3.12. EL-ḤASŪDŪ LĀ-YESŪD

أَلْحَسُودُ لَا يَسُودُ⁶²³

“Haset eden mesut olmaz.”

“Kıskançlık” anlamına gelen *haset* kelimesi İslâm dininde hoş görülmemiş, hatta Felak sûresi 5. âyette de bildirildiği gibi “Kıskandıği vakit kıskanç kişinin şerrinden”⁶²⁴ ifadesi ile Allah’a sığınma istenmiştir. İslâm ahlâk kaynaklarında başlıca kötülük kaynağı olarak gösterilen kıskançlık, bir tür ruh hastalığı olarak kabul edilmiş ve bu duygunun insan tabiatındaki bencillik eğiliminden, dolayısıyla başkalarının kendisinden daha üstün durumda olmasına tahammül edememesinden kaynaklandığı söylenmiştir.⁶²⁵ Hastalık olarak nitelendirilen haset duygusunun kaynaklarda ilim ve amel ile tedavi edilebileceği belirtilmiştir. İlim sayesinde kişi bu duygunun sebep ve zararları hakkında bilgi edinirken, amel ile de haset duygusuna yol açan sebeplerin aksi istikametindeki davranışlara kendini zorlayarak kıskançlık eğilimlerini ortadan kaldıracak veya hafifletecek ya da bu eğilimlerin baskısından kurtulma imkânına kavuşacaktır.⁶²⁶ Aksi takdirde hadiste de ifade edildiği gibi bu kişiliğe sahip bir insan ruhu her zaman mutsuz olmaya mahkûm olacaktır.

Mutasavvıf şairlerimizden Âsaf bir *gazelinde* “Yanağının aynasını yüz yüze bana tutsan, o *ḥasūd-i lā yesūd* un gözlerinin nuru zayi olur” diyerek hadisin manasını sevgili için kullanmış ve şöyle iktibas etmiştir:

Ol ḥasūd-i lā-yesūdun nûr-ı çeşmi güm olur

Rû-be-rû tutsan bana âyine-i ruhsârını

(Âsaf, Gazel-1013/3)

Hadisi tam olarak bir şiirinde iktibas eden diğer mutasavvıf şairimiz Sunullâh-ı Gaybî şu şiirinde “Ârif kişinin ölümü sana ebedî bir hayat sağlamaz; kıskançlıktan uzak dur, çünkü ‘haset eden mutlu olmaz’” demiş ve tüm insanların dinleyip, öğüt alması gereken ahlâkî bir nasihatte bulunmuştur.

Ârifün mevti sana virmez hayât-ı câvidân

Gel hasedden dûr ola gör el-ḥasūdî lā-yesūd

(Gaybî, 14/7)

⁶²³ Aclûmî, I, 359, hadis nr. 1145.

⁶²⁴ Karaman, v.dğr., V, 719.

⁶²⁵ Karaman, v.dğr., V, 722.

⁶²⁶ Mustafa Çağrıncı, “Haset”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 379.

3.13. ḤAYRŪ'L-UMŪRĪ EVSĀTUHĀ

خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا⁶²⁷

“İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.”

Peygamber Efendimiz’e isnad edilen bu sözle ifrat ve tefritten uzak durulması ve her işte ölçülü olunması gerektiği nasihat edilmiştir. Sahih hadis kitaplarında yer almayan bu söz hakkında şöyle bir rivayet yer almaktadır: Ebû İshâk babasından şu olayı rivayet etmiştir: O, Hüseyin b. Fadl’a “Sen Arap ve Acem misallerini Kur’ân’dan çıkarmaya gayret eden birisin, bundan dolayı Allah’ın kitabında ‘işlerin hayırlısı orta olanıdır’ sözünü buluyor musun?” diye sorduğunda o, dört yerde bunu bulduğunu ifade ettikten sonra, “Ne yaşlı ne küçük ikisi arasında bir durumdadır”⁶²⁸, “Onlar, infak ettikleri zaman ne israf ederler ne cimrilik yaparlar. İkisi arasında bir yol tutmaktadırlar”⁶²⁹, “Elini boynunda bağlama, tamamiyle de açma”⁶³⁰, “Namazında okuyuşunu açığa vurma, gizli de yapma, ikisi arasında bir yol tut”⁶³¹ gibi âyetleri nakletmiştir.⁶³² Geçen âyetlerde bizzat *ḥayrū’l-umūrī evsāṭuhā* lafzı yer almamakla birlikte âyetler ile hadisin anlamı arasında uygunluk olduğunu söyleyebiliriz.

Hadisi iktibas eden şairlerimizden Ahmed Paşa bir *gazelinde* bu sözü Hz. Peygamber’in bizzat söylediğini şöyle ifade etmiştir:

Hayr umarsa dil miyânından mahaldir dil-berâ

Çünkü Peygamber dedi ḥayrū’l-umūr olur vasat

(Ahmed Paşa, Gazel-136/3)

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan bel, Divan şiirinde neredeyse kırılacak kadar ince olmasıyla yer alır. Dede Ömer Rüşenî bir *gazelinde* sevgilinin belinin kıl kadar ince olduğunu söyledikten sonra “İşlerin hayırlısı ortada olanıdır” hadisine yer vermiştir. Çünkü bel vücudun ortasında yer alır, nitekim bu da hadiste ifade edilen “İşlerin hayırlısı ortadadır” sözü ile örtüşmektedir.

⁶²⁷ Aclûnî, I, 391, hadis nr. 1247.

⁶²⁸ Bkz. Bakara/68.

⁶²⁹ Bkz. Furkan/67.

⁶³⁰ Bkz. İsrâ/29.

⁶³¹ Bkz. İsrâ/110.

⁶³² Şeyh Sabır Hasan Muhammed Ebû Süleyman, “Emsâlü’l-Kur’ân”, (Çev. Mustafa Hocaoglu), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12 (1), 2012, s. 264-265.

Mûy olmuş belî miyâne velî

*Çün ki **ḥayrû'l-umûr evsâtdur***

(Rûşenî, Gazel-16/5)

Necâtî Bey hadisin tam metnini Şehzade Mahmud (ö. 913/1507) için yazdığı bir *kasidede* iktibas etmiştir. Şair bu şiirinde Şehzade Mahmud'un çocuklarını övmüş ve onların Şehzade Mahmud'un şanına yakışır olduklarını söyledikten sonra hayrın ortada olduğunu ifade edip bunun kendisine yeteceğini söylemiştir.

Şehzâdelerde şânına ey gevher-i şerîf

***Ḥayrû'l-umûr evsaṭuhâ** hod yeter nişân*

(Necâtî Beg, Kaside-21/34)⁶³³

Sultan şairlerimizden Muhibbî ise *Divanında* bu hadise dört ayrı şiirinde yer vermiştir. Bu şiirlerinden birinde şair sevgilinin âşığa yaptığı eziyeti belli bir oranda artırdığını söylemiş ve bunu da Hz. Peygamber'in hadisi ile bağlantılı olarak şöyle zikretmiştir:

Hadden artursa cefânı mihrede oran ile

*Çün buyurmuşdur Nebi **evsâtdurur ḥayrû'l-umûr***

(Muhibbî, Gazel-1009/2)

Diğer bir şiirinde ise Muhibbî *ḥayrû'l-umûr* lafzına yer verirken sevgilinin daha çok belinden hoşlandığını söylemiştir. Bu şiirde şair vücudun ortasında bulunan bel ile Hz. Peygamber'in "Ortada olanda hayır vardır" sözü arasında ilgi kurmuştur:

Hoş gelür ben âşika evvel meyân-ı nâzikün

*Çünkü peygamber dimiş **ḥayrû'l-umûr** olur vasat*

(Muhibbî, Gazel-1318/2)⁶³⁴

3.14. ḤUBBÜ'L-VAṬAN

حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ⁶³⁵

"Vatan sevgisi imandan gelir."

Sahih hadis kitaplarında olmamakla birlikte birçok muhaddis tarafından hadisin manasının uygun olduğu söylenmiş, bu da Bakara sûresi 246. âyette geçen "Allah

⁶³³ Bu hadisle ilgili Necâtî Bey'e ait olan diğer iktibas için bkz. s. 124.

⁶³⁴ Bu hadisle ilgili Muhibbî'ye ait diğer iktibaslar için bkz. Gazel-1315/2, Gazel-1316/3.

⁶³⁵ Aclûnî, I, 345, hadis nr. 1102.

yolunda niye savaşmayalım? Oysa biz yurtlarımızdan ve oğullarımız arasından çıkarılıp sürüldük” âyetine dayandırılmıştır. Ancak bunun aksini savunan görüşler de yok değildir.⁶³⁶

“Mutasavvıflara göre dünya, insan için bir misafirhânedir. Onun asıl vatanı bezm-i elest ve âlem-i ervâhtır. Vatan sevgisinden maksat Allah’a dönmektir. Çünkü O, hem başlangıç hem dedönülecek son makamdır.”⁶³⁷ Bu ifadeden hareketle Nesîmî şu şiirinde insanın asıl vatanı olarak cenneti görmekte ve dolayısıyla bu kişinin dünyada tanınmadığını şöyle söylemektedir:

Ne yirdensen seni hiç kimse bilmez

*Meger cennetteki **hubbü’l-vaţansan***

(Nesîmî, Gazel-303/5)

Şeyhî, yazdığı bir gazelde *hubbü’l-vaţan* lafzını iktibas ederken bî-çâre âşığın vatan sevgisi olarak sevgilinin eteğine yapışmayı addetmesini şöyle dile getirmiştir:

Her dem gözümün yaşı kapında durur sâyil

*Bî-çâreye dâmen-gîr **hubbü’l-vaţan** olmuştur*

(Şeyhî, Gazel-27/3)

Bir başka gazelinde Şeyhî, gurbette iken sevgilinin diyarından gelen rüzgârın âdeta vatan sevgisi koktuğunu şöyle ifade etmiştir:

Yel ki gurbetde bize yâr diyârından irür

*Cân u îmân bigidir **hubb-ı vaţandır** kokusu*

(Şeyhî, Gazel-187/5)

Ahmed Paşa *Divanında* da rastladığımız hadis, *hubb-ı vaţan* tamlaması ile lafzî olarak iktibas edilirken, “*hubb-ı vaţan* imandandır” sözleri ile de hadis mealen iktibas edilmiştir.

Dil-i divâneden eksilmedi şevki ruhunun

*Oldı rûşen bu ki imandan imiş **hubb-ı vaţan***

(Ahmed Paşa, Gazel-237/5)

Necâtî Bey *hubb-ı vaţan* lafzını, Kâbe’yi inşa eden Hz. İbrâhim’in burayı terk edemediğini ve vatan sevgisi nedeniyle Veys el-Karanî (ö. 36/657)’nin vatanından ayrılmadığını bu olaylara telmihte bulunarak şöyle iktibas etmiştir:

⁶³⁶ Mehmet Yılmaz, 71.

⁶³⁷ Uysal, 405.

*Dil Halili eşiğin Kâ'besini terk edemez
Men eder **ḥubb-ı vatan** Veys Karenden çıkamaz*
(Necâfî Beg, Gazel-231/2)

Şairlerimizden Nâbî zamaneden şikâyet ettiği bir gazelinde *ḥubbü'l-vaṭan* lafzına yer vermiştir. Bu şiirde Nâbî, gurbethâne olan dünyaya insanların aşırı bağlandıklarını ve bu insanların binlercesinde aslî vatan olan âhiret sevgisine bağlı bir gönlün olmadığını ifade ederken şunları söylemiştir:

*Bu gurbethânedede halk eylemiş bir gûne ülfet kim
Hezârânında bir dil-beste-i **ḥubbü'l-vaṭan** yokdur*
(Nâbî, Gazel-141/5)⁶³⁸

Leylâ Hanım vefat eden biraderi için yazdığı bir *mersiyede* onun Bursa'da ikâmet etmekteyken asıl vatan olan âhiret sevgisini hatırlayarak vefat ettiğini şöyle dile getirmiştir:

*Bir zamân olmuş iken şehri Burûsa'da mukîm
Getürüp hâtırına âh ki **ḥubbü'l-vaṭan***
(Leylâ Hanım, Terkîb-i Bend-5-3/2)

3.15. İNNEME'L-A'MĀLÜ Bİ'N-NİYYĀT

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَّا نَوَىٰ...⁶³⁹

“Ameller ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise, eline geçecek olan şey odur...”

Amel kelimesi sözlükte “iş, çaba, fiil, çalışma” gibi anlamlara gelirken dinî literatürde “Emir, tavsiye veya yasaklara konu olan, sonunda ceza veya mükâfat bulunan tutum ve davranış” demektir.⁶⁴⁰ Sahih hadis kitaplarında yer alan bu hadiste amel kelimesi niyetle birlikte telaffuz edilmiş ve bu da amel-niyet ilişkisini gündeme getirmiştir. Buna göre amel ancak Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapılırsa makbul ve sevaba vesile olur. Nitekim iyi bir niyet mubah davranışları sâlih amel değerine yükseltebilir. Örneğin “Yürümek aslında mubah olan bir fiildir. Fakat namaz kılmak için camiye veya yardımda bulunmak için darda kalan bir insanın yanına gitmek

⁶³⁸ Bu hadisle ilgili Nâbî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-249/3.

⁶³⁹ Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1; Müslim, İmâre, 155.

⁶⁴⁰ Süleyman Uludağ, “Amel”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 13.

sevap; herhangi bir kötülük yapmak niyetiyle bir yere gitmek ise günahdır. Görüldüğü gibi aslında mubah olan yürümek ve gitmek fiileri niyete göre sevap veya günah olabilmektedir.”⁶⁴¹

“Ameller niyetlere göredir” hadisi *el-a‘mālū bi’n-niyyāt* lafzı ile Kadı Burhâneddin *Divanı*nda yer almıştır. Bu şiirde şair, aşığın sevgiliyi isteyip buna niyet etmesini ifade ettikten sonra hadisin lafzına yer vererek âşığın sevincini gözler önüne sermiştir:

Ben dilerem anı ki seni dileyem ancak

*Ana sevinürem ki **el-a‘mālū bi-niyyāt***

(Kadı Burhâneddin, Gazel-485/4)

Hadisi iktibas eden bir diğer şairimiz Nesîmî’dir. Nesîmî şiirinde kendi gönlüne seslenerek “Ameller niyetlere göredir, bu yüzden Hakk’a yakın dur ve aşkı sev” demektedir.

Hakka yakîn ihlâs ile çün niyyetü’l-mü’min gerek

*Işka muhibb ol iy gönül bah **inneme’l-a‘mālīne***

(Nesîmî, Gazel-376/17)

3.16. KENZÜN LĀ YEFNĀ

القَنَاعَةُ مَالٌ لَا يَنْفَدُ وَ كَنْزٌ لَا يَفْنَى⁶⁴²

“Kanaat tükenmez bir mal, bitmeyen bir hazinedir.”

“Elindekine razı olma, azla yetinme” anlamlarına gelen kanaat kelimesi terim olarak “Kişinin kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgarî ölçüde karşılayabileceği maddî imkânlarla iktifâ edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması”⁶⁴³ demektir. Tasavvufta kanaatin önemi büyüktür. Nitekim bu yola girmiş bir sâlikin mala karşı haris olmaması gerekir. Bu da ancak beslenme, giyim ve barınma gibi insanın temel ihtiyaçlarının yeteri kadar karşılanması ile mümkün olur. Ahlâk ve âdâba dair kaynaklarda da kişinin mutlu ve huzurlu yaşamasının şartı olarak kanaatkâr olması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁴⁴ Bu hadisin Divan şiirine yansıyan kısmı bazen “bitmeyen” anlamındaki *lā yefnā* lafzı ile

⁶⁴¹ Uludağ, “Amel”, s. 14.

⁶⁴² Aclûnî, II, 102, hadis nr. 1900.

⁶⁴³ Mustafa Çağrıcı, “Kanaat”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 289.

⁶⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Çağrıcı, “Kanaat”, s. 289-290.

bazen de “bitmeyen hazine” anlamına gelen *kenz-i lā yefnā* tamlaması ile birlikte olmuştur. Yalnız bu hadisi iktibas eden şairlerimiz *kenz-i lā yefnā*’nın kanaatle olan ilgisinden çok bu lafzı başka şeylerle ilgi kurarak vermişlerdir.

Örneğin hadisi iktibas eden şairlerimizden Tokatlı Kânî bir şiirinde Yüce Allah’tan ümit kesmediklerini, *bi’smillāh*’ın rahmetinin bitmez, tükenmez bir hazine olduğunu söylemiştir.

Degüldür münkatı ‘ümmîdimüz Allahdan Kânî

Olaldan kenz-i lā yefnā-yı rahmet kân-ı bi’smillāh

(Kânî, Kaside-1/12)

Nakşibendiyye yolunun sâliki olan Âsaf, *Divanı*nda iktibas ettiği bu hadisi zikrederken, “Ey yeni ay!” diyerek seslendiği tarikata yeni girmiş kişiye aşkın nakdi olarak *kenz-i lā yefnā*’yı göstermiş, ona sahip olanın iksire ihtiyacının kalmadığını söylemiştir.

Nakd-i aşkun kenz-i lā yefnā imiş ey mâh-ı nev

Ana sâhib olalı iksîre hâcet kalmadı

(Âsaf, Gazel-994/3)⁶⁴⁵

Mevlevî şeyhlerinden olan şairimiz Gâlib bir *tercî-i bendde* hadisi iktibas ederken bitmez tükenmez bir hazine olarak Mevlânâ (ö. 672/1273)’nın *Mesnevî*’sini telakkî etmiş ve tasavvufun müstesna sâlikleri için *Mesnevî*’nin bir rehber olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Malik olmuş Mesnevî’nin genc-i lā yefnâsına

Reh-ber olmuş sâlikân-ı râh-ı müstesnâsına

(Gâlib, Tercî-i Bend-5/7)

Yenişehirli Avnî, daima yaralı ve hasta olan gönlünün sevgili tarafından her kırılmasında gözlerinden elmasa benzettiği yaşların sel olup aktığını; yıkık, viraneye dönmüş kalbinin ise *kenz-i lā yefnā*’ya hasret kaldığını söylemiştir.

Gönlümi yıkdukca sen elmâs-ı eşküm cûş ider

Kenz-i lā yefnâ-yı hasret kalb-i vîrânumdadur

(Yenişehirli Avnî, Gazel-91/2)⁶⁴⁶

⁶⁴⁵ Bu hadisle ilgili Âsaf’a ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-299/3.

⁶⁴⁶ Bu hadisle ilgili Yenişehirli Avnî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Kaside-18/44.

3.17. KÜNTÜ KENZEN LĀ U‘REFU FE-AḤBEBTŪ

كُنْتُ كَنْزاً لَا أُعْرَفُ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ خَلْقاً فَعَرَفْتَهُمْ بِي فَعَرَفُونِي⁶⁴⁷

“Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım.”

Kenz-i mahfî olarak da zikredilen bu hadis İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Suyûtî (ö. 911/1505) gibi hadis âlimleri tarafından uydurma olarak nitelendirilse de mutasavvıf şahsiyetler tarafından sıkça kullanılmıştır. “Sözlükte ‘gizli hazine, saklı define’ anlamına gelen *kenz-i mahfî* terkiibini Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) ‘Her tür izâfet ve nisbetlerden mücerred kadîm ve ezeli olan Hakk’ın zâtı’, Abdürrezzak el-Kâşânî (ö. 730/1329) ise ‘Gaybde saklı bulunan ahadiyyet hüviyeti olup gizli olanların en gizlisidir’ şeklinde tanımlamıştır. İlâhî zâtın sonsuz tecellilerinin kaynağı olduğu halde kendisinde herhangi bir eksilmenin söz konusu olmaması O’nun bitmez tükenmez bir hazineye benzetilmesine sebep olmuştur. Mutasavvıfların âlemin yaratılışını ve varlığını muhabbet ve mârifetle açıklamaları da buna dayanır. Âlem muhabbetle var olmuş, ahadın zâtî sevgisinden vücuda gelmiştir.”⁶⁴⁸ Nitekim tasavvuf ehline bu söz ilâhî aşkın kaynağı sayılmıştır. Onlara göre varlığın yaratılışının asıl sebebi Yüce Allah’ın kendi zâtına olan sevgisidir.⁶⁴⁹

Bu kutsî hadis, hadis âlimleri tarafından mevzû olarak nitelendirilmekle birlikte Divan şairleri arasında gerek mutasavvıf şahsiyetler, gerekse tasavvufî yönü olmayan şairler tarafından sıkça kullanılmıştır. Şairler daha çok *kenz-i mahfî* veya *küntü kenz* lafızlarıyla bu hadisi zikretmişlerdir.

*Divan*larını incelediğimiz şairlerimiz arasında hadis-i kutsîyi en çok iktibas eden Nesîmî şu şiirinde “Beyanı Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler olan Yüce Peygamber’in insanları Allah’ın birliğine iman etmeye yani hidayete çağırırken bir yol gösterici ve delil olduğunu” şöyle ifade etmiştir:

Küntü kenzin perdesi sende açıldı âleme

Bu beyânun ilmi sensen uş delîl ü reh-nümâ

(Nesîmî, Gazel-1/7)

⁶⁴⁷ Aclûnî, II, 132, hadis nr. 2016.

⁶⁴⁸ İbrahim Hakkı Aydın, “Kenz-i Mahfî”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 258.

⁶⁴⁹ Uysal, 269.

Günahları örtüp affeden Cenâb-ı Hakk'ın *küntü kenz* perdesinden sıyrılıp suçluları bağışlayacağı günden beri zahidin tövbeye başladığını Nesîmî bir şiirinde şöyle gözler önüne serer:

Küntü kenziin perdesinden gâfirü 'z-zenb oldı fâş
Zâhid istigfâra geldi her dem eydür yâ Gâfur
 (Nesîmî, Gazel-39/6)

Yüce Allah kendi varlığını, birliğini seyretmek için Hz. Muhammed'i, onun nurundan da bütün varlık âlemlerini ve insanı yaratmıştır.⁶⁵⁰ Nitekim peygamberlerin şahı olan Hz. Muhammed hem *küntü kenz*'in oluş kaynağı, hem de problemleri önceden fark edip halledendir:

Ahmed ü Mahmûd u Kâsım şâh-ı sultân-ı rusul
Küntü kenziin ma 'deni hem keşf-i hall-i müşkilât
 (Nesîmî, Gazel-19/4)

Küntü kenz'i tüm yönleriyle açıklayan Hz. Peygamber'in aslında kendisi de gizli bir hazinedir:

Küntü kenzi bize beyân eyler
Bilürem kim ne genc-i pinhândur
 (Nesîmî, Gazel-60/8)

Nitekim *küntü kenz*'i beyan eden Hz. Muhammed'in nurundan yaratılmıştır cümle eşya ve melek:

ÿ mükerrem senden oldı cümle eşyâ vü melek
Küntü kenziin ma 'nîsini âleme kıldun zuhûr
 (Nesîmî, Gazel-64/5)

Bu düşüncelerinden farklı olarak Nesîmî şu şiirlerinde hurûfî yönünü de dikkate alarak *küntü kenz*'in kaynağının kendisi olduğunu, gizli bir hazine olmakla birlikte bu sırta da vâkıf olduğunu şöyle ifade etmiştir:

*Nesîmî **küntü kenziin ma 'denidür***
Hadîsi lü 'lü ' -i şeh-vâra benzer
 (Nesîmî, Gazel-76/15)

⁶⁵⁰ Yeniterzi, 151.

*Genc-i nihânun sırriyam hem **küntü kenzîin** mazharı
Hem cevherem hem cevherî hem cevhere kân olmuşam
(Nesîmî, Gazel-250/6)*

*Men genc-i nihan-ı **küntü kenzem**
Hem genc-i nihân nihân menem men
(Nesîmî, Gazel-306/12)*

*Hakdan kelâmun mu ‘cizdür iy Nesîmî
Sensen ki **küntü kenzîin** esrârına beyânsan
(Nesîmî, Gazel-320/14)*

*Sûre-i Rahmân menem Hak mendedür
Lâ-yezâlî zât-ı mutlak mendedür
Küntü kenzîin kenzi el-hak mendedür
Geldi Tûfân Nûh u zevrak mendedür
(Nesîmî, Tuyuğ/79)*

Nesîmî bir başka şiirinde de *küntü kenz*'in sırrı ile sevgilinin hatları arasında ilgi kurmuş ve ayrıca bu sırrın saçın her bir telinde saklı olduğunu da şöyle ifade etmiştir:

***Küntü kenzîin** sırrını sordum nigârün hattına
Zülfünün her târesi uş mendedür pinhân didi
(Nesîmî, Gazel-400/14)*

Nesîmî'nin *küntü kenz* ile sevgiliyi kastettiği bir diğer şiiri şöyledir:

*Cânumun cânânesisen iy habîb
Hûblarun ferzânesisen iy habîb
Küntü kenzîin hânesisen iy habîb
Vahdetün dür-dânesisen iy habîb
(Nesîmî, Tuyuğ/9)*

Bu hadisi *Divanının* daha birçok yerinde iktibas eden Nesîmî, *küntü kenz* ile Hz. Peygamber, sevgili ve hatta kendisi arasında ilgi kurduğu yukarıda sıraladığımız şiirlerinden ayrı olarak bazen de *küntü kenz* ile Hz. Âdem'i kastettiği şiirlere de yer vermiştir:

Cevher-i ferd âdemün kânındadır

Küntü kenzen *Âdemün şânındadır*

Gerçi şeytân âdemün kanındadır

Sırr-ı esmâ Âdemün cânındadır

(Nesîmî, Tuyuğ/43)⁶⁵¹

Tasavvufî yönü olmayan şairlerimizden Ahmed Paşa *küntü kenz* hadisini iktibas ettiği bir şiirinde Hz. Peygamber'in bu remzi muhafaza ettiğini ve ayrıca bu sırra emanetçi olduğunu şöyle ifade etmiştir:

*Rumûz-ı **küntü kenzin** râz-dârı*

Emânet-dâr-ı genc-i Mustafâsın

(Ahmed Paşa, Kaside-9/3)

Dede Ömer Rûşenî hadisi bir *mesnevîde* iktibas etmiş ve bu şiirde *küntü kenz* ile kendisi arasında şöyle ilgi kurmuştur:

Adımı gerçi menüm bende kodı

Küntü kenzen *sırrını bende kodı*

(Rûşenî, Mesnevî-6/57)

Necâtî Bey ise Abdurrahman Efendi vâsfinda yazdığı bir *kasidesinde* *küntü kenz* hadisini iktibas ederken şunları söylemiştir:

*Ey nidâ-yı **küntü kenzen** eyledigince ulûm*

Tapuna oldu işâret Hazret-i Hakdan hitâb

(Necâtî Beg, Kaside-4/8)

Nev'î, *Divanında* bir yerde hadisi iktibas ederken, sevgilisi hakkında “Anlayan, farkına varan, bilen gönlümüzü *küntü kenz*'e hazinedâr kılmış ve bu emanetle bizi bağlayıp güçsüz, dermansız bırakmış” demiştir:

Küntü kenze *dil-i dânâmuzu gencûr kılup*

Bu emânetle bizi beste koyup zâr itmiş

(Nev'î, Tercî-i Bend-8/20)

⁶⁵¹Bu hadisle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-65/4, Gazel-101/3, Gazel-122/2, Gazel-125/2, Gazel-142/4, Gazel-145/3, Gazel-199/5, Gazel-200/2, Gazel-222/8, Gazel-241/1, Gazel-242/8, Gazel-262/1, Gazel-307/1, Gazel-314/3, Gazel-327/6, Gazel-352/5, Gazel-361/4, Gazel-397/8, Gazel-423/2, Gazel-429/2, Gazel-447/6, Terci-i bend-3-5/2, Tuyuğ/216, Tuyuğ/226, Tuyuğ/257, Tuyuğ/288, Tuyuğ/299.

Mutasavvif şairlerimizden Sunullâh-ı Gaybî bir şiirinde “*Küntü kenz*’in sırrı olan ilk insan benim; ben bu gizli sırrın mahremiyim ve isimler âlemi de bendedir” demiş, *küntü kenz* ile insan arasındaki gizli bağa dikkat çekmiştir:

Küntü kenziin sırrı olan âdem-i evvel benem
Mahrem-i râz-ı nihânum âlem-i esmâ bendedür
 (Gaybî, 35/8)

Gaybî *küntü kenz* hadisini bazı şiirlerinde *kenz-i mahfî* lafzıyla zikretmiştir. Tasavvuf yolcusu olan Gaybî için aşk oldukça önemlidir. Girdiği yolda aşk için acı çeken âşıklar varlığın aslı ve yaratılış sebebi olan aşka ve gerçek sevgiliye ermek için çalışıp dururlar. Gaybî bir şiirinde “*Kenz-i mahfî* olan aşktır” derken bizzat Yüce Allah’ın aşk olduğunu, bu aşka da ancak aşk ile erildiğini, aşk yolunun gerisinde kalanların ise matem içerisinde olduklarını şöyle ifade etmiştir:

Kenz-i mahfî olan aşkdur âlemde
Döne döne yüz gösterdi âdemde
Aşka irmeyenler Gaybî mâtemde
Allâh’a aşkile irmiş erenler
 (Gaybî, 31/5)⁶⁵²

Şeyh Gâlib “*Küntü kenz*’in remzini şarap küpünden dinle” dediği bir *gazelinde* bu sırta vakıf olmak için yola çıkan tasavvuf ehli âşıkların yaşadığı aşk ile şarap arasında ilgi kurmuştur. Şarabın insanı soktuğu hâlde aşkın âşığa yaşattığı hâl tasavvufta bir sayılmıştır. Her iki hâli de yaşayan âşık akıl melekelerini yitirmiş ve kendinden geçmiştir.

Rumûz-ı küntü kenzi dinle hamdin
Hurûş-ı kün kelâmın eyler işrâb
 (Gâlib, Gazel-21/3)

Sûzî de *Divan*’ında beş yerde bu hadisi iktibas etmiştir.

Olursan küntü kenziin sırrına mazhar eyâ Sûzî
Olursun mahrem-i esrâr duyarsın remz ile ma’nâ
 (Sûzî, 24/9)

⁶⁵² Bu hadisle ilgili Sunullâh-ı Gaybî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Kasîde-1/9, Kasîde-1/10, 3/6, 43/26.

Beyitte kendine seslenen şairimiz, *küntü kenz*'in sırrına vakıf olduğu vakit, kendisine sır söylenen kimse olacağını ve bu yönüyle de remz sahibi olacağını söylemiştir.⁶⁵³ Bilindiği gibi remz, tasavvuftaki sırların yanlış anlaşılması veya sırların fâş edilmemesi için gerekli görülmüş ve bir rumuz gibi sûflerce⁶⁵⁴ kullanılmıştır.

Bir başka beytinde Sûzî,

Mazhar-ı sırr-ı Muhammed ellezî esrâsın sen

***Küntü kenzin** hükmüne hem şehâ mecrâsın sen*

(Sûzî, 282/7)⁶⁵⁵

diyerek, bir taraftan Hz. Peygamber'in Miraç mucizesine dikkat çekmiş, bir taraftan da Hz. Peygamber'in hadisinde ifade edilen gizli hazinenin anlaşılmasına yardımcı olduğunu vurgulamıştır.⁶⁵⁶

Şeyh Hâlid *küntü kenz* hadisini iktibas ettiği bir şiirinde *küntü kenz*'in sırrını anlamak isteyenlere her türlü dünya işinden ve mâsivâdan uzak durmayı nasihat etmiştir:

*Anlayıp böyle nedir ol **küntü kenzin** remzini*

Göz yuma gayr u sivâdan matlabı Sübhân ola

(Hâlid, 115/3)

Bir diğer şiirinde de önce kendine seslenen Hâlid, kendi gibi âşıkları da kastederek, bir an önce *küntü kenz*'in sırrına ermek gerektiğini ve bu mertebede ancak âşıkların ârif olabileceğini söylemiştir:

*Hâlidâ bil **küntü kenzin** remzini sen ârif ol*

Sâlikân-ı Hak için maksâd hemen Allâh gerek

(Hâlid, 168/7)

Hâlid, hadisi iktibas ettiği diğer bir şiirinde âlemin insana hizmet için yaratıldığını, insanın kendine hizmet etmesi gerektiğini ve tüm bunları Yüce Allah'ın *küntü kenz* hadis-i kutsîsi için halkettiğini şöyle ifade etmiştir:

⁶⁵³ Keleş, "Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı", s. 166.

⁶⁵⁴ Cebecioğlu, 515.

⁶⁵⁵ Bu hadisile ilgili Sûzî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. 1/2, 199/4, 220/2.

⁶⁵⁶ Keleş, "Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı", s. 166.

Âlemi sana seni kendine hizmet etmeğe
*Halk edip bildirdi hem ne **küntü kenzenden** garaz*
 (Hâlid, 11/8)

Küntü kenz lafzının dışında aynı hadiste geçen “Bilinmeyi istedim” anlamındaki *aḥbebtü en u’raf* lafzı da ayrıca iktibas edilmiştir. Sadece Şeyh Hâlid *Divanında* rastladığımız bu lafzın iktibas edildiği şiir şöyledir:

*Eyâ gayb-ı hüviyyetten diyen **aḥbebtü en u’raf***
Halâyık içre insânı sen ettin mazhar-ı irfân
 (Hâlid, 162/6)⁶⁵⁷

3.18. LĀ ḤAVLE VELĀ KUVVETE İLLĀ Bİ’LLĀH

لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ كُنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ⁶⁵⁸

“Kuvvet ve kudret ancak Allah’tandır. (Bu) Cennet hazinelerinden bir hazinedir.”

Hadisin iktibas edilen *lā ḥavle velā kuvvete illā bi’llāh* lafzı, kişinin bir sıkıntı, belâ veya tehlikeyle karşılaştığı bir durumda sabrının tükendiğini göstermek için söylediği bir sözdür. Böyle bir durumla karşılaşan kişiler genellikle kendilerine sabır telkin etmek için ya da bir tehlikeyi, cinleri, şeytanları uzaklaştırmak için de bu sözü söylerler.⁶⁵⁹ Hadis bazı şairler tarafından *lā ḥavle velā kuvvete illā bi’llāh* lafzı ile iktibas edilirken bazen de *lā ḥavle* lafzı ile iktibas edilmiştir. Ayrıca *lā ḥavle velā kuvvete illā bi’llāh* lafzı rubâî vezninin akılda kalması için şairler tarafından bir kalıp olarak da kullanılmıştır.⁶⁶⁰

Kadı Burhâneddin bir şiirinde âşğın acı çeken gönlünün geceleri *lā ḥavle* çektiğini; dermanın, kuvvetin ise *velâ*’dan geleceğini söylemiştir.

Lā ḥavli ohır gönül gözün üsdine her gice
 Çünkü zamîrdür şehâ hâkim *velâyile*
 (Kadı Burhâneddin, Gazel-479/2)

⁶⁵⁷ *Küntü kenz* hadisle ilgili Şeyh Hâlid’e ait olan diğer iktibas için bkz. 81/1.

⁶⁵⁸ Aclûnî, II, 362, hadis nr. 3062.

⁶⁵⁹ Mehmet Yılmaz, 101.

⁶⁶⁰ Veyis Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kafiye*, Atatürk Ünibersitesi Osfet Tesisleri, Erzurum 2005, s. 102.

Nesîmî şu şiirinde *lā havle* ve *lā ilāhe* lafızlarının zahidlere ait bir tesbih ve zikir olduğunu söyledikten sonra kendi gönlüne seslenmiş ve gönlünden sevgilisinin âdeta şeker yağdıran dudaklarını zikretmesini istemiştir.

Zâhidün tesbihidür lā havl ü zikri lā ilāh

İy gönül sen söyle yârun la 'l-i şekker-bârını

(Nesîmî, Gazel-443/9)

Muhibbî, hadisi iktibas ettiği bir şiirinde kişinin *lā havle* çekerek şeytanı uzaklaştırabileceğini söylemiş, hatta kişinin bazen nefsini öldürüp gaza kılması gerektiğini de nasihat etmiştir.

Oku lā havl ki şeytânı dūr it

Gehi nefsüni öldürüp gazâ kıl

(Muhibbî, Gazel-1680/4)⁶⁶¹

Hadisi iktibas eden şairlerimizden biri de Şeyhülislâm Yahyâ'dır. Yahyâ, sevgilinin bakışları ile öldüğünü ve onun bir bakışı ile karşısında kimsenin sağ kalamayacağını ifade ettiği bir *rubâî*sinde *lā havle*'ye sığınmış ve dua etmiştir.

Öldürdü meded nergis-i bîmârı bizi

Kim sag kalır eylese bir kere nigâh

Bu za'file dünyâyı helâk etdi gözün

Lā havle velâ kuvvete illâ bi'llâh

(Şeyhülislâm Yahyâ, Rubâî/4)

Nâbî, İstanbul'a dönmek üzere uzun yıllar kaldığı Halep'ten ayrılması münasebetiyle kaleme aldığı "el-vedâ" redifli gazelinde bu ayrılıktan dolayı üzüntüsünü beyan ederken bu hadisi iktibas etmiş ve *lā havle*'yi dilinden düşürmediğini şöyle ifade etmiştir:

Cümleden efzûn zebân-dân-ı kitâb-ı sohbetün

Kaldı Nâbî-i hazîn lā havle-gûyân el-vedâ'

(Nâbî, Gazel-372/11)

Kânî, kurtuluş vesilesi olarak gördüğü *lā havle* lafzını *Divanında* bir yerde iktibas etmiş ve şunları söylemiştir:

⁶⁶¹ Bu hadisle ilgili Muhibbî'ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-2133/5.

Gel seniınle yeniden kavlı-bi-lâ gavl idelüm

*İşî vâreste-i ta'vîze-i **lâ havl** idelüm*

(Kânî, Kaside-46-4/11)

Şeyh Gâlib şu *rubâî*de hadisi iktibas ederken bir kâfire (güzele) sarf-ı nigâh edince (bakınca) dünya put-hânesinin âdeta âh kıvılcımlarıyla dolduğunu ve şeyhin elinde tesbihiyle daima yalan tuzağı kurduğunu söylemiş, daha sonra ise *lâ havle* çekip bu duruma sabır duasıyla karşılık vermiştir:

Bir kâfire kim ben eyleyem sarf-ı nigâh

But-hâne-i imkâna dolar şu'le-i âh

Tesbîhini şeyh dâm-ı tezvîr eyler

Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâh

(Gâlib, Rubâî-44)⁶⁶²

Yenişehirli Avnî de Gâlib gibi hadisi iki ayrı *rubâî*sinde iktibas etmiştir. Bu *rubâî*lerden birinde Avnî, “Dünya sahrası büsbütün karanlık; yol, kıl gibi ince, zemin yer yer çukur; aklın ayağı çıbanlı, kudret eli kısa” dedikten sonra *lâ havle* çekmiştir.

Pehnâ-yı cihân tamâm târîk ü siyâh

Reh mû gibi bârîk ü zemîn yer yer çâh

Akl âble-pây ü dest-i kudret kûtâh

Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâh

(Yenişehirli Avnî, Rubâî-16)

Diğer *rubâî*sinde Avnî kendini üzen bir durumdan bahsederken, ay yüzlü sevgilisinin bir akşam gam ve keder dolu evine geldiğini, bunu duyan yolunu şaşırılmış rakibin de şeytan gibi ansızın evine girdiğini söylemiş ve akabinde *lâ havle* çekip sabır dilemiştir. Bilindiği üzere Divan şiirinde sevgilinin âşığın evini ziyaret etmesine pek rastlanmaz. Benzerine az rastlanan bu durumu Avnî şiirinde ifade ederken rakibin boş durmayıp sevgilinin peşinden hemen âşığın evine gelmesini, âşığın da sevinip mutlu olacağı yere *lâ havle* çekmeye başlamasını şöyle gözler önüne sermiştir:

⁶⁶² Bu hadisle ilgili Şeyh Gâlib'e ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-84/2.

Gam-hâneme gelmişdi bir ahşam ol mâh

Bilmem nereden tuydı rakîb-i güm-râh

Şeytân gibi kâfir çıka geldi nâgâh

Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâh

(Yenişehirli Avnî, Rubâî-17)

3.19. LAHMÜKE LAHMÎ

يَا عَلِيَّ لَحْمُكَ لَحْمِي دَمُكَ دَمِي جِسْمُكَ جِسْمِي رُوحُكَ رُوحِي⁶⁶³

“Ey Ali, etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir, ruhun ruhumdur.”

Bu sözün Peygamber Efendimiz’e ait olup olmadığına dair hadis kaynaklarında bir bilgi olmamasına rağmen Hz. Ali’yi aşırıya kaçacak kadar çok sevenler tarafından söylenmiş bir söz olma ihtimali yüksektir. Ancak yine de özellikle “Etin etimdir” anlamındaki *lahmüke lahmî* ibaresine, mutasavvif şairlerin şiirlerinde az da olsa yer verdiklerini görüyoruz.⁶⁶⁴

Bu şairlerimizden Nesîmî bir şiirinde *lahmüke lahmî* lafzını iktibas ederken bu sözün Hz. Ali için kullanıldığını, yine onun için söylenen *lâ fetâ* hadisi ile birlikte zikretmiştir:

Âyet-i lev-lâk ilen hem lâ fetânün ma ‘nisi

La hmüke la hmî yirisüz yâ Muhammed yâ Ali

(Nesîmî, Gazel-430/5)

Nesîmî bir başka şiirinde Hz. Muhammed’i Hz. Ali’den ayrı tutanları lanetlemiş, *lahmüke lahmî* lafzının muhatabı Hz. Ali olduğundan ondan medet ummuştur.

Kim Muhammedi Alîden ayırur lânet ana

La hmüke la hmî degül mi yâ Ali senden meded

(Nesîmî, Gazel-38/3)

Divanında bir yerde daha bu lafzı iktibas eden şair bu kez dilber diyerek hitap ettiği Hz. Peygamber’e canının feda olduğunu, çünkü onun Hz. Ali hakkında “Etin etimdir, kanın kanım” dediğini söylemiştir.

⁶⁶³ http://www.haydarya.com/maktaba_moktasah/03/book_71/part06/03.html (E.T. 04 Temmuz 2013).

⁶⁶⁴ Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 166.

*İy melek sûretlü dil-ber cân fedâdur yoluna
Çün didün **lahmüke lahmî** kana kanum merhabâ*

(Nesîmî, Gazel-7/4)

Hadisi iktibas eden bir diğerk şairimiz Fuzûlî'dir. Fuzûlî, Nahl sûresi 40. âyette yer alan *innemâ* lafzını da iktibas ettiğı bu şiirini Sadrazam İbrahim Paşa (ö. 942/1536) için yazmıştır. Bu şiirde şair bir taraftan Yüce Allah'ın *innemâ* kavli ile İbrahim Paşa (ö. 942/1536)'yı halk içindeki veliahtı olarak gördüğünü ifade ederken, diğerk taraftan Hz. Peygamber'in Hz. Ali için söylediğı *lahmüke lahmî* lafzı ile yine İbrahim Paşa (ö. 942/1536)'yı kastetmiş ve şunları söylemiştir:

*Hudâ'nın innemâ kavlinde halk içre veliahdı
Resûl'ün **lahmüke lahmî** ser-i hânında mihmânı*

(Fuzûlî, Kasîde-26/24)

Sûzî, *Divanı*nda bir yerde iktibas ettiğı hadisi "yâ Ali" redifli şiirinde zikretmiş ve bu sözün bizzat Peygamber Efendimiz tarafından söylendiğini şöyle ifade etmiştir:

***Lahmüke lahmî** dedi şânında fahr-ı kâinât
Murtazâ vü müctebâ hem cânâda canân yâ Ali*

(Sûzî, 7/4)

Leylâ Hanım ise hadisi iktibas ederken Sûzî gibi bu lafzın Peygamber Efendimiz tarafından Hz. Ali hakkında söylendiğini şöyle gözler önüne sermiştir:

*Didi hem **lahmüke lahmî** o Resûlü's-sekaleyn
Beden ü cânâ viren nûr-ı ziyâ Haydar'dır*

(Leylâ Hanım, Gazel-40/4)

Son olarak hadisi *Divanı*nda iktibas eden şairimiz XX. yüzyılın mutasavvıf simalarından Şeyh Hâlid'dir. Hâlid, *Divanı*nda iki kez yer verdiğı bu lafzı iki şiirinde de aynı mısra ile zikretmiş ve şunları söylemiştir:

***Lahmüke lahmî** buyurdu şânına Fahr-ı cihân
Hâk-i pâyin başına tâc etdi cümle asfiyâ*

(Hâlid, 21/5)

***Lahmüke lahmî** buyurdu şânına Fahr-ı cihân
El-emân yâ şîr-i Yezdân sâhib-i seyf ü livâ*

(Hâlid, 86/2)

3.20. LĀ NEBĪYYE BA‘DĪ

665 كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تَسُوسُهُمُ الْأَنْبِيَاءَ كُلَّمَا هَلَكَ نَبِيٌّ خَلَفَهُ نَبِيٌّ وَإِنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي ...

“İsrâiloğullarını Peygamberler idare ederdi. Bir peygamber vefat etti mi yerine (başka) bir peygamber geçerdi. Şu muhakkaktır ki, benden sonra peygamber yoktur...”

Bu hadis-i şerîfte Peygamber Efendimiz kendisinden sonra nübüvvetin kesileceğini ve başka bir peygamberin gelmeyeceğini haber vermektedir. Divan şiirinde bu hadisle ilgili iktibas edilen kısım ise Hz. Peygamber’den sonra başka bir peygamberin gelmeyeceği anlamındaki *lā nebiyye ba‘dī* lafzıdır. Şairlerimiz arasında sadece Nesîmî’de rastladığımız bu lafız şairin bir *gazelinde* şöyle iktibas edilmiştir:

Lā nebiyye ba‘dī buyurdun ya ‘ni hatm oldı kelâm

Saddak iy seyyid ki sensen hatm-i cümle enbiyâ

(Nesîmî, Gazel-6/6)

Şiirde Nesîmî, Hz. Peygamber’in *lā nebiyye ba‘dī* buyurduğunu söylemiş ve bütün peygamberlerin sonuncusu olduğunu mealen de ifade etmiştir.

3.21. LĀ SEYFE İLLĀ ZÜLFİKĀR VE LĀ FETĀ İLLĀ ‘ALĪ

666 لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَلَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ

“Zülfikârdan keskin kılıç ve Ali’den başka genç (yiğit) yoktur.”

Hız. Ali Hz. Peygamber’in amcası Ebû Tâlib’in en küçük oğludur. Mekke’de baş gösteren kıtlık nedeniyle küçük yaşta Hz. Muhammed’in himayesine girmiş ve Hz. Muhammed’in peygamberliğine ilk iman edenlerden olmuştur. Hayatı menkıbevî ve efsanevî rivayetlerle örülü Şiî kaynaklarda doğumundan itibaren en ince teferruata kadar zengin kerametlerle dolu olarak anlatılmıştır.⁶⁶⁷ Yine Şiî kaynaklar başta olmak üzere hakkında pek çok hadis uydurulduğu bilinmektedir. Gerek onun gerekse aile efradının fazileti konusunda Kûfelilerce üç yüz binden fazla hadis uydurulduğuna dair rivayet her ne kadar mübalağalı da olsa bu konuda bir fikir de vermektedir.⁶⁶⁸ Sahih hadis kitaplarında yer almayan yukarıda zikrettiğimiz hadis Divan şiirinde çokça iktibas edilen hadislerden olmuştur. Hadiste geçen zülfikâr, yarısından itibaren ucu çatallaşan

⁶⁶⁵ Müslim, İmâret, 44.

⁶⁶⁶ Aclûnî, II, 363, hadis nr. 3069.

⁶⁶⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, “Ali”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 371.

⁶⁶⁸ M. Yaşar Kandemir, “Ali: Fazileti”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 376.

bir tür kılıç demektir ve Peygamber Efendimiz tarafından Hz. Ali'ye verilmiştir. İlk defa Uhud savaşında kullanıldığı söylenen zülfikâr hakkında da birçok efsaneler meydana getirilmiştir.⁶⁶⁹

Hadis tam lafzıyla Nesîmî tarafından bir *murabba* 'ın dördüncü mısraında on dört kez iktibas edilmiştir. Şair bu şiirinde Hz. Ali'yi hurûfî söylemlerle övmüştür. Nitekim bir yerde Nesîmî, akıl, aşk ve nefsin Hz. Ali'de zuhur ettiğini ve Âdem'in varlığının onun güvenilir ismiyle ortaya çıktığını söylemiştir:

Akl u ışk u nefs-i cân hazretde idi intizâr
Bir avuç toprağa çün kıldı nazar perverdigâr
Âdemün cismi anun ismiyle oldu üstüvâr
Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ zülfikâr

(Nesîmî, Murabba' /4)

Aynı *murabba* 'da Nesîmî bazı peygamberlerin özelliklerine dikkat çektikten sonra “Ali'den başka genç ve zülfikârdan başka keskin kılıç yoktur” sözünü zikretmiştir. Örneğin Hz. Âdem'in yaratıldıktan sonra Yüce Allah tarafından na'ım Cennetine konulduğunu, bütün meleklerin ona secde ettiğini ancak iblisin boyun eymediğini ve Yüce Allah'ın Âdem'in yüzünde yedi hattı yazdığını şair şöyle ifade etmiştir:

Âdeme virdi kerâmet huld ü cennâtü'n-na'ım
Cümle ana secde kıldı gayrü şeytânü'r-racîm
Âdemün vechinde yidi hattı yazmışdı kadîm
Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ zülfikâr

(Nesîmî, Murabba' /5)

Hz. İbrâhim'den bahsettiği bendde ise onun Nemrut tarafından mancınıkla ateşe atıldığını, Yüce Allah'ın “ol!” emri ile ateşi gül bahçesine dönüştürdüğünü ve bu emri ateşe Cebrâil'in getirdiğini söyleyerek Hz. İbrâhim'in hayatına telmihte bulunmuştur:

Nemrûdun mancınığından nâra atıldı Halîl
Nârı gülzâr eyledi ana çün ol Rabb-ı celîl
Bu mübârek ismi geldi nâra urdı Cebrâ'ül
Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ zülfikâr

(Nesîmî, Murabba' /6)

⁶⁶⁹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 495.

Bu *murabba* 'na Nesîmî, Hz. Eyüp, Hz. Mûsâ, Hz. Süleyman ve Hz. Îsâ ile ilgili düşünceleriyle devam etmiştir. Son olarak Hz. Peygamber'e yer veren şair bu bendde Hz. Peygamber'in dünyaya teşrif ettiğini ve Peygamber'in kendi dergâhına mürit olan - ki burada Hz. Ali'nin İslâm dinini kabul eden ilk Müslümanlardan olması kastedilmiştir- Allah'ın aslanı lakablı Hz. Ali'yi gördüğünü söylemiştir.

Ahmed ü Mahmûd u Kâsım çıhdi ber-arş-ı mecîd

Hem Esedu'llâhı gördi dergâha olmuş mürid

Ber-mezîd olsun ana bu ism ü devlet ber-mezîd

Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ zülfikâr

(Nesîmî, Murabba'/11)

Hz. Ali hakkında Şîî kaynaklarda söylenen yalan yanlış rivayetler vardır ki bunlardan biri de öldükten sonra onun dünyaya tekrar döneceğine dair rivayettir.⁶⁷⁰ Nesîmî, bu söze istinaden âhir zamanda *lâ fetâ*'nın muhatabı Hz. Ali'yi beklediğini şöyle ifade etmiştir:

Vaktudur kılsan zuhûr iy seyyid-i âhir zamân

Görset âhir yüzünü iy dürc-i dürr-i lâ fetâ

(Nesîmî, Gazel-1/16)

Bir başka şiirinde Nesîmî, *lâ fetâ illâ 'Alî* lafzının manasını idrâk edenlerin Hz. Ali aşkı ile çağrışı duracaklarını söylemiştir.

Lâ fetâ illâ 'Alî'nün ma'nîsin fehm eyleyen

Çağrışur ol kim Aliyyü'l-Mürtazânun ışkına

(Nesîmî, Gazel-388/3)⁶⁷¹

Hz. Ali, sahabeler arasında Kur'ân, hadis ve özellikle fıkıh alanlarındaki bilgileriyle kendini kabul ettirmiş bir otoritedir. Yemen'e kadılık yapmak üzere gönderileceği sırada, bu görevi hakkıyla ifâ edemeyeceğini söyleyince, Hz. Peygamber elini onun göğsüne koymuş ve Allah'ın ona doğruyu ilham edeceğini ve hakkı söyleteceğini belirterek onun tereddütlerini gidermiştir.⁶⁷² Bu rivayetin aksine onda ilâhî

⁶⁷⁰ Kandemir, "Ali: Fazileti", s. 376.

⁶⁷¹ Bu hadisle ilgili Nesîmî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Gazel-430/5, Murabba'/1, Murabba'/2, Murabba'/3, Murabba'/7, Murabba'/8, Murabba'/9, Murabba'/10, Murabba'/12, Murabba'/13, Murabba'/14.

⁶⁷² M. Yaşar Kandemir, "Ali: İlmî Şahsiyeti", *DİA*, İstanbul 1989, II, 375.

bir vasfin olduğunu ileri süren bâtil rivayetler de söz konusudur.⁶⁷³ Şeyhî bir şiirinde Hz. Ali'den bahsederken ona isnad edilen ilâhî vasfı dikkate alarak, Yüce Allah'ın hikmet ilmine onu varis kıldığını ve evliyâların da sevgilisi olduğunu ifade etmiş ve şunları söylemiştir:

Haydar ki ilm-i hikmetine vâris etti Hak

*Mahbûb-ı evliyâyidi mahsûs-i **lâ fetâ***

(Şeyhî, Kaside-5/39)

Nev'î *Divanında* da rastladığımız bu hadis daha öne ele aldığımız Kur'ân-ı Kerîm'de İnsan sûresi 1. âyette yer alan “Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir”⁶⁷⁴ buyruğundaki “Geldi geçti mi?” anlamına gelen *hel etâ* lafzı ile birlikte iktibas edilmiştir. Âyette insanın yaratılış tarihinden bahsedilirken bazı şairler *hel etâ* lafzı ile Hz. Muhammed'in kastedildiği, bazı şairler de âyetin Hz. Ali ile ilgili olduğunu⁶⁷⁵ söyleyen şiirler kaleme almışlardır. Nev'î şu şiirinde *lâ seyfe* ve *hel etâ* lafızlarını yan yana zikretmekle birlikte her iki sözün de muhatabı olarak Hz. Ali'yi görmüş ve şunları söylemiştir:

*Serdâr-ı milk ü sâhib-i **lâ seyfe**ü *hel etâ**

Leşker-keş-i vilâyet-i dîn mâlikü'r-rikâb

(Nev'î, *Terkîb-i Bend-4/19*)

Hadis lafzını tam olarak iktibas eden şairlerimizden biri de Şeyh Gâlib'tir. Gâlib lafzı iktibas ettiği şiirinde “O yüce soylu efendinin kaşlarında *lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ zülfiķâr* yazmaktadır” demiş ve bazen *Divan* şiirinde öldürücü vasfıyla ortaya çıkan kaşlarla kılıç arasında benzerlik kurmuştur.

Ebruvânında yazar ol seyyid-i âlî-tebâr

Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ zülfiķâr

(Gâlib, *Beyit-37*)

Son olarak Yenişehirli Avnî *Divanında* rastladığımız bir beyitte bu hadis iktibas edilirken, önce *lâ seyfe illâ zülfiķâr* lafzı ile kaza kılıcı arasında ilgi kurulmuş, daha sonra *lâ fetâ illâ 'Alî* lafzı ile Hz. Ali'nin yiğitlik deryasında bir cevher olduğu ifade edilmiştir.

⁶⁷³ Kandemir, “Ali: Fazileti”, s. 376.

⁶⁷⁴ Karaman, v. dğr., V, 515.

⁶⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. bu çalışmada, s. 231-232.

Tîg-i şemşîr-i kazâ lā seyfe illā zūlfikār

Cevher-i deryâ-yı lā fetā illā ‘Alī

(Yenişehirli Avnî, Gazel-450/7)

3.22. LĀÜBĀLĪ

يَا عِبَادِي إِنَّكُمْ الَّذِينَ تَخْطُونَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَأَنَا الَّذِي أَغْفِرُ الذُّنُوبَ وَلَا أُبَالِي
فَاسْتَغْفِرُونِي أَغْفِرْ لَكُمْ⁶⁷⁶

“Ey kullarım! Sizler gece gündüz hata yaparsınız. Ben ise günahları bağışlarım ve önemsemem (görmezden gelirim). Bağışlanma dileyin sizi bağışlayayım.”

Hadiste geçen “aldırmam, görmezden gelirim” anlamındaki *lāübālī* lafzı hadisin iktibas edilen parçasıdır. Sadece Nâbî *Divanı*nda rastladığımız bu lafız, yine başka bir hadis olan “Beni ziyaret etmedin” anlamındaki *lem te‘udnī* lafzı ile birlikte iktibas edilmiştir. Nâbî bu şiirinde mağfired sahibi Yüce Allah’ın gece gündüz hata yapan kulların bağışlanma dilemeleri ile günahlarını önemsemeyeceği ve onları affedeceği yönünde ifade ettiği *lāübālī* lafzını şöyle iktibas etmiştir:

Makâl-i lāübālī hem cenâh-ı tâ‘ir-i re‘fet

Su‘âl-i lem te‘udnī hem per-i tâvûs-ı istignâ

(Nâbî, Kaside-1/39)

3.23. LEBBEYK

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ⁶⁷⁷

“Allah’ım emret, emrine hazırım. Senin bir ortağın yoktur, emret. Şüphesiz hamd ve nimet sana mahsustur. Mülkte senin ortağın yoktur.”

Telbiye duası olarak da bilinen bu hadis, hac veya umre niyetiyle ihrama giren kimselerin söylediği sözlerden oluşmaktadır. Telbiye sözlükte “Çağrıda bulunana cevap verme, bir davete icabet etme” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁷⁸ Hadisin Divan şiirinde daha çok *lebbeyk* lafzı ile iktibas edildiği görülmüştür.

⁶⁷⁶ Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn I-IV*, Tevbe ve İnâbe, IV, 241.

⁶⁷⁷ Buhârî, Hacc, 26.

⁶⁷⁸ Salim Ögüt, “Telbiye”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 396.

Kadı Burhâneddin, *Divanında* bir *gazelde* iktibas ettiği *lebbeyk* lafzını hadisteki anlamının dışında kullanmış ve bu lafzı âşığın sevgilinin kapısında *lebbeyk* diye çağırması olarak telakkî etmiştir.

*Gerek anca çağıram ben işiğünde sehergeh ki
Kulağuma nidâ gele ki â lebbeyk yâ abdâ*

(Kadı Burhâneddin, Gazel-773/6)

Kadı Burhâneddin ile aynı yüzyılda yaşayan Nesîmî bir şiirinde Arafat'ta *lebbeyk* diye bağırın âşıkların bu uğurda canlarını teslim etmekten başka bir arzularının olmadığını ifade etmiştir.

*Lebbeyk uranların Arâfâtında ışkunun
Teslîm-i cândan özge kapunda rızâsı yoh*

(Nesîmî, Gazel-34/3)

Şair *lebbeyk* lafzına yer verdiği bir diğer şiirinde âşıkların Hakk için *lebbeyk* çağırıklarını söylemiştir.

*Lâm lebbeyk çağırurlar Hakk için
Kef Göster gireyüm cinâna men*

(Nesîmî, Gazel-308/4)

Nesîmî'ye ait olan yukarıdaki beyit ile hemen hemen aynı olan XV. yüzyıl şairi Şeyhî'ye ait şu şiirde de Arafat'ta *lebbeyk* diye çağırın âşıkların Hakk'ın kapısında canlarını teslim etmekten başka bir gayelerinin olmadığı zikredilmiştir.

*Lebbeyk uranların Arâfâtında aşkının
Teslîm-i cândan özge tapuna duâsı yok*

(Şeyhî, Gazel-94/3)

Telbiye duasının ne zaman okunması gerektiği veya bu duayı okumanın kesildiği vakitler mezheplere göre farklılık arz etmiştir. Ahmed Paşa *Divanında* rastladığımız şu beyte göre şair Kâbe kapısını gören hacıların *lebbeyk* diye çağırmaya başlamalarını bu kişiler eğer say da yapacaklarsa haram addetmiştir. Mâlikî mezhebine ait bir görüşe göre Mekke'ye girilince telbiye kesilir, tavaf ve say tamamlanınca yeniden başlar. Yine Mâlikîlere göre telbiye duası Harem bölgesine girilince kesilir. Diğer mezheplerin bu konudaki görüşleri Mâlikîlerden farklıdır.⁶⁷⁹ Ahmed Paşa bu şiirinde Mâlikîlerin görüşü

⁶⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Ögüt, 396-397.

ile örtülecek ifadelerde bulunmuş say yapacak olan kişilerin Kâbe'yi görüp telbiye getirmeleri ile ibadetlerinin kabul olmayacağını söylemiştir.

*Kâ'be kapın safâsına **lebbeyk** uranların*

Beytü'l-Harâma sa'yi var ise harâm ola

(Ahmed Paşa, Gazel-5/2)

Necâtî Bey şu gazelinde,

Cândan oyu verir bana şîrîn-dehenlerin

***Lebbeyk** demek isteyicek leb dedikleri*

(Necâtî Beg, Gazel-585/2)

diyerek Kadı Burhâneddin gibi hadisi anlamının dışında kullanmış ve güzellik unsuru olarak *Divan*larda sıkça karşımıza çıkan dudağın şirin bir ağzı varsa bu dudaktan *lebbeyk* lafzının duyulacağını ifade etmiştir.

Şair Bâkî, *Divanı*nda iki yerde hadisi iktibas etmiştir. İlkinde,

*Haremden na're-i **lebbeyke lebbeyk** irdi eflâke*

Ser-i kûyunda gûyâ nâle-i uşşâk-ı şeydâdur

(Bâkî, Gazel-65/2)

diyên şair, Harem'de *lebbeyk* naralarının göklere yükseldiğini söylemiş ve bunu da divane olmuş âşıkların inlemeleri olarak telakkî etmiştir.

Diğér şiirinde ise Bâkî, gönül Kâbe'sinden bahsetmiş, bu Kâbe'nin etrafında tavaf etmek ve *lebbeyk* nidâlarını işitmek istediğini kendine seslenerek şöyle ifade etmiştir:

Bâkıyâ gel olalum Kâ'be-i dil yolına peyk

*Diyelüm sem'a nidâ iricek âhır **lebbeyk***

Girelüm râh-ı Hudâya diyüp es-sa'yü ileyk

Ne Necâtî ne güzeller ne selâmün ne aleyk

Fâriguz eylemezüz kimseye tapu begler

(Bâkî, Tahmis-8/6)⁶⁸⁰

“Kâbe, sevgilinin oturduğu mahal, aşığın gönlü ve bedeni için telakkî edilen önemli bir makamdır.”⁶⁸¹ Nev'î, Arafat gibi olan semtindeki insanlardan yükselen

⁶⁸⁰ Bu hadisle ilgili Bâkî'ye ait diğér iktibas için bkz. Tahmis-8-6/1.

⁶⁸¹ Reyhan Keleş, *Şeyhülislâm Yahyâ, Cevrî, Nedîm Dîvânları'nda Gönül*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, s. 118.

lebbeyk seslerinin bu semtin dışındakiler için “Buyurun, gelin” anlamında olduğunu şöyle beyan etmiştir:

Kûyun arafâtındaki lebbeyk-i tavâ-yif

Taşra kalana kâfileden savt-ı derâdur

(Nev'î, Kaside-14/3)

Şair Nâbî, gökyüzüne ulaşan *lebbeyk* nidalarının Yüce Allah'ın dergâhında misafir olmasını dilerken bu duasını şöyle ifade etmektedir:

Sadâ-yı gulgule-i âsmân-res-i lebbeyk

Ola müsâfir-i dergâh-ı Kâdiyü'l-hâcât

(Nâbî, Terkîb-i Bend-3/6)

Mecnûn'un Leylâ'ya olan aşkı Divan şiirinde en çok işlenen mevzulardan biridir. Gâlib, *lebbeyk* lafzını iktibas ettiği şu şiirinde Kâbe'de olan Mecnûn'un kıskançlıktan, hacıların çevreden yükselen *lebbeyk* nidalarını rakiplerinin Leylâ'ya söylediklerini sandığını şöyle ifade etmiştir:

Sandı lebbeyk sadâsını rakîbândandır

Kâ'be'de şöret-i Leylâsına hayrân idi Kays

(Gâlib, Gazel-156/8)

XIX. yüzyılın mutasavvıf simalarından olan Sûzî, *lebbeyk* hadisini iktibas ettiği şiirinde hacıların vakfedeyken *lebbeyk* nidalarında bulunduğunu şöyle dile getirmiştir:

Cümle hüccâc vakfede lebbeyk lebbeyk çağırır

Dest açup dergâha ettim yâ Gafûr-ı müznibân

(Sûzî, 16/25)

Yenişehirli Avnî Divanında rastladığımız bu hadis bir gazelde iktibas edilirken, “Ya Rabbi, yüz binlerce âşığa bir kez olsun *lebbeyk* demedi, ancak şaşılacak şey ki o güzelin ne kadar yüce şanı var” denmiştir.

Sad-hezârân yâ Rab uşşâka bir lebbeyki yok

Allâh Allâh ol bütün bak kim ne âlî-şanı var

(Yenişehirli Avnî, Gazel-80/5)

Bir diğer şiirinde de Avnî, “*Lebbeyk* okuyan yolcu sanma ki bir yol bilir; o şaşkın bir sarhoştur, bu yüzden ne yol bilir ne de başka bir söz” diyerek âşıkların hâlini ortaya koymuştur.

Reh-rev-i lebbeyk-hânı sanma refâtârın bilür
Mest-i hayretdür ne refâtârın ne güftârın bilür
 (Yenişehirli Avnî, Gazel-115/1)⁶⁸²

3.24. LEM TE‘UDNĪ

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا ابْنَ آدَمَ مَرِضْتُ فَلَمْ تَعُدْنِي قَالَ يَا رَبِّ كَيْفَ أَعُودُكَ
 وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ عَبْدِي فَلَانًا مَرِضَ فَلَمْ تَعُدَّهُ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ
 عُدْتَهُ لَوَجَدْتَنِي عِنْدَهُ...⁶⁸³

“Şüphesiz Allah (Azze ve Celle) kıyâmet gününde, ‘Ey âdemoğlu! Ben hasta oldum da, sen beni ziyaret etmedin’ diyecek. İnsan da, ‘Yâ Rabbi! Ben seni nasıl ziyaret edebilirim. Sen âlemlerin Rabbisin’ cevabını verecek. Allah, ‘Bilmez miydin ki, filân kulum hasta oldu. Sen onu ziyaret etmedin. Bilmez miydin ki, onu ziyaret etmiş olsaydın, beni onun yanında bulurdun’ diyecek ...”

Ebû Hüreyre’den nakledilen bu hadiste Yüce Allah kulunun değerini artırmak için yine kulundan âdâba dair yapmasını istediği bir takım fiiller sıralanmıştır. Öncelikle hasta ziyaretinin önemine dikkat çeken Yüce Allah, sanki kendi hastaymış gibi kuluna kendini ziyaret etmemesinin nedenini sormuş, kul da “Allah Azze ve Celle’yi nasıl ziyaret edebilirim?” diye cevap verince Allah, “Sen hasta arkadaşını ziyaret etseydin beni ziyaret etmiş olurdun” cevabını vermiştir. Bu kutsî hadisın devamında Yüce Allah kulundan yiyecek ve su ihtiyacı olan kimselere de yardım etmesi gerektiğini söylemiştir. Böylece hasta ve ihtiyaç hâlinde olan kullarının yanında olduğuna vurgu yapan Allah, kulunu bu şekilde şereflemiştir.

Hadisin Divan şiirine yansıyan kısmı “Beni ziyaret etmedin” anlamındaki *lem te‘udnî* lafzı ile olmuştur. Nâbî *Divânında* karşımıza çıkan bu lafız başka bir hadiste geçen *lâübâlî* lafzıyla birlikte iktibas edilmiştir. Şair bu şiirde her iki hadisi kuşlarla ilişkilendirerek zikretmiş ve şunları söylemiştir:

Makâl-i lâübâlî hem-cenâh-ı tâ’ir-i re’fet
Su’âl-i lem te‘udnî hem-per-i tâvûs-ı istignâ
 (Nâbî, Kaside-1/39)

⁶⁸² Bu hadisle ilgili Yenişehirli Avnî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-242/1.

⁶⁸³ Müslim, Birr, Sıla ve Âdâb, 43.

3.25. LEV-LĀKE LEV-LĀK

لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ الْإِفْلَاقَ⁶⁸⁴

“Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.”

Hız. Peygamber’in altmış üç yıllık zamanla sınırlı cismanî hayatından ayrı olarak bir varlığı daha mevcuttur. Allah’tan başka hiçbir şey yokken, Yüce Allah ilk defa hakikat-i Muhammediyyeyi var etmiş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Âlemin var olma sebebi de bu hakikattir. Tasavvufta sıkça kullanılan ve kutsî hadis olarak rivayet edilen yukarıda zikrettiğimiz hadisle bu husus anlatılmıştır.⁶⁸⁵ VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra’da Râbia el-Adeviyye’nin öncülük ettiği bir grup sûfî, daha çok ilâhî sevgi üzerinde durmuş ve bu sevgi unsurunu öne çıkarmışlardır. Yüce Allah’ın Peygamber Efendimiz’e yönelik ezeli sevgisi olmasaydı hiçbir şeyin var olmayacağına inanan sûfiler için kutsî hadis olarak kabul ettikleri bu hadis büyük önem arz etmiştir.⁶⁸⁶ Böyle önem arz eden bir konunun da Divan şiirine yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Ancak mutasavvıf şairlerimiz kadar tasavvufî yönü olmayan şairlerimiz tarafından da bu söz gerek *naatlarda* gerekse diğer nazım türlerinde ele alınmış ve iktibas edilmiştir.

Kadı Burhâneddin, *Divanı*nda bir yerde *lev-lāk* lafzını iktibas etmiş ve “Eğer Muhammed *lev-lāk* sahibi ise, (ey sevgili) ölüleri diriltme mucizesi sendedir” demiştir:

Mu‘ciz-i ihyâ-i mevtî sendedür

*Ger Muhammed sâhib-i lev-lāk*dür

(Kadı Burhâneddin, Gazel-1049/9)⁶⁸⁷

En çok Nesîmî *Divanı*nda karşımıza çıkan *lev-lāk* hadisi şu şiirlerde âyet kelimesi ile beraber zikredilmiş, şair bu kutsî hadisi âyet mertebesinde telakkî etmiştir:

Âyet-i lev-lāk ohı ve sûre-i nûn ve ‘l-ķalem

Tâ sana ma‘lûm ola cân u cihânı handadur

(Nesîmî, Gazel-118/6)

Zehî sirâce-i terkîb-i mecma‘u ‘l-bahreyn

Senün bu şânuna geldi çü âyet-i lev-lāk

(Nesîmî, Gazel-219/7)

⁶⁸⁴ Aclûmî, II, 164, hadis nr. 2123.

⁶⁸⁵ Demirci, 180.

⁶⁸⁶ Uludağ, “Muhammed: İslâm Kültüründe Hz. Muhammed”, s. 449.

⁶⁸⁷ Bu hadisle ilgili Kadı Burhâneddin’e ait diğer iktibas için bkz. Gazel-1021/5.

Bir başka şiirinde yine âyet lafzı ile birlikte zikrettiği *lev-lāk* hadisini şair, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi kastederek şöyle ifade etmiştir:

Âyet-i lev-lāk ilen hem lā fetānün ma'nisi

Laḥmūke laḥmī yirisüz yâ Muhammed yâ Alî

(Nesîmî, Gazel-430/5)

Nesîmî, bir gazelinde de feleklerin Hz. Muhammed'in nuruyla dolduğunu ve *lev-lāk* dergâhının sahibi olan Hz. Peygamber'e bütün meleklerin secde ettiğini söylemiştir.

Zi-Nûr-ı Ahmed ü Mahmûd doldı nüḥ eflāk

Melek sücûd ana kıldı be-dergeh-i lev-lāk

(Nesîmî, Gazel-219/4)⁶⁸⁸

Şeyhî, Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta* hadisi iktibas etmiş ve,

Ey fahr-ı halk kimde ola zehre medhine

Çün Hak dedi le-'amrūke lev-lāke ve'd-ḍuḥā

(Şeyhî, Kaside-5/2)

diyerek, Yüce Allah'ın *le-'amrūke, ve'd-ḍuḥā* âyetleri ile *lev-lāke* hadisini fahr-ı kâinat sultanı Hz. Peygamber için söylendiğini ifade etmiştir.

Ahmed Paşa bir *kasidede* Hz. Peygamber'in tenini feleklerin tahtına benzetirken, o tahtın sultanının başında da *lev-lāk* tacı bulunduğunu beyan etmiştir.

Teni devlet-i taht-ı eflāk olan

Seri zînet-i tâc-ı lev-lāk olan

(Ahmed Paşa, Kaside-2/19)

Necâtî Bey hadisi *lev-lāke mā ḥalektü'l-eflāk* lafzı ile iktibas ettiği şu şiirinde Hz. Muhammed'i izzet denizinin mücevheri olarak telakkî etmiş ve şunları söylemiştir:

İzzet denizinde gevher-i pâk

Lev-lāke lemā ḥalektü'l-eflāk

(Necâtî Beg, s. 34)

Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta* da hadisi iktibas eden Necâtî Bey, kutsî hadis olarak ifade ettiği *lev-lāk* lafzı ile Hz. Muhammed'in hiçbir delile ihtiyacının olmadığını, onun güneşten daha parlak ve âşikâr olduğunu söylemiştir.

⁶⁸⁸ Bu hadisle ilgili Nesîmî'ye ait diğer iktibaslar için bkz. Gazel-6/4, Gazel-122/1, Tercî-i Bend-2/7-12.

Seni ibâret-i lev-lāk nükte-i kudsi
Güneşden eyledi rûşen ne hâcet istidlâl
 (Necâtî Beg, Na‘t/33)

Şeyhülislâm Yahyâ *lev-lāk* hadisini iktibas ettiği şu şiirinde Hakk’ın sadece Hz. Peygamber’e mahsus *lev-lāk* ve *ev ednâ* lafızlarını zikrettiğini söylemiş ve Miraç mucizesine de telmihte bulunmuştur:

Sana mahsûs lutfudur Hakkın
Tâc-ı lev-lāk u taht-ı ev ednâ
 (Şeyhülislâm Yahyâ, Kaside-1/2)

Mevlevî şairlerimizden Cevrî, yazmış olduğu bir *naatta* Nesîmî gibi Yüce Allah’ın *le-‘amrûke* âyeti ile Hz. Peygamber’in ömrüne yemin ettiğini, tacı *lev-lāk* olan ve tahtı *le-‘amrûk* olan bir padişahı övmeye gücünün yetmediğini ve bu medhi yazmaya haddi olmadığını söylemiştir.

Hem ne haddümdür benüm kim vasfa cür’et eyleyem
Ol şehinşâh-ı le-‘amrûk-taht ü lev-lāk-efseri
 (Cevrî, Kasîde-2/26)

Sunullâh-ı Gaybî *Divanında* bir yerde karşımıza çıkan *lev-lāk* hadisi ile şair, “Eğer ki *lev-lāk* sırrı vücuda gelmeseydi, kapalı olan bütün sırlar da açılmayacaktı” demiştir.

Vücûda gelmese o sırr-ı lev-lāk
Küşâd olur mıydı bu sırr-ı muglak
 (Gaybî, 66/5)

XVII. yüzyılın öne çıkan şairlerinden Nâbî,
Şâh-ı lev-lāk gibi *husn-ı hasînüm var iken*
Ne bu sûziş bu güdâziş ne bu âh u feryâd
 (Nâbî, Na‘t/141)

beytinde şâh-ı *lev-lāk* gibi güçlü bir kale varken, yanıp yakılmanın, âh u feryâd etmenin bir anlamının olmadığını ifade etmiştir. Bir diğer şiirinde de Nâbî,

Bâb-ı sultân-ı serâ-perde-i lev-lâke varup
Kaddümüz bâr-ı tazarru‘la dü-tâ eyleyelüm
 (Nâbî, Gazel-538/7)⁶⁸⁹

⁶⁸⁹ Bu hadisle ilgili Nâbî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. *Mesnevî-1/8*, *Mesnevî-1/77*, *Mesnevî-7/38*.

diyerek, *lev-lāk* hitabının sahibi olan Sultan'ın kapısına dayanıp, orada iki kat tevazu göstermek istediğini bildirmiştir.

Şeyh Gâlib “rûz u şeb” redifli meşhur *naat*ında hadisi iktibas etmiş ve “Ey şefaatterver olan şahlar şahı, güneş ve ay senin askerindir; senin zatın gece ve gündüz ‘sen olmasaydın’ sözünün manasına mazhardır” demiştir.

Mihr ü meh leşker şehensâhâ şefâ‘at-perverâ

*Ey ki zâtın ma‘ni-i **lev-lâke** mazhar rûz u şeb*

(Gâlib, Kaside-1/35)

Şairlerimiz arasında Sûzî, *Divanı*nda iki yerde bu ifadeye yer vermiş, Peygamber Efendimiz hakkında söylenen bu söz üzerine feleklerin yaratıldığını ve bu kavil hürmetine ye’se düşmeden Hz. Peygamber’den şefaata beklediğini şöyle ifade etmiştir⁶⁹⁰:

*Senin şânında çün **lev-lāk** dendi vârdı oldu nüh eflâk*

Ümîdim kesmezem hâşâk şefâat yâ Resûlullâh

(Sûzî, 247/6)

Sûzî diğer şiirinde de *lev-lâke lev-lāk* sözünün hürmetine Hz. Peygamber’den şefaata dileğinde bulunmuş ve bu isteğini şöyle ifade etmiştir:

Cân u başı iş bu yolda eyledim şehâ fedân

*Mahrûm etme hürmetine kavil-i **lev-lâke lev-lāk***

(Sûzî, 179/1)

Yenişehirli Avnî “yâ Resûlallâh” redifli *gazelinde* feleklerin Hz. Peygamber etrafında döndüğünü ve gelen *lev-lāk* haberi ile onun muhatap alındığını söylemiştir.

Medâr-ı gerdiş-i eflâk sensün yâ Resûlallâh

*Hutâb-ârende-i **lev-lāk** sensün yâ Resûlallâh*

(Yenişehirli Avnî, Gazel-408/1)

Lev-lāk’ın doğan bir güneş ve eşsiz bir ay olduğunu şairimiz Yenişehirli Avnî bir başka şiirinde şöyle beyan etmiştir:

Nûr-bahş-ı cevher-i sırr-i kulûb-ı mürselîn

*Âftâb-ı matla‘-i **lev-lāk** bedr-i bî-hemâl*

(Yenişehirli Avnî, Kaside-6/17)⁶⁹¹

⁶⁹⁰ Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 168.

⁶⁹¹ Bu hadisle ilgili Yenişehirli Avnî’ye ait diğer iktibas için bkz. Kaside-8/19.

Lev-lāk hadisi XX. yüzyıl şairimiz Şeyh Hâlid *Divanında* karşımıza çıkmıştır. Şair bir yerde *lev-lāk*'ın Hz. Peygamber'in şahsında okunduğunu ve daha sonra dünyanın yaratıldığını söylemiş ve bu şiirinde Hz. Peygamber'e selâm göndermiştir.

Şânına lev-lāk okundu sonra halk oldu cihân

Es-selâm oldun dü-âlem halkının sen serveri

(Hâlid, 78/4)

Hemen hemen aynı duygularla yazdığı bir başka şiirinde de şair, bu kez *ķāb-ı ķavseyn* âyetini de iktibas ederek *lev-lāk*'ın sahibi Hz. Peygamber'in Miraç mucizesine de dikkat çekmiştir.

Okundu şânına lev-lāk senin'çin halk olup âlem

Erişdin ķāb-ı ķavseyne nazîrin yok şu devletde

(Hâlid, 89/2)⁶⁹²

3.26. LEVLEM TÛZNİBÛ

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَدَهَبَ اللَّهُ بِكُمْ وَلَجَاءَ بِقَوْمٍ يُذُنِبُونَ فَيَسْتَعْفِرُونَ اللَّهَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ⁶⁹³

“Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, ‘Siz günah işlememiş olsanız, Allah sizin yerinize günah işleyen bir kavim getirir. Onlar Allah'a tövbe ederler, O da kendilerini affederdi’”

Kendisini tövbe ve merhamet peygamberi olarak nitelendiren Hz. Muhammed birçok hadiste ilâhî af ve mağfiretin enginliğini değişik beyanlarla dile getirmiştir. Ebû Hüreyre'den nakledilen yukarıdaki hadis, sahâbîlerin, Hz. Peygamber'in huzurunda iken duydukları dinî hassasiyeti yanından ayrıldıktan sonra kaybetmelerinden yakınmaları üzerine söylenmiştir. Sahâbîlerine, “Siz günah işlememiş olsanız, Allah sizin yerinize günah işleyen bir kavim getirir. Onlar Allah'a tövbe ederler, O da kendilerini affederdi” diye cevap veren Hz. Peygamber bu sözyle bir taraftan Yüce Allah'ın gaffûr, gaffâr, tevvâb gibi sıfatlarına işaret ederken diğer taraftan insanların günah işleyebileceğini, fakat pişman olup tövbe ettikleri zaman bağışlanacaklarını vurgulamıştır.⁶⁹⁴

⁶⁹² Bu hadisle ilgili Şeyh Hâlid'e ait olan diğer iktibas için bkz. 22/3.

⁶⁹³ Müslim, Tevbe, 11.

⁶⁹⁴ Topaloğlu, “Tövbe”, s. 280.

Hadisi “Eğer günah işlememiş olsanız” anlamındaki *levlem tüzñibũ* lafzı ile iktibas eden şairimiz Nâbî’dir. Nâbî hadisi iktibas ettiği *beyinde*, “Ey sâkî, sana *levlem tüzñibũ*’nun sırrı âşikâr olduysa elinden şarap kadehi ve testisi düşmesin” demiş ve her günahın arkasından Yüce Allah’ın tövbe kapısının açık olduğunu hatırlatmıştır.

Düşmesün gâhi elünden sâkiyâ câm u sebû

Sana olduysa nümâyân sırr-ı levlem tüzñibũ

(Nâbî, El-Metâli‘-43)

3.27. LĪ ME‘ALLĀH

لِى مَعَ اللّٰهِ وَقَتُّ لَآيَسَعُنِى فِىهِ مَلَكٌ مُّقْرَبٌ وَ لَآ نَبِىُّ مُرْسَلٌ⁶⁹⁵

“Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.”

Sahih hadis kitaplarında yer almayan bu hadis hakkında şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: “Peygamber Efendimiz ile Hz. Ebû Bekir sohbet ederken, yanlarında bulunan Hz. Ömer bazen konuşmalarını anlamazdı. Yine böyle bir sohbetten sonra Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir’e Resûlullah’ın bütün sırlarını anlayıp anlamadığını sorunca, Ebû Bekir şu hadisi rivayet etmişti: ‘Allah ile benim öyle bir vaktim vardır ki; oraya ne nebiyy-i mürsel sığar, ne de melek-i mukarreb’. İşte bu vakit, Makâm-ı Muhammedî de denilen ehâdiyyet makamıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu makam, Miraç gecesi Hz. Peygamber’in Allah’a olan yakınlığını bildirdiği *ev ednâ* âyetiyle belirtilmiştir.”⁶⁹⁶

Bu hadis Divan şiirinde genellikle *lî me‘allāh* lafzı ile iktibas edilmiştir. Hadisi iktibas eden şairlerimizden Nesîmî bir şiirinde “Kim sevgili için gönül aynasını temizleyip süslerse; o zaman *lî me‘allāh*’ın sırrını anlar” demiş ve *lî me‘allāh* makamına Allah sevgisiyle yanıp tutuşan âşıkların da erişebileceğini söylemiştir.

Kim ki mir‘âtın musaffâ kıldı ol didâr için

Lî me‘allāhun rumûzın kıldı istifhâm hem

(Nesîmî, Gazel-262/3)

Nesîmî *lî me‘allāh* makamı ile vahdet makamını bir tuttuğu şu şiirinde ehl-i kesret diye ifade ettiği kişilerin bu makamdan bî-haber olduklarını söylemiştir:

⁶⁹⁵ Aclûnî, II, 173, hadis nr. 2159.

⁶⁹⁶ Yeniterzi, 158.

Lî me‘allâh makâm-ı vahdetdür

Ehl-i kesret ne bilsün anı ne hâl

(Nesîmî, Terci-i Bend-3/6-11)

Gaybî, *Divanı*nda bir yerde bu hadisi iktibas ederken, kendi gibi ehl-i vahdet kişileri övdükten sonra bu kişilerin daima *Lî me‘allâh* sırrına vakıf olduklarını ve bunların bir an olsun tevhid makamından ayrı durmadıklarını ifade etmiştir.

Lî me‘allâh remzi ancak bunlara dâ‘im durur

Sanma bunlar bir nefes tevhîdden mehcûr olur

(Gaybî, 40/4)

Hadisi iktibas eden bir diğer şairimiz Gâlib “rûz u şeb” redifli *naat*ında Peygamber Efendimiz’e hitaben “Senin tertemiz kalbin *Lî me‘allâh* sözü ile gece gündüz daha bir güzeldir” demiş ve bu şiirinde *elem neşrah* âyetini de iktibas etmiştir.

Mâh-ı sadrında elem neşrah ıyân çün mihr-i aşk

Kalb-i pâkın Lî me‘allâh ile hoş-ter rûz u şeb

(Gâlib, Kaside-1/36)

Lî me‘allâh hadisi Sûzî’nin bir beytinde aşk derdiyle yanan, yalnız sevgiliye kavuşacağı günü bekleyen, Yüce Allah’ın nazar ettiği gönlün ereceği makam olarak ele alınmıştır⁶⁹⁷:

Gönül bir taht-ı şâhîdir makâm-ı Lî me‘allâhdır

Nazargâh-ı ilâhîdir anı ârif bilir ancak

(Sûzî, 14/3)

Sûzî, şu şiirlerinde de *Lî me‘allâh* sahibi olarak gördüğü Hz. Peygamber’den bahsetmiş ve şunları söylemiştir:

Sırr-ı vahdet mahremisin ravzasının hem gülü

Lî me‘allâh bülbülüsün ey Resûl-i müctebâ

(Sûzî, 23/7)

Gülsitân-ı vahdetin hoşbûyusun hem bülbülü

Lî me‘allâh mazharı Ahmed Muhammed Mustafâ

(Sûzî, 39/4)

⁶⁹⁷ Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 167.

Bu öyle bir makamdır ki yedi göğün nuru, meleklerin ve insanların efendisi olan Hz. Peygamber bu makamın sahibidir:

Lî me‘ allāh mahremi esrâr-ı Hakkın mahzeni

Seyyid-i ins ü melâik enver-i seb‘-ı semâ

(Sûzî, 286/2)

Bazen bu makama kendisinin de erdiğini söyleyen Sûzî bazen de her bir insanla ehl-i akrân olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Lî me‘ allāh sırrına mahrem olurum gâh gâh

Gâh her bir nâs ile ben ehl-i akrân olmuşum

(Sûzî, 220/12)

Nefsi, mutmain olan kişi seyr ü sülûkta dördüncü makamda demektir. Bu makamda kişi her şeyden emin olmuş demektir. Doyuma, huzura, rahata kavuşmuş olan nefis, kötü sıfatlardan sıyrılmış ve güzel ahlâk ile ahlâklanmıştır.⁶⁹⁸ Sûzî bu makamdaki tasavvuf yolcusunun *Lî me‘ allāh* mertebesindeki sırta vakıf olacağını ve bu makamın sahibine kavuşup onunla görüşebileceğini söylemiştir:

Mutma‘in oldukda bu nefis mahrem olur Hak ile

Lî me‘ allāh sırrına vâkıf olub bulur likâ

(Sûzî, 287/97)⁶⁹⁹

3.28. LİVĀ’Ü’L-ĤAMD

أَنَا سَيِّدٌ وَلِدِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ وَبِيَدِي لَوَاءُ الْحَمْدِ ...⁷⁰⁰

“Ben Âdemoğulları’nın efendisiyim! Övünmek için söylemiyorum; kıyâmet gününde hamd sancağı benim elimde olacaktır.”

Hadis-i şerîften de anlaşılacağı üzere “hamd sancağı” anlamına gelen *livā’ü’l-ĥamd* tabiri sadece Peygamber Efendimiz’e ait olan hususî özelliklerden biridir. Hz. Âdem’den kıyâmete kadar gelen bütün müminlerin bu sancağın altında duracağı rivayet edilmiştir. Peygamber Efendimiz bu hadis-i şerîfte kendisinin Allah’ın habibi ve Âdemoğulları’nın en değerlisi olduğunu, kıyâmet sırasında kabrinden ilk çıkacak kişinin kendisi olacağını, Hz. Âdem’den itibaren bütün peygamberlerin altında yer

⁶⁹⁸ Cebecioğlu, 474-475.

⁶⁹⁹ Bu hadisle ilgili Sûzî’ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. 143/17, 287/100.

⁷⁰⁰ Tirmizî, Menâkıb, I; İbn Mâce, Zühd, 37.

alacakları bu sancağın kendi elinde bulunacağını, fakat bütün bunlarla da övünmediğini ifade etmiştir. Ancak bazı Şia kaynaklarında bu sancak Hz. Ali ile ilişkilendirilmiş ve kıyâmet gününde sancağın Hz. Ali'nin elinde olacağı rivayet edilmiştir.⁷⁰¹

Divan şairlerimiz arasında sadece Nef'î'de rastladığımız *livâ'ü'l-ḥamd* lafzı şairin Sultan II. Osman (ö. 1031/1622)'ın katıldığı bir savaş üzerine kaleme aldığı *kasidede* yer almaktadır. Nef'î bu şiirde Peygamber Efendimiz'e atfedilen *livâ'ü'l-ḥamd* sancağını başının üstüne kaldırıp Allah'ın izni ile düşmana Hz. Ali'nin üstünlüğünü gösterdiğini şöyle ifade etmiştir:

Ser-fîrâz etdin livâ'ü'l-ḥamd-i dîn-i Ahmedi
Kâfire gösterdin el-hakk dest-bürd-i Haydârı
 (Nef'î, Kaside-14/3)

3.29. MĀ 'AREFNĀKE

مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ⁷⁰²

“Seni hakkıyla tanıyıp bilemedik.”

Sahih hadis kitaplarında yer almamakla birlikte Peygamber Efendimiz'e isnad edilen bu söz, Yüce Allah'ın zatının tam olarak anlaşılamayacağı yönüne vurgu yapmaktadır. Nitekim Peygamber bile bu idrâke tam olarak erememişken insanların bu sırra vakıf olması söz konusu bile değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in En'âm sûresi 103. âyetinde Yüce Allah'ın, “Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder”⁷⁰³ diye buyurduğu gibi insanın aklı, kalbi ve duyu organlarıyla kavrayamayacağı ve gücünün yetemeyeceği şeyler vardır.

Mā 'arefnāk hadisi şairlerimiz arasında sadece Şeyh Gâlib tarafından iktibas edilmiştir. Gâlib “sıddîk” redifli *kasidesinde* Hz. Ebû Bekir'i överken bu hadisi bir yerde iktibas etmiştir. Sıddîk Hz. Ebû Bekir'in lakabıdır. “Çok samimi, çok sadık” anlamına gelen bu lakap miraç olayı gibi gaybla ilgili bilgileri hiç tereddüt etmeden kabul ettiği için kendisine bizzat Peygamber Efendimiz tarafından verilmiştir.⁷⁰⁴ Şiirde Gâlib, Kalam âlimlerince söylenen *el-aczü ani'l-idrâk* lafzını *mā 'arefnāk* hadisi ile

⁷⁰¹ Salih Sabri Yavuz, “Livâü'l-Hamd”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 200.

⁷⁰² İbn Kesîr, en-Nihâye, 2/198.

⁷⁰³ Karaman, v. dğr., II, 446.

⁷⁰⁴ Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 101-102.

birlikte zikretmiş ve Allah'ın hakkıyla bilinemeyeceği görüşünü insanın aciz oluşu ile kuvvetlendirmiştir.

Mā 'arefnāke bak el-aczü anil idrâke

Bir niyâm içre meger tîg-i dü-tâdır Sıddîk

(Gâlib, Kaside-2/12)

3.30. MEN 'AREFE NEFSEHÜ FEKAD 'AREFE RABBEHÜ

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ⁷⁰⁵

“Kendini bilen Rabbini bilir.”

“Sûfilere göre, insanoğlu Elest Bezmi'nden sonra Allah'ın huzurundan ayrılmış olduğu için, dünyadaki hayatı bu huzuru ve orada vakıf olduğu 'sırları' arama ve anlama isteği ile doludur. Bu sırların en büyükleri, yani 'sıır-ı azîm'den olanları, Allah ve insanın kendisidir. Sûfilerin مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ sözüne sık sık referansta bulunmaları ve hatta bu sözü hadis olarak kabul etmelerinin sebebi de budur.”⁷⁰⁶

Nefis, sözlükte “ruh, can, hata, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi” gibi anlamlara gelmektedir. İnsanın kötü huylarının ve süflî arzularının kaynağı diye de tanımlanmaktadır. Tasavvufta ise genelde sûfiler, nefsin mahiyeti, birliği, cisim ve cevher, kadîm ve hâdis oluşu, evvel veya sonra yaratılışı gibi hususlardan çok onun zaafları, hileleri, kötülükleri, hastalıkları, bunları tedavi etmenin yolları, kötülüklerden korunmanın çareleri gibi konular üzerinde durmuştur. Nefsini bilmek Allah'ı tanımanın en sağlıklı yolu olmakla birlikte İbn Teymiyye (ö. 728/1328) nefsindeki eksik ve olumsuz sıfatlara bakan insanın bunların tam ve kâmil olanlarının Allah'da mevcut olduğuna hükmederek Rabbini bileceğini söylemiştir.⁷⁰⁷

İbn Arabî (ö. 638/1240) hadisi şerhetmek amacıyla *er-Risâletu'l-Ehadiyye* adlı özel bir risale hazırlamış ve bu hadisile ilgili şu yorumları yapmıştır: “Peygamberimiz bu sözlerle buyurdu ki, muhakkak sen, sen değilsin. Ve sen, sen olmaksızın O'sun. O senin içinde değilse, sen de O'nun içinde değilsin. Ve Hak senin dışında değildir. Sen de Hakk'ın dışında değilsin. Ve ben bu sözlerle senin zâtının ve sıfatının mevcut olduğunu murad etmem. Belki senin ebeden mevcut olmadığını murad ederim. Sen zatınla ve

⁷⁰⁵ Aclûmî, II, 361, hadis nr. 2532.

⁷⁰⁶ *Tercüme-i İntihânâme-i Sultan Veled (İnceleme-Metin)*, (2. Baskı), (Trc. İbrahim Hakkı Eroğlu), (Haz. Hülya Küçük), Aybil Yay., Konya 2012, s. 45.

⁷⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Nefis”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 526-528.

onunla ve onda ve onunla mevcut olmazsın. Ve sen fani değilsin, mevcut da değilsin. Ve bu illetlerden bir illet olmaksızın O, sensin. Şimdi vücudunu bu sıfat ile bildin ise, muhakkak Allah'ı bildin. Aksi halde bilmedin.” İbn Arabî (ö. 638/1240) bu sözleri ile hadisi tamamen vahdet-i vücûd öğretisi çerçevesinde yorumlamıştır.⁷⁰⁸

“Bu hadis insanın, Allah'ın esmâ ve sıfatlarının yeryüzündeki tecelligâhı olduğunu, onun varlığının ise Hakk'a götüren işaretler olduğunu gösteren hadislerden biridir. Kulun kendisini bilmesinin, Rabbini bilmesine tekaddüm etmiştir. Bu durumda kul kendi bilgisinde fani olduktan sonra esas murad olan Rabbini bilmeye geçebilir.”⁷⁰⁹ Peygamber Efendimiz'e nisbet edilen “Kendini bilen Rabbini bilir” hadisi daha çok tasavvufî muhitlerce zikredilen bir hadistir. “İbn Arabî (ö. 638/1240) hadisin güvenilir olduğunu ‘keşfen’ söylemektedir. Sultan Veled (ö. 712/1312) ise bu sözü Hz. Ali'nin sözü olarak sunmuştur.”⁷¹⁰ Hadisi *men 'arefe* lafzı ile iktibas eden şairlerimizin çoğu mutasavvıftır. Bu şairlerimizden Nesîmî bir şiirinde *men 'arefe*teki manayı bilen âriflerin Allah'ı tanıyabileceklerini, bunu yapabilen kimselere Yüce Allah'tan bin sıfatın geleceğini söylemiştir.

Men 'arefi çün tanıdun Tanrıya ârif olasan

Sen anı bil ki Tanrıdan zâtuna ola min sıfât

(Nesîmî, Gazel-23/4)

Nesîmî nefsinin ve dolayısıyla Rabbini bilene insan dendiğini şiirinde şöyle ifade etmiştir:

Men 'arefi tanıyan nefsinin ol kimesnedür

Bildi Rabbini anın adını insân didiler

(Nesîmî, Gazel-86/13)

Bu beyti destekler mahiyette Nesîmî'nin bir diğer şiiri şöyledir:

Men 'aref hükmi ile ger nefsi bilmeyesen

Hak bilür senden ayırmaz kimse hayvân sûretin

(Nesîmî, Gazel-352/3)

Şair burada *men 'aref* hükmü ile nefsinin bilmeyen kişilerin hayvan sûretinden ayırt edilemeyeceğini söylemiştir. Şu şiirinde ise şair nefsinin bilemeyen insanlara

⁷⁰⁸ Uysal, 326.

⁷⁰⁹ Hülya Küçük, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş (Gözden Geçirilmiş 3. Baskı)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 132.

⁷¹⁰ Hülya Küçük, *Tasavvufa Giriş*, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İstanbul 2011, s. 133.

seslenerek “Eğer *men ‘aref*’in sırrına vakıf olmazsan, cehalet içinde kalır ve irfân ehli olamazsın” demiştir:

Ger men ‘aref’in sırrına irişmez olursan
Cehl ile kalursan dahı irfân olamazsan
(Nesîmî, Gazel-342/8)⁷¹¹

Necâtî Bey, *Divan*ında *men ‘aref*’ lafzını bir yerde iktibas etmiştir. Bu şiirde Necâtî Bey Hz. Muhammed’in zatının ancak Yüce Allah’ın zâtı ile bilindiğini ve böylece âlemin, *men ‘aref*’in manasını anladığını söylemiştir.

*Zât-ı Muhammedi senin ile bilinmegin
Ma ‘rûf* oldu âleme ma ‘nâ-yı *men ‘aref*
(Necâtî Beg, Gazel-269/5)

Muhibbî *men ‘aref*’ lafzına yer verdiği şu gazelinde kendisinin *men ‘aref*’ sırana vakıf olduğunda nefis perdesini kaldırarak dilberin güzelliğini gördüğünü şöyle dile getirmiştir:

Ref’ idüp nefsin hicâbın gördi hüsn-i dilberi
Bu Muhibbî oldı çün nükte-şinâs-ı men ‘aref
(Muhibbî, Gazel-1373/5)

Nev’î hadisi *Divan*ında bir yerde *men ‘arefe’n-nefse kad ‘aref*’ şeklinde iktibas etmiş ve şunları söylemiştir:

*Kasd eyle Nev’iyâ seg-i dildâr ile biliş
İşitmedün mi men ‘arefe’n-nefse kad ‘aref*
(Nev’î, Gazel-216/5)

Hadisi iktibas eden şairlerimizden Cevrî kelâm-ı nâtika olarak nitelendirdiği Kur’ân-ı Kerim’i, Yüce Allah’ın ilâhî mana mazmunu olarak telakkî ettikten sonra *men ‘aref*’ hadisindeki ince nüktelyi anlayıp güzel söz söyleyen kimselerden olmak gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

*Kelâm-ı nâtika mazmûn-ı ma ‘nâ-yı ilâhîdür
Hadîs-i men ‘aref*’den nükte fehm eyle sühan-dân ol
(Cevrî, Kasîde-79/15)

⁷¹¹ Bu hadisle ilgili Nesîmî’ye ait olan diğer iktibas için bkz. Gazel-124/5.

Bir diğerk Şiirinde aynı Şair, tasavvuf yolcusundan *men ‘araf*teki nükteyi anlamasını istemiş, nitekim bu sırra vakıf olan irfân ehlinin mutluluğunu Şöyle gözler önüne sermiştir:

Men ‘aref nüktesin idün iz ‘ân

Ola gör mest-i neşve-i irfân

(Cevrî, Terkîb-i Bend-6-7/1)

Sunullâh-ı Gaybî hadisi en çok iktibas eden Şairlerimizden biridir. Gaybî bir Şiirinde gönlüne seslenerek “*Men ‘aref* remzini duydunsa ey gönül; isimlerle müsemmaların insanda zuhur ettiğini (bil, anla)” demiştir.

Ya ‘ni esmâ vü müsemmâ yine âdemdür hemân

Men ‘aref nefseh fekad remzini tuydunsa dilâ

(Gaybî, 1/9)

Bir başka Şiirinde Gaybî, *men ‘aref*teki manayı bilen kimselerin yeniden dirileceğini ve asıl büyük kıyâmetin de o zaman kopacağını söylemiştir:

Ya ‘ni her kim men ‘arefden âgâh olsa haşr olur

Başına kopar kıyâmet tâmme-i kübrâ budur

(Gaybî, 43/5)

Gaybî kişinin kendini bilmesi gerektiğini farklı bir söylemle Şöyle ifade etmiştir:

Hâb u bîdâriyyetünde hep gören sensin seni

Senlüğündür sana perde sensüz anla sen seni

Men ‘aref sırrına el ur Gaybiyâ olgıl ganî

Sen seni müşkil idinüp sen seni halleyle gel

(Gaybî, 76/5)

Kendi özünü bilmeyen kimselerin kendilerine ârif dememelerini, nitekim cümle ilmin *men ‘aref*ten meydana geldiğini Şair Gaybî Şöyle dile getirmiştir:

Men ‘aref nefseh oluptur cümle ilmün hâsılı

Kendözini bilmez isen âlimem dime sakın

Öz kitâbın okuyandır ehl-i ilmün kâmilî

Kendözini bilmez isen âlimem dime sakın

(Gaybî, 85/1)

Kişinin kendi özünü bildiği takdirde Hakk'ı bilmesi de kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle kişiye *men 'arefe nefsehū* lafzı fazlasıyla yetecektir. Ancak yine de Hakk'ı tanımayan cehalet ehlinin de varlığı ortadadır. Nitekim bu durum Gaybî'nin düşüncelerinde şöyle şekil alır:

Men 'arefe nefsehū dindigi yitmez mi cevâb
Hakkı bilmege özünden gayri var mı bir kitâb
Zât-ı Hakk'a cehlün iden özge yok durur hicâb
Ma 'rifetle hüsn-i hulkdur tâlibi kâmil iden
 (Gaybî, 91/10)⁷¹²

Hadisi iktibas eden bir diğer mutasavvıf şairimiz Âsaf'tır. Âsaf bir yerde *men 'aref* lafzını iktibas ederken kendisine seslenmiş ve “Ey Âsaf! Eğer *men 'aref* in sırrına vakıf olmayı dilersem, önce görünüşündeki kaynağı anla ve daha sonra recâ semtinin yolcusu ol” demiştir.

Dilersen men 'aref sırrına vâkıf olmagı Âsaf
Zuhûrun mebde'in fikr it recâ semtine sâlik ol
 (Âsaf, Gazel-619/5)

Recâ “ümit, umut” anlamına gelir ve kişinin kalbindeki bu ümit ve umutla ilgili duygu ve düşünceleri, geçmişle, hâlde ya da gelecekle ilgili olur. Bu duygu ve düşüncelerinde kişi ya Allah'tan sevap almayı diler, ya da ilâhî didar ve cemali temaşa etmeyi recâ eder.⁷¹³

Son olarak *men 'aref* hadisine mutasavvıf şairlerimizden Sûzî'nin *Divanı*nda rastladık. Bir şiirinde,

Men 'aref sırrına mazhar olalım irfân ile
Gönlümüz ma 'mûr edelim tevhîd ü îmân ile
 (Sûzî, 283/9-1)

diyen Sûzî, kâinatın sırrına eren irfân ehlinin *men 'aref* sırrına mazhar olacağını, bu sırta eren gönlün de tevhid ve imanla şenleneceğini ifade etmiştir.⁷¹⁴

Bir diğer şiirinde hadisin her iki kısmını iktibas eden şairimiz Sûzî şunları söylemiştir:

⁷¹² Bu hadisle ilgili Sunullâh-ı Gaybî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. 3/2, 90/13.

⁷¹³ Uludağ, 288.

⁷¹⁴ Keleş, “Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 168.

Men ‘arefe nefsehū matlūbuna mevzū‘ ola

Ḳad ‘arefe Rabbehū mahmūl-i maksūdun ola

(Sūzî, 13/15)

3.31. MEN ENE MEVLĀH

فَهَذَا وَلِيٌّ مِنْ أَنَا مَوْلَاهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالِ الْآهَ اللَّهُمَّ عَادِ مَنْ عَادَاهُ⁷¹⁵

“İşte bu (Ali), beni seven herkesin mahbūbudur. Allahım! O’nu (Ali’yi) seven kimseleri sev. O’na buğz edenlere, sen de buğz et.”

Berâ’ b. Âzib (ö. 71/690)’den rivayet edilen bu hadis Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye karşı beslediği sevgi ve ona verdiği değeri en güzel bir şekilde ifade etmektedir.⁷¹⁶ Bu hadis zayıf hadisler arasında zikredilmekle birlikte rivayet edilen hadis hakkında şunlar anlatılmaktadır: “Hz. Peygamber hacdan dönerken yolda bir yerde konaklamış, namaz kılacağını ilan ettikten sonra Hz. Ali’nin elini tutmuş, ‘Ben mü’minlere kendi canlarından daha yakın değil miyim?’ diye sormuş ‘Evet’ cevabını aldıktan sonra, ‘Ben kimin dostu isem bu da onun dostudur. Allahım! Onu sevenleri sen de sev, ona düşman olanlara sen de düşman ol!’ demiştir.” Şîi kaynaklarda daha farklı anlatılan bu hadiste Hz. Peygamber’in Yüce Allah’tan Hz. Ali’nin halifeliği için vahiy aldığını, bunu da Gadîr-i Hum’da mü’minlere yukarıdaki söz ile ilan ettiğini ifade etmişlerdir.⁷¹⁷

Hadis *men ene mevlāh Ali* lafzı ile Şeyh Gâlib ve Yenişehirli Avnî tarafından iktibas edilmiştir. Gâlib bir *rubâî*sinde Hz. Ali’ye olan sevgisini anlatırken şunları söylemiştir:

Ey pâdişeh-i men ene mevlāh Ali

Hurşîd-i cemâl-i Ahmede mâh ola

Bil râzî vü murtazâ vü merzî kimdir

Vallâhi Alî ve sümme billâhi Alî

(Gâlib, Rubâî/6)

Şiirde Hz. Peygamber’in güneş, Hz. Ali’nin ise ay olduğu belirtilmiştir. Güneş ve ay arasındaki münasebet ayın ışığını güneşten alıyor olmasıdır. Nitekim güneş

⁷¹⁵ İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

⁷¹⁶ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi I-X*, Kahraman Yay., İstanbul 1982, I, 198.

⁷¹⁷ Kandemir, “Ali: Fazileti”, 377.

olmayınca ayın hiçbir ehemmiyeti de yoktur. Hz. Ali’yi seven Sünnî ve Şîî gruplar onun Hz. Peygamberle olan bu ilişkisinin farkındadırlar. Pir Sultan Abdal (ö. 997-998/1589-1590)’ın *Tevhid*’inde yer alan “Ay Ali’dir, gün Muhammed”⁷¹⁸ sözleri de bunu doğrular niteliktedir.

Yenişehirli Avnî de bir *gazelinde* bu hadisi İnsan sûresi 1. âyette insanın yaratılışı ile ilgili olarak geçen *hel etā* lafzı ile birlikte iktibas etmiştir. Şair bu şiirde Hz. Muhammed’in vekili ve damadı olarak zikrettiği Hz. Ali’nin makamını *hel etā*, tacını ise *men ene mevlāh* olarak telakkî etmiş ve şunları söylemiştir:

Hel etā mesned hūdī-i men ene mevlāhu tâc

Câ-nişîn-i Mustafâ dâmâd-ı müstesnâ Alî

(Yenişehirli Avnî, Gazel-450/2)

3.32. MEN RE’ĀNĪ FEĶAD RE’A’L-ĦAĶ

مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ⁷¹⁹

“Kim (rüyasında) beni görürse şüphesiz gerçekten görmüştür.”

Sahih hadis kitaplarında yer alan bu hadise göre Hz. Peygamber’in rüyada görülmesine İslâm âlimleri olumlu yaklaşmışlardır. Buna ilâveten Kelâm âlimlerinin umumî kanaatine göre rüya kesin bilgi vasıtası görülmediğinden rüyada Hz. Peygamber’i görüp ondan tâlimat aldığını söyleyenlere de itibar edilmemiştir.⁷²⁰ Tasavvufta bazı sûfiler uyanık kalmayı uyumaya tercih ederken, bir kısım sûfî rüyada Hz. Peygamber’in görülme ihtimali olduğu için uykuya ayrı bir önem vermişler⁷²¹ bu görüşlerini de Hz. Peygamber’in yukarıda zikrettiğimiz hadisine dayandırmışlardır. Hadisi *men re’ānī Ķad re’a’l-ĦaĶ* lafzı ile iktibas eden şairimiz Sunullâh-ı Gaybî’dir. Gaybî Peygamber Efendimiz’i övdüğü şiirinde kemâl-i kibriyâ olan Hz. Peygamber’in “Kim beni görürse gerçekten görmüştür” buyurduğunu söylemiştir.

Kemâl-i kibriyâsın bunda anla

Buyurdu men re’ānī Ķad re’a’l-ĦaĶ

(Gaybî, 66/3)

⁷¹⁸ *Pir Sultan Abdal Dîvanı*, (2. Baskı), Şahkulu Sultan Dergâhı Mehmet Ali Hilmi Dedebara Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı, Ant Yay., İstanbul 1996, s. 41.

⁷¹⁹ Buhârî, Ta’bîr, 10.

⁷²⁰ İlyas Çelebi, “Rüya”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 307.

⁷²¹ Süleyman Uludağ, “Rüya: Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul 1992, XXXV, 309.

3.33. MŪTŪ ḲABLE EN TEMŪTŪ

مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا⁷²²

“Ölmeden önce ölünüz.”

Tasavvufî muhitlerce önemi büyük olan bu söz Peygamber Efendimiz’e nisbet edilen, ancak sahih hadis kitaplarında da yer almayan kutsî bir hadistir. Tasavvufun mevt-i ihtiyarî adını verdiği iradî ölüm, insana mahsus olan nefsanî, cismanî yani tabîî istek ve arzulardan fani olmak şeklinde tanımlanmıştır ki bu da ölmeden evvel ölmekle anlam bulmuştur.⁷²³ Tasavvufta ölüm nefsî arzuların sökülüp atılması, giderilmesi anlamına gelir.⁷²⁴ “Mutasavvıflar biri zorunlu diğeri iradî olmak üzere iki ölümden bahsederler. Ruhun bedenden ayrılması hakiki/zorunlu yani biyolojik ölüm; nefsin hevâ ve hevesini, arzu ve tutkularını etkisiz hâle getirme, denetim altında tutma ise iradî ölümdür. ‘Ölmeden evvel ölmek’ sözüyle kastedilen de budur.”⁷²⁵ Divan şiirinde bazen *mŭtŭ* lafzı ile iktibas edilen bu hadis bazen de tam olarak *mŭtŭ ḳable en temŭtŭ* lafzı ile iktibas edilmiştir. Şairlerimizden Nev‘î bu hadise *Divanında* bir *kasidede* yer vermiş ve,

Niçe demdür sırr-ı mŭtŭdan umar feyz-i hayât

Bir ölümlü hasteyin gam pisterinde muhtazar

(Nev‘î, Kaside-12/7)

beyti ile hayatın uzun zamandır *mŭtŭ* emrinin sırrına vakıf olabilmeyi umduğunu, ancak kendisinin gam derdiyle hasta yatağında ölüme hazır vaziyette durduğunu söylemiştir.

Hadisi tam lafzıyla iktibas eden mutasavvıf şairlerimizden Şeyh Hâlid ise “Ölmeden önce ölünüz’ sırrı kendilerine ihsan olarak verilen kişiler, Allah’ın kahrını da lütfunu da bir görenler ve dünya nedir fark etmeynelerdir” demiştir:

Kahr u lutfu bir ola fark etmeye dünyâ nedir

Mŭtŭ ḳable en temŭtŭ sırrı hem ihsân ola

(Hâlid, 115/6)

⁷²² Aclûmî, II, 291, hadis nr. 2669.

⁷²³ İsa Çelik, “Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 40, 2009, s. 128.

⁷²⁴ Cebecioğlu, 432.

⁷²⁵ Süleyman Uludağ, “Ölüm: Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 38.

3.34. NEFSİ NEFSİ

نَفْسِي نَفْسِي⁷²⁶

“Kendim, kendim.”

Nefsî hadisi Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde şefaât bahsinde geçmektedir. Kıyâmet günü insanların şefaât için peygamberlerin kapısını çalacakları ile ilgili olarak bu hadis-i şerîfte Hz. Âdem'in, Hz. Nûh'un, Hz. Mûsâ'nın ve Hz. Îsâ'nın *nefsî* diyerek insanları Peygamber Efendimiz'e gönderecekleri anlatılmaktadır. Şefaât kelimesi terim olarak “Kıyâmet gününde Peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların, mü'minlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması”⁷²⁷ demektir. Yine Buhârî'de geçen başka bir hadise göre başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberler, melekler ve sâlih kullar günah işleyen mü'minlere şefaât edeceklerdir.⁷²⁸ Özellikle âhiretteki şefaât konusu hakkında hadislerde Hz. Peygamber'in şefaati zikredilmiştir. Allah'ın bir duasını kabul edeceğine dair her peygambere tanıdığı imtiyazı Hz. Peygamber dünyada kullanmamış, şefaât etmek maksadıyla bunu âhirete bırakmıştır. Nitekim onun ilk şefaati mahşerde gerçekleşecek, insanlar Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'dan şefaât isteyecekler fakat o günün dehşeti karşısında kimse buna cesaret edemeyeceği için Hz. Peygamber devreye girecektir.⁷²⁹

Mahşerin verdiği dehşetle hayretler içerisinde kalacak olan nebîlerin ve velîlerin hadiste geçen *nefsî* lafzını söylemeleri Şeyh Gâlib'e ait bir *müseddeste* zikredilmiştir. Gâlib, Peygamber Efendimiz için yazdığı bu *müseddeste* kıyâmet sahnelerine dikkat çekerek cümle nebî, velî ve insanların *nefsî* diyerek kaçışacaklarını şöyle gözler önüne sermiştir:

Ol dem ki velîlerle nebîler kala hayrân
Nefsî deyü dehşetle kopa cümleden efgân
Ye's ile usâtın ola ahvâli perîşân
Destûr-ı şefâ'atla senindir yine meydân
Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammedsin efendim
Hakdan bize sultân-ı müeyyedsin efendim
 (Gâlib, Müseddes-1/4)

⁷²⁶ Buhârî, Ehâdîsü'l-Enbiyâ, 3, 9; Tefsir, 5.

⁷²⁷ Mustafa Alıcı, “Şefaât”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 411.

⁷²⁸ Bkz. Buhârî, Tevhîd, 24.

⁷²⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Şefaât: İslâm'da Şefaât”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 412-413.

3.35. RA'EYTÜ RABBÎ

... رَأَيْتُ رَبِّي وَقَعْتُ سَاجِدًا...⁷³⁰

“... Rabbimi görünce secdeye kapanırım...”

Buhârî’de geçen bu hadis Yüce Allah’ın kıyâmet gününde insanları nasıl toplayıp bir araya getireceği ile ilgilidir. Kıyâmet günü şefaât istemek için önce Hz. Âdem’e daha sonra sırasıyla Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ ve Hz. İsa’ya gelecek olan insanlar son olarak Hz. Muhammed’e gelecekler ve ondan şefaât isteyeceklerdir. Hadis-i şerîfte bu durum anlatıldıktan sonra Peygamber Efendimiz “Bunun üzerine insanlar bana gelirler. Ben de Rabbimin huzuruna gider O’ndan izin isterim. Bana huzura girmem için izin verilir. Ben Rabbimi görünce hemen O’nun için secdeye kapanırım. Allah beni bu vaziyette bırakmak istediği kadar bırakır. Sonra Allah tarafından bana: ‘Başını kaldır, Muhammed’i söyle, sözün dinlenir; iste, sana verilir; şefaât et, şefaatin kabul olunur’ denilir” mealindeki hadisi söylemiştir.

Bu hadisten iktibas edilen kısım ise “Rabbimi gördüm” anlamındaki *ra’eytü Rabbî* lafzıdır. Yalnız Nesîmî’de rastladığımız bu lafzı şair hadiste bildirildiği gibi kıyâmet günü ile ilgili değil, Hz. Peygamber’in Miraç olayı ile bağlantı kurarak zikretmiştir.

Hem ra’eytü Rabbî didün Leyletü’l-Mi’râcda

Sensen ol fî şüretin ahsen gören vech-i likâ

(Nesîmî, Gazel-6/7)

3.36. EŞ-ŞABRU MİFTÂHU’L-FEREC

الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ⁷³¹

“Sabır kurtuluşun anahtarıdır.”

Sadece Kânî’nin *Divanı*nda rastladığımız bu mevzu hadis şairin Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta* şöyle iktibas edilmiştir:

Deründe çihre-sâlık pâyesin ister kulun Kânî

Bilür eş-şabru miftâhu’l-ferecdür yâ Resûlallâh

(Kânî, Kaside-5/7)

⁷³⁰ Buhârî, Tevhîd, 19.

⁷³¹ Aclûnî, II, 21, hadis nr. 1590.

Sabır Divan şiirinde daima âşıkla birlikte telaffuz edilir. Sevgilinin ezâ ve cefâları karşısında âşık daima sabırlıdır ve bir gün sevgiliye kavuşacağı günün arzusuyla yaşamaktadır. Şiirde Kânî, Hz. Peygamber'in sözünü hatırlatmış ve âşıklar için âdeta bir merhem olan bu söz sayesinde gönlünde sevgilinin ayağına kapanacağı günün hayali ile yaşadığını aktarmıştır.

3.37. SEYYİDÜ'L-ĞAVMİ ĞĀDİMÜHÜM

سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ⁷³²

“Bir kavmin efendisi onlara hizmet edendir.”

Peygamber Efendimiz, bütün yaratılmışların en şerefli olmasına rağmen asla gururlanmamış ve kibir göstermemiştir. O yemek ve ikramda bile sahabilerine bizzat hizmet etmiş ve kendisi yemeyip onlara yedirmiştir. Bir gün, böyle bir ikram sırasında, yanlarına uzaklardan gelen bir atlı yaklaşmış. Bu adam, peygamberin krallar gibi bir köşede oturduğunu ve herkesin ona hizmet ettiğini zannederken kalabalığa baktığında, böyle bir kişiyi göremediği için: “Bu kavmin efendisi kim?” diye sormuş. Peygamberimiz de gurur sayılabileceği için bu soruya: “Benim” diye cevap vermemiş, fakat adamın sorusunu da cevaplamak gerektiğinden “Bir kavmin efendisi, ona hizmet edendir” cevabını vermiş. Peygamberimiz, bu harika sözyle bir taraftan kendisini tanıtırken, diğer taraftan da bir topluma lider olmanın en güzel tarifini yapmıştır.⁷³³ İslâm'a göre üstünlük ve fazilet zenginlikle değil, Yüce Allah'a ibadet, taat ve insanlara hizmetle olur. Bu ifadenin bir gereği olarak Peygamber Efendimiz de “Bir kavmin efendisi onlara hizmet edendir” buyurmuştur.⁷³⁴ İnsanın en önemli vazifelerinden biri hizmettir. Kişi kendine hizmet edilmesini beklemek yerine “Kim Müslüman kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir”⁷³⁵ hadisi gereği hizmet etmekten geri durmamalıdır.

Divan şairlerimizden sadece Sûzî'nin *Divanı*nda rastladığımız bu hadis tam metni ile iktibas edilmiştir. Sûzî bu şiirinde,

⁷³² Aclûmî, I, 462, hadis nr. 1515.

⁷³³ http://www.islamiyasam.com/modules/Peygamberimiz_Mucizeleri/3.htm (E.T. 08 Aralık 2012).

⁷³⁴ Durak Pusmaz, “Kur'an'da İsar Kavramı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2011, s. 79.

⁷³⁵ Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim Birr, Sıla ve Âdâb, 58.

*Bulam dersen cihânda türlü izzet
Hâdim ol her mahalde eyle hizmet
(Sûzî, 59/1)*

diyerek, her alanda yapılması gereken hizmete dikkat çekmiş ve şiirine Allah'ın sevgilisi Hz. Peygamber'in سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ kavli ile şöyle devam etmiştir⁷³⁶:

*Buyurdu seyyidü'l-ķavm hâdimühüm
Habîb-i kibriyâ mahbûb-ı hazret
(Sûzî, 59/3)*

3.38. SEVÂDÜ'L-VECH

الْفَقْرُ سَوَادُ الْوَجْهِ فِي الدَّارَيْنِ⁷³⁷

“Fakirlik dünyada ve âhirette yüz karasıdır.”

İslâm dini hiçbir zaman fakirliği, yoksulluğu övmemiştir. Nitekim maddî yoksulluk zilleti gerektirir ki, zillet İslâm'ın yüceliği ile uyuşmaz.⁷³⁸ Peygamber Efendimiz'e nisbet edilen “Fakirlik benim övüncümdür” hadisinde kastedilen övünç kaynağı maddî sıkıntı çekmek değildir. Burada Yüce Allah'a karşı daima fakir olan insandan bahsedilmektedir. Allah'ın verdiği imkânları kullanmayan, vaktini daima boş şeylerle geçiren, çalışmadığı gibi fakirliği yüzünden el açan insanlar bu hadiste her iki cihanda da yüz karası olarak itham edilmişlerdir.

Nesîmî tarafından bir yerde iktibas edilen bu hadis *sevâdü'l-vechi fi'd-dâri'l-beķā* lafzı ile zikredilmiştir ve şair bu şiirde “Benim gibi bir fakire senin saçın ‘fakirlikle övünürüm’dür; ‘yüz karası’ olan (bu fakirlik) benim bekâ âlemimde (devam edecektir)” demiştir.

*Saçun el-faķru faķrîdür fakîre
Sevâdü'l-vechi fi'd-dâri'l-bekâdur
(Nesîmî, Gazel-112/4)*

⁷³⁶ Keleş, “Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, s. 167.

⁷³⁷ Aclûnî, II, 87, hadis nr. 1837.

⁷³⁸ Mehmet Yılmaz, 49.

3.39. EŞ-ŞİYĀMU LĪ

الصِّيَامُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ⁷³⁹

“Oruç benim içindir ve onun mükâfatını ben vereceğim.”

En ihlâslı ibadetlerden biri olan orucun mükâfatı bu kutsî hadiste de bildirildiği gibi Yüce Allah’ın bizzat kendi takdirindedir. Hadisi *eş-şavmu lî* lafzı ile iktibas eden Kânî şu şiirinde,

Vârid oldu çün hadîs-i kudsî eş-şavmu lî

Hazret-i peygamberîden bu haber me’sûr olur

(Kânî, Kaside-36/81)

diyerek bu hadiste bildirilen *eş-şavmu lî* lafzının Hz. Peygamber’den rivayet yoluyla öğrenilen meşhur ve mühim bir haber olduğunu ifade etmiştir.

3.40. ÜMMÜ’L-ĤABĀ’İŞ

الْخَمْرُ أُمُّ الْخَبَائِثِ⁷⁴⁰

“İçki bütün kötülüklerin anasıdır.”

Hadiste geçen “kötülüklerin anası” anlamındaki *ümmü’l-ĥabā’iş* lafzı şairlerimiz arasında Fuzûlî ve Şeyhülislâm Yahyâ tarafından iktibas edilmiştir.

Fuzûlî, zahidleri eleştirdiği şu şiirinde zahidin Allah’ın varlığına, birliğine inanmış kulları inkârla suçlamamasını ve vahdet şarabını *ümmü’l-ĥabā’iş* sanmamasını şöyle dile getirmiştir:

Muvahhidlere kılma inkâr zâhid

Mey-i vahdeti sanma ümmü’l-ĥabā’iş

(Fuzûlî, Gazel-47/3)

“Zahit, muvahhitlere inkârcı gözüyle bakma; vahdet meyini “kötülüklerin anası” (olan maddî içki) sanma.”⁷⁴¹

Divanında bir yerde bu lafza yer veren Şeyhülislâm Yahyâ yazdığı bir *gazelde* kötülüklerin anası olan şarabın karışıklıklara sebep olduğunu şöyle ifade etmiştir:

⁷³⁹ Buhârî, Savm, 2, 9.

⁷⁴⁰ Nesâî, Eşribe, 46.

⁷⁴¹ Turgut Karabey, “Fuzûlî’nin Bazı Türkçe Şiirlerinde Görülen Batmî Temayüller”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35 (2007), s. 62.

Oldu bu denlü âşûba bâis

Rez. duhteridir ümmü'l-ḥabâ'is

(Şeyhülislâm Yahyâ, Gazel-35/1)

3.41. VAḤDEHŪ LĀ ŞERĪKE LEH

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ⁷⁴²

“Allah’tan başka ilâh yoktur, O’nun hiçbir ortağı yoktur. Mülk O’nundur. Hamd O’na mahsustur. Her şeye kudreti yeten de O’dur.”

Arefe günü yapılan dualar arasında Hz. Peygamber’in tavsiye ettiği bu hadiste geçen “O’nun hiçbir ortağı yoktur” anlamındaki *vaḥdehū lā şerīke leh* lafzı bir şairimiz tarafından iktibas edilmiştir. Nesîmî *Divanında* iki yerde rastladığımız bu hadis her iki şiirde de hurûfî söylemlerle birlikte şöyle zikredilmiştir:

Vaḥdehū lā şerīkem şübhesüz uşta zâtem

Ya ‘nî ki ibtidasuz zâtem ü hem sıfâtem

(Nesîmî, Gazel-261/1)

Nutk-ı Allâh menem ki zât ileyem

Vaḥdehū lā şerīk sıfât ileyem

(Nesîmî, Gazel-273/1)

3.42. ZİLLU’LLĀH

السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ يَأْوِي إِلَيْهِ الضَّعِيفُ وَبِهِ يَنْتَصِرُ الْمَظْلُومُ ، وَمَنْ أَكْرَمَ
سُلْطَانَ اللَّهِ فِي الدُّنْيَا أَكْرَمَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ⁷⁴³

“Sultan, zayıfın kendisine sığındığı ve mazlumun ondan yardım gördüğü Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Kim Allah’ın sultanına dünyada ikram ederse, Allah da kıyâmet günü ona ikram eder.”

Sultan kelimesi sözlükte “Karşı konulamayacak bir güce sahip olmak, mutlak üstünlük sağlamak” anlamına gelmektedir.⁷⁴⁴ Bu kelimeyi siyasî-idarî manada bir unvan olarak ilk kullanan Abbâsî Halifesi Hârûnü’r-Reşîd (ö. 193/809)’in veziri Ca’fer b.

⁷⁴² Buhârî, Ezân, 155, De’avât, 17, Kader, 12, İ’tisâm, 3.

⁷⁴³ Aclûnî, I, 456, hadis nr. 1487.

⁷⁴⁴ Mustafa Öztürk, “Sultan”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 495.

Yahyâ el-Bermekî (ö. 187/803)'dir. Bu unvan devrin kaynaklarında Gazneli Mahmud (ö. 421/1030) için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Nitekim kelimenin İslâm dünyasında siyasî bir unvan olarak yayılması Selçuklular zamanında olmuştur.⁷⁴⁵ Müslüman devlet başkanlarına sultan denilmesi bir görüşe göre Allah'ın yeryüzünde hücceti konumunda görülmesi ile ifade edilmiştir.⁷⁴⁶ Osmanlı hükümdarları ise sikke sahibi Müslüman hükümdarlar olarak Orhan Bey (ö. 763/1362)'den itibaren⁷⁴⁷ sultan unvanını tercih etmiş ve kullanmışlardır.

Yukarıda zikredilen hadisten de anlaşılacağı üzere Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesi olarak telakkî edilmiş ve Sultan'a karşı her türlü saygı, hürmet ve ikramda bulunulması istenmiştir. Hadiste geçen "Allah'ın gölgesi" anlamındaki *zıllu'llāh* lafzı birçok hükümdar için kullanılmakla birlikte özellikle Kanunî Sultan Süleyman (ö. 974/1566)'ın Fransa Kralı I. François (ö. 954/1547)'e yazdığı ve "Ben ki, sultânü's-selâtîn ve burhânü'l-havâkîn tâc-bahş-ı hüsrevân-ı rûy-i zemîn, Zıllu'llāh-i fi'l-arzeyn..."⁷⁴⁸ diyerek başlayan mektubunda kendini Allah'ın gölgesi olarak telakkî edip tanıtmıştır. Divan şairleri padişaha sundukları *kasidelerde* genellikle bu hadise telmihte bulunmuşlar bazen de *zıllu'llāh* lafzını bizzat iktibas etmişlerdir.

Hadisi iktibas eden şairlerimizden Nâbî, Sultan II. Ahmed (ö. 1106/1695) için kaleme aldığı bir *kasidesinde* herkesin *zıllu'llāh*'in manasını anlayamayacağını ve dostu olmayan bir kimsenin de bu manadan bî-haber olacağını şöyle dile getirmiştir:

Her kişi anlayamaz ma'nî-i zıllu'llāh

Bî-velâyet olamaz kimse o ma'nâya habîr

(Nâbî, Kaside-8/50)

Nâbî bir başka şiirinde sonsuz övgünün sultanlara lâıyk olduğunu, nitekim *zıllu'llāh* lafzı ile âdeta arkadaş olan sultanların bu övgüden uzak olmayacaklarını şöyle dile getirmiştir:

Selâtîne sezâ gerçi medâyih bî-nihâyetdür

Berî olmaz velîkin lafz-ı zıllu'llāh ile hem-pâ

(Nâbî, Tarih-103/6)⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Sultan", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 496.

⁷⁴⁶ Öztürk, 495.

⁷⁴⁷ Halil İnalçık, "Padişah", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 141.

⁷⁴⁸ *Osman Gâzi'den Sultan Vahîdüddîn Han'a Osmanlı Târîhi I-IV*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, II, 461.

⁷⁴⁹ Bu hadisle ilgili Nâbî'ye ait olan diğer iktibaslar için bkz. Tarih-45/1, Tarih-103/7, Tarih-138/19.

Şeyhülislâm Yahyâ da yazdığı bir *tarihte* Allah'ın gölgesi olarak nitelendirdiği padişahı överken onun sığımlacak bir merci ve din ve devletin izzet ve ikram sahibi olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Hazret-i pâdişâh-ı zıllu'llâh

Kehf-i âlem mu'izz-i devlet ü dîn

(Şeyhülislâm Yahyâ, Tarih-1/1)

Yenişehirli Avnî de *zıllu'llâh* lafzını hadiste kastedildiği gibi sultan için kullanmış ve şunları söylemiştir:

O sultân-ı celilü's-şân-ı zıllu'llâh-unvân kim

Zemîn-i devleti heftüm felekle pes ber-â-berdür

(Yenişehirli Avnî, Kaside-24/13)

SONUÇ

Bu çalışmada XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar her dönemi temsil eden başta yüzyılın öne çıkmış Divan şairleri ile birlikte tasavvuf çevresinde yetişmiş sûfî şairler ve ayrıca sultan, şeyhülislâm ve kadın şairlerden seçtiğimiz yirmi iki şairin Türkçe *Divan*ları incelenmiş ve bu *Divan*larda lafzî olarak iktibas edilen âyet, sûre adları ve hadisler tespit edilerek değerlendirilmeye alınmıştır.

Bu *Divan*larda şairlerin Arapça veya Farsça yazdıkları şiirler hariç, bütün Türkçe şiirleri taranmış ve tespit edilen tüm âyetler Kur'ân-ı Kerîm'deki düzene göre, hadisler ise şiirlerde iktibas edilen lafızları itibariyle alfabetik olarak sıralanıp incelenmiştir.

İslâmî edebiyatın beslendiği kaynakların başında Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. Şairlerimizin inançları gereği ve yaşadıkları çağın, yetiştikleri çevrenin kendilerinde oluşturduğu dinî ve edebî kültür birikimi, onların eserlerinde başta Kur'ân'ı ve dolayısıyla âyetleri kaynak olarak kullanmalarını sağlamıştır. Nitekim bu kaynağa Hz. Peygamber'in hadisleri de eklenince ortaya İslâmî Türk edebiyatının başyapıtları sayılabilecek eserler çıkmıştır.

Şairlerin aldıkları eğitime ve yetiştikleri çevrenin durumuna göre şiirlerinde iktibas ettikleri âyet veya hadislerin miktarı artmakta veya azalmaktadır. Özellikle tasavvufî bir çevrede doğup büyüyen ve kendilerini bu harekete dâhil eden şairlerle, herhangi bir tarikata bağlılığı olmayan şairlerin dinî kültür ve malzemeyi eserlerinde kullanmaları arasında farklılık göze çarpmaktadır. Ancak bu her sûfî şairin eserini baştan sona âyet veya hadislerle doldurması anlamına gelmemektedir. Örneğin Mevlevî-meşreb şairlerimizden Cevrî *Divan*ında toplam 11 âyet lafzını iktibas ederken tasavvufa herhangi bir meyli bulunmayan Kadı Burhâneddin 22 âyet iktibas etmiştir.

Tasavvufun dışında iktibas edilen âyet veya hadislerin miktarlarının artıp azalması durumu şairlerin yaşadıkları yüzyıllara göre de farklılık arz etmektedir. Örneğin Türkler'in İslâm Dini'ne girmelerinden sonra yavaş yavaş ilk ürünlerini vermeye başlayan edebiyat akımı ilk yüzyıllarda bu yeni dinin kitabı olan Kur'ân'ı kaynak almış ve Kur'ân âyetlerinin eserlerde kullanılması kaçınılmaz olmuştur. Diğer yüzyıllara gelindiğinde lâ-dinî sahada eserler yazmaya başlayan şair ve ediplerin sayısındaki artış eserlere alınan âyet veya hadislerin sayısını da etkilemiştir. Yani yaşanan yüzyıl eğer

tasavvufî bir cereyana sahipse bu rüzgâra kapılan edebiyat ürünleri de ister istemez bu yapının etkisine kapılmışlardır.

*Divan*larını incelediğimiz şairlerin âyet veya hadis lafızlarını hangi durumlarda iktibas ettiklerini birkaç başlık etrafında değerlendirmek gerekirse:

1- Şairler daha çok kendi görüşlerini desteklemek, kuvvetlendirmek için âyet veya hadis iktibasında bulunmuşlardır.

Örneğin mutasavvîf şairlerimizden biri olan Şeyh Hâlid bir şiirinde yatarken, otururken veya gezerken insanın sürekli Allah'ı anması gerektiğini “Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın...” mealindeki *fe'zürü'llâhe kıyâmen* lafzını iktibas ederek şöyle beyan etmiştir:

Yatar oturur gezerken zikre kâim ol dedi

Fe'zürü'llâhe kıyâmen şâhidimdir bu ayân

(Hâlid, 154/6)

“Nefsini bilen Rabbini bilir” anlamındaki *men 'arafef nefsehü* hadisini iktibas eden şairlerimizden Gaybî ise bu şiirinde Hakk'ı tanımayan cehalet ehlinin varlığından haber vermiş ve kişinin kendi özünü bildiği takdirde Hakk'ı bileceği yönündeki görüşünü *men 'arafef nefsehü* hadisini iktibas ederek kuvvetlendirmiştir:

Men 'arafef nefsehü dindigi yitmez mi cevâb

Hakkı bilmege özünden gayri var mı bir kitâb

Zât-ı Hakk'a cehlün iden özge yok durur hicâb

Ma 'rifetle hüsn-i hulkdur tâlibi kâmil iden

(Gaybî, 91/10)

2- Şairler, Yüce Allah'ın zâtı ve sıfatları ile ilgili hususları ifade etmek için ve özellikle tevhid, münacat ve naat türünde yazdıkları şiirlerde dinî duygu ve düşüncelerini, Allah'a ve Peygamber'e olan bağlılıklarını göstermek için âyet veya hadis iktibasında bulunmuşlardır.

Örneğin Sûzî aşağıdaki şiirinde Yüce Allah'ın varlığından başka her şeyin yok olacağı yönündeki âyeti iktibas etmiş ve Yüce Allah'ın aşkını kendine rehber edinenlerin gerçek sevgiliye o zaman kavuşacağını ifade etmiştir:

Küllü şey'in hâlikün illâki aşk bâkîdurur

Aşk rehber edinirsen bulasın her dem hüda

(Sûzî, 20/3)

Nev'î'ye ait olan şu şiirde de Yüce Allah'ın "Ona ruhumdan üfledim" anlamındaki *nefahtü fîhi min rûhî* âyeti iktibas edilmiş ve Allah'ın insanı yaratmasından haber verildikten sonra "Nice ölü gönüller var ki, onlar *nefahtü fîhi min rûhî* kelâmının bir bûse gibi kendilerine can bahşetmesi için meylederler, fakat onların gayretleri boşunadır" denmiştir:

Nice meyl itmesünler mürde-diller ana kim virür

***Nefahtü fîhi min rûhî** kelâmundan nişân bûse*

(Nev'î, Gazel-419/3)

İy Nesîmî secde kıl şol mâha kim Hakdan sana

***Va 'budū** iyyâhu **ve 'scüd** **va 'kterib** geldi hitâb*

(Nesîmî, Gazel-13/11)

diyerek, Nisâ sûresi 36 âyette geçen "Kulluk edin" anlamındaki *ve 'budū* lafzı ile Alak sûresi 19. âyette geçen "Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş" anlamındaki *ve 'scüd* *va 'kterib* lafzını iktibas eden Nesîmî, bu emrin Hak'tan geldiğini, bu hitab karşısında kulluk edilmesi ve secde edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Nâbî ise Peygamber Efendimiz için yazdığı bir *naatta* "Senin nurun Allah'ın yarattığı ilk nurdur; Ey çok çok ihsan eden nur! Seni nasıl idrâk edelim?" diyerek Peygamber Efendimiz'e bağlılığını ortaya koymuştur:

***Evvelü mâ haleka 'llah** ki senün nûrundur*

Seni idrâk idecek kimdür eyâ nûr-ı cevâd

(Nâbî, Kaside-1/99)

3- Şairler dinî veya siyasî şahsiyetlerin ya da kendilerinin dünya veya âhiret mutluluğunu kazanması için yaptıkları dualarda âyet veya hadis iktibasında bulunmuşlardır.

Örneğin şairlerimizden Kânî, Bakara sûresi 286. âyette geçen "Unuttuysak sorgulama" anlamındaki *lâ-tu 'âhiz in-nesînâ* lafzını iktibas etmiş ve hata ve unutma durumunda Yüce Allah'ın bu buyruğuna sığınmıştır.

Hatâ vü sehvi Kânî i 'tirâf it nezd-i bâride
Du 'ânun efdali çün lā tu 'âhiz in-nesmâdur
 (Kânî, Gazel-60/3)

Sultan II. Bâyezid (ö. 918/1512) için yazdığı bir *kasidede* Ahmed Paşa, meleklerin devletin devamı için sabah akşam dua ettiklerini şöyle söylemektedir:

Melekler isteyip anun devâm-ı devletini
Yüsebbihū lehū bi'l-ğuduvvi ve'l-âşāl
 (Ahmed Paşa, Kaside-22/45)

4- Şairler, devrin ileri gelenlerini, bunlara ait eşyaları veya bu şahsiyetlerin yaptırdıkları cami, çeşme, saray gibi yapıtları övdükleri şiirlerde medih malzemesi olarak âyet veya hadis iktibasında bulunmuşlardır.

Örneğin Leylâ Hanım, Nisâ sûresi 58. âyette geçen “iade etmeniz, teslim etmeniz” anlamındaki *en tû'eddū* lafzını Edirne Valisi için kaleme aldığı bir *tarihte* iktibas etmiştir. Leylâ Hanım bu şiirinde;

İzz ile bu sâl Edirne mansıbın tevcîh idüp
En tû'eddū nassının ma 'nâsını kıldı ayân
 (Leylâ Hanım, Tarih-10/6)

derken, bu yıl Edirne mansıblığına teveccüh buyuran valinin Yüce Allah'ın *en tû'eddū* buyruğuna bağlı kaldığını ifade etmiştir.

Cevrî, Bayram Paşa'nın vefatı üzerine yazdığı bir *tarihte*, onun ömrü boyunca Allah yolunda, O'nun rızasını kazanmak için hayrâta bulunduğunu, Yüce Allah'ın Mâide sûresi 35. âyette geçen *câhidū* emri doğrultusunda yürüyüp, bu emre itina gösterdiğini şöyle ifade etmiştir:

Ömri oldukça li-vechillâh hayrât eyleyüp
Câhidū emrinde hem gösterdi sa 'y u ihtimâm
 (Cevrî, Tarih-38/3)

“Dosdoğru ol” anlamındaki *fe'stağim* lafzını Nev'î, Şeyhülislâm Bostan-zâde (ö. 1006-1007/1598) için yazdığı bir *kasidesinde* iktibas etmiş ve onun *fe'stağim* yolu üzere olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Tarîkat-güzâr-ı reh-i fe'stağimsin

Ricâli bu yolda kodun süst ü râcil

(Nev'î, Kaside-57/4)

Nâbî ise Nâbî Efendi Çeşmesi için yazdığı bir *tarihte* Enbiyâ sûresi 30. âyette geçen *ve mine'l-mâ'i küllü şey'in hayy* lafzını iktibas ederken çeşmeden akan suyun tıpkı âyet-i kerîmede olduğu gibi insanlara can bahşettiğini söylemiştir.

İçene rûhdur bu âb-ı zülâl

Ve mine'l-mâ'i küllü şey'in hayy

(Nâbî, Tarih-59/2)

5- Şairler kendi içlerinde yaşadıkları tasavvufî halleri ve psikolojik durumu ortaya koyup kendilerini bu durumdan kurtaracak çıkış yolları aramak ve bir nebze de olsa teselli bulmak için âyet veya hadis iktibasında bulunmuşlardır.

Örneğin,

Ḳuli'llâhümme mâlik çün mana ta'vîz ü hîrz oldı

Halâs oldum yüvesvisden gider senden bu vesvâsı

(Nesîmî, Gazel-407/9)

diyen Nesîmî, *Ḳuli'llâhümme mâlik*'in kendisini âdeta zırh gibi koruduğunu, onun kendisi için bir sığınak olduğunu, dolayısıyla üzerindeki vesveseden bu şekilde kurtulduğunu ifade etmiştir.

Necâtî Bey şu şiirinde sevgilinin kendisine iyi dileklerde bulunanlara sövdüğünü, âşğın ise Yüce Allah'ın "Allah her şeyi işitendir" anlamındaki *Allâhu semî'* âyetine sığınarak kendisini teselli ettiğini ifade etmiştir:

Lutf edip dost duâcılarına söğdükce

Dile tekrâr gelir âyet-i Allâhu semî'

(Necâtî, Gazel-261/3)

Yenişehirli Avnî, Âl-i İmrân sûresi 181. âyette geçen '*azâbü'l-ḥarîḳ*' lafzını iktibas ettiği şiirinde aşk ve muhabbet arzusuyla yanan ve bundan dolayı her daim gama müptela olan âşğın Yüce Allah'ın '*azâbü'l-ḥarîḳ*' buyruğuyla hoşnut olduğunu söylemiştir. Çünkü dünyada sevgiliden çeken âşık, elbet bir gün bunun hesabının

sorulacağı günün geleceğini, işte o zaman sevgilinin dünyada âşığa neler çektirdiğini anlayacağını bilmekte ve bundan ötürü rahatlamaktadır:

Nâr-i mahabbetünle yanan mübtelâ-yı gam

*Hoşnûd olur belâ-yı ‘azâbü’l-**harîk**den*

(Yenişehirli Avnî, Gazel-300/3)

6- Şairler sadece kendilerini değil kendi gibi âşıkların sıkıntılarını paylaşmak ve onları teselli etmek için de âyet veya hadis iktibasında bulunmuşlardır.

Örneğin,

*Zıll-ı sânidür saçun **innâ ileyhi râci’ün***

***Ḳul kefâ**nun âfitâbı hoş ma’ânî gösterür*

(Nesîmî, Gazel-42/3)

diyen Nesîmî bu şiirinde *innâ ileyhi râci’ün* lafzı ile saç arasında ilgi kurduktan sonra sıkıntıya uğramış kullar için *Ḳul kefâ* (de ki: Allah yeter)’nin hoş manalar doğuracağını söylemiştir.

Gaybî ise şu şiirinde *el-ḥasūdü lā-yesūd* hadisini iktibas ederken “Ârif kişinin ölümü sana ebedî bir hayat sağlamaz; kıskançlıktan uzak dur ki, ‘haset eden mutlu olmaz” demiş ve tüm insanların dinleyip, öğüt alması gereken ahlâkî bir nasihatte bulunmuştur:

Ârifün mevî sana virmez hayât-ı câvidân

*Gel hasedden dûr ola gör **el-ḥasūdü lā-yesūd***

(Gaybî, 14/7)

7- Şairler bazı âyet veya hadisleri kendi anlamları dışında benzetme unsuru olarak da iktibas etmişlerdir.

Örneğin “kopmaz ve sağlam kulp” anlamına gelen *el-‘urvetü’l-vüṣṣâ*, sahil düşünce ve sağlam görüş neticesinde Hakk’a sınımsız yapışma demektir. Ancak Nesîmî’nin şu şiirinde bu anlam kaybolmuş ve *el-‘urvetü’l-vüṣṣâ* ile saç arasında ilgi kurulmuştur.

*Eşigün âşıklara Beytü’l-**harâmun** Mervesi*

*Ka’be yüzün oldu zülfün **‘urvetü’l-vüṣṣâ** imiş*

(Nesîmî, Gazel-207/6)

Nesîmî bir başka şiirinde Sâffât sûresi 1 ve 2. âyetlerde geçen *ve's-şâffâti şaffen* ile *fe'z-zâcirâti zecran* lafızlarını iktibas etmiş ve bu lafızları âyette ifade edilen anlamlarının dışında kirpiklere ve gama benzetmiştir:

Ve's-şâffâti şaffen kirpüklerin safıdur

Fe'z-zâcirâti zecran cân hicrünün gamıdur

(Nesîmî, Gazel-114/1)

Şairlerimiz *Divan*larında en çok *kün feyekün* âyetini iktibas etmişlerdir. Toplam 62 kez farklı şairler tarafından iktibas edilen bu âyet bazen *kün* lafzı ile bazen *kâf u nûn* bazen de *kün fekân* şeklinde iktibas edilmiştir. Bakara 117. âyetle birlikte Âl-i İmrân/47, 59, En'âm/73, Nahl/40, Meryem/35, Yâsîn/82 ve Mü'min/68. âyetlerde aynı anlamda geçen bu âyet şairlerimiz arasında daha çok Nesîmî tarafından iktibas edilmiştir. *Divan*larda en çok iktibas edilen diğer âyetler ise şöyledir: Fâtiha sûresinin ilk âyeti olan *bi'smillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm* lafzı ile Duhâ sûresinin ilk âyeti olan *ve'd-duḥâ* lafzı 40'er kez; Necm sûresi 9. âyette geçen *ḳâb-ı ḳavseyn* lafzı 36 kez, aynı âyette geçen *ev ednâ* lafzı ise 25 kez; Şems sûresinin ilk âyeti olan *ve's-şems* lafzı 35 kez; Hicr sûresinin 87. âyeti olan *seb'u'l-meşânî* lafzı 32 kez; Tin sûresinin 4. âyeti olan *aḥsen-i taḳvîm*, Leyl sûresinin ilk âyeti olan *ve'l-leyl* ve Tâhâ sûresinin ilk âyeti olan *ṭâhâ* lafızları 28'er kez; A'râf sûresinin 172. âyeti olan *ḳâlû belâ*, Tâhâ sûresinin 5. âyeti olan *'arşî's-tevâ* ve Yâsîn sûresinin ilk âyeti olan *yâsîn* lafızları 22'şer kez ve İsrâ sûresinin ilk âyeti olan *sübḥâne'l-lezî esrâ* lafzı 14 kez iktibas edilmiştir.

Sûre açısından *Divan*lara baktığımızda şairlerin toplamda 22 âyetini iktibas ettikleri Bakara sûresi en çok iktibas edilen sûre olmuştur. İncelediğimiz *Divan*larda Kur'ân'ın 114 sûresi içerisinde 98 sûreden farklı âyetler iktibas edilmiş olup geriye kalan 16 sûreden âyet iktibas edilmemiştir. Bu sûreler Mümtehine, Münâfikûn, Müzzemmil, Müddessir, Abese, İnfîtâr, Mutaffîfîn, İnşikâk, Beled, Beyyine, Zilzâl, Asr, Hümeze, Kureyş, Kâfirûn ve Nasr sûreleridir.

*Divan*larda yer alan sûre adlarına baktığımızda şairlerin en çok Nûr sûresine yer verdikleri görülmüştür. *Divan*larda toplam 21 yerde Nûr sûresinin adı geçerken, Duhân sûresine 13, Fâtiha sûresine ise 12 kez yer verilmiştir.

Hadisler lafzen iktibas bağlamında âyetlere nazaran daha az iktibas edilmiştir. Şairlerimizden Nesîmî, *Divanı*nda 94 yerde hadis iktibasında bulunurken, şairlerimiz toplam 271 hadis iktibasında bulunmuşlardır. En çok iktibas edilen hadis *küntü kenz*, *küntü kenzen* ve *kenz-i maḥfî* lafızları ile iktibas edilen “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım” hadisidir. 63 kez farklı şairler tarafından iktibas edilen *küntü kenzen* hadisinden başka “Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım” mealindeki *lev-lâke* lafzı 26 kez, “Zülfikârdan keskin kılıç ve Ali'den başka genç (yiğit) yoktur” mealindeki *lâ fetâ* lafzı 21 kez ve ve “Kendini bilen Rabbini bilir” mealindeki *men 'aref* lafzı 20 kez iktibas edilmiştir.

Aşağıda yer alan tabloda yüzyıllarına göre şairler gösterildikten sonra bu şairlerin *Divan*larında iktibas ettikleri âyetler, sûre adları ve hadislerin sayısı verilmiştir:

	ŞAİRLER	İKTİBAS EDİLEN ÂYET SAYISI	SÛRE ADLARI SAYISI	İKTİBAS EDİLEN HADİS SAYISI
XIV. Yüzyıl	Kadı Burhâneddin	22	6	5
	Nesîmî	718	61	92
XV. Yüzyıl	Şeyhî	25	3	5
	Ahmed Paşa	23	8	5
	Dede Ömer Rûşenî	24	4	2
	Necâtî Bey	29	15	8
XVI. Yüzyıl	Fuzûlî	23	-	3
	Muhibbî	35	8	7
	Bâkî	6	9	3
	Nev'î	26	7	5
XVII. Yüzyıl	Şeyhülislâm Yahyâ	9	1	4
	Nef'î	14	4	2
	Cevrî	11	4	6
	Sunullâh-ı Gaybî	30	1	24
	Nâbî	31	4	18

XVIII. Yüzyıl	Kânî	71	5	6
	Âsaf	9	2	5
	Şeyh Gâlib	41	8	12
XIX. Yüzyıl	Sûzî	35	2	30
	Yenişehirli Avnî	84	4	14
	Leylâ Hanım	8	1	3
XX Yüzyıl	Şeyh Hâlid	10	2	12
Toplam		1284	159	271

Tablodan da anlaşıldığı gibi toplam 1284 âyet iktibas edilmiştir. Hurûfî olması hasebiyle *Divanında* toplam 718 kez âyet iktibasında bulunarak en çok âyet iktibas eden Nesîmî'den sonra ikinci sırayı Mevlevî şair Yenişehirli Avnî almıştır. Avnî *Divanında* 84 kez âyet iktibas etmiştir. En az âyet iktibasında bulunan şairlerimiz ise *Divanında* toplam 6 kez âyet iktibasında bulunan Bâkî ile 8 kez âyet iktibas eden Leylâ Hanım'dır. Şairleri belirlerken yaptığımız tasnife göre bu şairlerimizden Bâkî, XVI. yüzyılın öne çıkmış şairleri arasında ve Leylâ da hanım şairler arasında yer almıştır.

Sûre adlarına baktığımızda *Divanlarda* toplam 159 sûre adı yer almış ve Nesîmî *Divanında* 61 kez sûre adına yer vererek yine şairlerimiz arasında ilk sırayı almıştır. İkinci sırayı ise *Divanında* 15 kez sûre adına yer veren Necâtî Bey almıştır. Bununla birlikte Fuzûlî'nin, *Divanında* sûre adına hiç yer vermediği görülmüştür.

Son olarak *Divanlarda* lafzen iktibas edilen hadislere baktığımızda ilk sırayı 92 kez hadis iktibasında bulunan Nesîmî, ikinci sırayı ise 30 kez hadis iktibasında bulunan Sûzî almıştır. Hemen hemen her şair az da olsa hadis iktibasında bulunmuştur. Örneğin Nefî ve Rûşenî 2, Fuzûlî, Bâkî ve Leylâ Hanım 3'er kez hadis iktibasında bulunmuşlardır.

Aşağıdaki tablolarda ayrı ayrı olarak âyet, sûre adı ve hadislerin hangi nazım şekillerinde iktibas edildiği sayısal olarak tesbit edilmiştir:

ÂYETLER NAZIM ŞEKİLLERİ										
ŞAİRLER	Kas.	Gaz.	Musam.	Tar.	Mes.	Kıt.	Rub.	Tuy.	Beyit	Diğer
K.Burhâneddin	-	22	-	-	-	-	-	-	-	-
Nesîmî	-	630	18	-	15	-	-	54	1	-
Şeyhî	20	3	2	-	-	-	-	-	-	-
Ahmed Paşa	15	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Rûşenî	3	13	2	-	5	-	-	-	1	-
Necâtî Bey	12	14	-	-	-	1	2	-	-	-
Fuzûlî	11	10	2	-	-	-	-	-	-	-
Muhibbî	-	34	1	-	-	-	-	-	-	-
Bâkî	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Nev'î	20	3	3	-	-	-	-	-	-	-
Yahyâ	1	2	-	2	1	1	-	-	2	-
Nef'î	13	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Cevrî	4	1	4	2	-	-	-	-	-	-
Gaybî	2	24	-	-	-	-	-	-	-	4
Nâbî	10	4	-	9	3	2	2	-	-	1
Kânî	43	13	4	6	-	1	-	-	4	-
Âsaf	-	7	2	-	-	-	-	-	-	-
Şeyh Gâlib	15	10	3	11	-	-	1	-	1	-
Sûzî	7	22	1	-	-	-	3	-	-	2
Avnî	44	30	1	1	1	2	1	-	4	-
Leylâ Hanım	-	-	2	6	-	-	-	-	-	-
Şeyh Hâlid	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	222	864	45	36	26	7	9	54	13	7

SÛRE ADLARI										
NAZIM ŞEKİLLERİ										
ŞAİRLER	Kas.	Gaz.	Musam.	Tar.	Mes.	Kıt.	Rub.	Tuy.	Beyit	Diğer
K.Burhâneddin	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Nesîmî	-	47	4	-	-	-	-	10	-	-
Şeyhî	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Ahmed Paşa	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Rûşenî	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Necâtî Bey	2	10	-	-	-	3	-	-	-	-
Fuzûlî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Muhibbî	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Bâkî	-	6	3	-	-	-	-	-	-	-
Nev'î	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yahyâ	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Nef'î	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cevrî	1	1	-	2	-	-	-	-	-	-
Gaybî	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Nâbî	-	2	-	1	-	-	-	-	-	1
Kânî	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Âsaf	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Şeyh Gâlib	1	5	-	2	-	-	-	-	-	-
Sûzî	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-
Avnî	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Leylâ Hanım	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Şeyh Hâlid	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	26	105	7	6	-	3	1	10	-	1

HADİSLER NAZIM ŞEKİLLERİ										
ŞAİRLER	Kas.	Gaz.	Musam.	Tar.	Mes.	Kıt.	Rub.	Tuy.	Beyit	Diğer
K.Burhâneddin	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Nesîmî	-	66	17	-	-	-	-	9	-	-
Şeyhî	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Ahmed Paşa	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Rûşenî	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Necâtî Bey	4	3	-	-	-	-	-	-	1	-
Fuzûlî	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Muhibbî	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Bâkî	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-
Nev'î	2	1	2	-	-	-	-	-	-	-
Yahyâ	1	1	-	1	-	-	1	-	-	-
Nef'î	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cevrî	3	-	2	1	-	-	-	-	-	-
Gaybî	2	11	-	-	-	-	-	-	-	11
Nâbî	5	4	1	4	3	-	-	-	-	1
Kânî	4	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Âsaf	-	5	-	-	-	1	-	-	-	-
Şeyh Gâlib	3	4	2	-	-	-	2	-	1	-
Sûzî	9	9	2	-	-	-	-	-	-	10
Avnî	5	7	-	-	-	-	2	-	-	-
Leylâ Hanım	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Şeyh Hâlid	-	11	-	-	-	-	-	-	-	1
Toplam	46	145	29	7	4	1	5	9	2	23

*Divan*larda iktibas edilen âyetlerden 864'ünün, sûre adlarının 105'inin ve hadislerin 145'sinin gazelerde yer aldığı görülmüştür. Ancak şunu belirtmek gerekir ki âyet sayısının fazla çıkmasında Hurûfî şair Nesîmî'nin etkisi büyüktür. *Divan*ında hiç

kasideye yer vermeyen Nesîmî'yi bu tasniften ayrı tutarsak diğerk şairlerimizin en çok kaside nazım şeklinde âyet, sûre adı ve hadis iktibasında bulunduğu görölmüştür. Bunda hiç kuşkusuz tevhid, münacât ve naat türlerinin kaside nazım şekliyle yazılmasının etkisi vardır. Şairlerimiz Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini anlattıkları, O'na dua ve niyazda buldukları tevhid ve münacâtlarda ve Peygamber Efendimizle birlikte dört halifeyi övdükleri naatlarda âyet veya hadis iktibaslarına sıkça yer vermişlerdir.

XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar belli kategorilerde tasnif etmeye çalıştığımız yirmi iki Divan şairinin Türkçe *Divan*larındaki Türkçe şiirlerde yer verdikleri lafzî yollu âyet, sûre adı ve hadis iktibaslarını incelemeye çalıştığımız bu çalışmada görölmüştür ki, sanat gayesi ile âyet, sûre adı ve hadis iktibas eden şairler İslâmî Türk edebiyatına kaynaklık eden başta Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadisleri kendi inanç dünyalarında şekillendirerek, kendi görüş ve düşüncelerine destek bulmak maksadı ile iktibas etmişlerdir.

EKLER**DİVANLARI İNCELENEN ŞAİRLERİN BİYOGRAFİLERİ****KADI BURHÂNEDDİN (ö. 801/1399), HAYATI ve ESERLERİ****Hayatı:**

Kadı Burhâneddin XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, kadılık, vezirlik, hükümdarlık yapmış âlim ve şair bir devlet adamıdır.⁷⁵⁰ 8 Ocak 1345 tarihinde Kayseri’de doğmuştur. Asıl adı Ahmed olan şair, Kayseri kadısı Şemseddin Muhammed’in oğludur. Annesi ise Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev (ö. 607-608/1211)’in akrabası olan ve Anadolu Selçukluları’nın nüfuzlu simalarından Celâleddin Mahmud Müstevfî’nin oğlu Abdullah Çelebi’nin kızıdır.⁷⁵¹

Küçük yaşta annesini kaybeden Kadı Burhâneddin, Kayseri’de çıkan karışıklıklar nedeniyle babası ile birlikte Şam’a gitmiş, burada dört ay kaldıktan sonra durum düzelince tekrar Kayseri’ye dönmüştür. Babası kadılıkla meşgulken, o da öğrenim ve öğretimle uğraşmış, boş zamanlarında ise ok atarak, ata binerek ve kılıç kullanarak vakit geçirmiştir.⁷⁵² Küçük yaşlarından itibaren iyi bir tahsil gören Kadı Burhâneddin, ilk tahsilini Kayseri’de aldıktan sonra on dört yaşlarında iken babasıyla birlikte Mısır’a gitmiş, İslâmî ilimleri ve bilhassa İslâm Hukuku’nu orada öğrenmiştir. Daha sonra Şam’a gelen şair burada büyük İslâm âlimi Kutbeddîn Râzî (ö. 767-768/1366) yanında tabî ve riyâzî bilgiler ile ilâhiyat bilgisi almıştır.⁷⁵³ On dokuz yaşında Hacc’a giden şair buradan Anadolu’ya dönerken babasının ölüm haberini almış ve bir yıl kadar kalacağı Halep’e gitmiştir. Kadı Burhâneddin 1364 yılında Kayseri’ye dönmüş ve burada Eretnaoğlu Mehmed Bey (ö. 767/1365) tarafından şehrin kadılığına tayin edilmiştir. 1365 yılında aynı zamanda kayınpederi olan Eretnaoğlu Mehmed Bey (ö. 767/1365)’in öldürülmesi ile yerine geçen oğlu Alâeddin Ali Bey (ö. 781-782/1380), Kadı Burhâneddin’i 1378 yılında vezirlik makamına getirmiştir. Vezirliği sırasında iç karışıklıkları düzeltmekle uğraşırken bir taraftan da kendisine suikast düzenlemek isteyenleri ortadan kaldırmış, Alâeddin Ali Bey (ö. 781-782/1380)’in ölümü ile boş

⁷⁵⁰ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Tarihi-Metinler*, (13 Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 93.

⁷⁵¹ Abdülkerim Özaydın, “Kadı Burhâneddin”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 74.

⁷⁵² Ali Alparslan, *Kadı Burhâneddin Divanından Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1977, s. XV.

⁷⁵³ Banarlı, I, 365.

kalan makamı Sivas'ta halk meclisinin desteğiyle doldurmuştur. Adına para bastırıp hutbe okutan hükümdarın ömrü bundan sonra savaşlarda geçmiştir.⁷⁵⁴ Saltanat hayatı çok dağdağalı geçen Burhâneddin, önce dağılan Eratna Beyliği'ni kendi hâkimiyeti altında toplamak maksadıyla beyliklerle savaşmış, daha sonra Karaman Oğulları, Osman Oğulları gibi güçlü devletlerle hasmâne münasebetler kurmuştur. Kadı Burhâneddin, Akkoyunlu devletini kuran Osman Bey (ö. 838-839/1435)'le yaptığı savaşı kaybederek esir alınmış ve nihayet 1399 yılında Sivas'ta idam ettirilmiştir.⁷⁵⁵ Mezarı hakkında kaynaklarda tam bilgi olmamakla birlikte kabrinin Sivas'ta Kayserikapı mevkiinde kendi adıyla anılan yıkık bir türbede olduğu söylenmektedir.⁷⁵⁶

Türk Divan edebiyatının ilk ve önemli şairlerinden biri olan Kadı Burhâneddin, İslâm kültürü ve Arap-Fars edebiyatıyla birlikte kendinden önceki Türk şiirini de iyi bilen bir şairdir. Bununla beraber yaşadığı devirde yaygın olmasına rağmen tasavvufa yönelmemiş, maddî aşkı, tabiatı ve maceralı hayatının ilhamlarını terennüm etmiştir.⁷⁵⁷ Dili, klâsik Divan şiirinin çok dışına taşan ve üç edebî şivenin hususiyetleriyle ve onların getirdikleri tabii güçlüklerle dolu olmakla birlikte devre olarak Eski Anadolu Türkçesi'ne, daire olarak da Azeri sahasına girmektedir.⁷⁵⁸ Onun şiir anlayışı Sultan Veled (ö. 712/1312) ve Âşık Paşa (ö. 733-734/1333) gibi şairlerden oldukça farklıdır. Onlar için şiir, fikirlerini ifade edebildikleri bir araçken, Kadı Burhâneddin için her şeyden önce bir sanat, zekâsını ve ustalığını gösterebileceği bir sahadır.⁷⁵⁹ Şairin kendine has bir lirizm içinde âşıkane yazdığı şiirlerinden duygu yüklü olanları Fuzûlî'yi, renk, pırıltı ve samimiyet içeren şiirleri de Bâkî'yi andırmaktadır. Tasavvufa meyletmese de tasavvufî konuları işlediği gazelleri de vardır. Ayrıca İslâm öncesi Türk şiir türlerinden biri olan *tuyuğun* Anadolu'ya taşınmasında şairin köprü vazifesi gördüğünü⁷⁶⁰ de söyleyebiliriz.

⁷⁵⁴ Özeydin, "Kadı Burhâneddin", s. 74.

⁷⁵⁵ Banarlı, I, 365-366.

⁷⁵⁶ Alparslan, *Kadı Burhâneddin Divanından Seçmeler*, s. XXV.

⁷⁵⁷ Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi, Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*, Edebiyat Yay., Ankara 1964, s. 125.

⁷⁵⁸ Muharrem Ergin, *Kadı Burhâneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980, s. III.

⁷⁵⁹ E.J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi I-V*, (trc. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara, ts., c. I-II, s. 143.

⁷⁶⁰ Hatice Tören, "Kadı Burhâneddin: Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 75.

Eserleri:

Türkçe Divan: Şairin Türkçe şiirlerini ihtiva eden *Divan*'ının tek nüshası Londra'da British Museum'da Or. 4126 numarada kayıtlıdır.⁷⁶¹ *Divan*'da 1319 gazel, 20 rubâî ve 118 tuyuğ vardır. *Divan* klâsik tertibe göre düzenlenmemiş olup, şiirler muhtemelen yazılış sırasına göre dizilmiştir. Şair *Divan*ında yer alan şiirlerde mahlas da kullanmamıştır.⁷⁶² Şiirlerin çoğu aruz vezinlerinin hemen hemen her türü ile yazılmıştır, fakat kendi çağındaki diğer şairler gibi Türkçe'yi yabancı vezne uydurmak gayreti ile imâleden kurtulamamıştır. Fuad Köprülü, Kadı Burhâneddin *Divan*ında dil ve teknik bakımından göze çarpan hataların olduğunu söylemekle birlikte *Divan*'ın samimî, canlı ve hususî bir eda ile oluşturulduğunu da ifade etmiştir.⁷⁶³ Eseri yeni harflerle 1980 yılında Muharrem Ergin yayınlamıştır.

İksîru's-Saâdât fî Esrâri'l-İbâdât: Konusu Fıkıh ve usûl-i fıkha dair olan bu eserin bir nüshası Ayasofya Kütüphanesi'nde mevcuttur. Eserin dili Arapça'dır.⁷⁶⁴ Yirmi gün içerisinde bitirildiği söylenen eseri Kadı Burhâneddin 1395-96 kışında Sivas'ta devlet işleri ile meşgulken boş zamanlarında vücuda getirmiştir.⁷⁶⁵

Tercîhu't-Tavzîh: Kadı Burhâneddin bu eseri, Abdullah b. Mes'ud (ö. 747/1346)'un Hanefî mezhebi hakkında yazdığı *Tenkîh* adlı eserin Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından *Tavzîh* adlı eserde eleştirilmesi üzerine kaleme almıştır. Şair her iki eseri okuduktan sonra Teftâzânî (ö. 792/1390)'nin yaptığı itirazları yerinde bulmamış ve Abdullah b. Mes'ud (ö. 747/1346)'un *Tenkîh*'ini Kur'ân ve hadislerden getirdiği delillerle müdafaa etmiştir. 1396 yılında yazılmaya başlanan eser bir yıl kadar kısa bir sürede 1397 yılında tamamlanmıştır. Eserin Râgıp Paşa ve Fatih Kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır.⁷⁶⁶

NESİMÎ (ö. 810/1407 veya 820/1417), HAYATI ve ESERLERİ**Hayatı:**

XIV. yüzyılda Azeri sahasında yetişmiş olan ünlü şairlerimizden Nesîmî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeteri kadar bilgi yoktur. Diyarbakır, Irak ve Tebriz

⁷⁶¹ Alparslan, *Kadı Burhâneddin Divanından Seçmeler*, s. LI.

⁷⁶² Tören, 75.

⁷⁶³ Mirza Bala, "Kadı Burhâneddin", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, VI, 48.

⁷⁶⁴ Bala, 48.

⁷⁶⁵ Alparslan, *Kadı Burhâneddin Divanından Seçmeler*, s. XLIX.

⁷⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Alparslan, *Kadı Burhâneddin Divanından Seçmeler*, s. L-LI.

taraflarında yaşadığı, hatta Ankara'ya kadar geldiği onunla ilgili söylenen rivayetler arasındadır.⁷⁶⁷ Asıl adı Seyyid Ömer İmâdü'd-dîn Nesîmî'dir.⁷⁶⁸ İran kaynakları Nesîmî'nin Şiraz ya da Şirvan'da, Âşık Çelebi (ö. 979/1572) Diyarbakır'da⁷⁶⁹, Latîfî (ö. 990/1582) ise Bağdat'ın Nesîm adlı nahiyesinde⁷⁷⁰ doğduğunu söylemektedir. Nesîmî ile aynı dönemde yaşayan el-Askalânî (ö. 852/1449) ise onu Tebrizli gösterir. Eserlerinden yola çıkarak hakkında elde edilen bilgilerden birine göre Nesîmî'nin Türkmen asıllı olduğunu söyleyebiliriz.⁷⁷¹

Fazlullâh-i Hurûfî (ö. 796/1394) ile karşılaşmadan önce Nesîmî, ruhunun gereksinimlerini tatmin etmek için zamanın pek çok mutasavvıf şeyhiyle görüşmüş ve dönemin meşhur sûfilerinden Şeyh Şiblî ile temas sağlamıştır.⁷⁷² Nesîmî'nin hurûfî çevresine girmesi ise muhtemelen Fazlullâh (ö. 796/1394)'ın Şirvan bölgesine gelişi ve özellikle de Bakü'deki ikametgâhı sırasında olmuştur.⁷⁷³ Nesîmî, Fazlullâh'ın halifesi olduktan sonra onun fikirleri ışığında uzun geziler yapmış ve Hurûfîlik düşüncelerini buralarda yaymaya çalışmıştır.⁷⁷⁴ Fazlullâh'ın öldürülmesi ile Anadolu'ya gelen Nesîmî, Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429) ile görüşmek istemiş ancak huzura kabul edilmemiştir. Anadolu'da fikirlerini yayacak bir ortam bulamayan Nesîmî buradan Halep'e geçmiştir.⁷⁷⁵ Burada büyük bir şevk ve heyecanla Hurûfî ilminden ve Hurûfîlikten bahsedip insan yüzünde yirmi sekiz veya otuz iki harfi okuyarak yüzün, Tanrı'nın tecellî yeri olduğunu söylemiş ve yazdığı şiirlerinde de bu inancı dile getirmekten çekinmemiştir. Yalnız, Hurûfîlikten bahsettiği ve insan yüzünde Tanrı'nın tecellî edeceğini ifade ettiği şiirleri Sünnî çevreler ve İslâm bilginleri tarafından hoş

⁷⁶⁷ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 78.

⁷⁶⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miiftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*, (Haz. Mustafa Tatçı ve Cemâl Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009, II, 432.

⁷⁶⁹ Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin) I-III*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul 2010, II, 865.

⁷⁷⁰ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, (Haz. Rıdvan Canım), AKM Yay., Ankara 2000, s. 523.

⁷⁷¹ A. Azmi Bilgin, "Nesîmî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 3.

⁷⁷² Gibb, I-II, 223.

⁷⁷³ Aygün Attar, "Hurûflüğün Dinî ve İdeolojik Boyutları ve Seyyid İmâdü'd-dîn Nesîmî", Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006, s. 39.

⁷⁷⁴ Murat Özaydın, "Seyyid Nesîmî'de Tasavvuf Anlayışı", Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006, s. 253.

⁷⁷⁵ Bilgin, "Nesîmî", s. 3.

karşılanmamıştır. Hatta bu durum Halep müftüsü tarafından verilcek olan “Derisi yüzülmek suretiyle katline” fetvası ile sonuçlanmıştır.⁷⁷⁶

Nesîmî'nin katledildiği gün hakkında menkıbevî birkaç olay anlatılır. Bunlardan birini Gölpinarlı şöyle aktarır: “Nesîmî'nin yüzülmesine fetva veren müftü, Nesîmî yüzülürken sağ elinin şehadet parmağını sallayarak, ‘bunun’ diyormuş, ‘kanı da pistir, bir uzva damlasa, o uzvun kesilmesi gerekir’ ve tam bu sırada Nesîmî'nin bir katre kanı, müftünün şehadet parmağına sıçramış. Meydanda bulunan hal ehli bir can: ‘Müftü efendi’ demiş, ‘Fetvanıza göre parmağınızın kesilmesi lazım.’ Müftü ‘nesne gerekmez’ demiş ‘biraz suyla tamizlenir’ Bunu duyan Nesîmî, kanlar içinde:

Zâhidin bir parmağın kessen dönüp Hak'dan kaçar

Gör bu miskîn âşıkı ser-pâ soyarlar ağlamaz

beytini ihtiva eden gazelini inşad etmiş. Nesîmî'nin derisi yüzülünce bir de bakmışlar ki eğilip derisini almış ve bir post gibi sırtına vurup yürümüş. Kimse peşine düşmeye cesaret edememiş. Halep'in on iki kapısında bulunan kapıcılar ve halk, görmüşler ki Nesîmî, derisi sırtında, kapıdan çıkmış ve sır olmuş. Kapıcılar ve halk bir araya gelince herkes, falan kapıdan çıktı diye iddiaya girişmiş ve anlaşılmış ki, o, on iki kapıdan da çıkmıştır.⁷⁷⁷

Doğum tarihi bilinmeyen Nesîmî'nin ölüm tarihi hakkında da tam bir görüş birliği yoktur. 1404 veya 1417 yılında öldüğü ifade edilen Nesîmî'nin kabri Halep'te kendi adıyla anılan bir tekkede bulunmaktadır.⁷⁷⁸ Yalnız bu tekke onun gömüldüğü yere değil, derisinin yüzüldüğü yere yapılmıştır.⁷⁷⁹

Nesîmî, bilhassa Bektâşîler ve vahdet-i vücût akîdesini benimseyen sûfîler tarafından büyük bir sûfî olarak kabul edilmiştir.⁷⁸⁰ Nesîmî hurûfî bir şairdir. Ancak Bektaşî-Alevî şiiiri üzerinde büyük etki yarattığı göz ardı edilemez. Bunun içindir ki Nesîmî'yi Bektaşî ve Alevîler “yedi ulu” dedikleri Fuzûlî, Hataî (ö. 930/1524), Pir Sultan Abdal (ö. 997-998/1589-1590), Viranî, Yeminî ve Kul Himmet ile birlikte zikrederler.⁷⁸¹

⁷⁷⁶ Hüseyin Ayan, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, I, 18.

⁷⁷⁷ Ayan, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, s. 13.

⁷⁷⁸ Bilgin, “Nesîmî”, s. 4.

⁷⁷⁹ Ayan, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, s. 13.

⁷⁸⁰ Abdülbâki Gölpinarlı, “Nesîmî”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul, ts., IX, 207.

⁷⁸¹ Piri Er, “Mansur'dan Nesîmî'ye Nesîmî'den Anadolu Alevîliğine ‘Ene'l-Hak’ İnancı”, Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006, s. 125.

Nesîmî fikrî bakımdan hurûfî bir şairdir. Ancak onun hurûflik açısından asıl önemli tarafı, başta Fazlullâh-i Hurûfî (ö. 796/1394) olmak üzere bu görüşü benimseyen kişilerin eserlerini Farsça yazmalarına karşılık onun düşüncelerini Türkçe ifade etmesi, Hurûfliğin özellikle Anadolu'da yayılmasında merkezî bir rol oynaması ve bu düşünceyi İranlı Hurûfilere göre daha sistemli ve daha edebî bir dille anlatmasından iler gelir.⁷⁸²

Nesîmî'nin şiirlerinde klasik Türk edebiyatının birçok özelliğini bulmak mümkündür. Şair biçim ve öz yönünden Divan edebiyatının şartlarına bağlı kalmış ve bütün şiirlerini aruzun çeşitli ölçüleriyle söylemiştir.⁷⁸³ Nesîmî'nin şiirleri klasik ifadelerle söylenen tasavvuf şiirlerinin en lirik olanlarındandır. Nesîmî bu şiirleri, inandığı fikir ve felsefeyi yaymak ve başkalarına öğretmek maksadıyla söylemesinin yanında daha çok böyle bir tefekkür ve inanışın kendi ruhunda uyandırdığı, kabına sığmaz heyecanları terennüm etmek ihtiyacı ile söylemiştir. Bu yüzden onun şiirlerinde büyük bir samimilik ve coşkunluk vardır.⁷⁸⁴ Şair bu işi yaparken hurûfî söylemlerini katmak suretiyle çok iyi bildiği Kur'ân âyetlerine yer vermekten de geri durmaz.

Eserleri

Türkçe Divan: Çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan *Divan* Azerbaycan (1260) ve İstanbul'da (1286) olmak üzere beş kez basılmıştır. Hüseyin Ayan tarafından hazırlanan *Divan*'da 3 mesnevî, 457 gazel, 4 müstezâd, 1 murabbâ, 3 tercî-i bend, 315 tuyuğ ve 4 beyit bulunmaktadır. Ayrıca Fatih Köksal *Divan*'da yer almayan 36 tuyuğ, Ömer Zülfe de 16 yeni tuyuğ tespit etmiştir.⁷⁸⁵ Eski harflerle beş kez basılan *Divan*, yeni harflerle K. Edip Kürkçüoğlu tarafından seçmeler hâlinde ve Hüseyin Ayan tarafından da önce doktora olarak çalışılmış⁷⁸⁶ daha sonra da iki cilt hâlinde yayınlanmıştır.

Farsça Divan: Nesîmî'nin bu eseri de Türkçe *Divan*'ı kadar yazma nüshaları olan ve çok yaygın bulunan bir eserdir.⁷⁸⁷ *Divan*'da 290 gazel, 7 kaside, 5 mesnevî, 1 tercî-i bend, 1 müstezâd, 1 muhammes terkip, 85 Rubâî, 20 kıta, tamamlanmamış gazel ve

⁷⁸² İlyas Üzüm, "Nesîmî: Görüşleri", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 5.

⁷⁸³ Olgun, *Nesîmî Üzerine Notlar*, s. 204.

⁷⁸⁴ Banarlı, I, 374.

⁷⁸⁵ Bilgin, "Nesîmî", s. 4.

⁷⁸⁶ Veyis Değirmençay, *İmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanı'nın Türkçe Çevirisi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Matbaası, Erzurum 2005, s. LII.

⁷⁸⁷ Ayan, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, s. 126.

beyitler, 3 Arapça ve 2 Arapça-Farsça mülemma gazel vardır. Eser İran ve Azerbaycan'da iki kez neşredilmiş ve İstanbul'da da basılmıştır.⁷⁸⁸ Ayrıca Veyis Değirmençay'ın eser hakkında *İmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanı'nın Türkçe Çevirisi* adıyla yaptığı bir çalışması vardır.

Arapça Divan: Latîfi (ö. 990/1582) eserinde “Lisân-ı selâsenün her birinde bir Dîvânı vardır”⁷⁸⁹ diyerek haber verdiği bilgiye göre Nesîmî'nin Türkçe ve Farsça'dan başka Arapça *Divan*'ı da vardır. Ancak eser bu konumadığı için hakkında da malumat yoktur.

Mukaddimetü'l-Hakâik: Türkçe mensur bir eserdir ve Fazlullâh-i Hurûfî (ö. 796/1394)'nin *Câvidân-nâme*'si esas alınarak, dinî meseleler, itikada ait konular harflerle açıklanmıştır. Tam olarak Nesîmî'ye ait olup olmadığı tartışılan eserin çeşitli nüshaları mevcuttur.⁷⁹⁰

ŞEYHÎ (ö. 826-827/1423 veya 834-835/1431), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Divan edebiyatının en büyük üstadlarından olduğuna ilim âleminin ve bütün kaynakların ittifak ettiği XV. yüzyılın Ahmed Paşa ve Necâtî'den önce değerli ve kuvvetli şairi Şeyhî'dir.⁷⁹¹ Kütahya'da 1371-1376 yılları arasında doğduğu tahmin edilen⁷⁹² Şeyhî'nin asıl adı Yusuf olup Hekim Sinan olarak da bilinip tanınmaktadır.⁷⁹³ Babası ve ailesi hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte Germiyan'ın ileri gelen ailelerinden olduğu ve babasının adının muhtemelen Mecdüddin Ahmed olduğu söylenmektedir.⁷⁹⁴ Tahsiline Kütahya'da başlayan Şeyhî daha sonra İran'a gitmiş ve burada edebiyat yanında tıp ve tasavvuf ilmi de tahsil etmiştir. İran'a dönüşünde Ankara'da Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429)'ye uğradığı ve Şeyhî mahlasını da burada aldığı söylenmektedir. Tıp sahasındaki başarısını Çelebi Mehmed (ö. 824/1421)'in

⁷⁸⁸ Değirmençay, LII-LIII.

⁷⁸⁹ Latîfi, 524.

⁷⁹⁰ Bilgin, “Nesîmî”, s. 5.

⁷⁹¹ F. Kadri Timurtaş, *Şeyhî, Hayatı ve Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1968, s. 1.

⁷⁹² F. Kadri Timurtaş, “Şeyhî”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1970, XI, 474.

⁷⁹³ Latîfi, 337.

⁷⁹⁴ Timurtaş, “Şeyhî”, s. 474.

rahatsızlığını tedavi ederek kanıtlamıştır.⁷⁹⁵ Hatta bu yönü ile şair Osmanlı Devleti'nin ilk reîsü'l-etıbbâi olarak da gösterilmiştir.

Şeyhî'nin Osmanlı hânedanı ile ilk teması Emir Süleyman Çelebi (ö. 813/1411)'ye intisap etmesiyle başlamış ancak asıl münasebeti Germiyan Beyi II. Yâkub ile olmuştur. O, hayatının bir kısmını Germiyanoglu'nun hususî tabibi, musâhib ve nedîmi olarak geçirmiştir. Şeyhî'nin hayat safhalarından birini de tasavvuf oluşturmuştur. Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429)'ye intisap ettiği bilinen Şeyhî'nin bilfiil şeyhlik yaptığına dair bilgiler net değildir.⁷⁹⁶

Hayatının son yıllarını nerede geçirdiği bilinmeyen şairin Kütahya'da vefat ettiği ve mezarının Kütahya'ya 7 km. mesafedeki Dumlupınar'da olduğu bilinmektedir. Doğum tarihi hakkında tam bilgi olmadığı gibi ölüm tarihi hakkında da kesin bilgi yoktur. Çeşitli kaynaklarda 1423⁷⁹⁷ veya 1431 yılında öldüğü ifade edilmiştir.⁷⁹⁸

Şeyhî, Türk edebiyatının, bu medeniyetin kültüründen ve sanatından neler alıp hangi vasıflarla gelişeceğini kendi sanatında meydana koyan bir şairdir. Yaşadığı çağın dinî-ictimâî ideolojisini, Kur'ân, hadis, tefsir, kısas-ı enbiyâ ve bilhassa tasavvuf, kültür ve inanışlarını şiirine başarılı bir şekilde işlemiştir. Özellikle eserlerinde mutasavvıf olmamasına rağmen tasavvuf kültürünün derin izlerini görmek mümkündür.⁷⁹⁹

Eserleri

Türkçe Divan: Şeyhî'nin pek hacimli olmayan bu eseri 15 kaside, 2 terkîb-i bend, 3 tercî-i bend, 2 müstezâd, 201 gazel ihtiva etmektedir. İstanbul kütüphanelerinde 6 nüshası bulunan eser⁸⁰⁰ hakkında Mustafa İsen ve Cemâl Kurnaz'ın birlikte hazırladıkları *Şeyhî Divanı* isimli çalışmaları vardır. Ayrıca Ali Nihad Tarlan'ın bir taraftan Şeyhî'nin dâhili hayatını göstermek ve diğer taraftan *Divanı* okumak isteyenlere kolaylık temin edebilmek için⁸⁰¹ kaleme aldığı *Şeyhî Divanı'nı Tetkik* isimli bir çalışması vardır.

⁷⁹⁵ Mustafa İsen ve Cemâl Kurnaz, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 11.

⁷⁹⁶ Timurtaş, "Şeyhî", s. 475.

⁷⁹⁷ Bursalı Mehmed Tahir, II, 254.

⁷⁹⁸ Halit Biltekin, "Şeyhî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 81.

⁷⁹⁹ Banarlı, I, 457.

⁸⁰⁰ İsen-Kurnaz, s. 15.

⁸⁰¹ Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, (4. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 18.

Hüsrev ü Şîrîn: Bu eser Anadolu Türk mesnevî edebiyatının tekâmülünde merhale olan bir eserdir.⁸⁰² Şeyhî'ye büyük şöhret sağlayan bu eser onun mesnevî tarzına verdiği ehemmiyetin de bir göstergesidir. İran şairlerinden Nizâmî'ye ait olan *Hüsrev ü Şîrîn* adlı hikâyenin Türk edebiyatına Kutb'dan sonra Şeyhî ile kazandırılmıştır. Bu eser tercümeden ziyade Şeyhî tarafından yeniden oluşturulmuş bir eserdir.⁸⁰³ Bir zamanlar Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inden fala bakılır olması, tasavvufla ilgisi sebebiyle esere kudsiyet atfedilmesinin bir sonucu olarak yorumlanmıştır.⁸⁰⁴

Şeyhî, eseri II. Murad (ö. 855/1451) adına yazmış ve eserde Sultan adına medhiyeler dizmiştir. 6944 beyitten oluşan esere geçilmeden önce dua, münacat, tevhid, naat, yaratılış ve yaratıcıya ait hikmet bahsi, kitabın yazılış sebebi ve II. Murad (ö. 855/1451)'a medhiyelerden oluşan 775 beyitlik bir kısım da vardır. Beşerî ve maddî aşkı konu alan bu hikâye F. Kadri Timurtaş tarafından 1964 yılında yayınlanmıştır.⁸⁰⁵

Harnâme: 126 beyitlik bu mesnevî aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmış olup Divan edebiyatında hiciv ve mizah sahasının en güzel örneklerinden biridir.⁸⁰⁶ Sehî Bey (ö. 955/1548), Tezkiresinde *Harnâme*'nin yazılış sebebi olarak Şeyhî'nin vatani Germiyan'a dönerken yolda haramilerle karşılaştığını, elindekiler alındıktan sonra kendisinin ölümden zor kurtulduğunu ve Germiyan'a vardıktan sonra da yolda başına gelen bu olayı *Harnâme* adlı eserinde kaleme aldığını söylemiştir.⁸⁰⁷ Eseri Tahir Olgun ve F. Kadri Timurtaş yayınlamıştır.

AHMED PAŞA (ö. 902/1497), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

XV. yüzyılın usta Divan şairlerinden kabul edilen Ahmed Paşa, II. Murad (ö. 855/1451) devrinin büyüklerinden Kazasker Veliyüddin b. İlyas'ın oğludur.⁸⁰⁸ Bu yüzyılın özellikle ikinci yarısında büyük bir şöhret kazanan ve Türk şiirinin tekâmülünde âdeta bir merhale teşkil eden Ahmed Paşa'nın ne zaman ve nerede doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Kuvvetle muhtemel Edirne'de 1426-1427

⁸⁰² Timurtaş, *Şeyhî, Hayatı ve Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, s. 1.

⁸⁰³ Banarlı, I, 461.

⁸⁰⁴ Cemâl Kurnaz, “Şeyhî”, *Edebiyatın İçinde Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2011, s. 83; (Aynı yazı), *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 46.

⁸⁰⁵ Timurtaş, “Şeyhî”, s. 478.

⁸⁰⁶ Biltekin, 81.

⁸⁰⁷ Mustafa İsen, *Sehî Bey Tezkiresi: Heşt Behişt*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 112.

⁸⁰⁸ Ali Alparslan, *Ahmet Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 1.

yıllarından biraz evvel veya biraz sonra doğduğu söylenmektedir. Şair babasını mevkii ve nüfuzu sayesinde iyi bir tahsil aldıktan sonra Bursa'da Muradiye Medresesine müderris olmuş ve daha sonra da Molla Hüsrev (ö. 884-885/1480) yerine Edirne kadılığında bulunmuştur.⁸⁰⁹ Fâtih Sultan Mehmed (ö. 886/1481)'in tahta geçişiyle kısa sürede yükselen şair önce kazasker, daha sonra da padişaha musahib ve hoca olmuştur. Fâtih (ö. 886/1481) özellikle İstanbul'un fethi sırasında yanından ayırmadığı Ahmed Paşa'dan askerinin mâneviyatını yükseltmek için istifade etmiştir. Ancak bu iki dostun yakın ilişkiler kurması pek çok kişinin kıskanmasına neden olmuş⁸¹⁰ ve padişah önce katlini istemiş, ancak daha sonra kapıcılarodasına hapsetmiştir. Şair burada padişaha meşhur "kerem" redifli kasidesini yazsa da saraydan gönderilmekten kurtulamamıştır.⁸¹¹ Ali Nihad Tarlan bu hadise hakkında "Padişah ile Ahmed Paşa arasında mahiyeti meçhul bir hadise cereyan etmiş ve neticesinde Ahmed Paşa gözden düşerek saraydan uzaklaştırılmıştır"⁸¹² demiştir.

Ahmed Paşa önce Bursa'da Orhan ve Murad Paşa mütevelliliğine günde 30 akçe maaş bağlanarak tayin edilmiştir.⁸¹³ Burada bir yandan yöneticilik görevini sürdüren Paşa, diğer yandan edebî toplantılar düzenleyerek devrin tanınmış şair ve yazarlarını bir araya getirmiş ve bu arada yetenekli şairlerle de ilgilenerek onları yetiştirmiştir.⁸¹⁴ Daha sonra Fâtih (ö. 886/1481)'in vefatına kadar Sultanönü, Tire ve Ankara'da sancak beyi olarak görev yapmış, II. Bâyezid (ö. 918/1512)'in takdirini kazansa da eski şöhretli günlerine kavuşamamıştır.⁸¹⁵ 1496/1497 yılında Bursa'da vefat eden şair daha önce Muradiye Camii yakınında yaptırmış olduğu medrese civarına defnedilmiş, daha sonra üzerine bir türbe yapılmıştır.⁸¹⁶

Divan şiirinin gelişmesinde bir aşama kabul edilen Ahmed Paşa kendi devrinden başlayarak Tanzimat dönemine kadar kaynaklarda övgüyle bahsedilen bir şair olmuştur. Yetenekli ve güçlü bir şair olan Ahmed Paşa kısa zamanda beğenilip tanınmıştır. Çağdaşı Necâtî Bey ile her ne kadar aralarında bir rekabet de olsa,

⁸⁰⁹ M. Fuad Köprülü, "Ahmed Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1950, I, 187, 188.

⁸¹⁰ Günay Kut, "Ahmed Paşa", *DİA*, İstanbul 1989, II, 111.

⁸¹¹ Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, I, 288.

⁸¹² Ali Nihad Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992, s. 12.

⁸¹³ Kut, "Ahmed Paşa", s. 111.

⁸¹⁴ Turgut Karabey, *Ahmet Paşa, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 9.

⁸¹⁵ Kut, "Ahmed Paşa", s. 111.

⁸¹⁶ Köprülü, "Ahmed Paşa", s. 188.

*Necâtî'nün dirisinden ölüsü Ahmed'ün yegdür
Ki îsâ göklere ağsa yine dem urur Ahmed'den*

diyerek, alçakgönüllülük göstermiş ve Ahmed Paşa'yı övmüştür.⁸¹⁷

Anadolu'da gelişen Türk şiirinin kuruluş çağında üstad kabul edilen Ahmed Paşa hemen hemen yazdığı bütün dizelerinde Türkçe'nin önemini yeniden göstermiş, söyleyişlerinde etkili olmuştur. Türkçe onun şiirlerinde tam bir şiir diline dönüşmüş gibidir.⁸¹⁸ Bu şiir Türkçesi ile yeni ve güzel bir dil musikîsi beliren şairin aruzun verdiği kusurları da en aza indirdiği görülmüştür.

Şairin dikkat çeken bir yönü de geniş ölçüde nazire söylemişidir. Önceleri taklit olarak görülen nazire Ahmed Paşa'nın Şeyhî'ye yazdığı *Kerem Kasidesi*, Atâî'ye yazdığı *Güneş Kasidesi* ve Melihî'ye yazdığı *Gönül Murabbâ* nazireleri ile bu kötü ününden kurtulmuş ve Ahmed Paşa sayesinde nazirecelikte yeni bir çığır açılmıştır.⁸¹⁹

Ahmed Paşa tarih düşürme sanatında da başarılı bir şairdir. Tarihler daha önceki şairler tarafından çoğunlukla bir kelime veya tamlama hâlinde düşürülürken, Ahmed Paşa bir mısra hâlinde tarihler söylemeye başlamıştır.⁸²⁰ Kısaca şunu söyleyebiliriz ki o, teknik açıdan kusursuz, üslup açısından sağlam, ahenkli ve akıcı şiirleriyle Şeyhî'nin şiir diline getirdiği yeniliği daha da geliştirmiş ve sanatının bütün inceliklerini gazel ve kasidelerinde ustaca kullanan bir şairdir.⁸²¹

Eserleri:

Türkçe Divan: Şairin bilinen tek eseri *Divan*'ıdır. Ahmed Paşa bu eserini II. Bâyezid (ö. 918/1512)'in emri üzerine terip etmiş ve eserinde II. Bâyezid (ö. 918/1512) için sekiz medhiyeye yer vermiştir. Ayrıca Peygamber Efendimiz'e bir naat ile Emir Sultan (ö. 833/1429), Fâtih (ö. 886/1481) ve Cem Sultan (ö. 900/1495)'a da medhiyeler vardır.⁸²² *Divan*'da 33 kaside, 352 gazel, 4 mesnevî, 2 tercî-i bend, 1 terkîb-i bend, 14

⁸¹⁷ Karabey, 11.

⁸¹⁸ İskender Pala, *Şahane Gazeller 1: Ahmet Paşa, Necatî, Fuzûlî*, Kapı Yay., İstanbul 2010, s. 4.

⁸¹⁹ Banarlı, I, 464, 465.

⁸²⁰ Karabey, 15.

⁸²¹ Cem Dilçin, "Ahmet Paşa'nın Şiirlerinde Paralelizm", *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, Kabalıcı Yay., İstanbul 2011, s. 436.

⁸²² Kut, "Ahmed Paşa", s. 112.

kıta, 39 nazım, 28 tarih ve 48 müfred vardır.⁸²³ 15 nüshadan faydalanılarak hazırlanan eser Ali Nihad Tarlan tarafından 1966 yılında yayınlanmıştır.⁸²⁴

Ayrıca Sehî Bey (ö. 955/1548), tezkiresinde şairin *Leylâ vü Mecnûn* adlı bir mesnevîsinin olduğu, fakat eserin kaybolduğu bilgisini vermektedir.⁸²⁵

DEDE ÖMER RÛŞENÎ (ö. 892/1487), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Rûşenî Aydın ilinin Yenice köyünde doğmuştur.⁸²⁶ Doğum tarihi 1417 olarak verilse de bu konuda tam bir bilgi yoktur. Asıl adı Ömer, lakabı Dede ve künyesi de Ali ibnü binti Umur Bey'dir. Şairin Rûşenî mahlasını kullanma sebebi olarak Aydınlı olması gösterilmiştir.

Ağabeyi Monlâ-yı Rûmî olarak tanınan Alâeddin Ali (ö. 870/1465), Anadolu'daki ilk Halvetî meşâyihinin önde gelenlerindedir. Rûşenî bu sebeple ilmî ve tasavvufî yönden tanınmış bir ailede yetişmiştir.⁸²⁷ Ağabeyinin aracılığı ile Bakü'ye giden Rûşenî burada Şeyh Yahyâ Şirvânî (ö. 869-870/1465)'ye intisab etmiştir. Tasavvuf ilmini Şirvânî (ö. 869-870/1465)'nin yanında tamamlayan Rûşenî'yi şeyhi Anadolu'ya halifesi olarak göndermek istese de Rûşenî şeyhinden ayrılmak istemeyecektir. Hatta şeyhi vefat edince bile Rûşenî buradaki faaliyetlerine ve halkı irşad etmeye devam etmiştir.⁸²⁸ Şeyhinin yerine geçen Rûşenî bir taraftan Bakü, Karabağ, Gence gibi yerlerde Sünnîliğin yayılması için hizmet ederken diğer yandan ilâhî nitelikte dinî-didaktik şiirler yazmaya başlamıştır. Şairin Tebriz'e gelişi Akkoyunlular'dan Uzun Hasan (ö. 882/1478)'ın burayı ele geçirmesinden sonra olmuştur. Gerek Uzun Hasan (ö. 882/1478) döneminde gerekse oğulları Sultan Halil (ö. 882-883/1478) ve Sultan Yâkub (ö. 895-896/1490) zamanında rahat bir hayat süren Rûşenî ömrünün son yirmi yılını burada geçirmiştir.⁸²⁹ Tebriz'de 1487 yılında vefat eden Rûşenî, kendisi için yaptırılan zaviyenin haziresine defnedilmiştir.⁸³⁰

⁸²³ Karabey, 16.

⁸²⁴ Alparslan, *Ahmet Paşa*, s. 16.

⁸²⁵ İsen, *Sehî Bey Tezkiresi: Heşt Behişt*, s. 62.

⁸²⁶ İsen, *Sehî Bey Tezkiresi: Heşt Behişt*, s. 129.

⁸²⁷ Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 81.

⁸²⁸ Orhan Kemal Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Fenomen Yay., Erzurum 2005, s. 21, 22.

⁸²⁹ Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", s. 81, 82.

⁸³⁰ Semra Aydemir, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990, s. 16.

Rûşenî, Halvetî olan şeyhi Şîrvânî (ö. 869-870/1465) vefat edince bu tarikatın ilk ana kolunu oluşturan ve kendi adıyla anılan Rûşeniyye tarikatını kurmuştur. Bu tarikat daha çok Tebriz ve Azerbaycan çevrelerinde ilgi görmüş hatta Diyarbakır ve Erzurum'a kadar yayıldığı da söylenmiştir.⁸³¹ Yine kaynakların verdiği bilgiye göre Rûşenî'nin Mevlevîlik'in etkisinde kaldığı hatta *Mesnevî*'de geçen ney sözünden etkilenecek *Ney-nâme* adlı mesnevîsini kaleme aldığı söylenir.⁸³²

Mutasavvıf bir şair olan Rûşenî'nin dinî-tasavvufî konulara yer vermesi edebî kişiliği hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Şiirlerinde ana temayı oluşturan tasavvuf şairin aslında yazma amacıdır. Yani şair tasavvufî düşüncelerini anlatmak için şiir yazmıştır.⁸³³ Divan edebiyatının hemen hemen bütün nazım şekillerinden örnekler veren Rûşenî bu şiirlerini dinî muhtevalı olarak yazmış, devrin devlet büyüklerine ait övgülere yer vermemesi de şairin dünyaya ehemmiyet vermemesi ile açıklanmıştır.⁸³⁴

Eserleri:

Türkçe Divan: Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan eserin tespit edilebilen en eski nüshası 1552'de istinsah edilmiş olup eser, İstanbul'da Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde 1152 numarada kayıtlıdır.⁸³⁵ *Divan*'da ikisi Farsça olmak üzere 7 kaside ve yine ikisi Farsça olmak üzere 87 gazel, 6 musammat, 1 Farsça müstezâd, biri Farsça 3 kıta, 114 tuyuğ, 3 mesnevî, 22 matla' ve müfred vardır.⁸³⁶

Divan hakkında Semra Aydemir'in 1990 tarihli bir yüksek lisans çalışması vardır. Eser ayrıca 2005 yılında Orhan Kemal Tavukçu tarafından yayınlanmıştır.

Çoban-nâme: Eser, *Mesnevî*'deki Mûsâ ile Çoban adlı hikâyenin şair tarafından genişletilmiş tercümesidir. *Mesnevî*'de 100 beyit civarında olan bu hikâye Rûşenî'nin eserinde 517 beyitten oluşmuş müstakil bir esere dönüşmüştür.⁸³⁷

⁸³¹ Reşat Öngören, "Rûşeniyye", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 271.

⁸³² Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 143.

⁸³³ Tavukçu, 45, 46.

⁸³⁴ Aydemir, 27, 29.

⁸³⁵ Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", s. 82.

⁸³⁶ Tavukçu, 34.

⁸³⁷ Hasibe Mazıoğlu, "Dede Ömer Rûşenî ve Çoban-nâmesi", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 203.

Şairin mesnevîleri arasında ilk yazdığı eser olan *Çoban-nâme* hakkında Hidayet Ünal'ın 2003 tarihinde *Rûşenî Ömer Dede'nin Çobân-nâme Mesnevîsi (İnceleme-Metin)* adlı bir yüksek lisans tezi vardır.

Miskin-nâme: Rûşenî'nin ikinci mesnevîsi *Miskin-nâme*'dir. Adını miskin biriyle karınca arasında geçen hikâyeden alan eser 1181 beyitten oluşmuştur. Eserde Şeyh Şiblî'ye dair çeşitli hikâyeler, tasavvuf ve sûfî tarifleri ile büyük mutasavvıfların görüşleri yer almaktadır.⁸³⁸

Eser hakkında Mustafa Uzun'un 1982 yılında hazırladığı *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Miskinlik-nâme Mesnevîsi (Edisyon Kritik)* adlı bir doktora çalışması vardır.

Ney-nâme: Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin aynı vezinde tercüme ve şerh edildiği eser 1028 beyitten oluşmaktadır.⁸³⁹

Eseri 1990 yılında *Dede Ömer Rûşenî, Neynâme* adı ile Mustafa Uzun yayınlamıştır.

Silsile-nâme-i Meşâyih: Farsça kaleme alınan eser Hz. Ali'den başlayarak Halvetiyye tarikatının silsilesini veren manzumedir.⁸⁴⁰

Kalem-nâme: Alegorik bir eser olan *Kalem-nâme* 99 beyitten oluşan tasavvufî bir eserdir. Eserde kalem çeşitli sıfatları ile ele alınarak konuşturulmuştur.⁸⁴¹

Âsâr-ı Aşk: Dinî-tasavvufî, kısmen hayatî-ahlâkî didaktik mahiyette kaleme alınan eser⁸⁴² aslında *Miskin-nâme* adlı mesnevînin ve Rûşenî'ye ait bazı manzumelerin bir araya getirilmesinden oluşmuştur.⁸⁴³

Orhan Kemal Tavukçu'nun *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni* adlı eserinde Rûşenî'ye ait olan *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl, Tarîkat-nâme* ve *Risâle fi't-Tecvîd ve fi't-Tasavvuf* adlı Arapça mensur eserler ile *Pend-nâme, Terceme-i Kand-i Nebât, Kitâb-ı Mevlânâ* ve *Kıssa-nâme*⁸⁴⁴ adlı eserler hakkında bilgi vardır.

⁸³⁸ Tavukçu, 36, 37.

⁸³⁹ Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", s. 82.

⁸⁴⁰ Tavukçu, 38.

⁸⁴¹ Aydemir, 23.

⁸⁴² Kocatürk, 282.

⁸⁴³ Tavukçu, 40.

⁸⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Tavukçu, 38-41.

NECÂTÎ BEY (ö. 914/1509), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başlarında yaşayan ancak doğum yeri ve tarihi tam olarak bilinemeyen Necâtî Bey'in Edirne'de Fâtih Sultan Mehmed (ö. 886/1481)'in ilk saltanat yıllarında (1444-1446) doğduğu tahmin edilmektedir. Asıl Adı Îsâ'dır. Ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmayan şair⁸⁴⁵ Edirneli bir kadın tarafından önce köle olarak satın alınmış daha sonra bu hanım tarafından evlat edinilmiş ve yetişip iyi tahsil görmesi sağlanmıştır. Şair ergenlik yaşlarında tahsilini yarıda bırakarak Kastamonu'ya gelmiş⁸⁴⁶ ve burada atasözü gibi beyitlerle dolu güzel gazelleri ile ününü duyurmaya başlamıştır.⁸⁴⁷

Kastamonu'ya gelip gidenler vasıtasıyla Necâtî Bey'in şöhreti yavaş yavaş diğer bölgelere de yayılmaya başlamıştır.⁸⁴⁸ Hatta Kınalı-zâde Hasan Çelebi (ö. 1021/1604)'nin haber verdiğine göre Kastamonu'dan Bursa'ya gelen bir kervan burada Ahmed Paşa'ya Necâtî Bey'in "döne döne" redifli gazelini sunmuşlar, Paşa da bu gazeli çok beğendiğini ifade etmiştir.⁸⁴⁹ Kastamonu'da hattatlıkla da uğraşan Necâtî Bey, yazdığı *Kasîde-i Şitâiye* ile Fâtih Sultan Mehmed (ö. 886/1481)'in dikkatini çekmiş ve Divan kâtipliğine tayin edilmesi üzerine İstanbul'a gelmiştir. Daha sonra II. Bâyezid (ö. 918/1512)'in de teveccühünü kazanan Necâtî Bey, Padişah'ın oğlu Abdullah (ö. 888/1483) ile Karaman sancağına gidip orada Divan kâtibi olmuş, şehzadenin ölümünden sonra bu kez diğer Şehzade Mahmud (ö. 913/1507) ile Manisa sancağına gidip burada da nişancılık görevinde bulunmuştur. Ancak bu şehzadenin de ölümü üzerine tekrar İstanbul'a gelen şair, artık resmî görev kabul etmemiş ve kendisine bağlanan bin akçe maaş ile ömrünün son iki yılını Vefâ'da satın aldığı bir evde geçirmiştir.⁸⁵⁰ Burada Sehî Bey (ö. 955/1548), damadı Abdülaziz Çelebi ve Nakkaş Bayram gibi bazı dostları ile sohbet ederek günlerini geçirmiş ve 27 Mart 1509 tarihinde vefat etmiştir. Mezar taşına talebesi Sehî Bey (ö. 955/1548),

⁸⁴⁵ Bayram Ali Kaya, "Necâtî Bey", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 477.

⁸⁴⁶ Kılıç, *Aşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, II, 850.

⁸⁴⁷ Mehmet Çavuşoğlu, *Necâtî Bey Divanı (Seçmeler)*, Tercüman 1001 Temel Eser, ts., s. 7.

⁸⁴⁸ Süleyman Solmaz, *Necâtî, Hayatı-Sanâtı-Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 13.

⁸⁴⁹ Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ I-II*, (2. Baskı), (Haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, II, 970.

⁸⁵⁰ Fevziye Abdullah Tansel, "Necâtî Bey", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul, ts., IX, 154-155.

Nakl-i Necâtî âleme târih olmagın

*Târihini Sehî didi gitdi Necâtî hay*⁸⁵¹

yazdırmış ve mezarını da bizzat kendisi yaptırmıştır.⁸⁵² Mezarı bugün Atatürk Bulvarı'ndan Unkapanı'na inen caddenin sağında, ilim ve edebiyat tarihimizin iki mühim şahsiyeti olan İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey (ö. 863/1459) ve Kâtib Çelebi Hızır Bey'in yakınındadır.⁸⁵³

Necâtî Bey Türkçe'nin bir imparatorluk lisanına dönüşerek Osmanlıca özellikleri kazandığı bir dönemde bu dili ilk defa ustalıkla kullanan ve aruzu da rahat ve akıcı bir yatkınlıkla uygulayabilen şairdir.⁸⁵⁴ Necâtî Bey, Anadolu Divan şiirinin ilk büyük temsilcilerinden olduğu için kendinden önceki şairlerin pek etkisinde kalmamıştır. Kendine has zengin hayallerle süslü şiirlerinde rindâne tavır ve nükteli ifade ile övünen Necâtî Bey, çağdaşları tarafından da beğenilen bir şairdir. Şiirleri Ahmed Paşa'nın şiirleri kadar parlak ve büyüleyici değilse de kıymetçe ona yakın ve sanat gösterişinden uzak ve tabiîliği ile dikkat çekicidir.⁸⁵⁵

Necâtî Bey, Türk dilinin bütün ifade zenginliklerinden yararlanarak Türkçe şiir dilini oluşturmuş bir şairdir. O, Fâtih (ö. 886/1481) devrinden itibaren saray çevresinde toplanan şairlerin yaptıkları gibi İran şairleriyle yarışma hevesine girmemiştir.⁸⁵⁶ Necâtî Bey, XV. yüzyılda konuşma dilinin tabiîliğini ve canlılığını bozmadan şiir yazmaya çalışmış ve bunu da başarmıştır. Bu canlı konuşma dilini şiire sokma çabası Necâtî ile başlarken, kendisinden üç yüz yıl sonra gelen Nedîm (ö. 1142-1143/1730)'i de tesiri altında bırakmıştır. Bu üslubu daha sonra Fuzûlî, Zâtî (ö. 953/1546), Bâkî, Nev'î, Şeyhülislâm Yahyâ, Nef'î ve Nâilî (ö. 1076-1077/1666) gibi daha pek çok şair sürdürmüştür.⁸⁵⁷ Şiirlerinde Divan şiirinin klasik konuları yanında gariplik ve gurbet, dönemin sosyal yaşantısı, ahlâk ve adalet anlayışı, tabiat güzellikleri gibi konulara rastlamak mümkündür.⁸⁵⁸

⁸⁵¹ İsen, *Sehî Bey Tezkiresi: Heşt Behişt*, s. 145.

⁸⁵² Solmaz, *Necâtî, Hayatı-Sanâtı-Eserleri*, s. 14.

⁸⁵³ Tarlan, *Necâtî Beg Divanı*, s. 21-22.

⁸⁵⁴ Pala, *Şahane Gazeller 1: Ahmet Paşa, Necatî, Fuzûlî*, s. 79.

⁸⁵⁵ Tansel, 155-156.

⁸⁵⁶ Hasibe Mazıoğlu, "Necâtî'nin Şiirlerinde Türkçe'nin Zenginliği", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 311.

⁸⁵⁷ Hasibe Mazıoğlu, "Necâtî'nin Türk Dili ve Edebiyatının Gelişmesindeki Yeri", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 305.

⁸⁵⁸ Solmaz, *Necâtî, Hayatı-Sanâtı-Eserleri*, s. 171

Eserleri

Türkçe Divan: Necâtî Bey'in bugüne gelen tek eseri *Divan*'ıdır. *Divan*'da naatlar, Fâtih Sultan Mehmed (ö. 886/1481)'e, II. Bâyezid (ö. 918/1512)'e ve diğer büyüklere kasideler, Şehzade Mahmud (ö. 913/1507) ve Şehzade Abdullah (ö. 888/1483) için yazılmış mersiyeleler, murabbâlar, kıtâlar, rubâîler ve müfredler vardır. *Divan*'ın en zengin bölümünü ise gazeller oluşturmuştur. 25 yazma nüshanın karşılaştırılmak suretiyle Ali Nihad Tarlan tarafından hazırlanan *Divan*'da⁸⁵⁹ 25 kaside, 650 gazel, 3 mersiye, 1 tercî-i bend, 8 murabbâ, 1 tarih, 2 mesnevî, 71 kıta, 15 müfred, 5 matla' ve 2 rubâî vardır.

Sehî Bey (ö. 955/1548), Necâtî Bey'in *Divan*'ından ayrı olarak *Münâzara-i Gül ü Hüsvrev* adlı bir *mesnevî*sinden⁸⁶⁰; Âşık Çelebi (ö. 979/1572) de, Şehzade Mahmud (ö.913/1507)'un emri üzerine Necâtî'nin İmam Gazâlî'nin *Kimyâ-yı Sa'âdet*'i ile *Câmi'u'l-Hikâyât* adlı eserlerini tercüme ettiğinden ve *Leylâ vü Mecnûn* adlı bir de *mesnevî*sinden bahsetmişlerdir. Hatta mezkûr tezkirede *Kimyâ-yı Sa'âdet* tercümesinin aynı zamanda hattat olan şair tarafından bizzat yazıldığı ve Şehzade Mahmud (ö. 913/1507)'un kızlarında mevcut olduğu bilgisi de vardır.⁸⁶¹ Ancak bu eserlere ulaşamadığı için haklarında söylenen bir şey yoktur.

FUZÛLÎ (ö. 963/1556), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Divan edebiyatının zirve şairlerinden biri olan Fuzûlî, edebiyatın en büyük lirik şairlerindedir. Ne var ki bu büyük şairin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır.⁸⁶² Asıl adı Mehmed ve babasının adı Süleyman olan şairin nerede ve ne zaman doğduğu bilinmemekle beraber, Latîfî (ö. 990/1582)⁸⁶³, Âşık Paşa (ö. 733-734/1333)⁸⁶⁴ ve Ahdî (ö. 1002/1593)⁸⁶⁵ tezkirelerinde onun Bağdatlı olduğunu söylemişlerdir. Ancak şairin Farsça ve Türkçe *Divan*larının mukaddimelerinde yer alan ifadelere göre Kerbelâ'da doğmuş olma ihtimali daha kuvvetlidir. Tam olarak bilinmemekle beraber şairin doğum

⁸⁵⁹ Banarlı, I, 470.

⁸⁶⁰ İsen, *Sehî Bey Tezkiresi: Heşt Behişt*, s. 146.

⁸⁶¹ Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, II, 852.

⁸⁶² Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 1.

⁸⁶³ Bkz. Latîfî, 435.

⁸⁶⁴ Bkz. Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, III, 1198.

⁸⁶⁵ Bkz. Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, AKM Başkanlığı Yay., Ankara 2005, s. 459.

tarihi 1480 veya bu tarihten birkaç yıl sonradır.⁸⁶⁶ Çocukluğunun ve gençliğinin nerede geçtiği, kimlerden okuduğu ve şairliğe ne zaman başladığı da yine bilinmemektedir. Doğruya en yakın bilgi olarak İbrahim Han (ö. 934/1527) maiyetinde Bağdat'a geldiği, Kanunî (ö. 974/1566)'nin ordusu karşısında mağlup olup Irak'a geçtiği, Hille'de kalarak zahirî ilimleri tahsil ettiği ve kısa sürede kemâle erdiği söylenmektedir.⁸⁶⁷

İbrahim Han (ö. 934/1527)'in himayesinde olan Fuzûlî onun ölümü ile kendini himaye edecek başka bir devlet adamı bulamadığı için Hille'ye gelmiş ve Kanunî (ö. 974/1566)'nin Bağdat'ı fethi ile

Geldi burc-i evliyâya pâdişâh-ı nâmdâr

mısraı ile başlayan meşhur kasidesini yazmış ve Osmanlı Padişahı'na sunmuştur. Daha sonra Sadrazam İbrahim Paşa (ö. 942/1536), Vezir Rüstem Paşa (ö. 974/1566) gibi devletin ileri gelenlerine yazdığı kasideler, şairin Osmanlı Sarayı'nın himayesine sığınmak istediği olarak yorumlanmış, ancak şair beklediği bu ilgiyi bir türlü görememiştir.⁸⁶⁸

Fuzûlî, Bağdat Fethi sırasında Hayâlî (ö. 964/1557) ve Taşlıcalı Yahyâ (ö. 990/1582) ile tanışmış, onlarla dostane ilişkilerde bulunmuştur. Kendi eserlerinde verdiği bir bilgiye göre şair hayatını Hille, Kerbelâ ve Bağdat arasında geçirmiş Irak sahasının dışına hiç çıkmadığını söylemiştir. Bu da onun İstanbul'da bulunduğu iddiasının asılsız olduğunu göstermiştir.⁸⁶⁹ Şair Fuzûlî, 1556'da Bağdat ve çevresini kasıp kavuran veba hastalığına yakalanmış ve bu hastalık neticesinde vefat etmiştir. Vefat ettiği sırada Kerbelâ'da olan şair Hz. Hüseyin'in türbesinin karşısındaki Abdülmümin Dede Türbesi'ne defnedilmiştir.

Fuzûlî, ömrünün 25 yılını Akkoyunlular döneminde, 26 yılını Safevîler döneminde ve 22 yılını da Osmanlı Devleti döneminde geçirmiş ve Bağdat Osmanlı toprakları arasında iken vefat etmiştir.⁸⁷⁰

Kendi eserlerinden elde edilen bir bilgiye göre şairin Fazlî Çelebi adında bir oğlu vardır.⁸⁷¹ Oğuz boyunun Bayat aşiretinden olduğu için müsteşrikler tarafından kürt

⁸⁶⁶ Abdülkadir Karahan, "Fuzûlî", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 241.

⁸⁶⁷ M. Fuad Köprülü, "Fuzûlî", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1945, IV, 687.

⁸⁶⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *100 Büyük Edip, 100 Büyük Şair: Fuzûlî*, Toker Yay., İstanbul 1972, s. 8-9.

⁸⁶⁹ Köprülü, "Fuzûlî", s. 688.

⁸⁷⁰ Hasibe Mazıoğlu, "Fuzûlî'nin Doğum Tarihi Meselesi", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 433.

⁸⁷¹ Hasibe Mazıoğlu, "Fuzûlî", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 404.

olduğuna dair görüşler ileri sürüldüyse de Fuzûlî kendi eserlerinde dilinin bizzat Türkçe olduğunu ifade etmiş ve bu görüşü çürütmüştür.⁸⁷² Mezhebi hakkında onun Şîî mi yoksa Sünnî mi olduğu konusu üzerinde birçok tartışma yapıldıysa da bugün bir takım kaynaklara ve şairin yazmış olduğu eserlere göre Şîî olduğu ispatlanmıştır.⁸⁷³

Fuzûlî'nin tasavvufla yakından ilgilendiği ve bir tarikata mensup olduğu bilinmekle birlikte bunun hangi tarikat olduğu sorusu cevapsız kalmıştır.⁸⁷⁴ Şair tasavvufla ilgilenmekle beraber Nesîmî, Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) ve İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780) gibi şiiirlerinde tasavvufu öne çıkarmaz. Tasavvuf onun şiiirlerine işlemiş, estetik bir unsur olarak bu şiiirler arasına gizlenmiştir. Nitekim okuyucunun şairi anlayabilmesi için belli bir donanıma sahip olması gerekir.⁸⁷⁵

Fuzûlî, alçak gönüllü bir kişiliğe sahiptir. Ancak yeri geldiğinde mağrur, müstehzi ve çok alaycıdır. Buna rağmen onun olgunluğu her yerde ve herkese karşı alaycı davranmasına müsaade etmez. O ancak yeri gelince, bilhassa onuruna dokunulunca dayanamaz ve işte o zaman dili keskinleşir, kalemını düşmanın can damarına bir neşter gibi saplar.⁸⁷⁶

Şairin edebî kişiliği hakkında pek çok kaynakta bildirildiğine göre o, her şeyden önce âlim bir şairdir. Arapça, Farsça ve Türkçe'yi çok iyi bilmekle kalmamış bu dillerin edebiyatını da iyi bir şekilde öğrenmiştir.⁸⁷⁷ Fuzûlî'yi Fuzûlî yapan ve bugünlere gelmesini sağlayan edebî kimliği hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz: Fuzûlî bir aşk şairidir. Bu aşk onun şiiirlerinde önce beşerî bir yön izlemiş, daha sonra ilâhî aşka dönüşmüştür. Fuzûlî bir ızdırap şairidir. Kavuşmayı, neşeyi istemeyen şairin şiiirleri ayrılık, dert ve üzüntü doludur. Fuzûlî mazmûn bulma ve bunu ustalıkla kullanma yeteneği ile dolu bir şairdir ve onun şiiirleri hep içten ve samimîdir.⁸⁷⁸ Fuzûlî'ye göre "Söz, anlam hazinesinin incilerini tane tane sıraya dizen bir iptir. Anlamı düzene koyan sözdür, hiçbir anlam söz olmadan biçimlenip varlık kazanamaz."⁸⁷⁹ Son olarak Fuzûlî'yi dil ve söyleyişleri bakımından Azerî Türkçesi Edebiyatı'na mensup bir şair

⁸⁷² Cevdet Kudret, *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Şiiirleri*, (6. Baskı), Varlık Yay., İstanbul 1974, s. 4.

⁸⁷³ Mazioğlu, 4.

⁸⁷⁴ Karahan, "Fuzûlî", s. 242.

⁸⁷⁵ Cemâl Kurnaz, "Fuzûlî", *Edebiyatın İçinde Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2011, s. 115; (Aynı yazı), *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 54.

⁸⁷⁶ Hasibe Mazioğlu, "Fuzûlî'nin İnsan Olarak Değeri", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 444.

⁸⁷⁷ Halûk İpekten, *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (5. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 27.

⁸⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. İpekten, *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 30-33.

⁸⁷⁹ Cem Dilçin, "Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi", *Fuzûlî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, Kabalcı Yay., İstanbul 2010, s. 9.

olarak tanımak gerekir.⁸⁸⁰ Nitekim onun Türkçesi Azerî dilinin özelliklerine sahiptir ve bu yönüyle Anadolu Türkçesi'nden belli farklılıklar gösterir.⁸⁸¹ Fuzûlî'nin dilindeki Azerî özellikleri, şiirleri incelendiğinde Anadolu şairlerinininkinden ayrı bir çeşni verdiği görülmüştür. Bu yüzden pek çok tezkireci Fuzûlî'nin bu yönüne değinmekle birlikte onda Nevâî (ö. 906/1501) etkisi de görmüşlerdir.⁸⁸²

Eserleri

Türkçe Divan: *Divan*'ın bilinen en eski yazma nüshası 1571 tarihlidir. Yurt içi ve yurt dışında pek çok yazma nüshası bulunan eser matbu olarak ilk olarak Tebriz'de 1831 yılında, daha sonra İstanbul'da 1832 yılında ve Bulak'ta 1838, Taşkent'te 1893 yıllarında basılmıştır.⁸⁸³

Kenan Akyüz başkanlığında yayınlanan *Divan* mukaddime ile başlamıştır ve *Divan*'da 42 kaside, 302 gazel, 1 müstezâd, 2 tercî-i bend, 2 müseddes, 3 muhammes, 1 tahmis, 1 murabbâ, 14 mukattaât ve 72 rubâî vardır.

Eser hakkında, Abdülkadir Karahan, M. Fuad Köprülü, Hasibe Mazıoğlu, Cem Dilçin, İsmail Parlatır ve daha birçok ilim adamının mühim çalışmaları vardır.

Farsça Divan: Fuzûlî bu *Divan*'ında en çok Hâfız (ö. 792/1389) ve Molla Câmi (ö. 897/1492)'den etkilenmiştir. *Türkçe Divan*'ından daha hacimli olan bu eserde 46 kaside, 410 gazel, 1 terkîb-i bend, 2 musammat, 46 kıta, 106 rubâî vardır. *Divan*'ın Türkçe tercümesini Ali Nihad Tarlan yapmış, Hasibe Mazıoğlu da 1962 yılında tenkitli olarak yayınlamıştır.⁸⁸⁴

Arapça Divan: Şairin Arapça bir *Divan*'a sahip olduğunu tezkirecilerden Sadıkî (ö. 1022/1613-1614) haber vermiştir. *Divan*'ın yazma nüshası bir külliyat içersinde ve 189-198. sayfaları arasında olup Leningrad'da Asya Müzesi'ndedir. Metinde 11 tam, bir yarım kaside vardır ve toplam 465 beyittir.⁸⁸⁵

Leylâ vü Mecnûn: Fuzûlî bu mesnevîsini Kanunî (ö. 974/1566)'nin Bağdat seferine katılan Hayâlî (ö. 964/1557) ve Taşlıcalı Yahyâ (ö. 990/1582)'nın teşviki ile yazmıştır. Eser 3086 beyittir. İçerisinde 3 Rubâî, 3 kaside, 24 gazel, 2 murabbâ

⁸⁸⁰ Banarlı, I, 525.

⁸⁸¹ Hamide Demirel, *The Poet Fuzûlî*, Ministry of Culture Publications, Ankara 1991, s. 48.

⁸⁸² Hasibe Mazıoğlu, "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Türkçe'nin Zenginliği ve Güzelliği", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 456.

⁸⁸³ İsmail Parlatır, *Fuzûlî, Türkçe Divan*, Akçağ Yay., Ankara 2012, s. 17.

⁸⁸⁴ Ali Bayram, *Fuzûlî ve Arapça Kasideleri*, Bakanlar Medya Ltd. Şti., İstanbul 2010, s. 33.

⁸⁸⁵ Bayram, *Fuzûlî ve Arapça Kasideleri*, s. 55, 57.

vardır.⁸⁸⁶ Fuzûlî'ye asıl şöhreti kazandıran bu eser Türk edebiyatının klasik dönemde yazılmış mesnevîlerin en güzelidir. Eseri Necmettin Halil Onan ve Hüseyin Ayan çalışmıştır.⁸⁸⁷

Beng ü Bâde: 440 beyitten oluşan bu küçük mesnevîde afyonla şarap karşılaştırılmış ve şarabın afyona galip gelmesi ile eser sonuçlandırılmıştır.⁸⁸⁸ Alegorik ve sembolik bir eser olan bu mesnevîde Beng Sultan II. Bâyezid (ö. 918/1512), Bâde ise Şah İsmail (ö. 930/1524)'dir.⁸⁸⁹ Eser Kemâl Edip Kürkçüoğlu tarafından yayınlanmıştır.

Hadîs-i Erba'în Tercümesi: Eser, Molla Câmi (ö. 897/1492)'nin *Hadîs-i Erba'în* adlı eserinin, Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501)'nin aynı eserin tercümesi olan *Çihl Hadîs*'inden faydalanılarak yapılmış bir tercümesidir. Bu tercüme Abdülkadir Karahan ve Kemâl Edip Kürkçüoğlu tarafından yayınlanmıştır.⁸⁹⁰

Sohbetü'l-Esmâr: Toplam 200 beyitten oluşan bu mesnevînin Fuzûlî'ye ait olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Köprülü eseri Bakü'de gördüğünü ve eserin Fuzûlî'ye ait olmasının imkânsız olduğunu ifade etmiş ve ilk olarak Emin Âbid tarafından 1927'de Hayat mecmuasında "Fuzûlî'nin Malum Olmayan Bir Eseri" başlığı ile neşredilmiştir.⁸⁹¹

Hadîkatü's-Süadâ: Eser mensur olmakla beraber metin arasında 1152 beyitten oluşan 16 Arapça, 525 Türkçe, toplam 541 parça manzumeye de yer verilmiştir. Eser bir mukaddime, on bölüm ve bir hâtimedden oluşmuştur. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinin anlatıldığı eserin en eski nüshası Kahire'dedir. Eser Bulak ve İstanbul'da sekiz defa basılmış ve Selahaddin Güngör, Mehmed Faruk Gürtunca ve Servet Bayoğlu tarafından farklı yıllarda Türkçe'ye çevrilmiş ve yayınlanmıştır.⁸⁹²

Mektuplar: Türkçe olan bu mektuplar toplam beş tanedir ve Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi (ö. 975/1567)'ye, Musul mirlivası Ahmed Bey'e, Bağdat valisi Ayas Paşa'ya, Kadı Alâaddin'e ve Kanunî (ö. 974/1566)'nin oğlu Şehzade Bâyezid (ö. 969/1561)'e yazılmıştır. Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi (ö. 975/1567)'ye yazılan mektup *Şikâyetnâme* olarak da bilinir.⁸⁹³

⁸⁸⁶ Hüseyin Ayan, *Leylâ vü Mecnûn*, (4. Baskı), Dergâh Yay, İstanbul 2008, s. 9, 13.

⁸⁸⁷ Karahan, "Fuzûlî", s. 244.

⁸⁸⁸ İpekten, *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 49, 51.

⁸⁸⁹ Hasibe Mazioğlu, "Fuzûlî Kimleri Övmüştür?", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 477.

⁸⁹⁰ Karahan, "Fuzûlî", s. 244.

⁸⁹¹ Köprülü, "Fuzûlî", s. 697.

⁸⁹² Şeyma Güngör, "Hadîkatü's-Suadâ", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 21, 22.

⁸⁹³ Mazioğlu, 35-36.

II. Bâyezid (ö. 969/1561) ile Fuzûlî'nin nerede ve nasıl tanıştıkları bilinmemekle birlikte mektuptan çıkarılan sonuca göre aralarındaki münasebet daha önceden başlamış ve mektuplar gidip gelmiştir. Fuzûlî'nin ihmalinden dolayı bir ara mektuplar kesilmiş ve Bâyezid (ö. 969/1561) sitem dolu, fakat yardım ve sevgi de içeren bir mektup yazmış ve Fuzûlî de mezkûr mektubunu Şehzade (ö. 969/1561)'ye göndermiştir.⁸⁹⁴

Mektupların ilk dördü Abdülkadir Karahan tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'nde, son mektup ise Hasibe Mazıoğlu tarafından Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde yayınlanmıştır.⁸⁹⁵

Heft Câm: Farsça bir mesnevî olan bu eser toplam 316 beyitten oluşmaktadır. Konusu tasavvuf olan eserde birer sembol olan yedi kadeh ile şarabın vasıfları anlatılmıştır.⁸⁹⁶

Enîsü'l-Kalb: 134 beyitten oluşan ve Farsça kaleme alınan bu eser, Cafer Erkılıç tarafından 1941 yılında tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır.⁸⁹⁷

Risâle-i Muammâ: Fuzûlî Türk ve İran edebiyatında özellikle 15 asırda merak haline gelen muamma yazma geleneğine kendi zekâsı ölçüsünde iştirak etmiş ve bu eseri kaleme almıştır. Eser Kemâl Edip Kürkçüoğlu tarafından Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde yayınlanmıştır.⁸⁹⁸

Rind ü Zâhid: Aralarında manzum parçaların da yer aldığı bu eser Farsça mensur bir eser olup Rind ve Zâhid'in konuşmaları ve maceralarının anlatıldığı bir eserdir. Bu tasavvufî eser birçok şairin karşılaştığı rind ve zâhid tipinin sembolleştirilmiş bir hikâyesidir. Eser Kemâl Edip Kürkçüoğlu tarafından 1956 yılında yayınlanmıştır.⁸⁹⁹

Hüsn ü Aşk: Sıhhat u Maraz olarak da tanınan bu eser tasavvufî ve alegorik mahiyette olup ruh-beden ilişkisi sembolik olarak ele alınmış mensur bir eserdir. Bu eseri farklı yıllarda Necati Lugal ve Osman Reşer, Ahmed Hamdi, son olarak da Abdülbaki Gölpınarlı yayınlamıştır.⁹⁰⁰

Matla'u'l-İ'tikâd: Fuzûlî'nin temel akaid ve kelâm konularına dair olan bu eseri Arapça olup dört bölümden oluşmaktadır. En eski nüshası Leningrad Şarkiyat Enstitüsü

⁸⁹⁴ Hasibe Mazıoğlu, "Fuzûlî'nin Bir Mektubu", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 559.

⁸⁹⁵ İpekten, *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 56.

⁸⁹⁶ Hacıeminoğlu, 24.

⁸⁹⁷ Hacıeminoğlu, 25.

⁸⁹⁸ Banarlı, I, 550.

⁸⁹⁹ İpekten, *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 67-68.

⁹⁰⁰ Karahan, "Fuzûlî", s. 245.

Kütüphanesi'nde olan eseri Esat Coşan ve Kemal Işık birlikte 1962'de yayımlanmıştır.⁹⁰¹

MUHİBBÎ (ö. 974/1566), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

6 Kasım 1494 yılında Trabzon'da doğan Muhibbî, sultan şairlerimizden olup onuncu Osmanlı Padişahı'dır. Şiirlerinde Muhibbî mahlasını kullanan Kanunî Sultan Süleyman'ın babası dokuzuncu Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520), annesi Hafsa Sultan (ö. 940/1534)'dir. Çocukluk yılları babası Yavuz (ö. 926/1520)'un sancak beyliği yaptığı Trabzon'da geçmiştir. İlk eğitimini de burada alan Sultan, bir Rum'dan kuyumculuk öğrenmiştir. 1513 yılında Manisa'ya sancak beyi olarak atanmış ve 1520'de babasının vefatı ile Osmanlı tahtına oturmuştur.⁹⁰² Kırk altı yıl tahtta kalarak en uzun süreyle Osmanlı Devleti'nin imparatorluğunu yapma ünvanı alan Sultan, 1 Mayıs 1566 İstanbul'dan ayrılarak Zigetvar Kalesi'ni ele geçirmek için ordusuyla yola çıkmış, ancak hastalanarak 6-7 Eylül 1566 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Cenazesi İstanbul'a ulaştığında 23 Kasım tarihinde Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574)'nin kıldırıldığı cenaze namazının ardından Süleymaniye Camii'nin yanındaki türbeye defnedilmiştir. Sultan icra ettiği on üç büyük sefere yakışır şekilde savaş meydanında ölümü ile sona eren saltanat yılları daha sonraki dönemlerde hiç unutulmamış ve daima ideal bir devir olarak anılmıştır.⁹⁰³

Ölüsü bile bir kale fetheden Muhteşem Süleyman ömrünü at sırtında, karargâh otağında, yolda, muhasarada ve savaşta geçirmiş büyük bir devlet adamıdır.⁹⁰⁴

Kırk altı yıllık sefer ve zaferlerle dolu saltanatı boyunca şiir yazmaya da vakit ayırabilen Sultan, olgun ve dolgun şiirleri ile Türk edebiyatında herkes tarafından sevilmiş, sayılmış ve büyük beğeni kazanmıştır.⁹⁰⁵ Devlet idareciliği, kanun yapıcılığı, muhteşem hükümdarlığı ve her biri bir büyük hadise değerindeki çok sayıda sefer ve zaferlerle dolu⁹⁰⁶ bir hayatı olan Sultan hakkında Latîfî (ö. 990/1582)⁹⁰⁷, Ahdî (ö.

⁹⁰¹ Metin Yurdagür, "Matla' u'l-İ'tikâd", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 142, 143.

⁹⁰² Feridun Emecen, "Süleyman I", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 62.

⁹⁰³ Emecen, "Süleyman I", s. 71-72.

⁹⁰⁴ İskender Pala, *Muhteşem Şair Muhibbî*, (4. Baskı), Kapı Yay., İstanbul 2011, s. 1.

⁹⁰⁵ Ak, *Muhibbî Dîvânı*, V.

⁹⁰⁶ Ak, *Muhibbî Dîvânı*, s. 1.

⁹⁰⁷ Bkz. Latîfî, 151-153.

1002/1593)⁹⁰⁸, Hasan Çelebi (ö. 1021/1604)⁹⁰⁹ ve Sehî Bey (ö. 955/1548)⁹¹⁰ gibi tezkireciler övgü ile bahsetmişlerdir.

Kanunî Süleyman siyasî hayatındaki başarısı yanında sanat alanında da kendini kanıtlamış bir padişaktır. Onun diğer pek çok Osmanlı padişahı gibi ilim ve sanat adamlarını koruması, sık sık meclislerinde bulunması onun ilim ve sanata verdiği değeri göstermiştir.⁹¹¹

Şiirle uğraşan ve çok sayıda yazdığı gazelleri ile dikkat çeken Sultan, devrinde şairlere özel bir alaka göstermiştir.⁹¹² Nitekim *Kelile ve Dimne* mütercimi Alâeddin Ali Çelebi (ö. 950/1543)'nin *Hümâyûn-nâme* adı ile yaptığı tercümeyle bir gecede okuyan Sultan, bu mütercime Bursa Kadılığı'nı teklif etmiş ve onu ödüllendirmiştir.⁹¹³ Yine Selânikî'nin naklettiğine göre Sultan, Bâkî gibi büyük bir şairi bulup onu yakınları arasına almayı en önemli vazifelerden biri saymıştır.⁹¹⁴

Divan'ındaki şiirlerde ortaya koyduğu değişik mazmunlar, atasözleri ve deyimlerin güzelliği, dilde gösterdiği özen ve dikkat, ses ve söz uyumu Sultan'ın büyük şairlere ne ölçüde yaklaştığının da bir göstergesidir. Eserlerinde saf gönüllü ve edepli olmanın gereğini vurgulayan şair, büyüleyici bir şiir gücüne sahip olduğunu söylerken her Divan şairi gibi kendini övmekten geri durmamıştır.⁹¹⁵ Her ne kadar şiirlerinde Ahmed Paşa'yı, Necâtî Bey'i ve Fuzûlî'yi taklit ettiği ve onlardaki şair ruhu ve sanatkâr titizliği kendinde görülmesi de⁹¹⁶ o, muhteşem yüzyılın muhteşem Sultan'ı ve şairidir.

Şairin şiirleri genellikle hikemî, fikrî, tâlimî mahiyette öğüt verici veya tasavvufî ve dinî türdedir. Onun,

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi

matları ile başlayan gazeli halk arasında da bilinmekte ve sevilmektedir.⁹¹⁷

⁹⁰⁸ Bkz. Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, s. 92-93.

⁹⁰⁹ Bkz. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, I, 94-100.

⁹¹⁰ Bkz. İsen, *Sehî Bey Tezkiresi: Heşt Behişt*, s. 48.

⁹¹¹ Vahit Çabuk, *Divân-ı Muhibbî 1 (Kanunî Sultan Süleyman'ın Şiirleri)*, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980, s. 29.

⁹¹² Mustafa İsen ve A. Fuat Bilkan, *Sultan Şairler*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 46.

⁹¹³ M Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1970, XI, 152.

⁹¹⁴ Coşkun Ak, "Süleyman I: Edebî Yönü", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 74.

⁹¹⁵ Ak, "Süleyman I: Edebî Yönü", s. 75.

⁹¹⁶ Kocatürk, 367.

⁹¹⁷ Cemâl Kurnaz, *Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2011, s. 68-69.

Eserleri

Türkçe Divan: İlk defa Adile Sultan (ö. 1316/1899) tarafından 1308 yılında İstanbul'da bastırılan *Divan*'ın çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası vardır. Eserin tıpkıbasımı Günay Kut tarafından 2001 yılında yapılırken, ilmî neşri 1987 yılında Coşkun Ak tarafından yayınlanmıştır.⁹¹⁸ Bu *Divan*'da 2799 gazel, 1 elifnâme, 1 tercî-i bend, 18 muhammes, 30 murabbâ, 5 nazım şekli parçası, 51 dörtlük ve 217 beyit vardır.⁹¹⁹

Farsça Divan: Hacimce küçük olan eserin dört yazma nüshası vardır.⁹²⁰ Şimdiye kadar Topkapı Sarayı, İstanbul Üniversitesi ve Ali Emirî Kütüphanelerinde toplam dört yazma nüshası tespit edilebilmiştir.⁹²¹ *Farsça Divan*'da yer alan şiirler her ne kadar Türkçe şiirleri yanında zayıf kalsa da bu *Divan*, Sultan'ın Farsça konusundaki bilgisini göstermesi bakımından önemlidir. Eser Coşkun Ak tarafından 2006 yılında yayınlanmıştır. Bu *Divan*'da Farsça 45 gazel, 23 dörtlük ve 39 müfred vardır.⁹²²

BÂKÎ (ö. 1007/1599), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Bâkî tek kelime ile Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri ve kendisine verilen “Sultânü’ş-şu‘arâ” unvanını fazlasıyla hak eden bir şairimizdir.⁹²³ Asıl adı Mahmud Abdülbâkî olan şair, 1526 yılında İstanbul'da fakir bir ailede doğmuştur. Bazı kaynaklarda onun çocukluğunda saraç çıraklığı yaptığı söylense de bu durum Orhan Şaik Gökyay'ın “Şair Bâkî Gençliğinde Saraç Çıraklığı Yaptı mı?”⁹²⁴ adlı makalede düzeltilmiş ve saraç çıraklığı değil, camilerde kandilleri yakıp söndürmekle, yağlarını koymakla ve fitillerini kesmekle görevli kimselere verilen sirâc çıraklığı yaptığı ifade edilmiştir.

Şair içinde okuma ve öğrenmeye yönelik büyük arzu ve heves taşıdığı için medreseye devam imkânı bulup iyi bir tahsil görmüştür. Devrinin büyük şairlerinden

⁹¹⁸ Ak, “Süleyman I: Edebî Yönü”, s. 75.

⁹¹⁹ Ak, *Muhibbî Dîvânı*, s. I.

⁹²⁰ Ak, “Süleyman I: Edebî Yönü”, s. 75.

⁹²¹ Geniş bilgi için bkz. Şadi Aydın, “Farsça Divan Sahibi Osmanlı Sultanları”, *Nüsha*, yıl: 2 (6), (Yaz 2002), 54-55.

⁹²² Coşkun Ak, *Muhibbî: Farsça Divan, Metin-Çeviri*, Nobel Yay., Bursa 2006, s. V.

⁹²³ Sabahattin Küçük, *Bâkî Dîvânı, Tenkitli Basım*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1994, s. VII; (2. Baskı), Ankara 2011, s. VII.

⁹²⁴ Geniş bilgi için bkz. Orhan Şaik Gökyay, “Şair Bâkî Gençliğinde Saraç Çıraklığı Yaptı mı?”, *Journal of Turkish Studies*, c. III (1979), Cambridge, s. 125-133.

olan Nev'î, Hoca Sâdeddin (ö. 1008/1599) ile sıra arkadaşlığı yapmış ve yine devrin tanınmış âlimlerinden *Ahaveyn* (iki kardeş) adıyla meşhur olmuş Karamânî-zâde Ahmed ve Mehmed Efendilerden ders almıştır.⁹²⁵ Tahsilinin yanı sıra şiirle de ilgilenmeye başlayan Bâkî, zamanının edebî şöhretleriyle tanışıp onlara nazîreler yazarak kabiliyetini göstermeye çalışmıştır. Özellikle Beyazıt Camii avlusundaki Zâtî (ö. 953/1546)'nin remilci dükkânına sık sık giderek gazellerini onun tenkidine sunmuş ve bu yolda kendinden sıkça bahsettirmeyi başarmıştır. Hoca Karamânî-zâde Mehmed Efendi'ye yazdığı "sünbül" redifli kasidesi ile Bâkî, şiirde kişiliğini artık iyice kabul ettirmiştir. Bir taraftan derslerine devam eden şair, diğer taraftan Süleymaniye Külliyesi'nde bina emini olarak çalışmıştır.⁹²⁶ 1556 yılında Halep kadılığına tayin edilen hocasından ayrılmak istemeyen Bâkî, onunla beraber Halep'e gitmiş ve dört yıl sonra tekrar hocasıyla birlikte İstanbul'a gelmiştir. Şairlerden pek hoşlanmayan Rüstem Paşa (ö. 968/1561)'nin vezirliğine tesadüf eden bu yıllarda Bâkî Filibeli Mahmud Efendi (ö. 988/1580)'ye intisab etmeye çalışmış, Rüstem Paşa (ö. 968/1561)'nin ölümünden sonra yerine geçen Semiz Ali Paşa (ö. 972/1565) sayesinde yıldızı birden parlamıştır.⁹²⁷ 1564 yılında mülazım olan şair aynı yılın Ramazan ayında yirmi beş akçe maaş ile medreseye tayin edilmiştir. Burada Kanunî (ö. 974/1566)'ye yazdığı kasideler neticesinde otuz akçe maaş ile çok kalmayacağı Silivri'deki Pîrî Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. Buradan da İstanbul'daki Murad Paşa Medresesi'ne naklolunan şair Padişah'ın teveccühünü kazanmaya devam etmiş ve hatta *Divan*'ını Padişah'a takdim etmiştir.⁹²⁸

Sultan Süleyman (ö. 974/1566)'ın vefatından sonra Bâkî, II. Selim (ö. 982/1574) ve III. Murad (ö. 1003/1595) devirlerinde de saraydaki Ferhad Paşa (ö. 1004/1595), Siyâvuş Paşa (ö. 1010-1011-1602) ve Hoca Sâdeddin (ö. 1008/1599) gibi yakın dostları sayesinde bu padişahlara yakın durmayı başarmış ve rahat bir hayat sürmüştür.⁹²⁹

En büyük arzusu Şeyhülislâmlık olan Bâkî, ihtiyarlığı sebebi ile rütbe ve mevki hırsına düşmüş, hatta yakın arkadaşlarından Hoca Sâdeddin (ö. 1008/1599) ile bu sebep yüzünden araları açılmıştır. Bâkî, III. Mehmed (ö. 1012/1603)'in cülûsu ile kendini unutulmuş hissettiği düşünceden kurtulmuş ve Rumeli Kazaskerliği'ne getirilmiştir. Bu

⁹²⁵ F. Kadri Timurtaş, *Bâkî Divanından Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. VII.

⁹²⁶ Mehmet Çavuşoğlu, "Bâkî", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 537.

⁹²⁷ M. Fuad Köprülü, "Bâkî", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1949, II, 243.

⁹²⁸ Mehmet Çavuşoğlu, *Bâkî ve Divanından Örnekler*, Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s. 8.

⁹²⁹ Halûk İpekten, *Bâkî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (7. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2008, s. 23.

makamda sarayda cereyan eden bir takım entrikalara da karışan Bâkî, kendisini bir oyun içinde bulmuş ve azledilmiştir. Tekrar evine çekilen Bâkî bir taraftan kasideleriyle padişaha yalvarırken, diğer taraftan arkadaşları aracılığı ile mevki elde etmek istediye de eski günlerine bir daha dönememiştir. Zayıf, hastalıklı ve sinirli olan şair, siyasî hayatındaki son muvaffakiyetsizlikler yüzünden iyice ihtiyarlamış ve hastalanmıştır.⁹³⁰

Bâkî, 1599 yılının Ramazan'ının 23. Cuma günü yetmiş beş yaşında vefat etmiştir. Ertesi gün cenaze namazını Fâtih musallasında Şeyhülislâm Sunullâh Efendi (ö. 1021/1612) kıldırıldığında,

Kadrini seng-i musallâda bilüp ey Bâkî

Durup el bağlıyalar karşına yâran saf saf

beytini okuyarak şaire büyük bir zerafet göstermiştir. Kabri Edirne kapısından Eyüb'e giden caddenin sol tarafındadır.⁹³¹

Kaynaklar, Bâkî'nin Şeyh Mehmed ve Abdurrahman adında iki oğlunun olduğundan bahsetmişlerdir. Aile hayatına dair muasır kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak *Süleyman Fâik Mecmuası*'nda Kanunî (ö. 974/1566)'nin saray kadınlarından ismi Tûtî olan, aynı zamanda şiir de yazan cariyeyi Bâkî'ye verdiği anlatılmaktadır.⁹³²

Şair, meslekî hayatında her ne kadar iniş ve çıkışlar yaşasa da bir türlü erişemediği şeyhülislâmlık bir tarafa bırakılırsa, daha gençlik yaşlarından itibaren gittikçe artan bir takdir görmüş, dünya nimetlerinin zevkini çıkarmasını bilmiş ve Kanunî (ö. 974/1566)'nin saltanatı sırasında kendisine lâyük görülen "Sultânü'ş-şu'arâ" unvanını asırlar boyunca korumuştur.⁹³³

Bâkî, âlim bir şairdir. Kendisinden evvelki şuarayı tamamiyle okumuş ve bunlar arasında özellikle Necâtî'yi beğenmiştir. Acem şairlerini de tetkik eden şair, Sâdî (ö. 691-692/1292), Hâfız (ö. 792/1389) gibi şairlerin şiirlerine tahmisler yazmıştır.⁹³⁴

Daha ilk şiirlerinden itibaren Bâkî, geniş bir bilgi ve kültür birikimine sahip olduğunu kanıtlamış bir şairdir. Kasidelerinde usta bir şair olduğunu kanıtlayan Bâkî daha çok gazel şairi olarak bilinmiştir. Bu yönüyle kendinden önceki Necâtî ve Ahmed

⁹³⁰ Köprülü, "Bâkî", s. 244, 245.

⁹³¹ Tahir Olgun, *Bâkî'ye Dair*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1938, s. 25-26.

⁹³² Muhammed Nur Doğan, *Bâkî*, Metropol Yay., İstanbul 2002, s. 21.

⁹³³ Çavuşoğlu, "Bâkî", s. 538-539.

⁹³⁴ Muallim Abdülbâki, *Bâkî*, Türk Neşriyat Yurdu, 1932, s. 15-16.

Paşa ile kendinden sonraki Nefî ve Şeyhülislâm Yahyâ arasında bir köprü vazifesi görmüştür.⁹³⁵

Bâkî, çabuk şöhret kazanan talihli bir şair olmakla birlikte daha 20'li yaşlarına gelmeden yazdığı şiirleri ile Zâtî (ö. 953/1546) gibi ihtiyar bir üstadın samimî takdirlerini kazanmıştır. Bâkî'den bahseden Latîfî (ö. 990/1582)⁹³⁶, Âşık Çelebi (ö. 979/1572)⁹³⁷ ve Ahdî (ö. 1002/1593)⁹³⁸ gibi tezkireciler ondan övgüyle bahsetmişlerdir. Bu kadar geniş ve devamlı bir şöhrete nail olan şairin, gerek zamanında yaşayan şairler gerekse daha sonrakiler üzerinde kuvvetli bir tesir icra etmemesi de kaçınılmazdır.⁹³⁹

Bâkî'nin edebî kişiliği hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz: Bâkî rind bir şairdir. Onun zevke, eğlenceye düşkün yaratılışı şiirlerine de yansımıştır. Bu özelliğinden mütevellit onun şiirlerinde tasavvuf hemen hemen hiç görülmez. Şiirlerinde bir derinlik yoktur, bu şiirler genelde yüzeyseldir. Bu yüzden bir beyitte ilk anlamının altında başka anlamlar aramaya gerek yoktur. Bâkî'nin şiirlerinde tabiat önemli bir yer tutar ve bu şiirlerde bir şekil mükemmelliği vardır. Nazım tekniği onda son derece güçlüdür ve nazım diline temiz, pürüzsüz bir İstanbul Türkçesi kazandırmıştır.⁹⁴⁰

Eserleri

Türkçe Divan: *Divan*'ını Kanunî Sultan Süleyman (ö. 974/1566)'ın isteği üzerine onun sağlığında tertip etmiş olan şair, bundan sonra muhtelif tarihlerde yeni şiirlerini de ihtiva eden eseri birçok kez tertip edilmiştir. Şair daha hayatta iken Türkiye'de bulunan nüshaları ondan fazladır.⁹⁴¹

Yurt içi ve yurt dışında sayılamayacak kadar çok olan *Divan*'da 27 kaside, 9 musammat, 548 gazel, 21 kıta, 31 matla', 20 Farsça şiir vardır. *Divan* Sabahattin Küçük tarafından 1994 ve 2011'de iki kez yayınlanmıştır.

Fezâilü'l-Cihâd: Bu eser Muhyiddin Ahmed b. İbrâhim'in *Meşâri'u'l-Eşvâk ilâ Mesâri'i'l-Uşşâk* adlı Arapça eserinin Türkçe tercümesidir. Müslümanların cihada teşvik edildiği bu eseri Bâkî, Sokullu Mehmed Paşa (ö. 987/1579)'nın emri üzerine 1567 tarihinde yazmıştır.⁹⁴²

⁹³⁵ İpekten, *Bâkî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 27.

⁹³⁶ Geniş bilgi için bkz. Latîfî, 186.

⁹³⁷ Geniş bilgi için bkz. Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, I, 409-415.

⁹³⁸ Geniş bilgi için bkz. Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, s. 160-163.

⁹³⁹ Köprülü, "Bâkî", s. 249, 250.

⁹⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. İpekten, *Bâkî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 28-32.

⁹⁴¹ Çavuşoğlu, *Bâkî ve Divanından Örnekler*, s. 12.

⁹⁴² Çavuşoğlu, "Bâkî", s. 540.

Meâlimü'l-yakîn fi Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn: Eser, İmam Kastallânî (ö. 923/1517)'nin Hz. Muhammed hakkında yazdığı *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minâhi'l-Muhammediyye* adlı eserinin Türkçe tercümesidir. Şair, Sokullu Mehmed Paşa (ö. 987/1579)'nin emriyle yazdığı bu eseri yüzden fazla kaynağa başvurarak Kastallânî (ö. 923/1517)'nin eserini genişletmek ve değiştirmek suretiyle tertip etmiştir.⁹⁴³

Fezâil-i Mekke: Bâkî yine Sokullu Mehmed Paşa (ö. 987/1579)'nın emri üzerine Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Mekkî (ö. 988/1580)'ye ait *el-İ'lâm fi Ahvâli Bedi'llâhi'l-Harâm* adlı eseri Türkçe'ye çevirmiştir. Bâkî'nin Mekke kadılığı sırasında tamamladığı eser Mekke tarihinden ve Osmanlı sultanlarının orada yaptırdığı eserlerden bahsetmektedir.⁹⁴⁴

Hadîs-i Erba'în Tercümesi: Atâî, Bâkî'nin Eyüp müderrisliğinde bulunduğu sırada Ebû Eyyüb Ensârî (ö. 52/672)'den rivayet edilen hadisleri bir araya getirip, tercüme ettiğini ve eserin nüshasının Eyüp türbesinde olduğunu söylemiş ancak bu esere tesadüf edilmemiştir.⁹⁴⁵

NEV'Î (ö. 1007/1599), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Nev'î, XVI. yüzyılın Divan şiiri sahasında yetişen en büyük temsilcilerinden biridir. Çağdaşı ve arkadaşı Bâkî kadar şöhret bulmasa da değişik bir şiir anlayışına sahip bir şairimizdir.⁹⁴⁶

1533-34 yılında Malkara'da doğan şairin asıl adı Yahyâ'dır. Babası Ankara'dan Malkara'ya gelip yerleşen Nasuh Halife'nin oğlu Pîr Ali (ö. 952/1545)'dir. Babası aynı zamanda Halvetî şeyhliği yapmış, daha sonra Bâyezîd-i Rûmî (ö. 905/1500) ve İbrahim Gülşenî (ö. 940/1533)'ye intisab ederek Malkara'da Turhan Bey Camii imamlığı ve sıbyan mektebi muallimliği görevinde bulunmuştur. Annesi ise *Muhammediyye* adlı eserin müellifi olan Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451)'in kızıdır.⁹⁴⁷

Nev'î daha on yaşlarında iken babasının zikir telkin etmesiyle tasavvufla tanışmış ve 1550 yılında İstanbul'a giderek *Ahaveyn* (iki kardeş) olarak bilinen Karamânî-zâde

⁹⁴³ Timurtaş, *Bâkî Divanından Seçmeler*, s. XIII.

⁹⁴⁴ İpekten, *Bâkî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 38.

⁹⁴⁵ Köprülü, "Bâkî", s. 251.

⁹⁴⁶ Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri, *Nev'î; Divan Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1977, s. VII.

⁹⁴⁷ M. Nejat Sefercioğlu, "Nev'î", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 52.

Ahmed ve Mehmed Efendilerden ders okumuştur. Nev'î bu hocalarından en çok Mehmed Efendi'ye bağlanmış, hocasının Edirne'ye tayini ile ondan ayrılmamış ve yine onunla birlikte 1563 yılında İstanbul'a dönüp burada mülâzım olmuştur.⁹⁴⁸ Nev'î bundan sonra sırasıyla 1566 yılının Ramazan'ında yirmi akçe ile Gelibolu'da Balaban Paşa, 1572 yılının Ramazan'ında otuz akçe ile İstanbul'da Şah Kulu, 1574 yılında kırk akçe ile Murad Paşa, 1580 yılında Cafer Ağa, 1583 yılında Edirnekapı ve Mihr ü Mâh Sultan müderrisliğinde bulunmuştur. 1590 yılına kadar Çınarlı medresesinde görev yapan Nev'î Bağdat kadılığına tayin edildiyse de III. Murad (ö. 1003/1595) tarafından bu görevden alınmış ve şehzadeleri Bâyezid (ö. 1003/1595), Osman (ö. 1003/1595) ve Abdullah (ö. 1003/1595)'in muallimleri olarak görev yapmıştır.⁹⁴⁹

Şehzadelerin 1595 yılında öldürülmesi ile kendine bağlanan kazasker emekli maaşı ile kayınpederi Nişancı Mehmed Bey (ö. 974/1566)'in kurduğu medresede elli akçe maaş karşılığında çalışarak geçimini sürdürmüştür. Şair 24 Haziran 1599 tarihinde vefat etmiş ve Şeyh Vefâ Camii haziresinde Şeyh Şâban Efendi (ö. 1002/1593-1594)'nin yanına defnedilmiştir.⁹⁵⁰

İlim ve fazilet sahibi olarak ün yapmış olan Nev'î, Sultan III. Murad (ö. 1003/1595) üzerindeki nüfuzuna rağmen bir an olsun tevazudan uzaklaşmamıştır. İlk olarak babasından aldığı tasavvuf terbiyesi ile dünya ihtiraslarından uzak durmuş, dünyanın malına, mülküne, servet ve debdebesine itibar etmemiştir.⁹⁵¹

Ahdî (ö. 1002/1593)'ye göre Nev'î, hoş sohbetli, rind edalı ve temiz tıynetli bir şairdir.⁹⁵² Âşık Çelebi (ö. 979/1572)'ye göre ise türlü ilimleri tevzî eden, her kemâlden haberi olan, dikkatli bir şair⁹⁵³ olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak Kınalı-zâde (ö. 1021/1604) onun hakkında güzel yaratılışlı ve zeki olduğuna dair pek çok övgüde bulunmuştur.⁹⁵⁴

Nev'î'nin şiirleri genellikle dil ve ifade yönünden sadedir. Sade bir üslupla yazdığı şiirlerini sanat yapmaya meraklı şairlerin beğenmemelerine aldırmamıştır. Nev'î, hüner göstermek yerine sade, duygulu ve âşıkane yazmayı tercih etmiştir. Şiirlerinin herkes tarafından okunup anlaşılmasını isteyen şair, yaşadığı ilâhî aşkın

⁹⁴⁸ Meserret Diriöz, "Nev'î", *Türkoloji Dergisi*, c. 7 (1977), Ankara, s. 84.

⁹⁴⁹ Abdülkadir Karahan, "Nev'î", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul, ts., IX, 224.

⁹⁵⁰ Sefercioğlu, "Nev'î", s. 52.

⁹⁵¹ Diriöz, "Nev'î", s. 86.

⁹⁵² Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, s. 549.

⁹⁵³ Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, II, 903.

⁹⁵⁴ Kınalı-zâde Hasan Çelebi, II, 1008-1009.

heyecanını herkesin duymasını istemiştir.⁹⁵⁵ Bu yüzden şiirlerinde pek çok Türkçe kelime ve deyim kullanan şair, kendinden sonra gelen Nef'î, Nedîm (ö. 1142-1143/1730), Sâbit (ö. 1123-1124/1712) gibi şairleri de etkisi altında bırakmış bir şairdir.⁹⁵⁶

Eserleri

Türkçe Divan: İstanbul kütüphanelerinde dört yazma nüshası bulunan eser Üniversite kütüphanesinde 1532 numarada kayıtlıdır.⁹⁵⁷ *Divan*'da ikisi Farsça 58 kaside, 1 tarih, 1 mesnevî, 4 terkîb-i bend, 4 tercî-i bend, 1 müsemmen, 2 müseddes, 1 tesdis, birisi Farsça 2 tahmis, 1 muhammes, 4 murabbâ, ikisi Farsça 559 gazel, 82 mukattâ, 11 rubâi ve 17 müfred vardır.⁹⁵⁸ Eseri Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri 1977 yılında yayınlamıştır.

Tercüme-i Hadîs-i Erba'în: Nev'î, Gelibolu'da müderrisken bir kısmını Molla Câmî (ö. 897/1492)'den bir kısmını da yaygın olan hadislerden alarak bu kırk hadis tercümesini oluşturmuştur. Eserin bilinen tek nüshası Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.⁹⁵⁹

Hasb-i Hâl: Tasavvufun konu alındığı bu küçük mesnevî 800 beyitten fazladır. Şeyhi Bâlî Efendi (ö. 980/1572-1573)'nin işaretleriyle bu eseri yazan Nev'î, *Hasb-i Hâl*'i Sultan III. Murad (ö. 1003/1595)'a takdim etmiştir. Eserin İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmaları arasında iki nüshası vardır.⁹⁶⁰

Keşfü'l-Hicâb min Vechî'l-Kitâb : Eser Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'ye ait olan *Fusûsü'l-Hikem* adlı eserin tercümesidir. III. Murad (ö. 1003/1595) ve Zeyrek Ağa'nın teşviki ve Şeyh Şâban Efendi (ö. 1002/1593-1594)'nin yardımıyla yazılan eserde tasavvufun en ihtilafli ve en karışık meseleleri açık bir dille işlenmiş ve eser yer yer güzel şiirlerle süslenmiştir.⁹⁶¹

⁹⁵⁵ Hasibe Mazioğlu, "Nev'î'nin Hayatı ve Kişiliği", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 626.

⁹⁵⁶ Diriöz, "Nev'î", s. 93, 96-97.

⁹⁵⁷ Karahan, "Nev'î", s. 224.

⁹⁵⁸ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 2.

⁹⁵⁹ Sefercioğlu, "Nev'î", s. 53.

⁹⁶⁰ Diriöz, "Nev'î", s. 87.

⁹⁶¹ Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, s. 2.

Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn: Hemen hemen her kütüphanede bir nüshası bulunan eser III. Murad (ö. 1003/1595)'a takdim edilmiştir. On iki fenni içine alan ve hacimce küçük olan eser⁹⁶² Ömer Olgay tarafından yayınlanmıştır.

Nevâ-yı Uşşâk: Münacatla başlayıp, münacatla biten önemli mensur eserlerden biridir. Eserdeki üslup Sinan Paşa (ö. 891/1486)'nın *Tazarru-nâme*'sine yakındır.⁹⁶³

Faslun fî Fazîleti'l-Aşk : Küçük bir risale olan eserde aşkın mahiyeti ve âşıkların çektikleri anlatılmıştır.

Fezâilü'l-Vüzerâ ve Hasâilü'l-Ümerâ: Devlet idaresinde vezirin görevinin anlatıldığı on dört sayfalık küçük bir risaledir.

Risâle-i Şikâyet-i Rûzigâr: *Fezâilü'l-Vüzerâ ve Hasâilü'l-Ümerâ* adlı eserin son dört sayfasında yer alan ve kuvvetle muhtemel Sinan Paşa (ö. 1004/1596)'ya yazılmış olan bir risaledir.

Sinan Paşa'ya Mektup: Nev'î bu eseri Sadrazam Sinan Paşa (ö. 1004/1596)'nın "Şair ehl-i ilm olmaz" sözü üzerine yazmış ve bu sanatlı eserde Hz. Peygamber'in şiiri ve şairleri sevdiğinden bahsetmiştir.⁹⁶⁴

Tercüme-i Münşeât-ı Hâce-i Cihân: Tek nüshası British Museum'da olan eser hakkında henüz bir bilgi ve çalışma yoktur.⁹⁶⁵

Gül-i Sadberg: III. Murad (ö. 1003/1595) adına Nev'î'nin kaleme aldığı kaside "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" vezni ile yazılmış olup *Divan*'daki 12. kasidedir. Bu kaside bir övgü şiiri olmaktan çok şairin dünyanın ders alınması gereken olaylarından söz ettiği, dinî-tasavvufî ağırlıklı bir şiirdir.⁹⁶⁶

Bu eserlerden başka Nev'î'ye ait *Muhassilü'l-Kelâm*, *Şerh-i Risâle-i Kudsiyye*, *Şerh-i Heyâkili'n-Nûr* ve *Sûre-i Mülk Tefsîri* adında Arapça kitaplarından⁹⁶⁷ da bahsedilmiş ancak kaynaklarda bunlar hakkında bir bilgi henüz yer almamıştır.

⁹⁶² Diriöz, "Nev'î", s. 90.

⁹⁶³ Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, s. 3.

⁹⁶⁴ Sefercioğlu, "Nev'î", s. 54.

⁹⁶⁵ Diriöz, "Nev'î", s. 91.

⁹⁶⁶ İ. Çetin Derdiyok, "Gül-i Sad-berk", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 225.

⁹⁶⁷ Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, s. 3.

ŞEYHÜLİSLÂM YAHYÂ (ö. 1053/1644), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Şeyhülislâm Yahyâ XVII. yüzyılın önde gelen şairlerinden olmuştur.⁹⁶⁸

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, 1561 yılında İstanbul'da doğmuştur. Pek çok kaynakta doğum yılı 1552 olarak da ifade edilmiştir.⁹⁶⁹ Babası Ankaralı Bayram-zâde Zekeriya Efendi (ö. 1001/1592) olup Sultan III. Mehmed (ö. 1012/1603) devri Şeyhülislâmlarındandır. Annesi ise Rukayye Hanım'dır. Yahyâ Bey ilk tahsilini babasından gördükten sonra Abdulcebbar-zâde Derviş Mehmed Efendi'nin derslerine devam etmiş ve 1580 yılında Şeyhülislâm Malûlzâde Seyyid Mehmed Efendi (991-992/1584)'nin meşihatı zamanında âlimler arasına girmiştir. 1587 yılında Atik Ali Paşa, 1590 yılında ise Şehzade ve Üsküdar Valide medreselerine müderris olmuştur. Sonra kadılık mesleğine geçmiş, 1596 yılında Halep Kadılığı'na, 1597 yılında ise Şam Kadılığı'na tayin edilmiştir.⁹⁷⁰ Çeşitli eyaletlerde hizmet verdikten sonra Yahyâ Efendi 1603 yılında İstanbul Kadılığı'na getirmiştir. Bu görevi bir müddet sonra Anadolu Kazaskerliği ve 1621 yılına kadar çalışacağı Rumeli Kazaskerliği takip etmiştir.⁹⁷¹

Sultan II. Osman (ö. 1031/1622)'in öldürülmesi ile büyük üzüntü duyan Şeyhülislâm Esad Efendi (ö. 1034/1625) aynı zamanda damadı olan Sultan (ö. 1031/1622)'in cenazesine katılmamış ve görevinden ayrılmıştır. Yerine o sıralarda Rumeli kazaskeri olan Yahyâ Efendi getirilmiş ve Sultan II. Osman (ö. 1031/1622)'in cenazesini de o kıldırmıştır. Yahyâ Efendi Sultan II. Osman (ö. 1031/1622)'dan sonra tahta oturan I. Mustafa (ö. 1048/1639)'nın aklî dengesinin bozukluğu yüzünden devlet idaresini başaramayacağı yönünde fetva vermekten geri durmamıştır. Böyle yaparak bazı devlet büyüklerinin düşmanlığını kazanıp, makamını tehlikeye soksa da adaletin tesisi ve devletin selameti için doğruları söylemeye devam etmiştir.⁹⁷²

Yahyâ Efendi, rüşvetçiliği ile ün yapmış Sadrazam Kemankeş Kara Ali Paşa (ö. 1033/1624)'yı bir bayram tebriği sırasında uyarırken, bu durum Şeyhülislâm'ın görevden azledilmesine sebep olmuş ve bir yıldan biraz fazla kaldığı bu görevi aynı

⁹⁶⁸ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 205.

⁹⁶⁹ Lütfi Bayraktutan, *Şeyhülislâm Yahyâ, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1985, s. 4-5.

⁹⁷⁰ Rekin Ertem, *Yahyâ Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. I.

⁹⁷¹ Gibb, III-V, 195.

⁹⁷² Bayraktutan, 11-12.

zamanda Sadrazam'ın kayınpederi olan Mehmed Esad Efendi (ö. 1034/1625)'ye bırakmıştır.⁹⁷³ Esad Efendi'nin 1625 yılında ölmesi Yahyâ'yı tekrar Şeyhülislâm makamına getirmiştir. Yahyâ, IV. Murad (ö. 1049/1640) zamanında zorbalar tarafından çıkarılan isyanda kısa süreliğine görevden ayrılmış, ancak isyan bastırıldığında 1643 yılında üçüncü kez yine bu makama lâyık görülmüştür.

IV. Murad (ö. 1049/1640)'ın vefatı ile tahta geçen I. İbrahim (ö. 1058/1648) döneminde de Şeyhülislâmlık yapan Yahyâ Efendi, o sıralarda Cinci Hoca adıyla nam salmış Hüseyin Efendi (ö. 1058/1648)'nin Padişah (ö. 1058/1648)'ın büyük lütuflarına mazhar olması nenedeni ile Yahyâ Efendi, Sultan (ö. 1058/1648)'ın gözünden düşmüştür. Bu duruma ziyadesiyle üzülen Yahyâ Efendi hastalanmış ve 93 yaşında 1644 yılında vefat etmiştir. Kabri Babası Zekeriya Efendi (ö. 1001/1592)'nin Sultan Selim civarında Koğacı Dede Mahallesi'nde yaptırdığı medresenin avlusundadır. Ancak 1725'teki Fatih yangınında bu medrese yanmış, yol genişletilmesi dolayısıyla da mezarlar kaldırılmıştır.⁹⁷⁴

Yahyâ Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun en karışık yıllarında yaşamış, yirmi yıl süren şeyhülislâmlığı boyunca iyi kötü birçok padişah ve sadrazam görmüştür. İlmiye sınıfının daima ön saflarında duran, Şeyhülislâmlık makamına kadar yükselen Yahyâ Efendi, olgun, hoş görücü, geniş fikirli bir din adamıdır. Şeyhülislâm olmasına rağmen serbest bir sanatçı gibi davranmış, hatta tasavvufî anlamda yazdığı şarap, meyhane, aşk mazmunları ile pek çok sofî bakışları şaşırtmıştır. O, Divan şiirinin dilini güzelleştirmek ve İstanbul şivesini şiirlerinde canlı ve güzel kullanmak açısından Bâkî ve Nedîm (ö. 1142-1143/1730) arasında bir köprü vazifesi görmüştür.⁹⁷⁵

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, yalnız XVII. yüzyılın değil, altı asırlık Divan edebiyatının en büyük gazel üstadları arasında sayılmıştır. XVIII. yüzyılın meşhur şâirlerinden Nedîm (ö. 1142-1143/1730), Yahyâ Efendi'nin bu kudretini:

Nef'î vâdi-i kasâidde suhan-perdâzdır

Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi

beytiyle belirtmiştir.⁹⁷⁶

⁹⁷³ Bayraktutan, 13.

⁹⁷⁴ Ertem, *Yahyâ Divanı*, s. IV-V.

⁹⁷⁵ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı I-V*, (14. Baskı), Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2008, c. II, s. 669.

⁹⁷⁶ Ali Fuat Bilkan ve Yusuf Çetindağ, *Şeyhülislâm Şâirler*, Hece Yay., Ankara 2006, s. 86.

Yahyâ Efendi, ilim ve edebiyat âleminde büyük bir mevkî sahibidir. Ancak bu durum etrafında onu çekemeyenlerin oluşmasına neden olmuştur. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal onun aleyhinde bir vaaz esnasında söylenmiş bir sözü şöyle nakletmektedir: “Bir gün Fatih Camii’nde meşhur Kadızâde etbâından Hurşid Çavuşoğlu namındaki şeyh, kürsi-i vaizde Yahyâ Efendi’nin o esnada söylediği bir gazelin matlaı olan:

Mescitte riyâpîşeler etsin ko riyâyî

Meyhaneye gel kim ne riyâ var ne mürrâyî

beytini okuyarak ‘(Ümmeti Muhammet) her kim beyti okursa kâfir olur. Zira bu beyit, küfr-i sarihtir’ gibi hezeyanlar savurmuştur. Cemaat meyanında şiirden anlayan erbâb-ı şuur ise ‘böyle bî-per varlık ve müftî-i asrı tekfir etmek ne demektir?’ diye nefretle meclis-i vaz‘ı terk etmiştir.” Mamafih, o tasavvufî telâkkilerini anlamayan bu gibi softalara hiç ehemmiyet vermemiştir ve icabında onları techil etmekten de geri durmamıştır.⁹⁷⁷

Yahyâ Efendi hiciv yönüyle de çıkar karşımıza. Her ne kadar Nef‘î bu tarzın ustası olsa da Yahyâ’nın da özellikle Nef‘î’yle karşılıklı yaptığı atışmalar onun altta kalmadığını doğrular niteliktedir.⁹⁷⁸ Yahyâ çağdaşı Nef‘î’yi beğenir, ayrıca onunla dostluğu da vardır. Nef‘î’den etkilenerek, ya da latife yollu Nef‘î’ye cevaben yazdığı bazı şiirlerini kaynaklar kaydetmiştir.⁹⁷⁹

Dili oldukça sade olan Yahyâ, şiirlerinde kelime oyunu yapmak gibi sanat ötesi endişelere kapılmamıştır. Şiirlerinde daha çok rindâne ve âşıkane bir tavır görülür. O, tasavvufu şiirlerinin arasına âşıkane söyleyişlerle katmıştır.⁹⁸⁰

Eserleri

Türkçe Divan: İstanbul’un muhtelif kütüphanelerinde 26 yazma nüshası bulunan *Divan*’ın ayrıca kataloglara geçmeyen 2 yazma nüshası daha vardır. *Divan*, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal’ın başkanlığında, 1916 yılında, İstanbul’da 334 sayfa olarak yayınlanmıştır.⁹⁸¹ Ayrıca Rekin Ertem tarafından 1995 yılında tekrar yayınlanan *Divan*

⁹⁷⁷ Murat Uraz, *Şeyhülislâm Yahyâ, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirlerinden Parçalar*, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1944, s. 9.

⁹⁷⁸ Keleş, *Şeyhülislâm Yahyâ, Cevrî, Nedîm Dîvânları’nda Gönül*, s. 18.

⁹⁷⁹ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, (3. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2006, s. 479.

⁹⁸⁰ Banarlı, II, 662.

⁹⁸¹ Ertem, *Yahyâ Divanı*, s. XIV.

içerisinde 6 kaside, 1 sâkinâme, 1 tahmis, 452 gazel, 24 tarih, 51 kıta, 10 Rubâî, 115 matla⁶ ve 25 müfred bardır.

Muhsin-i Kayserî'nin Ferâ'iz Manzumesi: Yahyâ bu eseri *Şerhu Câmiü'd-dürrer* adıyla şerhetmiştir. Eserin Giresun Kütüphanesi'nde, 3595 numarada kayıtlı yazma bir nüshası vardır.⁹⁸²

Kasîde-i Bürde'nin Arapça Tahmisi: Bu eser Arap şairi Kâ'b b. Züheyr (ö. 24-25/645) tarafından Hz. Peygamber'in huzurunda okunan *Bânet Süâd* adlı bir kasidedir. İslam dünyasında çok sevilen bu kaside birçok şâir tarafından şerh edilmiştir. Yahyâ Efendi de her beyte üç mısra ilâve ederek bu kasideyi beşlemiştir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde, 952/3 numarada kayıtlıdır.⁹⁸³

Nigâristan Çevirisi: Kemâl Paşa-zâde (ö. 940/1534)'ye ait olan bu eser Sâdî (ö. 691-692/1292)'nin *Gülistân* adlı eserine yazılmış Farsça naziredir. Yahyâ da bu eseri Türkçe'ye çevirmiştir.

Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi: Yahyâ Efendi'nin Şeyhülislâmlık makamında iken vermiş olduğu fetvalar Şeyhülislâm Bursalı Mehmet Efendi (ö. 1024/1615) tarafından *Fetâvâ-yı Yahyâ* adıyla bir araya getirilmiştir.⁹⁸⁴

Vak'a-yı Sultân Osmân-ı Sâni: Sultan II. Osman (ö. 1031/1622)'in katledilmesini anlatan bir eserdir. Eser, Topkapı sarayı'nda, 1305 numarada kayıtlıdır.

Bunlardan başka Arapça ve Farsça şiirlerin olduğu da kaynaklarda bildirilmiştir.⁹⁸⁵

NEF'Î (ö. 1044/1635), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Nef'î, XVII. yüzyılın Divan edebiyatı şairleri arasında özellikle kasideleri ve hicivleriyle tanınmış bir şairdir. Asıl adı Ömer olan şair Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğmuştur.⁹⁸⁶

Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte 1572 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.⁹⁸⁷ Dedesi Pasinler sancak beyi Mirza Ali ve babası Mıcingerd

⁹⁸² Bayraktutan, 40.

⁹⁸³ Ertem, *Yahyâ Divanı*, s. XVI.

⁹⁸⁴ Bayraktutan, 41.

⁹⁸⁵ Ertem, *Yahyâ Divanı*, s. XVI.

⁹⁸⁶ Metin Akkuş, *Nef'î Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 13.

⁹⁸⁷ Abdülkadir Karahan, *Nef'î Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 1.

Sancakbeyi Mehmed Bey'dir.⁹⁸⁸ Babasının da şiirle uğraştığı kesin olarak bilinmektedir. Sağlam bir medrese eğitimi gördüğü, Arapça ve Farsça'yı iyi derecede bildiği yine kesin bilgiler arasındadır. Erken yaşlarda şiir yazmaya başlayan Nef'î önceleri "zarara mensub" anlamındaki Darrî mahlasını kullanmış, ancak tarihçi Âlî'nin telkin ve tavsiyesi üzerine "faydacı" anlamındaki Nef'î mahlasını tercih etmiştir.⁹⁸⁹

Sultan I. Ahmed (ö. 1026/1617) zamanında İstanbul'a gelen Nef'î, Sadrazam Kuyucu Murad Paşa (ö. 1020/1611) tarafından Sultan'a tanıtılmış ve Sultan'a sunduğu kasidelerle kısa sürede iltifatlara mazhar olmuştur. İlk olarak Dîvân-ı Hümâyûn'da maden mukâtaacılığı ile göreve başlayan Nef'î, daha sonraları mukâtaa kâtipliği, kısa süreliğine Edirne'de Murâdiye mütevelliliği ve İstanbul'da cizye muhasebeciliği gibi görevlerde bulunmuştur.⁹⁹⁰

Yaklaşık otuz sene kadar yaşadığı İstanbul'da Nef'î, I. Ahmed (ö. 1026/1617) ve IV. Murad (ö. 1049/1640)'ın iyiliklerini görmüş, bu sultanlar başta olmak üzere II. Osman (ö. 1031/1622)'a ve devrin Kuyucu Murad (ö. 1020/1611), Nasûh (ö. 1023/1614), Damad Mehmed (ö. 1029/1619), Halil Paşa (ö. 1038-1039/1629) gibi sadrazamlarına kasideler yazmış ve karşılığında câizeler ve iltifatlar almıştır. Özellikle IV. Murad (ö. 1049/1640) zamanında şöhretinin zirvesini yaşayan Nef'î, bir gün *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserini sultana okuturken, sultanın yanına yıldırım düşmesi ile hiciv yazmaktan men edilmiş ve görevinden de uzaklaştırılmıştır.⁹⁹¹

Edirne'ye sürgün edilen Nef'î, padişaha yazdığı bir *kaside* ile himmet beklediğini, sıkıntılarının kurtulacağını ümit ettiğini bildirerek affedilmesini istemiş ve kısa süre sonra affa mazhar olarak İstanbul'a dönmüştür. Ancak yaşadığı sürgüne rağmen uslanmayan Nef'î, çevresine sataşmaktan, hırçın davranışlarda bulunmaktan ve bir türlü vazgeçemediği hicvinden geri durmamış, bunun neticesinde devrin âlim ve sanatkârları tarafından da beklenen son gelmiştir. Bir türlü sahip olamadığı dilinin belası ile kendi sonunu hazırlayan Nef'î'nin ölüm emri IV. Murad (ö. 1049/1640)'dan gelmiştir.⁹⁹²

Sadrazam Bayram Paşa (ö. 1047/1638), Sultan (ö. 1049/1640)'ın emrini yerine getirmek için ulemadan da fetva alarak Nef'î'yi huzuruna çağırması ve iyice azarladıktan sonra Çavuşbaşı Boynueğri Mehmed Çavuş'a teslim ederek Bâb-ı Âlî odunluğuna

⁹⁸⁸ Metin Akkuş, "Nef'î", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 523.

⁹⁸⁹ Abdülkadir Karahan, *Nef'î*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986, s. 7.

⁹⁹⁰ Akkuş, "Nef'î", s. 523.

⁹⁹¹ Abdülkadir Karahan, "Nef'î", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul, ts., IX, 176.

⁹⁹² Akkuş, *Nef'î Divanı*, s. 17.

attırmıştır. Nitekim şair Nefî burada kemendle boğularak öldürülmüş⁹⁹³ 27 Ocak 1635 yılında öldürüldüğü tahmin edilen şairin cesedi de Sirkeci civarında denize atılmıştır.⁹⁹⁴

Kendi sanatına güvenen, bildiğini açıkça söylemekten çekinmeyen Nefî, ifadelerinde sert ve acımasız olmuş, hatta isyancı tavırlara da girmiştir. Hayatı bir savaş meydanı gibi gören mücadeleci şahsiyeti ile gerilim dolu bir ömür sürmüştür.⁹⁹⁵ Nefî büyük şairliğine hiçbir zaman yakıştıramadığı küçük mevkîlerde kalmış bir şairdir. En değersizlerin sadrazamlığa kadar yükseldiği bir devirde Nefî, kendisine lâıyk görülen küçük memuriyetler yüzünden hicivleri ile âdeta öç almıştır. Mistik yanı az olan mağrur bir sanatçı kimliği ile çağının fenalıkları içerisinde kendine bir sığınak olarak Mevlânâ (ö. 672/1273)'yı görmüştür. Her ne kadar şairin mevlvî bir kimliği olmasa da Mevlânâ (ö. 672/1273)'ya olan hayranlığını gizlememiştir.⁹⁹⁶

Nefî, Türk edebiyatına şeref kazandıran bir şairdir. Şiir diline getirdiği zengin dış musikî, asırlar boyu kulaklarda akisler bırakacaktır.⁹⁹⁷ Onun şiirlerinde açık, düzgün ve kusursuz bir söyleyiş göze çarpmaktadır. Kullandığı kelimelerin ilk manalarından başkasını kastetmemiş ve kelimeyi sözlükteki anlamı ile kullanmayı tercih etmiştir. Bu yüzden onun şiirlerinde derin anlamlar aramak, zorlamayla başka anlamlar bulmaya çalışmak boşunadır.⁹⁹⁸

Hemen hemen bütün kaynaklar onun *kasidede* üstad olduğunu yazmıştır. Gazellerinde mübalağa kudreti bir tarafa bırakılırsa, bu şiirlerinde daha zarif ve ince bir havaya bürünen şair, rindâne, âşıkane ve tasavvufî konuları işlemiştir.⁹⁹⁹ Tahir Olgun, Nefî'nin şiirlerindeki muhtevayı “övünmek, övmek ve sövmek” kelimeleri ile özetlemiştir. Nitekim şair Nefî, övgü ve yergide ifrat veya tefrit yolunu seçmiş, yani övdüklerini göklere çıkarmış, yerdiklerini ise yerin dibine geçirmiştir.¹⁰⁰⁰

⁹⁹³ Halûk İpekten, *Nefî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 63-64.

⁹⁹⁴ Karahan, *Nefî*, s. 11.

⁹⁹⁵ Akkuş, “Nefî”, s. 524.

⁹⁹⁶ Kabaklı, II, 649.

⁹⁹⁷ İskender Pala, *Şahane Gazeller II: Bâkî, Nefî, Nailî*, Kapı Yay., İstanbul 2010, s. 81.

⁹⁹⁸ İpekten, *Nefî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 92.

⁹⁹⁹ Fatma Tulga Ocak, “Nefî ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri”, *Ölümünün Üçyüzzellinci Yılında Nefî*, (2. Baskı), AKM Yay, Ankara 1991, s. 18.

¹⁰⁰⁰ İsmail Ünver, “Övgü ve Yergi Şairi Nefî”, *Ölümünün Üçyüzzellinci Yılında Nefî*, (2. Baskı), AKM Yay., Ankara 1991, s. 45.

Nef'î, Divan edebiyatında kendine has bir eda oluşturmuş, Nef'îyâne söyleyiş tarzı kendisinden sonra gelen pek çok şairin ilgisini çekmiş ve pek çok şair onun takipçisi olmuştur.¹⁰⁰¹

Eserleri

Türkçe Divan: Nef'î tarafından bizzat tertip edilen *Divan*, Bulak ve İstanbul'da iki kez basılmış ve Metin Akkuş tarafından karşılaştırması yapılarak yayınlanmıştır. Bu *Divan*'da 62 kaside, 1 terkîb-i bend, 1 mesnevî, 9 kıta-i kebîre, 134 gazel, 2 kıta, 4 nazım, 5 Rubâî, 16 müfred vardır.¹⁰⁰² Eser hakkında Metin Akkuş, Selçuk Bahir ve Fatma Tulga Ocak'ın çalışmaları vardır.

Farsça Divan: Türkiye ve Avrupa'da muhtelif kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserde 8 naat, 8 kaside, 1 sâkinâme, 1 fahriye, 21 gazel ve 171 rubâî bulunmaktadır.¹⁰⁰³ Mehmet Atalay'ın bu konu ile alakalı Doktora tezi vardır.

Sihâm-ı Kazâ: Kaza Okları anlamına gelen bu eser bir hiciv mecmuasıdır. Şair eserine önce babasını yermekle başlamış, daha sonra bu kılıç gibi keskin dilden devlet adamları, sanatkârlar, şair ve edipler de nasiplenmiştir.¹⁰⁰⁴ Eser Metin Akkuş ve Saffet Sıtkı tarafından çalışılmıştır.

Tuhfetü'l-Uşşâk: Eser Farsça *Divan*'da yer alan bir naattır. Bu çalışmayı Ali Nihad Tarlan 96 beyit hâlinde tercüme etmiştir.¹⁰⁰⁵

Bu eserlerden başka Nef'î'ye ait olduğu söylenen bir münşeat mecmuasından bahsedilmiş, ancak bir mektuptan başka bir yazıya ulaşılamamıştır.¹⁰⁰⁶

CEVRÎ (ö. 1064-1065/1654), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Cevrî Çelebi veya Cevrî Dede olarak da bilinen şâirin asıl adı İbrahim'dir. İstanbullu olan şairin ailesi hakkında bir bilgi yoktur. Babasının adı bile bilinmemektedir.¹⁰⁰⁷ Kınalı-zâde Hasan Çelebi (ö. 1021/1604), babası hakkında "Babası zurafâ-i acemden Sultan Selim (ö. 982/1574) ile gelip Edirne'de âram edip anda makam

¹⁰⁰¹ Akkuş, *Nef'î Divanı*, s. 30.

¹⁰⁰² Akkuş, "Nef'î", s. 524.

¹⁰⁰³ Karahan, "Nef'î", s. 177.

¹⁰⁰⁴ Metin Akkuş, *Hicvin Ankâları Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ (İnceleme-Karşılaştırmalı Seçme Metinler)*, Erzurum 1998, s. 77.

¹⁰⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. Ali Nihad Tarlan, "Nef'î ve Tuhfetü'l-Uşşâk Tercümesi", *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, AKM Yay., Ankara 1990, s. 163-170.

¹⁰⁰⁶ Akkuş, "Nef'î", s. 525.

¹⁰⁰⁷ Hüseyin Ayan, "Cevrî İbrâhim Çelebi", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 460.

tutmuştur” der.¹⁰⁰⁸ 1629 yılında Reîsü'l-Etîbbâ olan Emir Çelebi için istansah ettiği bir *Mesnevî* nüshasının sonuna düşürdüğü tarih mısraından anlaşıldığına göre Cevrî'nin 1595-1600 yılları arasındaki bir tarihte doğduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁹

Kaynaklarda iyi bir tahsil gördüğüne dair bilgiler olan Cevrî, Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Ankaralı İsmâil Rûsûhî Dede (ö. 1040/1630)'nin sohbetlerine ve Mevlevî tekkelerindeki semâlara devam etmiştir. Aynı zamanda iyi bir hattat olan şairin talik ve talik kırmasını iyi yazdığı bugüne gelen yazmalarından anlaşılmıştır.¹⁰¹⁰

Cevrî Çelebi'nin devlet memuriyetine girip girmediği konusu şüphelidir. Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fuzalâ* adlı eserinde Cevrî'nin “Küttâb-ı Dîvân-ı Sultânî”den olduğunu söylerken, Belîğ (ö. 1143/1730) ve ondan naklen Mehmet Süreyya *Sicill-i Osmânî*'de “Dîvân-ı Hümâyûn Kâtiplerinden” biri olduğuna işaret ederler. Esrar Dede (ö. 1211/1796) de *Tezkiresinde* de Cevrî'nin kâtipliğinden söz etmektedir.¹⁰¹¹ Devlet memuriyeti alıp almadığı münakaşa konusu olan fakat yazdığı kitaplardan kazandığı paralarla geçimini sağladığı bilinen Cevrî Çelebi¹⁰¹² hakkında bir diğer tartışma konusu da onun Mevlevî olup olmadığına dairdir. Esrar Dede (ö. 1211/1796), Cevrî'nin Mevleviye tarikatına intisab ettiğini söylerken¹⁰¹³, Gölpınarlı “Cevrî de Mevlevî olmakla beraber Şârih-i *Mesnevî*'ye intisab edenlerdendir”¹⁰¹⁴ der. Gibb ise bunların aksine “Mevlevîlik tarikatına bağlı değilse de onlarla yakın ilişki içerisinde olmalıdır”¹⁰¹⁵ ifadesinde bulunur.

Sakin bir ömür geçiren Cevrî Çelebi 1654 yılında İstanbul'da ölmüştür. Komşularıyla görüşmediği için cenazesine kimsenin gelmediği ifade edilen Cevrî'nin cenazesi Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1660) ve onun yirmi, otuz arkadaşı ile birlikte kaldırılmış ve Eğrikapı Savaklar'daki Cemâleddin Uşşâkî Tekkesi civarına defnedilmiştir.¹⁰¹⁶

Cevrî cana yakın ve kibar bir mizaca sahip olmasının yanında kanaatkâr ve mütevazı bir kişiliğe sahiptir. Bütün hayatını başkalarının eserlerini ve kendisine ait

¹⁰⁰⁸ Kınalı-zâde Hasan Çelebi, I, 94-100.

¹⁰⁰⁹ Ayan, “Cevrî İbrâhim Çelebi”, s. 460.

¹⁰¹⁰ Hüseyin Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, s. 4-5.

¹⁰¹¹ Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, s. 5.

¹⁰¹² Keleş, *Şeyhülislâm Yahyâ, Cevrî, Nedîm Dîvânları'nda Gönül*, s. 27.

¹⁰¹³ Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye, İnceleme-Metin*, (Haz. İlhan Genç), AKM Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s. 112.

¹⁰¹⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmîler*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 148.

¹⁰¹⁵ Gibb, III-V, 211.

¹⁰¹⁶ Ayan, “Cevrî İbrâhim Çelebi”, s. 460.

şairlerini yazmaya ayırmış ve doğup büyüdüğü şehir olan İstanbul'da hayatını devam ettirmiştir. Sanatkârların pek çoğunda yer alan endişe ondan da kendisini göstermiş, hatta kayığa binmeye korktuğu için Haliç'i kayıkla geçmek yerine etrafını yürüyerek geçtiği bildirilmiştir.¹⁰¹⁷

Çok yönlü bir şair olan Cevrî hakkında, derviş ruhlu, çalışkan ve sanatkâr yorumları yapılmakla birlikte aynı zamanda onun şiirlerinde bütün remiz ve mazmunların örneklerine rastlanacak kadar¹⁰¹⁸ da iyi bir şair olduğunu söyleyebiliriz.

Cevrî'nin kaside ve gazellerinde çağdaşı Nef'î'nin tesiri görülür. Fakat Cevrî'nin bu kaside ve gazelleri Nef'î'nin ki gibi tantanalı ve gümbürtülü değildir.¹⁰¹⁹ Cevrî'nin Nef'î'den ne ölçüde etkilendiği hususu, Fatih Köksal'ın yazdığı "Bir Kaside İki Şair: Nef'î-Cevrî" adlı makalede tartışılırken, kasidenin kime ait olduğu tam olarak bilinmemektedir.¹⁰²⁰

Samimî bir Mevlevî olmakla beraber, şairin din dışı mevzu ve duygularla söylenmiş şiirleri de vardır.¹⁰²¹ Nitekim Cevrî'nin dış dünya ile de yakından ilgilendiği, ictimâî hadiselerle yoğrulduğu, tabiat güzelliklerinin farkında olduğu ve onları dilinin döndüğü nisbetinde tasvir ettiği¹⁰²² bugüne bıraktığı eserlerden anlaşılmaktadır.

Eserleri

Türkçe Divan: Türkiye ve dünya kütüphanelerinde otuz sekiz yazma nüshası tespit edilen *Divan*¹⁰²³, Cevrî hayatta iken kendisi tarafından tertip edilmiş ve muhtelif tarihlerde de çeşitli ebatlarda tekrar yazılmıştır.¹⁰²⁴ Hüseyin Ayan tarafından yayınlanan *Divan*'da 84 kaside, 5 terkîb-i bend, 2 tercî-i bend, 272 gazel; 5 matla', 123 tarih, 40 Rubâî, 7 tahmis ve 8 tesdis vardır.¹⁰²⁵

Selim-nâme: Bitlisli Şükrî (ö. 927-928/1521)'nin aynı adla yazdığı *Mesnevîyi* 1627 yılında Cevrî yeniden telif etmiştir. Bu eser bugünkü bilgimize göre Cevrî'nin

¹⁰¹⁷ Gibb, III-V, 211.

¹⁰¹⁸ Haluk Aydın, "Cevrî Divanı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi – Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, Sayı: 39, 2009, s. 86.

¹⁰¹⁹ Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, s. 46.

¹⁰²⁰ Ayrıca Bkz. M. Fatih Köksal, "Bir Kaside İki Şair: Nef'î- Cevrî", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 4, 1997, 191-202.

¹⁰²¹ Banarlı, II, 667-668.

¹⁰²² Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, s. 52.

¹⁰²³ Ayan, "Cevrî İbrâhim Çelebi", s. 460.

¹⁰²⁴ Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, s. 9-10

¹⁰²⁵ Ayan, "Cevrî İbrâhim Çelebi", s. 460.

vücuda getirdiği ilk *mesnevî*dir. Cevrî, *Selim-nâme*'yi yaşadığı zamanın diliyle yazmış ve bu esere bir de mukaddime ilâve etmiştir.¹⁰²⁶

Hilye-i Çihâr-Yâr-ı Güzîn: Cevrî Çelebi'ye şöhret kazandıran bu eser 145 beyitten ibaret küçük bir *mesnevî*dir. Şair eserin yazılışı için ayrıca 22 beyitlik bir *tarih* de söylemiştir.¹⁰²⁷

Hall-i Tahkîkât: Toplamda 415 beyit olan eserin ilk 61 beytinde tevhid, na't, medhiye, intihâb-ı *mesnevî*, senâ-yı âsaf-ı sahib-reşâd, ve kabûl-i i'tizâr bölümleri yer almaktadır. Eserin asıl kısmı 348 beyittir ve eser 6 beyitlik tarih kısmı ile sonlandırılmıştır.¹⁰²⁸ Türkiye'de pek çok yazma nüshası bulunan eser Sofu Mehmed Paşa (ö. 1065/1655)'ya ithaf edilmiş Türkçe bir terkîb-i benddir.¹⁰²⁹

Aynü'l-Füyûz: Eser Cevrî tarafından Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinden seçilen 47 beyit ile Yûsuf Sîneçâk (ö. 953/1546)'ın *Cezîre-i Mesnevî* adlı eserinin manzum şerhidir. Bu iki eserin bir araya getirilmesi ile de *Aynü'l-Füyûz* adlı eser ortaya çıkmıştır.¹⁰³⁰

Melhame: Cevrî Çelebi'nin çok tanınmış eserlerinden biri olan *Melhame*, Selâhaddîn Yazıcı (811/1408'de sağ)'ya ait olan *Şemsiyye* adlı eserin Cevrî tarafından yeniden kaleme alınması ile oluşmuştur. *Şemsiyye* 4788 beyit iken Cevrî'nin *Melhame*'si 3617 beyittir.¹⁰³¹

Nazm-ı Niyâz: 200 kadar beyti ihtiva eden bu *mesnevî*, Cevrî'nin Ahkâm-ı şühûra dâir bir risâlesidir. On iki ayın özelliklerinin anlatıldığı eser, Mart ayından başlanarak yılın ayları manzum olarak ele alınmıştır. Bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde olan eser gayet kötü bir yazıyla mensur bir esermiş gibi istinsah edilmiştir.¹⁰³²

Cevrî'ye ait olduğu tam olarak bilinmeyen diğer eserler ise şöyledir: *Muammâ Risâlesi*, *Müfredât-ı Tıb Manzûmesi*, *Beyân-ı A'dâd-ı Sıfathâ-yı Nefs-i İnsânî*, *Terceme-i Ahvâl-i Hâce Hâfiz-ı Şirâzî*, *Terceme-i Pend-i Attâr*, *Terceme-i Şehnâme-i Firdevsî-i Tûsî*.¹⁰³³

¹⁰²⁶ Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, s. 12.

¹⁰²⁷ Abdulkadir Erkal, "Türk Edebiyatında Hilye ve Cevrî'nin Hilye-i çâr-Yâr-ı Güzîn'i", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, 1999, s. 116.

¹⁰²⁸ Zehra Gümüş, "Mesnevî'ye Cevrî'nin Manzum Şerhi: Hall-i Tahkîkât", *Turkish Studies*, vol. 4/6 (Fall 2009), s. 238.

¹⁰²⁹ Ayan, "Cevrî İbrâhim Çelebi", s. 460.

¹⁰³⁰ Banarlı, II, 667.

¹⁰³¹ Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, s. 21.

¹⁰³² Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, s. 27.

¹⁰³³ Ayan, "Cevrî İbrâhim Çelebi", s. 461.

SUNULLÂH-I GAYBÎ (ö. 1087/1676'dan sonra), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Asıl adı Sunullâh b. Ahmed olan şairin ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak *Sohbet-nâme* adlı eserinde 1649 yılında İstanbul'a gittiğini ve İbrâhim Efendi (ö. 1065/1655)'ye intisab ettiğini söyleyen şairin yirmi, yirmi beş yaşlarında olduğu düşünüldüğünde 1624-1629 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir.¹⁰³⁴ Kütahya'da doğan şairin babası Müftî Derviş diye tanınan Ahmed Efendi (ö. XVII. yüzyılın sonları), dedesi ise Çavdar Şeyhi lakabıyla tanınan Şeyh Beşir Efendi'dir. İlk tahsilini çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Kütahya'da yaptığı tahmin edilmektedir.¹⁰³⁵ Kütahya bir beylik merkezi ve şehzade şehri olması açısından önemli bir şehir hüviyeti kazanırken aynı zamanda ilmî ve edebî hayat açısından da önemli zenginliklere sahip bir şehirdir.¹⁰³⁶

İstanbul'a ne sebeple gittiği tam olarak bilinmeyen Gaybî, burada Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Efendi (ö. 1065/1655)'ye intisab etmiş, ancak Şeyh'in 1655 yılında vefatı üzerine Kütahya'ya geri dönmüştür. 1665 yılında tekrar İstanbul'a gelen Gaybî burada birtakım eserler de vücuda getirmiştir. Ölüm tarihi hakkında farklı kaynaklarda pek çok tarih sıralansa da Gaybî'nin ne zaman öldüğü tam olarak bilinmemektedir. 1676 yılından sonra vefat ettiği¹⁰³⁷ ifade edilen Gaybî'nin kabri Kütahya'nın Musalla Mezarlığı'ndadır. Bu mezar üzerine daha sonra bir türbe de inşa edilmiştir.¹⁰³⁸

Gaybî mutasavvıf bir şairdir. Onun tasavvufî kimliği hakkında Bektâşî, Hurûfî, Sünbiliyye gibi tarikatlara mensup olduğuna dair kayıtlar yer alsa da bunlar şairin etkilendiği tarikatlardandır, dolayısıyla onlardan etkilenmesi şairi bir Bektâşî veya Hurûfî yapmamıştır.¹⁰³⁹

Eserlerinde mensup olduğu iki ayrı tarikatın silsilesini veren Gaybî, Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Efendi (ö. 1065/1655) yoluyla Bayramî-Melâmî; Kütahya'daki Balıklı Tekkesi'nin kurucusu ve babasının pîrdaşı Muslihiddin Efendi (ö. 1068/1658) yoluyla Halvetî bir şairdir.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁴ Kemikli, *Sunullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 6.

¹⁰³⁵ Bilal Kemikli, "Sunullâh-ı Gaybî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 532.

¹⁰³⁶ Bilal Kemikli, *Sunullâh-ı Gaybî, Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 29.

¹⁰³⁷ Kemikli, "Sunullâh-ı Gaybî", s. 532.

¹⁰³⁸ Kemikli, *Sunullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 40.

¹⁰³⁹ Kemikli, *Sunullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, s. 22.

¹⁰⁴⁰ Kemikli, "Sunullâh-ı Gaybî", s. 532.

Gaybî, Yûnus (ö. 721/1321) gibi hakikî bir mutasavvıf ve bilhassa kıymetli bir şairdir.¹⁰⁴¹ “O, Yûnus tarzında, hece ve aruz vezniyle yazdığı şiirlerinde Türkçe’yi ustalıkla kullanan bir gönül adamıdır. Şiirlerinde, insan, gönül, evliya, marifet, Allah aşkı, Allah’ın isimleri, sıfatları, fiilleri ve seyr ü sülûk gibi konuların yanında, o güne kadar sır olarak bilinen yaratılışa, insana, dünyaya ve nefse ait bazı özel konuları da ele almıştır.”¹⁰⁴² Nitekim onun sehl-i mümtenî üslubuyla söylediği şiirleri Türk Tasavvuf şiirinde önemli bir yer teşkil etmektedir.¹⁰⁴³

Eserleri

Türkçe Divan: Eserde 83 ilâhi, 4 tevhid, 9 nutuk, 1 na’t, 7 devriye, 9 şathiye, 1 mirâciye ve 2 münacât olmak üzere toplam 115 manzume vardır.¹⁰⁴⁴ Eser Bilal Kemikli tarafından yayınlanmıştır.

Keşfü’l-Gitâ: Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile kaleme alınan eser 99 beyitten oluşmaktadır. Muhtevası itibariyle devir nazariyesini açıklayıcı nitelikte olan kaside, Gaybî’nin Şeyhi İbrahim Efendi (ö. 1065/1655)’nin *Dil-i Dâna* adlı kasidesinin bir benzeri olarak kabul edilir.¹⁰⁴⁵

Sohbet-nâme: Gaybî 1649-1655 yılları arasında katıldığı şeyhi İbrahim Efendi (ö. 1065/1655)’nin sohbetlerini derleyerek bu eseri telif etmiştir. Eserin müellif hattı Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir.

Tarîku’l-Hak fî Teveccühi’l-Mutlak: Gaybî bu eseri insan-ı kâmil nazariyesi çerçevesinde ele almıştır.¹⁰⁴⁶

Rûhu’l-Hakîka: Gaybî 1661 yılında yazdığı bu eserde tarikatta gidilen yol ve hakikate en kolay nasıl ulaşılacağı meselesini ele almıştır.

Bîat-nâme: Bayrâmî-Melâmî geleneğinin önemli eserlerinden biri olan *Bîat-nâme*’de kâmil bir mürşidde bulunması gereken özellikler anlatılmıştır.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (10. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 320.

¹⁰⁴² Mustafa Güneş, “İznikli Eşrefoğlu Rûmî’nin Türk Edebiyatı Üzerindeki Etkisi: Gaybî, Handî ve Hilmi Yavuz Örnekleri”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), (Bahar 2011), s. 142-143.

¹⁰⁴³ Bilal Kemikli, “Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî’nin Konuya İlişkin Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 1997, s. 453.

¹⁰⁴⁴ Kemikli, *Sunullâh-ı Gaybî, Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, s. 65.

¹⁰⁴⁵ Kamile Çetin, “Tasavvuf Şiirinde Ağaç ve Meyve İstiâresi: Gaybî Örneği”, *Turkish Studies*, vol. 3/2 (Spring 2008), s. 198.

¹⁰⁴⁶ Kemikli, “Sunullâh-ı Gaybî”, s. 532.

¹⁰⁴⁷ Kemikli, “Sunullâh-ı Gaybî”, s. 533.

Risâle-yi Halvetiyye ve Bayramiyye: Şair bu eserinde Ehl-i Sünnet çizgisine bağlı kalmak, sahih bir inanç sahibi olmak, şeriat ve hakikat birlikteliğini benimsemek gibi tasavvufu ilgili ana konuları anlatmıştır.¹⁰⁴⁸

Mekârimü'l-Ahlâk fî Tarîki'l-Uşşâk: Gaybî 1661 yılında yazdığı bu eserinde tasavvuf ve ahlâk ilişkisini konu almıştır.

Akâid-nâme: Eserde Sünnî ulemânın tasavvufa olan ilgileri anlatılmıştır.

Risâle-i İlm ü Amel: İlim ve amel ilişkisinin anlatıldığı bir eserdir.

Risâle-i Esmâ: Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde isim, müsemmâ gibi kavramlar anlatılmış, ikinci bölümde ise sülûk, talibin izlemesi gereken yol, mürşid, rüya gibi konular ele alınmıştır.¹⁰⁴⁹

NÂBÎ (ö. 1124/1712), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Nâbî, eski adı Ruha olan Şanlıurfa'da, 1642 yılında doğmuştur. Söylentilere göre Gaffar-zâde veya Karakapıcılar ailesine mensuptur.¹⁰⁵⁰ Babasının adı Seyyid Mustafa, onun babası Seyyid Mahmûd, onun babası Seyyid Muhammed Bâkır ve onun da babası Şeyh Ahmed-i Nakş-bendî'dir. Nâbî'nin Hacı Mahmûd Ağa, Hacı Mehmed ve Seyyid Ahmed adında erkek kardeşleri¹⁰⁵¹ ile iki de kız kardeşi vardır. *Divan*'ında ismi geçen kız kardeşlerden biri kuvvetle muhtemel Hacı Hemşîre'dir.¹⁰⁵² Aynı zamanda Nâbî'nin yedi yaşında kendisine *Hayriyye* adıyla meşhur *Hayrî-nâme* adlı eserini yazdığı Ebü'l-Hayr Muhammed Çelebi ve Mehmed Emin adında iki oğlu vardır.

Çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını Urfa'da geçiren Nâbî, burada Arapça ve Farsça öğrenerek iyi bir eğitim almıştır. Onun İstanbul'a gelişi hakkında iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan biri, Nâbî ergenlik yaşlarında iken Yâkub Halife adında bir şeyhe intisap eder ve tasavvufa yönelir ve yine bu şeyhin teşviki ile İstanbul'a gider. Diğeri ise, Nâbî Urfa'da arzuhalcilikle meşgulken¹⁰⁵³, yazısının güzelliği ve ifadesinin

¹⁰⁴⁸ Abdurrezzak Tek, "XVII. Yüzyılda Melâmî Şeyhlerinden Sunullâh Gaybî'nin Bakışı ile Tarikat Âdâbı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 2009, s. 223.

¹⁰⁴⁹ Kemikli, "Sunullâh-ı Gaybî", s. 533.

¹⁰⁵⁰ Abdülkadir Karahan, "Nâbî", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 258.

¹⁰⁵¹ Meserret Diriöz, "Nâbî'nin Âilesine Dâir Yeni Bilgiler", *Türk Kültürü*, yıl: XIV (167), (Eylül 1976), Ankara, s. 672

¹⁰⁵² Geniş bilgi için bkz. Diriöz, "Nâbî'nin Âilesine Dâir Yeni Bilgiler", s. 671.

¹⁰⁵³ Karahan, "Nâbî", s. 258.

düzensizliği ile mutasarrıfının dikkatini çeker ve onun telkiniyle 1666 yılında İstanbul'a gider.¹⁰⁵⁴

Yaklaşık yirmi dört yaşlarında iken İstanbul'da bulunan Nâbî burada Musâhib Mustafa Paşa (ö. 1096/1685)'ya intisap eder ve kısa zamanda Divan kâtibi olur. 1678 yılında ise büyük bir heyetle Hacc'a gider¹⁰⁵⁵ ve ünü asırlarca devam eden,

Sakin terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dır bu

Nazargâh-ı İlâhîdir makâm-ı Mustafâ'dır bu

beytiyle başlayan gazelini burada yazar.

Nâbî hac dönüşü Musâhib Mustafa Paşa (ö. 1096/1685)'ya kethüdâ olur, ancak:

Musâhib Mustafa Pâşâ'nın olsun devleti efzûn

Ne gördükse anın lutfıyla gördük dâr-ı dünyâda

diyerek, bağlılığını gösterdiği arkadaşı vefat edince Nâbî daha fazla İstanbul'da duramaz ve uzun yıllar kalacağı Halep'e gider.

Kaynaklara göre Nâbî burada evlenmiş ve devletin yardımıyla rahat bir hayat sürmüştür.¹⁰⁵⁶ Çorlulu Ali Paşa (ö. 1123/1711)'nın sadâret makamına getirilmesi ile bir süre şairin evi ve maaşına el konulsa da bu durum çok sürmemiş, Halep Beylerbeyliğine tayin olan Baltacı Mehmed Paşa (ö. 1124/1712) vesilesiyle Nâbî bu zor durumdan kurtulmuştur.¹⁰⁵⁷ Halep'te yaklaşık yirmi beş, otuz yıl kalan Nâbî'nin büyük bir özlem duyduğu İstanbul'a dönüşü ise Baltacı Mehmed Paşa (ö. 1124/1712) ile birlikte olur.¹⁰⁵⁸

İstanbul'da Nâbî ilk önce Darphâne Eminliğine, daha sonra Başmukabelecilik ve son olarak da Mukâbele-i Süvârî mansıplığına getirilmiş ve 1712 baharında ağır bir şekilde hastalanmıştır. Bu hastalığın neticesinde şair Nâbî 13 Nisan 1712'de yaklaşık yetmiş yaşlarında vefat etmiştir. Mezarı Karacaahmet Mezarlığı'nda Miskinler Tekkesi sofrasındadır.¹⁰⁵⁹

Hikemî tarzın temsilcisi oluşu Nâbî'nin edebî kişiliği hakkında birtakım ipuçları elde etmemizi sağlamaktadır. Nâbî öteden beri halk ağzında söylenerek anonimleşmiş atasözlerini, deyimleri, yerleşik âdet ve gelenekleri, nasihat ve mev'ize ifade eden âyet

¹⁰⁵⁴ Ali Tenik, "Nâbî'nin Tasavvûfî Düşüncesi", Ali Bakal (Ed.), *Şair Nâbî Sempozyumu*, 13–15 Kasım 2009, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü [Yay.], Şanlıurfa, ts., s. 191.

¹⁰⁵⁵ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 6.

¹⁰⁵⁶ Bilkan, *Nâbî; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 7.

¹⁰⁵⁷ Bilkan, *Nâbî Divanı*, I, XVI.

¹⁰⁵⁸ Karahan, "Nâbî", s. 259.

¹⁰⁵⁹ Karahan, "Nâbî", s. 259.

ve hadisleri vurgulu ve etkili bir söyleyişle şiirleştirmiştir.¹⁰⁶⁰ Hem sağlam ve mantıklı bir temele dayanan, hem de açık ve sade bir söyleşi olan Nâbî, şiirinin temelini, insanı düşünce yoluyla saran hikmet ve hakikat, akıl ve mantık ile bağdaştırır. Bunun neticesinde de hikemiyat alanında yazdığı şiirleri günümüze kadar ulaşmış, halk tarafından benimsenerek birer atasözü hüviyeti kazanmıştır.¹⁰⁶¹

Şair Nâbî için şiirde anlam oldukça gerekli ve önemlidir. Ancak anlam bakımından güçlü söyleyiş, Nâbî'ye göre sanatkârda sanat gücünün bulunmasıyla mümkün olabilir. Nitekim bu görüşünü şair,

Kuvvet-i tab' iledür ma'ni-i âlî Nâbî

Rif'ati olur esâsa göre dîvârlarun

beytiyle kuvvetlendirmiştir. Ayrıca Nâbî, şiire daha önce söylenmemiş yeni düşünceler, yeni anlamlar getirmek düşüncesindedir. Örneğin şu beyitte şair,

Tâze bir ma'ni-i nâ-güfte zuhûr itmeyicek

Kıyamam âb-ı ruhun dökmege Nâbî kalemiin

diyerek, söylenmemiş, işilmemiş yeni düşünce ve duyguları dile getirmeyen bir şairin kalem kullanmasının gerekmediğini ifade etmiştir.¹⁰⁶²

Her ne kadar tasavvûfî yönü olmasa da Nâbî, her şairin kolay kolay el uzatamadığı, fakat kendisinin büyük bir ustalıkla işleyebildiği şiirleriyle bir nevi din büyüğü âlim ve ârif şahsiyeti kazanmış bir şairimizdir. Kocatürk'ün ifadesi ile “o, Divan edebiyatının en efendi şairidir.”¹⁰⁶³

Eserleri

Türkçe Divan: Nâbî'nin hikemî şiirlerinin çoğunu ihtiva eden, hacmi ile dikkat çeken ve yapıtları arasında en çok öne çıkan eseri hiç kuşkusuz onun *Türkçe Divan*'ıdır.¹⁰⁶⁴ *Divan*'da 29 kaside, 888 gazel, 1 terkîb-i bend, 5 tahmis, 156 tarih, 10 mesnevî, 114 kıt'a, 218 rubâî, 61 matla', 74 müfred, 186 muamma ve 30 lugaz mevcuttur.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁰ Hüseyin Yorulmaz, *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü –Eski Şiirde Hikemiyat* Kitabevi Yay., İstanbul 1996, s. 26.

¹⁰⁶¹ Yorulmaz, 27.

¹⁰⁶² Mine Mengi, *Dîvân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM Yay., (2. Baskı), Ankara 1991, s. 35.

¹⁰⁶³ Kocatürk, 459.

¹⁰⁶⁴ Reyhan Keleş, *Şair Nâbî Bibliyografyası*, Ziraat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 2011, s. 13.

¹⁰⁶⁵ Bilkan, *Nâbî; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 31.

Divan, Kahire’de ve İstanbul’da basılmıştır. Eserin en eski nüshası 1696 tarihli olup İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde kayıtlıdır.¹⁰⁶⁶ Ali Fuat Bilkan, Abdülkadir Karahan, Meserret Diriöz ve Hüseyin Yorulmaz’ın eser hakkında mühim çalışmaları vardır.¹⁰⁶⁷

Hayriyye: *Hayriyye* otuz beş bölümden meydana gelmiştir. Toplam 1647 beyitten oluşur. Mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmış olup, hikmet dolu öğretici bir öğüt kitabıdır. Bu eser, Türk edebiyatında ahlâkî yönden, çocuğa hitap eden ilk eserdir.¹⁰⁶⁸

Hayriyye Kahire’de (Bulak 1257, 1276), Paris’te (1857) ve İstanbul’da (1989)¹⁰⁶⁹, (*Divan*’ın sonunda 1292, müstakil olarak 1307)¹⁰⁷⁰ basılmıştır. *Hayriyye*’nin Paris nüshası 1989 yılında yeni harflerle tekrar yayınlanmıştır.¹⁰⁷¹ Eser hakkında Mahmut Kaplan ve İskender Pala’nın önemli çalışmaları vardır.

Hayr-âbâd: Nâbî, *Hayr-âbâd* adlı bu eserini, Feridüddin-i Attâr (ö. 618/1221)’ın *İlâhînâme* adlı eserindeki “Hikâyet-i Fahrü’-d-dîn-i Gürgânî ve Gulâm-ı Sultân” adlı hikâyesini genişletmek suretiyle kaleme almıştır.¹⁰⁷² Eser, her biri Farsça başlık taşıyan yetmiş bölümden oluşur. Çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan mesnevî 1996 ile 2007 beyitten ve bir tarih kıtasından müteşekkildir.¹⁰⁷³

Eser hakkında Mine Mengi, Mahmut Kaplan, Mahmut Karakaş ve Sibel Ülger’in çeşitli çalışmaları vardır.¹⁰⁷⁴

Tercüme-i Hadîs-i Erba‘în: Bu eser, İran Şairi Molla Câmî (ö. 897/1492)’nin *Hadîs-i Erba‘în* adlı eserinin Nâbî tarafından manzum tercümesidir. Mukaddimeyle başlayan eserde önce Arapça hadis metinleri yazılmış, daha sonra hadislerin Türkçe manzum tercümeleri verilmiştir. Bu tercüme kitalar hâlinde yazılmış olu toplam 42 adettir.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁶⁶ Karahan, “Nâbî”, s. 259.

¹⁰⁶⁷ Keleş, *Şair Nâbî Bibliyografyası*, s. 14-15.

¹⁰⁶⁸ Hüseyin İbrahim Yeğin, “Nâbî’nin Hayriyesi’nde Çocuk Eğitimi”, Ali Bakkal (Ed.), *Şair Nâbî Sempozyumu*, 13-15 Kasım 2009, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü [Yay.], Şanlıurfa, ts., s. 432.

¹⁰⁶⁹ Karahan, “Nâbî”, s. 259.

¹⁰⁷⁰ Ali Fuat Bilkan, “Hayriyye”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 66.

¹⁰⁷¹ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., Ankara 1995, s. V.

¹⁰⁷² Bilkan, *Nâbî; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 28.

¹⁰⁷³ Mine Mengi, “Hayrâbâd”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 54.

¹⁰⁷⁴ Keleş, *Şair Nâbî Bibliyografyası*, s. 16.

¹⁰⁷⁵ Bilkan, *Nâbî; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 27.

Sur-nâme: Nâbî'ye ait olduğu çok sonraları anlaşılan bu eseri şair, IV. Mehmed (ö. 1104/1693)'in emriyle, şehzadeleri Mustafa (ö. 1115/1703) ve Ahmed (ö. 1149/1736)'in sünnetleri münasebetiyle 1675 yılında yazmıştır.¹⁰⁷⁶

Eser, 587 beyit olup eserin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1774 numarada Türkçe, Arapça, Farsça muhtelif risaleleri içerisinde bulunduran bir mecmuada La'îl-zâde'nin *Risâletü'l-Müte'allikâti bi-Tariki'l-Bayrâmiyye* adlı risalenin sayfa kenarlarına haşiye olarak yazılmıştır.¹⁰⁷⁷

Farsça Dîvânçe: Eser, Nâbî'nin *Türkçe Divan*'ının sonunda "Dîvânçe-i Gazeliyyât-ı Fârisî" başlığı ile yer alır.¹⁰⁷⁸ İçerisinde uzunlukları 7 ile 30 beyit arasında değişen toplam 33 gazel, 20 tahmis, mesnevî tarzında yazılmış iki küçük hikâye ve tarih düşürmekle ilgili iki kıta vardır.¹⁰⁷⁹ Eser hakkında Nedim Şengül (2005) ve Şerife Ördem'in (2012) yüksek lisans tezleri vardır.

Tuhfetü'l-Haremeyn: Nâbî, 1678 yılının baharında başlayan Hac yolculuğunun izlenimlerini 1682 yılında *Tuhfetü'l-Haremeyn* adlı eserinde kaleme almıştır.¹⁰⁸⁰

Münşeât: Nâbî'nin Râmi Paşa (ö. 1115-1116/1704), Silâhdar İbrâhim Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa (ö. 1114/1702) gibi devrin önemli şahsiyetlerine yazdığı mektupları içeren bu eseri nesir sahasında önemli bir yer teşkil etmektedir.¹⁰⁸¹ *Münşeât* hakkında Halim Kılıçsoy'un 1975 yılında yaptığı *Münşeât-i Nâbî Efendi, Nâbî, Yûsuf-i Ruhavî (Urfalı)* isimli bitirme tezi vardır.¹⁰⁸²

Fetih-nâme-i Kamanîçe: Eser, IV. Mehmed (ö. 1104/1693)'in Lehistan'a yaptığı sefer sırasında yazılmıştır. 1672 yılında fethedilen kaleye IV. Mehmed (ö. 1104/1693) ile beraber gelen Nâbî, Musâhib Mustafa Paşa (ö. 1096/1685)'nin isteği üzerine *Fetih-nâme-i Kamanîçe*'yi kaleme almıştır.¹⁰⁸³

Zeyl-i Siyer-i Veysî: Nâbî, Veysî (ö. 1037/1628)'nin tamamlayamadığı *Dürretü't-Tâc* isimli siyerine iki zeyil yazmıştır. İlk zeyil Bedir Gazvesi'nden Benî

¹⁰⁷⁶ Karahan, "Nâbî", s. 259.

¹⁰⁷⁷ Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Manzum Sürnâmeler*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 60.

¹⁰⁷⁸ Karahan, "Nâbî", s. 259.

¹⁰⁷⁹ Nedim Şengül, *Nâbî'nin Farsça Divançesi (Metin-İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, s. 31.

¹⁰⁸⁰ M. Muhsin Kalkışım, "Tuhfetü'l-Haremeyn'de Mekân ve Şahsiyet İlişkisi", Ali Bakkal (Ed.), *Şair Nâbî Sempozyumu*, 13-15 Kasım 2009, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü [Yay.], Şanlıurfa, ts., s. 377.

¹⁰⁸¹ Karahan, "Nâbî", s. 260.

¹⁰⁸² Keleş, *Şair Nâbî Bibliyografyası*, s. 19.

¹⁰⁸³ Karahan, "Nâbî", s. 260.

Kaynuka olayına kadar olan kısmı, ikinci zeyil ise Benî Kaynuka olayından Mekke'nin fethine kadar olan olayları ihtiva etmektedir. Bu ilk zeyil *Siyer-i Veysî* ile birlikte Bulak'ta 1248 ve 1284 yıllarında iki kez basılmıştır. İkinci zeyil ise henüz yayınlanmamıştır.¹⁰⁸⁴

KÂNÎ (ö. 1206/1791-1792), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Ebû Bekir Kânî 1712 yılında Tokat'ta doğmuştur.¹⁰⁸⁵ Daha genç yaşta nazım ve nesir sahasında nev'i şahsına münhasır nükteli ifade ve üslubu ile çevresinde büyük bir nam kazanmıştır.¹⁰⁸⁶ Ailesi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Kânî'nin gençlik yıllarında içkiye meyilli olduğundan sefil bir yaşam sürmeye başladığı söylene de bu durum çok sürmemiş, iç dünyasındaki bunalım ve arayışlarının devam ettiği bir dönemde, Mevlevî şeyhi Abdülhad Dede (ö. 1180/1766-1767) ile karşılaşarak Mevlevîlik dairesi içinde yer almaya başlamıştır.¹⁰⁸⁷

Kırk yaşına kadar Tokat Mevlevîhânesi'ne bağlı kalan Kânî'nin asıl şöhreti 1754-55 yıllarında İstanbul'a gitmesi ile başlamıştır. Bu tarihte üçüncü defa sadaret makamına getirilen Hekimoğlu Ali Paşa (ö. 1171/1758)'nin vali bulunduğu Trabzon'dan Tokat yolu ile İstanbul'a geçişi sırasında Kânî, Paşa (ö. 1171/1758)'ya bir kaside sunmuş ve bu da onun hayatında yeni bir merhalenin başlangıcı olmuştur.¹⁰⁸⁸

Şeyhinin iznini aldıktan sonra İstanbul'a gelen Kânî burada Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'ne yerleştirilmiş, ancak Ali Paşa (ö. 1171/1758)'nin aynı yıl sadareten ayrılması ile Divan kâtibi olarak Silistre'ye gitmiştir.¹⁰⁸⁹ Ebû Bekir Kânî, Silistre'de bir müddet kalmış, daha sonra Paşa (ö. 1171/1758)'nin yanından ayrılarak Eflak ve civarındaki bölgelere gitmiştir. Buralarda eşraftan bazı kimselerin özellikle de Ulah beylerinin kâtipliklerini yapan Kânî, Eflak Voyvodası İskerlet-zâde Konstantin Bey'in Bükreş'te özel kâtipliği görevinde bulunmuştur. Kânî bu görevi devam ettirdiği sırada

¹⁰⁸⁴ Karahan, "Nâbî", s. 260.

¹⁰⁸⁵ İsa Kayaalp, "Kânî", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 306.

¹⁰⁸⁶ "Kânî", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, VI, 158.

¹⁰⁸⁷ İlyas Yazar, *Kânî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 9.

¹⁰⁸⁸ "Kânî", s. 158.

¹⁰⁸⁹ Kayaalp, "Kânî", s. 306.

Voyvoda Konstantin, Kânî'den yeğeni Alexandr'a Türkçe öğretmesini istemiş, Kânî de bu isteği kırmamıştır.¹⁰⁹⁰

1782 yılına kadar İstanbul'dan uzak kalan Kânî, Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa (ö. 1157-1158/1745)'nin daveti ile tekrar İstanbul'a gelmiştir. Ancak burada vurdumduymazlığa varan aşırı derecede serbest davranışları, resmî tören ve teşrifatlara aldırış etmemesi, kalenderliği, lâübaliliği ve özellikle Paşa (ö. 1157-1158/1745)'nin bazı sırlarını ifşa etmesi yüzünden idama mahkûm edilmiş, Reîsü'l-küttâb Hayri Efendi vasıtası ile cezası sürgüne çevrilmiştir. Limni adasına sürülen Kânî, bütün mallarına el konulması ile burada mahrumiyet dolu bir hayat geçirmiştir.¹⁰⁹¹ Nitekim o sıralarda arkadaşına yazdığı bir mektupta üç buçuk ay kadar nargileye bile hasret kaldığını söylemiştir. Ölüm tarihi hakkında farklı tarihler söylenmekle birlikte şairin 1792 yılının Şubat ayında¹⁰⁹² veya 1791 yılının Kasım ayında¹⁰⁹³ seksen yaşında vefat ettiği ifade edilmiştir. Mezarı ise Eyüp'te Küçük Emir Efendi'nin yakınındadır.¹⁰⁹⁴

Kânî, yaşamının bir bölümünde Mevlevî dervişi olarak uzun yıllar Mevlevî dergâhına devam etmişse de özellikle Tokat'tan ayrıldıktan sonra Mevlevîlikle bağlarını koparmıştır. Tokat'ta yaşadığı yıllarda bir Mevlevî dervişi iken Kânî, İstanbul'a gelişinden hemen sonra, bu çizgiden iyice uzaklaşmıştır.¹⁰⁹⁵ Muallim Naci'ye göre ömrünün büyük bir kısmını rindâne ve lâübalilikle geçiren Kânî, tarikatın bereketi ile salah yoluna tekrar girmiş ve hayatının bu kısmını uzlete çekilerek geçirmiştir.¹⁰⁹⁶

Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazan Kânî, daha çok nesirleri ile tanınmıştır. XVIII. yüzyılın hiciv üstadlarından sayılan Kânî, naatlarının dışında kalan hemen hemen bütün eserlerinde ince nükte ve hicivlere yer vermiştir.¹⁰⁹⁷ Onun bu nükte ve hicivleri hakkında yapılan bir yoruma göre "Tabiatı icabı şakaya meyletmeyip de

¹⁰⁹⁰ Yazar, 11.

¹⁰⁹¹ Önder Göçgün, "XVIII. Yüzyıl Klâsik Türk Şiiri'nin Nüktedan Bir Mevlevî Şairi: Tokatlı Kânî", S. Hayri Bolay, v. dğr. (Haz.), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 568.

¹⁰⁹² "Kânî", s. 158.

¹⁰⁹³ Yazar, 13.

¹⁰⁹⁴ Göçgün, 568.

¹⁰⁹⁵ Bilal Elbir, "XVIII. Yüzyıl Türk Edebiyatında İki Mevlevî Şairde Mevlevîliğin Yansımaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research*, vol. 4/18 (Summer 2011), s. 35.

¹⁰⁹⁶ Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, (3. Baskı), (Haz. Cemâl Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 237.

¹⁰⁹⁷ Mustafa İsen, "Tokat'ın Osmanlı Kültür Coğrafyasındaki Yeri ve Tokatlı Şairler", S. Hayri Bolay, v. dğr. (Haz.), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 513.

mizaha olan düşkünlüğü kadar ciddi meselelere fikrini sarfetseydi belki de edebiyat tarihimizde tek adam olurdu”¹⁰⁹⁸ denmiştir.

Zarif ve hoşsohbet kişiliği ile devrinde çok sevilen Kânî mizah üstadı olarak ün yapmıştır. Bükreş’te kaldığı yıllarda sevdiği bir kızın kendisinden Hristiyan olmasını istemesi üzerine söylediği “Kırk yıllık Kânî olur mu Yani” sözü bugün deyim haline gelmiş ve halk tarafından kullanılır olmuştur.¹⁰⁹⁹

Eserleri

Türkçe Divan: Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerin bir arada yer aldığı eser, Kânî’nin ölümünden sonra Reîsü’l-küttâb Mehmed Râşid Efendi (ö. 1212/1797)’nin emriyle Nâilî Abdullah Paşa (ö. 1171/1758)’nın torunu Nûri Halil Efendi (ö. 1213/1798) tarafından tertip edilmiştir. Yurt içi ve yurt dışında toplam 42 nüshası tespit edilebilen *Divan*’da 3 besmele manzumesi, 16 na‘t, 1 kaside tercümesi, 5 medhiye, 15 kaside, 9 tarih, 1 tesdis, 1 mesnevî, 4 terkîb-i bend, 8 tahmis, 222 Gazel, 93 kıta, 93 beyit ve 24 mısra vardır.¹¹⁰⁰

Münşeât: 120 mektuptan oluşan bir eserdir.¹¹⁰¹ Kânî’nin mektupları arasında özellikle bir kedinin ağzından sahibine yazılmış *Hirre-nâme*’si, uykuya düşkün bir arkadaşına yazdığı mektup ve bilhassa Yeğen Mehmed Paşa (ö. 1157-1158/1745)’ya hitaben yazdığı mektuplar dikkat çekicidir.¹¹⁰²

Letâif-nâme ve Hezliyyât: Bu eser, manzum ve mensur olmak üzere iki ayrı bölümden oluşmuştur. Eserin mensur bölümünde değişik türlerde yazılmış 29 ayrı metin vardır. Bunlar: 1 tevliyet berati, 11 mektup, 1 latîfe, 1 tam 1 yarım fıkra, 1 şiir, 2 beyit şerhi, 2 tezkire şerhi, 4 yarım mektup, 2 mektup kenarı, 1 vakfiye, 1 borç senedi ve 1 mektup başlığıdır.¹¹⁰³ Eserin manzum bölümünde ise kasîde, gazel, müstezat, tahmis, kıta ve çeşitli beyitlerden oluşan 276 manzume yer almıştır.¹¹⁰⁴

¹⁰⁹⁸ Şerafeddin Gölcük, “Bursalı Mehmed Tahir’in Osmanlı Müelliflerinde İsmi Geçen Tokatlı Âlim ve Şairleri”, S. Hayri Bolay, v. dğr. (Haz.), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 494.

¹⁰⁹⁹ Kayaalp, “Kânî”, s. 306.

¹¹⁰⁰ Yazar, 30-31.

¹¹⁰¹ Kayaalp, “Kânî”, s. 306.

¹¹⁰² “Kânî”, s. 158.

¹¹⁰³ H. Dilek Batislam, “Tokatlı Ebû Bekir Kânî Efendi’nin Mensur Letâifnâme ve Hezliyyâtındaki Şerhler”, *Turkish Studies*, vol. 2/3 (Summer 2007), s. 148-149.

¹¹⁰⁴ Yazar, 31.

Be-nâm-ı Havâriyyûn-ı Bürûc-ı Fünûn: Eserin sebab-i te'lif bölümünde Voyvoda Konstantin Bey'in yeğeni Alexandr'ın Türkçe öğrenmesine katkı sağlamak amacıyla yazıldığı ifade edilmiştir. Eser bir anlamda yabancılar için Türkçe öğrenme ve öğretme klavuzu sayılabilecek türdedir.¹¹⁰⁵

ÂSAF (ö. 1195-1196/1781), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

XVIII. yüzyıl Divan şairi olan Âsaf'ın hayatı hakkında kaynaklarda geçen bir bilgi yoktur. Adı hiçbir tezkirede yer almayan şairin iki nüshası bilinen *Divanı*'nın zikredildiği kaynaklarda da hakkında herhangi bir bilginin olmadığı söylenmiştir.

Sicill-i Osmânî'ye dayanılarak şu bilgiye ulaşılmıştır: "Bu *Divan*'ın sahibinin hüviyeti kesin olarak bulunamamıştır. Teracüm ve tezâkirde ismi geçen Âsaf'ların içinde bunun en ziyade ihtimâl dâhilinde bulunan Sarıgüznel Mehmet Âsaf Paşa (ö. 1195-1196/1781)'nin *Divan*'ı olmasıdır. Topal Osman Paşa-zâde Ratip Ahmed Paşa'nın oğlu olan bu zat 1757-1758'de Köstendil mutasarrıfı ve sırasıyla Selanik, Vidin, Belgrat, İnebahtı, Hotin, Halep ve Rumeli valisi olduktan sonra 1781 saferinde ölmüştür."¹¹⁰⁶

Âsaf'ın nereli olduğu da belli değildir. Şiirlerinde Osmanlı coğrafyasındaki yerlerden Bağdat, Belgrat, Edirne, Erzurum, Halep, İstanbul, Karaman, Musul ve Şam'a yer verdiği tespit edilmiştir. Bu yer adlarından hareketle şairin memleketiyle ilgili bir tahmin yürütmek oldukça zordur. Ancak aşağıdaki beyitte Erzurum'a gitmek istediği ama henüz gitmediği anlaşılmaktadır.¹¹⁰⁷

Âsaf ki sag olur isek gâhice gest eyler isek

Ârz-ı Rûm'a gider isek cevlân olalum bir zamân

(Âsaf, Gazel-828/11)

Şairin nasıl bir eğitim aldığı bilinmemekle birlikte geniş hacimli *Divan*'ından yola çıkarak iyi bir eğitim gördüğü ifade edilebilir. Âsaf *Divan*'ında bir yerde Monla Karamanî'den *Mesnevî* okuduğunu söylemiştir. *Divan*'da geçen eserlerden *Gülistân*, *Hâfiz Divanı*, *Mesnevî* gibi eserleri okuduğunu da söyleyen şairin iyi bir Farsça'sının

¹¹⁰⁵ Yazar, 31.

¹¹⁰⁶ Hasan Kaya, *XVIII. Yüzyıl Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitledir), (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 1.

¹¹⁰⁷ Hasan Kaya, 3.

olması gerekir. Şiirlerinde tasavvufî bir derinlik olmasa da söz ehli arasında kendisi gibi Allah'ın feyzine mazhar bir tarikat ehlinin az bulunduğunu söylemiş ve tarikatıyla ilgili dostları tarafından Nakşibendî olarak bilindiğini, Nakşibend yolunda olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰⁸

Onun hakkında *Divan*'ından yola çıkarak “Sultan III. Ahmed (ö. 1703-1730) döneminde yaşadığı, belli bir olgunlukta şiir yazdığı, döneminde ve kendinden önce yaşamış birçok şaire nazîreler yazdığı, hayatta bir koruyucusunun olmadığı, kasîde yazmadığı ve bir devlet büyüğüne şiir sunmadığı, tanınmadığı, bazı eserleri okuyacak derecede Farsça bildiği, dostlarına öğretecek düzeyde hadis bildiği -dolayısıyla Arapça bildiği-, Nakşibendî ve Sünnî olduğu, çok gazel yazdığı” bilgisine ulaşılmıştır.¹¹⁰⁹

Eserleri

Türkçe Divan: *Divan*'ın iki nüshasından biri Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kitaplığı Bölümü 3778 numarada diğeri ise Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Kitaplığı Bölümü 874 numarada kayıtlıdır.¹¹¹⁰

Âsaf'ın *Divan*'ında 1089 gazel, 27 muhammes, 8 müseddes, 1 müsebbâ, 2 muaşşer, 4 murabbâ, 5 mukattâ, 48 Rubâî, 15 nazım ve 19 müfred vardır.¹¹¹¹

ŞEYH GÂLİB (ö. 1213/1799), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Asıl adı Mehmet Esad olan Gâlib, 1757-58 yılında İstanbul'da Yenikapı Mevlevîhânesi yakınlarındaki bir evde doğmuştur. Babasının adı Mustafa Reşîd Efendi (ö. 1216/1801), annesinin ise Emine Hatun (ö. 1209/1794-1795)'dur.¹¹¹² Babası Safiyyullah Mûsâ Dede (ö. 1157/1744)'ye intisab etmiş bir Mevlevî'dir.¹¹¹³

Gâlib ilk tahsilini babasından görmüş ve zamanında Farsça üstadı olarak tanınan Mevlevî ve Nakşî Neş'et Süleyman (ö. 1222/1807)'dan da istifade etmiştir.¹¹¹⁴ Gâlib'in küçük yaşlarda kendi kendini yetiştirdiği, edebiyat, musikî ve tasavvuf mektebi

¹¹⁰⁸ Hasan Kaya, 4.

¹¹⁰⁹ Hasan Kaya, 5.

¹¹¹⁰ Hasan Kaya, 967.

¹¹¹¹ Hasan Kaya, X.

¹¹¹² Okcu, *Şeyh Gâlib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli ve Divânın Tenkidli Metni)*, I, 1.

¹¹¹³ Esrar Dede, 374.

¹¹¹⁴ Abdülbâkî Gölpınarlı, *Şeyh Gâlib, Seçmeler*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. I-II.

mahiyetinde olan Mevlevîhâne’de, melevî büyüklerinin sohbetlerinde bulunduğu, İran ve Türk şairlerinin *Divan*’larını okuduğu bilinmektedir.¹¹¹⁵

Neş’et Efendi (ö. 1222/1807) Gâlib’e Esad mahlasını vermiştir, ancak dönemin Esad mahlaslı diğer şairleri ile karıştırılmaması için şair daha sonra Gâlib mahlasını kullanmıştır. Dîvân-ı Hümâyün Kalemî’nde çalışan Gâlib, daha sonra ailesi pek tasvip etmese de 1784 yılında Konya’ya gidip Mevlânâ Dergâhı’nda çileye girmiştir. Burada Çelebi Seyyid Ebû Bekir Efendi (ö. 1198-1199/1784)’nin sohbetlerinde bulunan Gâlib, babasının ısrarı üzerine hocasının da izni ile tekrar İstanbul’a gelmiştir.¹¹¹⁶ Çilesine burada devam eden Gâlib, Yenikapı Mevlevî meşihatında bulunan Ali Nutkî Dede (ö. 1218-1219/1804)’den hilafet almıştır. Gâlib Konya’ya gitmeden 1780 yılında yaklaşık 24 yaşlarında *Divan*’ını tertip etmiş bundan iki sene sonra da *Hüsn ü Aşk* adlı olağanüstü mesnevîsini vücuda getirmiştir. Çilesi boyunca şiir yazmayan Gâlib, daha sonra tekrar şiirle uğraşmaya devam etmiştir.¹¹¹⁷

Gâlib, çilesini tamamladıktan üç yıl sonra Eyüb’ün karşısındaki Sütlüçü’de XVI. yüzyıl Mevlevî büyüklerinden Yûsuf Sîneçâk (ö. 953/1546)’ın kabrine bakan evine çıkmış, 1791 yılına kadar münzevî bir hayat geçirmiş, kendisini ilme verip eserler yazmıştır. Aynı yılda Nûman Bey (ö. 1212-1213/1798)’in azli ile boş kalan Galata Mevlevîhânesi’ne şeyh tayin edilmiş olan Gâlib sekiz yıl bu dergâhın şeyhliğinde bulunmuş ve 1799 tarihinde kırk iki yaşında vefat etmiştir.¹¹¹⁸

Gâlib’in cenazesi aynı zamanda kandile tesadüf eden Perşembe günü büyük bir merasimle kaldırılmış ve Galata Mevlevîhânesi Türbesi’nde Mesnevî şairi İsmâil Rüsûhî Ankaravî (ö. 1041/1631)’nin ayakucuna defnedilmiştir.¹¹¹⁹

Vak’a-nüvîs Nebîl Muhammed Bey (ö. 1234-1235/1819), Gâlib’in vefatına,

Geçdi Gâlib Dede yâ hû deyüb ehl-i hâle

tarihini düşerken, Sürûrî (ö. 1229-1230/1814) de,

Geçdi Gâlib Dede cândan yâ hû

tarihini düşmüştür.¹¹²⁰

¹¹¹⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, “Şeyh Gâlib”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1970, XI, 463.

¹¹¹⁶ M. Muhsin Kalkışım, “Şeyh Gâlib”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 54.

¹¹¹⁷ Okcu, 3-4.

¹¹¹⁸ Gölpınarlı, *Şeyh Gâlib, Seçmeler*, s. II.

¹¹¹⁹ Okcu, 8.

¹¹²⁰ Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî, Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri I-II*, (Haz. Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yay., Ankara 2001, c. II, s. 720-721.

Gâlib hiç evlenmemekle birlikte saraylı bir habibeden 1795 yılında Zübeyde (d. 1210/1795) adında bir kızı olmuştur. Ele geçen bir fermanda ise Gâlib'in Ahmed ve Mehmed adında iki oğlunun olduğu ve padişahın bu çocuklara İstanbul Gümrük Mukataasından otuzar akçe maaş bağladığı bilgisi yer almıştır.¹¹²¹

Ailesi, yetişmesi ve mesleği sebebiyle çocukluğundan beri tasavvuf terbiyesi ile büyümüş olan Gâlib'in düşüncesi ve ruhu tasavvufun mistik zevkiyle yoğrulmuştur. Mevlânâ (ö. 672/1273)'nın *Mesnevî*'si ile *Dîvân-ı Kebîr*'ini elinden düşürmeyen şair, şiirlerinde bu eserlerden ilham almıştır. Onun şeyhliği sırasında verdiği *Mesnevî* derslerinde yirmi beş bin beyitten fazla olan *Mesnevî*'yi on iki kez devrederek okuttuğu bilgisi kaydedilmiştir.¹¹²²

Divan şiirinin gerçek anlamda son büyük ustası olan Gâlib, zengin hayalleri, parlıtlı tasvirleri, canlı üslubu ve kalbe yönelik fısıldayışları ile şiiri seven dimağlarda yer almıştır.¹¹²³ Gâlib dilde sadelik taraftarı gibi görünse de bu düşünce bir fikir olmaktan öteye gitmemiştir. Nitekim o, kendinden önceki şairlere benzememek için İran edebiyatındaki Sebk-i Hindî akımını model kabul etmiş ve eserlerinde uygulamıştır.¹¹²⁴ Nitekim bu durumu şair kendi şiirlerinde "Eskilerin yazdıklarının üzerinde kendi şiirinden daha güzel şiir incileri nazım ipliğine dizilemez. Bizim için, güzellik gelininin duvağını açmak ayıp değildir, çünkü biz şairiz" diyerek ifade etmiştir.¹¹²⁵

Eserleri

Türkçe Divan: Büyük bir kısmı İstanbul kütüphanelerinde olmak üzere *Divan*'ın kırkın üzerinde nüshası vardır. Gâlib, *Divan*'ını henüz yirmi dört yaşında iken 1781 yılında tertip etmiş, daha sonra yazdığı şiirleri de bu *Divan*'a ilâve etmiştir.¹¹²⁶

Naci Okcu tarafından yayımlanan *Divan*'da 33 kaside, 74 tarih, 11 tercî-i bend, 2 terkîb-i bend, 1'i Farsça 8 müseddes, 1 sâkî-nâme, 1'i Farsça 19 tahmis, 2 muhammes, 1 tard ü rekb, 11 şarkı, 10 mesnevî, 4 bahr-ı tavîl, 1 tezkire, 36'sı Farsça 371 gazel, 1 nâ-

¹¹²¹ Halûk İpekten, *Şeyh Gâlib, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (3. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2006, s. 15.

¹¹²² Hasibe Mazıoğlu, "Şeyh Gâlib ve Şiirlerinin Dili", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 804.

¹¹²³ İskender Pala, *Şahane Gazeller: Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib*, Kapı Yay., İstanbul 2010, s. 162.

¹¹²⁴ Okcu, 15.

¹¹²⁵ Mahmut Kaplan, "Şeyh Gâlib'in Şiir Anlayışı", *Turkish Studies*, vol. 2/4 (Fall 2007), s. 463.

¹¹²⁶ Kalkışım, "Şeyh Gâlib", s. 56.

tamam gazel, 1 mersiye, 2 lugaz, 11'i Farsça 54 kıta, 10'u Farsça 74 Rubâî, 24'ü Farsça 94 müfred ve 4 mısra vardır.

Hüsn ü Aşk: Gâlib'e asıl şöhret kazandıran eser mesnevî tarzında kaleme alınmış olan *Hüsn ü Aşk* mesnevîsidir. Nâbî'nin *Hayr-âbâd* adlı eserine karşılık altı ay gibi kısa bir sürede kendi olağanüstü mesnevîsini vücuda getirmiştir.¹¹²⁷

Eserin mesnevî kısmı 2041 beyitten meydana gelmiş olup, aralarına serpiştirilen ve her biri altı kıtadan oluşan dört tardiye ile beraber beyit sayısı 2101'e ulaşmıştır. Eser, Ahmet Cevat ve Vasfi Mahir Kocatürk'ün yanı sıra Abdülbaki Gölpınarlı, Orhan Okay ve Hüseyin Ayan, Muhammed Nur Doğan tarafından yayınlanmıştır.¹¹²⁸

Şerh-i Cezîre-i Mesnevî: Eser, Sütlüce Mevlevîhânesi şeyhi Yûsuf Sîneçâk (ö. 953/1546)'ın *Cezîre-i Mesnevî* adlı eserinin şerhidir. Yûsuf (ö. 953/1546), Mevlânâ (ö. 672/1273)'nın *Mesnevî*'sinin her cildinden 100'er beyit seçmiş ve toplam 600 beytin başına aynı vezinde 99 ve sonuna 5 beyit ekleyerek 704 beyitten müteşekkil bir eser vücuda getirmiştir. Gâlib bu eserin şerhini Sütlüce'de 1790 yılında yazmıştır.¹¹²⁹

es-Sohbetü's-sâfiye: Trabzonlu Şeyh Köseç Ahmed Dede (ö. 1190-1191/1777)'nin *et-Tuhfetü'l-behiyye fî tarikati'l-Mevleviyye* adlı Arapça risalesi Gâlib tarafından tahşiye ve izah olarak telif edilmiştir. Arapça yazılan eser 32 sayfadan ibaret olup 1798 yılında kaleme alınmıştır.¹¹³⁰ Eserde Gâlib, tekkede oturmayan dedelerin vakıf malından geçinmelerinin doğru olmadığını ve bunların mutlaka bir işle meşgul olmaları gerektiğini, vakfın ancak tevekkül ehline munhasır olduğunu ancak tekkedeki dedelerin tamamen parazit geçindiğini bildirmiştir.¹¹³¹

Mevlevî Şairlere Tezkire: Eserde Mevlevî şairlerinin hal tercümelerini kısaca yazan Gâlib, eseri sevdiği dervişi Esrar Dede (ö. 1211/1796)'ye tertip, tasnif ve ikmâl etmesi için vermiştir. Esrar Dede (ö. 1211/1796) de bu eser üzerinde çalışarak *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* adlı eseri vücuda getirmiştir.¹¹³²

¹¹²⁷ Gölpınarlı, *Şeyh Gâlib, Seçmeler*, s. V.

¹¹²⁸ Naci Okcu, "Hüsn ü Aşk", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 29, 31.

¹¹²⁹ İpekten, *Şeyh Gâlib, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, s. 21.

¹¹³⁰ İbrahim Kutluk, "Şeyh Gâlib ve es-Sohbet-üs-Safiyeye", [*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III (Kasım 1948), s. 37.

¹¹³¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006, s. 242.

¹¹³² Okcu, 12.

SÛZÎ (ö. 1246/1830), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Hayatı hakkında kaynaklarda çok bilgi olmayan Sûzî'nin asıl adı Ahmed olup 1765 yılında Sivas'ta doğmuştur. Halvetiyye tarikatının Şemsiyye koluna mensup olan şair, Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597)'nin altıncı kuşak torunlarından¹¹³³.

İlmî ve tasavvufî bir çevrede iyi bir eğitim alan Sûzî, dinî bilgilerini Hâdimî'den, tasavvufî bilgileri ise Şeyh Abdülmecid Efendi'den almıştır. Sûzî 1784 yılında hacca gitmiş ve Sivas'a döndüğünde Şemsî Dergâhı'na postnişin olmuştur.¹¹³⁴ 1830 yılında altmış beş yaşında vefat etmiştir. Mezarı Merkez Camii yanındaki Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597) türbesi içerisinde¹¹³⁵.

Sûzî, yaşadığı yüzyılda tekke şiirini devam ettirmiş ve daha çok Divan şiiri tarzında şiirler yazmıştır. Her ne kadar şiirlerinde sanatkârlık ve mükemmeliyet olmasa da lirik-didaktik üslubu ile şiirlerinde bir tabilik ve samimiyet görülür.¹¹³⁶ Sûzî kendi şiirlerinde bir sanat gayesi taşımadığını dolayısıyla hata ve noksanlarının olduğunu söyleyecek kadar alçak gönüllüdür. Nitekim yazdığı bir şiirde,

Gerçi nâ-mevzûn u mühmel çokdurur bunda kelâm

derken, bu şiire Mahmut Kemal İnal,

Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz

diye karşılık vermiştir.¹¹³⁷

Sûzî, şiirlerini müridlerine tasavvufî mevzuları âşıkâne ifadelerle telkin etmek için kaleme almıştır. Dolayısıyla onun şiir mevzu ve manalarının birçoğu tekke şiirinde daha önce söylenilen manzûmelerden ibarettir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Sûzî'nin âlet ilimlerine ve tasavvufî ilimlere vukufiyeti edebî bilgisinden çok daha fazladır.¹¹³⁸

Sûzî'yi en çok etkileyen şairlerin başında Yûnus Emre (ö. 721/1321) gelmektedir. Ayrıca Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597)'den de etkilenen şairin¹¹³⁹ şiirlerinde

¹¹³³ Alim Yıldız, *Ahmed Sûzî Divânı*, Buruciye Yay., Sivas 2012, s. 5.

¹¹³⁴ Hasan Aksoy, "Sûzî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 4.

¹¹³⁵ Alim Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, Sivaslılar Vakfı [Yay.], İstanbul 2003, s. 42.

¹¹³⁶ Kocatürk, 613.

¹¹³⁷ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri I-IV*, (3. Baskı), Dergâh Yay., İstanbul 1988, III, 1743.

¹¹³⁸ Metin Ceylan, "Ahmed Sûzî ve Dîvânı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II (2), (Şubat 2001), s. 240.

¹¹³⁹ Hakan Yekbaş, "Ahmed Sûzî'nin Hayatı, Eserleri ve Bir Mecmuadan Hareketle Bilinmeyen Şiirleri", (Ed. Alim Yıldız), *Sivaslı Süfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi*, Buruciye Yay., Sivas 2012, s. 50.

Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780)'nın da tesiri açıkça görülmektedir. Nitekim İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780)'nın *Tefvîz-nâme*'sindeki,

Mevlâ görelim neyler

Neylerse güzel eyler

sözleri, Sûzî'de

Görki neyler ol Mevlâ

Neylerse olur a'lâ

dizeleri ile karşılık bulur.¹¹⁴⁰

Sûzî'nin şiirlerinde her ne kadar aynı meşrebden olmasalar da Pir Sultan Abdal (ö. 997-998/1589-1590)'ın da tesiri olduğu söylenebilir. Nitekim Sûzî'ye ait olan,

Derdim çokdur kangı birin yanayım

Yahşi derdi yamân derdi yâr derdi

dizeleri ile, Pir Sultan Abdal (ö. 997-998/1589-1590)'a ait olan şu dizeler iki şair arasındaki tesiri ortaya koymaktadır:

Derdim çokdur hengisine yanayım

*Gine tazelendi yürek yarası*¹¹⁴¹

Eserleri

Türkçe Divan: Vefatından on yıl önce Sûzî, *Divan*'ını tamamlamıştır. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *Divan*'da 451 şiir yer almaktadır.¹¹⁴² *Divan* hakkında Mehmet Göktaş, Ayşe Ulusoy, Metin Ceylan, Abdülkadir Sağlam ve Zafer Arslan'ın yüksek lisans tezleri ile Alim Yıldız'ın yayınlanmış bir çalışması vardır.

Sülûk-nâme: Seyr ü sülûk ve seyr ü sülûk esnasındaki inceliklerin anlatıldığı bir eserdir. Sûzî bu kıymetli bir eserinde tasavvuf yolunda yürümek isteyen sâliklere yolların püf noktalarını göstermiştir.¹¹⁴³

Pend-nâme: 96 beyitten oluşan bu mesnevîde zâhir ve bâtın ilminden, mücâhededen, kötü huylardan arınmak gibi hususlar anlatılmıştır. Eserin Süleymâniye Kütüphanesi'nde iki yazma nüshası vardır.¹¹⁴⁴

¹¹⁴⁰ Mehmet Göktaş, *Sûzî Divânı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s. 4.

¹¹⁴¹ Necdet Şengün, "Ahmed Sûzî Dâvânı'nda Dil ve Anlatım", (Ed. Alim Yıldız), *Sivaslı Sûfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi*, Buruciye Yay., Sivas 2012, s. 111.

¹¹⁴² Yıldız, *Ahmed Sûzî Divânı*, s. 8.

¹¹⁴³ Yüksel Göztepe, "Ahmed Sûzî'nin Sülûknâmesi", (Ed. Alim Yıldız), *Sivaslı Sûfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi*, Buruciye Yay., Sivas 2012, s. 283.

¹¹⁴⁴ Aksoy, "Sûzî", s. 4.

Süleymân-nâme: Mesnevî nazım şekliyle yazılan eser 533 beyitten oluşmaktadır. Tespit edilebilen tek nüsha Süleymâniye Kütüphanesi'ndedir.¹¹⁴⁵

Kasîde-i Bürde Tercümesi: İmam Bûsîrî (ö. 0695/1296) tarafından yazılan *Kasîde-i Bürde* adlı eser Sûzî tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir. 162 beyitten oluşan eserin şimdiye kadar iki nüshası tespit edilmiştir.¹¹⁴⁶

Menkıbe-i Abdulvehhâb Gâzî: İki yazma nüshası olan eserde Hz. Peygamber'in sancaklarından biri olduğu düşünülen Abdulvehhâb Gâzî (ö. 113/731)'nin menkıbesi anlatılmıştır. Mesnevî nazım şekliyle kaleme alınan eser 89 beyittir.¹¹⁴⁷

Vasiyet-nâme: Besmele-hamdele ve salvele ile başlayan bu mensur eserde Sûzî önce ölümün kaçınılmaz olduğunu söylemiş, ölüme hazırlık yapılması gerektiğine vurgu yapmış ve kendi ölümünden sonra talebelerinden yapmalarını istediği şeyleri sıralamıştır.¹¹⁴⁸ Eserde aynı zamanda dervişlik âdâb ve erkânına, âyinler sırasına dikkat edilmesi gereken inceliklere, dergâha gelip gidenleri karşılama biçimine, dervişlerin birbirleriyle olan münasebetlerine dair hemen her konuda yeri geldikçe uyarılarda bulunulmuştur.¹¹⁴⁹

YENİŞEHİRLİ AVNÎ (ö. 1301/1884), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Adı Hüseyin olan şair, Yenişehir Fener eşrafından Mîrû'l-ümerâ Bekir Paşa'nın oğludur. Tam olarak bilinmemekle birlikte 1826¹¹⁵⁰ yılında doğduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁵¹ Bugün Yunanistan'ın sınırları içinde kalmış Yenişehir'de doğan şair, Abdurrahman Sâmi Paşa (ö. 1298/1881)'dan *Mesnevî* okumuştur. Sâmi Paşa (ö. 1298/1881), Vidin valiliğine tayin edildiğinde Avnî onun kâtiplik vazifesini üstlenmiş ve 1855 yılında İstanbul'a gelmiştir.¹¹⁵²

¹¹⁴⁵ Yıldız, *Ahmed Sûzî Divânı*, s. 8.

¹¹⁴⁶ Yıldız, *Ahmed Sûzî Divânı*, s. 9-10.

¹¹⁴⁷ Alim Yıldız, "Sûzî'nin Mesnevîleri", (Ed. Alim Yıldız), *Sivaslı Süfi Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi*, Buruciye Yay., Sivas 2012, s. 296.

¹¹⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Meliha Yıldırım Sarıkaya, (Ed. Alim Yıldız), "Süfi Muhitinde Vasiyetnâme Geleneği ve Sûzî'nin Vasiyetnâmesi", *Sivaslı Süfi Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi*, Buruciye Yay., Sivas 2012, s. 285-294.

¹¹⁴⁹ Meliha Yıldırım Sarıkaya, "Ahmed Sûzî'nin Vasiyetnâmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV (2), 2011, s. 182.

¹¹⁵⁰ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, II, 712.

¹¹⁵¹ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 129.

¹¹⁵² Mehmet Çavuşoğlu, "Avnî Bey, Yenişehirli", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 123.

1859 yılında Mustafa Nûri Paşa (ö. 1296-1297/1879)'nın Bağdat valiliğine tayini ile Avnî de Divan kâtibi olarak Bağdat'a gitmiştir. Hangi tarihte İstanbul'a döndüğü bilinmeyen şair burada çeşitli görevlerde bulunmuştur.¹¹⁵³ Hayatının son zamanlarında Üsküdar bidayet mahkemesi âzalığı yapan şair 1884 yılında vefat etmiştir. Mezarı vasiyeti gereği kayınpederi Hasan Nazif Dede (ö. 1277/1882)'nin yanına, Bahariyye Mevlevîhânesi'nin bahçesinde dir.¹¹⁵⁴

Avnî Bey ilk evliliğini Nazif Dede (ö. 1277/1882)'nin kızı Emine Hanım (ö. 1280-1281/1864)'la yapmış ve ondan iki çocuğu olmuştur. Eşi evliliklerinden dokuz yıl sonra vefat edince şair on altı yıl yalnız yaşamış daha sonra tekrar evlenmiştir.¹¹⁵⁵

Şairle Yenişehir Fener'de tanışan Muallim Naci (ö. 1310/1893), Avnî hakkında "Az bulunur bir irfan sahibi" yorumunu yapmıştır. Mevlevî tarikatına bağlı samimi bir mutasavvıf olduğu da yine bu bilgiler arasındadır.¹¹⁵⁶

Avni Bey, Tanzimat sonrası Türk edebiyatı olarak adlandırılan edebiyatı meydana getiren nesille, aynı dönemde yaşamış ve onlarla aynı havayı tenefüs etmiştir.¹¹⁵⁷ Tanzimat sonrası Divan şiirini temsil eden şairimiz, üstün bir şahsiyete ve ruh enerjisine sahip bir şairdir. Avnî, duyuş, düşünüş, görüş ve tayahhül itibariyle çağdaşlarından gözle görülür derecede ayrılmaktadır. Şiirlerinde zaman zaman mutasavvıf, rind, âşık, hakîm, sosyal hicivci ve alaycı olan şairin bu şiirlerinde şekil ve ruh itibariyle sağlam duruşu onu büyük bir şair yapmıştır.¹¹⁵⁸

Avnî eski geleneğe bağlı kalmakla birlikte kendi şiirinin yeni bir görünüm kazanması için eskinin, çağın gerekleri doğrultusunda değiştirilmesi gerektiğine de inanan bir şairdir. Ancak, alçakgönüllü ve iddiasız bir şair olması onun Osmanlı şairleri arasında lâıyk olduğu yeri alamamasına neden olmuştur.¹¹⁵⁹

Avnî Bey kekeme bir şairdir. *Divan*'ında bu durumu belirttiği şiirleri vardır. Aralarında güçlü şairlerin de bulunduğu Encümen-i Şuarâ toplantılarında saygı gören bir şairdir. Ayrıca Arapça, Farsça, Rumca ve biraz da Fransızca bildiği söylenen şairin

¹¹⁵³ Çavuşoğlu, "Avnî Bey, Yenişehirli", s. 124.

¹¹⁵⁴ Turan, 25-26.

¹¹⁵⁵ Çavuşoğlu, "Avnî Bey, Yenişehirli", s. 124.

¹¹⁵⁶ Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, s. 134.

¹¹⁵⁷ Lokman Turan, "Divan Şiirinin Son Şairlerinden Yenişehirli Avnî Bey'de Gelenekten Moderne Doğru Açılan Kapılar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, 2000, s. 152.

¹¹⁵⁸ Kocatürk, 607.

¹¹⁵⁹ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 265-266.

kayınpederine dayandırılarak Alevî olduğu yorumu yapılsa da o, gerçek bir Peygamber aşığı olan bir şairimizdir.¹¹⁶⁰

Eserleri

Türkçe Divan: 1888 yılında damadı Şevki Bey (ö. 1334-1335/1916) tarafından bastırılan *Divan*¹¹⁶¹, Divan-Mesnevîler-Farsça şiirler olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Lokman Turan tarafından hazırlanan eserde 50 kaside, 5 mesnevî, 17 musammat, 19 tarih, 462 gazel, 48 kıta, 22 Rubâî, 178 müfred, 3 mısra, 1 beyit, 1 müstezâd ve 1 şarkı bulunmaktadır.¹¹⁶²

Farsça Divan: Süleymâniye Kütüphanesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi ile İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde yazma nüshaları bulunan eser 12 kaside, 1 muhammes, 2 tahmis, 2 terkîb-i bend, 12 mesnevî, 65 gazel, 14 kıta, 17 nazım, 26 Rubâî, 18 matlâ, 21 müfred ve 1 mısra vardır.¹¹⁶³

Âteş-kede: Bu eser Gâlib'in *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevîsine nazire olarak yazılmış ancak tamamlanamamıştır.¹¹⁶⁴ İki yazma nüshası olan eserde söz-ateş ilişkisi üzerinde durulmuş ve şaire dair özellikler ateş mecazıyla anlatılmıştır.¹¹⁶⁵

Mir'ât-i Cünûn: Bir takım psikopat tipler ile normal dışı davranışların mizahî bir üslubla anlatıldığı eser, mesnevî nazım şekli ile yazılmış, ancak eser yarım kalmıştır.¹¹⁶⁶ Eseri ilim âlemine ilk kez tanıtan Mehmet Çavuşoğlu olmuştur. Çavuşoğlu, 1965'te eserin 486 beytine ulaşırken Lokman Turan 665 beyit ile mesnevîyi yayınlamıştır.¹¹⁶⁷

Âb-nâme: İki ana bölümden oluşan eserin birinci bölümü mensur ağırlıklı olup, Mevlevîhâne'ye su getirilmesi için daha önce yapılan girişimler ve bunların sonuçsuz kalışı ile suyu akmayan bir çeşme alaycı bir üslupla anlatılmıştır. Eserin tamamen manzum olan ikinci bölümü ise aruzun "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" vezni ile 77 beyit hâlinde mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁰ Çavuşoğlu, "Avnî Bey, Yenişehirli", s. 124.

¹¹⁶¹ Çavuşoğlu, "Avnî Bey, Yenişehirli", s. 124.

¹¹⁶² Turan, 33.

¹¹⁶³ Mehmet Atalay, *Yenişehirli Avnî Bey, Farsça Divan*, Aktif Yay., Erzurum 2005, s. XVII.

¹¹⁶⁴ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 135.

¹¹⁶⁵ Lokman Turan, "Yenişehirli Avnî Bey'in Ateşkede Mesnevîsi Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies*, vol. 3/4 (Summer 2008), s. 886, 887.

¹¹⁶⁶ Abdulkadir Erkal, "Yenişehirli Avnî'nin 'Mir'ât-ı Cünûn' İsimli Eseri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi – Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, Sayı: 39, 2009, s. 817.

¹¹⁶⁷ Lokman Turan, "Yenişehirli Avnî Bey'in Mir'ât-ı Cünûn'u", *Turkish Studies*, vol. 3/4 (Summer 2008), s. 680.

¹¹⁶⁸ Orhan Kemâl Tavukçu, "Yenişehirli Avnî Bey'in Âb-nâme Adlı Eseri Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, 2001, s. 59-60.

Bu eserlerden başka şairin *Kasîde-i Cülûs-ı Murâd-ı Hâmis*, *Nihân-ı Kazâ*, *İntâk*, *Bülbül-nâme*, *Istilâhât Lugati* ve *Manzum Yenişehir-nâme* adlı eserleri de vardır.¹¹⁶⁹

LEYLÂ HANIM (ö. 1264/1847), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

Leylâ Hanım'ın doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda bilgi yoktur. Babası Moralı-zâde Hâmid Efendi (ö. 1240/1825), dayısı Keçeci-zâde İzzet Molla (ö. 1244-1245/1829)'dır. İstanbul'da doğan Leylâ Hanım genç yaşta evlendirilmiş ancak evlendiği günün haftasında ayrılmıştır.¹¹⁷⁰

Kaynaklarda Atâullâh Mehmed Efendi (ö. 1266/1850) ve Nûrullâh Mehmed Efendi (ö. 1265/1849'dan sonra) adında iki kardeşi olan Leylâ Hanım'ın *Divan*'ında yer alan bir şiirde Hâlid Efendi adında bir erkek kardeşi olduğu ancak küçük yaşta onu kaybettiği bilgisi de yer almaktadır.¹¹⁷¹

İlmî ve edebî bilgilerini aile çevresinden ve özellikle dayısı Keçeci-zâde İzzet Molla (ö. 1244-1245/1829)'dan alan Leylâ Hanım, saray çevresine de yakın duran bir şairdir. II. Mahmud (ö. 1255/1839) ve I. Abdülmecid (ö. 1277/1861)'in saltanatlarını gören Leylâ Hanım bu sultanların kızları, eşleri ve şehzadelerine şiir sunmaktan geri durmamıştır. Buna rağmen şair maddî sıkıntı çektiğini hatta bu yüzden belinin bükülüp, saçlarının ağardığını *Divan*'ına yansıtmıştır.¹¹⁷²

Babasının ölümü ile maddî sıkıntıları iyice artan Leylâ Hanım, II. Mahmud (ö. 1255/1839) için yazdığı bir *kasidede* durumunu anlatmış ve yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine kendisine 150 kuruş maaş bağlanmıştır.¹¹⁷³ Hayatının geri kalan kısmında da saraya yakın durmaya devam eden Leylâ Hanım 1847 yılında vefat etmiştir. Mezarı Galata Mevlevîhânesi hazîresindedir.¹¹⁷⁴

Leylâ Hanım'ın mühim bir şahsiyet kazanacak kadar dili ve söyleyişi kuvvetli olmasa da¹¹⁷⁵ o, Divan edebiyatı üstadları yanında oldukça mütevazî bir kişiliğe sahiptir. Şiirlerinin dili açık ve sadedir.¹¹⁷⁶ Devrinin edebî geleneğine uyarak şiirlerini

¹¹⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Atalay, XIV-XV.

¹¹⁷⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, II, 874-875.

¹¹⁷¹ Mehmet Arslan, *Leylâ Hanım Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 23.

¹¹⁷² Arslan, *Leylâ Hanım Divanı*, s. 25-26.

¹¹⁷³ İsmail Ünver, "Leylâ Hanım", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 157.

¹¹⁷⁴ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, II, 895.

¹¹⁷⁵ Kocatürk, 598.

¹¹⁷⁶ Vedat Günyol, "Leylâ Hanım", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1957, VII, 49.

aruzla yazan Leylâ Hanım, aruzun bütün kalıplarını kullanmış, ancak vezin zorlamaları ile kendini zihaf ve imâlelerden kurtaramamıştır.¹¹⁷⁷

Leylâ Hanım'ın zamanına göre, bir kadın için fazla serbest telakkî edilen şiirleri olmakla birlikte o, ince, derviş ruhlu, hür fikirli, olgun, zeki ve hazırcevap bir kadındır.¹¹⁷⁸ Aileden gelme bir tesir ile Mevlevî tarikatına giren Leylâ Hanım'ın Mevlânâ (ö. 672/1273) için kaleme aldığı çeşitli medhiyeleri vardır. Şiirlerinde özellikle çağının en büyük Mevlevî şairi olan Gâlib'in etkisi görülür. Leylâ Hanım, Mevlevî olmasına rağmen şiirlerinin çoğunda beşerî aşkı işlemiş ve özellikle içki ve eğlence mesclislerini ihtiva eden şiirleri bazı kesimlerce eleştirilmiştir. Hanım şairimiz bunlara cevabını “ne derlerse desinler” redifli gazeli ile ifade etmiş, kendisinin kötü niyetli olmadığını ancak kendisini karalamak isteyenlerin âhirette utanacaklarını söylemiştir.¹¹⁷⁹

Gibb'in “Osmanlı şiirinin son klasik döneminin hitamında, kadîm şekiller ve hayaller üzerine, güneşin ufukta kaybolurken İstanbul semalarından Asya tepelerine son bir ışık göndermesi gibi son bir parlaklık veren şiirleriyle oldukça şirin ve ilginç bir şahsiyet olarak durmaktadır”¹¹⁸⁰ sözleri Leylâ Hanım'a yakışır niteliktedir.

Eserleri

Türkçe Divan: Şimdiye kadar dört yazma nüshası tespit edilebilen¹¹⁸¹ *Divan* Mehmet Arslan tarafından yayınlanmıştır. Bu eserde 6 kaside, 3 murabbâ, 5 muhammes, 13 tahmis, 2 müseddes, 3 tesdis, 1 tesbî, 1 müsemmen, 2 tesmin, 8 terkîb-i bend, 1 tercî-i bend, 55 tarih, 122 gazel, 5 müstezâd, 21 şarkı, 5 lugaz, 23 rübâ'î, 7 kıta ve 4 müfred vardır.

ŞEYH HÂLİD (ö. 1348/1931), HAYATI ve ESERLERİ

Hayatı:

1856 yılında Sivas'ta doğan şairin asıl adı Mehmed Hâlid'dir. Babası Nakşî şeyhlerinden Ahmed Efendi'dir. Küçük yaşta anne ve babasını kaybeden şair, on sekiz

¹¹⁷⁷ İlhan Armutçuoğlu, “Leylâ Hanım ve Divân-ı Leylâ”, *Diyânet Dergisi*, XVII (3), (Mayıs-Haziran 1978), s. 242.

¹¹⁷⁸ Banarlı, II, 840.

¹¹⁷⁹ İsmail Ünver, “Leylâ Hanım”, s. 157.

¹¹⁸⁰ Gibb, III-V, 500.

¹¹⁸¹ Arslan, *Leylâ Hanım Divanı*, s. 98.

yaşına geldiğinde gönüllü olarak Sivas Süvari Alayı'na kayıt yaptırmış ve çeşitli vilayetlerde askerlik görevini icra etmiştir. Osmanlı-Rus savaşına da katılan şair, tezkeresini aldıktan sonra Sivas'a dönmüş ve burada evlenmiştir.¹¹⁸²

Şeyh Hâlid, Darende, Şarkışla, Kuruçay gibi yerlerde memuriyet görevinde bulunmuştur. Kuruçay'da bulunduğu sıralarda emekli olan şair, şeyhinin vefatından sonra Nakşibendî tarikatının Veysî koluna şeyh olmuştur.¹¹⁸³ Vefatına kadar bu vazifesini sürdüren Şeyh Hâlid, 27 Temmuz 1931 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı Sivas'ta Yukarı Tekke Mezarlığı'ndadır.¹¹⁸⁴

Küçüklüğünden beri Üveysîlik neşvesi içinde yetişen Hâlid bu yönü ile mutasavvıf bir şairdir. Arapça ve Farsça'yı iyi derecede bildiği hatta torunu tarafından Sivas İlahiyat Fakültesi'ne bağışlanan kitapları arasında bu dillerde yazılmış dinî, tarihî, felsefî, tasavvufî ve edebî konularda birçok kitabı bulunmaktadır.¹¹⁸⁵

Daha çok tasavvufî yönü ile tanınan Hâlid'in şiirleri ve şairliği üzerinde pek fazla araştırma yapılmamıştır. Alim Yıldız tarafından edebiyat sahasına tanıtılan şair mutasavvıf kimliği ile *Divan*'ında yer almış ve şiirlerinde ilâhî aşkı terennüm etmiştir. XX. yüzyılda yaşamasına rağmen şiirleri kendinden önceki çağlarda yaşayan çoğu mutasavvıf şairin şiirleri kadar başarılıdır.¹¹⁸⁶

1.7.1.2. Eserleri

Türkçe Divan: İki yazma nüshası olan eser Alim Yıldız tarafından 2004 ve 2011 yıllarında iki kere yayınlanmıştır. *Divan*'da farklı nazım türlerinde yazılmış toplam 174 şiir bulunmaktadır.

Mektûbât: Şeyh Hâlid'in bu eseri farklı şehirlerde bulunan halife ve müridlere yazılmış 27 mektuptan oluşmaktadır. Şairin kendi hayatı ile ilgili bilgilerin de yer aldığı eserin bilinen tek nüshası Sivas İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ndedir.¹¹⁸⁷

Hilâfet-nâme: 13 sayfadan oluşan bu mensur eserde şairin tarikat silsilesi, kendi hayatındaki halifelik ve müridlik süreci, bir müridine hilafet izni vermesi ve tarikata girmek isteyenlere karşı yapılması gerekenler anlatılmıştır.¹¹⁸⁸

¹¹⁸² Alim Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, Asitan Yay., Sivas 2011, s. 3-4.

¹¹⁸³ Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, s. 121.

¹¹⁸⁴ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 13-14.

¹¹⁸⁵ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 6, 7.

¹¹⁸⁶ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 15.

¹¹⁸⁷ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 25.

¹¹⁸⁸ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 25.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muallim, *Bâkî*, Türk Neşriyat Yurdu, 1932.
- el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs I-II*, Beyrut 1351.
- Ahatlı, Erdinç, “Şakk-ı Sadr”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 309-310.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, (Haz. Turgut Karabey ve Mehmet Atalay), Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Ahmed Paşa, bkz. Tarlan, Ali Nihad.
- Ak, Coşkun, *Muhibbî Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- _____, *Muhibbî: Farsça Divan, Metin-Çeviri*, Nobel Yay., Bursa 2006.
- _____, “Süleyman I: Edebî Yönü”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 74-75.
- Akkuş, Metin, “Divan Edebiyatında ‘İktibas’ ve ‘Şiirde Lafzî Âyet İktibasları’ Üzerine Bir Deneme”, *Dergâh, Edebiyat, Sanat, Kültür Dergisi*, IV (42), (Ağustos 1993), 10-11, 22.
- _____, *Nef’î Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1993.
- _____, *Hicvin Ankâları Nef’î ve Sihâm-ı Kazâ (İnceleme-Karşılaştırmalı Seçme Metinler)*, Erzurum 1998.
- _____, “Nef’î”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 523-525.
- Aksoy, Hasan, “Sûzî”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 4.
- Aksoy, Ömer Asım, v. dğr., *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-VI*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009.
- Aksu, Hüsamettin, “Hurûfilik”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 408-412.
- Aktaş, Hasan, *Klâsik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Yort Savul Yay., Edirne, ts.
- _____, “Nef’î’de Benlik Algılamasının Şiirine ve Hayatına Yansımaları Necip Fazıl Örneği ile Karşılaştırma”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 46, 2011, 39-60.
- Akün, Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 389-427.
- Akyüz, Kenan, v. dğr., *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- Alıcı, Mustafa, “Şefaât”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 411-412.
- Alparslan, Ali, *Kadı Burhâneddin Divanından Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1977.
- _____, *Ahmet Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

- Armutçuoğlu, İlhan, “Leylâ Hanım ve Divân-ı Leylâ”, *Diyanet Dergisi*, XVII (3), (Mayıs-Haziran 1978), 241-249.
- Arslan, Mehmet, *Leylâ Hanım Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- _____, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, Manzum Sûrnâmeler*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2008.
- Âsaf, bkz. Kaya, Hasan.
- Atalay, Mehmet, *Yenişehirli Avnî Bey, Farsça Divan*, Aktif Yay., Erzurum 2005.
- Attar, Aygün, “Hurûfliğin Dinî ve İdeolojik Boyutları ve Seyyid İmâdü’ d-dîn Nesîmî”, Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, (ss. 28-46), Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006.
- Ayan, Hüseyin, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1981.
- _____, “Cevrî İbrâhim Çelebi”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 460-461.
- _____, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni I-II*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2002.
- _____, “Seyyid Nesîmî ve Hurûflik”, Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, (ss. 51-56), Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006.
- _____, *Leylâ vü Mecnûn*, (4. Baskı), Dergâh Yay, İstanbul 2008.
- Aydemir, Semra, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990.
- Aydın, Halûk, “Cevrî Divanı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi – Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, Sayı: 39, 2009, 85-94.
- Aydın, İbrahim Hakkı, “Kenz-i Mahfî”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 258-259.
- Aydın, Şadi, “Farsça Divan Sahibi Osmanlı Sultanları”, *Nüşa*, yıl: 2 (6), (Yaz 2002), 45-56.
- Bağış, Mehmet, *Edebî Sanatların Kur'ân-ı Kerîm ve Çağdaş Türk Edebiyatı Eserleri Açısından Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.
- Bâkî, bkz. Küçük, Sabahattin.

- Bala, Mirza, "Kadı Burhâneddin", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, VI, 46-48.
- Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar I-II*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2004.
- Batislam, H. Dilek, "Tokatlı Ebû Bekir Kânî Efendi'nin Mensur Letâifnâme ve Hezliyyâtındaki Şerhler", *Turkish Studies*, vol. 2/3 (Summer 2007), 148-158.
- Bayat, Fuzuli, "Ezoterik Bilgi Bağlamında Seyyid Nesîmî", Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, (ss. 62-71), Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006.
- Bayraktutan, Lütfi, *Şeyhülislâm Yahyâ, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni*, Doktora Tezi, Atatük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1985.
- Bayram, Ali, *Fuzûlî ve Arapça Kasideleri*, Bakanlar Medya Ltd. Şti., İstanbul 2010.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*, (2. Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- Bilgin, A. Azmi, "Nesîmî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 3-5.
- Bilkan, Ali Fuat, "Hayriyye", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 65-66.
- _____, *Nâbî; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2007.
- _____, *Nâbî Divanı I-II*, (2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2011.
- _____ ve Çetindağ, Yusuf, *Şeyhülislâm Şâirler*, Hece Yay., Ankara 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri I-X*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, ts.
- Biltekin, Halit, "Şeyhî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 80-82.
- Birişik, Abdülhamit, "Tebbet Sûresi", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 212.
- _____, "Tîn Sûresi", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 189-190.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat, Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri, Arap Edebiyatı*, (6. Baskı), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2011.
- Bozkaplan, Şerif Ali, "Necatî Bey'in Türkçesi", *Turkish Studies*, vol. 6/1 (Winter 2001), 169-184.
- el-Buhârî, *es-Sahîh*, Mektebetü Dâri's-Selâm, Riyad 1999.

- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*, (Haz. Mustafa Tatçı ve Cemâl Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (5. Baskı), Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2009.
- Cevrî, bkz. Ayan, Hüseyin.
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh I-VI*, (Nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut 1984.
- Ceyhan, Semih, "Taç: Tasavvuf", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 365.
- Ceylan, Metin, "Ahmed Sûzî ve Dîvânî", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II (2), (Şubat 2001), 237-251.
- Coşkun, Menderes, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, Dergâh Yay., İstanbul 2007.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Ahter Matbaası, İstanbul 1308.
- Çabuk, Vahit, *Dîvân-ı Muhibbî 1 (Kanunî Sultan Süleyman'ın Şiirleri)*, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980.
- Çağrıçı, Mustafa, "Haset", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 378-380.
- _____, "Kanaat", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 289-290.
- Çavuşoğlu, Mehmet, "Avnî Bey, Yenişehirli", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 123-124.
- _____, "Bâkî", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 537-540.
- _____, *Bâkî ve Divanından Örnekler*, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.
- _____, *Necâtî Bey Divanı (Seçmeler)*, Tercüman 1001 Temel Eser, ts.
- Çelebi, İlyas, "İnşikâku'l-kamer", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 343-345.
- _____, "Rüya", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 306-309.
- Çelik, İbrahim, "Furkan", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 220-221.
- Çelik, İsa, "Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 40, 2009, 119-146.
- Çelik, Nilüfer, "Fuzûlî'nin Türkçe Divanında Geçen Âyetler ve Yorumları", *Fırat Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, 2001, 131-148.
- Çetin, Kamile, "Tasavvuf Şiirinde Ağaç ve Meyve İstiâresi: Gaybî Örneği", *Turkish Studies*, vol. 3/2 (Spring 2008), 194-208.
- Çetin, Mustafa, "Âyete'l-Kürsî", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 244-245.

- Çetinkaya, Nihat, “Nesîmî ve Türk İnanç Kültürü”, Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, (ss. 95-107), Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006.
- Çetişli, İsmail, *Türk Şiirinde (1860-2011) Hz. Peygamber*, Akçağ Yay., Ankara 2012.
- Çuhadar, Mustafa, “Fesahat”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 423-424.
- Değirmençay, Veyis, *İmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanı'nın Türkçe Çevirisi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Matbaası, Erzurum 2005.
- _____, *Farsça Arûz ve Kafiye*, Atatürk Üniversitesi Osfet Tesisleri, Erzurum 2005.
- Demirci, Mehmet, “Hakikat-i Muhammediyye”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 179-180.
- Demirel, Hamide, *The Poet Fuzûli*, Ministry of Culture Publications, Ankara 1991.
- Derdiyok, İ. Çetin, “Gül-i Sad-berk”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 225-226.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (20. Baskı), Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2003.
- Dihhudâ, Alî Ekber, *Luğat-nâme I-L*, Tahran 1346 hş.
- Dilçin, Cem, “Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, *Fuzûlî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, Kabalcı Yay., İstanbul 2010, 9-61.
- _____, “Ahmet Paşa'nın Şiirlerinde Paralelizm”, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, Kabalcı Yay., İstanbul 2011, 436-453.
- Diriöz, Meserret, “Nâbî'nin Âilesine Dâir Yeni Bilgiler”, *Türk Kültürü*, yıl: XIV (167), (Eylül 1976), 668-673.
- _____, “Nev'î”, *Türkoloji Dergisi*, VII (1977), Ankara, 83-100.
- Dizer, Muammer, “Ay: Astronomi”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 183-186.
- Doğan, Muhammed Nur, *Bâkî*, Metropol Yay., İstanbul 2002.
- Duman, M. Zeki ve Altundağ, Mustafa, “Hurûf-ı Mukattaa”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 401-408.
- Durmuş, İsmail, “İktibas”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 52.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Şirketü Dâri'l-Erkam, Beyrut 1999.
- Ece, Selami, “İktibas”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, 2002, 39-53.

- Elbir, Bilal, “XVIII. Yüzyıl Türk Edebiyatında İki Mevlevî Şairde Mevlevîliğin Yansımaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research*, vol. 4/18 (Summer 2011), 31-45.
- Emecen, Feridun, “Süleyman I”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 62-74.
- Er, Piri, “Mansur’dan Nesîmî’ye Nesîmî’den Anadolu Alevîliğine ‘Ene’l-Hak’ İnancı”, Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, (ss. 120-132.), Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (4. Baskı), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1994.
- Eren, Cüneyt ve Uzunoğlu, M. Vecih, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar, Belâgat, Sütun Yay.*, İzmir 2006.
- Eren, Şadi, *Güzel Konuşmanın Sırları*, (2. Baskı), Nesil Yay., İstanbul 1999.
- Ergin, Muharrem, *Kadı Burhâneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.
- Erkal, Abdulkadir, “Türk Edebiyatında Hilve ve Cevrî’nin Hilve-i çâr-Yâr-ı Güzîn’i”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, 1999, 111-131.
- _____, “Yenişehirli Avnî’nin ‘Mir’ât-ı Cünûn’ İsimli Eseri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi – Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, Sayı: 39, 2009, 815-855.
- Ersöz, İsmet, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 465-467.
- Ertem, Rekin, *Yahyâ Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- Esrar Dede, *Tezkire-i Şu‘arâ-yı Mevleviyye, İnceleme-Metin*, (Haz. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000.
- Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 101-108.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 371-374.
- Fuzûlî, bkz. Akyüz, Kenan, v. dğr.
- Gâlib, bkz. Okcu, Naci.
- Gaybî, bkz. Kemikli, Bilal.
- Gibb, E.J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi I-V*, (trc. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara, ts.

- Göçgün, Önder, “XVIII. yüzyıl Klâsik Türk Şiiri’nin Nüktedan Bir Mevlevî Şairi: Tokatlı Kânî”, S. Hayri Bolay, v. dğr. (Haz.), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, (ss. 565-572), Gelişim Matbaası, Ankara 1987.
- Gökbilgin, M Tayyib, “Süleyman I”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1970, XI, 99-155.
- Göktaş, Mehmet, *Sûzî Dîvânı’nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- _____, *Dîvân Şiirinde İnsan Telâkkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2003.
- Gökyay, Orhan Şaik, “Şair Bâkî Gençliğinde Saraç Çıraklığı Yaptı mı?”, *Journal of Turkish Studies*, III (1979), Cambridge, 125-133.
- Gölcük, Şerafeddin, “Bursalı Mehmed Tahir’in Osmanlı Müelliflerinde İsmi Geçen Tokatlı Âlim ve Şairleri”, S. Hayri Bolay, v. dğr. (Haz.), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, (ss. 487-496), Gelişim Matbaası, Ankara 1987.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Melâmilik ve Melâmîler*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- _____, “Nesîmî”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul, ts., IX, 206-207.
- _____, “Şeyh Gâlib”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1970, XI, 462-467.
- _____, *Şeyh Gâlib, Seçmeler*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- _____, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006.
- Göztepe, Yüksel, “Ahmed Sûzî’nin Sülûknâmesi”, (Ed. Alim Yıldız), *Sivashlı Süfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi*, (ss. 269-284), Buruciye Yay., Sivas 2012.
- Gümüş, Zehra, “Mesnevî’ye Cevrî’nin Manzum Şerhi: Hall-i Tahkîkât”, *Turkish Studies*, vol. 4/6 (Fall 2009), 231-250.
- Güneş, Mustafa, “İznikli Eşrefoğlu Rûmî’nin Türk Edebiyatı Üzerindeki Etkisi: Gaybî, Handî ve Hilmi Yavuz Örnekleri”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), (Bahar 2011), 125-152.
- Güngör, Şeyma, “Hadîkatü’s-Suadâ”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 20-22.

- Güngör, Zülfikar, “Türk-İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur’ân-ı Kerim”, *İslâmî İlimler Dergisi I. Kur’an Sempozyumu (14-15 Ekim 2006)*, (ss. 178-188), İslâmî İlimler Dergisi Yay., İstanbul 2007.
- _____, “Gülzâr-ı Manevî’de Âyet İktibasları Üzerine Değerlendirmeler”, Ali Çavuşoğlu (Ed.), *İbrahim Tennurî: Kayseri 2011 Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (ss. 238-247), Melikgazi Belediyesi [Yay.], Kayseri 2011.
- _____, “Türk-İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Hadisler”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, 20-22 Nisan 2007*, (ss. 201-211), İslâmî İlimler Dergisi Yay., Çorum 2007.
- Günyol, Vedat, “Leylâ Hanım”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1957, VII, 49.
- Güzel, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, (3. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2006.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *100 Büyük Edip, 100 Büyük Şair: Fuzûlî*, Toker Yay., İstanbul 1972.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah ve Çelebi, Rebîha, *Teshilü’l-Belâğa (Maanî, Beyân, Bedî’)*, Anadolu Matbaası, İzmir 1996.
- Hâkim en-Nîsâbürrî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn I-IV*, Beyrut 1968.
- Haksever, Halil İbrahim, “Necâtî Dîvânında Âyetler”, *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (15-17 Nisan 2009) Basılmış Bildiriler*, (ss. 223-232), Kocaeli 2009.
- Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi I-X*, Kahraman Yay., İstanbul 1982.
- http://www.haydarya.com/maktaba_moktasah/03/book_71/part06/03.html (E.T. 04 Temmuz 2013)
- http://www.islamiyasam.com/modules/Peygamberimiz_Mucizeleri/3.htm (E.T. 08 Aralık 2012).
- http://www.yaklasansaat.com/eski_kavimler/israilogullari/altin_avcilari_gercek_tur_dagini_kesfetti.asp. (E.T. 11 Kasım 2012)
- Işık, Emin, “Âl-i İmrân Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 307-309.
- _____, “Duhâ Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 546.
- _____, “Duhân Sûres”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 548.

- _____, “Feth Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 456-457.
- _____, “Felak Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 301-302.
- _____, “Fâtiha Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 252-254.
- _____, “Furkân Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 221-222.
- _____, “İhlâs Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 537-538.
- İbn İsâ Saruhânî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, (Haz. Numan Külekçi), Akçağ Yay., Ankara, ts.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 7/14, Beyrut 1974.
- İbn Mâce, *Sünen*, Dâru's-Selâm, Riyad 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab I-XV*, Dâru Sâdir, Beyrut 1990.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri I-IV*, (3. Baskı), Dergâh Yay., İstanbul 1988.
- İnalcık, Halil, “Padişah”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 140-143.
- İpekten, Halûk, *Nef'î, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (3. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2000.
- _____, *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (5. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2007.
- _____, *Şeyh Gâlib, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (3. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2006.
- _____, *Bâkî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (7. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2008.
- İsen, Mustafa, “Tokat'ın Osmanlı Kültür Coğrafyasındaki Yeri ve Tokatlı Şairler”, S. Hayri Bolay, v. dğr. (Haz.), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, (ss. 507-514), Gelişim Matbaası, Ankara 1987.
- _____, *Sehî Bey Tezkiresi: Heşt Behişt*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- _____ ve Kurnaz, Cemâl, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- _____ ve Bilkan, A. Fuat, *Sultan Şairler*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- İslâmoğlu, Mustafa, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, (11. Baskı), Akabe Vakfı Yay., İstanbul 2011.
- İsmail Ankaravî, *Miftâhu Belâga ve Misbâhu Fesâha*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1284.
- İspir, Meheddin, “Şeyhî Divanı'ndaki Kasidelerin Edebî Türler ve Tarzlar Açısından İncelenmesi I (Dinî Türler)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, 2008, 103-126.
- İz, Fahir, “Şeyh Gâlib”, (Çev. Süleyman Tülücü), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Muhan Bali Özel Sayısı*, Sayı: 43, 2010, 259-289.

- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı I-V*, (14. Baskı), Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2008.
- Kaçar, Mücahit, *Fuzûlî ve Şeyh Gâlib’de İslâmî Kaynaklı Sözler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2006.
- Kadı Burhâneddin, bkz. Ergin, Muharrem.
- Kalkışım, M. Muhsin, “Tuhfetü’l-Haremeyn’de Mekân ve Şahsiyet İlişkisi”, Ali Bakkal (Ed.), *Şair Nâbî Sempozyumu*, 13–15 Kasım 2009, (ss. 375-394), Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü [Yay.], Şanlıurfa, ts.
- _____, “Şeyh Gâlib”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 54-57.
- Kandemir, M. Yaşar, “Ali: İlmî Şahsiyeti”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 375-376.
- _____, “Ali: Fazileti”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 376-378.
- “Kânî”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, VI, 158-159.
- Kânî, bkz. Yazar, İlyas.
- Kaplan, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., Ankara 1995.
- _____, “Şeyh Gâlib’in Şiir Anlayışı”, *Turkish Studies*, vol. 2/4 (Fall 2007), 455-465.
- Kara, Mustafa, “Fenâ”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 333-335.
- Kara, Ömer, “Fuzûlî’nin Tevhîd’inde Âyet, Hadîs ve İslâmî İlimlere Yapılan Atıflar”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (4), 1993, 213-234.
- Karaalioglu, Seyit Kemâl, *Edebî Sanatlar Antolojisi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1969.
- Karabey, Turgut, *Ahmet Paşa, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 1999.
- _____, “Fuzûlî’nin Bazı Türkçe Şiirlerinde Görülen Batınî Temayüller”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35 (2007), 59-72.
- Karahan, Abdülkadir, *Nef’î*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986.
- _____, “Nef’î”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul, ts., IX, 176-178.
- _____, “Nev’î”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul, ts., IX, 224-226.
- _____, *Nef’î Divanı’ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- _____, “Fuzûlî”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 240-246.
- _____, “Nâbî”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 258-260.

- Karaman, Hayreddin, v. dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-V*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006.
- Karataş, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Sütun Yay., İstanbul 2011.
- Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kaya, Bayram Ali, "Necâfî Bey", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 477-478.
- Kaya, Hasan, *XVIII. Yüzyıl Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitledi Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Kaya, Mahmut, "Ay: Kur'ân ve Hadis", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 182-183.
- Kayaalp, İsa, "Kânî", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 306-307.
- Kazvînî, Hatîb, *Telhîs ve Tercümesi, Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*, (Haz. Nevzat H. Yanık, v. dğr.), Huzur Yay., İstanbul, ts.
- Keleş, Reyhan, *Şeyhülislâm Yahyâ, Cevrî, Nedîm Dîvânları'nda Gönül*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.
- _____, *Şair Nâbî Bibliyografyası*, Ziraat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 2011.
- _____, "Sûzî Dîvânı'nda Âyet ve Hadis Kullanımı", (Ed. Alim Yıldız), *Sivaslı Sûfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi (26 Mayıs 2012)*, (ss. 151-174), Buruciye Yay., Sivas 2012.
- Kemikli, Bilal, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 1997, 443-460.
- _____, *Sunullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2000.
- _____, *Sunullâh-ı Gaybî, Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- _____, "Sunullâh-ı Gaybî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 532-533.
- Kılıç, Filiz, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin) I-III*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul 2010.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ I-II*, (2. Baskı), (Haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989.
- Kırca, Celal, "Âd", *DİA*, İstanbul 1988, I, 333-334.

- Kocakaplan, İsa, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, (6. Baskı), Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2008.
- Kocatürk, Vasfî Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi, Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*, Edebiyat Yay., Ankara 1964.
- Konyalı Mehmed Vehbî, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân I-XVI*, (4. Baskı), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1969.
- Köksal, M. Asım, *İslâm Tarihi I-XVIII*, Şamil Yay., İstanbul 1987.
- Köksal, M. Fatih, "Bir Kaside İki Şair: Nef'î- Cevrî", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 4, 1997, 191-202.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (10. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2007.
- _____, "Fuzûlî", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1945, IV, 686-699.
- _____, "Bâkî", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1949, II, 243-253.
- _____, "Ahmed Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1950, I, 187-192.
- Kudret, Cevdet, *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, (6. Baskı), Varlık Yay., İstanbul 1974.
- Kurnaz, Cemâl, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlili*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1996.
- _____, "Fuzûlî", *Edebiyatın İçinde Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2011, s. 112-117; (Aynı yazı), *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 50-56.
- _____, "Şeyhî", *Edebiyatın İçinde Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2011, s. 72-85; (Aynı yazı), *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 33-49.
- _____, *Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2011.
- Kut, Günay, "Ahmed Paşa", *DİA*, İstanbul 1989, II, 111-112.
- Kutluer, İlhan, "Nûr: İslâm Düşüncesi", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 245-246.
- Kutluk, İbrahim, "Şeyh Gâlib ve as-Sohbet-üs-Safîyye", [*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*] *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III (Kasım 1948), 21-47.
- Küçük, Hülya, *Küpten Sızan Sırlar, İntihâ-nâme-i Sultan Veled*, Ataç Yay., İstanbul 2010.

- _____, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş (Gözden Geçirilmiş 3. Baskı)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.
- _____, *Tasavvufa Giriş*, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İstanbul 2011.
- _____, ve R. Saraç, Yusuf, “İbn Arabî’nin Kitâbü’l-Bâ Adlı Eseri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2)*, Sayı: 23, 2009, 687-699.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı, Tenkitli Basım*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1994; (2. Baskı), Ankara 2011.
- Külekçi, Numan, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, (Haz. Rıdvan Canım), AKM Yay., Ankara 2000.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, (4. Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- _____, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, (5. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008.
- Leylâ Hanım, bkz. Arslan, Mehmet.
- Macdonald, D. B., “İktibas”, *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, V/II, 959.
- Mazıoğlu, Hasibe, *Fuzûlî ve Türkçe Divanı’ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- _____, “Dede Ömer Rûşenî ve Çoban-nâmesi”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 199-212.
- _____, “Necâtî’nin Türk Dili ve Edebiyatının Gelişmesindeki Yeri”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 303-309.
- _____, “Necâtî’nin Şiirlerinde Türkçe’nin Zenginliği”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 310-332.
- _____, “Fuzûlî”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 395-427.
- _____, “Fuzûlî’nin Doğum Tarihi Meselesi”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 428-433.
- _____, “Fuzûlî’nin İnsan Olarak Değeri”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 434-451.

- _____, “Fuzûlî'nin Şiirlerinde Türkçe'nin Zenginliği ve Güzelliği”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 452-466.
- _____, “Fuzûlî Kimleri Övmüştür?”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 467-516.
- _____, “Fuzûlî'nin Bir Mektubu”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 559-571.
- _____, “Nev'î'nin Hayatı ve Kişiliği”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 603-653.
- _____, “Şeyh Gâlib ve Şiirlerinin Dili”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 803-814.
- Mehmed Rifat, *Mecâmi 'ü'l-Edeb I-III*, Kasbar Matbaası, Dersaadet 1308.
- Mermer, Ahmet ve Koçkeskin, Neslihan, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- Mengi, Mine, *Dîvân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, (2. Baskı), AKM Yay., Ankara 1991.
- _____, “Hayrâbâd”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 54-55.
- _____, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Tarihi-Metinler*, (13 Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2007.
- Miralay Süleyman Bey, *Mebâni'l-İnşâ I-II*, İstanbul 1288.
- Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, (3. Baskı), (Haz. Cemâl Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı, Meal-Tefsir*, (Çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul 2002.
- Muhammed Şerîfî, *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârisî*, (3. Baskı), Tahran 1388.
- Muhibbî, bkz. Ak, Coşkun.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.
- Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, Dâru Kurtuba, Beyrut 2009.
- Nâbî, bkz. Bilkan, Ali Fuat.
- Necâtî Beg, bkz. Tarlan, Ali Nihad.
- Nesâî, el-Hâfız Ebû Abdurrahmân b. Şu'ayb, *Sünen I-VIII*, 1964.
- Nesîmî, bkz. Ayan, Hüseyin.
- Nef'î, bkz. Akkuş, Metin.

- Nev'î, bkz. Tulum, Mertol ve Tanyeri, M. Ali.
- Ocak, Fatma Tulga, "Nef'î ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri", *Ölümünün Üçyüzdüncü Yılında Nef'î*, (2. Baskı), AKM Yay, Ankara 1991, s. 1-20.
- Okcu, Naci, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, 1982.
- _____, *Şeyh Gâlib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divânın Tenkidli Metni) I-II*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.
- _____, "Hüsn ü Aşk", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 29-31.
- Olgun, İbrahim, *Nesîmî Üzerine Notlar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.
- Olgun, Tahir, *Bâkî'ye Dair*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1938.
- Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (2. Baskı), (Haz. Cemâl Kurnaz), Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2004
- Osman Gâzi'den Sultan Vahîdüddîn Han'a Osmanlı Târîhi I-IV*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.
- Öğüt, Salim, "Telbiye", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 396-397.
- Öngören, Reşat, "Rûşeniyye", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 271-272.
- Öz, Mustafa, "Mehdî el-Muntazar", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 376-377.
- Özaydın, Abdülkerim, "Kadı Burhâneddin", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 74-75.
- Özaydın, Murat, "Seyyid Nesîmî'de Tasavvuf Anlayışı", Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, (ss. 251-278), Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006.
- Özel, Ahmet, "Cihad", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 527-531.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Sultan", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 496-497.
- Özköse, Kadir, (Ed.), *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yay. Ankara 2012.
- Öztoprak, Nihat, "Divan Şiirinde Güzelin Saç Rengi", (Ed. Emine Gürsoy Naskali), *Saç Kitabı*, (ss. 240-261), Kitabevi Yay., İstanbul 2004.
- Öztürk, Mustafa, "Sultan", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 495-496.
- Pala, İskender, "Tavan Arası: Kâlû Belâ'da Aşk...", *Zaman Gazetesi*, (12 Aralık 2002), 17.
- _____, *Divan Edebiyatı*, (12. Baskı), Kapı Yay., İstanbul 2008.
- _____, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, (17. Baskı), Kapı Yay., İstanbul 2008.

- _____, *Şahane Gazeller: Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib*, Kapı Yay., İstanbul 2010.
- _____, *Şahane Gazeller I: Ahmet Paşa, Necatî, Fuzûlî*, Kapı Yay., İstanbul 2010.
- _____, *Şahane Gazeller II: Bâkî, Nef'î, Nailî*, Kapı Yay., İstanbul 2010.
- _____, *Muhteşem Şair Muhibbî*, (4. Baskı), Kapı Yay., İstanbul 2011.
- Parlatır, İsmail, *Fuzûlî, Türkçe Divan*, Akçağ Yay., Ankara 2012.
- Parlıyan, Abdullah, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi I-III*, Konya Kitapçılık, Konya 2004.
- Pir Sultan Abdal Divanı*, (2. Baskı), Şahkulu Sultan Dergâhı Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı, Ant Yay., İstanbul 1996.
- Pusmaz, Durak, "Kur'an'da İsar Kavramı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2011, 77-104.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtârü's-Sihâh*, Çağrı Yay., İstanbul 1987.
- Recaizade Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, Mihran Matbaası, İstanbul 1299.
- Rûşenî, bkz. Aydemir, Semra.
- Said Paşa, Diyarbekirli, *Mizânü'l-Edeb*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1305.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, (8. Baskı), Gökkuşbu Yay., İstanbul 2010.
- Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, (2. Baskı), (Çev. Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yay., İstanbul 2004.
- Sefercioğlu, M. Nejat, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- _____, "Nev'î", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 52-54.
- Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstulâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, (2. Baskı), (Haz. İhsan Kara), İnsan Yay., İstanbul 2013.
- Sinan, Betül, "Necatî Bey ve Şeyh Gâlib Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Eski Türk Edebiyatı Tarihi II, 5 (10), 2007, 572-586.
- Sinanoğlu, Mustafa, "Sînâ", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 221-222.
- Solmaz, Süleyman, *Necatî, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- _____, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, AKM Başkanlığı Yay., Ankara 2005.
- Sunar, Cavit, *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1974.
- Sûzî, bkz. Yıldız, Alim.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî I-II*, Çağrı Yay., İstanbul 2007.

- Şener, H. İbrahim ve Yıldız, Alim, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- Şengül, Nedim, *Nâbi'nin Farsça Divançesi (Metin-İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005.
- Şengün, Necdet, "Ahmed Sûzî Dâvânî'nda Dil ve Anlatım", (Ed. Alim Yıldız), *Sivaslı Sûfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi*, (ss. 105-126), Buruciye Yay., Sivas 2012.
- Şeyh Hâlid, bkz. Yıldız, Alim.
- Şeyhî, bkz. İsen, Mustafa ve Kurnaz, Cemâl.
- Şeyh Sabır Hasan Muhammed Ebû Süleyman, "Emsâlü'l-Kur'ân", (Çev. Mustafa Hocoğlu), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12 (1), 2012, 257-268.
- Şeyhülislâm Yahyâ, bkz. Ertem, Rekin.
- Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, (Haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- Tansel, Fevziye Abdullah, "Necâtî Bey", *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul, ts., IX, 154-156.
- Tarlan, Ali Nihad, "Nef'î ve Tuhfetü'l-Uşşâk Tercümesi", *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, AKM Yay., Ankara 1990, s. 163-170.
- _____, *Necâtî Beg Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- _____, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- _____, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, (4. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2004.
- _____, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, (4. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2005.
- Tavukçu, Orhan Kemâl, "Yenişehirli Avnî Bey'in Âb-nâme Adlı Eseri Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, 2001, 59-79.
- _____, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Fenomen Yay., Erzurum 2005.
- Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'ânî*, Matbaatü Abdullah Efendi, İstanbul 1307.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsû'atü Keşşâfi Mustalahâti'l-'Ulûm ve'l-Fünûn*, (Nşr. Ali Dahrûc), Mektebetü Lübnan, Beyrut 1996.
- Tek, Abdurrezzak, "XVII. Yüzyılda Melâmî Şeyhlerinden Sunullâh Gaybî'nin Bakışı ile Tarîkat Âdâbı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 2009, 209-224.

- Tenik, Ali, “Nâbî’nin Tasavvûfî Düşüncesi”, Ali Bakkal (Ed.), *Şair Nâbî Sempozyumu*, 13–15 Kasım 2009, (ss. 189-218), Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü [Yay.], Şanlıurfa, ts.
- Tercüme-i İntihânâme-i Sultan Veled (İnceleme-Metin)*, (2. Baskı), (Trc. İbrahim Hakkı Eroğlu), (Haz. Hülya Küçük), Aybil Yay., Konya 2012.
- Timurtaş, Abdulhadi, *Ziyâuddîn İbnu’l-Esîr’in Dîvân Kitâbeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.
- Timurtaş, F. Kadri, *Şeyhî, Hayatı ve Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1968.
- _____, “Şeyhî”, *İslâm Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1970, XI, 474-479.
- _____, *Bâkî Divanından Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- Tirmizî, *el-Câmi‘*, Dâru’s-Selâm, Riyad 1999.
- Tok, Vedat Ali, *Edebî Sanatlar Ansiklopedisi*, Literatürk [Yay.], Konya 2011.
- Tolasa, Harun, *Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası*, (2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara 2001.
- Topaloğlu, Bekir, “Cihad: Günümüzde Cihad”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 531-534.
- _____, “Cennet: Cennetin İsimleri”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 376-386.
- _____, “Tâhâ Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 379-380.
- _____, “Tûr Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 404-405.
- _____, “Tövbe”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 279-283.
- Torun, Ahmet Semih, “Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 34 (Aralık 2010), 125-161.
- Tören, Hatice, “Kadı Burhâneddin: Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 75-76.
- Tulum, Mertol ve Tanyeri, M. Ali, *Nev’î; Divan Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1977.
- Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî, Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri I-II*, (Haz. Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yay., Ankara 2001.
- Turan, Lokman, *Yenişehirli Avnî Bey Divanı’nın Tahlili (Tenkitli Metin)*, *Encümen-i Şu’arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

- _____, “Divan Şiirinin Son Şairlerinden Yenişehirli Avnî Bey’de Gelenekten Moderne Doğru Açılan Kapılar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, 2000, 149-162.
- _____, “Yenişehirli Avnî Bey’in Ateşkede Mesnevîsi Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies*, vol. 3/4 (Summer 2008), 866-903.
- _____, “Yenişehirli Avnî Bey’in Mir’ât-ı Cünûn’u”, *Turkish Studies*, vol. 3/4 (Summer 2008), 680-736.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998.
- Uludağ, Süleyman, “Ahsen-i Takvîm”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 178.
- _____, “Amel”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 13-16.
- _____, “Rüya: Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul 1992, XXXV, 309-310.
- _____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- _____, “Muhammed: İslâm Kültüründe Hz. Muhammed”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 448-450.
- _____, “Nefis”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 526-529.
- _____, “Ölüm: Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 37-38.
- _____, “Nûr”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 244-245.
- Usluer, Fatih, *Hurufilik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabalcı Yay., İstanbul 2009.
- Uraz, Murat, *Şeyhülislâm Yahyâ, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirlerinden Parçalar*, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1944.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*, Yediveren Kitap, Konya 2001.
- Uzun, Mustafa, “Dede Ömer Rüşenî”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 81-83.
- _____, “Ebced”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 68-70.
- _____, “Kur’ân ve Türk Edebiyatı”, (Ed. Bedreddin Çetiner), *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları II*, (ss. 21-28), Ensar Neşriyat, İstanbul 2001.
- _____, “Kur’an: Edebiyat”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 414-417.
- _____, “İktibas: Türk Edebiyatı”, *DİA*, İstanbul 2010, XXII, 52-54.
- Ünver, İsmail, “Övgü ve Yergi Şairi Nef’î”, *Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef’î*, (2. Baskı), AKM Yay., Ankara 1991, s. 45-78.
- _____, “Leylâ Hanım”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 157.

- Ünver, Mustafa, *Hurufilik ve Kuran, Nesîmî Örneği*, Fecr Yay., Ankara 2003.
- _____, “Nesîmî’nin Şiirlerinde Kur’ân’a Referans Sorunu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24-25, 2007, 119-134.
- Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007.
- Üzüm, İlyas, “Kevser Sûresi”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 345-346.
- _____, “Nesîmî: Görüşleri”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 5-6.
- Varışoğlu, M. Celâl, “Nesîmî Divanında Rind-Zâhid İkilemi ve Gerçek Âşığın Portresi”, Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyid Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, (ss. 312-323), Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006.
- Yakar, H. İbrahim, “Seyyid Nesîmî’nin Şiir Anlayışı”, Gülağ Öz (Haz.), *Evrene Sığmayan Ozan Nesimi, I. Uluslararası Seyyid Nesimi Sempozyumu Bildirileri (17-19 Haziran 2005)*, (ss. 324-338), Yol Bilim Kültür Araştırma Yay., Ankara 2006.
- Yardım, Ali, *Peygamberimiz’in Şemâli*, (9. Baskı), Damla Yay., İstanbul 2011.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “İnşirâh Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 345-346.
- _____, “Kalem Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 247-248.
- _____, “Leyl Sûresi”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 155-156.
- _____, “Mâûn Sûresi”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 175-176
- _____, “Mürselât Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 54-55.
- _____, “Nasr Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 416-417.
- _____, “Nas Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 392-393.
- _____, “Nûr Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 247-248.
- _____, “Rahmân Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 417.
- _____, “Şems Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 510-511.
- Yavuz, Salih Sabri, “Livâû’l-Hamd”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 200.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Ayne’l-yakîn”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 269-270.
- _____, “Hakka’l-yakîn”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 203-204.
- _____, “İlme’l-yakîn”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 137-138.
- _____, “Şefaât: İslâm’da Şefaât”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 412-415.
- Yazar, İlyas, *Kânî Divânı (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.

- Yazıcı, İshak, “Neml Sûresi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 553-554.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili I-X*, (sadeleştiren: İsmail Karaçam, v. dğr.), Çevik Matbaası, İstanbul 2007.
- “Yeğen Mehmed Paşa”, http://tr.wikipedia.org/wiki/Ye%C4%9Fen_Mehmed_Pa%C5%9Fa (E.T. 01 Temmuz 2013).
- Yeğın, Hüseyin İbrahim, “Nâbî’nin Hayriyesi’nde Çocuk Eğitimi”, Ali Bakkal (Ed.), *Şair Nâbî Sempozyumu*, 13–15 Kasım 2009, (ss. 432-442), Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü [Yay.], Şanlıurfa, ts.
- Yekbaş, Hakan, “Ahmed Sûzî’nin Hayatı, Eserleri ve Bir Mecmuadan Hareketle Bilinmeyen Şiirleri”, (Ed. Alim Yıldız), *Sivaslı Sûfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi*, (ss. 45-90), Buruciye Yay., Sivas 2012.
- Yenişehirli Avnî, bkz. Turan, Lokman.
- Yeniterzi, Emine, *Divan Şiirinde Na’t*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.
- Yıldıran Sarıkaya, Meliha, “Ahmed Sûzî’nin Vasiyetnâmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV (2), 2011, 173-200.
- _____, “Sûfî Muhitinde Vasiyetnâme Geleneği ve Sûzî’nin Vasiyetnâmesi”, (Ed. Alim Yıldız), *Sivaslı Sûfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi*, (ss. 285-294), Buruciye Yay., Sivas 2012.
- Yıldırım, Suat, “Besmele”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 529-532.
- Yıldız, Alim, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, Sivaslılar Vakfı [Yay.], İstanbul 2003.
- _____, *Şeyh Hâlid Divanı*, Asitan Yay., Sivas 2011.
- _____, *Ahmed Sûzî Divânı*, Buruciye Yay., Sivas 2012.
- _____, “Sûzî’nin Mesnevîleri”, (Ed. Alim Yıldız), *Sivaslı Sûfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi*, (ss. 295-305), Buruciye Yay., Sivas 2012.
- Yılmaz, Ali, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı’nda Âyet ve Hadis İktibasları Çerçevesinde İşlenen Konular”, 2. *Uluslararası Siirt Sempozyumu İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri*, (ss. 137-162), İstanbul 2008.
- Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.
- Yorulmaz, Hüseyin, *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyat*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.
- Yurdagür, Metin, “Matla’u’l-İ’tikâd”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 142-143.

DİZİN
LAFZÎ ÂYET İKTİBASLARI DİZİNİ

- ‘abdehū Zekerıyyā, 102, 103
‘abdihī leyle, 96
‘āde ke’l-‘urcūn, 148, 181
aḥsen-i taḫvīm, 265, 268, 269, 270, 271, 272, 388
‘alā ḥuluḳın ‘azīm, 226, 227
‘ale’l-‘arşı’stevā, 107, 108, 309
‘aleynā cem‘ahū, 230
Allāhu laṭıfun bi‘ibādih, 162
Allāhu laṭıfun bi‘ibādihī, 162
Allāhu nūr, 125, 126, 195
Allāhu nūrun, 125
Allāhu semī‘, 47, 386
Allāhu semī‘un, 47
Allāhu’ş-şamed, 284, 286, 288
‘allemehū, 182
‘allemel-‘esmā’, 24, 25, 65
‘allemel-‘esmā’e kü, 24
‘allemel-‘insāne mā lem ya‘lem, 273
‘allemel-‘Kur‘ān, 200, 201, 222
‘allemnā, 101, 191
‘amme, 153, 240
ānestü nār, 109, 110
ānestü nāren, 109, 110
‘arşı’s-tevā, 388
aḥḥāb-ı fil, 280, 281
a‘ṭaynāk, 282
a‘ṭaynāke, 282
āyetün min-āyeti, 149
‘ayne’l-yaḳīn, 181, 210, 244, 277, 278, 279, 280
‘aynen tüsem mā selsebīl, 236
‘azābü’l-ḥarīḳ, 49, 386, 387
‘azb-i furāt, 131
‘azbün furāt, 130
‘azizün zü’ntıḳām, 44
baḥrū’l-mescūr, 180
başar, 197
ba‘de ‘usrin yüsrā, 217
bel hüm aḍall, 66, 67
belā, 66
belī, 66
beneynā fevḳaküm seb‘an şidāden, 240, 241
berd ü selām, 115, 116
berden ve selāmen, 115
beyt-i ma‘mūr, 180
beytü’l-‘atıḳ, 121
beytü’l-ma‘mūr, 179
bi’l-‘aşıyyi ve’l-ibkār, 47, 68
bi’l-ḡadāti ve’l-‘aşıyy, 57
bi’l-ḡuduvvi ve’l-āşāl, 47, 68, 127, 128, 385
bi’sel-mihād, 45
bi’smillāh, 12, 13, 14, 15, 135, 155, 300, 302, 307, 336
bi’smillāhi mecrāhā, 79
bi’smillāhi mecrāhā ve mürsāhā, 79
bi’smillāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm, 12, 13, 14, 388
bi-ḳalbin selīm, 132
bu‘de’l-meşriḳayn, 165
bu‘d-i meşriḳayn, 165
cāhidū, 54, 385
ce‘alnā, 114, 221
ce‘alnā sirācen, 241
ce‘alnāhā, 221, 222, 240
ce‘alnāhā ṭibāḳan, 246
ce‘alnāhā sirācen, 241
cennātü ‘adnin, 74, 75, 156, 157, 292
cennetü’l-me’vā, 194, 195
cennetü’n-na‘īm, 194
cū‘, 39
ḍallīn, 20, 21
dārü’l-bevār, 88
dīneküm, 53
ebter, 282
ecre’l-muḥsinīn, 77
eḥāṭa, 217, 218

- eḳrazu'llāh, 213
 elem neşrah, 254, 265, 266, 269, 363
 elem neşrah leke şadrak, 183, 265
 elest, 42, 64, 65, 66, 333
 elestü Rabbüküm, 64
 el-ḥāşi'īne, 143, 209
 elḥamdülillāh, 17, 18, 48, 223, 286
 elḥamdülillāhi'llezi ezhebe 'anna'l-ḥazen,
 144
 elḥamdülillāhillezi ḥaleḳa's-semāvāti, 56
 el-ḥayyü'llezi, 131
 elif-lām-mīm, 21, 22
 elif-lām-mīm-şād, 22
 elif-lām-mīm-rā, 22
 elif-lām-rā, 22
 el-ḳānitīne, 143, 209
 ellezi esrā, 105, 146, 254
 ellezi yüvesvis, 289
 ellezi yüvesvisü, 289
 ellezi esrā, 342
 el-'urvetü'l-vüşkā, 42, 43, 387
 el-yevme ekmeltü leküm, 53
 el-yevme ekmeltü leküm dīneküm, 53
 emmāre, 83
 ene Rabbüküm, 117
 enkerü'l-eşvāt, 141, 142
 e'ntezi, 142
 en tü'eddü, 51, 52, 385
 en yuḥyiye'l-mevtā, 168, 169
 erinī, 59, 60, 61, 63
 ernī, 59
 er-Raḥīm, 13
 er-Raḥmān, 13, 200
 er-Raḥmān 'ale'l-'arşi's-tevā, 107, 199,
 234
 er-Raḥmānū 'ale'l-'arşi'stevā, 106
 er-rāki'ün, 76
 erselnāk, 36, 92
 erselnāke, 36
 esfel, 272
 esfel-i sāfil, 272
 esfel-i sāfilin, 272
 esmā, 24, 25
 esrā, 96
 esrā bi-abdihī leylā, 97
 esrā bi'abdihī leylen, 97
 es-sācidün, 76
 estecib, 162
 etā, 132
 etā bi-ḳalbi selīm, 132
 etī'ūni, 48
 et-tā'ibün, 76, 77
 ev ednā, 183, 185, 186, 187, 188, 189,
 190, 192, 265, 359, 362, 388
 evḥā, 191
 eyne'l-mefer, 229
 eynemā tüvellü, 30, 31
 fa'dribü, 68, 69
 fa'tebirü, 213, 214
 fe'dḥulī fi 'ibād, 252, 253
 fe'dḥulūhā ḥālidin, 74, 75, 156, 157,
 292
 fe-firrü, 177
 fe'hla' na'leyk, 110, 111
 fekān, 33
 fe kāne ḳābe ḳavseyne, 183
 fe kāne ḳābe ḳavseyne ev ednā, 265
 felā ted'u me'a'llāh, 133
 fe'l-mülḳiyāti zikran, 239, 240
 fe'nzur, 140, 314
 fe'nzurü, 214
 fe'rtakib mā fi's-semā', 165, 166
 fe'rtakib mā fi's-semā'i, 104
 fes'elü ehle'z-zikr, 95
 fe-şemme, 29
 fe-şemme vechü'llāh, 29
 fe'staḳim, 82, 385, 386
 fetahnā, 170
 feterdā, 264
 fetḥan mübīn, 171
 fetḥ-i ḳarīb, 216
 fetḥ-i mübīn, 171, 172, 305
 fetḥun ḳarīb, 170, 196, 214, 215, 216
 fe'zḳürü'llāhe ḳiyāmen, 53, 383
 fe'zḳürü'llāhe keşīran, 72
 fezkürünī, 38

- fe'z-zācirāti zecrā, 153
 fe'z-zācirāti zecran, 152, 153, 388
 fi'l-ķurbā, 43, 163
 fi'l-arż, 29
 ğadātin ve 'aşıyy, 56, 57, 262, 299
 ğāfiri'z-zenb, 158
 ħabl-i verīd, 174
 ħablü'l-verīd, 173, 174
 ħaķķa'l-yaķīn, 210, 211, 247, 277, 278
 ħaleķa'l-arża ve's-semā, 56
 ħaleķa'l-leyle ve'n-nehār, 115
 ħaleķa'l-mevte ve'l-ĥayat, 6, 220
 ħaleķa's-semāvāti ve'l-arż, 56
 ħaleķtehū min ħīn, 58
 ħaleķtehüm min ħīn, 58
 ħā mīm, 158
 ħammālete'l-ĥatab, 284, 317
 ħayl-i müsevvem, 46, 69
 ħayyü'llezī, 287
 hāzā şırātun müstaķīm, 17, 48
 hāzān lesāĥirān, 111
 hel etā, 105, 185, 231, 232, 233, 351, 372
 hel etā 'ale'l-insān, 232
 hel min mezīd, 175, 176
 ħūr-ı 'īn, 166, 167, 168
 ħūrin 'īn, 166
 ħūru'l-'īn, 166, 168
 ħūr-ı maķşūrāt, 154, 205, 206
 ħūrun maķşūrāt, 153, 205
 ħüden li'l-müttaķīm, 23
 hüve'llāhu'ş-şamed, 286
 hüve'l-evvelü ve'l-āĥir, 212
 hüve'l-fazlü'l-mübīn, 134
 'indehū ümmü'l-kitāb, 285
 iz hümā, 73
 ize'ş-şemsü küvviret, 245
 işbirü ve şābirü, 50
 'ibādiye'ş-şekūr, 144, 235
 ihdīnā, 20, 21
 ihdīna'ş-şırāt, 19
 'ihn-i menfūş, 244, 276
 'ihni'l-menfūş, 276
 ihtedā, 112
 ilā rabbik, 249
 ilā rabbiki, 249, 252
 ila'llāh, 177
 illā mā se'ā, 198
 illā vechehū, 23, 137, 138
 ille'l-belāġ, 54, 55
 'ilme'l-yaķīn, 210, 277, 278, 279, 280
 'indehā cennāt, 125, 195
 'indehū ümmü'l-kitāb, 85, 86, 285
 in hāzāni lesāĥirān, 111
 innā fetĥanā lek, 171
 innā fetah, 227
 innā fetahñā, 17, 122, 146, 170, 171, 196, 215, 286, 307, 308
 innā hedeynā, 234
 innā hedeynāhü's-sebīl, 106, 107, 144, 234, 235
 innā ileyhi rāci'un, 40, 387
 innā lillāhi ve innā ileyhi rāci'un, 39
 inna'llāhe semī'un, 47
 inna'llāhe yuĥibbu't-tevvābīn, 42
 inne 'azābī leşedīd, 87
 inne 'azābī şedīd, 87
 inne hāzān lesāĥirān, 111
 innehū hüve't-tevvāb, 26, 27
 inne'l-ĥasenāt, 83
 inne'llāhe yuĥibbu't-tevvābīn, 42
 innemā, 94, 120, 347
 inne me'a'l-'usri yūsran, 267
 inne Rabbenā leġafūr, 144, 145
 innī ena'llāh, 135, 136
 innī leġaffārun limen tābe, 112
 innī leġafferu limen tābe ve'htedā, 112
 inşaķķa'l-ķamer, 199
 inşıķāķu'l-ķamer, 198
 in yekād, 227
 irci'ī, 249, 250, 251, 252
 isrā, 105, 146, 254
 istevā, 230
 istevā 'ale'l-'arşı, 107
 iyyāke na'būd, 18
 Kābe ķavseyni ev ednā, 188, 190, 310

- k̄ab-ı kavseyñ, 182, 183, 184, 185, 186,
 187, 188, 189, 190, 191, 238, 244,
 265, 361, 388
 kad efleha, 122
 kaf hā, 133
 k̄af hā yā ‘ayn şād, 102
 k̄af u nūn, 32, 34, 388
 k̄af ve’l-Ḳur’ān, 129, 172, 173, 292
 k̄ale’ḥse’ū fi hā, 124
 k̄alū belā, 64, 65, 66, 388
 kamtarir, 235, 236
 k̄anitine’l-ḥāşî’in, 143, 209
 k̄aşırātu’ṭ-ṭarf, 153, 154, 205, 206
 kavseyñi ev ednā, 189
 ke’sen, 235
 kerremnā, 98, 139
 keyfe yuḥyi’l-arz, 141
 kul hüve, 200
 kul hüve’llāh, 171, 285, 286, 308, 317
 kul hüve’llāhu, 285
 kul hüve’llāhu eḥad, 85, 284, 285, 317
 kul hüve’r-Raḥmān, 222
 kulī’llāhümme mālik, 46, 386
 kul innemā, 67, 68
 kul kefā, 40, 86, 104, 166, 234, 320,
 387
 kul-kefā billāh, 193
 kul küllün mina’llāh, 52
 kul yā ‘ibādī, 155
 Ḳur’ānün mübīn, 89, 150
 külle yevmin hüve fi şe’n, 4, 204
 küllehā, 25
 küllü ḥizbin bimā ledeyhim ferihün, 123
 küllü men ‘aleyhā fān, 5, 202, 203
 küllü şey’, 137, 138
 küllü şey’in ḥayy, 114
 küllü şey’in hālikün, 23, 57, 137, 138,
 384
 küllü şey’in hālikün illā vecchēhū, 137,
 138
 kün, 32, 33, 34, 35, 341, 388
 kün fekān, 32, 33, 34, 35, 36, 388
 kün feyekün, 32, 33, 34, 388
 küntü türāb, 243
 lā seyf, 233, 351
 lā taḥzen, 73, 74
 lā taḥneṭū, 4, 51, 155, 156
 lā taḥneṭū min raḥmeti’llāh, 4, 5, 14,
 155
 lā teḥaf, 80, 81, 84
 lā teḥāfu, 111, 112
 lā tesme’un, 137
 lā tey’esū, 81, 84
 lā tu’āḥiz in-nesinā, 44, 385
 lā tuḥarrik, 230
 lā tuṭi’hu, 274
 lā yemüt, 131, 132, 287
 lā yezīdü’l-kāfirine küfrühüm illā ḥasār,
 145
 lā yuḍī’u, 77
 lā yuḍī’u ecre’l-muḥsinīn, 77
 lā yuḥibbū’z-zālimīn, 49
 lā yüs’elü ‘ammā, 113, 114
 lā yüs’elü ‘ammā yef’al, 113
 lā ḥavf, 28
 lā ḥavfün ‘aleyhim velā hümm yahzenün,
 27
 lā rayb, 22, 23
 lā raybe, 23, 137, 138
 le-‘amrūke, 91, 261, 358, 359
 le-‘amrük, 36, 91, 92, 359
 lezzetün li’ş-şāribīn, 6, 169
 lehū küfüven eḥad, 286, 288
 lehū küfven eḥad, 286, 288
 lehū mā fi’s-semāvāti, 32, 108
 lehū mülkü’s-semāvāti ve’l-arz, 29
 lehū mülkü’s-semāvāti vemā fi’l-arz, 29
 lem yekün, 286, 288
 lem yelid, 286, 287, 288
 lem yelid velem yüled, 287
 len terānī, 59, 60, 61, 62, 63
 leylen ṭavīl, 184, 238
 leyletü’l-Ḳadr, 261, 274, 275
 leyse ke-mişliḥī, 162
 leyse li’l-insāni illā mā se’ā, 198
 li-meni’l-mülk, 160, 161
 liuli’l-ebşār, 214
 mā’en ṭahūr, 129, 130

- mā evhā, 101, 188, 191, 192, 193
 mā'-i ma'in, 224
 mā'in ma'in, 131, 223, 224
 mālīkū'l-mülk, 46
 mā rameyte, 46, 69, 70
 mā rameyte iz rameyte, 70
 mā re'ā, 193
 māricün min-nār, 130, 201
 mā teqaddem, 172
 māün ma'in, 223
 mā yesturün, 225, 309
 mā zāğ, 197
 mā zāğal-başar, 170, 193, 196, 197, 198, 215
 mecma'u'l-bahreyn, 100, 101, 357
 men 'aleyhā fān, 202, 237
 men 'aleyhā küllü fān, 5, 202
 men fi'l-ķubūr, 120, 121
 men 'indehū 'ilmü'l-kitāb, 86, 87
 men yuħyi'l-iżāme ve hiye ramīm, 8
 meni'dturra, 40, 41
 merace'l-bahreyn, 130, 201
 mescid-i aķşā, 96
 mescidi'l-aķşā, 96
 mescūr, 180
 milħ-i ücāc, 131
 milħun ücāc, 130, 131
 milħun ücācün, 131, 223
 mīm ü ħā, 158
 min aṣḥābi'l-yemīn, 210
 min āyetin min āyāti Rabbihim, 149
 min fütūr, 155, 221
 min ledün, 78
 min nāri's-semūm, 89
 min raħmeti'llāh, 237
 mizācühā, 235
 müntehā, 194
 müslimātin mü'minātin ķānitātin tāibāt, 218
 naħnü ķasemnā, 163, 164, 165
 naħnü eķrabu, 209
 naħnü'z-zāri'un, 143, 209
 naṣrun mina'llāh, 170, 181, 196, 214, 215, 216, 244, 279
 nefahnā, 116, 117
 nefaħtü fih, 90
 nefaħtü fihi min rūḥi, 90, 384
 nefsi muṭma'inne, 248, 249, 250
 nesta'in, 18
 nezzele'l-furķān, 129, 292
 ni'me'n-naṣır, 71, 72
 nün ve'l-ķalem, 225, 226, 309, 311, 357
 nürenā, 219
 nūru'n-nūr, 127
 nūrun 'alā nūr, 125, 126, 127, 179, 268
 Rabbenā etmim lenā, 219
 Rabbenā etmim lenā nüren, 220
 Rabbenā etmim lenā nürenā, 219
 Rabbene'ftaħ beynenā, 59
 Rabb-i 'arṣ-ı 'aẓīm, 78
 Rabbi ernī, 61
 Rabbi lā tezer, 228, 229
 Rabbi zidnī, 63, 112, 113
 Rabbü'l-'ālemīn, 17, 48
 Rabbü'l-'arṣi'l-'aẓīm, 77
 Rabbü'l-felaķ, 288
 rāfi'u'd-derecāt, 160
 raħīm, 13
 raħmān, 13, 200
 Raħmān 'ale'l-'arṣi'stevā, 107
 raħmāni'r-raħīm, 13
 Raħmānü'r-raħīm, 285
 raħmeten li'l-'ālemīn, 33, 118, 119, 320
 rāki'ātun sācidāt, 77
 raķķ-ı menṣūr, 179, 268
 raķķun menṣūr, 178, 179
 razū, 55
 refi'u'd-derecāt, 159, 160
 ṣādīķu'l-va'd, 103
 saķf-ı merfū', 180
 saķfu'l-merfū', 180
 ṣāniye'sneyn, 73
 ṣāniye'sneyni iz hü mā fi'l-ğār, 73
 ṣarṣar, 228
 seb'an mine'l-meṣānī, 94

- sebīlü'l-mücrimīn, 57
 seb'-i meşānī, 291
 seb'-i şidād, 241
 seb'u'l-meşānī, 17, 93, 94, 129, 173,
 290, 291, 292, 293, 388
 seb'un şidād, 240, 241
 seḳāhüm, 185, 236, 237
 seḳāhüm Rabbühüm, 202, 237
 seḳāhüm Rabbühüm şerāben ṭahūrā,
 237
 seḳāhüm Rabbühüm şurben ṭahūrā,
 238
 semi'nā, 44
 semi'nā ve aṭa'nā, 43
 şemme vechü'llāh, 6, 29, 30, 31
 senā berḳ, 128
 senā berḳihī, 128
 serā'ir, 211, 247
 şıbgatellāh, 37
 şıbgatellāhi vemen aḥsenu, 37
 şırāt-ı müstaḳīm, 19, 20
 şırātu'l-müstaḳīm, 19
 sidre, 194
 sidretü'l-müntehā, 193, 194, 195
 sidr-i maḥḍūd, 206, 207
 sübhāne'l-lezī, 96, 270, 388
 sübhāne'l-lezī esrā, 96, 97, 270, 388
 sübhāne'l-lezī esrā bi'abdihī, 96
 şümme enşe'nāhu ḥalḳan āhara, 122
 şaḳḳu'l-ḳamer, 198, 265, 269
 şākiran, 144, 234
 şems-i ḍuḥā, 253, 254, 255, 256, 257
 şemsü'd-ḍuḥā, 239, 254, 256, 265,
 269
 şerrü'd-devāb, 70, 71
 şey'ün 'acīb, 81, 82
 şey'ün 'ucāb, 154
 şurben, 237
 ṭāhā, 58, 104, 105, 106, 133, 146,
 147, 165, 166, 177, 178, 200, 232,
 254, 265, 267, 268, 297, 302, 309,
 388
 taḥtehe'l-enhār, 76
 tā'ibün, 77
 ṭalḥ-ı mendūd, 207
 ṭāmmetü'l-kübrā, 244, 245, 276
 ṭāsīn, 104, 133, 267, 302, 309
 ṭā vü hā, 106, 257
 teḳabbel, 88
 tebārek, 58, 170
 tebāreke, 58
 tebbet yedā Ebī Leheb, 283
 tecellā, 60, 63
 tecrī taḥtehā, 76
 tellāhi leḳad āşereke'llāhu 'aleynā, 84,
 85
 tesurru'n-nāzirīn, 28
 tevekkeltü 'ala'llāh, 52, 79, 80
 ṭibāḳan, 221, 222
 tilke āyātü'l-kitāb, 89
 tīn ü ve'z-zeytūn, 267
 tis'a āyāt, 99
 ṭübā lehüm ḥüsnü me'āb, 85
 ṭübā lehüm ve ḥüsnü me'āb, 85
 tūbū ila'llāh, 219
 Ṭūr-ı sīnīn, 210, 268
 ṭūri seynā, 268
 ṭūri sīnīn, 146, 268
 tüblā, 211, 247
 tübtü ileyhi, 27
 tübtü ileyk, 63, 113
 tüvellū şemme vechü'llāh, 29
 ulü'l-ebsār, 140, 214
 unzurünā, 212
 'urbün etrāb, 208
 'urcün-i ḳadīm, 148, 149
 'urcūni'l-ḳadīm, 148, 149
 'urvetü'l-vüşḳā, 42, 43, 163, 387
 'usr, 266
 'usri yüsran, 217
 'usrin yüsrā, 266
 'utuvvin ve nüfūr, 222
 'utüvv ü nüfūr, 222
 Ümmü'l-kitāb, 12, 86, 290, 293
 üscüdü, 26
 va'llāhu semī'un, 47
 ve'budü, 50, 384

- ve'd-đuđā, 56, 57, 91, 105, 183, 184,
 232, 248, 255, 257, 258, 259, 260,
 261, 262, 263, 274, 283, 312, 313,
 314, 315, 358, 388
 ve'dđulī Cenneti, 252, 253
 ve in yekād, 227
 ve kınā, 41
 ve kīle men rāk, 231
 ve'l-'ādiyāt, 239, 275, 276
 ve lā hüm yahzenün, 27, 28
 ve lekad kerrem, 98
 ve lekad kerremnā, 98
 ve lem yūled, 131, 287
 ve'l-fecr, 248, 259, 263, 313
 ve'l-đayli'l-müsevvemeti, 46
 ve'l-ķalem, 224, 226
 ve'l-lezīne cāhedū fīnā, 139
 ve'l-leyl, 56, 57, 105, 122, 248, 253,
 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261,
 262, 263, 313, 314, 316, 388
 ve'l-leyli izā yağşā, 257, 313
 ve'l-mürselāt, 239, 275, 276, 312
 ve mā rameyte, 46, 69
 ve mā řāġa, 197
 ve mine'l-mā'i küllü şey'in đayy, 114, 386
 ve'mtāzū, 150
 ve'n-nāzi'āt, 181, 185, 243, 244, 276,
 279, 309
 ve'n-necm, 148, 181, 244, 279
 ve'n-necmi, 58, 181
 ve'n-necmi izā hevā, 181
 ve'nşaqķa'l-ķamer, 199
 ve'nteżır, 142
 ve-nünezzil, 98, 99
 ve'ş-şāffāt, 152, 153, 240
 ve'ş-şāffāti şaffen, 152, 153, 388
 ve'scüdū, 121
 ve'scüd va'ķterib, 50, 274, 384
 ve's-sābiķūne's-sābiķūn, 206
 ve's-semā' zāti'l-burūc, 222, 246
 ve's-semā'i zāti'l-burūc, 221
 ve's-semāvāti'l-'ulā, 106, 107, 234
 ve'ş-şems, 105, 146, 156, 184, 238,
 248, 253, 254, 255, 256, 258,
 259, 262, 263, 266, 311, 312,
 313, 388
 ve'ş-şems-i đuđā, 259
 ve't-tīn, 104, 133, 267, 302, 309,
 315
 ve't-tūr, 105, 148, 177, 178, 181, 225,
 308, 309
 ve'zķuru'llāhe keşīran, 72
 yā eyyetuhe'n-nefsū, 249
 yağfiru mā dūne zālik, 51
 yā leytenī küntü türāb, 242, 243
 yāsīn, 58, 102, 104, 105, 106, 133, 145,
 146, 147, 165, 166, 177, 178, 232,
 254, 265, 267, 268, 302, 303, 309,
 388
 yā vü sīn, 106, 147, 257
 yeķülü'l-kāfiru yā leytenī küntü türāb,
 242
 yeķavne ġayyen, 104
 ye'muru bi'l-'adli ve'l-iġsān, 95
 yenhā 'ani'l-faġşā, 95
 yevme teķūm, 140
 yevme teķūmu, 139
 yevme yünād, 176
 yevm-i ķamtarīr, 235
 yevm-i dīn, 17, 18
 yevmi'd-dīn, 17
 yevmü't-talāk, 160
 yevmü't-tenād, 161
 yuġyi'l-'izām, 151
 yuġyi'l-'izāme ve hiye ramīm, 151
 yuġyi'l-mevtā, 168
 yu'refu'l-mücrimūne bi-sīmāhum, 205
 yümn-i el-mā'ün, 281
 yüsebbiġu lehū, 128
 yüsr, 266
 zālūmen cehül, 143
 zālūmen cehülā, 143
 zātü'l-bürüc, 246, 247
 zeru'l-bey', 216, 217
 zıll-i memdūd, 207
 zıllin min yeġmüm, 208
 zıll min yeġmüm, 208
 zıkrün ve Ķur'anün mübīn, 150

- 109, أَنْسَتْ نَاراً
 149, آيَةٌ مِنْ آيَاتِ
 282, أَنْزَرُ
 132, آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ
 217, أَحَاطَ
 245, إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ
 249, إِرْجَعِي
 36, أَرْسَلْنَاكَ
 161, أَسْتَجِبُ
 25, اسْجُدُوا
 272, أَسْفَلَ سَافِلِينَ
 50, اصْبِرُوا وَصَابِرُوا
 280, أَصْحَابِ الْفِيلِ
 48, أَطِيعُونَ
 281, أَعْطَيْنَاكَ
 212, أَفْرَضُوا اللَّهَ
 76, أَلْتَأْتِبُونَ
 55, أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ
 144, أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ
 16, أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
 131, لَا يَمُوتُ الْحَيِّ الَّذِي
 142, الْأَخَاشِعِينَ
 76, الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ
 107, الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى
 63, 64, أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ
 142, الْقَانِتِينَ
 54, إِلَّا الْبَلَاغُ
 289, الَّذِي يُوسِسُ
 183, 286, اللَّهُ الصَّمَدُ
 162, اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ
 124, اللَّهُ نُورُ
 21, أَلَمْ
 265, أَلَمْ نَشْرَحْ
 264, أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ
 53, أَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ
 83, أَمَّارَةٌ
 51, أَنْ تُؤَدُّوا
 111, إِنَّ هَذَانِ لَسَاجِرَانِ
 168, أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى
 117, أَنَا رَبُّكُمْ
 198, أَنْشَقَ الْقَمَرَ
 212, أَنْظُرُونَا
 141, أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ
 83, إِنَّ الْحَسَنَاتِ
 42, إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ
 144, إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ
 87, إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ
 266, إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا
 39, إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
 170, إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا
 233, إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ
 94, 120, إِنَّمَا
 26, إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ
 135, إِنِّي أَنَا اللَّهُ
 112, إِنِّي لَعَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ
 112, اهْتَدَى
 19, إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ
 213, أُولِي الْأَبْصَارِ
 229, أَيَّنَ الْمَفْرُ
 18, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ
 45, بِئْسَ الْمِهَادُ
 47, بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ
 56, بِالْعُدُوءِ وَالْعَشِيِّ
 68, 127, بِالْعُدُوءِ وَالْأَصَالِ
 180, بِحَرِّ الْمَسْجُورِ
 115, بَرْدًا وَسَلَامًا
 134, بِسْمِ اللَّهِ
 12, بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 79, بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا
 165, بُعِدَ الْمَشْرِقَيْنِ
 217, بُعِدَ عُسْرٍ يُسْرًا
 66, بَلْ هُمْ أَضَلُّ
 240, بَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا
 121, بَنِيَتِ الْعَتِيقِ
 179, بَنِيَتِ الْمَعْمُورِ
 84, تَا اللَّهُ لَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْنَا
 58, تَبَارَكَ
 282, تَبَيَّنَتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ
 59, تُنَبِّئُكَ
 247, تُبْلَى السَّرَائِرُ
 75, تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ
 59, تَجَلَّى

- 28، تَسْرُ النَّاطِرِينَ
 99، تَسْعَ آيَاتِ
 88، تَقَبَّلْ
 88، تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ
 219، تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ
 79، تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ
 29، تَوَلَّوْا فَنَمَّ وَجْهَ اللَّهِ
 73، ثَانِيِ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ
 122، ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ
 221، جَعَلْنَا
 241، جَعَلْنَا سِرَاجًا
 74، جَنَّاتٍ عَدْنٍ
 194، جَنَّةِ الْمَأْوَى
 39، جُوعٍ
 157، حَمٍ
 173، حَبْلِ الْوَرِيدِ
 210، حَقُّ الْيَقِينِ
 283، حَمَالَةَ الْحَطَبِ
 166، حُورٍ عِينٍ
 205، حُورٍ مَقْصُورَاتٍ
 114، خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ
 220، خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ
 57، خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ
 88، دَارَ الْبَوَارِ
 216، دَرُّوا النَّبِيعَ
 59، رَبِّ أَرِنِي
 77، رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ
 288، رَبِّ الْفَلَقِ
 112، رَبِّ زِدْنِي
 228، رَبِّ لَا تَذَرُ
 219، رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورَنَا
 58، رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا
 117، رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ
 55، رَضُوا
 159، رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ
 178، رَقٌّ مَنشُورٍ
 96، أَسْرَى بِعَبْدِهِ سُبْحَانَ الَّذِي
 92، سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي
 57، سَبِيلِ الْمُجْرِمِينَ
 206، سِدْرٍ مَخْضُودٍ
 193، سِدْرَةَ الْمُنْتَهَى
 180، سَفَّيَ الْمَرْفُوعِ
 236، سَقَّيْهِمْ رَبُّهُمْ
 43، سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا
 128، سَنَا بَرْقِهِ
 233، شَاكِرًا
 236، شَرَابًا طَهُورًا
 70، شَرَّ الدَّوَابِّ
 154، شَيْءٌ عَجَابٌ
 81، شَيْءٌ عَجِيبٌ
 103، صَادِقَ الْوَعْدِ
 37، صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ
 227، صَرَّصِرٍ
 21، ضَالِّينَ
 133، طَسٍ
 104، طُهُ
 220، طِبَاقًا
 244، طَامَّةُ الْكُبْرَى
 207، طَلْحٍ مَنضُودٍ
 85، طُوبَى لَهُمْ وَحَسَنُ مَا بِ
 268، طُورٍ سِينِينَ
 207، ظِلٌّ مَمْدُودٍ
 208، ظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ
 143، ظَلُومًا جَهُولًا
 147، عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ
 144، عِبَادِي السَّكُورِ
 102، عِبْدَهُ زَكْرِيَّا
 222، عُنُوقٌ وَنُفُورٍ
 49، عَذَابِ الْحَرِيقِ
 130، عَذْبُ فُرَاتٍ
 208، عُرْبًا أَثْرَابًا
 42، عُرْوَةَ الْوُثْقَى
 44، عَزِيزٍ ذُو انْتِقَامٍ
 226، عَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ
 24، كُلُّهَا عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ
 273، عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ
 200، عَلَّمَ الْقُرْآنَ
 101، عَلَّمْنَاهُ
 182، عَلَّمَهُ
 277، عَلَّمَ الْيَقِينَ
 230، عَلَيْنَا جَمْعَهُ
 240، عَمَّ

- 85, عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ
 276, الْمَنْفُوشِ عَهْنِ
 278, عَيْنِ الْيَقِينِ
 236, عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا
 158, غَافِرِ الذَّنْبِ
 110, فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ
 156, فَادْخُلُوا حَالِدِينَ
 252, فَادْخُلِي فِي عِبَادِي
 52, فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا
 38, فَادْكُرُونِي
 165, فَارْتَقِبْ
 82, فَاسْتَقِمْ
 68, فَاضْرِبُوا
 213, فَاعْتَبِرُوا
 153, فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا
 239, فَالْمُفِيَّاتِ ذِكْرًا
 140, فَانظُرْ
 214, فَتُخَّ قَرِيبٌ
 263, فَتَرَضَى
 94, فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ
 177, فَفَرُّوا إِلَى اللَّهِ
 182, فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى
 133, فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ
 163, فِي الْقُرْبَى
 172, قِ وَالْقُرْآنِ
 153, قَاصِرَاتِ الطُّرْفِ
 124, قَالَ اخْسَوْا فِيهَا
 63, 64, قَالُوا بَلَى
 122, قَدْ أَفْلَحَ
 150, قُرْآنٍ مُبِينٍ
 46, قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ
 67, قُلِ إِنَّمَا
 86, قُلْ كَفَى
 52, قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
 222, قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ
 284, قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ
 154, قُلْ يَا عِبَادِيَ
 235, قَمَطَرِ بَرًا
 235, كَأْسٍ
 123, كُلُّ جَزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ
 137, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ
 201, كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ
 204, كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ
 32, كُنْ
 32, كُنْ فَيَكُونُ
 101, كَهَيْلَعَصٍ
 140, كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ
 44, لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا
 229, لَا تُحْرِكْ
 73, لَا تُحْزَنْ
 111, لَا تُخَافُ
 80, لَا تُخَفْ
 136, لَا تَسْمَعُونَ
 273, لَا تُطْعُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ
 154, لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ
 27, لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
 22, لَا رَيْبَ
 48, لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ
 145, لَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرَهُمْ إِلَّا خَسَارًا
 113, لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ
 77, لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ
 169, لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ
 91, لِعَمْرِكَ
 288, لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ
 287, لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ
 160, لِمَنْ الْمُلْكُ
 59, لِمَنْ تَرَبِّينِي
 32, 108, لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ
 28, لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
 162, لَيْسَ كَمِثْلِهِ
 198, لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى
 238, لَيْلًا طَوِيلًا
 274, لَيْلَةَ الْقَدْرِ
 191, مَا أَوْحَى
 172, مَا تَقَدَّمَ
 193, مَا رَأَى
 195, مَا زَاغَ الْبَصَرُ
 129, مَاءٌ طَهُورًا
 223, مَاءٍ مَعِينٍ
 201, مَارِجٍ مِنْ نَارٍ
 17, مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ
 99, مَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ

- 130, مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ
 235, مَرَّجُهَا
 96, مَسْجِدِ الْأَقْصَا
 218, مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ
 130, مَلْحٍ أجاجٍ
 209, مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ
 40, مَنْ اضْطَرَّ
 86, مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ
 120, مَنْ فِي الْقُبُورِ
 78, مِنْ لَدُنْ
 89, مِنْ نَارِ السَّمُومِ
 224, ن وَالْقَلَمِ
 209, نَحْنُ أَقْرَبُ
 208, نَحْنُ الزَّرَّارُ عُونَ
 163, نَحْنُ قَسَمْنَا
 128, نَزَّلَ الْفُرْقَانَ
 214, نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ
 71, نِعَمَ النَّصِيرِ
 90, نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي
 116, نَفَخْنَا
 124, نُورٌ عَلَى نُورٍ
 48, هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ
 22, 23, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ
 231, هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ
 175, هَلْ مِنْ مَزِيدٍ
 211, هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ
 134, هُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ
 252, وَأَدْخِلِي جَنَّتِي
 72, وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا
 121, وَاسْجُدُوا
 50, وَاعْبُدُوا
 267, وَاللَّيْنِ وَالزَّيْتُونَ
 45, وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ
 206, وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ
 245, وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ
 106, وَالسَّمَوَاتِ الْعُلَى
 253, وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا
 152, وَالصَّافَاتِ صَفًا
 260, وَالصُّحَى
 177, وَالطُّورِ
 248, وَالْفَجْرِ
 139, وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا
 42, 47, وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
 256, وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى
 238, وَالْمُرْسَلَاتِ
 243, وَالنَّازِعَاتِ
 180, وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى
 149, 150, وَامْتَأزُوا
 227, وَإِنْ يَكَادُ
 142, وَانْتَضِرُ
 198, وَانْشَقَّ الْقَمَرُ
 54, وَجَاهِدُوا
 114, وَجَعَلْنَا
 41, وَقِنَا
 231, وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ
 84, وَلَا تَأْيِسُوا
 97, وَلَقَدْ كَرَّمْنَا
 118, إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ
 69, وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ
 195, وَمَا طَغَى
 98, وَنُنزِّلُ
 51, وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ
 248, يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ
 145, يَسْ
 95, يَا أَمْرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ
 150, يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ
 127, يُسَبِّحُ لَهُ
 205, يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ
 51, يُغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ
 242, يَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا
 103, يَلْقَوْنَ غَيًّا
 281, يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ
 95, يَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ
 159, يَوْمَ النَّالِقِ
 161, يَوْمَ النَّادِ
 139, يَوْمَ نَقُومُ
 176, يَوْمَ يُنَادِ

LAFZÎ HADİS İKTİBASLARI DİZİNİ

- aḥbebtü en u'raf, 343
 beyne mā'-i tīn, 319
 cihād-ı ekber, 321
 ed-dällü 'ale'l-ḥayri ke-fā'il, 322
 ekrimu'd-ḍayfe, 328
 el-a'mälü bi-niyyāt, 335
 el-a'mälü bi'n-niyyāt, 335
 el-faḫru faḫrī, 328, 377
 el-ḥasüdü lā-yesüd, 330, 387
 emir bi'l-ma'rūf nehiy 'ani'l-münker, 322
 emr-i ma'rūf u nehy-i münker, 322, 323
 ene efşah, 324
 eş-şabru miftāhu'l-ferec, 375
 eş-şavmu lī, 378
 estağfiru'llāh el-'azīm, 325, 326
 evvelü mā ḥaleka'llāh, 327, 384
 fe'lyükrim ḍayfehü, 328
 fī şüretin aḥsen, 329, 375
 ğazā-yı ekber, 321
 hādımü'l-lezzāt, 329
 ḥasüd-i lā-yesüd, 330
 ḥayrū'l-umūr, 331, 332
 ḥayrū'l-umūr evsāt, 332
 ḥayrū'l-umūri evsāṭuhā, 331, 332
 ḥubb-ı vaṭan, 333, 334
 ḥubbü'l-vaṭan, 333, 334
 inneme'l-a'māl, 335
 ḫad 'arefe Rabbehü, 371
 kenz-i lā yefnā, 336
 kenz-i maḥfī, 337, 341, 389
 küntü kenz, 158, 159, 310, 337, 338,
 339, 340, 341, 342, 343, 389
 küntü kenzen, 340, 343, 389
 lā fetā, 346, 350, 351, 358, 389
 lā fetā illā 'Alī, 111, 350, 351, 352
 lā fetā illā 'Alī lā seyfe illā zülfiḫār,
 111, 112, 349, 350, 351
 lā ḥavl, 343, 344, 345
 lā ḥavle, 343, 344, 345
 lā ḥavle velā kuvvete illā bi'llāh, 343,
 344, 345, 346
 laḥmüke laḥmī, 94, 346, 347, 358
 lā ilāh, 344
 lā ilāhe, 344
 lā nebiyye ba'dī, 348
 lā seyfe, 233, 351
 lā seyfe illā zülfiḫār, 351, 352
 läübālī, 352, 356
 lā yefnā, 335, 336
 lebbeyk, 352, 353, 354, 355, 356
 lebbeyke lebbeyk, 354
 lem te'udnī, 352, 356
 lev-lāk, 36, 91, 100, 187, 190, 263, 311,
 346, 357, 358, 359, 360, 361
 lev-lāke, 33, 36, 91, 261, 263, 358, 359,
 360, 389
 lev-lāke lemā ḥalektü'l-eflāk, 358
 lev-lāke mā ḥalektü'l-eflāk, 358
 levlem tüznibü, 362
 lī me'allāh, 266, 362, 363, 364
 livā'ü'l-ḥamd, 364, 365
 mā 'arefnāk, 365, 366
 mā'in ve tīn, 320
 mā' u tīn, 86, 118, 319, 320
 men 'aref, 367, 368, 369, 370, 389
 men 'arefe, 367, 383
 men 'arefe nefsehü, 369, 370, 371,
 383
 men 'aref nefseh feḫad, 369
 men 'arefe'n-nefse ḫad 'aref, 368
 men ene mevlāh, 371, 372
 men ene mevlāhu, 372
 men re'ānī ḫad re'a'l-Ḥaḫ, 372
 mütü, 373
 mütü ḫable en temütü, 373
 nefsi, 374
 ra'eytü Rabbī, 329, 375
 sevādü'l-vechi, 328, 377
 seyyidü'l-ḫavm ḫādımühüm, 377
 ümmü'l-ḫabā'ış, 378, 379
 vaḫdehü lā şerīk, 379
 vaḫdehü lā şerīke leh, 379

324, أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ
 322, الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ
 330, الْأَحْسُودُ لَا يَسُودُ
 322, الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ
 375, أَلْصَبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرْجِ
 378, الصِّيَامُ لِي
 327, الْفَقْرُ فَخْرِي
 378, أُمُّ الْخَبَائِثِ
 323, أَنَا أَفْصَحُ
 334, إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ
 326, أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ
 229, أَيُّنَ الْمَفْرُ
 319, بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ
 320, جِهَادُ الْأَكْبَرِ
 332, حُبُّ الْوَطَنِ
 331, خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا
 379, ظَلُّ اللَّهِ
 328, فَلْيُكْرِمِ ضَيْفَهُ
 328, فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ
 337, كُنْتُ كَنْزًا لَا أَعْرِفُ فَأَحْبَبْتُ
 335, كَنْزٌ لَا يَفْنَى

352, لَا أَبَالِي
 337, فَأَحْبَبْتُ لَا أَعْرِفُ
 343, لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
 348, لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَلَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ
 348, لَا نَبِيَّ بَعْدِي
 352, لِنَبِيِّكَ
 346, لِحَمِّكَ لِحَمِّي
 356, لَمْ تَعُدْنِي
 361, لَوْ لَمْ تُذُنُّوا
 364, لِيَوَاءِ الْحَمْدِ
 357, لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ
 362, لِي مَعَ اللَّهِ
 365, مَا عَرَفْنَاكَ
 371, مَنْ أَنَا مَوْلَاهُ
 372, مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ
 366, مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ
 6, 373, مُوْثُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا
 374, نَفْسِي نَفْسِي
 329, هَادِمِ اللَّذَاتِ
 379, وَحَدَهُ لِأَشْرِيكَ لَهُ

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

- Abdulcebbar-zâde Derviş Mehmed Efendi, 427
 Abdullah b. Mes'ud, 397
 Abdullah Çelebi, 395
 Abdullah Paşa, 446
 Abdulvehhâb Gâzî, 454
 Abdurrahman Efendi, 340
 Abdurrahman Sâmi Paşa, 454
 Abdülahad Dede, 444
 Abdülaziz Çelebi, 409
 Abdülhamid Han, 62, 149, 238
 Abdülkerîm el-Cîlî, 269
 Abdülmümin Dede Türbesi, 412
 Abdürrezzak el-Kâşânî, 337
 Âb-nâme, 456
 Âd kavmi, 228
 Adile Sultan, 419
 Ahdî, 411, 417, 418, 422, 424
 Ahmed Efendi, 437, 458
 Ahmed Paşa, 8, 9, 13, 22, 23, 46, 49, 56, 69, 74, 75, 126, 127, 128, 138, 157, 167, 207, 208, 225, 226, 242, 245, 254, 261, 270, 279, 294, 300, 304, 306, 307, 315, 316, 331, 333, 340, 353, 354, 358, 385, 389, 391, 392, 393, 401, 403, 404, 405, 409, 410, 418, 422
 Ahmed Sûzî, 11, 31, 452, 453, 454, 520
 Ahmed Yesevî, 413
 Akâid-nâme, 439
 Alâeddin Ali, 406
 Alâeddin Ali Bey, 395
 Alâeddin Ali Çelebi, 418
 Ali ibnü binti Umur Bey, 406
 Ali Nutkî Dede, 449
 Ali Paşa, 444
 Ali Şîr Nevâî, 415
 Amcazâde Hüseyin Paşa, 443
 Andelîb Hanım, 251
 Âs b. Vâil, 315
 Âsaf, 11, 16, 62, 65, 66, 90, 194, 217, 263, 277, 278, 280, 281, 301, 314, 322, 323, 330, 336, 370, 390, 391, 392, 393, 447, 448
 Âsâr-ı Aşk, 408
 Ashâb-ı Kehf, 178
 Âşık Çelebi, 398, 404, 409, 411, 422, 424
 Âşık Paşa, 396, 411
 Atâî, 405
 Atâullâh Mehmed Efendi, 457
 Atebetü'l-Hakâyık, 2
 Âteş-kede, 456
 Atik Ali Paşa, 427
 Aydın valisi Tâhir Paşa, 52
 Aynü'l-Füyûz, 436
 Bağdat valisi Ayas Paşa, 415
 Bahariyye Mevlevîhânesi, 455
 Bâkî, 10, 35, 131, 132, 167, 194, 226, 255, 300, 301, 307, 308, 311, 312, 313, 314, 315, 322, 354, 389, 390, 391, 392, 393, 396, 410, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 428, 432
 Balaban Paşa, 424
 Balıklı Tekkesi, 437
 Bâlî Efendi, 425
 Baltacı Mehmed Paşa, 440
 Bânet Süûad, 430
 Bathâ, 298
 Bâyezîd-i Rûmî, 423
 Bayram-zâde Zekeriya Efendi, 427
 Bedevî, 247
 Bedir savaşı, 68, 214
 Beliğ, 434
 Belkıs, 134
 Be-nâm-ı Havâriyyûn-ı Bürûc-ı Fünûn, 447
 Beng ü Bâde, 415
 Benî Kaynuka, 444
 Beşiktaş Mevlevîhânesi, 250
 Beyân-ı A'dâd-ı Sifathâ-yı Nefs-i İnsânî, 436
 Beydâvî, 177
 Beyhan Sultan, 168, 223, 255
 Bîat-nâme, 438
 Bülbül-nâme, 457
 Cafer Ağa, 424
 Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî, 380
 Ca'fer es-Sâdık, 102
 Ca'fer-i Sâdık, 224
 Câmi 'u'l-Hikâyât, 411

- Câvidân-nâme*, 401
 Cebrâil, 82, 106, 169, 170, 171, 182, 183, 188, 191, 192, 239, 242, 243, 264, 293, 307, 349
 Celâleddin Mahmud Müstevfî, 395
 Cem Sultan, 405
 Cemâleddin Uşşâkî Tekkesi, 434
 Cemşîd, 295
 Cevrî, 8, 11, 54, 88, 91, 159, 160, 164, 187, 227, 252, 253, 275, 292, 293, 294, 295, 308, 318, 324, 354, 359, 368, 369, 382, 385, 389, 391, 392, 393, 429, 433, 434, 435, 436
Cezîre-i Mesnevî, 436, 451
 Cibrîl, 22, 140, 189, 192, 307
 Çavuşbaşı Boynueğri Mehmed Çavuş, 431
 Çelebi Mehmed, 401
 Çelebi Seyyid Ebû Bekir Efendi, 449
Çihl Hadîs, 415
Çoban-nâme, 407, 408
 Çorlulu Ali Paşa, 440
 Damad Mehmed, 431
 Darphâne Emîni Yusuf Ağa, 174
 Dede Ömer Rûşenî, 5, 11, 19, 38, 54, 56, 60, 111, 112, 155, 175, 197, 204, 257, 282, 285, 299, 331, 340, 389, 406, 407, 408
 Destûr-i Ekrem Ali Paşa, 226
 Desûkî, 247
Dil-i Dâna, 438
Dîvân-ı Kebîr, 450
 Ebrehe, 280
 Ebû Bekir Çelebi Efendi, 245
 Ebû Cehil, 273, 282, 283
 Ebû Eyyüb Ensârî, 423
 Ebû Hüreyre, 92, 356, 361
 Ebû İshâk, 331
 Ebû Leheb, 282, 283
 Ebû Süfyân, 213
 Ebû Tâlib, 348
 Ebu'l-Âli, 92
 Ebu'l-Hakem, 283
 Ebussuûd Efendi, 417
 Ebû'l-Hayr Muhammed Çelebi, 439
 Eflak Voyvodası İskerlet-zâde Konstantin Bey, 444
el- Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minâhi'l-Muhammediyye, 423
 el-Askalânî, 398
el-İ'lâm fî Ahvâli Bedi'llâhi'l-Harâm, 423
 Elmalılı, 199, 225, 243, 256, 269
 Elmalılı Hamdi Yazır, 152, 181
 Emine Hanım, 455
 Emine Hatun, 448
 Emir Çelebi, 434
 Emir Seyyid Sultan, 46, 167
 Emir Sultan, 405
 Emir Süleyman Çelebi, 402
Enîsü'l-Kalb, 416
 Eretnaoğlu Mehmed Bey, 395
 Erzurumlu İbrahim Hakkı, 2, 413, 453, 520
 Esrar Dede, 434, 448, 451
Faslun fî Fazîleti'l-Aşk, 426
 Fâtih Sultan Mehmed, 404, 405, 409, 410, 411
 Fazlî Çelebi, 412
 Fazlullâh, 71, 195
 Fazlullâh-i Hurûfî, 169, 398, 400, 401
 Ferhad Paşa, 420
 Feridüddin-i Attâr, 442
 Ferrâ, 181
Fetâvâ-yı Yahyâ, 430
Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi, 430
Fetih-nâme-i Kamanîçe, 443
Fezâilü'l-Cihâd, 321, 422
Fezâilü'l-Vüzerâ ve Hasâilü'l-Ümerâ, 426
 Filibeli Mahmud Efendi, 420
 Firavun, 99, 111, 117, 122, 161, 178, 297
Fusûsü'l-Hikem, 425
 Fuzûlî, 6, 10, 27, 31, 40, 56, 76, 77, 94, 104, 105, 106, 131, 137, 140, 141, 147, 150, 151, 167, 175, 214, 217, 218, 220, 223, 320, 347, 378, 389, 390, 391, 392, 393, 396, 399, 405, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 418
 Gadîr-i Hum, 371
 Galata Mevlevihânesi, 203, 276, 434, 449, 457
 Gaybî, 6, 11, 20, 25, 28, 30, 42, 46, 50, 61, 85, 90, 100, 101, 138, 160, 161,

- 187, 188, 191, 198, 204, 205, 211, 229, 231, 247, 272, 285, 293, 325, 330, 341, 359, 363, 369, 370, 372, 383, 387, 389, 391, 392, 393, 437, 438, 439
- Gazneli Mahmud, 380
- Germiyan Beyi II. Yâkub, 402
- Gönül Murabbâi*, 405
- Gül-i Sadberg*, 426
- Gülistân*, 430, 447
- Güneş Kasidesi*, 405
- Hacı Bayrâm-ı Velî, 398, 401, 402
- Hacı Hemşîre, 439
- Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 425
- Hadîkatü's-Süadâ*, 415
- Hadîs-i Erba'in*, 415, 442
- Hadîs-i Erba'in Tercümesi*, 415, 423
- Hâfız, 421
- Hâfız Divanı*, 447
- Hafsa Sultan, 417
- Hâlid Efendi, 457
- Halil Paşa, 431
- Hallac-ı Mansur, 109
- Hall-i Tahkîkât*, 436
- Harnâme*, 403
- Hârûnü'r-Reşîd, 379
- Hasan Çelebi, 418
- Hasan Nazif Dede, 455
- Hasb-i Hâl*, 425
- Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl*, 408
- Hataî, 399
- Hatice Hanım, 251
- Hayâlî, 412, 414
- Hayr-âbâd*, 442, 451
- Hayrî-nâme*, 439
- Hayriyye*, 439, 442
- Heft Câm*, 416
- Hekim Sinan, 401
- Hızır, 100, 231, 279, 307, 410
- Hilâfet-nâme*, 459
- Hilye-i Çihâr-Yâr-ı Güzîn*, 436
- Hirre-nâme*, 446
- Hoca Karamânî-zâde Mehmed Efendi, 420
- Hoca Sâdeddin, 420
- Hurşid Çavuşoğlu, 429
- Hümâyûn-nâme*, 418
- Hüseyin Efendi, 203, 428
- Hüseyin b. Fadl, 331
- Hüsn ü Aşk*, 416, 449, 451, 456
- Hüsrev, 196
- Hüsrev ü Şîrîn*, 403
- Hz. Âdem, 24, 25, 26, 58, 272, 319, 339, 349, 364, 374, 375
- Hz. Âişe, 218, 274
- Hz. Ali, 15, 18, 43, 92, 102, 105, 136, 232, 233, 269, 296, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 358, 365, 367, 371, 372, 408
- Hz. Dâvûd, 81, 134, 298
- Hz. Ebû Bekir, 73, 146, 213, 314, 362, 365
- Hz. Hafsa, 218
- Hz. Havva, 26
- Hz. Hûd, 228
- Hz. Hüseyin, 412, 415
- Hz. İbrâhim, 81, 88, 110, 115, 116, 132, 224, 333, 349, 375
- Hz. İsâ, 243, 350, 374, 375
- Hz. İsmâil, 88, 103
- Hz. Lokmân, 141
- Hz. Lût, 91
- Hz. Meryem, 116
- Hz. Muhammed, 47, 105, 195, 199, 232, 233, 260, 273, 319, 320, 338, 346, 348, 351, 357, 358, 361, 368, 372, 375, 423
- Hz. Mûsâ, 26, 28, 59, 60, 61, 62, 63, 80, 81, 99, 100, 109, 110, 111, 112, 113, 117, 135, 136, 177, 178, 179, 195, 224, 297, 308, 350, 374, 375, 407
- Hz. Nûh, 79, 228, 374, 375
- Hz. Osman, 297
- Hz. Ömer, 92, 362
- Hz. Peygamber, 2, 6, 33, 56, 67, 69, 73, 86, 91, 92, 97, 100, 101, 103, 106, 107, 118, 119, 142, 146, 150, 154, 157, 158, 163, 176, 177, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 195, 197, 199, 225, 226, 230, 232, 238, 240, 245, 248, 256, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 273, 274, 275, 282, 283, 290, 305, 313, 315, 316, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 328, 329, 331, 332, 338,

- 339, 340, 342, 346, 347, 348, 350, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 382, 426, 430, 454
- Hız. Süleyman, 134, 302, 350
- Hız. Şuayb, 80
- Hız. Yâkub, 84
- Hız. Yûsuf, 83, 296
- Hız. Zekeriya, 47, 102
- I. Abdülmecid, 457
- I. Ahmed, 187, 431
- I. François, 380
- I. Mustafa, 427
- II. Ahmed, 380
- II. Bâyezid, 74, 75, 126, 127, 157, 304, 385, 404, 405, 409, 411, 415, 416
- II. Gıyâseddin Keyhusrev, 395
- II. Mahmud, 457
- II. Murad, 403
- II. Osman, 170, 365, 427, 430, 431
- II. Selim, 35, 144, 420
- III. Ahmed, 134, 448
- III. Mehmed, 266, 306, 420, 427
- III. Murad, 202, 420, 424, 425, 426
- III. Selim, 20, 149, 223, 276
- IV. Mehmed, 443
- IV. Murad, 172, 428, 431
- Istılâhât Lugati*, 457
- İbn Abbas, 92, 181, 224, 328
- İbn Arabî, 12, 319, 327, 366, 367
- İbn Âşûr, 161
- İbn Ebî Melik, 92
- İbn Kayyim el-Cevziyye, 321
- İbn Mes'ud, 92
- İbn Mürdeveyh, 101
- İbn Teymiyye, 337, 366
- İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, 429
- İbrahim Efendi, 438
- İbrahim Gülşenî, 423
- İbrahim Han, 412
- İksîru's-Saâdât fî Esrâri'l-İbâdât*, 397
- İlâhînâme*, 442
- İlyas Peygamber, 307
- İmam Bûsîrî, 454
- İmam Gazâlî, 411
- İmam Kastallânî, 423
- Îsâ Peygamber, 8
- İsmâil Rûsûhî Dede, 434
- İsmâil Rûsûhî Ankaravî, 449
- İsrâfil, 176
- Kâ'b b. Eşref, 213, 315
- Kâ'b b. Mâlik, 325
- Kâ'b b. Züheyr, 430
- Kadı Alâaddin, 415
- Kadı Burhâneddin, 8, 9, 40, 60, 73, 76, 77, 111, 126, 144, 145, 162, 183, 227, 228, 229, 239, 243, 244, 253, 257, 260, 275, 276, 290, 291, 303, 309, 335, 343, 353, 354, 357, 382, 389, 395, 396, 397, 460
- Kâdî Münzir b. Sâid, 181
- Kalem-nâme*, 408
- Kânî, 6, 10, 14, 15, 28, 29, 31, 41, 44, 48, 55, 57, 62, 79, 95, 98, 99, 102, 103, 112, 113, 114, 118, 127, 130, 149, 155, 164, 168, 174, 188, 192, 198, 201, 203, 206, 216, 237, 238, 246, 247, 248, 249, 252, 259, 262, 263, 293, 295, 305, 313, 315, 321, 336, 344, 345, 375, 376, 378, 384, 385, 390, 391, 392, 393, 444, 445, 446
- Kanunî Sultan Süleyman, 77, 167, 131, 223, 228, 320, 380, 412, 415, 417, 418, 420, 422
- Karamânî-zâde Ahmed ve Mehmed Efendiler, 420, 424
- Kasîde-i Bürde*, 430, 454
- Kasîde-i Bürde Tercümesi*, 454
- Kasîde-i Bürde'nin Arapça Tahmisi*, 430
- Kasîde-i Cülûs-ı Murâd-ı Hâmis*, 457
- Kazasker Veliyüddin b. İlyas, 403
- Keçeci-zâde İzzet Molla, 457
- Kelile ve Dimne*, 418
- Kemâl Paşa-zâde, 430
- Kerem Kasidesi*, 405
- Keşfü'l-Gıtâ*, 438
- Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*, 425
- Kethüdâ Hacı İbrâhim, 115
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi, 409, 418, 424, 433, 434
- Kıssa-nâme*, 408
- Kimyâ-yı Sa'âdet*, 411
- Kitâb-ı Mevlânâ*, 408
- Kul Himmet, 399

- Kur'ân-ı Kerîm, 1, 2, 3, 7, 12, 13, 15, 19, 22, 23, 26, 29, 32, 36, 41, 43, 45, 47, 48, 50, 54, 55, 58, 67, 72, 74, 76, 78, 80, 89, 93, 99, 100, 109, 110, 114, 116, 117, 125, 129, 130, 133, 137, 139, 141, 147, 153, 157, 168, 178, 182, 209, 217, 228, 234, 235, 248, 253, 256, 259, 268, 271, 274, 277, 290, 294, 296, 297, 301, 315, 322, 337, 351, 362, 365, 382, 394
- Kutadgu Bilig*, 2
- Kutb, 403
- Kutbeddîn Râzî, 395
- Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Mekkî, 423
- Kuyucu Murad, 431
- Küçük Emir Efendi, 445
- Kütüb-i Sitte*, 321
- Latîfî, 398, 401, 411, 417, 422
- Leylâ, 97, 355, 415
- Leylâ Hanım, 11, 51, 52, 119, 251, 298, 334, 347, 385, 390, 391, 392, 393, 457, 458
- Leylâ vü Mecnûn*, 406, 411, 414
- Lût Peygamber, 80, 91
- Manzum Yenişehir-nâme*, 457
- Matla 'u'l-İ'tikâd*, 416, 417
- Meâlimü'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn*, 423
- Mecdüddin Ahmed, 401
- Mecnûn, 97, 258, 259, 355, 415
- Mehmed Emin, 439
- Mehmed Esad Efendi, 428
- Mekârimü'l-Ahlâk fî Tarîki'l-Uşşâk*, 439
- Mektûbât*, 459
- Melhame*, 436
- Melîhî, 405
- Menkibe-i Abdulvehhâb Gâzî*, 454
- Mesnevî*, 336, 434, 436, 447, 450, 451
- Mesnevî-i Şerîf*, 20
- Meşâri 'u'l-Eşvâk ilâ Mesâri 'i'l-Uşşâk*, 422
- Mevlânâ, 6, 72, 31, 192, 231, 336, 432, 436, 449, 450, 451, 458
- Mevlevî Şairlere Tezkire*, 451
- Micingerd Sancakbeyi Mehmed Bey, 431
- Mısırlı Şevki Dede, 250
- Midhat Paşa, 86, 154, 242
- Mihrişah Valide Sultan, 76
- Mir'ât-i Cünûn*, 456
- Mîrû'l-ümerâ Bekir Paşa, 454
- Mirza Ali, 430
- Miskin-nâme*, 408
- Molla Câmî, 414, 415, 425, 442
- Molla Hüsrev, 404
- Monla Karamanî, 447
- Moralî-zâde Hâmid Efendi, 457
- Muammâ Risâlesi*, 436
- Muhammed b. Hanefiyye, 102
- Muhammed Emin Efendi, 247
- Muhammed Mehdî el-Muntazar, 195
- Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi, 247
- Muhammediyye*, 423
- Muhassilü'l-Kelâm*, 426
- Muhibbî, 11, 14, 19, 29, 30, 34, 75, 104, 106, 118, 147, 157, 158, 175, 176, 186, 187, 197, 198, 205, 254, 255, 258, 262, 271, 299, 300, 305, 315, 316, 317, 332, 344, 368, 389, 391, 392, 393, 417, 418, 419
- Muhsin-i Kayserî'nin Ferâ'iz Manzumesi*, 430
- Muhyiddin Ahmed b. İbrâhim, 422
- Muhyiddin İbnü'l-Arabî, 337, 425
- Mukaddimetü'l-Hakâik*, 401
- Murad Paşa, 424
- Murad Paşa Medresesi, 420
- Muradiye Camii, 404
- Muradiye Medresesi, 404
- Mûsâ Peygamber, 80
- Musâhib Ahmed Dede, 250
- Musâhib Mustafa Paşa, 440, 443
- Muslihiddin Efendi, 437
- Mustafa Nûri Paşa, 455
- Mustafa Reşîd Efendi, 448
- Musul mirlivası Ahmed Bey, 415
- Mücâhid, 181
- Müfredât-ı Tıb Manzûmesi*, 436
- Müftî Derviş, 437
- Münâzara-i Gül ü Hüsrev*, 411
- Münir Paşa, 82
- Münşeât*, 426, 443, 446

- Nâbî, 10, 30, 31, 36, 45, 65, 92, 95, 104, 106, 114, 115, 116, 134, 158, 167, 168, 171, 188, 192, 203, 222, 250, 264, 271, 280, 297, 303, 308, 318, 327, 334, 344, 352, 355, 356, 359, 362, 380, 384, 386, 389, 391, 392, 393, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 450, 451, 520
- Nâilî, 410, 446, 449, 454, 457
- Nakkaş Bayram, 409
- Nasûh, 431
- Nasuh Halife, 423
- Nazm-ı Niyâz*, 436
- Necâtî Bey, 7, 9, 14, 16, 22, 43, 47, 58, 65, 75, 81, 84, 88, 97, 135, 157, 164, 165, 167, 175, 186, 215, 216, 249, 258, 262, 271, 280, 284, 285, 294, 295, 296, 297, 299, 302, 303, 304, 307, 314, 315, 316, 317, 332, 333, 334, 340, 354, 358, 359, 368, 386, 389, 390, 391, 392, 393, 404, 409, 410, 411, 418
- Nedîm, 354, 410, 425, 428, 429, 434, 450
- Nef'î, 10, 61, 67, 94, 167, 170, 171, 172, 174, 182, 187, 226, 240, 241, 246, 255, 295, 300, 306, 307, 324, 365, 389, 390, 391, 392, 393, 410, 422, 425, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 435
- Nekâbet-i Muhammed Efendi, 159
- Nemrut, 116, 224, 349
- Nesîmî, 4, 5, 6, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 23, 24, 25, 26, 29, 32, 33, 34, 35, 37, 40, 42, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 67, 68, 69, 71, 74, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 93, 94, 96, 98, 99, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 170, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 189, 191, 193, 194, 195, 196, 199, 200, 201, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 246, 254, 256, 257, 260, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 297, 298, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 318, 319, 320, 325, 328, 329, 333, 335, 337, 338, 339, 340, 344, 346, 347, 348, 349, 350, 353, 357, 358, 359, 362, 363, 367, 368, 375, 377, 379, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 397, 398, 399, 400, 401, 413
- Neş'et Efendi, 449
- Neş'et Süleyman, 448
- Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn*, 426
- Nev'î, 8, 10, 25, 30, 35, 65, 69, 70, 82, 90, 113, 115, 144, 145, 151, 199, 202, 211, 216, 220, 228, 233, 235, 246, 258, 259, 266, 267, 294, 297, 298, 301, 305, 306, 340, 351, 354, 355, 368, 373, 384, 385, 386, 389, 391, 392, 393, 410, 420, 423, 424, 425, 426
- Ney-nâme*, 407, 408
- Nigâristan Çevirisi*, 430
- Nihân-ı Kazâ*, 457
- Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi, 415
- Nişancı Mehmed Bey, 424
- Nizâmî, 403
- Nûh Peygamber, 79, 228
- Nûman Bey, 449
- Nûri Halil Efendi, 446
- Nûrullâh Mehmed Efendi, 457
- Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Efendi, 437
- Orhan Bey, 380
- Osman Bey, 396
- Pend-nâme*, 408, 453
- Pîr Ali, 423
- Pir Sultan Abdal, 372, 399, 453
- Pîrî Paşa Medresesi, 420

- Râbia el-Adeviyye, 357
Râgıba Hanım, 251
Râmi Paşa, 443
Reîsü'l-küttâb Hayri Efendi, 445
Reîsü'l-küttâb Mehmed Râşid Efendi, 446
Rifâî, 247
Rind ü Zâhid, 416
Risâle fi't-Tecvîd ve fi't-Tasavvuf, 408
Risâle-i Esmâ, 439
Risâle-i İlm ü Amel, 439
Risâle-i Muammâ, 416
Risâle-i Şikâyet-i Rûzigâr, 426
Risâle-yi Halvetiyye ve Bayramiyye, 439
Rûhu'l-Hakîka, 438
Rukayye Hanım, 427
Rûşenî, 5, 11, 19, 38, 54, 55, 56, 57, 60, 63, 111, 112, 113, 155, 175, 197, 198, 204, 258, 261, 262, 282, 285, 299, 304, 332, 340, 390, 391, 392, 393, 406, 407, 408
Rüstem, 226
Rüstem Paşa, 420
Sâbit, 425
Sâdî, 421, 430
Sa'dî, 247
Sadrazam Bayram Paşa, 431
Sadrazam İbrahim Paşa, 94, 347, 412
Sadrazam Kemankeş Kara Ali Paşa, 427
Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, 431
Sadrazam Sinan Paşa, 426
Safiyullah Mûsâ Dede, 448
Sahih-i Buharî, 93
Sâmirî, 112
Sâre, 81
Sarı Abdullah Efendi, 434
Sarıgüzel Mehmet Âsaf Paşa, 447
Sehî Bey, 403, 406, 409, 410, 411, 418
Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, 319, 326
Selâhaddîn Yazıcı, 436
Selim-nâme, 435
Semiz Ali Paşa, 420
Semûd kavmi, 228
Seyyâre Hanım, 251
Seyyid Mahmûd, 439
Seyyid Muhammed Bâkır, 439
Seyyid Mustafa, 439
Seyyid Ömer İmâdü'd-dîn Nesîmî, 398
Sıddîk Ali Baba, 119
Sicill-i Osmânî, 434, 447
Sihâm-ı Kazâ, 431, 433
Silâhdar İbrâhim Paşa, 443
Silahdâr-zâde Muhammed Bey, 251
Silsile-nâme-i Meşâyih, 408
Sînâ dağı, 99, 177, 267, 268
Sinan Paşa, 216, 426
Sinan Paşa'ya Mektup, 426
Siyâvuş Paşa, 420
Siyer-i Veysî, 444
Sofu Mehmed Paşa, 436
Sohbet-nâme, 437, 438
Sohbetü'l-Esmâr, 415
Sokullu Mehmed Paşa, 422, 423
Sultan Halil, 406
Sultan Veled, 118, 366, 367, 396
Sultan Yâkub, 406
Sûre-i Mülk Tefsîri, 426
Sur-nâme, 443
Suyûtî, 337
Sûzî, 4, 11, 15, 31, 37, 44, 51, 55, 66, 70, 83, 97, 118, 119, 138, 150, 155, 156, 171, 189, 190, 250, 256, 259, 271, 272, 286, 287, 308, 310, 326, 341, 342, 346, 347, 355, 360, 363, 364, 370, 371, 376, 377, 383, 384, 390, 391, 392, 393, 452, 453, 454, 520
Süleyman Fâik Mecmuası, 421
Süleyman Peygamber, 134
Süleymân-nâme, 454
Sülûk-nâme, 453
Süreyya, 181
Sürûrî, 449
Sütlüce Mevlevîhânesi, 451
Şah Kulu, 424
Şehzade Abdullah, 411
Şehzade Bâyezid, 415
Şehzade Mahmud, 149, 409, 332, 411
Şemseddin Muhammed, 395
Şemseddin Sivâsî, 452
Şerh-i Cezîre-i Mesnevî, 451
Şerh-i Heyâkili'n-Nûr, 426
Şerh-i Risâle-i Kudsiyye, 426
Şevki Bey, 456

- Şeyh Abdülmecid Efendi, 452
 Şeyh Ahmed-i Nakş-bendî, 439
 Şeyh Ârif Efendi, 31
 Şeyh Beşir Efendi, 437
 Şeyh Gâlib, 7, 10, 15, 17, 20, 31, 35, 39, 62, 71, 72, 73, 76, 79, 92, 116, 117, 136, 147, 148, 149, 168, 178, 188, 189, 192, 193, 203, 213, 223, 224, 244, 245, 250, 251, 255, 259, 263, 266, 276, 301, 302, 307, 313, 316, 317, 318, 336, 341, 345, 351, 355, 360, 363, 365, 366, 371, 374, 390, 391, 392, 393, 448, 449, 450, 451, 456, 457, 458
 Şeyh Hâlid, 11, 38, 53, 72, 101, 119, 132, 190, 233, 251, 263, 295, 310, 321, 342, 343, 347, 361, 373, 383, 390, 391, 392, 393, 459, 460
 Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi, 247
 Şeyh Şâban Efendi, 424, 425
 Şeyh Şiblî, 398, 408
 Şeyh Yahyâ, 406
 Şeyhî, 7, 9, 13, 20, 21, 26, 27, 34, 46, 69, 91, 158, 159, 160, 166, 167, 174, 181, 185, 186, 197, 232, 233, 254, 261, 283, 285, 293, 294, 299, 311, 333, 351, 353, 358, 389, 391, 392, 393, 401, 402, 403, 405, 434
 Şeyhülislâm Bostan-zâde, 82, 385
 Şeyhülislâm Bursalı Mehmet Efendi, 430
 Şeyhülislâm Esad Efendi, 174, 427
 Şeyhülislâm Malûlzâde Seyyid Mehmed Efendi, 427
 Şeyhülislâm Mehmed Efendi, 67, 246, 295
 Şeyhülislâm Sunullâh Efendi, 421
 Şeyhülislâm Yahyâ, 7, 11, 16, 20, 37, 61, 84, 85, 100, 171, 187, 190, 202, 203, 271, 310, 344, 354, 359, 378, 379, 381, 389, 391, 392, 393, 410, 422, 423, 427, 428, 429, 430, 434
 Şirin, 196
 Şirvânî, 406, 407
Tarîkat-nâme, 408
Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak, 438
 Taşlıcalı Yahyâ, 412, 414
Tazarru-nâme, 426
Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm, 326
 Teftâzânî, 397
Tefvîz-nâme, 453
Tenkîh, 397
Terceme-i Ahvâl-i Hâce Hâfız-ı Şirâzî, 436
Terceme-i Kand-i Nebât, 408
Terceme-i Pend-i Attâr, 436
Terceme-i Şehnâme-i Firdevsî-i Tûsî, 436
Tercîhu't-Tavzîh, 397
Tercüme-i Hadîs-i Erba'in, 425, 442
Tercüme-i Münşeât-ı Hâce-i Cihân, 426
Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye, 434, 451, 465
 Tokat Mevlevîhânesi, 444
 Topal Osman Paşa-zâde Ratip Ahmed Paşa, 447
Tuhfetü'l-Haremeyn, 443
Tuhfetü'l-Uşşâk, 433
 Tûr, 177
 Tûr dağı, 60, 61, 81, 135, 178, 308
 Turhan Bey Camii, 423
 Tûtî, 421
 Ubeyd b. Umeyr, 92
 Uhud savaşı, 213, 349
 Uzun Hasan, 406
 Uzzâ, 273
 Übeyy b. Kâ'b, 92
 Ülker, 181
 Ümeyye b. Halef, 314
 Vak'a-nüvis Nebîl Muhammed Bey, 449
Vak'a-yı Sultân Osmân-ı Sâni, 430
 Varaka b. Nevfel, 87
Vasiyet-nâme, 454
Vekâyiü'l-Fuzalâ, 434
 Veliyyüddin Efendi-zâde Muhammed Emin Efendi, 246, 247
 Veys el-Karanî, 333
 Veysî, 443
 Vezir Rüstem Paşa, 412
 Vezir Sinan Paşa, 216
 Vezîr-i A'zâm Mustafa Paşa, 20
 Vezîr-i A'zâm Ali Paşa, 35
 Vezîr-i A'zâm Mehmed Paşa, 255
 Viranî, 399

- Yavuz Sultan Selim, 417
 Yazıcıoğlu Mehmed, 423
 Yeğen Mehmed Paşa, 237, 238, 445, 446
 Yeminî, 399
 Yenikapı Mevlevîhânesi, 448
 Yenişehirli Avnî, 10, 15, 25, 31, 35, 36, 43, 49, 60, 62, 63, 70, 71, 72, 82, 86, 92, 116, 123, 127, 128, 139, 140, 145, 153, 154, 161, 163, 165, 171, 174, 176, 190, 205, 206, 223, 224, 233, 235, 236, 241, 242, 243, 250, 251, 256, 259, 260, 267, 281, 282, 300, 308, 313, 329, 336, 345, 346, 351, 352, 355, 356, 360, 371, 372, 381, 386, 387, 390, 391, 393, 454, 455, 456
 Yezid, 171
 Yûnus Emre, 438, 452
 Yûsuf Peygamber, 84, 85, 297
 Yûsuf Sîneçâk, 436, 449, 451
 Zâtî, 410, 420, 422
 Zebûr, 59, 298
 Zekeriya Efendi, 428
 Zekeriya Peygamber, 47, 102
Zeyl-i Siyer-i Veysî, 443
 Zeyrek Ağa, 425
 Zuhal (Satürn), 246
 Züleyhâ, 85

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Reyhan KELEŞ
Doğum Yeri ve Tarihi	Samsun/Kavak – 1981
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Arapça, Farsça
Bilimsel Faaliyetler	<p>Reyhan Keleş, <i>Şair Nâbî Bibliyografyası</i>, Ziraat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 2011, 391 s.</p> <p>Reyhan Keleş, “Şair Nâbî Bibliyografyası”, <i>Şair Nabi</i>, editör: Ali Fuat Bilkan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı [Yay.], Ankara 2012, s. 399-428.</p> <p>Reyhan Keleş, “Örneklerle Türk Edebiyatı’nda Medhiye”, <i>Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi</i>, sy. 22, Konya 2009, s. 215-233.</p> <p>Reyhan Keleş, “Türk Edebiyatı’nda Nasihat”, <i>Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi</i>, yıl: 16, sy. 44, Erzurum 2010, s. 183-209.</p> <p>Ambros, Edith Gülçin, “Nâbî”, <i>The Encyclopaedia of Islam</i>, New Edition, E. J. Brill, Leiden 1993, VII, 839-840; (çev.</p>

	<p>Reyhan Keleş), <i>Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>, sy. 35 (2011), s. 247-252.</p> <p>Reyhan Keleş, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı’nda Nasihat”, <i>Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu</i>, 16-18 Kasım 2011, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 2012, s. 437-442.</p> <p>Reyhan Keleş, “Sûzî Dîvânı’nda Âyet ve Hadis Kullanımı”, <i>Sivaslı Sûfî Şâir Ahmed Sûzî ve Dönemi (26 Mayıs 2012)</i>, editör: Alim Yıldız, Buruciye Yay., Sivas 2012, s. 151-174.</p> <p>Reyhan Keleş, “Âşık Sümânî’nin Şiirlerinde Gönül”, <i>I. Uluslararası Âşık Sümânî ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri (31 Mayıs-2 Haziran 2012)</i>, editör: Abdulkadir Erkal, Birleşik Yay., Ankara 2012, s. 207-221.</p> <p>Reyhan Keleş, “Dîvân Şiirinde Ramazan Ayı ile İlgili Kavramlar”, <i>Uluslararası Ramazan Sempozyumu: Oruç ve Ötesi, (13-15 Temmuz 2012)</i>, İstanbul [henüz basılmamış bildiri].</p> <p>Reyhan Keleş, “Alvarlı Hâce Muhammed Lutfî’nin Divanı’nda Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları”, <i>Alvarlı Hâce Muhammed Lutfî Efe Sempozyumu (25-26 Nisan 2013)</i>, Erzurum [henüz basılmamış bildiri].</p>
--	---

	Reyhan Keleş , “Şair Nâbî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, <i>Ölümünün 300. Yılında Şair Nâbî Paneli</i> , 19 Aralık 2012, Atatürk Üniversitesi (Mavi Salon).
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	2005-2009 Millî Eğitim Bakanlığı (Öğretmen) 2009-2013 Atatürk Üniversitesi (Araştırma Görevlisi)
İletişim	
E-Posta Adresi	reyhankeles@atauni.edu.tr
Tarih	2013